

BUDAPESTI SZEMLE

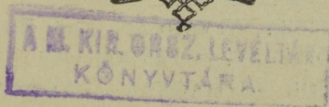
A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

KÉTSZÁZHATVANEGYEDIK KÖTET

(764—769. SZÁM)

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1941

TARTALOM.

DCCLXIV.

	Lap
AZ ERDÉLYI SZELLEM. — Ravasz Lászlótól	1
SZINYEI MERSE PÁL. — Petrovics Elektől	11
LERMONTOV. (I.) — Nagy Ivántól	29
KÖLTEMÉNYEK. — 1. <i>Egészen.</i> — 2. <i>Sponsa Verbi.</i> — Reményik Sándortól	45
IRODALOM. — 1. <i>Aischylos tragédiái és magyar tolmácsolójuk.</i> — Gyomlay Gyulától.	
2. <i>Két új magyar regény.</i> — (Passuth László: <i>Nápolyi Johanna.</i> — Török Sándor: <i>Különös éjszaka.</i>) — df.-től.	
3. <i>Szak-bibliográfia.</i> — (Dr. Vass Klára: <i>A szellemtudományok magyar bibliográfiája. A történeti vonatkozású irodalom.</i>) — Zádor Annától	49

DCCLXV.

A SZAZESZTENDŐS KIRÁLYI MAGYAR TERMÉSZETTUDOMÁNYI TÁRSULAT. — Zimmermann Ágostontól	65
A JOGÉLET «SZELLEMISSÉGE» ERDÉLYI VONATKOZÁSOKBAN. — Kolosváry Bálinttól	73
EMLEKEZÉS GRÓF TISZA ISTVÁNRA. — Gróf Bethlen Györgytől	88
BENCZÜR GYULA RÓMÁBAN. — Pap Károlytól	96
PARHUZAM AZ ANGOL ÉS MAGYAR ALKOTMÁNY FEJLŐDÉSE KÖZÖTT A XIII. SZÁZADBAN. — Fest Sándortól	105
LERMONTOV. (II.) — Nagy Ivántól	135
JEGYBANK-POLITIKÁNK FEJLŐDÉSE. — Jirkovsky Sándortól	145
KÖLTEMÉNYEK. — 1. <i>Chopin G-moll balladája.</i> — 2. <i>Magyar gyermekek ízenet a világ gyermekeihez.</i> — Harsányi Lajostól	166
SZEMLE. — <i>Képzőművészet.</i> — Spectatortól	168

- IRODALOM.** — 1. *A Természettudományi Társulat száz éve.* — (Gombocz Endre: *A Királyi Magyar Természettudományi Társulat története 1841—1941.*) — Grósz Emiltől.
2. *Bújdosó magyarok.* — (Ács Tivadar: *Kossuth Lajos papja: Ács Gedeon.* — Ács Tivadar: *Akik elvándoroltak.*) — Rédey Máriától.
3. *A régi magyar regényirodalom.* — (György Lajos: *A magyar regény előzményei.*) — Kelemen Gézától.
4. *Görög bukolikusok magyarul.* — (Vértesy Dezső—Módi Mihály: *A görög bukolikusok költeményei.*) — Wagner Józseftől — — — 177

DCCLXVI.

- A MAGYARSÁG VÉDELME SZÉCHENYI MŰVEIBEN.** — Östör Józseftől 193
- ÚJ KÖNYV DEÁK FERENCÉRŐL.** — Balogh Jenőtől — — — — — 223
- MEGJEGYZÉSEK A VÁROSEPÍTÉSZELET ESZTETIKÁJÁHOZ.** — † Hekler Antaltól — — — — — 236
- SZEMLE.** — *Babits Mihály ravatalánál.* — Rédey Tivadartól — — — — — 243
- IRODALOM.** — 1. *Az erdélyi román betelepülés új oklevéltára.* — (Lukinich Imre: *Documenta Historiam Valachorum in Hungaria illustrantia.*) — Gáldi Lászlótól.
2. *Novella- és regényirodalmunk a Bach-korszakban.* — (Szinyeyi Ferenc: *Novella- és regényirodalmunk a Bach-korszakban.* II. kötet.) — Császár Ernőtől — — — — — 246

DCCLXVII.

- AZ ÖRÖK SZÉCHENYI.** — Kornis Gyulától — — — — — 257
- GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN ÉS A NÉPSZERŰSÉG.** — Gesztelyi Nagy Lászlótól — — — — — 280
- BÉRCZY KÁROLY ÉLETÉBŐL.** — Balogh Károlytól — — — — — 294
- KÖLTEMÉNYEK.** — 1. *A magyar.* — 2. *Üzen a szén.* — 3. *Othon Váradon.* — Dutka Ákostól — — — — — 311
- IRODALOM.** 1. *Kikötő.* — (Falu Tamás: *Kikötő. Költemények.*) — — — — —
—yi-től.
2. *Egy folyóirat története.* — (Balassa József: *A Magyar Nyelvőr története [1872—1940.]*) — Elek Oszkártól.
3. *A magyar városi jog.* (Csizmadia Andor: *A magyar városi jog.*) — Valló Istvántól — — — — — 315

DCCLXVIII.

	Lap
A LEGNAGYOBB MAGYAR. (I.) — Balogh Jenőtől	321
AZ ARADI VÉRTANÚK. — Kornis Gyulától	341
GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN, A NEMZET «TANÁCSADÓ MÉRNÖKE». — Varga Józseftől	351
KÖLTEMÉNY. — <i>A magánosság szigetén.</i> — Oláh Gábortól	362
SZEMLE. <i>Egy ér magyar drámatermése.</i> — Rédey Tivadartól	364
IRODALOM. — 1. <i>A kisebbségi élet hatása a magyarságra.</i> — (Gróf Esterházy János két előadása a debreceni nyári egyetemen.) — Nagy Miklóstól.	
2. <i>Magyar könyvkiadás Moszkvában.</i> — (Balázs Béla: <i>Tábortűz mellett.</i> — Gábor Andor: <i>Összegyűjtött költeményei.</i>) — n-től.	
3. <i>Racine regényes életrajza.</i> — (Kerékgyártó János: <i>Bábok ragyunk. Racine élete.</i>) — Galamb Sándortól.	
4. <i>Marnavics Tomkó János.</i> — (Galla Ferenc: <i>Marnavics Tomkó János boszniai püspök magyar vonatkozásai.</i>) — Révay Józseftől.	
5. <i>Regény a Kárpátaljáról.</i> — (Morvay Gyula: <i>Falu a havasok alatt.</i>) — gr-től	372

DCCLXIX.

ARANYPÉNZ ÉS MUNKAPÉNZ. — Navratil Akostól	385
A LEGNAGYOBB MAGYAR. (II.) — Balogh Jenőtől	411
AZ EGYETEM REFORMJA ÉS A FILOZÓFIAI TANULMÁNY. — Tankó Bélától	426
HÖSI ÉNEK DZSANGÁR-KÁNROL. — Supka Gézától	445
SZEMLE. — AZ ÖRÖK ARANY JÁNOS. — Rédey Tivadartól	489
IRODALOM. 1. <i>Egy történelmi regény feléről.</i> — (Gulássy Irén: <i>Jezabel.</i>) — vg-től.	
2. <i>Két regény a magyar történelemből.</i> — (Szentmihályiné Szabó Mária: <i>Szabad hazában.</i> — Kassay Solt: <i>Könyves Kálmán.</i>) — S. Szabó Józseftől.	
3. <i>Két új novelláskötet.</i> — (Tóth László: <i>Üzenet a világra.</i> — Thurzó Gábor: <i>A tintahal.</i>) — df-től.	
4. <i>Az örök ókor.</i> — (Balogh Károly: <i>Antik bronztükör.</i> — Rónai Pál: <i>Latin költők.</i> — Devecseri Gábor: <i>Homerosi himnuszok.</i> I. Hermeshez, Pánhoz, Dionysoshoz. II. Aphroditéhez, Az isten- anyákhoz, Hestiához, A Naphoz, A Holdhoz. — Telegdi Zsig- mond: <i>Platon: A lakoma.</i> — Révész László: <i>Florilegium egyházi és klasszikus írók gondolataiból.</i>) — Révay Józseftől	494

AZ ERDÉLYI SZELLEM.

— Ünnepi beszéd a Magyar Tudományos Akadémia 1941. évi május 18-i nagygyűlésén. —

A táj és a nép összefüggésében valami olyan titokzatos-ság rejtőzködik, mint a szerelemben, a társkeresésben. A tájak sokszor századokig várnak s nem akad olyan nép, amelyik meglakja őket. Akik jönnek, tovább mennek vagy elsodorja őket az élet nagy forgataga. A népek is vándorolnak, nyugtalanul keresnek egy helyet, amely fészük, hazájuk legyen. Sokáig nem találják meg s ezért mennek mindig tovább. De ha egyszer megtalálja egy nép azt a tájat, melyet egy örök végzés jelölt ki számukra : összeforrnak s megkezdődik egy-más sorsának kölcsönös meghatározása. A táj dolgozik az emberen, az ember a tájon. Megépülnek a faluk és városok, erdők és mocsarak helyén szántóföldek virulnak ; a hegyeken szőlő érik, a föld alatt bányászok dolgoznak ; zakatolnak a gépek, sűrög-forog a kereskedelem s az ősi természet szinte eltűnik a civilizáció nagyszerű építménye mögött.

Közben az ember is átalakul. Külső világának jelenségeit, belső világának millió meg millió moccanását általános, ismétlődő, jellegzetes formákban fejezi ki s ezzel kitermeli a nyelvet, azt a beláthatatlan képrengetőt, amely a szellemet egészen sajátos módon fejezi ki, de éppen olyan sajátos módon alakítja is. A nyelv szabályai szerint gondolkozni nemcsak kiváltság, hanem kötelesség, nemcsak fel szabadulás, hanem örök rabság. Azután az emberi szellem, életenergiájának kímélése és jobb felhasználása érdekében, amit egyszer jól megcsinált, azt másodszer is úgy akarja megcsinálni ; létrejön az ismeretnek, tanácsoknak, módszereknek, útbaigazításoknak, bevált példáknak mérhetetlen nagy tárháza : a *köztapasztalás*. A köztapasztalás megállá-

pításait tovább gyűjti és élettőkévé duzzasztja a *hagyomány*. Tájbán, nyelvben, hagyományban egynek érezvén magát, a közösség figyelme egyre inkább *önmaga* felé fordul. Kezdi érdekelni: ki vagyok én, honnan jöttem, miként kerültem ide, mennyit érek, mi a rendeltetésem? A mítoszokból kifejlődik a történetírás. A néplélek ismeretlen mélységeiből különös egyéniségek bukkannak föl, akik nincsenek megelégedve a jelenlegi állapottal, változtatni akarnak az egésznek során, nemcsak azzal, hogy hadat üzennek, új gazdasági forrásokat nyitnak, hanem azzal is, hogy a nép lelkét, gondolkozását kívánják mássá tenni. Nevelnek és ihletnek, tanítanak és prófétálnak, feddnek és lázítanak, tanácsolnak és kényszerítanak, esengenek vagy parancsolnak, de valamilyen módon hatalomhoz jutnak és akaratukat reá nyomják a közösségnek az akaratára. Lehet, hogy már a kortárs, lehet, egy későbbi nemzedék úgy kezd gondolkozni, ahogy ők. Azt tartja jónak és rossznak, amit ezek az emberek tartottak; programjukat törvényadásnak tekintik, hivatást látnak benne és egy egész nemzet indul a nagy Útmutató kitűzte célok felé.

Mindezekből egyetemes meggyőződések, jellemző értéktételek és cselekvési szabályok támadnak, amelyeket a tudomány és művészet kiábrázol, a köztudat több-kevesebb világossággal megért s nemzedékek sora ösztönösen érez. Emitt hiányérzet, ott a század hangulata, majd egy vakító program, de mindenképpen olyan lelki valóság, amely annak a népnek és annak a földnek a kisugárzása. Ez a kisugárzás láthatatlan, kézzel nem fogható, mégis kifejezhetetlenül reális valóság — éppen olyan, mint a rádium éltető és gyilkoló sugárzása, amelyben maga a sugárzó test kiéli és szétszórja önmagát. Ez a kisugárzó valóság az, amit egy emberi közösség *szellemének* nevezünk. A közösség szellemét akkor látjuk tisztán, ha egy másik közösség szellemével szembeállítjuk. Ezért csak a hasonlóság és különbség kategóriájában lehet róla beszélni.

Ki ne látná, hogy a keresztyén művelődésnek, a fehér ember életközösségének szelleme más, mint a színes fajoké? Ki tagadná, hogy van európai szellem az ázsiaival és afrikai-

val szemben? De van európai szellem az Észak-amerikai Egyesült Államokkal szemben is éppen úgy, mint ahogy van kanadai szellem a szigetország szellemével szemben. Nem tagadta soha senki, — ha nehéz is meghatározni — hogy van germán és latin szellem s a latin szellem keretén belül más a francia és más az olasz. Annyiféle szellemet lehet a világon megkülönböztetni, ahány önálló és elhatárolható emberi közösség él ezen a földön, le egészen a legkisebb családig. De mint ahogy minden közösség egy még nagyobb közösségnek alkotó része: az egyes közösségek szelleme is a nagyobb közösség szellemének néhány éles vonással megkülönböztetett válfaja.

Ha Erdély különálló életegység, sajátos politikai közösség volt, akkor *Erdélynek is megvan a maga különálló szellemisége.*

Már pedig azt a tényt, hogy Erdély különálló és elhatárolható életegység, nem kell bizonyítanom. Egy pillantás a térképre megmutatja, hogy a Kárpátok hegygerince úgy fogja körül Erdélyt, mint egy öblöt a partja. Ezt a gránitöblöt a szádjánál, nyugat felől, elzárja az Erdélyi Érc-hegység, s csak három utat enged belőle kifelé, a Maros, a Körös és a Szamos partján. E körülhatárolt terület gazdag és változatos, alpesi hegyvidéktől dús folyóparti televényig mindenféle talaj megtalálható benne. Egyformán alkalmas a kertészetre, mezőgazdaságra és állattenyésztésre, teméntelen folyóiban a hal, erdejében a vad, hegyeiben a drága érc; lábunk alatt lépten-nyomon gyógyító vizek forrásai fakadnak fel; az egész ország szén- és sóréteggel van alapincézve s közepén mérhetetlen mennyiségű földgáz várja a kiaknázást. Egyik helyről a másik vidék könnyen megközelíthető, völgyeknek és folyóknak a rendszere tiszta centripetális irányt mutat, úgy, hogy bárhonnán a központ felé sodor minden természetes kényszerűség. Földrajzi egysége olyan erős, hogy csak az tudná megváltoztatni, aki az egészszet újjáteremtené.

Életegységét 1940 nyaráig mindig megőrizte, pedig ezer év óta az európai történelem legellentéteesebb erőinek ütközőpontjában feküdt és szétfeszítő támadásainak tárgya volt. Mint egy aranyalmát a verekedő óriásgyerekek, kezébe akarta

kaparintani minden világhatalom : birkózott érte Bizánc és Róma, a Habsburg-birodalom és az izlám, Közép-Európa és a Balkán, a germán és a szláv művelődés. Most ennek vagy amannak lett a prédája, de azért mindig Erdély maradt, titokzatos különálló világ.

De Erdély szerkezeténél fogva olyan lényeges alkotó része egy nagyobb egységnek : Magyarországnak, mint egyik szoba ugyanannak a háznak. A Kárpátok nemesak Erdélyt fogják körül, hanem Magyarországot is és megalkotják a Duna mentén Európa egyik legjobban egybeszerkesztett élet-egységét : Magyarországot. Mint ahogy a kisebb sókristály alkotó eleme a nagyobbak, úgy Erdély földrajzi egysége lényeges alkati tényezője Magyarország földrajzi egységének.

Mióta a Tisza-Duna közén magyarok laknak, Erdély mindig Magyarországhoz tartozott. Már neve is onnan született. Magyarországi szemlélet nevezte Erdőlvének, erdön túli résznek ; ez a tő él tovább a románság Ardeal szavában, ezt fordította a középkori latinság Transsylvaniaiak.

Az erdélyi szellem a magyar szellemnek különös színézéséből támadt.

Ezt a színézést megmagyarázza először *Erdély sajátos szerepe* a magyarság történetében.

Attól kezdve, hogy Tétény átment a Meszes kapuján és Erdélyt megszállotta, mindmáig a magyar történelemnek egyik legfontosabb erőforrása Erdély. Kincseit Magyarországra hozza, vérét itt hullatja, legnagyobb embereit ideküldi. Mikor ezt a nemzetet az fenyegeti, hogy erőtartalékait felemésztette, vagy elégtelennek találja : megjelenik Erdély friss vérrrel, friss lélekkel. Ez az örök Csaba-mítosz. Ennek a folyamatnak szimbólikus hőse a legelső és legnagyobb erdélyi magyar : Hunyadi Mátyás. Erdélyben gyökeresedik meg és hatalmaz el a Hunyadi-család és nő fel a nagy király birodalmában olyan magasra, hogy beárnyékolja Európát. Erdélynek ősi, természetes missziója az, hogy erőivel gazdagítsa, színezza, fokozza a magyar életet, mint ahogy folyói alázatos eltűnéssel gazdagítják és erősítik a Tiszát. Az erdélyi szellem akkor a leghatékonyabb, mikor eltűnik a magyar

szellem egészében, mint az épség és az erő az élő szervezetben.

De fájdalom, ez a törvény nem érvényesülhetett.

Mikor Erdély különvált vagy éppen meghasonlik Magyarországgal, az mindig annak a jele, hogy halálos veszedelem fenyegeti az egész magyarságot. Eddigi történelmünk folyamán három izromban történt ez meg.

Először a XVI—XVII. század önálló erdélyi fejedelemségében. Az ország három részre van törve. Középső részét, fel egészen a Mátra vonaláig, a Duna-Tisza két partján elfoglalta a török. Nyugati része alig néhány vármegyéből áll és a Habsburg-uralom alá került. Keleti részén az erdélyi fejedelem kormányoz. Nyugati és keleti magyarságnak lehetetlenség volt érintkeznie, közbül ott terjeszkedett a félelmes és pusztító óriás: a török. A nyugati részt bekapta, mint egy kecskegödölyét az oroszlan, Nyugat-Európa legnagyobb hatalma, a Habsburg-birodalom. Nyelve, alkotmánya, egész nemzeti mivolta halálos veszedelemben forog. A magyar művelődés ezeréves folytonossága, a magyar államiság, nemzeti önállóság, nagyszerűen megépített politikai élet, eltűnt volna, mint egy dél felé úszó jégtábla a lassanként áthevülő tengerben, ha nincs Erdély, ez a magas hegyekkel körülrárt kis világ, *a magyar történelmi folytonosság utolsó és egyetlen fellelvára*. Rugalmas politikája megegyezett a portával, biztosította az ország határait s e határok között fenntartotta a nemzeti műveltséget, a nemzeti lét szent folyamatát. Bethlen Gábor Erdélye kései, kicsiny mása Mátyás király, Nagy Lajos, III. Béla nagy magyar királyságának, s ha szegényebben, igénytelenebbül, kisebb keretek között is, de semmivel sem kevesebb magyarsággal és semmivel sem alacsonyabb színvonalon, a magyar szellemnek ugyanazon tisztaságával és erejével összefogta, megtartotta, Európában szóhoz juttatta s késő nemzedék számára áttestálta mindazt, ami gondolatban, erkölcsben, munkában és politikumban magyar.

Az erdélyi fejedelemség magát a magyar birodalom háborús és ideiglenes pótlékának tekintette. Nem volt benne semmi úgynevezett transzylvanizmus: Báthori István, Beth-

len Gábor, Rákóczy György nem is voltak erdélyi emberek s fejedelemségük nemcsak Erdélyt foglalta magában, hanem a Felvidéket és a Párciumot is. Transszylvanizmusról beszélni egy olyan Erdélyben, amelyhez Nagyvárad, Sárospatak, Kassa is hozzátartozik, valóban nem lehet.

A másik korszak a Leopoldi diplomától az 1848-i únióig, illetve a kiegyezésig tart. Itt már nem a magyar életösztön kívánta meg Erdély különállását, hanem külső hatalom erőltette ránk a magyarság megosztása céljából. Erdély, a Habsburg-jogar alatt álló nagyfejedelemség, elvesztette Magyarországgal való kapcsolatát s Magyarország politikai és társadalmi életében alig vesz részt. A fejedelmi kor nagy emlékei, a magyarországi politika önzéséről és értetlenségéről tett keserű tapasztalások segítették és igazolták Bécs elkülönítő, bekerítő törekvéseit. A transszylvanizmus mindig azoknak használt, akik a magyarságra Erdély és az anyaország elválasztásával igyekeztek halálos csapást mérni. Erdély lassan távolodott Magyarországtól s e közben hagyományaiba, emlékeibe belekövesedett.

Ekkor fejlődött ki Erdély rendkívüli történetisége, tett nagy tanulmányokat multjának megismerésére s egész konzerváló, megtartó ereje különös élességgel érvényesült. Nagy belső rázkódtatásokon ment keresztül. Bécs megpróbálta először Szebenben át kormányozni; azután engedte a Hóra-féle lázadás szörnyűségeit reá zúdulni, s a román nemzeti igények táplálásával egy későbbi összeomlás és talajcsuszamlás veszedelmét készítette elő. De Erdély egyelőre kibírta ezeket a földrengéseket és csodálatos egyensúlyozó képessége még fokozódott. Erdélynek ebben az időben az volt a nagy hivatása, hogy a saját területén megőrizzen és fenntartsion egy darab régi Magyarországot. Ez a régi Magyarország demokratikusabb, szabadelvűbb volt, mint a Királyhágón inneni, főképpen protestáns jellegénél fogva. Ez az oka annak is, hogy a XIX. század első harmadának nagy reformmozgalmai nem rázták úgy meg Erdélyt, mint Magyarországot s a nagy nemzeti ébredés radikális és forradalmi elágazásától az erdélyi szellem bizonyos tisztes távolságra megállott.

A harmadik korszak az elmúlt húsz esztendő alatt az ottani magyarság önfenntartásának halálos, hősies küzdelmét fogja át. Egyszerre leomlott minden eddigi építménye; megszűntek az osztálykülönbségek; minden magyar ember szegénnyé, fenyegetetté és megtámadottá lett; tökéletesen magára maradt a magyarság és csak önmagán segíthetett. Ezért visszahúzódott minden élet az egyházak falai közé és itt próbálta megmenteni, amit lehet, és újra építeni, amire feltétlenül szükség van. Az egyház mellett a magyar népiség volt a másik nagy erőforrás. Az erdélyi magyar felfedezte gyökereit s megújult belőle, mint kútforrásból a patak. Az elmúlt húsz esztendő felemelő példát adott arra, mit jelent a tűrés és a várás passzív hősiessége s a nyers hatalmi eszközökkel szemben micsoda erő: *a lélek*.

Erdély a Hunyadiakban ősi pihent erőket, friss tartalékokat bocsátott a már-már fáradó magyar államvezetés számára. A fejedelemségben vállalta a nemzeti királyság roppant feladatát és felelősségét. Mint Habsburg-tartomány a történelmi egyensúly művésze lett s végül a román megszállás alatt a passzív hősiességnek és a pusztaszellem fölényének bizonyító példája. Az örök Erdély ennek a négy hivatásnak szintézise. Mindig szenved és mindig vár; mindig egyensúlyoz és hagyományt őriz, mindig képviseli az egész nemzeti öncélúságot s mindezzel az egész a teljes magyar élet titokzatos folyóvizét duzzasztja.

Miközben az erdélyi szellem ezt a négyágú szolgálatot végzi, titokzatos lényét még azzal is feltárja, hogy *kiábrázolja a magyar sorsot és kijelenti a magyar élet törvényét*.

Az erdélyi szellem sorsábrázolás és életparancs.

Kiábrázolja a magyar sorsot ennek egész tragikus mi voltában. Erdélyen három nemzet osztozik: a magyar, a német, a román. A gazda, a vendég, a jövevény. A magyar: a gazda. Karddal foglalta el az országot s egy új, zárt művelődést indított meg benne. A folyóvizek, hegyek, határok, dűlők, városok, falvak, csekély kivétellel mind magyar nevéek, s ezeket a magyar neveket vette át a német és román nyelv. A magyar alkotta meg az állami kereteket, védte az országot és intézte a politikáját. A már megindult

magyar művelődés kiegészítésére, pótlására, megerősítésére telepedtek be a németek. A vendég: a szász nép. 700 esztendő óta él egységes szervezetben, mint különálló politikai test. Belügyeiben majdnem szuverén volt s a magyar államhoz való viszonyát szinte külpolitikaképpen rendezte. Tökéletesen el tudta zárni magát a magyar és román befolyás alól, viszont nem is igyekezett a testvérmépek sorsára különösebb befolyást gyakorolni. A politikai hatalmat kezében tartó magyarság századokon keresztül nem tudta kivívni, hogy szász földön magyar ember letelepídhessék és megszerezze a «concivilitas»-t. A gazdasági kapcsolatokat fenntartotta és ápolta, de egész lelkiisége a magyar nemzettől merőben idegen maradt. A ferencjózsefi kor közigazgatási hibáin kívül bizonyára a kisebbségi település életformáival együttjáró érzékenység lehetett az oka annak, hogy a panasz nem szűnt meg egy olyan nemzetiség ajakán, amelynek tárgyilagos szemlélet mellett be kellett volna vallania, hogy a vendég csak azért nem egyenjogú a gazdával, mert előjogokban és kiváltságokban megelőzi.

A harmadik nép jövevény volt. Először a hegyek élein, magas pojánák füves téerein legeltették nyájaikat, rendkívül egyszerű életviszonyok között, hihetetlen szívóssággal és még nagyobb szaporasággal. Az volt a hazája, ahol a nyája legelőt talált. Rendkívüli igénytelensége mellett — háborús időkben — gazdasága folyvást gyarapodott. Egyre lejjebb ereszkedett a nagy hegyek lankáin s mind sűrűbben építette szalmazsúpos, fenyőboronás kunyhóit. A szászok bezárkóztak kulcsos városaikba s lekushadt fejjel várták a századok viharának elzúgását. A magyar politizált és verekedett, tékozolta vérét és vagyonát. Az ellenség pedig szakadatlanul jött-ment, égő falvak, rabszíjra fűzött seregek és hullahegyek mutatták, merre jár a török, a német, a tatár. A magyar vérzett, pusztult, szegényedett. Az elhagyott lakóházakba, kiirtott falvakba leszállingózott és beleköltözött a románság. Ez a szürenekező népvándorlás meg nem állt, sőt egyre sűrűbben rajzott, míg egyszer csak kiderült, hogy az erdélyi három nemzet rétege alatt ott él egy új, ismeretlen, mindannyiánál nagyobb, nyersebb és szaporább nép: az erdélyi románság.

Az erdélyi kálvinizmus Bibliát adott a kezükbe, könyveket nyomtatott számukra s megindította irodalmi életüket ; a katholicizmus az únió létrehozásával Nyugat-Európa szellemét vitte közjük. Felébredt nemzeti öntudatuk, foglalkozni kezdtek azzal, honnan jött, hova tart a román nép. S mikor a hegyeken túl a kevésbbé fejlett románság önálló nemzeti állammá válhatott, kész volt a kiirthatatlan gondolat : minden románnak egyesülnie kell. Ehhez csak egy történelmi mítoszt kellett találni, ami meg is történt a dákö-román eredet tetszetős elméletének kidolgozásával. Végül Trianon úrrá tette a jövevényt és szolgává a gazdát s a vendég fanyar mosollyal üdvözölte lenézett új urát.

Nincs-e ebben valami örök magyar végzetszerűség? A magyarság, amelyik karddal elfoglalta ezt a földet, rettenetes tékozlással ontja véré a megtartásáért s míg harcban maga megrokkban, ősi jussán a jövevények elhatalmasodnak s egy szép napon kiderül, azé lesz az ország, aki teleshúli, és nem azé, aki meghal érte.

Erdély szelleme a lét és nemlét kérdésének felvetése, a *Cura Existentialis*.

Ezért egész történelme *létkérdések lüktetéséből áll*. A holnapot mindig csak úgy tudja megmenteni, ha kockára veti a márt. Csataterein élet és halál dől el, szorosai Thermopylák, folyói Rubikonok. Ha ma jelszóvá vált : veszélyesen kell élni, mert csak úgy lesz az ember ember, a férfi férfi : elmondhatjuk, hogy Erdély csakugyan «veszélyesen élt». Az erdélyi szellem lényeges alkotó része az a létérzés, amely az életet borzongva szemléli, de a halállal szembemosolyog. Azért, mikor az erdélyi lélek saját titkáról vall, lírájában az egész magyarság sorsérzése nyer kifejezést. Ez is egyik oka a legújabb erdélyi irodalom mély hatásának.

De az erdélyi szellem ugyanakkor egy nagy vigasztalás is. Ezeréves megrendítő bizonyágtétel arról a magyar őserőről, amely cselekvésben és szenvedésben, elszántságban és kitartásban, kockázatban és óvatosságban csodálatos dolgokat művelt. Hányszor bukott el és tört össze még a csontja is, de mindig talpra állott s a birkózást újra kezdte. Sohasem ijedt meg és sohasem fáradt el.

Egyiket a másikkal, hiába,
Ahogy lehet, gondolja magába'.

Ahogy lehet. Sokszor nagyon nehezen lehetett, de mindig lehetett, mert *kellett*.

Az erdélyi szellem azonban nemcsak hivatás, nemcsak sorsábrázolás, hanem élő szabály is. *Életparancs*. Mindenekelőtt a szellemiségnek, a léleknek a főségét hirdeti. A német-római imperium és az izlam között egy igazán maroknyi kis államnak le kellett számolnia azzal, hogy erővel és hatalommal érjen el valamit. Nem erővel és hatalommal, hanem az én lelkem által, mondja a próféta. Meg kellett látnia azt, hogy a fejlődés útja a *minőség* irányában halad. A szellem javait kell keresnie, erkölcsi értékgyarapodásra törekednie, gondolatokat termelni, érzéseket fejezni ki, igazságot szolgálni, szolgáltatni, egyszóval ez az ő igazi rendeltetése: a szellemi és erkölcsi javak gyűjtése. Bethlen Gábor egy olyan Erdélyről álmodott, amely a renaissance-városok példájára, óvatos hadvezetéssel és előrelátó politikával békét teremt az alkotó szellem számára. Erdély nem a nagyszerű államalkotás, páratlan gazdasági fellendülés, megnyert világeseták országa, de volt egynéhány iskolája, amelynél külön Európában nem akadt; voltak olyan tanítói, akiket más nagy nemzetek is irigyeltek; volt Apáczai Csere Jánosa, Kőrösi Csoma Sándora, Bolyai Farkasa és Bolyai Jánosa, Kemény Zsigmondja és Gyulai Pálja. Kis nemzetek kénytelenek szellemi és erkölcsi nagyságra törekedni. Életérdekük a béke, mert a harcban elveszítik a jelentőségüket, de béke idején a legnagyobbakkal is egyenlő társak.

Erdély életszabályt ad számunkra abban is, hogy józan, kiegyenlítő politikára tanít. Ha egyszer politikai és katonai hatalommal egy kis nemzet nagygyá nem teheti önmagát, világos dolog, hogy belső kérdéseinek megoldására is ez a szabály: «nem erővel, nem hatalommal, hanem az én lelkem által». Amíg román és magyar egymást emészti, pusztítja s halálos ellenségként vérezik el egymás kardjától: az erdélyi kérdés nincs megoldva, akármelyik lesz úrrá a másik felett. Az erdélyi kérdés akkor van megoldva, amikor kelet és nyugat, román és magyar egy magasabb szintézisbe megbékül

és a mindkettőt összefoglaló emberi eszmény közösségében egymást segítve Erdélyt, ezt a drága földet, amely felett a meghasonlás átka lebeg, a *kiengesztelődés országává* teszi.

Végül az erdélyi szellem: hódolás létünk örök titka előtt. Érzi, hogy a holnap nem tőlünk függ, mint ahogy a tegnapunk sem a mi kezünk munkája. Van egy kéz, amelyik kifaragta a Kárpátokat, ujjával meghúzta a Maros, a Szamos, a Küküllő medrét, tenyerére vette s Erdélybe helyezteté ezt a három népet s ez a kéz tartja jövőnket is. Rákóczy György ágyúira ráöntette, Bibliájába beleírta, lakodalmas poharára rávéssette: *Non est volentis neque currentis, sed miserentis est Deus.*

RAVASZ LÁSZLÓ.

SZINYEI MERSE PÁL.¹

I.

Szinyei Merse Pál életének három fő színhelye volt : sárosmegyei szülőföldje, ahol döntő első benyomásait kapta és élete javát töltötte, aztán München, ahol tanult és művésszé fejlődött, s végül Budapest, ahol felfedeztetését és késő sikereit érte meg.

Ha meg akarjuk őt érteni, először szülőföldjét kell szemügyre vennünk. Ez a magyar Felvidéknek keletén, Sáros megyében fekszik. Ennek a megyének egyik községében, Szinyeújfalun született Szinyei Merse Pál 1845 júl. 4-én, régi, előkelő, színmagyar család sarjaként. Atyja, Félix, később Sáros megye alispánja, majd főispánja, nemes gondolkodású, puritán jellemű, kitűnő férfiú volt, erélyes, de megértő, bölcs apa, igazi barátja gyermekének. Fiához intézett leveleiben «prózai» embernek mondja magát, de az a bensőséges érdeklődés, mellyel ugyane levelek szerint fia művészi fejlődését kísérte és a művészi hivatásnak az a tisztelete, mely soraiból kiérzik, mindenre inkább mutat, mint ridegségre, vagy pedig közönyre az eszményi értékek iránt. Igazán romantikus hajlamú, csapongó kedélyű, irodalomért, zenéért rajongó nő volt a művész anyja : Jekelfalussy Valéria.

Szinyei Merse Pál lelki alkatában nem nehéz a szülői örökséget felfedezni. Okosságában, ítéletének élességében, puritán úri jellemében atyjának, csapongó és érzékeny kedélyében, lendület és csüggedés között hullámozó hangulataiban anyjának jellemvonásaiból tükröződik valami, — valami, ami hozzájárult a művész és ember jellemének formálódásához

¹ E közlemény kissé módosított alakja egy tanulmánynak, mely azzal a szándékkal készült, hogy az angol közönséggel ismertesse meg Szinyeit és művészetét.

és ennek irányát némileg megmagyarázza, a nélkül persze, hogy megmagyarázhatná a legfontosabbat : azt a titokzatos és elemi erőt, melyet a teremtő lángelme jelent.

De ez nem az egyetlen útravaló volt, amelyet Szinyei Sárosból vitt magával. A szülői ház légköre és a sárosmegyei birtokos társadalom, amelyből kikerült, egész életére megszabta gondolkodásának és életmódjának formáját, s művészetének melegségéhez, úri charme-jához is bizonyára köze van annak a környezetnek, melyben ifjú éveit és életének javát töltötte. Ebből a körből vitte magával Münchenbe nagy fogékonyságát is mindaz iránt, amit a «kultúra» szóban szoktunk összefoglalni. Szinyeinek, az ősi magyar nemzetség sarjadékának és egyszersmind tetőtől-talpig nyugateurópai embernek Sáros megye nemcsak szülőföldje volt, hanem egyúttal szellemi formálódásának egyik tényezője.

S vajjon elképzelhető-e, hogy a magyar Felvidék kedves, színes és változatos tájai, szelíd halmai, pompás virág-szőnyegükről híres rétjei, tiszta és éles levegője nem járultak volna hozzá a későbbi nagy kolorista látásmódjának fejlődéséhez, színállományának kialakulásához? Hiába a természet minden szépsége, ha hiányzik a művészi látás adománya, de a legfogékonyabb művészi szemre sem közönyös, hogy a fejlődés idejében *mire* esett tekintete, s nem kétségtelen, hogy Szinyei művészi jellemének megformálódására e tekintetben is befolyással volt szülőföldje.

II.

Serdülő ifjú munkájából lehetetlen megjósolni, hogy mennyire fogja vinni a művészi pályán. A tehetség pusztája jelenlétét nem nehéz megállapítani, — méreteit és fejlődésének határait annál inkább. Jó és rossz értelemben egyaránt gyakori a meglepetés : nagy ígéretek beváratlan maradnak, nehezen induló, dadogó kezdők váratlan iramot vesznek és nem sejtett magaslatig jutnak el. Oka ennek részben a tehetségek fejlődő-képességének eredendő különbözősége, részben pedig az, hogy az eredmény nem egyedül a tehetségen fordul meg, hanem azokon a külső körülményeken is,

amelyek fejlődését befolyásolják, s még inkább az ember szellemi és jellembeli tulajdonságain: értelmiségén, szorgalmán és erkölcsi komolyságán.

Serdülőkori kísérlete alapján Szinyeiről sem gyaníthatta senki, hogy milyen magaslatra fog később eljutni. De első mestere, a derék Mezey Lajos nagyon bízott benne. Atyja pedig, a «prózai» ember, szinte áhítattal szemlélte ébredező tehetségét és boldogan döntött úgy, hogy fia művészi pályára lépjen. «Óhajtásom csak az, hogy a természet e különös adományát el ne hanyagold, de a lehetőségig kiképezd», — írta 18 éves fiának.¹ A 60-as években, mikor ez történt, Magyarországnak még nem volt művészeti iskolája. Ebben az időben (s jó ideig még azután is) legszívesebben Münchent kereste fel művészi pályára készülő ifjúságunk. Mezey tanácsára Szinyeit is oda küldte atyja.

München művészi élete a tetőpontra volt ekkor. Híres gyűjteményei: a régi Pinakotéka és a Glyptotéka, aztán a Schack-galéria, ahol a legjobb német festőktől lehetett képeket látni, s a Kunstverein hetenkint váltakozó kiállításai bő táplálékot és ösztönzést adtak a tanulni vágyó fiatal művészeknek. Az Akadémiának Wilhelm von Kaulbach volt az igazgatója, de az ifjúság eszménye, a leghíresebb és legjobban felkapott tanár Karl von Piloty volt. Az ő iskolájába igyekezett az ifjúság színejava. Olyan tehetségek tanultak nála, mint a magyar Székely, Benczúr és Liezen-Mayer, az osztrák Makart, a német Leibl és Gabriel Max. Münchenben működött akkor Moritz von Schwind is, a jeles romantikus festő, Karl von Spitzweg, a kedélyes idillek finom mestere és később egyidőre ott telepedett meg Böcklin is. A zenében Wagner lángelméje csinált forradalmat. II. Lajos, a fiatal bajor király, a «Roi soleil» ziláltlelkű utánzója, rajongott érte. *Tristan és Izolda* 1865-ben Münchenben került színre először. Az ifjú Szinyei fogékony szelleme ebben a levegőben szerencsésen fejlődött, művelődött. Társasága a legjobb fiatal festőkből

¹ *Szinyei Merse Pál és művei.* Írta Meller Simon. Budapest. Az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum kiadása. 1935. 16. l. E megbízható, alapvető műből több életrajzi adatot is merítettünk.

állott. Megismerte a régi művészet remekeit, Winckelmann-t olvasta, zenei műveltségre is szert tett. Beethovent nemcsak szerette, hanem alaposan ismerte is.

1864 tavaszától 1869 őszéig járt Szinyei a müncheni akadémiára, s az utolsó két évet Piloty iskolájában töltötte. Piloty nem volt zsarnoka tanítványainak, nem korlátozta egyéniségük szabad kifejlődését, sőt előmozdította azt. Szinyei teljes mértékben élt ezzel a szabadsággal. Nem kísérletezett Piloty-ízű nagy történelmi tablókkal. Piloty szelleméből éppen olyan kevés ragadt rá, mint Couture-ból Manet-ra.

Akadémiai éveiben készült munkái egyébként mind tárgyakat, mind művészi megoldásukat tekintve meglehetősen különbözők. Érdeklődésében némi ingadozás mutatkozik. Széles foltokban odavetett, szürke és elefántcsont-színben összehangolt figurális tanulmányok (*Női tanulmány*, 1866, *Két barátnő*, 1867), az éjjel vagy alkony sejtelmes világításába burkolt, romantikus ízű jelenetek (*Az akasztott elszállítása*, *Lovag és apáca*, 1867), gyöngéd, világos és finom tónusú apró tájak és kompozíciók (*Vitorlás a starnbergi tavon*, 1867, *Fürdőház és Mályvák* 1868, stb.) — ilyenféle művek váltják fel egymást. Különösen érdekes a starnbergi vitorlás, mert ezüstszürke tónusával, levegőjének és vizének finom rezgésével eltér mindattól, amit akkor Münchenben festettek, s csodálatosképpen azt az akkordot üti meg, mely néhány évvel később Claude Monet tengeri tájképeiben, így pl. a Szépművészeti Múzeum *Trouville-i kikötőjében* (1870) hangzik fel. Valamivel későbbi a rokon szellemű *Esthajnalcsillag* (1869), egy gyöngédséggel és az alkony költészetével teljes kis remekmű. Ugyanennek az évnek egy másik termékében: a sötétzöld, erőteljes, Courbet-ízű *Vadgesztenyetanulmányban* egészen más hang csap meg, s első példáját látjuk benne a növényzet ama mesteri realizisztikus ábrázolásainak, melyek annyira jellemzők a későbbi Szinyeire. A festői célatok, látjuk, különfélék, de a képek abban valamennyien megegyeznek, hogy igen messze esnek Piloty patetikus tömegjeleneteitől, színpadias rendezésétől. Egyszerűek, közvetlenek, előadásuk könnyed, szabad és a művésznek minden iskolai íztől való korai felszabadulását bizonyítja.

Egy másik szál, mely Szinyei kialakuló művészetének szíres fonalában szembe ötlik: már ekkor nyilatkozó vonzalma Böcklin görög szellemtől ihletett, pogány témaköréhez. E korszakának főműve: a *Faun* (1868) is ebben a gondolkörben fogamzott, s nemcsak tárgyban, hanem meleg, barna tónusának lágyágában is Böcklinre emlékeztet. Természetesen az ifjú Böcklinre, a *Pan im Schilfe* festőjére, aki még nem találta meg végleges formáját és maga is Schirmer hatása alatt állott. Két vázlata: a habkönnyűségű *Bacchanália* és a *Nórabló faun*, s a *Pogányság* — mindhárom 1869-ből — ugyancsak ebbe a körbe tartozik. Szinyei későbbi éveiben is szívesen menekült olykor a reális életből a képzelet világába, mintegy hódolva Böcklin géniuszának, melyet nagyon tisztelt (*Kentaurok rohama*, 1873, *Tavaszi ébredése*, 1878, *Kentaur és faunok*, 1878 stb.). De ezek valóban csak «kirándulások» voltak. Szinyei lelki alkata más volt, mint Böckliné. Az ő igazi eleme a valóság volt s még imént említett képei is egyszerűbbek, realisabbak, gondolati reflexiókkal, szimbólikus célzásokkal kevésbé átszóttak, mint Böcklin művei. «A művészetben is úgy vagyunk, — mondta egy ízben — mint a billiárd-játékban. Csak akkor érvényes a lökés, ha a játékosnak legalább egyik lába a földet érte.»

Utoljára hagytuk ennek az időnek legfontosabb termékeit, azokat, amelyekben legjobban mutatkozik meg Szinyei művészetének eredetisége és újsága: világos és rendkívül színes, merész képeit és vázlatait, melyeket 1868—70 között festett, s amelyek nemcsak Szinyei müncheni környezetéből válnak ki, hanem új és egyéni hangjukkal az egész európai festészetben számot tesznek. Többnyire a mindennapi életet festette ezekben, a nélkül, hogy bármikor is közönségessé vált volna. Ezt nem engedte lényének eredendő előkelősége, amely az élet egyszerű jelenségeire is valaminő kedvességet és melegséget árasztott. Nem a személyek jelleméből vagy a cselekményből folyt ez — ilyen egyáltalában nem volt képeiben — hanem a művész bensőjéből, kedélye melegségéből, optimizmusából, veleszületett érzékéből a harmónia, az élet szépsége iránt. Mindez leginkább színeinek derűjében és bájában jutott kifejezésre

Egy szerelmespárt ábrázoló vázlat, melyet az első *Faun*-vázlat hátára festett, az első ebben a nevezetes sorozatban (ha t. i. elfogadjuk Meller feltevését, aki 1867 végére vagy 1868 elejére teszi keletkezését).¹ Egy színes bokréta ez, melyet frissen szakított mezei virágokból kötöttek. Színeiben már együtt találjuk Szinyei ilyenfajta vázolatainak egész merészségét és báját. 1868—69-ben festett nagy képe : az *Anyá és gyermeke*, Amerikában lappang, csak fényképből ismerjük, de felfogásának gyöngédségét és a természetbe való gondos elmélyedését ez is elárulja és Szinyei előadásából tudjuk, hogy színei teljesen világosak voltak. Minden jel szerint már indulást jelent a *Majális* felé vezető nyomon. (1870-ben ugyane tárgy változatát festette meg, mely szintén Amerikába került.) Elragadó két vázlat : a *Hinta* és a *Ruhaszárítás* (mind a kettő 1869-ből) folytatja e merőben egyéni, telivér Szinyei-képeknek sorát. Az előbbi a színeknek enyhe és delikát szépségével, az utóbbi szinte kihívó merészségével tűnik ki. Mintegy már példázzák Szinyei kolorisztikus törekvéseinek vissza-visszatérő két főcélzatát : egyfelől a finom tónusnak művelését, másfelől az önálló és telt színek erejének a tónussal szembehelyezkedő éreztetését.

Ezt a vonalat folytatja *Szerelmespár* című képében is, melyet már az akadémia elhagyása után, 1870-ben festett. Le-kaszált réten, egy szétdúlt boglya tövében pihen a szerelmespár, egymás nézésébe elmerülve. A férfi elnyultan heverészik, az ülő nő gyöngéden feléje hajol, ujjai egymással játszanak. A forró nyári nap egyenletes, bágyadt világítást áraszt a tájra. Szinyei a fiatalság áhítatával dolgozott ezen a képen, az alakok rajzának és megfestésének mesteri készségével valósággal remekelt. Némi tekintetben a *Majális* előjátékát festette meg : ez is az ember és a természet összeolvasztása költői képen. De ember és táj nincsenek még egyensúlyban, az alakok a tájképi kerethez képest túlságosan nagyra szabottak s nagyon határozott rajzokkal kissé kivágásszerűen hatnak a laza és puhább tájban. Az egész kép még nem annyira

¹ Meller, id. m. 54. l.

szabad és merész, mint a *Majális*. A szerelem halk és gyöngéd dala, mely félénken intonálta a *Majális* teljes erővel felzengő ünnepi kórusának motívumát.

III.

Így haladt Szinyei természetlátása és egyéni kolorizmusa azon az úton, mely főművéhez, a *Majális*hoz vezetett. Ezt a képét 1872—73 müncheni műtermében festette, miután előbb csaknem két évet otthon, Jernyén töltött, meglehetősen tétlenségben.

A *Majális* a 28 éves Szinyei művészi erejének és életkedvének, optimizmusának egyaránt legteljesebb kifejezése. Ugyanilyen tárgyat, ilyen zenétlen Concert champêtre-t mások is festettek : Manet (1863), Monet (1866), a németeknél Albert Keller (1872), s valamennyinél előbb már Courbet is megpendítette ezt a témát *Les Demoiselles du bord de la Seine* című képében (1856). De Szinyei képe egyikükkel sincs igazi, benső rokonságban. A *Majális* egészen egyéni alkotás, eredetiségével nemcsak szűkebb környezetének, hanem korának alkotásai közül is kiváló. Miben áll eredetisége? Mindenekelőtt színeiben. Eredetileg Szinyei megtörtebb és összehangoltabb színezésre gondolt, mint ezt 1872-ből való gyönyörű vázlata mutatja. Saját előadása szerint barátja és akkori atelier-szomszédja, Böcklin, ösztönzésére hangolta feljebb a színeket, a takaró mályvaszínét lángoló vörösre, a rét enyhe fűzöldjét mélyre és haragosra, s ezzel lépést tartva valamennyit magasabbra. De sem Böcklinnél, sem más kortársánál nem találjuk meg a *Majális* virító színeinek pompáját, szépségét és merészségét. Tetézett gazdagságukba valami keleti iz vegyül, erejükben, tüzükben arra a spontán melegségre ismerünk, mely jellemző sajátság a magyar festészetnek. Ilyen képet tőlünk nyugatra bajos elképzelni, s bátran mondhatjuk, hogy München Szinyeit csak beszélni tanította, de mondanivalóját hazulról vitte magával.

Nem kevésbé egyéni a *Majális* kompozíciója : az, ahogyan Szinyei a kirándulók csoportját tömören összefogja és mint egy színes virágágyat helyezi el a zöld gyepek közepén.

Tudtunkkal magában áll abban is, hogy az alakokat nem síkon, egymás mellett, hanem domboldalban helyezi el, ami módot ad arra, hogy a csoportot mintegy emeletesen építse fel s elkerülje az alakok bármelyikének elmetszését. S hiába keressük másoknál azt az ötletet is, hogy felül a képet világos és napos, mosolygó tájjal zárja le, mely szembetűnő módon elüt a félig árnyékos, sötétebb domboldaltól és a hatást e kontraszt által még jobban, gazdagítja.

Másik különbség az, hogy a *Majális*ban több szimbólikus erő van, mint a vele kapcsolatba hozható többi képekben. Szinyei azt írta egyik levelében,¹ hogy képe «nem akar mást ábrázolni, mint egy szép tavaszi napot, melyet a városból kiránduló víg társaság élvez». Azonban akaratlanul is többet fejezett ki. Nemcsak a rét virágos szőnyege : az egész kép a tavaszi virágzást, a megújnodást hirdeti. A női ruhák könnyűsége és virágos színei, az ég enyhe kékje és súlytalanul lebegő felhői, a fény és árnyék szeszélyes, mozgalmas foltjai — «a rét mezein vegyül árny- és fényfolt» (Arany) — a férfiak és nők meghitt együttléte, jókedve — mindez tökéletes egységben, a tavasz nagy érzésében olvad össze, s együttvéve jobban sugalmazza az ifjúságot és az élet örömét, mint akármiféle allegorikus ábrázolás. A többi festők piknik-jein nem látunk többet, mint a természetben heverő vagy mozgó embereket. Szinyei képe túlnő mindennapi témáján és a konkrét tárgyon felül szimbólikus erővel idéz fel olyan képzeteket, amelyeknek kifejezésére különféle jelképes alakokat szoktak felvonultatni.

IV.

A *Majális* összefoglalja Szinyei akkori természetszemléletét, teljesen kifejezi törekvéseit. Hogyan jutott idáig? Saját előadása szerint, melyet a tények vizsgálata megerősít, idegen útmutatás nélkül, önálló szemlélet útján vette észre, hogy a természet képe más, mint amilyennek festik, s volt

¹ Szinyei a «*Majális*»-ról. Petrovics E.: *Ujokról és régiekről*. Amicus kiadása, 1923. 44. 1.

hozzá bátorsága, hogy szemének higgyen és azt fesse meg, amit látott. S mivel a bátorság mellett megvolt tehetsége is ahhoz, hogy kifejezze magát, egy újfajta és egyéni kolorizmus lett az eredmény. Vannak, akik ebbe az egyszerű ténybe nem tudnak belenyugodni, mindenáron külső hatások után kutatnak, s kapnak Szinyeinek azon a nyilatkozatán, hogy 1869 előtt nem látott ugyan modern francia képeket, de hallott felőlük. De ki látott már példát arra, hogy valaki hallomás alapján tanuljon meg egy látásmódot? Szinyei, aki annyira lelkiismeretes vizsgálója volt saját múltjának, maga mondja, hogy ő már a maga módján lépett viszonyba a természettel, mikor a párizsi rokon törekvésekről hallomásból értesült.

Francia képeket 1869-ben, a müncheni nemzetközi tárlaton látott először, köztük Courbet két képét. Nagyon érdeklődött irántuk. Apjához írott levelében megállapította a francia festők fölényét a többi nemzetekkel szemben, de hatásuk csak annyi volt, hogy megerősítették őt abban az irányban, amelyben már önmagától megindult. Talán érdekes megemlítenem egy nyilatkozatát, melyet tőle magától hallottam és annak idején szó szerint feljegyeztem. Így hangzott: «Abban nem vagyok egészen bizonyos, hogy a *Ruhaszárítást* előbb festettem-e, mint a francia képeket láttam, de arra a Crucifix előtt esküt merek tenni, hogy a *Hinta* 1869-ben, kora tavasszal készen volt és már staffelei-omon állott, mikor a francia képek Münchenbe érkeztek.»

Akik tehát francia befolyással magyarázzák Szinyei művészetének kiformalódását, azok téves nyomon járnak. Másfelől vannak, akik Böcklin egyes frissebb, realiztikusabb képeiben keresik a «magyarázatot». Azt hisszük, ugyancsak alaptalanul. Sem a *Hintának*, sem a *Ruhaszárításnak* nincs köze Böcklinhez. Nemcsak egyszerű, mindennapi tárgyakkal ütnek el Böcklintől, aki sohasem érte be az élet prózájával, hanem koloritjukban és festésmódjukban is merőben mások, mint Böcklin bármely munkája. Nem akarjuk Böcklint egyébként kisebbíteni, de ennyire tiszta színekkel, ennyi fényvel és levegővel, a festésnek ilyen könnyűségével és szabadságával nem találkozunk nála. A *Szerelmespár* is

minden ízében idegen Böcklin szellemétől. Vajjon nem képzelhető-e, hogy Szinyei önállóan jutott el eredményeihez? Akik azt hiszik, hogy egy Európa keletén született fiatal festő erre nem lehetett képes, azok elfelejtik, hogy a zsenialitás már ennél sokkal nagyobb csodákat is megmagyarázott.

Amit tehát Szinyei adott, az új, bátor és eredeti művészet volt. Pontos dátumokról, mint valamely naphoz kötött történeti eseménynél, ilyen szellemi folyamatoknál nem beszélhetünk, de annyit bátran mondhatunk, hogy Szinyei a plein-air festésnek művelésében és az ezzel járó új kolorizmusban Párizstól keletre előljárt s a franciákkal párhuzamosan menetelt. A hatvanas évek végén, 1867—70 őt Münchenben olyanféle feladatok foglalkoztatták, mint Monet-t Franciaországban: öntudatlan bajtársak voltak, s együtt haladtak azon a nyomon, mely az impresszionizmus felé vezetett. Sőt nekünk úgy látszik, hogy Szinyei nagyobb léptekkel, merészebben haladt a plein-air és az új színesség útján, mint Monet, akinek festészetét ebben az időben még meglehetősen erős szálak fűzték Courbet-hoz.

A francia áramlatban azonban 1871-ben, Monet és Pissarro londoni útja után nagy fordulat állott be. Ekkor kezdték teljes erővel tanulmányozni a fény életét, s vizsgálni azt, hogy az atmoszféra és változásai milyen hatással vannak a dolgok formai és színes megjelenésére. Ezután kezdett Monet kísérletezni azzal az eljárással, hogy a tiszta színeket apró ecsetvonásokkal egymás mellé rakta fel a vásznon stb. A mozgalomnak ez a fázisa, a tulajdonképeni impresszionizmus végső kiépítése egészen Franciaországban ment végbe. A fejlődésnek ebben a szakaszában Szinyei már nem haladt együtt a franciákkal, útjaik elváltak egymástól. Ő megmaradt azon a nyomon, amelyen addig járt, csak fejlődött és gazdagodott. A legmagasabb pontot, melyhez eljutott, a *Majális* jelzi.

V.

A *Majálist* Szinyei először Münchenben állította ki, ahol legalább feltűnést és zajt keltett, aztán Bécsben, de itt olyan

rossz helyre akasztották, hogy felháborodásában visszavonta a kiállításból és hazaküldte Jernyére. Őmaga is követte oda és évekig ott is maradt. 1874-ben — boldog ifjú férj — megfesti feleségének lilaruhás arcképét, mosolygó, nyári tájban. Nagy odaadás, gondosság szülöttje. A kifejezés nemességében, a ruha pompás, tüzes színében, az alaknak és tájnak egymáshoz méltó, sugárzó szépségében egyaránt kiváló alkotás; mintha a művész embert és természetet ünnepi díszbe öltöztetett volna. A fej rajzában, igaz, némi keménység van, éles körvonalaiban, nehéz, barna árnyékolásában ezúttal meglátszik, hogy Szinyei a képet szobában festette és az ember ábrázolásában nem számolt a szabad levegő hatásával, azonban a jogos kifogások, melyeket a részletekre tehetünk, nem érinthetik az egész mű ünnepélyes, emelkedett benyomását. Önkénytelenül eszünkbe jut, amit Szinyei egy ízben Grecóval kapcsolatban mondott: «A hibás részletekre nem sokat adok, ha az *egészben* elemi erő van.»

A *Lilaruhás nő* után következő években Szinyei falusi birtokán élt és alig-alig dolgozott. Atyja halála, az örökség rendezése, gazdasági és családi gondok bénították, s hiányzott a «siker», amely tüzelje. Csak hébe-korba festett egy-egy képet, inkább odavetett, kedves, meleg apróságokat. Erejének összeszedésére képtelen s néhány családi arckép, köztük feleségének két szép képmása (1879-ből és 1880-ból) a leg súlyosabb emléke ennek az időnek. Szinyei arcképfestményeit, ezeket is, a korábbiakat is, így nővére és atyja 1870-ben festett képmását, nagy őszinteség, keresetlenség és emberi melegség jellemzi. Nem ismerjük olyan arcképét, melyet megrendelésre festett volna, majdnem valamennyi családjának tagjairól készült. Ez fokozza meghittségüket, de bensőségük, egyszerűségük már Szinyei eredendő művészi érzéséből következik, melytől semmi sem esett messzebb, mint a póz, a mesterkéltséget «beállítás». E nemességet és természetességet a *Lilaruhás nő* külső díszje alatt is megtaláljuk.

A fásultság éveit 1882-ben egy epizód szakította meg. Jernyén ragályos betegség ütötte fel fejét, s Szinyei két gyermekét is elragadta. Erre elhagyta otthonát és egy időre családjával együtt Bécsbe költözött. Itt, szabadulva a

gazdálkodás mindennapi gondjaitól és kikerülve művészi ösztönzésben szegény vidéki környezetéből, újra fellobbant művészi becsvágya. Megint nagy feladatra vállalkozott, hasonlóra, mint a *Majális* születésének szerencsés korszakában: 1882—83 megfestette a *Pacsirtát*. A tavaszt dicsőíti ez is, de más hangnemben, mint a *Majális*. A *Majális* tüze itt megenyhült, szárnyaló hangja elhalkult, a dithyramb idyllé csöndesedett. A ragyogást szelíd derű, a mozgalmat ábrándozó költészet váltotta fel és az éles kontrasztok helyében nyugalmat teremt a minden ellentétet kibékítő levegő. A hév és lendület helyett, mely a *Majális* előadását áthatja, itt higgadt, részletező megmunkálással találkozunk. A réten heverő nő aktjában ismét felötlik a rajz keménysége, az árnyékok súlyossága, — ez a képnek legkevésbé sikerült része. E fogyatkozásért bő kárpótlást adott a művész a kép nagy részét betöltő égboltban és a rét pompásan megmunkált virágos szőnyegében, rendkívül híven és jellemzően ábrázolt füveiben és virágaiban. Szinyei valóban csodálatos ismerője volt a növényzetnek; a rétnak ily ábrázolására a modern festészetben nem tudunk példát. Egy-egy részlet Dürer növénytanulmányait juttatja eszünkbe. Csodálkozásunk nő, ha meggondoljuk, hogy Szinyei ezt a képét is műteremben, emlékezetből festette.

Az egész műből azonban hiányzik a *Majális* bátorsága és lendülete. Szinyei belső heve megcsappant, de talán tapasztalatai is gondolkodóba ejtették és óvatosabbá tették. A *Pacsirta* némi közeledést jelent az átlagosabb ízléshez. Érzelmes alaphangja, szemet gyönyörködtető részletekben való gazdagsága olyan tulajdonságok, melyek tetszeni szoktak. De még így is elég új és szokatlan volt benne ahhoz, hogy sikere legyen. Szinyei korábbi főműveivel együtt Bécsben is, Budapesten is kiállította, de egyik helyen sem tetszett. Az epizód véget ért és ő képeivel együtt újra eltemetkezett a jernyei házban.

VI.

Szinyei pályája eddig minden inkább volt, mint nyugodt és egyenletes. Nagy felbuzdulások szakadozott menetű,

hébe-korba való dolgozgatással váltakoztak. Könnyen hajlik a csüggedésre és fásultságra, de belső tüze sohasem hamvad ki egészen. Génusza időnként alkotásra tüzei és fel-felvillanó fények szakítják meg a tétlenség szürkességét. Munkáinak jellemében is némi ingadozást látunk: geniális ötletekre böcklini ízű, allegorikus és pogány témakörbe való kirándulások következnek, s művészetének arculata meglehetősen változó. A *Majális* után merész szárnyalása elcsöndesedik. A lelkesülés órái mind ritkábban térnek vissza, s a gyöngyszámba menő, kitűnő művek, melyek ilyenkor születnek, csak annál jobban éreztetik a meddő időszakok veszteségét.

Ezután művészi szempontból egyenletesebb korszak következett, de egyszersmind kevésbé ragyogó, meglepetésekben szegényebb. A hullámvás, igaz, véget ért, de a hullámok olykor magasra csapkodtak! Mikor 1883-ban főműveinek bécsi kiállítása nem járt sikerrel és erre következő budapesti kiállításuk sem találkozott öt kielégítő elismeréssel: Szinyei abbahagyta a küzdelmet, s mint láttuk, sértett lélekkel hazament Jernyére. A munkát nem hagyta abba teljesen, de körülbelül 10 évig csak néha-néha festett, jobbára tanulmányokat, és semmit sem állított ki. S amit most és ezentúl festett, az az alkotás módjában is, jellemében is eltérést mutat multjától. Eddigi képei javarészt — köztük a *Majálist* és a *Pacsirtát* is — szabadon komponálta és műteremben festette tanulmányok alapján és főként csodálatos emlékezőtehetsége segítségével, de olykor pusztá képzeletből. Most kiment a szabadba és mindig a helyszínén, természet után dolgozott. Ez a változás a *Pacsirta* után jóformán egyik napról a másikra következett be. Képességét arra, hogy emlékezetből és képzeletből alkosson, bizonyára nem vesztette el egyszerre, de — úgy látszik — bizalma rendült meg addigi módszerében. A bírálók kifogásai megzavarták, amúgy is csekély önbizalmát megingatták, s ő biztos irányításért a természethez menekült. Szabad és merész alkotásmódja nem hozta meg a sikert, most tehát a valóság szilárd talaján vetette meg lábát. Valószínűleg azt gondolta, hogy így nem érheti baleset. Nem is érte, hiszen szeme éles, tudása biztos volt és a természet megfigyelésére és ábrázolására megvolt minden képes-

sége. De az objektívebb és utánzóbb jellegű munkával megszünt géniuszának szabad szárnyalása és lezárultak azok a nagyszerű lehetőségek is, amelyek előbbi alkotásmódjával együtt jártak.

A *Pacsirtát* követő évtizedben csak tanulmányokat festett természet után, s ezt is keveset. S mivel falun élt, a vidéki földbirtokosok életmódját folytatta és a művészi életben nem vett részt, már-már inkább úri műkedvelőnek kezdett számítani, mint hivatásos művésznek. 1897-ben, mikor *Falu széle* című képét kiállította, a Budapesti Szemlének kritikusa «szorgalmas amateur»-nek nevezte a *Majális* festőjét. (Amiben — mellesleg szólva — két tévedés van, mert Szinyei éppen olyan kevéssé volt szorgalmas, mint amateur.)

1894-ben egy festőkollégája (Zemplényi Tivadar) kereste fel birtokán, nála töltötte a nyarat és buzgón festett. Példáján felbuzdulva, Szinyei is újra dolgozgatni kezdett. Mindenekelőtt befejezte néhány régebben megkezdett képét, köztük a kitűnő *Hóolvadást*, s munkáit ki is állította a budapesti Műcsarnokban. Ezek már új naturalizmusának szellemében készültek, a természet hű követésével, szélesebb, sommásabb előadással, hasonlóan az időközben felnőtt újabb nemzedék eljárásához. A közönség örömmel látta meg bennük a természet hiteles képét, Szinyei művészetének derűje, optimizmusa, melyet csalódásai sem romboltak le, megfogta a nézőket és a kritikát, s ezek a képek végre meghozták festőjüknek azt, amiért régebbi remekeivel hiába harcolt: a sikert. Egyiküket, az *Oculi* címűt, a király részére vásárolták meg.

Ez a méltánylás azonban csak új tájképeit illette. Igazi felfedeztetése, történeti jelentőségének felismerése 1896-ban kezdődött, a milleniumi kiállításon, melyen egész sor képét állította ki, köztük a *Majálist* és a *Pacsirtát*. Most már voltak, akik e régebbi főműveit is megértették. Elsősorban a fiatal festők között, akik nagy meglepetéssel fedezték fel Szinyei-ben saját törekvéseik nagy úttörőjét. 1905-ben egész oeuvre-jéből rendezett kiállítást, döntő, nagy sikerrel. Ettől kezdve egyre nőtt híre és tekintélye. Még 1905-ben a budapesti Képzőművészeti Főiskola igazgatója lett, s az maradt haláláig. Hivatalos állásánál azonban sokkal jobban növelte nimbuszát

nagy művészi multja, pályájának csodálatos, legendaszerű története. Az ifjabb nemzedék olyan hódolattal vette körül, mintha kárpótolni akarta volna a méltatlanságért, melyben egykor része volt. Kedves, derült egyéniségével, melyből melegség áradt, nagy okosságával, műveltségével központja lett a művészek és műbarátok nagy csoportjának (ebből a körből alakult meg halála után, emlékének művelésére, a Szinyei Társaság), neve lobogója a haladó szellemű, naturalista és impresszionista festők táborának. Az itthoni elismeréshez a külföldé is csatlakozott. 1909-ben a Piloty Schule müncheni kiállítására küldött néhány képével, 1910-ben a berlini Secessióban, 1911-ben a római nemzetközi kiállításon bemutatott nagyobb sorozatával aratott nagy sikert, s ugyanekkor elkéri az Uffizi-képtár számára önareképét.

A feléledt méltánylás új életre keltette Szinyei művészetét. Nyarat jernyei otthonában most festéssel töltötte és minden ősszel egy sor új képpel tért vissza téli szállására, a fővárosba. A figurális képek festését majdnem egészen abbahagyta. Régebben többnyire tájból és emberből formált egységes képet, mint kedvence festője, Giorgione tette, akinek lelkével rokon volt lelke. Ezentúl már csak tájat festett, többnyire szülőföldjének halmait, lejtőit, hol a nyári nap egyenletes derűjében, hol az őszi természetnek kontrasztokban gazdag színeiben. Ringó búzavetések vonulnak el szemünk előtt, lángoló pipacsokkal tarkázva, barna szántások virágos rétekekkel váltakoznak. Sokszor gyönyörködhetünk a jernyei úri park fáiban, cserjéiben és virágágyaiban, melyeket Szinyei most is kicsinyesség nélkül, s mégis olyan hűséggel ábrázolt, hogy a botanikus néven nevezhetné valamennyit. Olykor beéri egyetlen fa vagy bokor ábrázolásával, mint *Szuokfenyő* (1904) című képében, mely nem méltatlan párja ifjúkori Vadgesztenye-tanulmányának. Szűkebb hazájából alig mozdult ki; csak igen ritkán festett mást, mint sárosi tájat. E ritka képei között vannak egy olasz út emlékei: a *Mare Azzuro* és *Capri* (1904), aztán a *Nero-völgy* (1906), melyet egy wiesbadeni nyaralásból hozott magával, a *Bodrog* (1908), s a világháború alatt Fonyódon festett balatoni képei.

A munkát csak 1919-ben hagyta abba, mikor hazájával együtt ő is összeomlott. 1920. február 2-án halt meg Jernyén, melyet akkor már elszakítottak Magyarországtól.

VII.

Szinyei története jellemző esete annak a zseninek, akit kora nem ismert fel. Mikor művészete tetőpontján volt, akkor méltányolták legkevésbé. Mostohább sors jutott ki neki, mint Manet-nak és társainak. A nagy francia úttörőknek is gúnyal és ellenszenvvel kellett küzdeniök, de legalább mellettük állt a rokontörekvésű festőknek kis csapata, voltak kiváló irodalmi bajtársaik, fellépésük harcot és mozgalmat indított meg. Szinyeinek, ha egyesek méltányolták is tehetségét, nem akadtak sem rokonszellemű társai a festők között, sem olyan bírálói, akik tisztában lettek volna teljes értékével. Főműveinek bemutatása nem ébresztett visszhangot, legkevésbé olyat, mely csak némi arányban is lett volna jelentőségükkel.

Ez szomorú következményekkel járt reá, mert a sors megáldotta őt azzal a képességgel, hogy rendkívülit alkotson, de nem adta meg neki azt a szerencsét, hogy dacolni és kemény akarattal küzdeni is tudjon. Az ő érzékeny, önmagában kételkedő lelkének — mint a délszaki növényeknek — meleg, barátságos légkörre volt szüksége, hogy kinyílják és kivirágozzék. A megértésnek ebben a melegében pedig csak akkor volt része, mikor a nyári virágzás ideje már elmúlóban volt.

Meller Simon, a már idézett jeles Szinyei-életrajz szerzője, a művész sorsát eldöntő tragikus fordulatnak nem főművének, a *Majális*-nak elgáncsolását tartja, hanem azt, hogy mikor fejlődése érdekében legjobban szüksége lett volna ösztönző benyomásokra és művészi környezetre, beteg atyja kedvéért lemondott külföldi útjáról és otthon maradt, falusi birtokukon, ahol aztán a családi és gazdasági gondok megbénították.¹ «A *Majális* balsikere bántotta, de nem verte le, — írja Meller. — Hisz művésztársai, kiknek ítéletére legtöbbet adott, elismerték a kép kiváló tulajdonságait.»² Mi

¹ Meller, id. m. 100. l.

² U. o. 98. l.

mégis azt hisszük, hogy az a két tényező, melyből Szinyei művészi sorsának alakulását ki kell magyaráznunk : egyfelől kétségre és csüggedésre hajló és ezért a kézzelfogható siker bátorítására rászoruló lelki alkata, másfelől ennek a döntő és nyilvánvaló sikernek elmaradása, sőt főműveinek megismétlődő balsikere. Egyes társai, barátai hiába ismerték el kiváló tulajdonságait. A kételkedő, bátortalan ember nem éri be ezzel, mert : ki tudja, nem baráti elfogultság vagy kímélet szól-e belőlük? A «siker» Szinyei szemében a kiállítási sikert jelentette.¹ Ő az «elfogulatlan» nagy nyilvánosság, az idegen bírálók véleményére volt kíváncsi. Ez pedig elutasító volt. Ha ilyen értelemben igazi sikere van, mely hitében megerősíti és szárnyakat ad neki, igen valószínű, hogy nem ragadt volna falusi birtokán, vagy ha ott marad is, nem áldozta volna fel művészetét az élet gondjainak. Mennyire fontos volt reá nézve az elismerés, eléggé mutatja, hogy mikor öregedő korában felfedezték és ünnepelték, kedve feléledt és újra munkához látott.

Bármint legyen is, annyi bizonyos, hogy Szinyei nem fejtette ki magából mindazt, ami bensejében rejtett. Azonban így is ragyogó tüneménye a magyar festészetnek. Váratlanul kigyúlt magányos fény Európa keletén, de egyszersmind olyan jelenség, akinek jelentősége túlhaladja hazája határait. Újabban sokszor olvashatjuk, hogy egyik-másik honfitársunk «európai viszonylatban is» elsőrendűt alkotott... Szinyeiről komolyan elmondhatjuk ezt, s hisszük, hogy a tárgyilagos szakemberek külföldön is mindjobban észre fogják őt venni. Louis Réau, a Sorbonne jeles tanára, máris megírta, hogy az európai művészet egyetemes történetének nem szabad figyelmen kívül hagynia azt, amivel az ő zsenialitása az impresszionizmus fejlődéséhez hozzájárult.²

PETROVICS ELEK.

¹ Gundelfinger Gyulának, Szinyei sógorának 1882-ben kelt egyik levelében a következőket olvassuk : «Pali most egyszerre több képpel akar fellépni (t. i. Bécsben), s ha ezekkel nem arat sikert, teljesen szakít a festéssel.» (Meller, id. m. 100. l.)

² André Michel. *Histoire de l'Art*. Tome VIII. 1014. l.

LERMONTOV.

— Első közlemény. —

Közeledik a századik évfordulója annak a napnak, amelyen Michail Jurjevics Lermontov, Oroszország egyik legnagyobb romantikusa és lírikusa, Puskin után legnagyobb költője, párbajban elesett.

Alig néhány évvel élte túl eszményképét, Puskind, aki tudvalevően szintén párbaj áldozata lett.

Egy különös fátum kegyetlen gyorsasággal tarolta le a két lángelmét; Puskin 37 éves korában (1838), Lermontov pedig alig 27 éves korában (1841) fejezte be földi pályafutását. Míg azonban Puskin költői emelkedését és az általa fényes ívben elért magasságokat — korán bekövetkezett halála ellenére is — követni tudjuk, Lermontovnál akaratlanul is az a kérdés vetődik fel, hogy a kápráztató kezdet után vajjon mi mondanivalója lett volna még, ha a halál el nem ragadja.

Ez a kérdés annál is indokoltabb, mert Lermontov jellemében annyi ellentmondó vonást találunk, hogy erre vonatkozólag sem műveiből, sem magánélete folyásából teljesen tiszta képet nem nyerünk. Nincs is róla egészen megbízható életrajzunk. Az akkori sajtó és irodalom nem nyilatkozhatott szabadon, belátása szerint. Csak egyes levelekben és elbeszélésekben maradt ránk néhány fontosabb mozzanata Lermontov életének. Az életrajzíróknak tehát ezekből a töredékekből kell — amennyire ez lehetséges — életét mozaik-szerűen rekonstruálni.

Michail Jurjevics Lermontov régi, nemes skót családból származott. A család eredeti neve Lermount. Az első Lermount, — Jurjij — akiről tudomásunk van, a XVII. században telepedett le Lengyelországban. Ott meghívást kapott

Michail Fjodorovics cártól, hogy menjen Moszkvába és szervezze meg a lovasezredeket. Ennek az első orosz Lermontovnak utódai többé-kevésbbé magas közszerületi állásokat foglaltak el, a költő Lermontov közelebbi ősei pedig hagyomány-szerűen mindig orosz katonai szolgálatban állottak. Így Jurjij Petrovics Lermontov, a költő édesatyja is — bár nem hosszú ideig — katonai szolgálatot teljesített és 1811-ben kapitányi rangban kilépett a szolgálatból. Azután nagyobb-részt falun élt. Felesége, Mária Michailovna Arszenjeva, anyja kívánsága ellenére szerelemből ment hozzá. E házasságból született 1814. október 3-án Michail Jurjevics Lermontov. Édesanyja két és fél évvel fia születése után, életének huszonegyedik évében tüdővészben halt meg. A gyermek apja és nagyanyja közötti viszony kezdettől fogva igen feszélyezett volt.

Michail Jurjevics Lermontov nagyanyjánál, Jelizaveta Alexéjevna Arszenjevánál (Stolypin-leány) nevelkedett, aki bálványozta unokáját. Édesapját csak akkor látta a gyermek, ha néha-néha Moszkvába került faluról. Jelizaveta Alexéjevna gazdag asszony volt és nem sajnálta a pénzt unokája nevelésére ; a főfigyelmet — az akkori idők követelményei szerint — a modern nyelvek, a francia, angol és német elsajátítására fordították, ezenkívül a gyermek görög nyelvvél, rajzzal és zenével is foglalkozott. A francia nyelv teljes ismeretét gyönyörű francia költeményei igazolják. Dantéhez és Byronhoz hasonlóan 10 éves korában már komolyan szerelmes egy 9 éves leánykába. Erről az érzésről később azt írja egyik füzetében : «Sohasem szerettem úgy, mint akkor ; — néha nevetni tudnék az akkori gyermekes szenvedélyemen, — de sokszor inkább sírni». Természetes, hogy ez a korai fellobbanás hamar elmúlt. 1827-ben Jelizavéta Arszenjeva véglegesen Moszkvába költözött és unokáját az ottani egyetemi — nemesi családból származó ifjak részére rendszeresített — penzióban helyezte el. Ott kitűnően tanult, gyorsan elsajátította az angol nyelvet is, sokat olvasott és különösen sokat foglalkozott az orosz irodalommal. A penzióban két évet töltött és 1830-ban, 16 éves korában a moszkvai egyetemre került. Az egyetemi tanfolyamot nem fejezte be

és 1832-ben, eddig még nem tisztázott okokból, elhagyta az egyetemet. Egyetemi tanulótársai egyikének elbeszélése szerint Lermontovnak kellemetlensége támadt M. professzorral, mert utóbbi állítólag azon sértődött meg, hogy a diák mindig többet tudott nála. Ez azonban ebben a formában alig hihető. Sokkal valószínűbb az, amit Dudiskin közöl Lermontovról írt életrajzában. Ebben egy levelet idéz, amelyet egy Lermontovhoz közelálló személy írt : «A. S. écrit á P. que vous avez un désagrément á l'université et que ma tante en est malade ; de grâce écrivez moi ce que c'est. Nálunk minden bolhából elefántot csinálnak ; tranquillisez-moi de grâce, — pour mon malheur je vous connais trop pour pouvoir être tranquille ; je sais, que vous étez capable de vous couper la gorge avec le premier venu et pour la première sottise-fi ! C'est une honte ; vous ne serez jamais heureux avec ce vilain caractère!»

A fennforgó esetről Dudiskin Lermontov egyik tanulótársától a következőket hallotta : C. professzornak adjunktusa, M. a büntetőjogot adta elő. Kedvenc témája volt az ember általános megítélése és minden előadását azzal kezdte : «Az ember, aki. . .» Kötelezte a diákokat, hogy erről a tárgyról írjanak és ezek természetesen mindannyian azzal kezdték dolgozatukat : «Az ember, aki. . .» A professzor általában nem örvendett nagy közkedveltségnek. Egyszer aztán, alighogy M. a katedrára lépett és a szokásos «Az ember, aki. . .»-vel előadásába bele akart kezdeni, a diákok jeladásra zajosan megtapsolták és azt kiáltották : «Remek, nagyszerű!» Ezt a jelenetet állítólag Lermontov rendezte. Ez megisméltődött annyiszor, ahányszor M. beszélni kezdett. Végül is a diákokhoz fordult : «Úraim! Kénytelen vagyok elmenni.» Amire kórusban azt felelték a diákok : «Nagyszerű, brávó!» M. elhagyta a termet, a diákok utána ; az egyetemi épületből is kikísérték M.-et az utcára, folyton azt kiáltván : «Az ember, aki. . .» M. panaszára megindult a vizsgálat, amelynek folyamán Lermontovot is kizárták az egyetemről. Valószínű, hogy nem kizárólag ez volt az oka a szigorú határozatnak ; a mellékkörülmények nincsenek tisztázva, bizonyos azonban, hogy Lermontovnak nagy része volt a történetekben. Ha ezt

az elbeszélést a fent idézett francia levéllel összehasonlítjuk, sok érdekes érintkezőpontot találunk. Mindkettő igazolja, hogy Lermontov jelleme a nyers, türelmetlen, sőt vakmerő felé hajlott. Az egyetemen eltöltött két év alatt sok költeményt írt. Ezek között több olyan akadt, amely később kis átdolgozással legjobb alkotásai közé számított.

Nagyanyja kívánsága ellenére 1832-ben a szentpétervári katonai gárda-junker-iskolába lépett. A katonai pályát saját véleménye szerint azért választotta, mert «az legrövidebben, ha nem is irodalmi célhoz, de mégis minden létezőnek utolsó céljához vezet és mert mindig jobb ellenséges golyó által elesni, mint lassú aggkori végkimerülésben meghalni». A katonai iskolában nyers modort sajátított el, cinikus verseket írt és általában úgy viselkedett, mint bajtársainak legnagyobb része. «Joggal jegyzik meg, — mondja Evremo, Lermontovról írt életrajzában — hogy a katonai iskolában való tartózkodás új, éppenséggel nem rokonszenves vonásokat vitt a költő jellemébe, hamis és kellemetlen merészséget, az előtérbe kerülés vágyát, tolakodó modort és más rossz tulajdonságokat, és hogy csak a belső ösztön óvta meg Lermontovot attól, hogy ne kerüljön annak a káros befolyásolásnak a hálójába, amely alkalmas lett volna nagy tehetségét teljesen aláásni». Ezt megerősíti Lermontov egyik pajtásának elbeszélése, mely szerint Lermontov esténként az iskolai teendők után a távolabbi üres osztályok valamelyikébe ment, ott egyedül ült és késő éjtszakáig dolgozott. A fent jelzett jellemvonások legnagyobb része azonban — sajnos — megmaradt és valóságos csoda, hogy költői tehetsége a junker-iskolában minden rossz befolyás ellenére nemcsak fejlődött, hanem nagyon csiszolódott is.

Puskintól el volt ragadtatva és behatóan tanulmányozta Byront. Az ebből az időből származó költeményei versmértékre nézve Puskinra emlékeztetnek, hangra és tartalomra nézve Byronra.

1834-ben befejezte a junker-iskola tanfolyamát és zászlósi rangban a testőr-huszárezred kötelékébe lépett.

Ettől az időtől fogva nagyvilági életet élt; télen a szentpétervári társaság felsőbb köreiből és Carszkojeszelóban

huszártársai között töltötte idejét, nyáron pedig gyakorlaton és a krasznojeszleói táborban volt.

Ebben az időben köti első irodalmi ismeretségeit. «Egyszer — mondja A. N. Muravjev — Lermontov egyik bajtársa, Czeidler huszár egy ismeretlen költő versesfüzetét nyújtotta át nekem. A költő, meg nem nevezve magát, arra kért, hogy bírálatot mondjak verseiről. Az átnyújtott költemény a *Démon* volt. Elcsodálkoztam az elbeszélés élénkségén és a versek zengzetességén. Kértem, hogy ezt a véleményemet közöljék az ismeretlen költővel».

Amikor Lermontov tiszti bojtját megkapta, nagy húzódozás után megjelent nálam... Aztán egész estéken át nálam üldögélt, élénk, éleseszű társalgása elragadó volt, sziporkázott az anekdotákban, de hangos és átható nevetése éppen olyan kellemetlen volt, mint Chomakové, akihez különben sok tekintetben hasonlított. Egyszer eszébe jutott vígjátékot írni a *Gore ot Uma* (Az ész bajjal jár) mintájára; bírálatot akart mondani ebben a vígjátékban az akkori idők erkölceiről, de a mű nem sikerült és messze maradt Gribojedov halhatatlan művének színvonalától. Nagyon szerette volna ezt a vígjátékot a színpadon is látni, de a hirhedt «III. osztály» (csendőrség) szigorú cenzurája nem engedélyezte előadását. Magából kikelve hozzám rohant és arra kért, hogy járjak közbe érdekében ennek az osztálynak a főnökénél, vagyis unokatestvéremnél, Mordvinovnál, és bírjam rá, hogy elnézéssel kezelje művét, de Mordvinov kérlelhetetlen maradt, sőt a cenzúrának ezekután igen kellemetlen véleménye volt a szerző magatartásáról és gőgjéről, amit ő nem sokára meg is érzett.»

Kis idő múlva megismerkedett Krajevskivel és Belinszkivel. Panajev a költőnek Belinszkivel való megismerkedése történetét a következőképpen mondja el: «Krajevszki házában Belinszki gyakran találkozott Lermontovval, akivel nem egyszer próbálkozott komoly beszélgetésbe eredni, de ez sehogysen sikerült. Lermontov vagy tréfával terelte el a beszélgetés irányát, vagy egyszerűen félbeszakította Belinszkit, aki megdöbbenéssel volt kénytelen megállapítani, hogy «kétkednem kellett abban, hogy Lermontov nagyon

értelmes ember, — elég különös valami — de én egyszer sem hallottam tőle egyetlenegy értelmes, okos szót sem. Annál inkább tetszeleg önmagának a világfi külsőségeiben és utánzásában». És valóban — folytatja Panajev — Lermontov mintha ezzel a különködésével parádézni akarna. Gúnyos mosolyával és az élet megvetésének fitogtatásával magatartásának olyan színt kölcsönzött, amely kellemetlenül hatott.

Amikor Barante-val vívott párbaja után a várta őrszobájában ült, Belinszki meglátogatta őt, több órát töltött vele négyszemközt és onnan közvetlenül hozzám jött. Amint Belinszkire ránéztem, azonnal észrevettem, hogy rendkívül kellemes lelkiállapotban van. Belinszki sohasem tudta érzelmeit titkolni és sohasem tettette magát. E tekintetben tökéletes ellentéte volt Lermontovnak. «Tudja-e, honnan jövök? — kérdezte Belinszki. — Meglátogattam Lermontovot őrszobájában. Éppen jókor mentem, senkisem volt nála. Nos hát most láttam Lermontovot először igazi emberként! Ön ismeri az én világfi modoromat és ügyességemet... bementem hozzá és szokás szerint mindjárt zavarba jöttem. Gondoltam magamban, miért is esik oly nehezemre hozzá elmenni? Hiszen alig ismerjük egymást, semmi közös érdekünk nincs, — bizonyára zavarni is fogom őt — ...ami minket némileg összeköt, az talán a művészet szeretete, de hiszen komolyan semmiről sem lehet vele beszélni... Bevallom, nagyon haragudtam magamra és elhatároztam, hogy egy negyed óránál tovább nem maradok nála. Az első percek kissé feszélyezettek voltak, de aztán megeredt közöttünk valahogy a beszélgetés... az angol irodalomról és Walter Scottról... „Nem szeretem Walter Scottot — mondta Lermontov. — Kevés a költészet benne, száraz...“ És továbbfonva a gondolatot, mindinkább belehevült... Ránéztem s nem hittem szememnek és fülemnek. Arca visszanyerte természetes kifejezését és e percben teljesen ő maga volt. Szavaiban annyi igazság, annyi mélység és egyszerűség volt! Először láttam az igazi Lermontovot úgy, amilyennek mindig szerettem volna látni. Fejtegetéseiben Walter Scottról átment Cooperre és bebizonyította, hogy Cooperben összehasonlíthatatlanul több a költészet, mint Walter Scottban.

Ezt a bizonyítást annyi finomsággal, értelemmel és elragadtatással vitte keresztül, hogy elcsodálkoztam. Istenem! Mennyi esztétikai érzék van ebben az emberben! Milyen gyengéd költői lélek lakozik benne! Nem hiába, hogy annyira vonzódtam hozzá. Ő — úgy gondolom — már megsajnálta, hogy olyannak adta magát e percben, mint amilyen valóban... Erről meg vagyok győződve...» Panajev egy másik helyen ezt írja: «Az ú. n. világfiként való szereplés vágya és hajlama, amelynek a 20-as, 30-as és 40-es években több irodalmi nagyságunk hódolt, sohasem gyakorolt jótékony befolyást műveikre. Rabszolgája volt ennek a hajlamnak Puskin is. Lermontov mindenekelőtt világfinak akart látszani és komolyan megsértődött azon, — akárcsak Puskin — ha valaki őt költőnek vagy írónak nézte. Sohasem tudott szabadulni a társasági előítéletektől és a felsőbb körök mindig nagy vonzerőt gyakoroltak reá. Ezek a körülmények, valamint a vágy, hogy lehetőleg byroni köntösben szerepeljen, nem kellemes hatást keltettek, mert Lermontovot nem természetes színben tüntették fel.

De szabad-e Lermontovot ezért oly szigorúan megbírálni? Hiszen olyan fiatalon halt meg!»

Puskin haláláig (1837) Lermontov nevét alig ismerték. Igazi hírneve a *Puskin halálára* c. költeményével kezdődik. Puskin tragikus halála nemcsak Szentpétervártt, hanem egész Oroszországban mély benyomást keltett. Ez a szerencsétlen esemény megdöbbsentette Lermontovot is, aki legfiatalabb élet éveitől kezdve különös rajongással és kegyelettel viseltetett Puskin iránt.

Lángoló szavakban kelt bálványa védelmére, a költemény kézzől-kézre járt és nagy port vert fel. Sokan voltak Szentpétervártt, akik Puskit vádolták és igazolni akarták ellenségét, Dantest. Lermontov fel volt háborodva, amikor a sokféle pletyka tudomására jutott és a már kész költeményéhez hozzáfűzött még 16 zárósort, amelyek a közismert «De ti, gőgös utódjai...» szavakkal kezdődtek.

«Előttetek, kik éhes sóvárgással körülálljátok a trónt, előttetek, szabadság, génusz és dicsőség hóhérai — előttetek hallgatni kénytelen jog és igazság. De tudjátok meg, ti cin-

kosai a bűnnek, hogy van még egy isteni ítélőszék, amely pénznek hozzáférhetetlen és amely cselekedeteiteket és szándékaitokat eleve ismeri. Itt hiába lesz minden gyalázkodás, az sohasem lesz segítségetekre többé és minden fekete véretekkel sem tudjátok lemosni a költő igazát!»

Alighogy ezek a sorok napvilágot láttak, Chitrovoné — egy a társaságban nagy pletykázó hírében álló öreg hölgy, kit mindenki ismert — látogatást tett Benkendorf grófnál. «Hallotta Alexander Christoforovics, hogy mit írt Lermontov *rólunk?*» Benkendorf természetesen tudta ezt, de nem talált semmi különöst a költeményben. Állítólag a következő válaszolta: «Ha már Anna Michailovna is tud ezekről a versekről, akkor bizony köteles vagyok a császárnak jelentést tenni». Ezt Benkendorf valóban meg is tette és Lermontovot letartóztatták, a megejtett eljárások után pedig zászlósi minőségben a Kaukázusban állomásozó nyizsegorodi dragoños ezredhez helyezték át.

Lermontov száműzetése — mondja A. N. Muravjev — nagy port vert föl, úgy néztek rá, mint áldozatra, ami hírnevét nem csekély mértékben emelte. Mohón olvasták verseit, amelyeket a Kaukázusról írt, arról a vadregényes tájról, amely költői ihletének és lelkesültségének igazi forrása lett. Művei azonban nem láthattak mindjárt napvilágot. Így pl. a *Kalasznikov kereskedőről szóló ének* csak Zsukovszki hosszas közbenjárására jelenhetett meg nyomtatásban.

Í Száműzetése nagyanyja kérései és fáradozásai következtében már 1837-ben véget ért és a következő évben újból fölvetetett a gárdaezredbe.

1840-ben a szentpétervári bálók egyikén De Barante, az orosz cári udvarnál akkreditált francia nagykövet és híres történetíró fia, párbajra hívta Lermontovot. Közvetlen parancsnoka, Plauton vezérőrnagy, értesülvén az esetről, felvilágosítást kért Lermontovtól. Lermontov a következő levéllel felelt: «Kézhez véve Nagyméltóságodnak arra vonatkozó parancsát, hogy fölvilágosítást adjak a Barante úrral való párbajomra vonatkozólag, tisztelettel jelentem, hogy február 16-án, Laval grófnő bálján, Barante úr magyarázatot kért tőlem egy megjegyzésemre nézve, amelyet állítólag

személyére nézve tettem volna. Azt feleltem, hogy megjegyzésemet helytelenül továbbították, minthogy azonban ezzel a kijelentéssel Barante úr nem elégedett meg, hozzátettem, hogy további fölvilágosításokat nem szándékozom adni. Éles válaszára én is hasonló módon feleltem, amire Barante úr kijelentette, hogy ha hazájában lenne, tudná, hogy mikép fejezze be ezt az ügyet. Erre azt mondtam, hogy Oroszországban a becsület védelmére vonatkozó szabályokat épp oly szigorúan követik, mint bárhol másutt és hogy mi másoknál nem kevésbé nem engedjük magunkat büntetlenül sértegetni. Erre ő engem párbajra hívott. Vasárnap, február 18-án déli 12 órakor találkoztunk a Csernoj folyó mellett, Pargolovski falu közelében. Párbajsegéde egy francia volt, kinek nevére nem emlékszem és akit addig sohasem láttam. Minthogy Barante úr sértett félnek érezte magát, a párbaj fegyverének választását reá hagytam. Ő kardot választott, bár pisztolyaink is voltak. Alig, hogy kardjainkat kereszteltük, letörött a kardom vége. Könnyű sebet ejtett mellemem, de az inkább csak karcolás volt. Most elővettük pisztolyainkat. Egyszerre kellett volna lőni, de én kissé megkéstem. Ő rosszul célzott, én pedig célzás nélkül oldalt lőttem ki golyómat. Ezután kezet adott nekem és elbúcsúztunk. Íme, ez a részletes jelentés arról, ami közöttünk történt». De ezzel még nem fejeződött be az ügy. Barante megtudván, hogy Lermontov több helyen hangoztatta azt, hogy nem célozva, oldalt sütötte el fegyverét, illetően magatartása miatt elégedetlenségének adott kifejezést. Lermontov, aki letartóztatásban volt, meghívta Barante-ot, látogassa meg őt az őrségen és nyilatkozzék őszintén a dologról. Branyicki gróf vitte az üzenetet. Barante a kijelölt időben el is ment Lermontovhoz. «Azt kérdeztem tőle, — mondja hivatalos jelentésében Lermontov — igaz-e, hogy nincsen megelégedve kijelentésemmel. Ő erre azt felelte: «Valóban nem tudom, hogy miért híresztelgeti, hogy nem célzott és hogy oldalt sütötte el fegyverét». Erre azt válaszoltam, hogy ezt két okból mondtam; először azért, mert igaz, másodsor, mert nem láttam szükségesnek eltitkolni dolgokat, amelyek másoknak nem okvetlenül kellemetlenek, nekem pedig hasznomra

lehetnek, de ha ezen felvilágosításommal nem elégednék meg, akkor szabadulásom után hajlandó vagyok másodszor is kiállni vele, ha úgy kívánja. Erre Barante úr azt mondta, hogy nem óhajt újból párbajozni és hogy fölvilágosításommal megelégszik.

A hadbírótság rangvesztésre ítélte Lermontovot.

Miklós cár elolvasván a párbajról szóló jelentést, a következő megjegyzést írta az okmány szélére: «Lermontov hadnagy jelenlegi rangjában áthelyezendő a tenginski gyalogezredhez, Stolypin hadnagy és Branyicki gróf a felelősség alól felmentendő és előbb nevezettnek értésére adandó, hogy az ő korában hivatásának szentelje magát, ne pedig a semmittevésnek. Még ma végrehajtandó.»

A Kaukázusban Lermontov teljesen megváltozott. A groznoji erődben kellett szolgálatot teljesítenie. Ez az erőd Galafejev parancsnoksága alatt állt. Turgenyev tanúsága szerint Lermontov ezidőben nagyon unatkozott. És hogy az egyhangú helyzetből valahogyan szabaduljon, készakarva kereste a veszélyt és a különös bátorságot és vakmerőséget kívánó katonai beosztást. A piperkőc testőrhuszár — írja Viszkovatij — egészen más ember lett. Felgombolt, vállrojtok nélküli kabátján nemez köpenyt szokott viselni. Piros ing látszott ki ruhája széléből. Arca napbarnított, elég hosszú, sötétgesztenye színű haján fehér vászonsapka...

Lopuchinhoz intézett egyik levelében Lermontov a következőképen írja le azokat az ütközeteket és összecsapásokat, melyekben akkor résztvett: «Minden nap volt valami dolgunk, de egyszer különösen heves ügyünk akadt, mert 6 órát tartott egyfolytában. Nekünk kétezer gyalogosunk volt, ők pedig (cserkeszek) vagy hatezren voltak. Kizárólag szuronyharc volt. Tőlünk harminc tiszt és háromszáz közkatona esett el, részükről kb. hatszázan borították a mezőt. Képzeld, hogy abban a szakadéokban, ahol ez a mulatság történt, egy órával az összeütközés után is bűzös volt a levegő a vértől... Ha viszontlátjuk egymást, elmondom majd a részleteket, de Isten tudja, mikor fogjuk egymást viszontlátni.»

A 'dolog', amelyre Lermontov célzott, Valeriknál tör-

tént, az ú. n. Halál folyó mellett és meg van énekelve Lermontov egyik legszebb költeményében.

Egyszer — mondja Viszkovatij — tábori szünet közben Lermontov azt javasolta tisztársainak, Ljev Puskinnek, Gljebovnak, Pahlennek, Szergej Dolgorukinak és több másnak, hogy vacsorázzanak a tábori vonalon kívül. Ez elég veszélyes dolog és szigorúan tilos is volt. Az ellenség, amely a tábort körülvette, erősen «szimatolta» azokat, akik a táborból vigyázatlanul távoznak. Néhány tisztiszolgát vittek magukkal és a halom mögötti sötét, mély úton haladtak előre. Lermontov vezette a társaságot és elhitette velük, hogy előre megválasztotta a helyet, ahol majd vacsorázni fognak, és hogy őrköt is rendelt ki. Ezzel rámutatott egy kozákra, akit az ésthomályon keresztül a távolban látni lehetett. Kellő vigyázattal tüzet raktak. Azután pedig evés- és iváshoz fogott a vakmerő kis csapat, vígan elbeszélgetve a hegyekről történhető esetleges megtámadtatásukról. Ljev Puskin és Lermontov csakúgy szórták a szellemességeket és anekdotákat s nagy nevetés közben mindenféle célzás történt nevezetes, mindenki által jólismert személyiségekre. Különösen Lermontov volt jó kedvében s hangos volt a levegő a szüntelen nevetéstől és kacagástól. Minden óvintézkedésről és elővigyázatról megfeledkeztek. De szerencsére nem történt semmi baj. A reggeli órákban visszatérve a táborba, Lermontov bevallotta, hogy az a bizonyos kozák, kit őrként kirendelt a magaslatra, nem volt más, mint egy általa odaállított madár-ijesztő bábú. Kiderült tehát, hogy az éjjel minden óvintézkedés nélkül mulatoztak olyan helyen, ahol az ellenség minden percben az egész társaságot felkoncolhatta volna.

Hogy ilyen izgalmas játékok miért voltak inyére, nehéz volna megállapítani; valószínűleg azért, mert alkalmasak voltak őt komor gondolataitól eltéríteni.

1840 végén megengedték Lermontovnak, hogy nagyanyja látogatására Szentpétervárra utazzék. Egész ott tartózkodása alatt igen zárkózott és rosszkedvű volt.

Moszkvában megismerkedett Bodenstedttel, költeményeinek későbbi német fordítójával.

Lermontov személyére és magatartására vonatkozólag jellemző Bodenstedtnek róla írt visszaemlékezése :

«Pezsgő után voltunk, — írja így le Bodenstedt Lermontovval való első találkozását — túláradt a gyöngyöző hab a poharakon és túláradt a társasághoz tartozók rossz és találó szellemeskedéseinek áradata. Akkor még húsz éves sem voltam, friss, kicsit kövérkés, elég ügyetlen és szentimentális ifjú, többet hallgattam, mint beszéltem és valószínűleg kissé különösnek látszhattam ezen fényes, már alaposan megélnékült ifjúság között. — Ah! Michail Jurjevics! kiáltottak fel egyszerre ketten-hárman, amikor egy fiatal tiszt belépett. A belépő úriás, feszélytelen magatartású középtermetű úr volt. Mozdulatai igen hajlékonyak voltak. Kivéve zsebkendőjét, hogy deres bajúszát megtörölje, leejtette levéltárcáját vagy szivartárcáját és olyan ügyességgel hajlott le érte, mintha csontja nem is lett volna, bár vállai és melle elég szélesek voltak. Síma, szőke, könnyedén kétoldalra fésült haja teljesen szabadon hagyta szokatlanul magas homlokát. Nagy, kifejezésteljes szemei — úgy látszik — nem osztoztak a gúnyos mosolyban, amely a fiatalember szépvonalú ajakán játszadozott. Nem a díszformaruha volt rajta, nyakán egy fekete kendő hanyagul volt megkötve, a katonakabát nem volt új és nem volt végig begombolva. Alóla kilátszott vakítóan fehér inge. Vállrojtot nem viselt. Mi franciául beszélgettünk és O. ezen a nyelven mutatott be a belépőnek. Néhány futólagos udvariassági mondat után a tiszt ebédhez ült velünk. Az ételek kiválasztásánál és a kiszolgáló pincérrel való beszélgetésben az oroszoknál szokásos olyan kifejezéseket használt, amelyek az új vendég szájában engem kellemtelenül érintettek, mert ez a vendég — Lermontov volt. Ezeket a kifejezéseket a külföldi a leggyorsabban szokta megtanulni Oroszországban, mert mindenütt és szüntelenül hallja őket, de amelyeket egy rendes ember — talán a görög és török kivételével — anyanyelvére nem merne lefordítani.

Az ebéd ideje alatt észrevettem, hogy Lermontovnak igen szép, finom és gondosan ápoltságú kezei vannak. Néhány pohár bor elfogyasztása után nagyon beszédes lett új vendégünk és valószínűleg sokat tréfálkozott, mert szavait sok-

szor hangos nevetés szakította félbe. Sajnos, részemre ez az élcelődés érthetetlen volt, mert Lermontov szándékosan oroszul beszélt, hozzá még rendkívül gyorsan, én pedig abban az időben még nem értettem elegendően az orosz nyelvet, hogy a társalgást kellőképpen követhettem volna. Csak észrevettem, hogy tréfálkozásai gyakran személyeskedésbe mentek át. Miután O.-tól kétszer találó választ kapott, a társaságban lévő herceget választotta ki céltáblául. Ez egy ideig békésen és jóhiszeműleg tűrte Lermontov tűszúrásait, de azután ő sem bírta és haragját méltóságteljesen fékezve, kellő formában visszautasította Lermontov támadásait. Lermontov meg is bánta, hogy a herceget megsértette és mindenesetre igyekezett őt újból kibékíteni, ami nemsokára sikerült is. Én ebben az időben már ismertem és szerettem Lermontovot költeményei révén, amelyek 1840-ben jelentek meg — de ezen az estén nem tett rám előnyös benyomást — olyanannyira nem, hogy elment minden kedvem vele közelebbről megismerkedni.

Az egész társalgás — belépésétől kezdve — olyan hatást gyakorolt rám, mintha valaki üvegen karcolgatott volna. Sohasem tudtam kezdeményező lépést tenni egy vitázó és veszekedő ember megközelítésére, bármilyen helyet is foglalt el az illető a társaságban. Sohasem tudtam híres és lángeszű emberek rakoncátlanságait elnézni azon a jogcímen, hogy az illetők hírnevészek és lángelméjük. Gyakran volt alkalmam meggyőződni arról, hogy lehet valaki alapos tudós, kiváló költő vagy író és egyszersmind a legkiállhatatlanabb ember a társaságban. Szabály volt nálam, hogy az első benyomásra alapítsam véleményemet valakiről. Lermontovot illetőleg azonban az első kellemetlen benyomásom rövidesen megváltozott. Másnap este ugyanis, Mjatyjev úrnő estélyén igen megnyerő formában láttam Lermontovot, ki érintkezési modorában igen rokonszenves és kedves tudott lenni. Ha valakivel szemben odaadással viseltetett, akkor ezt teljes szívvel tette, de vajjon gyakran történt-e ez vele? Lermontov igen közeli és baráti viszonyban volt a szellemes Rosztopcsin grófnővel, ki őt a következőképpen jellemezte: «Azokat az embereket, akik őt (Lermontovot) nem

ismerték ahhoz, hogy magas, elvarázsoló tulajdonságai miatt hibáit elnézzék, éles kritikájával inkább eltaszította magától, mintsem hogy vonzotta volna. Gyakran szende és gyengéd tudott lenni, mint a gyermek, és alapjában véve jellemében túltengett az elmerengő, bánatteljes hangulat.' Általában önző természetű, önmagával szemben ügyefogyott, nem jó testalkatú és egészben véve nem megnyerő külsejű volt. Mindezek ellenére szép embernek akart látszani, meg akarta hódítani a női szíveket és gyorsan szeretett volna emelkedni pályáján, a nélkül, hogy ezért valakinek lekötelezettje legyen. Mindezek a körülmények nagyon gyötörték őt s innen ered belső elégedetlensége, byronizmusa, állandóan éles vagy támadó gúnyja, divathajszolása, örökös fitogtatás utáni vágya, lapos, sivár tréfálkozásai és kijelentéseiben való cinizmus. Iskolai évei alatt sokat írt, de első költői próbálkozásai közül egy sem tűnt ki valami nagyon illemtudás és szerénység dolgában. Ebbe a csoportba tartozik a *Mongo*, amelyben barátja és unokatestvére, Stolypin meg a maga kalandjait mondja el, többek között menekülésüket egy táncosnő házából az ittas civilek túlhatalma elől. A *Pénztáros felesége* című Puskin *Anyeginjének* versmértékében írt költeményében a tambovi helyőrségi életből való saját élményét mondja el. A dzsidás tiszt elcsábítja az öreg játékos szép, fiatal feleségét és játékban elnyeri tőle. E költemény legérdekesebb része az, amelyben az olvasóhoz bizonyos figyelmeztetéseket intéz. A *Szaska* szerelmi történetek gyűjteménye, sok önéletrajzi adattal és nagyon jellemző aforizmákkal: 'Hogy miért és hová vezet az élet, azt szegény elménk sohasem fogja kikutatni, de két-három naptól és a gyermekkortól eltekintve, kétségtelenül csúnya örökség.' Ezekhez a költeményekhez sorozandó még a *Hadzsi Abrek*, amely tudta nélkül jelent meg 1835-ben az Olvasó Könyvtár-ban.»

1841 április havában visszautazott a Kaukázusba. Ide érve, kis időre Pjatigorszka költözött, ahol legjobb barátai között töltötte idejét.

Vaszilcsikov herceg a következőket mondja Lermontov jelleméről és élete utolsó időszakáról: «Lermontovban két ember élt; az egyik jóindulatú és jókedélyű, amilyennek

barátai kis körében és azon kevésszámú ember előtt mutatkozott, kikhez különös vonzalommal és tisztelettel viseltetett ; a másik — a gőgös, gúnyolódó, vitázó, indulatos, rosszmájú — amilyennek a többi összes ismerősei tartották. Az első csoportba tartozott ebben az időben mindenk előtt unokatestvére, Stolypin (kit Mongó-nak szokott nevezni) Gljevov, volt bajtársa a huszárezredben, ki később szintén párbaj áldozata lett, Alex. Nik. Dolgoruki, a dekabrista, M. A. Nazimov, (Vaszilcsikov herceg) és néhány más legközelebbi barát. Ezen csoporthoz csatlakozott később gróf Benkendorf, a csendőrségi főnök fia, — szintén nagy piperkőc — Rajevszki lovastiszt és Doročov, egy garázda viszályt-kereső, párbajvétség miatt már egyszer lefokozott hadnagy, ki a Kaukázusban élt. A második csoportba tartozott elképzelése szerint — fentiek kivételével — az egész emberi nem és legnagyobb örömét abban lelte, ha a legközelebbi körén kívülállókat különféle sajátságaiért tréfás alakban, de legtöbbször bántó és sértő gúnyolódásaival üldözhetette.» Vaszilcsikov megjegyzi, hogy «Lermontov a szó teljes gyermeki értelmében vásott és rakoncátlan s napja két részből állott ; egyik felét komoly elfoglaltsággal és olvasással, másik felét pedig olyan gyerekes rakoncátlanságokkal tölti el, amelyek csak egy 15 éves iskolás fiúnak juthatnak eszébe.»

Utolsó párbajának története, illetőleg a párbajra okot adó körülmények mindmáig nincsenek teljesen tisztázva. Ellenfele, Martinov őrnagy, aki 1876 február havában halt meg, egész élete folyása alatt soha senkinek sem adott fölvilágosítást, csak Vaszilcsikov hercegre hivatkozott, mint az eset egyik legközelebbi tanújára.

Több nézet volt elterjedve a párbajra vonatkozólag. Az egyik szerint Lermontov Verzilinné házában ismerkedett meg Martinov őrnaggal. Verzilinné, egy tábornok özvegye, három szépséges leányával Pjatigorszki gyógyfürdőhelyen töltötte a nyarat. Termei nyitva voltak a társaság legválogatottabb rétegei számára. Különös figyelemben részesült e körben Lermontov és Martinov kozák őrnagy. Verzilinné egyik estélyén Lermontov a hölgyek jelenlétében Martinovra vonatkozólag valami élesebb megjegyzést tett. Minthogy ilyen gúnyo-

lódások már többször előfordultak, Martinov értésére adta Lermontovnak, hogy hasonló tréfáktól a jövőben tartózkodjék. Hogy miben álltak ezek a csipkelődések és túsúrások, amelyek miatt Martinov megsértődött, nem tudjuk. Vaszilcsikov herceg saját bevallása szerint nem hallotta tisztán ezeket a megjegyzéseket, csak azt tudta, hogy az estély után, a házból kimenet, Martinov Lermontovhoz lépett s igen halk és nyugodt hangon azt mondta neki. «Ön tudja, Lermontov, hogy igen sokszor eltértem a tréfáit, de nem szeretném, ha azokat a hölgyek előtt folytatná.» Lermontov ugyanolyan nyugodt hangon felelt: Ha nem szereti, akkor kérjen tőlem elégtételt.

Más nézet szerint Lermontov érdeklődött Verzilinné legfiatalabb leánya, Nádja iránt, aki azonban Martinovot részesítette előnyben. Martinov magas növésű, merész tekintetű jóalakú, fiatal katonatiszt volt. Válogatott eleganciával öltözködött, mindig más-színű, fínom posztó cserkeszkában és selyem felsőkabátban jelent meg, amelynek széles ujjait könyökön felül szerette felgyűrni, ezüstövön díszítés nélküli hosszú, csecsenci tört viselt. Minden mozdulata fiatalságot és erőt árult el, modora előkelő, de egyben fitogtató és kihívó is volt. Elsőrendű táncos is volt, egyszóval minden fizikai előnnyel rendelkezett, amelyek a nők tetszésének elnyerésében oly gyakran döntő fontosságúak.

NAGY IVÁN.

KÖLTEMÉNYEK.

Egészen.

A kishugom, a hugom kisleánya
Most tizenhároméves —
Az élet lassan mélyül a szemébe
S ahogy mélyül : a szeme úgy beszédes.
De ez a kicsi történet már régi —
Megírásával adósa maradtam,
Holott bátyjának — halk szemrevetéssel
Mondja : egy egész könyvet ajánlottam :
Romon virág — —
S a kisleánynak semmi...
«Rólam, látod, még egy betűt sem írtál —
Látod!» — S nehéz ily sóvárgásnak
Folyton félve elébbemenni — —
Kivált, ha oly álmatagon szerény,
Oly megható, úgy nem tolakodó —
Hát jó — —
Ki tudja, hányszor megigérttem —
De ha olyan nehéz megmagyarázni,
Hogy a vers nem úgy megyen lecke-képen —
Se zord parancsra, se halk kérés-képen
Nem tudnak össze-állani
Izmos, vagy gyöngéd-fínom tagjai — —
Csak valami varázs-ütésre,
S a varázs-vessző : az Isten kezébe'.
Hát jó :
Repüljön a régi történet :
Most már simán sikló fehér hajó.

Az irgalmas szamaritánust
 Tanulja a kis elemista-lány,
 De valahol az esze zökken :
 A történetben valami hiány.
 «Felebarát» : ezüstzengésű,
 Nemesveretű bibliai szó —
 És mégis a kicsi leány fülén
 Értelmetlenül be-ki-illanó.
 «Felebarát! Hát aki vele jót tett
 És ott nem hagyta irgalmatlanul,
 Bekötözte sikoltó sebeit» — —
 A kicsi leány csak tovább tanul,
 De nem megy a szó, nem megy a fejébe.
 Se otthon, se az iskolába
 Szamaritánustól, felebaráttól
 Nincs többé nyugovása.
 Az anyja végre nyugtalanul kérdi :
 Hát ki a te felebarátod?
 Rábámul két világosbarna szem,
 Aztán lezárulnak szemérmesen,
 Mint elzárkozó, szép, megzavart álmok.
 A száj vonala már lefele görbül
 S a könny kicsordulóban éppen — —
 «Hát mondd : felebarátod vagyok én?»
 Anyjára néz s a szeme felragyog :
 «Te — Te egész barátom vagy nékem!»

Egészen! Drága kicsi lányom,
 E versben : régi adósságom —
 Én neked most csak azt kívánom
 — S a könnyem csordulóban éppen — :
 Aki neked barátod lesz,
 Barátod bármiféleképen :
 Az legyen nagyon, igazán, egészen!

Sponsa Verbi.

Halkan mormolt a Denyásza-patak —
 Kőről-kőre esett
 Kis csobogókkal, ahogy a Cibin
 Zuhatagjai felé sietett — :
 Harmatozó egek patakja.
 Sietett
 Egyik örökkévalóságból
 Másik örökkévalóságba —
 Egekből tengerekbe —
 Kőről-kőre.
 Hallgattam mormolását
 Botomra dőlve.
 A botom földbeszúrva, mint a dárda.

Most odaképzelem magam
 Egész valómban vágyakozva, fájva.
 Keresem a padot,
 Amelyen megpihenve
 Nemcsak szemem, de lelkem olvasott
 Egy csodálatos könyvet :
 Sponsa Verbi :
 A Lélek jegyese.
 Az volt, egészen az volt, aki adta,
 Az volt már mindörökre —
 S lelkem úgy fogadta,
 Csakugyan úgy, mint egek harmatát
 Fű, fa, csillagzuzmó, moha, virág,
 Melyek tövéből elindul az ér :
 Vékonyka viz-szalag
 És lesz belőle, ha Isten akarja,
 Patak — patak :
 Harmatozó egek patakja,
 Munkál a Lélek, amikor akar,
 De szebb ez a csend, mint a zivatar.

Mormolt, mormolt a Denyásza-patak,
Kőről-kőre esett —
Egyik örökkévalóságból
Másik örökkévalóságba
Sietett.

Ó lennék én is örökkön-örökké
Harmatozó egek patakja!
Harmatozó egek patakja :
A Lélek örök jegyese legyek :
Sponsa Verbi.
Fel, fel a porból, sárból,
Ige-mormoló kristály-ér legyek,
Kristály-forrás erdő-talajából —
Harmatozzatok, harmatozzatok
Egek! — —

REMÉNYIK SÁNDOR.

IRODALOM.

Aischylos tragédiái és magyar tolmácsolójuk.

A klasszikus görögség egyik legnagyobb költője, az attikai tragédia megalapítója és első nagy mestere már régóta nem volt teljesen ismeretlen a magyar közönség legműveltebb rétegeiben, amennyire egyes darabok fordításából és tudós, vagy népszerű értékekből megismerhető. Csengery Jánosban pedig Aischylos összes ránk maradt darabjainak olyan tolmácsolóját adta a Gondviselés a magyar nemzetnek, amilyennel egyik újkori nagy nemzet sem dicsekedhetik. Őtöle már a mult század vége felé (1893) megjelent az Orestes-trilógia fordítása a Kisfaludy-Társaság kiadásában, a M. Tudományos Akadémia pedig még az első világháború kitörése előtt, 1913-ban megbízta mind a hét Aischylos-darab fordításával; ez meg is jelent, el is fogyott, úgy hogy legújabban az Athenaeum-társaság gondoskodott a teljes fordításnak új, átdolgozott kiadásáról.

Nagy megtiszteltetésnek tartom, hogy ennek a fordításnak ismertetésére engem szólított fel a Budapesti Szemle szerkesztősége, s nem zárkozhatom el a kitüntető megbízás elől, ámbár már csak a görög tanulmányok mostani siralmas viszonyai miatt is, de meg a fordítóval közös tanulmányainkra, azonos irodalmi ízlésünkre és meghitt barátságunkra való tekintettel is némi aggodalmaim vannak arra nézve, vajjon én, a nagyközönség előtt ismeretlen szakember, vagyok-e erre a feladatra legalkalmasabb, s nem oldhatná-e meg jobban valamely olyan, görögül nem tudó és a görög irodalommal szakszerűen nem foglalkozó írónk, aki a fordítótól távolabb, a mostani művelt közönséggel pedig közelebbi viszonyban állana. Mégis írok a fordításról, de nem éppen ismertetést, még kevésbé bírálatot, hanem csak összefoglalom azokat a tudnivalókat, amelyek elejét vehetik annak, hogy a nagyközönség csupán modern szempontokból bírálja és értékelje e harmadfélezer éves színművek fordítását; csak meg akarom könnyíteni ezeknek a mai ízléstől már távoleső remekműveknek élvezetét.

Ezek a tudnivalók is inkább csak nyelvbeli előadására (ú. n. elocutiójára) vonatkoznak ennek a régi költészetnek. Gondolati tartalmára nézve magára a darabok elmélyedő olvasására bízhatom a hatást. Hiszen még egészen modern szemmel is számtalan olyan helyet találunk Aischylosban, melyeknek első olvasásakor meglepetve hagyjuk félben az olvasást, mert lelkünkben nagyon is újszerű kapcsolatok jelentkeznek. Űgyszólván minden darabban szerepel, mint motívum, a mai «Übermensch»-re vonatkoztatható tétel, hogy veszedelmes az elbizakodottság, hogy ez rendesen gógös erőszakra (hybris) csábít, s végül kudarcot vallva, meglesi büntetését. Xerxes különösen elrettentő példa erre (*Perzsák*, 820. s.) :

Ne légyen nagyralátó a föld gyermeke!
 A góg, ha sarjad, a kalásza bűn leszen,
 S ha az megéri: aratása siralom.
 A fennhéjzás bűnhődését látva most,
 Hellasra és Athénre emlékezzetek
 És meg ne vesse senki a ma birhatót:
 Máséra vágyva a magát veszti el.

Minden vétkes bűnhődik, ha isteni kegyelem meg nem váltja a bűnöst (mint Orestest Apollon), vagy ha meg nem vezekelt bűnéért : (*Agam.* 173. s.)

Lelkesen ám aki zengi Zeus diadalmát,
 Bölcsességben nyertes az.
 Bölcseségre ő vezet,
 Szentesíti e szabályt :
 «Aki szenved, az tanul»
 Álmában szívére bánkodó
 Gyötremelem súlya hull, s kénytelen
 Észre térni a bűnös.

A nőnek is vannak jogai. Danaos lányai halni is készek, mikor érzéseik ellenére erőszak fenyegeti őket. A házasságban fontos a felek egymáshoz illő társadalmi állása és vagyoni állapota (*Prom.* 887. s.) :

Bölcs vala, bölcs bizony az,
 Aki e gondolatot kitalálta eszével
 És kifejezte szavakkal,
 Hogy csak egyenlők közt lehet üdv
 Forrása a nászkötélk ;
 És sem azokkal, akik
 Kincs özönében úsznak,
 Sem kik fennen hirdetik ősi nevük,
 Nászra lépni sose vágyjon a szegény.

És az *Eumenisekben* (217. s.):

Nász, mellyel a sors férfit és nőt egyesít,
Szentebb az eskünél, ha jog védelmezi.

A háború bajjai is kedvelt motívumai ennek a költészetnek.
Szomorú a háborúba vonult férj feleségének sorsa: (*Agam.* 861.)

Már az, hogy a nő elszakítva férjitél
Úl otthon egymagában, mily keserves az,
Mikor füléhez annyi bús hír érkezik;
Alig jön egy követ, nyomába' már a más,
S a házra még ijesztőbb hírt hoz, mint amaz.

Keserves, ha a háborúból megtért hős otthon bajokat talál,
mint Odysseus az eposzban; — a tragédiában talál hűtlenné vált
asszonyt is és elhagyott vagy elüldözött gyermekeket.

És ki nem érez mainapság mély megdöbbenést, ha ilyen sorokat
olvas:

Ah! sose hagyjon el éltemen át e szent
Isteni kar, ne lássam soha városom
Keresztül-kasul dűlva, tiporva és
Ellenséges lángtul emésztve. (*Heten Th. e.* 219. s.)

Vagy ezeket (U. o. 290. s.):

A fal körül az ellen ül...
Immár sűrű rajokban
Tornyaink fele zűdul
Egy részűk. Hova légyek?
Ott meg *durva köveknek* (!)
Gyilkos zápora ömlik
Polgárinkra özönnel.

(Csak kövek. Boldog ó-kor!)

Vagy éppenséggel ezt: (U. o. 356. s.)

Szertetiporva a földön a termés,
Bús látvány a gazda szemének...
Hátha *vad habok is*
Összekeverve ragadják
A föld szép adományit?

*

A mai olvasónak, aki egy antik tragédia fordítását legelőször
átlapozza, az fog legjobban feltűnni, hogy minél régibb keletű a

darab, a szöveg nagyrésze annál inkább lírai karénekekből vagy ritkábban magánénekekből áll, melyek rögtön felismerhetők a sorok váltakozó hosszúságáról és szakaszos tagolódásukról, szemben a cselekményt vivő drámai részletek egyforma hosszúságú és korlátlan számú, hatos jambusból (trimeter iambicus) álló, három-három ütemre tagozódó soraival. Mivel azonban ezek a sajátságok a fordítás szempontjából közömbösek, s mivel megmagyarázásukhoz a görög tragédia és a görög színügy fejlődésének kimerítőbb ismertetése volna szükséges, nem bocsátkozhatom belé sem ezek tárgyalásába, sem azon kellékének, melyet, sajnos, még az eredeti görög szövegek sem tüntettek fel: a tragédiai éneknek, a velejáró táncnak s az éneket kísérő vagy felváltó (fuvola-) zenének tárgyalásába. Úgy sem tudunk róluk semmi bizonyosat azon kívül, amit a kardalok tagozódása mutat, mert e daloknak strófákból és antistrófákból (azaz fordulatokból és ellenfordulatokból) álló szerkezetét csakis a mérsékelt, ünnepélyes táncmozdulatokkal párosult énekes előadás magyarázhatja meg.

Nagy gondot okozhat azonban minden fordítónak a tragédiai előadás (elocutio) egy másik, mellőzhetetlen kelléke: az énekelt részeknek a melódiával és a zenével mindig lépést tartó versformája, s ennek megfelelő alakítása a maga nyelvén, kivált a kardalok váltakozó formájú soraiban és egymásnak megfelelő szakaszaiban. A magyar fordítónak itt kétféle eljárás közt kellett választania: vagy az antik mértékes verselés formáit alkalmazza, de ez esetben vigyázni kell, hogy más műfajok számára lefoglalt formák alkalmazásával a stílustalanság hibájába ne essék; vagy pedig az eredetiekkel lehetőleg megegyező szabású és hatású magyar ütemes sorokkal tolmácsolja a szótagn mértékes idegen verssorokat. Csengery régebben az utóbbi eljárásra is adott példát, de csak a homerosi naív eposzoknak és lírai magándaloknak fordításában; az előbbit is megpróbálta Horatius satiráinak és epistoláinak fordításában, melyeknek tolmácsolására, úgy hiszem, a magyarban túlságosan ünnepélyeseknek találta a Vörösmarty hősi hatosait. A tragédiák fordításában azonban — úgy, mint Arany János tette Aristophanes komédiáinak fordításában — nem maradt egyéb hátra, mint vállalnia a teljesen 'alakhú' fordítás rendkívül nehéz feladatát, pedig jól tudta, hogy a feladat nemcsak nehéz és veszélyes, hanem a kardalokban hálátlan is. Az ütemegyenlőséget kereső magyar fül ugyanis csak azokat az idegen mértékeket (a jambust, trochaeust, daktylust, anapaestust, ionicust, paeant, choriambust) tudja élvezni, melyeket magyarosan ütemezni tud; a kardalok bonyolódottabb szerkezetű soraiban,

különösen, ha két erős ütemrész egymás mellett jelentkezik, döccenőt érez. Tegyük hozzá, hogy a tudományos ritmika sem lát egészen tisztán az antik verselés elméletében, mióta Wilamowitz—Moellendorf a görög zenére és metrikára vonatkozólag egyáltalában tagadta az u. n. ütemegyenlőség törvényét, s így kétségessé vált a Westphal-féle addigi elmélet, mely az említett döccenők eltüntetésére a hiányzó gyöngé ütemrészeket az arsis kinyújtásával (synkope) vagy szünet-jellel (pausa) pótolta. Pedig ez az elmélet a sorok énekes előadása mellett érthető volt, mert az énekes tetszés szerint nyújthat szótagokat; ének nélkül a vers ritmusa már a görög eredetiben sem élvezhető. Fordításban pedig egyáltalában nincs sok értelme a mértékek pontos utánzásának. Mindamellett a magyar nyelv csodálatos zeneisége és hajlékonysága még ezt a fényűzés-számba menő feladatot is megoldhatónak bizonyította be, csakogy természetesen Arany Jánosnak és tanítványának, Csengery Jánosnak, tehetsége kellett hozzá.

Lássunk példát előbb a könnyebb (mert ütemezhető) anapaestus-sorokra, melyekkel Aischylos és a többi tragédiaköltő kivált az újonnan érkező személyek fellépését szokta jelezni a közönségnek :
(*Perzsák*, 150. s.)

De közelg, valamint isten szemiből
Sugárzik a fény, a királyi anya,
A mi királynénk : porba borúlok
Illő s mindönknek a tiszte leszen
Hódolva fogadni az úrnót.

Vagy *Prometheusból* (1040. s.) ezeket a pompás sorokat, melyek Petőfi egyik remekművének verselésével majdnem azonos szabásúak :

Rég tudtam, amit csak hírül adott¹
Nekem : ánde ha ellen az ellenitől²
Szenved gonoszat, sose szégyene az.
Csak sujtsa tehát a fejemre az ég
Kétélü tüzét, reszkessen a lég
A mennydörgéstül ; gyökerestül a föld
Fenekét forgassa fel égi vihar ;
Tajtékba verődve a tengeri hab
Csapjon fel egészen az égnek örök
Csillagzatihoz, vagy dobja le bár
A kényszerű sors örvényein át
A Tartaros éjibe testemet ő :
Végkép nem pusztíthat el engem.

«Még zöldel a nyárfa az ablak előtt.»

Halaványul a gyáva szavamra, dalom...»

A karénekek verselésére példának, szűkre szabott teremre való tekintettel, csak néhány sort idézhetek, még pedig azokat, amelyeket Arany János is lefordított. Idézetképpen szerepelnek ezek a sorok Aristophanes *Békák* című komédiájában, s azért is érdekesek, mert véletlenül éppen ezek hiányoznak az *Agamemnon* és a *Síri áldozók* kézírataiból, és éppen az Aristophanes-kéziratok őrizték meg őket számunkra.

Ezek közül az *Agamemnon* híres első kardalának legelejét (104—117.) Csengery így fordította (az új fordítást idézem):

A csodajelt akarom megzengeni, amely a harcosok útján
Feltűnt, — mert bizakodva az isteni kegyben
Dalt sugalmaz
Még keblemben az aggkor, —
Miképp' küldte megállni a bosszút trójai földre
A rohanó sas, a
Kettős trón fejedelmeit, akik az
Ifjú Hellast hadba vezették,
A lég ura, fekete s hősínű
Tűnt a hajós haduraknak eléje
A kopiázó kar iránt, közel a palotához.
Jól látszó hegyi ormon...

Arany János pedig (Aristoph. *Békák*, 1217. s.) így, de csak három sorát az eredetinek:

104. Zenghetem én daliák jó-csillagu hősi hadútját...
109. Hogy az Achájok két trón-ura s a hellén fiatalság...
111. Bosszu-gerelylyel s karral az ádáz sas...

Az összehasonlításból kiderül, hogy Arany fordítása jobban alkalmazkodik az eredeti soraihoz mind tartalom, mind forma tekintetében; (Cs. fordításának 104. sorában a 'megzengeni, amely' szavakban tán csak tollhiba rontja el az eredeti és Cs. első kiadásai-ban hibátlan hexametert, talán e. h. ,megzengni, mely a hadak útján' — A sorok beosztása is más Cs.-nél, mint a csak egyes sorokat fordító Aranynál).

A másik helyet (*Síri áld.* 1—6) Csengery így fordítja:

Hermes. megölt atyám ügyének öre te!
Hozzád könyörgök, ments meg, köss frigyet velem.
Bár számkivetve, megjöttem e földre most.
(Pelops átkos lakába, hol kimúlt apám.)
És sírja partján így kiált hozzá szavam:
Hallgass reám, hallgasd meg (árva gyermeked).

(A zárjelbe tett szavak hézag kiegészítésén alapulnak a kéziratokban.)

Arany János ugyanezeket a sorokat (Arist. *Békák*, 1071. és 1118. alapján) így fordította :

1. Hermes a földben te atyám hatalma
Látója, légy megőrzőm, harcefelem,
Mert im jövök s megtértem a hazámba...
5. Sírhintodon kiáltlak, oh atyám
Hallgass meg, érts meg...

Arany tehát a stílusos trimeterek helyébe modern hatodfeles és ötös jambusokat tett, de fordítása itt is pontos, sőt szóhoz ragaszkodóbb (ámbar megint kissé keresettebb), mint Csengeryé.

*

Az alakbeli hűség önként vállalt feladatának nehézségén kívül éppen Aischylosnál a fordító tulajdonképpeni feladata, magának a szövegnek s a szöveg nyelvbéli előadásának (elocutiójának) megfelelő tolmácsolása is rendkívül nehéz, félig tudós, félig művészi természetű munkát jelent. Tudós természetűt is, kivált ennél a harmadfélezer éves írónál, kinek szövege az idők folyamán tömérdek viszontagságot szenvedhetett át. A fordítónak természetesen a szöveg legmegbízhatóbb kiadását kell választania. Aischylosának első kiadásában (1903-ban) Csengery még csak a Wecklein-féle nagy kiadást vehette alapul. Időközben azonban (1919) megjelent a világhírű tudós, Wilamowitz-Moellendorfnak kiadása, melynek felhasználását egy olyan fordító, mint Csengery — ki maga is adott ki már klasszikus szövegeket — el nem mulaszthatta, annyival kevésbé, mert Wilamowitz-Moellendorf kiadásának kimondott célja a byzantinus-tudós magyarázóktól sokszor módosított eredeti szövegnek helyreállítása volt, nemcsak a flórenci kézirat (Mediceus v. Laurentianus) alapulvételével. A most megjelent fordítás tehát már e szerint készült, de úgy, hogy a fordító egészen mereven ehhez sem ragaszkodott, hanem a variánsokból és sikerültnek látszó emendatiókból is felvett olyanokat, melyeket megfelelőknek talált. Hosszú időre terjedő, fáradságos és nehéz munkát jelentett ez az eljárás, pedig inkább csak a tudományos követelményeknek tett eleget, mert nagyobb jelentőségű tartalmi módosításokra Wilamowitz-Moellendorf szövege sem adott okot, úgyhogy a fordítás első kiadásának birtokei is élvezettel olvashatják tovább Csengery régibb szövegét. De apróbb módosítás mégis sok van az új kiadásban. Pontos számbavételükre természetesen nem gondolhattam, de például csak az *Agamemnon* c. tragédiának első jelenetében és első kardalában,

összesen 257 verssorban, mintegy 74 helyen találtam szövegmódosítást, melyeknek egyharmada stiláris lehet, egy másik harmada a verselés javítására esik, egy harmada azonban bizonyára az új szöveg alapulvételének tulajdonítandó, nemkülönb a verssorok számozásának itt-ott mutatkozó megváltozása, sőt (ritkán) egész versszakok új rendje is.

*

A fordítás azonban nemcsak tudós-természetű munkásságot kíván, hanem, ha valahol, kivált éppen Aischylos fordításában, művészt is, — és én, mikor végül a főkérdéshez, magának a szövegnek tolmácsolásához kell hozzászólanom, most érzem csak igazán a feladatnak már említett nehézségét. Ugyanis mind a görögül is tudó közönség megfogyatkozása, mind nyomdatechnikai nehézségek részben céltalanná, részben lehetetlenné teszik, hogy a fordítás szövegét a görög eredetinek párhuzamos idézése mellett tárgyaljam e folyóirat hasábjain.

Mindamellett megkísérlem a feladat nehézségének megokolását.

Az eredeti szövegre nézve főtudnivaló, hogy mindennek nevezhető inkább, mint természetesnek, vagy más műfajokéval összetéveszthetőnek. Nagyobb része dallamra és zene- (fuvola) kíséretre készült kar- és magánének, s a görög kardalköltészet körébe tartozik, mely hosszú gyakorlati és elméleti munkásság eredményeképpen Pindarosban és Aischylosban tetőződött, s olyan jellegzetesen stilizálódott, hogy már Aischylos gyengébb kortársainak alkotásaiban is modorossá fajult. Ezt, Aristophanes vígjátékainak (különösen a *Békáknak*) tanúsága szerint élesebb szemű és jó ízlésű görög kritikusok (amilyen a különben rosszmájú Aristophanes is volt) nagyon is észrevették és szívesen ki is figurázták. Magának a két nagymesternek, Pindarosnak és Aischylosnak stílusa is már határvonalán áll annak, ami a nyelvkezelésben a művészi izlés sérelme nélkül egyáltalában megengedhető. A gondolatok mélysége és költői ereje tekintetében mind a két költő szinte páratlan még a görög irodalomban is, de kifejezőmódjuk sokszor a delphii Pythia jósigéihez hasonlít, s műveik kétségkívül mai napig a világirodalom legnehezebb olvasmányai. Szövegük tele van zsufova képes kitételekkel, sokszor egy-egy hosszú szóösszetételbe szorítva, amit — talán a németen kívül — egyetlen európai nyelv sem enged meg. Különb is rendkívül tömör az előadás. Majd minden szóba valami különös gondolati tartalom van beleerőszakolva; a köznapi kitételeket más, választékos kitételek, különös szóképzések pótolják. A mondatrészek és mondatok kapcsolata szeszélyes és laza; az úgynevezett belső tárgyaknak

(pl. «őrséget fekszem a háztetőn», *Ag.* elején) a jelzőknek, értelmezőknek a főszóhoz való viszonya, különösen ha kép van bennük, sokszor nagyon merész és meglepő; a kapcsolat felfedezése az olvasó vagy hallgató élelméjűségére van bízva, olyanformán, mint nem mondom, Arany balladáiban, de mindenesetre némely 'hypermodern' írónál, többi közt pl. Adynál¹ is, kiről pedig ugyancsak nem lehetne azt állítani, hogy Aischyloséé tanítványa volt. Aischylosban ugyanis a súlyos és homályos kifejezésnek megfelel a tartalom is, és ő joggal mondhatta el magáról Euripidessel való vitájában (*Aristoph. Békák*, Aranynál 1007. s.) hogy :

...Magas eszmék

S gondolatoknak kifejezést is méltót kell szülni magához,
Félistenek ajkára beszéd is magasabb kell mindenesetre,
Valamint hogy köntöseik sokkal ragyogóbbak, mint a miéink.

Az újkori nagyvárosok átlagos közönségére gondolva, melyet a rádióban néha édesen felkacagni hallunk egy-egy színmű legkomolyabb jeleneteiben, szinte elképzelhetetlen, milyen magas színvonalon állhatott az a sokezer főből álló görög közönség, mely egész Görögországból összecsoportulva nemcsak tucatszámra végighallgatta reggeltől estig egyfolytában ezeket a remekműveket, hanem arra is képes volt, hogy a sok előadott darab költői közt megállapítsa a jutalomra legérdemesebbet.

Ugyanerre nézve is szolgál némi magyarázattal *Aristophanes*, kinél (megint a *Békákban*, 1055—1063. s.) így nyugtatja meg a kar a versenyben résztvevő költőket :

Sohse féljeteek tanult és finom dolgot mondani.

Mert, ha attól tartanátok, hogy tudatlanság miatt,

Amit finomul beszéltek, a néző nem érti majdan,

Ettől már ne féljeteek, mert már nem úgy van, mint előbb.

Jól be vannak gyakorolva,

S könyve lévén mindeniknek, önmagát képezheti;

Jó az érczők természettel, s most ki vannak élesítve.

Semmit is ne féljeteek hát

A nézők miatt, mert bölcsek; bátran mindent mondjátok.

¹ V. ö. Adynál pl. «bús évek, véresek, lihegők; a kicifrált köd-jövendő; véres és boros szent kocsma-ablakunk; mámor-biztatás; álom-villanás; nagy, álmos, furcsa árok; vagyok ... fenség, észak-fok, titok, idegenség, lidérces messze fény; álom-vitézek; végzet-szél füttyöl; földszagú gondolatok; nap-lelkű magyar; jókedv fürgeteg; örület-éj; álom-éneket dúdolnak a szelek» stb., stb.

Azonban ezzel a komédiabeli nyilatkozattal szemben (mely gúnyosnak is érthető) mindenesetre figyelmet érdemelhet az ó-kori történetírás világhírű mesterének, Meyer Eduárdnak nyilatkozata (*Gesch. des Alterthums*, 1901. III. 450. l.), aki szerint «kétségtelen, hogy még Pindaros és Aischylos szövegének is számos helye teljesen érthetetlen volt az egykorú görög közönség számára is, és hogy csak a dallam, a ritmus, és a pompázó szókapcsolatok voltak hatással a hallgatóságra».

Aischylos fordítójának az önként vállalt nehézségen, a verselésbelin kívül a szöveg ilyen előadásbeli sajátágaival kellett megbirkóznia. Feladata volt: megtalálni a görög szöveg nyelvbéli előadásának, s nevezetesen a karénekek előadásának és hangulatának megfelelő magyar nyelvi anyagot és előadási formákat, melyek az eredetivel teljesen azonosak természetesen nem lehetnek, az eredetinek hatását azonban megközelíthetik. És Csengery megtalálta a módját annak, hogy a tartalmi és alakbeli hűség követelményeinek lehető megtartása mellett ne lépjen túl a Vörösmarty és Arany példáján alapuló magyar költői előadásban megengedhető határokon. A görögül nem tudó olvasó kellemes meglepetéssel fogja megállapítani, hogy Csengery magyar szövege minden nagyobb nehézség nélkül, majdnem olyan folyamatosan olvasható, mint nagy költőink akár melyik súlyosabb gondolati tartalmú remekművének, például Arany balladáinak, vagy a *Bánk-bánnak*, vagy az *Ember Tragédiájának* szövege. Messze van a köznapiságtól, de tudatosan kerül minden túlságoskodást, dagályosságot. Arany János az Aristophanesnél idézett tragikus sorokban még olyankor is, ha Aischylosból valók, megengedhetett magának bizonyos túlzásokat, a magyarban szokatlanul hangzó, keresett kitételeket, — hiszen ő vígjátékokat fordított, melyeknek hangulata megkívánt bizonyos túlzást és hatásvadászatot.¹ Csengery, a tragédia-fordító, óvakodott a görög szöveg fordításában minden olyan pontoskodástól, mely a hangulatot megzavarhatta volna. Alkotott ő is Aischylos híres szóösszetételeinek megfelelő magyar összetételeket, még olyanokat is, melyeknek képes tartalmát

¹ Aranynál ilyen szóösszetételek találhatók: A *Békák*-ban, 732 a csürcsvart; 778 fenróptü beszéd; 784 hajószegpántolt nagyszavak; 786 a szavak szájas boncmestere; 799 a szája fékezhetetlen szópöff-puffbeszédű; 925 a csengőcafrangcsikójú Memnon; 928 kürtláncatorzonbajsznak; 128 bosszú-gerelyvel s karddal (ez Ady kedvelt jelzőire emlékeztet!); 1282 az orsót, a fonálteljeset. *Acharnae-beliek* 394 kobolesztergálypaizsáros, 643 tavaszének (!) 986 szagdús kertek; 1154 hagyd a szópuffokat!

is visszaadta, de mindig csak a magyaros nyelvhasználattal és a hangulattal megférőket. Ilyenek: *Prom.* 484. A tengerszeldelő lenaszárnyú gyors szekért; *Ótalomk.* 140—136¹ az evezős, vitorlaszárnyú ház; u. o. 273—267 sárkánytenyésztő ellenséges fajzatot; u. o. 568—588 a hóitatta rétre; u. o. 824—816 vad férfigóggal üldöz sebes-rohanva. *Perzsák* 56 Ázsia kardforgatni tudó raja; u. o. 104. bástyavivó hadak élén, lovat-űző hadi táncban; u. o. 87. az egész szent tengerárnak kiterülő habligetjét; *Heten Th. e.* 43. ércabroncsu pajzs; u. o. 290—306. mélyrögű mezők; u. o. 431—444 a tűzlehelő égi villám; *Prom.* 7. műremeklő szent tüzed; 18. Themisnek fennen-érző gyermeke.

A szóképes kifejezésekre Csengery különösen figyel, s ha módosított szerkezettel is, úgyszólván mindig megtartja őket. *Ótalomk.* 75—73. a gyász virágit tépdalem, u. o. 412—407. egy mentő gondolatnak mély hullámain bűvár gyanánt kell a vizsgáló szemnek itt a mélyre szállni; 447 meggondolám már, és e szirtre vitt hajóm. *Perzsák* 71. S az erősen összerovott út (a híd) igát vet a tengernek nyakára; *Heten Th. e.* 708—720. ez isten, ki e törzset irtja, rémit *Prom.* 108. A kényszerűség érc igája hullt rám; u. o. 327—311 szilaj s élesre fent szavak törnek ki szádon; u. o. 997—966 ez a góg, mely a nyomor révébe hajtá csónakod.

Sok száz ilyen helyet idézhetnék a fordításból, s az új kiadásból valószínűleg még többet, mint az elsőből, mert ilyenféle javítás nagyon sok van minden darabban. Csak azért idéztem közülük néhányat, hogy éreztessen, milyen tudós szóelemzéssel, az eredeti minden apró árnyalatának feltüntetésével, s mégis milyen magyaros stílusérzékkel, milyen költői lendülettel készült Csengery Aischylosa.

Az a lelki élvezet, melyet nekem Csengery remekművének olvasása és az eredetivel való összehasonlítása szerzett, nem fér össze olyan kicsinyeskedéssel, hogy némely csekély és jelentéktelen szakszerű kifogásomat ez ismertetés keretében közöljem. Én nem járhatok el úgy Csengeryvel szemben, mint ahogyan a minden kákan csomót kereső Euripides járt el magával a nagymesterrel szemben, Aristophanes sokszor idézett vígjátékában.

Csengery János most már a Gondviselés kegyelméből egy egész lustrummal túl van azon az életkoron is, melyet a bölcs Solon, Minnemos óhajtását kijavítva, az emberi élet kívánatos végső határának jelzett, s mégis mai napig fiatalos lendülettel alkot és dolgozik. Nemcsak úgyszólván minden görög költői műfaj remekeit Homerosztól

¹ Az első szám az első kiadás sorszám, a második az új kiadásé.

Herondasig, hanem — a drámát kivéve — a római irodalom klasszikusait is ő tolmácsolta legjobban a magyar közönségnek. Tudományos és irodalmi társaságaink bőven meg is adtak neki minden tőlük telhető kitüntetést; de a magyar nagyközönség, úgy látszik, még nincs teljes tudatában annak, milyen örökértékű kincseket köszönhet ennek a bámulatos munkásságú *doctus poëtanak*, ki az utókor előtt is tanúságot fog tenni a magyar irodalmi műveltség magas színvonaláról s a magyar nyelv hasonlíthatatlan szépségeiről ennek a mi nyugtalan századunknak elején.

Csengery János, mikor egy-egy alkotása megjelent, idestova hat évtized óta a nekem szánt példányra az ő gyöngybetűivel ezt az ajánlást írta: «animae meae dimidio» Végezetül hadd viszonzzam hát ezt ezen a legméltóbb helyen, Gyulai Pál folyóiratában, kedves Horatiusunknak némileg módosított vótumaival: Serus in caelum redeas; hic ames dici pater (tuorum) atque princeps (poëtarum doctorum); Sume superbiam quaesitam meritis, et tibi Delphica lauro cingat volens Melpomene comam.

Gyomlay Gyula.

Két új magyar regény.

Passuth László: *Nápolyi Johanna*. Athenaeum. (1940.) Nagy 8-r. 582 lap. — Török Sándor: *Különös éjszaka*. Franklin-Társulat. Év n. 8-r. 176 lap.

A két szerző közül egyik sem jelzi, hogy munkája milyen műfajhoz tartozik. Alkalmasabb szó hiányában «regény»-nek nevezzük mind a két munkát; hogy a regény műfaji kerete mennyire kitágult, vagy talán inkább: mennyire széthullott, alig lehetne találóbban igazolni, mint e két irodalmi újdonság egy kalap alá kerülésével.

Passuth László műve a regény legdivatosabb válfajához tartozik: úgynevezett regényes életrajz. Tárgya szerencsésen van megválasztva: nápolyi Johannának a magyar történelem szempontjából is megvan a maga szomorúan érdekes szerepe, az egyénisége pedig nincs tudományosan annyira tisztázva, hogy joga, sőt oka is ne volna szerzőnknek a művészi, szabadabb ábrázolásmód igénybevételére. El kell ismernünk Passuthról, hogy feladatát nem a könnyebb végéről fogta meg. Sok mai író társával ellentétben a tárgy történelmisége nem arra való neki, hogy néhány «hiteles» adat alibijével igazolja képzeletének felelőtlen játékát. Passuth alapos történelmi készültséggel fogott műve megírásába, s becsületére válik, hogy írói becsvágya nem a legkönnyebb lelki fajsúlyú olvasók tetszésének

megnyerésére irányul, nagyterjedelmű munkájának kor- és egyénrajzoló részletessége eleinte próbára teszi még a komolyabb érdeklődésű olvasó figyelmét is. A népszerűségkeresésnek ahhoz a módjához sem folyamodik, hogy minél jobban elverje a port regénye főalakján, ezen a magyar szempontból igen ellenszenves szerepű aszszonyon; inkább megérteni és megértetni iparkodik Johanna jellemét, melynek veleszületett értékes tulajdonságait főként környezete mérgezte meg és züllesztette el már gyermekkorában; sok bűn terheli erkölcsi számláját, de szörnyű helyzetekbe is sodorta őt a sors, gyakran kellett kiinnia a szenvedések poharát, végül pedig kínhalált halnia.

A korrajzi háttér széles és gazdag. Anyagát készen kínálja a történelem, a XIV. századi Itália nyugtalan életét a gótikus középkor végének s a felvirradó renaissance-nak egymásba olvadó határmesgvején. Egy-egy percre megjelenik a szereplők közt Giotto, Petrarca, Boccaccio is, de eleinte az ő megjelenésük sem tud művészi varázsú élménnyé válni számunkra, csak lassanként, a könyv második felében kezdünk mindinkább tudatára ébredni annak, hogy a történelem folyamának hullámai milyen gazdag áradásban hömpölyögnek el előttünk, hogy egy csomó ember életén át egy egész korszaknak az életébe van alkalmunk bepillantani; e látvány hatása aztán végül igazi élménnyé összegeződik. A regény legnagyobb-szabású, legkimagaslóbb részlete az avignoni szentszéki tárgyalás, melyen I. Lajos magyar királynak Johanna elleni perében mondja ki ítéletét az erre felkért VI. Kelemen pápa; a tárgyalás színhelyének, külsőségeinek, egész lefolyásának elénktárása igen szép, Johanna védőbeszéde pedig a retorikai művészet mintadarabja lehet.

Passuth regényéhez képest Török Sándor *Különös éjszaka* című munkája körülbelül negyedrésznyi terjedelmű. De így van ez jól, itt érdem a rövidség, mert az úgynevezett tartalom magában véve itt igazán nem volna érdekes, minden azon fordul meg, hogyan közli velünk sovány mondanivalóját a szerző. A hosszabb novellának vagy kisregénynek induló elbeszélő munka egy ügyes írói fogás segítségével hirtelen átalakul dráma-féle művé, s a szellemes párbeszéd finom kardpengéi villámgyorsan csattognak és szikráznak, — a szavak párviadalának azonban, bármily mesteri ügyességű, nem szabad túlságosan hosszúra nyúlnia, mert lassanként ráunnánk. De nincs időnk az unalomra: szerzünk a vita hevével kellő időre ki tudja olvasztani és művészivé alakítani azt, ami mint cél, írói vállalkozásában szeme előtt lebegett.

Éppen egy év telt el Baday Ferencnek, a jeles írónak temetése

óta. Sírjánál ünnepélyt rendezett a régi hű barát, Kálló Károly, s aztán hazakísérte az özvegyet, Irént, aki — noha már orvostanhallgató fia és nagy lánya van — még fiatalos és csinos. Károly is, Irén is annyira tetszelegnek maguknak az elhunyt iránti kegyeletes gyász szerepében, hogy egymással szemben is modorosakká, pózolókká válnak, viselkedésük szenvelgő ünnepélyessége mögött belső hazugság rejlik. A temetőből való hazaérkezésük után az elhunytól beszélgetnek; együtt van az egész család: Irén, a fia, a lánya, a családtagnak számító Károly, a volt gépirókisasszony és az öreg cseléd. Közben beesteledik, sőt beáll az éjtszaka. Az özvegy addig áradozik s addig ismételteti azt a kérdést: ha most hirtelen visszatérne a megboldogult, vajjon mi történnék, mit szólna, miként nyúlna bele elárvult családja életébe, — hogy egyszerre csak szép csendesen belép az ajtón Ferenc, az elhunyt író...

Szétnéz a szobában, melyet az özvegy valóságos múzeumná rendezett volt be a férjére emlékeztető bútorokból és műtárgyakból. Megvallja Ferenc, hogy sohasem érezte jól magát ebben a dolgozószobai környezetben, s hogy őt itthon a kutyáján kívül senki sem szerette igazán. Minden megjegyzésével elevenére tapint Irénnek, Károlynak s a többieknek; ezek egyre ingerültebben válaszolnak neki, különösen Irénről és Károlyról hull le az álarc, s megmutatkoznak igaz valójukban. Ferenc éppen ezt akarta. Fölényes jóságú figyelmeztetéssel fordul hozzájuk: «Ne idézzetek vissza engem többé, hogy fölkarvarjam mindazt, ami nyugodni készül... Föl kell szabadítanunk az élőket, addig nem tudunk nyugodni. Ez a kedves, a jó halál mestersége. Ne kívánjátok, jaj ne kívánjátok vissza azokat, akik oly nagyon elmentek! Csak bajt csinálunk, hiszen nem tudtok bánni velünk.—» Jó tanácsát elmondván, eltűnt. Figyelmeztetése nem is lett eredménytelen: Irén üdülő útra készül «délre, de lehet, hogy északra», s megengedi Károlynak, hogy elkísérje.

A kivonatos ismertetés éppen azt nem tudja megsejtenni, ami a tulajdonképpeni érték ebben a munkában: a sírjából hazalátogató Baday Ferenc «raisonneur»-i szerepének szellemességét és a sziporkázó megjegyzésekből leszűrődő életbölcselet rokonszenvenességét, egészségesen fanyarkás jóízét. A halottjárás «misztikumát» is izléses tartózkodással, szelíd mókával alkalmazza szerzőnk: a modern kísértetet a fővárosban nem a harmadszori kakaskukorékolás figyelmezteti a sírba való visszatérésre, hanem a harmadik autóbusz túlkölése.

Szak-bibliográfia.

A szellemtudományok magyar bibliográfiája. A történeti vonatkozású irodalom. 1935. (A Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének Szakbibliografiai kiadványai.1.) Összeállította Vass Klára dr. Budapest, 1938. 8-r. 225 oldal.

A Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete szakbibliografiai kiadványainak első köteteként Vass Klára dr. az 1935-ös év történeti vonatkozású irodalmát dolgozta fel. A négyezernél több adatot felölelő, alapos munka nemcsak a magyarországi irodalmat dolgozza fel nagy gonddal, hanem figyelemmel kíséri a magyar vonatkozású külföldi munkákat, valamint a szellemtudományi irodalmat is. Különösen az utódállamok magyar vonatkozású, számmunkra nehezen hozzáférhető irodalmának gondos összegyűjtését kell kiemelnünk, mert ezzel a szerző a magyar tudományos irodalomnak igen nagy és fontos szolgálatot tesz. Természetes, hogy az egy év anyagát felölelő kötet — bármilyen teljes is önmagában — rászorul a többi év és a további tudományterületek bibliográfiájának összeállítására, mert hivatását csak ezekkel karöltve tudja majd kifejteni. E nagy munkának az elvégzése — amint ezt dr. Fitz Józsefnek a kötethez írt kitűnően tájékoztató előszavából megtudjuk — a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének célkitűzései közé tartozik. Ezt a nagy munkatervet Vass Klára dr. munkája bizonyos mértékben kiegészíti és időbeli elsőbbségével útmutatást nyújt több olyan kérdés megoldására, amely kérdéseket a minden tekintetben végleges és példás megoldásokat kereső nagy vállalkozás csak igen nagy nehézségek árán tudna megoldani. Vass Klára nemcsak átgondoltan és valóban felkészülten végzi feladatát, hanem egyénien is, bár talán kissé különösnek tetszik, ha bibliográfiával kapcsolatban ezt a megjelölést használjuk. A szerző ugyanis igyekszik a be nem avatott, szinte laikus érdeklődő szemével látni, lemond a szokványos és sokszor bonyolult tudományos tárgycsoportosításokról és olyan újszerű, részletes felosztást készít, amely a gazdag anyagot egyre kisebbedő alcsoportokra taglalja fel, és így ad feleletet az érdeklődőnek. Ez a felosztás többször olyan összefüggésekre hívja fel a figyelmet, hogy ezzel a kutató munka egy részét is elvégzi és ezzel megközelíti az ideális bibliografia szintjét. A szerző azzal is megkönnyíti a kutató munkáját, hogy az egyes dolgozatokra vonatkozó ismertetéseket is felsorakoztatja és ezzel igen fontos útmutatást ad a továbbdolgozás számára. Tökéletes felosztást találni igen nehéz

feladat, és így nem meglepő, hogy Vass Klára csoportosításának is lesznek hátrányai: vannak olyan esetek, amikor felosztása révén szétválaszt összetartozó anyagot is. De ezekben az esetekben is mindig közeli csoportokba kerül az anyag, amelynek összegyűjtését a jól szerkesztett mutatók is megkönnyítik.

A sok év óta várt magyar bibliografia előhírnökeként örömmel üdvözljük Vass Klára ügyes és értékes kezdeményezését. Legnagyobb értékének talán nem is a feldolgozott anyag gazdagságát, a külföldi kiadványok számbavevését, az ismertetések pontos feljegyzését mondhatjuk, — bár mindez lényegesen fokozza a munka használhatóságát — hanem a csoportosítás újszerű és igazán ügyes módját. Ez a csoportosítás számos olyan kérdésre ad feleletet, amely elsősorban az érdeklődő átlagembert, a szaktudással alig rendelkező közönséget foglalkoztatja. Ezáltal ez a bibliografia nemcsak a tudományos munkát végző szakember, hanem az érdeklődő nagyközönség számára is sok hasznos útbaigazítást nyújt.

Zádor Anna.

A SZÁZESZTENDŐS KIRÁLYI MAGYAR TERMÉSZETTUDOMÁNYI TÁRSULAT.¹

Bugát Pál orvos, egyetemi tanár, 1841-ben tavaszutó 28-án a magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlésének budapesti összejövetelén bocsátotta ki felhívását, hogy a természettudományok művelésére társulatot alakítsanak. 134 lelkes magyar alakította meg akkor a Kir. Magy. Természettudományi Társulatot, a felszabadítás idejében, olyan korban, mely országunkra valóban nagyjelentőségű volt. Pártfogóul sikerült megnyerni István főherceget, hazánk utolsó nádorát, és az első nagyok között találjuk hazánk nagyjait, Scitovszky János hercegprímással az élükön a főpapságot, az arisztokráciának legjavát, köztük gróf Széchenyi Istvánt, a legnagyobb magyart, később Kossuth Lajost, br. Eötvös Józsefet, Tisza Kálmánt, Trefort Ágostont, Darányi Ignácot stb. Nehéz idők mentek el a Társulat fölött, súlyos küzdelmek között élte át a szabadságharcot s az azt követő elnyomatást, később a világháborút, a kommunizmust; az ország kegyetlen megcsönkítése után most örvendetes visszaszerzését, feltámadását élte meg, sorsa szoros kapcsolatban áll az ország sorsával. A Bugát Pált követő időben különösen nagyjelentőségű, korszakalkotó volt a Természettudományi Társulat életében id. Szily Kálmán munkássága, aki a Társulatot újjászervezte, és Ilosvay Lajosnak évtizedekre terjedő lelkes tevékenysége, kiknek indítványára tudományos szakosztályok (állattani, növénytani, kémiai stb.

¹ Részletek a Királyi Magyar Természettudományi Társulat százesztendős fennállásának évfordulója alkalmából 1941. évi május hó 25-én a Magyar Tudományos Akadémia dísztermében rendezett ünnepélyes közülés elnöki megnyitójából.

szakosztály) alakultak. Szily Kálmán indította meg 1869-ben a Társulatnak általánosan elismert népszerű ismeretterjesztő folyóiratát, a *Természettudományi Közlönyt*, melynek eddig 1120 füzete jelent meg.

A Kir. Magy. Természettudományi Társulat alapításánál, de későbbi munkásságánál is nem külföldi példák szolgálai utánzásával találkozunk, a Társulat nem idegenből lemásolt és idegen szellemiségnek megfelelő szervezet, hanem a magyar értelmiség egyetemességéhez közelállva a természettudományos közvélemény szervezését, vezetését és irányítását, tudományos és világnézeti tájékoztatást óhajtott nyújtani, egészséges közvélemény kialakításához hozzájárulni. Nemcsak ismereteket, tudást nyújtott, látkört tágított, szempontokat tisztázott, hanem a szellemi és erkölcsi fejlődést is előbbre vive, a szellemi erőket együtt tartotta, önmagára ébresztette, ezzel a magyar tudományos életnek tekintélyes és alkotó tényezőjévé lett, a természettudományoknak valóban igazi otthonává vált.

A letűnt század jobban úrrá tette az embert a természet fölött, átalakult a politikai és a gazdasági élet, az élet rendje is. A természettudományoknak és vele a technikának régebben nem is álmodott haladását az emberi szellemnek egyik legsodálatosabb diadalaként könyvelik el, kisebbitése vagy kicsinylése értelmetlenség volna.

A természettudományoknak nemcsak elméleti értékük van, hanem nagy a gyakorlati jelentőségük is. A természettudományok haladásával átalakult a gazdasági és a társadalmi élet is. Vívmányait azonban nem mindig az emberiség javára használták, hanem vak gyűlölség, pusztítás céljára is, kegyetlenül pusztítva, rombolva halad a fejlődés útja, egyaránt pusztít, ha érdeke kívánja, életet, kultúrát, természetet.

A természettudományos ismeretek terjesztése, fejlesztése és fokozása elsőrangúan fontos és szükséges az általános műveltség emelése céljából. A tudomány nemcsak ékesség, hanem erőforrás is. Mert a természettudományokkal foglalkozónak, amikor esetleg a napi gondok súlyától elnyomatva menekül a természethez, része van abban a sok gyönyörűségben, mely ilyenkor oly csodálatos módon betölti a szép,

a jó, az igaz iránt fogékony ember lelkét, a legtisztább, a legnemesebb örömeikkel szórakoztatja, elméjét az igazság törhetetlen szeretetére vezérli és az élet nehéz útjain sokszor kalauza, sokszor vigasztaló barátja lesz. A természettudományok ápolása, fejlesztése és terjesztése igazi átélés, élmény, teljes átérzés, miközben közelebb jutva a természet törvényeinek megismeréséhez, a természetet egész mivoltában igyekezve megérteni, tisztább világkép, határozottabb világnézet alakul ki előttünk. A természet, mondja Tolsztoj, csodálatos barát, mert holtunkig sem veszthetjük el, ha pedig meghalunk, végkép befogad kebelébe.

Az ismeretközlés és világszemlélet formálásán, az értelmi és erkölcsi szempontokon kívül a természettudományokkal való foglalkozás a mindennapi gyakorlati életben is nagy hatású. A természetvizsgálattal a természet alkotásainak nemcsak csodálója, értelmezője, hanem hasznosítója is lesz az ember, a természettudomány így válik az egyetemes gondolkodás és jólét tényezőjévé. A mezőgazdasági termelés haladása, az orvostudomány fejlődése éppen úgy, mint a technikai vívmányok jórésze, természettudományos ismereteken alapul.

A technika azonban másfelől egyre nagyobb éket ver az ember és a természet közé, folyton távolabb viszi a természettől és azoktól a természetes létfeltételektől, amelyeket szervezete szab meg, ezért méltán szokták Jean Jacques Rousseau mondását idézni: *Retournons à la nature* (vissza a természethez!) és már-már elérkezett az idő, hogy a technika túlzásai, a mechanikai és materialista világnézeti áramlatok kilengései és kinövései ellen fellépjünk,¹ nem zárkózva el rokonszenves beállítása elől sem, de amikor ilyenek szönyegre kerülnek, azokat szellemi fegyelmezettséggel, nem egyoldalúan igyekezzünk megvilágítani. Amikor részben természettudományi alapon új társadalmi szerkezet és berendezés körvonalait alakítja az idő, az újat nem a régi romjai fölött, hanem a meglevő biztos szilárd alapokra lehet építeni.

¹ L. Zimmermann: *Az élet gép-elmélete*. Budapesti Szemle, 1939. december.

A tudomány a nemzetek fölött álló kapocs, mely az általános emberi gondolat szolgálatában áll, mégis minden népsajátos vonásai érvényesülnek a tudomány művelésében. Régen és többen állapították már meg, hogy a magyar specialis jellemvonásaihoz tartozik a józan szemlélődés, mely a természet mélységes szeretetén alapul és a legbonyolultabb jelenségeknek is egyszerű és természetes magyarázatát, útját keresi és meg is találja, e mellett megóvja a magyarság tudományát a szertelenségbe átcsapó spekulációk ködös misztikumától. Az tudja megragadni, ami felfogható és belátható, főleg csak az érdeklő közelebről, aminek oka és célja kideríthető, az üres feltevések többnyire hidegen hagyják. A józan szemlélődés nagyobb elmélyülésre vezet, az ismeretekben éppen úgy, mint a műveltségben, erkölcsökben, szociális érzésben és hazafias érzésben egyaránt. A Kir. Magy. Természettudományi Társulat egész működésében, kiadványaiban, egyéb nyilatkozásaiban is az a magasabbrendű szellem nyilvánul meg, a nemzeti kultúrába beilleszteni törekedett a természettudományokat. Nem hajhászva elvakultan, mindenáron az újszerűséget, nem akarja tűzzel-vassal elpusztítani mindazt, ami régi, hanem józan szemlélődéssel, kellő megfontoltsággal számol a múlt kipróbált tanulságaival, a jelen adottságaival és a jövő ígéretteljes lehetőségeivel. És amikor így cselekszik, vállalni tudja a jövő előtti felelősséget maradék nélkül, mert legjobb hiszemű elgondolásait a legjobb ítélőszékre, a feltartóztathatatlanul fejlődő élet kritikájára bízta.

Működésének hatóereje a magyar művelődésre egyre fokozódott, tagjai számának, sokféle kiadványainak sorozata, különféle szakosztályainak alakulása és lelkes, szorgos tevékenysége következtében. Az általános társulati munka mellett egyre fokozottabb erővel művelte hatalmas, szétágazó, de e mellett összefogó, egységes szellemben, szakosztályai élénk közreműködésével a szaktudományokat, eredeti magyar és idegenből fordított, külföldi, a kor színvonalán álló, a tudomány mindenkori állásának megfelelő kisebb-nagyobb művek sorozatos közrebocsátásával, általánosan elismert, nagyrabecsült, népszerű havi folyóirata, a *Természettudományi*

Közlöny és társai, továbbá tekintélyes irodalmi pályázatai, legújabbán centenáris kutató- és kiadó-alap létesítésével határozatosan hozzájárul a szaktudományok fejlesztéséhez és terjesztéséhez. Az ismeretvágytól hajtott nagyközönség számára rendkívül látogatott értékes és érdekes népszerű estélyeket rendez, tagjai számára gazdag, közel 50,000 kötetet felölelő könyvtárat, mellette kényelmes olvasó- és dolgozóterem, gazdag folyóirat-anyaggal, tart fenn. Az egyetemi, múzeumi, és más rokonszemű intézményekkel, kísérleti állomásokkal, stb. jórészt személyes kapcsolatok révén szoros összeköttetéseket ápol és kölcsönhatásban áll. A fiatalabb nemzedéket biztatja, irányítja, tőle telhetőleg támogatja, így egyebek között olvasótermében, szak- és egyéb üléseiben hozzáférhető ismeretekkel és pályázatok útján. Ezeken kívül különböző természettudományi vonatkozású mozgalmakat kezdeményezett és támogatott, ilyen pl. a természetvédelem eszméje. Amint sohasem volt érinthetetlen, megkövesült valami, úgy kezdeményezések, elgondolások, alkalmazkodási készség útján nemcsak a távolba nézett, hanem meglátta azt is, ami körülötte zajlik és nyomban hozzáfogott, hogy az űrt, amelyet észlelt, célszerű alkotásokkal kitöltse, a hiányokat pótolja és ahol túlméretezés akadályozta a fejlődést, a szükségtelen többletet lehontsa. A mostoha időben, amikor a tudomány ápolásának mind anyagi, mind pedig lelki feltételei csaknem teljesen megszűntek, csökkent méreteken, de mégis folytatta munkáját, és ha némelykor kezdtek mutatkozni bizonyos nemtörődömség, közöny, ernyedés jelei, mindig akadtak résenállók, újabb lelkes, az ügyekben járatos, önzetlen, buzgó, bátor alkotó, áldozatos vállalkozók, akik kezükbe vették a Társulat hanyatló ügyeit, felrázták nyugalmából és újból előbbre vitték a tökéletesedés, a jobb jövő felé vezető úton.

A régi, ősi Társulat így mindig újszerű, korszerű, mindig friss és fiatal maradt, a fiatalokat és öregebbeket közelebb hozta egymáshoz. Mindenkor választékos eszközökkel küzdött, meggyőződéssel, hivatástudattal, kellő mértéktartással. Amikor az ország széjjeldarabolásakor tagjainak egy része elszakított, az elszakítottság nem jelentett lelki elszaka-

dást, megőrizték a közösséget és fokozatosan visszatérnek hozzánk. A Társulat alapeszméi, irányelvei, módszerei más szemléletből indulnak ki, mint a nyereszkesedésre alapult üzleti vállalkozásokéi; a tagok részéről mennél kevesebb pénzáldozatot kíván, a Társulat részéről a színvonal fenntartása mellett mennél többet nyújtani törekedik.

A tudás tartalma és terjedelme korról-korra változik, minden kornak annyi a tudománya, amennyit a megfigyelt jelenségekből el tud gondolni, mert ha a tapasztalati tény minden egyes korban ugyanaz is, a róla való felfogás más, úgy hogy az, amit róla gondolnak, az akkori tudásnak a mértéke. Az Írás szavai szerint: «Kímérte az Isten a tudás határait», mindazáltal a kutatásra váró terület a gyakorlatban szinte beláthatatlan, az emberi szellem évszázadokra, sőt évezredekre visszanyúló minden munkássága és a haladás terén elért összes eredményei mennyiségileg ahhoz képest, amit még nem ismerünk, olyan, mint egy vízcsepp a tenger mellett, a további elmélkedés pedig odavezet, hogy az ember megállapítja a maga csekély jelentőségű voltát szemben a természet grandiózus nagyságával; ez alázatosságra neveli az embert, aki félelmetes tudásával, nagyvonalú készültségével lelki gögijében legyőzni, uralkodni vél a természet fölött, holott van hatalom, mely erősebb, sorsdöntőbb, mint minden emberi felkészültség. A tárgyilagos embernek alázatos lélekkel el kell ismernie, hogy minél mélyebben hatol be a problémákba, annál számosabbak az eléje tornyosuló kérdőjelek, és hogy a legbehatóbb, legalaposabb, legaprólékosabb, legsikeresebb kutatás sem elégítheti ki, ha az elért eredményt nem tudja beilleszteni a tárgy egészébe, nem képes felfogni annak az összességgel való egybefüggését. Mennyi ki nem merített anyag áll még mindig a természettudomány valamennyi szakában a kutatók rendelkezésére, minő temérdek munka vár még folyton az élet titkait kifürkészni törekvőkre. És ez növeli még a Természettudományi Társulat létjogosultságát, jelentőségét, megszakítás nélküli fennállása és csorbítatlan fenntartása szükségességét, hogy megbízhatóan, helyes adagolással, szélesebb látkörrel, a fejlődéssel állandóan lépést tartva nyújtson lelket felemelő, hasznos, gyönyörködtető ter-

mészettudományos műveltséget, továbbképzéssel mélyítse, szélesítse, közkinccsé tegye az ilyen irányú ismereteket, nem zavarva meg a lelki egyensúlyt, szemben a szenzációhajhászó, tekintélyromboló, kusza észjárású, kritikátlan, zagyva, veszedelmes félműveltséggel, amikor úton-útfélen világnézeti problémákat fejtegetnek nemcsak azok, akik hozzáértenek, hanem; sajnos, méginkább azok, akik e téren tájékozatlanok. Ne felejtjük el soha, hogy nem lehet gyökerek nélkül fát ültetni, ez legfeljebb pillanatnyilag zöldelhet, de gyümölcsöt nem terem.

A Kir. Magy. Természettudományi Társulat szívós következetességgel, a hagyományokat tisztelve, elhivatottságában való törhetetlen hittel tagjainak hűséges ragaszkodását és megértő, lelkes áldozatkészségét érte el, nagy alapítványtevői között kiemelendők gróf Andrássy Dénes, Pátkai Lajos kecskeméti birtokos, Nemeskéri Kiss Miklós hódmezővásárhelyi ügyvéd, Raner Ferenc pesti magánzó és Csatádi Artúr ótátrafüredi gyógyszerész. A Társulat iránti hűséges ragaszkodásra, bizalomra és elismerésre utal azon tagok jelentékeny száma is, akiket tagságuk 50 éves évfordulója alkalmával a Társulat évi rendes közgyűlésein szokott üdvözölni. A Társulat fellendülésének egyik jelentékeny tényezője az a lelkes gárda, aki tanári teendői vagy intézeti munkássága, hivatalos kötelezettségei mellett a pihenéstől elvont szabadidő feláldozásával vállalkozott önzetlen túlmunkára, legmunkabíróbb éveit szétaprózva.

A Társulat alapítói, vezetői teljesítőképeségének teljes kiaknázásával testet öltött eszmetartalmi értékben és külső méreteiben is örvendetes fellendülést nyert és fejlődőképességét megőrizte, nem öregedett el, potenciális energiája továbbra is érvényesül. A nagy mult kötelező tisztelete és az ebből kisugárzó erkölcsi erő nyilatkozott meg a Kir. Magy. Természettudományi Társulat százszentendős fennállásának évfordulóján, 1941. évi május 25-én a Magyar Tudományos Akadémia dísztermében tartott ünnepélyes közgyűlésen, melyen a kormány, a székesfőváros, a Magyar Tudományos Akadémia, a külföldi tudományos intézmények kiküldöttei, a hazai egyetemek és a magyar művelődés számos más

képviselője üdvözölte a jubiláló társulatot és méltatta évszázados munkásságát. A Társulat 1841-ben 134 taggal indult, a 70-es években 2500 tagja volt, 1890-ben 7100, a csonka Magyarországon 13,000; centenáriuma idejében a felszabadult területek magyarságával igyekszik újból a kapcsolatot felvenni, a magyar kutató munkát megindítani és táborába egyesíteni a társadalom széles rétegeit a magyar közművelődés előbbrevitele céljából.

ZIMMERMANN ÁGOSTON.

A JOGÉLET «SZELLEMISSÉGE» ERDÉLYI VONATKOZÁSOKBAN.¹

A Magyar Tudományos Akadémia ünnepi ülésén tartandó előadásom legnehezebb kérdéseként a tárgy megjelölésének pontos és kifejező módja s a tartalommal összhangzatos megválasztása állott előttem. Talán szinte kézenfekvőnek látszott volna a mai ülési programhoz való szoros hozzá-simulással az úgynevezett «erdélyi szellem» jogéleti megnyilvánulásának címe alá foglalni össze elmondandóimat, de ezzel abba a hibába, illetőleg annak a megállapításnak bűvkörébe sodródtam volna bele, hogy a Királyhágón inneni Magyarország szellemvilágát ellentétbe helyezem azzal a másikkal, mely a hegyek túlsó oldalán nyomta volna rá valamelyes jellegzetes bélyegét az ezeréves egységes ország keleti részéin lakó, autochton magyarságának lelki arculatára.

Szilárd meggyőződése azonban, hogy élesen megkülönböztethető kétféle lelkisége az anyaországi és erdélyi magyarságnak nincs és nem is lehet. Az az állardóan és sokszor hangoztatott különleges «erdélyi szellem» vagy «erdélyi lélek» pedig, mint ilyen, tulajdonképpen nem különvalóság, hanem lényegében és mineműségében azonos az egyetemes magyarság szellemi és lelki életének megbonthatatlan egységével.

Csak az egyes emberek különbözők, csak az egyes egyéniségek mutathatnak érzéseikben, gondolkozásmódjukban és tapasztalatokon alapuló magatartásukkal más és más tükörképet, melyekben mégis — ha milliók- és milliókról is volna szó: mindig ugyanazon egy szellemi fókusznak meg-

¹ Felolvastatott a M. T. Akadémiának 1941. május 18-án tartott CI-ik ünnepi közülésén.

határozó, alakító és jellemképző sugarai verődnek vissza. E tükörképek tömegeinek empirikus módon való vizsgálata és rendszerbe foglalása alig vezethetne oly eredményre, mely az «erdélyi szellem» pregnans és eltérő jellegű kikülönülését kellően igazolhatná. Egyfelől, mert a tükörképek elképzeltetlen változatok szerint élesebbek, illetőleg homályosabbak lehetnek, másfelől mert mozaikszerű összeállításuk csak a számszerű égen alapuló valószínűsítésig tökéletesülhetne.

Hiábavalóságba vesző kísérlet maradna tehát a visszacsatolt keleti országrészek mult és jelen jogéletének szimptomáit kizárólag az «erdélyi szellem», illetőleg az «erdélyi lélek» gondolati kategóriái alá foglalni össze úgy, mintha ezek a jogéleti szimptomák az egyetemes magyarság lelkeségétől idegen vagy legalább is erősen divergáló érzületvilágból sarjadtak volna elő.

S bár vizsgálódásaim tárgyául csak az erdélyi jogélet szellemiségének (szellembeli azonosságának vagy netaláni különbözőségének) kutatása szolgál: mégsem térhetek ki az elől, hogy a problémát egyéb irányok felé is legalább példaként ki ne vetítem. Irodalom, művészet, magán- és társadalmi élet, közgazdaság, vallás, erkölcs és kultúra, a hivatali impérium kezelése és a politika országos vagy helyi vonatkozásai stb. mind olyan és egyenként is sokfelé ágazó területei valamely nemzet életsorsának, melyek mind alkalmasak lehetnek arra, hogy a maguk körén belül nyilvánuló törekvésekben és küzdelmekben szellemi ellentétek és különbségek látszatait termeljék ki. Pedig ezek a látszólagosságok — akár erősebb, akár halványabb árnyalataikban — nem a szellemiség elkülönülését, hanem az életöszton szolgálatának megannyi védekező, esetleg támadó fegyverét és a kívülről jövő tényezők kényszerhatásainak, valamint az ezek által keltett reakciók kisebb vagy nagyobb fokának érvényesülését jelentik csupán.

Hogy azonban összerűbb és megfoghatóbb legyek, idézem elsősorban is annak a szépirodalomnak példáját, mely Erdélyben a 22 éves román uralom alatt a *crescit sub pondere palma* szállóigéjének jegyében kivirágzott s addig jobbadán ismeretlen, sőt egészen új neveket és tehetségeket

emelt fel egyszerre a körülrajongás piedesztáljára. Ez az irodalom nem idegen, nem beoltott hajtás az ősi törzsökön, nem egy új érzélemvilág betörése nyugat felé a Királyhágó századok történetét kísérő országútján, hanem ugyanannak az ősi és egységes léleknek lángalobbanása, mely ott parázslott elfojthatatlanul a két évtizedes elnyomás hamuja alatt.

Nem olyan új dalok tehát az a drága érték, mely Erdély költőinek lantján és prózaíróinak tolla alatt — belülről, a szív, a lélek legmélyebb rejtekéből, mint aranytartalmú gazdag telér tört utat magának — szétfeszítve a sziklák meddő kőzetét; — nem új dalok, hanem folyamatos továbbzengései annak a magyar szépirásnak, melynek soha nem múló értékű alkotásaiból egyformán visszacsendül bennük Berzsenyi keserű magyarsága, ódai fensége; Csokonai csapongó lírája; Vörösmartynak a bölcsészet legmélyebb szintjeiből felfakadt érzélemvilága; Petőfi olthatatlan honszerelme, villámként cikázó gondolatainak kimeríthetetlen gazdagsága; Arany csodás epikája, nyelvének szépsége, formatékélye; Tompa allegóriákban búsongó melankóliája; avagy — és mellőzve itt is a hozzánk időben már közelebb állók hosszú sorát — a széppróza művelőinek, egy Kemény Zsigmondnak jellemfestő művészete; Eötvösnek a filozófia mélységeibe lehajló regényei, és a meseszöveg szivárványpompájában ragyogó Jókai nemes idealizmusa.

Nem. A román megszállás 22 esztendeje a magyar szépirodalom szellem szerinti egységét meg nem bonthatta; lelki sorompókat az anyaország és Erdély magyarsága között emelni nem tudott. Ami szépet és jót, ami értéket Erdély írói és költői az elnyomatás súlya alatt és ellenére alkothattak: az az egységes magyar irodalomnak nem mellékhajtása, hanem maga ez az egy és ugyanazonos magyar irodalom.

Útszéli igazság, hogy valamely faj vagy nemzet lelki arculatát a belülről jövő ösztönzések alakítják ki és adnak neki ezzel egyéni jelleget. A külső tényezők szerepe csupán annyi, mint a képet körülfogó kereté, mely kidomborít vagy letompít, színez vagy elhalványít a szerint, hogy mekkora ezeknek a tényezőknek esetleg észrevétlen, lassú befolyásolásában vagy brutális kényszerítgetésében megvalósuló viszony-

lagos ereje. A példázott szépirodalmon kívül áll ez az igazság a művészeteknek minden és szintén belső indítékokból kisarjadzó ágazatára, sőt áll a nemzetek életsorsának valamennyi elképzelhető mozzanatára is, érintsék azok bár a közgondolkodásnak társadalmi, kulturális, gazdasági, vallási és erkölcsi, avagy politikai vonatkozásait.

És mindenek felett a mondott alaptételt kell alkalmaznunk már most valamely emberfajta vagy valamely nemzeti, helyesebben népi egység szellemvilágának arra a dimenziójára, melyet a jogeszmé, a jogérzet tölt be határozott és az azonosságot legélesebben jellegző tartalommal.

Ha valami t. i., akkor a jogeszmé az, amely minden másnál inkább és ösztönösebben fakad fel az emberi lélek legmélyéből, bár legkezdetlegesebb alkatában homályos érzelmenél egyebet még alig jelent. Mégis, ez a mustármagnyi lelki csíra, melyből a történelem tanúsága szerint bámulatosan fejlett jogrendszerek nőttek ki — az e jogrendszerekben testet öltött szellemiségnek a végső fokon való megmagyarázója. Nincsenek tételei, nincsenek axiómái, — mindez már kiterébélyesedett társadalmi rendet feltételez — hanem érzései, szinte vallásos sejtelmei csupán, melyekben azonban a jogeszmére ébredő emberi közösség legközvetlenebb belső nyilvánulásait bírja.

A jogeszmé lassanként konkrét alakot ölt magára és egyes visszatérő szokásokban rögződik meg, hogy majdan azzá váljék, amit *ma* értünk *jog* alatt, és legyen az együttélés szabályozója, azaz újszerű megjelöléssel «az állam életrendje».

Ez az állami «életrend» már bonyodalmas, egymással sokszorosan összefonódó intézményvilág, de ha egyre növekvő külterjességében száz és százezer parancsban vagy tilamban szórja is szét előírásait, melyek a szabadnak és kellnek terjedelmét körülhatárolják — letörölhetetlen bélyegként vonja magával és maga után fejlődésének hosszú folyamán át azokat az ősi érzésekből kikristályosodott gondolatokat és értékítéleteket, melyek mindenkori szerkezetében az állandót, az ugyanazonost, az egységre mutató jellegzetességet, vagyis a «szellemiséget» képviselik.

Ha a magyar jogrendszernek és az annak útjait járó magyar jogéletnek ezt a szellemiségét erdélyi vonatkozásokba állítjuk bele: annak bizonyosságát és kétségbe nem vonható igazságát lehet csak megállapítanunk, hogy a jog birodalmában külön «erdélyi» és külön magyar szellemről szó nem lehet. Külön «lelke» itt Erdély magyarságának az anyaországi magyarságétól csakugyan nincs, — az ősi forrás ugyanaz; a belőle áradó folyam ugyanazon lelki partokat mossa és mosta évszázadokon keresztül, s viszontagságos történeti pályafutás során az erdők elvén és innen nemzet- és fajfenntartó hatalom volt a saját jog, a «Hungarica proprietas» éppúgy, mint akár a nagy, a zengzetes, az örök és gyönyörűséges magyar nyelv.

Az a szilárd pont különben, melyhez a külön «erdélyi lélek» sajátságosait szinte mintegy elsőkézből hozzákötni szokás: a három legkeletibb vármegyének ősfoglalású népessége, a székelyek. A megyei magyarság hasonló kiemelt szembeállítására t. i. a Királyhágón inneni magyarsággal csak felette ritkán fordul elő, s ha mégis, a megyei magyar ilyenkor az «erdélyiek» közös nevezője alá tüntetődik el. A Királyföldre betelepített szászok problémánk szempontjából figyelmen kívül maradók, közönyös tényező. Faji egyéniségük, társadalmi életük, jogviláguk idegenszerűsége: lelkiükben a magyarságnak mit sem adott; zárkózottságuk pedig a kölcsönhatásokat eleve lehetetlenné tette. A jog szellemiségének erdélyi irányú vizsgálatára ekként első sorban is a székelység adhat a kutatásnak olyan anyagot, melyen előrebocsátott tételünk igazsága megfordul.

Van-e — tegyük fel tehát a kérdést — a székelység jogérzelmi világában olyan elintézményesedett lelki mozzanat, mely az egyetemes magyarságéval ellenkező volna? Nézetünk szerint, amint ezt fentebb is kiemeltük, nincs. Ám kéznél mindjárt az ellenvetés, mely a székelység közjogi szervezetére és magánjogi vonatkozásban a székely örökségre és székely öröklésre utal. Ezekben az intézményekben a partikularizmus hangsúlyozott kiemelésével az általános jogtól, a «köz-törvény»-től eltérő szellemiség jutna érvényesülésre, és a «*proprietas Hungarica*» helyét a «*proprietas Siculica*» foglalná

el. Ha mindazt, ami inkább csak látszat, a lényegtől élesen el tudjuk választani: a felmerült kérdésre meg lehet kapni a helyes feleletet.

A székelységnek ma már csak emlékszerű közjogi tagoltsága annak a törzsi szervezetnek a maradványa volt, melyet honfoglaló őseink hoztak magukkal. Szervezetük hadi jellegének megfelelően rendekbe, illetőleg osztályokba soroztattak, amely sorozásnál a katonai és polgári főtisztségekre való személyes alkalmasság, a honvédelemben való részvétel mértéke és fekvő birtokaik nagysága voltak az irányadók (Primores — főnépek; lófők vagy primipilusok és darabont székelyek, pixidariusok.) Az egyes osztályokon belül minden székely egyénenként szabad, azaz nemes ember volt, aki a magyar nemességgel járó praerogativákon felül külön székely kiváltságokban is részesült. Jobbágyként nem adózott, de honvédelemre volt kötelezve, s fekvősége, az ú. n. «székely örökség», mint tiszta ősfoglalású (szállás) birtok, a jus Regium alá nem esett, s ezt a jogi minőségét még hűtlenség esetén sem veszítette el.

Ha a székelység röviden vázolt közjogi helyzetét a honfoglalást követő törzsi szervezet, a vezérek korára vetítjük vissza: nincs benne semmi, ami az akkori magyarság érzésvilágától elütő jelenséggént volna magyarázható. Csak a királyság berendezése után változik a helyzet annyiban, hogy a fejlődés a privilégiumok alapjára, a jus regulare alóli kivételezések felé terelődik el, de akkor sem contra, — hanem inkább secundum rationem juris. A Hármaskönyv III. Rész 3. és 4. címei említik — de csak hozzávetőleges rövidséggel — az erdélyországi nemességnek, és ezek mellett a székelyeknek, mint kiváltságos nemeseknek külön törvényeit és szokásait, valamint egyéb municipiális jogait, aminek magyarázata az, hogy a Tripartitum idejében, mikor az állam területe még érintetlen egység volt, az erdélyi részeken bizonyosfokú közjogi partikularizmus érvényesült. De nem azért, mintha az erdélyi jogfejlődés hajlott volna el a közönséges magyar jog szabályozási szintjétől, hanem inkább megfordítva, a Királyhágón innen szívódtak be, főleg nyugati hatások folytán a jogrendszerbe olyan elemek, melyek a külön úton való, bár pár-

huzamos haladásnak látszatát keltették fel. Téves és túlmessze vezetett következtetés volna azonban az, hogy az erdélyi partikularizmus mondott jelenségeiben a magyar jogélet szellemiségének megghasadása jutott volna kifejezésre, — mert a lényegben nem történt változás, a végső alapok érintetlenül maradtak, sőt egyre jobban konzerválódtak; közösek voltak a törvények; azonosak a Hármaskönyvben írásba rögzített szokások; a mohácsi vészig egységes volt az államterület is, és nem volt üresen kiáltó szó az az 1506. évi agyagfalvi Constitutio, mely a székelységnek a magyar királyhoz való hűségét hangozatta s szinte drámai erővel jelentette ki az összegyűlt primorok és velük együtt számtalan sokaság előtt, hogy — «akik a mi Székelyországunknak javáért meghalni készek volnánk, a Szent Koronához is hűséget tartunk.»

Ugyanezt a szemléletet kell magánjogi vonatkozásban is alkalmaznunk. Itt sem helyes, ha ugyanazon rügyből kifakadt intézményeket, színezetben való eltéréseik okán, egymással élesen állítunk szembe. Így van ez a magyar ági örökléssel és a székely örökségben való székely örökléssel.

A székely örökség egy-egy székely családnak évszázadokon át féltve őrzött, ősfoglalás címén birt ingatlan tulajdona. Eredetében és lényegében tehát a magyar szállás-birtokkal azonos, de annál életerősebbnek és szívósabbnak bizonyult intézmény. Míg ugyanis a magyar szállás-birtok aránylag korán letűnt a szereplés színteréről és adományi birtokká minősült át — addig a székely örökség (kevés kivétellel) mindvégig megőrizte a jus Regiummal szemben függetlenségét, sőt még a mult században, az úrbériség likvidálásakor is, ebbeli jellegét; úrbéri szabályozás alól ezen a címen élvezett mentességét reformtörvényeink és az alkotmányosság visszaállítással kapcsolatban kiadott különböző igazság- és pénzügyi miniszteri rendeletek elismerték és fenntartották (1847: III. erdélyi tc. 4. §, 1848: erdélyi tc. 6. §).

Egyébként jogcíme az ősfoglalás, mint a magyar szállás-birtoké. Ingyenes nem volt, mert együttjárt a honvédelem kötelezettségével, mint ahogy a honvédelem a magyar szállás-birtokba is épp úgy szorosan belekapcsolódó kötelezettség.

A királyi adományok címe az ősök honfoglalásában való részvételével egyenlősített és a közérdekben tett szolgálatok jutalmazása. Mindhárom intézményben ekként a földre való érdemesültség nagy erkölcsi erejű gondolata jutott kifejezésre. Az ingatlan mind a magyar jogban, mind a székely örökségnél, a legszorosabban volt a jogosult székely családhoz, illetőleg a királyi adományoshoz és nemzetségéhez hozzákötve — bár e pontban már némi különbséggel. Nevezetesen: magvaszakadás, hűtlenség esetén az adományi és az adományi jelleget új felkérés folytán átvett szállásbirtok a Szent Koronára háramlott vissza; — a székely örökség ezzel szemben maradt továbbra is a székelyek érinthetetlen birtokállománya, és a hűtlenség vétkében marasztaltról örököseire és atyafiaira, végső fokon a szomszédokra szállott.

A székely örökségnek ez a vonása, melyen az sem változtatott, ha birtokában esetleg jobbgagyrendű egyén találtatott volna, az az egyik különbség, mely az anyaországi joggal szemben önálló utat jelent, míg a másik, a magyar köztörvényi örökléstől elhajló öröklési rend.

A különleges ebben az öröklési rendben az, hogy a székely örökség fiú-leszármazó létében csak a fiúra száll, aki leánytestvérét illő módon kiházasítani volt köteles. Fi-leszármazó nemlétében örökölt a lány — a fiú-lány (praefectio) — s a többi atyafiság csak akkor következett sorra, ha leszármazó egyáltalában nincs. Örökösök teljes hiányában az urafogyott székely örökség a szomszédoké.

Kétségtelen, hogy a székely jognak ezek a vonatkozásai elég messze esnek az általános magyar jog öröklési rendjétől, de gyökerükben mégis ugyanazon egy alapgondolatból veszik az eredetüket. Ugyanezt érvényesítik joguk kialakításában is, egyikük talán intenzívebb erővel és távolabb tekintő biztosítékokkal, mint a másik. Ez az ugyanazonos juris ratio pedig a vérség oltalma s az ezt a székely örökségnél kiegészítő szívós ragaszkodás az ősi röghöz, mely a székelységhez való kötöttség alól még magvaszakadás esetén sem volt feloldható.

Ám, székely hadszervezet, székely örökség, ma már csak jogtörténeti emlékek. De egyformán ellenmondanak annak, hogy Erdélyre nézve legalább is a Tripartitumig a

jogélet szellemisége terén külön «erdélyi lélekről» lehetne beszélnünk.

Sőt, nem tehetjük ezt a Tripartitum utáni időkre vonatkoztatva sem.

Erdély külön állami életét a Tripartitum nem sokkal előzte meg. Egypár évtized mindössze az időbeli különbség, mely multunk e két fontos történelmi mozzanatát egymástól elválasztja. Miután azonban a Hármaskönyv nem volt *codificatio*, még kevésbé *receptio*, hanem az élő jog összefoglalása: a maga érintetlen egészében épp úgy ismeretforrása a magyar, miként az erdélyi szokásos jognak. Ez a szembeállítás ugyan, mivel két párhuzamos — magyar és erdélyi — jogrendszerről nem lehet szó: tulajdonképpen helytelen, de használata éppen témánk szempontjából mégsem kerülhető el. Az önálló erdélyi fejedelemségig a magyar jogrendszer tehát formailag is egységes volt és ennek legtöbbet mondó bizonyítéka maga a Hármaskönyv, mely a jogélet szellemiségének az elkövetkezett évszázadok viszontagságos történetén keresztül a legállandóbb kifejezője és megőrzője maradt. A magyarság — a Királyhágón innen és túl — egyformán ragaszkodott hozzá, legfontosabb jogai letéteményesének tekintette és a folytonos alkalmazás és gyakorlat Werbőczy munkáját a törvény erejével vetekedő szokásjog tekintélyével ruházta fel. Ekként vált a Hármaskönyv azzá a szellemi központtá, mely a nemzetben a gondolkodás egységének homogenitását biztosította és egyúttal alapját adta a benne foglalt intézményvilág további fejlődésének.

És itt már tehetünk egy lépést az «erdélyiség» felé, tekintve azt, hogy az erdélyi törvényhozás a jogfejlesztés terén a továbbépítést eredményesebben szolgálta és szolgálhatta, mint azt a gravaminális politikában s az adó- és katonamegajánlások küzdelmeiben elmerült magyar országgyűlések teheték. Az erdélyi *Approbaták* és *Compilaták* *codificatiós* célokat szem előtt tartó törvényalkotások voltak, melyek a közös alapból nőttek ki, és innen van az, hogy hatásuk, jelentőségük és a «magyar» jogrendszer kimélyülésében betöltött szerepük a szorosán vett erdélyi területeken túl az anyaországra is kiterjeszkedett.

Nem szabad tehát bennük a jogélet szellemisége kétfelé válásának, megghasadásának bizonyítékait keresnünk és látnunk, sőt ellenkezőleg, ezek az erdélyi törvények és utóbb «Erdélyországnak hármaskönyve» címén történt összefoglalásuk szoros kapcsolatot jelentettek a politikai igazgatás szempontjából az 1848. évi únió kimondásáig elkülönített két országrész között, melynek jogrendszerbeli egységét a leghatározottabban a Hármaskönyv dokumentálja.

A Hármaskönyv, amely az anyaországban törvényerejű szokás, Kelet végvárában pedig egyenesen törvény. (Dipl. Leop. 3. pont.)

Azt a jogegység szempontjából összefogó kapcsolatot, melyet a Tripartitum a kétfelé szakítva kormányzott országban meg tudott valósítani és biztosítani is : alkotó munkájával az a tudományos szakirodalom tette szilárdabbá, mely mindkét részen és szorosan a Hármaskönyv anyagának kidolgozása, magyarázása és fejtegetése terén erőteljes fejlődésnek indult.

Neveket és könyvcímeket felsorolni nem volna most helyén, de jellemzésül annyi mégis hangsúlyozottan kiemelhető, hogy ez a tudományos irodalmi munkásság a Hármaskönyvből indult el és előbb jobbadán a commentatiók jegyében tevékenykedett, majd egyre mélyülő irányok felé haladva eljutott a nagy és rendszeres munkák megalkotásáig. S ha az irodalom egységes szinten való művelésével szemben már most valaki arra hivatkoznék, hogy egyik-másik, még pedig a legkiválóbbak közé tartozó jogtudósunk formai válaszfalat emelt az erdélyi és az anyaországi jogrendszer közé, ha egyebütt nem, legalább könyvének címlapján : akkor ennek a pusztán látszólagos expositiónak érdemi jelentőséget nem tulajdoníthatunk, mert a joganyag tárgyalásánál, rendszerezésénél az állítólagos kétféleség eltűnik és egységgé olvad össze.

Bizonyításul Wenzel Gusztávnak *A magyar és erdélyi magánjog rendszere* című munkájára utalhatunk. Ez a munka azonban újkeletű; megjelenésének időpontja az 1864-ik év; mögötte annak a körülménynek szinte tudatalatti érvényesülése rejlik, hogy az Országbírói Értekezlet

ideiglenes törvénykezési szabályai az ország erdélyi részére nem terjesztetvén ki: felvonulóban volt már az a valóságos jogrendi dualizmus, mely a keleti részeken az 1853-ban octroyalt osztrák jogrendszert az októberi diplomával helyreállított jogfolytonosság mellett párhuzamosan hatályában továbbra is fenntartotta.

Csakhogy az osztrák polgári törvénykönyvnek és egyéb osztrák törvényeknek hazánkban ettől kezdve betöltött szerepe nem a magyar jog életjelensége és életnyilvánulása, még akkor sem, ha a szokásjog legújabbkori (1861-en inneni) kialakulásában mint állandóan sugalmazó tényező gyakorolt igen beható és nagyterjedelmű befolyást.

Hadd hivatkozhatssam azonban egy másik, és Wenzelénél súlyosabb értékű munkára. A nagyérdemű Dósa Eleknek háromkötetes *Erdélyhoni Jogtudománya* ez a mű, mely «erdélyhoni» jelzése ellenére is az 1848 előtti magyar jog egységes, töretlen szellemiségének legvitathatatlanabb bizonyítéka. Sajátságos könyv, melynek, mint a gyöngytermő kagyló igazgyöngyének, a fájdalom adott életet. Az a fájdalom, mely a magyar jogrendszer fanatikusának lelkét töltötte el az ezer esztendő saját jog bukása felett s amely halálba kergette a vele mindenben kongeniális, legnagyobb magyar jogászt, *A közigazgatás törvényének* halhatatlan íróját, Frank Ignácot is.

Dósa könyvének előszavában maga mondja el, hogy munkáját miért készítette s miért igyekezett megörökíteni abban a magyar jog intézményvilágát, szemben azzal a jogrendszerrel, mely legalább Erdélyre vonatkozóan a magyar jogrend ősi egységét kettészakította. Teljesíteni akarta azt a kötelességét, melyet lelki átérzése szerint gróf Mikó Imre szavai tűztek elébe:

«Ama baljóslatú év, 1848, határt von a mult és jelen közé! És hogy e határon túl minő léte volt e hazának, minő sorsa a benne élt nemzeteknek, azt élő, irt emléken fenntartani, a mi vállainkon nyugró tartozás».

Dósa könyve így élő tiltakozás az idegen jog octroyálval szemben, s néki magának, amint mély rezignációval mondja, «a hatalom által bezárt jogtanári pályájának sírköve».

Ám, Dósa Elek nem az első a sorban, aki bizonyos értelemben a magyar jog martirjai közé számítható. Több mint egy évszázaddal előtte ott élt Erdélyben, mint legelső jogtanár, újonnan szervezett, úttörő katedráján Huszti András, kinek nem tragikus életsorsa és egyéni pusztulása az, ami ezúttal érdekel, hanem 1742-ben Szebenben megjelent *Jurisprudentia Hungarico-Transylvanica* stb. című munkája. Ez a munka közös és összefoglaló címe alatt a Hármaskönyv prologusának elméleti feldolgozása alapján, rendszerbeöntötten tárgyalja nem az «erdélyi», hanem az «erdélyi magyar» jogot, és megérdemli, hogy megemlíttessék: korát megelőzően elsőnek tört lándzsát a bizonyítékok szabad bírói mérlegelése érdekében. Íme, legyen ez a könyv a harmadik dokumentum, az irodalomból kiemelt harmadik példa, mely a jog birodalmában érvényesülő kétféle lelkiségnek legerőteljesebb cáfolata.

Ám a jogeszmé és a jogi intézményeket kialakító jogi meggyőződés nem kizárólag a törvényekben, avagy a tudományos irodalom alkotásaiban ölt testet, hanem abban a folyamatban is, mely a törvény tételeit és a tudomány tanításait a gyakorlati végrehajtás útján az életbe átviszi. S bár nagyon megfoghatatlanul, de mégis ebben az élő gyakorlatban nyilvánul meg a jogéletnek igazi és csalhatatlan szellemisége. E nehezen követhető és még nehezebben általánosítható lelki jelenségek közül egynéhányat azért megpróbálok előrebocsátott alaptétellem igazolásául megérinteni.

A mult század túlzó liberalizmusában megfogant reformtörekvések egyik legtöbbször hangoztatott kívánsága a végrendekezési jog minden korlátozástól mentes felszabadítása volt. Nem állhatott ellene ennek az áramlatnak hazai jogunk sem, hiszen a szabad rendelkezési jogot megkötő régi intézményeink egymásután estek az állítólagos korszerűség követelményeinek áldozatául. Leomlottak az alapok s így le kellett omlaniok a rajtuk nyugvó felülepítményeknek is. Ellensúlyozásul csak a köteles rész szegett némi határt a halálesetre szóló rendelkezések szabadosságának és egy-két kivételes, privilegialis intézmény, mely különösen az ingatlanok forgalmi korlátozásában a tulajdonos kezét megkötötte.

A magyar jog «szellemisége» az újításokra azzal reagált, hogy a végrendekezést mellőzve, túlnyomó többségben az öröklés menetét a törvényes öröklés szerint hagyta érvényesülni. A végrendekezés a magyar nép szemléletében idegen maradt és népszerűtlen; intézményi életét azokban a társadalmi és gazdasági rétegekben élte és éli, melyek sem érzés, sem hagyomány, sem szokások tekintetében nem minősíthetők a magyar jogi gondolkozásmódot kialakító, lelki tényezők letéteményeseiül. Viszont az országnak azokon a területein, ahol hatályban maradt az az idegen jog, mely éppen a törvényes öröklés terén mutatott föl legtöbb eltérést az évezredes hazai jog szellemétől: a végrendelet vált azzá az eszközzé, mellyel a közfelfogás az eredeti, magyar öröklési rend érvényesülését biztosítani és az idegen eszmevilág hatályosulását visszaszorítani tudta. Innen van az, hogy Erdélyben a végrendekezés sokkal sűrűbb és általánosabb jelenség, mint az anyaországban, és e mellett — s ez rendkívül fontos — majdnem kivétel nélkül *mindig* a magyar jog javára szóló. Ebben a megfigyelésben ismét annak a bizonyítékát kell látnunk, hogy a jogérzelmi egységen és az azonos szellemiségen az idegen jogrendszer sem törést, sem meg hasonlást előidézni nem tudott, pedig az osztrák jog, ha nem is csonkítatlan teljességében, a maga hatályterületén mégis már több mint nyolc évtized óta tölti be a magánjogi alapkövet szerepét. A román megszállás huszonnégy esztendejét nem is említem, mert ha minden vonatkozása és «alkotása» pusztítást, rombolást jelentett is: a magyar jogélet szellemiségén gyöngíteni és változtatni nem tudott.

Hasonló megfigyelésre ad alkalmat és módot egy másik, a néplélekkel legszorosabban összefüggő s az azonos szellemiség érvényesülését bizonyító jelenség, t. i. a házassági szerződések témája. Ha a házassági vagyoni jogról van szó, minden ismertetésnek, fejtegetésnek és magyarázatnak kiindulópontja az a tétel, hogy a házasság, illetőleg a házasságok autonómiája házassági egyezményeik tekintetében teljesen szabad és a törvény pótló szabályai csak ott nyerhetnek alkalmazást, ahol az érdekelt felek ezt az autonómiájukat gyakorolni nem óhajtották. A tapasztalat azonban azt iga-

olja, hogy sehol a magánjog nagy területén nem ragaszkodik a közvélekedés annyira szorosan a törvény dispositiv szabályaihoz, mint éppen a most mondott vonatkozásban.

A mi magyar jogunk szellemisége a Királyhágón innen épp úgy, mint túl, a házasság tekintetében magas erkölcsi színvonalat mutat. A férfi és nő közötti életközösségnek etikai tartalmát helyezi értékelésében előtérbe és bántónak, visszásnak érzi és tudja, hogy a házasság létrejöttékor vagy már előbb az anyagi kérdések rendezése vezesse be azt az egész életre szóló viszonyt, melynek lényege és alaptermészete nem a materiális, hanem a személyes joghatályokon fordul meg. Ebből pedig csak az következik, hogy ha — amint láttuk — már a végrendelet sem rokonszenves népünk előtt, akkor a házassági szerződés még kevésbé.

Ezen a téren a jogi érzések egységessége igen nagy határozottsággal nyomul előtérbe. Sajnos, nincs róla statisztika, mely a számok rideg valóságával szolgálhatna bizonyíték gyanánt. De ennek ellenére az igazság és tényvalóság tudatával állítható, hogy a házassági szerződés nem a magyar érzésvilágnak intézménye. Bizonyos, már előbb említett társadalmi és élethivatási rétegek azok, melyeknek belső életére ezek az egyezvények jellegzetesek, de ezek a rétegek viszont legkevésbé hivatottak arra, hogy a magyar jogi gondolkozási mód képviselőiül volnának tekinthetők. Ez az aversio a házassági szerződésekkel szemben nem ismer különbséget erdélyi és nem erdélyi magyar lélek között, sőt ott, ahol mögötte egy szerves Codex tételei állanak támaszték gyanánt: még élesebben jut kifejezésre a szellem és a gondolkozás homogenitása.

* * *

Tekintetes Akadémia! Nem akarom állítani, hogy az «erdélyi lélek», az «erdélyi szellem» üres szólamok volnának csupán, melyeknek divatja van, de jogosultsága semmi. Ez az állítás mirdenesetre túlzás volna. A teljes egyformaság amúgy is természetellenes. De a variációk nem jelentik még az egység szétforgácsolódását, hanem az egyazonos osztha-

tatlanságnak azt a kimeríthetetlen gazdagságát inkább, melyben külsőleg a maguk lényegét nagy sokoldalúsággal kivetítik.

A hegyvidék és a róna ; a végtelen erdők és a beláthatatlan kalásztengerek ; a zuhatagos patakok és a szinte mozdulatlan síkföldi folyamok ; az időjárás és a szelek útja ; a létért való küzdelem különböző fokú nehézségei ; a hozzávaló fegyverek megválogatása ; a mindenkori életsorssal szemben támasztott igények stb. különbségeket és eltéréseket szülnék és szülhetnek és ez okon az egyes egyének lelki arculatát sokféleképpen alakíthatják és módosíthatják. De sohasem juthatnak el addig a szélsőséges határig, mely egyugyanazon faj vagy népiesség, vagy nemzet két, illetőleg többféle lelkűséggé való szétszakadását idézhetnék elő. Hitem szerint áll ez az emberi élet minden vonatkozására, de különösen áll annak jogi beállítottságára, ahol az őseredeti egység összefoglaló és konzerváló ereje a legerőteljesebben érvényesül.

Fejtegetéseim eredményét mindezek után, konkretizáltan a következőkben foglalhatom össze :

A jogélet szellemisége erdélyi vonatkozásban nem ismer törést és nem mutat a magyar jogrendszerétől idegen eszmevilágot. Azzal egy és azonos ; forrása közös ; fejlődése vele egy úton járó ; tudományos irodalma egységes. A néplélek legmélyebb, ösztönös megérzései pedig az octroyált intézményekkel szemben mindkét részen egyaránt elutasítók. S ha sok történeti megpróbáltatás után jogunk a maga szellemvilágát egy évezreden át meg tudta óvni sértetlenül : akkor fenn fogja azt tartani és meg fogja őrizni tudni egy új ezredév minden fergetegével szemben is, mert kiállotta a multat és megérdemli a jövőndőt.

KOLOSVÁRY BÁLINT.

EMLÉKEZÉS GRÓF TISZA ISTVÁNRA

Néhány évtizede már, hogy az emberiség újból az apokalyptikus rémségeknek azelőtt elképzelhetetlen korszakát éli. Elérkeztünk az emberiség, a nemzetek és emberek életének első és egyúttal utolsó kérdéséhez, amelyet a végső veszélyben levő élet megmentése jelent. Pusztá létünk mellett veszélyben forog a keresztyénség, veszélyben forog erkölcsi és szellemi javaink mindenike. Feneketlen mélységek nyílnak meg lelki tekintetünk előtt, de ugyanakkor a Gondviselés kegyelméből magunkbaszállásunk csendjében végtelenségbe vezető magasságokba is láthatunk.

Milyen áldás az, mennyire megkönnyíti a helyesre, jóra törekvésünket, ha a saját fogyatékos lelki és szellemi felkészültségünket megerősíthetjük azáltal, hogy nagy emberek példáját tanulmányozzuk, követni törekszünk.

Nem hiszem, hogy van magyar, akinek számára nem jelentene erkölcsi, szellemi és nemzeti erőgyarapodást, ha Tisza Istvánra gondol. Így nemcsak a nevét viselő tábor, hanem egész nemzetünk számára különös jelentőségű a mai nap, azért, mert ma van nyolcvanadik évfordulója, hogy a Gondviselés különös kegyéből a magyaroknak ajándékozta őt.

És bár a legsötétebb sorstragédiákra emlékeztető földi elmúlása óta eltelt idő nagyon rövid, mégis elmordhatjuk, hogy az időálló történelmi bíráló már meghozta felette végleges és jogerős ítéletét.

Mindig tudtam és éreztem azt, hogy megtisztelő már az is, ha valaki szájára veheti Tisza István nevét. És most abban a nagy tiszteletben részesültem, hogy gyenge szavammal Tisza Istvánról emlékeztést tarthassak.

Tisza István emberi és államférfiúi nagysága az, hogy

nemcsak jobban ismerte fel másoknál a nemzetünk ezeréves történetéből folyó alapigazságokat, hanem aránylag rövid politikai életpályáján állandóan a legnagyobb céltudatossággal, eréllyel és következetességgel szolgálta az általa helyesnek tartott eszmét.

Politikai ellenfelei félreismerték. Azóta bebizonyult, hogy Tisza István sas-szemei nem csaltak, sőt oly messzeségbe láttak, ahová kortársai alig voltak képesek őt követni.

*

Ezer évvel ezelőtt, a népvándorlás utolsó rengései idején, őseink birtokba vették hazánk természeti kincsekben bővelkedő, istenáldotta terét. Természetes védővonalakat nem nélkülöző országunk fekvésénél fogva számosabb és hatalmasabb nemzetek ütközőpontja lett. A magyar nemzet fennmaradásának biztosításához még a nyugati keresztyén-séghez való csatlakozása után is nagy államvezetői bölcsesség és ügyesség kellett. A tatárjárás dúlásait kihevertük. A délkelet felől fokozatosan előrenyomuló törököknek sokáig sikeresen állottunk ellen. Az önmagával meghasonlott nemzet ereje azonban Mohácsnál megtört. Az ország nagy része másfél századig a török igája alatt nyögött.

Az emberéletben előállott óriási veszteség következményeit a mai napig érezzük. Azóta nőtt meg a nem magyar ajkúak arányszáma. A magyar alföldi tanyarendszer és az Alföld fátlan sívársága mai napig emlékeztet a török hódítás pusztításaira.

A török oly hatalmas erők felett rendelkezett, hogy még a német-római császárságot is tartósan fenyegette. A Habsburg-birodalom hosszú küzdelem után és csak szövetségesek segítségével volt képes évszázados ellenségét fokozatosan a Balkánra visszaszorítani.

Alig helyrehozható veszteségünk mellett nagy árat kellett felszabni dúlásunkért fizetnünk. Országunk épsége helyreállott, de ősi nemzeti önállóságunk nagy mértékben csorbult.

A tizenkilencedik században kivirágzott a nemzeti egységre való törekvés, amely a Habsburg-dinasztia birodalmának létét és szerkezetét komolyan fenyegette. A török foko-

zatos gyengülésével egyenes arányban mindinkább kibontakozott a hatalmas északi szomszéd felől jövő és feltartóztat-hatatlanak látszó veszedelem.

Ebben a helyzetben valósult meg a kiegyezés. A császárkirály nagyon helyesen ismerte fel a birodalmának szerkezetében, összetételében bekövetkező változást. Felismerte, hogy az eddig oly mostohán kezelt magyarokban kell látnia legbiztosabb talapzatát az új kettős monarchiának. És ámbár a dualisztikus államszerkezet nem biztosította a magyar állam nemzeti jellegének a közös intézményekben való teljes kidomborítását, mégis a multtal szemben és ebből a szempontból nagy haladást jelentett és lehetővé tette a továbbfejlesztést.

Nem csodálatos-e az, hogy annyi vért, pusztítást, vihart elszenvedve mégis fennáll még nemzetünk? Oly aránylag kis nemzet, mint a magyar, vagy éppen a másfél-századig külön állami életet élt erdélyi fejedelemség, csak okos szövetségekötéssel érthette el ezt. Ezért nem tekintheti reálisnak a történelmi bíráló a teljesen független magyar államéletre való törekvést. Az erre irányuló nemzeti küzdelmek a magyar hősiesség és áldozatkészség megannyi ragyogó példájával gazdagították a történelmet, mégis tragikus bukásra voltak ítélve, mivel a tényleges erőviszonyoknak meg nem felelő, azokat meghaladó célok tartósan nem érvényesülhettek.

A kis államoknak szövetséget kell keresniök, mert e nélkül nem képesek dacolni az idő viharával. A kis államok nem hagyhatják figyelmen kívül azt a tényt, hogy hatalmas szomszédok határolják.

Szükségünk volt a Habsburg-birodalom támogatására és segítségére a török ellen, később szükségünk volt az országunkat eldarabolással és elnyeléssel fenyegető nagyszláv törekvéssel szemben is. E közös veszedelem elleni védekezés szüksége egymásra utalta a monarchiát fenntartó két főelemet: az osztrák-németeket és a magyarokat.

Ez a kiegyezés indoka és értelme.

El kell ismernünk, hogy a Habsburg-uralom alatt a magyar nemzet viszonylagosan soha annyira nem volt ura sorsának, mint a kiegyezési korszak alatt. Ennek végére esik Tisza István vezérsége, aki előre látta a nagy leszámolás

bekövetkezését. Államférfúi felismeréssel a kicsinyes részletkérdéseket háttérbe téve, egyedül a lényegre tekintette. Menél jobban el kell készülni, a szövetséget híven kell szolgálni, mert csak akkor várhatjuk a viszonzást. A barátság legbiztosabb záloga saját erőnk. Ha van erőnk, van barátunk is. Erő nélkül csak ellenségünk van. Tehát a véderő fejlesztése mindennél fontosabb és sürgősebb.

A parlament munkaképtelenségét azért tartotta nemzetgyilkos betegségnek, mivel ez akadályozta a hadi készültség tökéletesítését.

Fennen hangoztatta, hogy a magyar és román nemzet, mint nagy világhatalmak közé ékelt kis nemzetek, egymásra vannak utalva. A magyar államon belül szükségesnek tartotta a nemzetiségi kérdésnek, első sorban a román kérdésnek messzemenő méltányossággal és igazságossággal való kezelését és rendezését.

Mindezen legfontosabb létkérdéseink a közvélemény előtt nagyon is népszerűtlenek voltak. Tisza István érezte és tudta, hogy reá hárul az a kemény kötelesség, hogy, miként az orvos, ha kell, a beteget nagyon keserű és fájdalmas kezeléssel gyógyítsa. A nemzet egyízben elfordult tőle. A dualisztikus rendszer felforgatására irányuló törekvéseket még a trón várományosa is támogatta. A magyar nemzet nyílt ellenségei szíves fogadtatásra találtak nála. Mégis Tisza István érte el azt, hogy a magyar nemzet a kettős monarchiában vezetőszerephez jutott.

Vádolták Tisza Istvánt azzal, hogy ő okozta a háborút, ezért kellett oly korán meghalnia. Csak halála után tudtuk meg, hogy a világ vezető államférfiai között ő volt az egyetlen, aki igyekezett a háborút megakadályozni. Igaz, hogy amely pillanattól kezdve megindult a nagy mérkőzés, ő volt a háborús kitartás lelke, legfőbb fenntartója nemcsak Magyarországon, hanem az egész monarchiában. A forgandó háborús siker vagy balsiker nem változtatott céltudatos irányán. A szövetségi hűség legerősebb támasza volt. De mikor szükségessé vált, még pedig éppen Erdély kérdésében, ugyanolyan határozottsággal szállott síkra a hatalmas szövetséges előtt a magyar terület védelmében.

Azóta sok kérdést az utolsó két évtized világváltozásai és főképp a trianoni állapotok mértéke szerint a contrario való bizonyítási próba alatt láthattunk. Tehát mondhatnók, tapasztalati igazság erejével hatnak így vont következtetéseink.

A nagy birodalmak gazdasági és kulturális hatóköréből a szomszédos kisebb államok, akarva, nem akarva sem vonhatják ki magukat. A technikai haladásnak az idő és tér jelentőségét csökkentő vagy eltüntető hatása folytán ez ma még inkább áll, mint bármikor. Történelmi tény, hogy a keletről jövő veszedelemmel szemben gyakran kaptunk nyugati szomszédunktól védelmet, segítséget.

Helyzetünk a világháborúban végzettszerűleg adva volt geopolitikai okokból. Logikailag tarthatatlan az az álláspont, hogy a másik oldalon lett volna helyünk. Természetes ellenségünkkel nem szövethetünk. Ellenségünkötől nem vártuk, hogy kíméljen.

Az utolsó húsz év alatt sokszor összehasonlíhattuk az annyit ócsárolt dualisztikus osztrák-magyar államrendszert a trianoni független magyar államisággal. A kis-entente parancs-izeneteinek, a minket elmerüléssel fenyegető gazdasági bajoknak eszünkbe kellett juttatniok, hogy mégsem nevezhető a magyar nemzet elárulásának a kiegyezési rendszer, amelynek magyar szempontból való kiépítésén, megerősítésén és fenntartásán dolgozott egy életen át Tisza István.

Szemünk előtt ért tragikus összeomlást egy újjászületett állam, amelynek tényleges erőit, azok előfeltételeit meghaladták a közvéleménynek a nemzeti nagyságról alkotott túlzott elképzelései.

Önmagát szerető, megbecsülő, de azért nem nagyzó, a kalandos vállalkozásoktól tartózkodó, a realitásokkal számoló kis nemzet erős szomszédaival jó baráti viszonyban lehet a nélkül, hogy függetlenségéről lemondjon. Nagyhatalmi politika úgysem talál kis államhoz, sok feladatában önként kell korlátoznia szabadságát. Tisza Istvántól megtanulhattuk, hogy a kisebb, gyengébb fél hasznos, hű szövetséges lehet. Ugyanakkor az egész nemzettel maga mögött megvonta azt a határvonalat, amelyen túl semmilyen szövetségi kötelezettség sem terjedhet. Ilyen korlát hiányában valóban nem

lehetne többé szó állami életről, de nemzeti fennmaradásról sem.

A kis nemzetek a természettől arra kényszerülnek, hogy ami számban és nyers erőben hiányzik náluk, azt minőségben, erkölcsi és szellemi mélységben pótolják.

Tisza István a nemzet erői összefogásának szükségességét állandóan hirdette. Amit a kortársak egy része egyéni vagy párthatalmi törekvésnek és az alkotmány elleni merényletnek minősített, az a legutolsó kísérlet volt az erőgyűjtés akadályainak bármily áron való legyőzésére.

Azóta sok példáját láttuk a parlamenti rendszer betegségének és annak, hogy ahol idejében nem orvosolták a bajt, ott a rendszer bukása következett be. A demokratikus általános, egyenlő választási jognak túlhajtása, képtelenségbe vitele a számszerű tömegek nyers uralmát eredményezte, a jobb esetben is a kevésbé felkészültek uralmát a minőségileg kiválóbbak felett. Ennek a bekövetkezése egyúttal a polgári szabadság végét is jelenti. Így elmondhatjuk, hogy Tisza Istvánt igazságtalanul érte a választójog kérdésében elfoglalt álláspontjáért az elítélő maradi jelző. Azóta tanúi lehetünk annak, hogy a magát népiesnek nevező állampolitika mennyivel szűkkeblűbb a politikai jogok kiosztása tekintetében.

A nemzetiségi kérdés helyes elrendezése a belső front megerősítésének egyik legfontosabb biztosítója. A nemzetiségek egy része történelmünk döntő időpontjában ellenséges viselkedést tanúsított. Tisza István részéről ezzel szemben mégsem alkalmi taktika volt az az őszinte törekvés, hogy teremtsünk oly helyzetet a nemzetiségek számára, hogy otthon érezzék magukat a közös hazában. Az ő részükről tanúsított kifogástalan magaviselet biztosítja a közvélemény előtt ezen örvendetes állapot állandóságát. Ez egyúttal a legjobb külpolitikai hatást eredményezi.

A trianoni katasztrófa után, mint szenvedő feleknek, volt alkalmunk átélni a magyarság kulturális, gazdasági elszegényítésére, megsemmisítésére, szolgasorsban tartására irányuló legkülönfélébb törekvéseket. Ezek, Istennek hála, nem vezettek a szándékolt eredményre, sőt ellenkezőleg, még fokozták védekező ellenállásunk szívósságát.

Hiú törekvésnek bizonyult a trianoni állapot megkövetésének kísérlete, amely annyi mérhetetlen szenvedésnek és könnynek volt okozója. És amidőn a trianoni természetellenes és ezért önmagában véve tarthatatlan békemű összeomlott, amit nem utolsó sorban fajunk életerejének, erkölcsi fölényének és megváltozhatatlan földrajzi okoknak köszönhetünk, a bosszú és megtorlás gondolatát magunktól eltaszítva, okulást merítve a sötét közelmúltból, a Tisza István örökérvényű rendeleteit kell követnünk. Ez az egyedül helyes alapja a magyar állampolitikának és a magyar állam jövője biztosításának.

*

Az élet változásból áll. Nem minden változás jelent azonban fejlődést. A mai korral járó változások gyorsabban következnek egymásra. Fő oka ennek a technika rohamos fejlődése. Még évszázadok előtt is országok határán áthaladtak és túlterjedtek az újítások, szellemi áramlatok és a korszellem fokozatosan elfoglalta uralkodó helyzetét. Ez a folyamat ma még áthatóbbá vált.

Az újítások lehetnek jók, de lehetnek károsak is. A nemzetek, társadalmak lelki és szellemi szükségletei különfélék. Ami az egyiknél jó és megfelelő, a másiknál esetleg káros vagy felesleges. Amit az egyik örömmel és készséggel magáévá tesz, azt még kényszerrel sem lehet a másikkal elfogadtatni. És bár kis nemzetnek nehezebb magát kivonni az általános világszellem hatása alól, viszont létét könnyebben kockára teheti helytelen lépéssel. Ezért kell csak a jót választani, azt hazai történelmi előzményekbe ágyazni és így létrehozni azt a helyes szintézist, amely nemzetünk jövőjét, életét biztosítja. Őseink államvezetői bölcsesége és művészete leginkább abban nyilvánul, hogy a kellő időben és a szükséges mértékben vették át a helyest a külföldtől, ezt saját fejlődésünkre hagyományos intézményeink iránti kímélettel reáépítették.

Kelet és nyugat határán, világarámlatok ütközőpontján letelepedett nemzetnek nem könnyű a divatos áramlatokkal szemben a helyes mértéket eltalálni. A fokozatosság nélküli társadalmi változás, a közbenső fejlődési fokok átugrása feltétlenül megrázkódtatást okoz. Tisza István, ha úgy látta

szükségesnek, nem törődve a népszerűtlenséggel, az őszinteség és erély legnagyobb mértékével lépett fel, hogy nemzetét a hibás lépésnek helyre nem hozható, káros következményeitől visszatartsa.

Életében, de halála után is gyakran tették felelőssé igazságtalanul. A haladottabb nyugati államok fejlődési fokát nem követelhetjük hazánkban. Teljesen történelem-ellenes, ha elmúlt korbeli magyar közállapotokkal, intézményekkel és ezen korbeli vezetőinkkel szemben a mai kor igényeivel lépünk fel. Ilyen igények támasztása propagandisztikus célból pillanatnyi előnyöket jelenthet, de nem állja meghelyét a komoly, tárgyilagos történelmi ítélet előtt.

*

Tisza István történelmi nagyságának mértékét az általa beárnyékolt tér állandó növekedése fejezi ki legjobban. Élete nekünk értékálló, tartós tanításul szolgál. Állandó és sokoldalú eligazodást ad a múltó divatok és nagyságok korában. Szellemi, lelki, jellembeli tulajdonságainak és képességeinek a tökéletesség fokát megközelítő mértéke és egymással való összhangja az, ami egyedülálló nagyságát alkotja. Egyénisége a leghatalmasabb cáfolatát jelenti annak a lélekmérgező hazugságnak, hogy jellemes, becsületes ember nem lehet államférfiú.

Mi erdélyi magyarok a siralomházban töltött két évtized alatt sokszor merítettünk vigasztalást és bátorítást életpéldájából.

Már életében több volt politikai vezérnél. Helyesebb, ha Mesternek nevezem, kit a tanítványok hívó serege vett körül. E körben összegyűlt tanítványok állandó kötelessége az igazságnak, az igének szakadatlanul és bátran való hirdetése és ezáltal a feltámadás előkészítése.

Segítsen Isten mindnyájunkat, hogy így legyen!

GRÓF BETHLEN GYÖRGY.

BENCZÚR GYULA RÓMÁBAN.

Benczúr Gyulával a mult század 90-es éveinek végén a művészetek örök hazájában, Itáliában találkoztam először. Mint állami ösztöndíjas fiatal tanár Róma műemlékeit tanulmányoztam s Fraknoi püspök «Magyar Intézeté»-nek vendéglátását élveztem. A jeles Istituto jóval a Porta Pián túl, a mai egyetemi város (Citta universitaria) szomszédságában épült, de akkor még nagyon elhagyatott helyen, amelynek csak néhány nyári lak s a városi Polyklinikum hatalmas telepe kölcsönzött némi élénkséget. Különben jobbról-balról olajfaerdők, babér- és magnolialigetek le-le, messze, a Via della Reginán túl fekvő mágnáskertekig. A magassíkszin-ten Fraknoi lakott, az emeleti szobákat pedig a nagy könyvtárterem és az intézeti tagok foglalták el.

Akkortájt az lakott Intézetben gróf Vay Péter, pápai protonotárius. Idejének nagy részét azonban utazással töltötte, csak néha jelent meg köztünk, hogy elújságolja élményeit s diplomáciai küldetéseiről a Vatikánban beszámoljon. (XIII. Leó pápa aranyrózsáját is az ő vezetése alatt álló küldöttség nyújtotta át 97-ben a spanyol királynénak.) Ekkor 30—35 éves, viruló férfi. Tanult és szellemes ember, valódi abbé-típus, aki épp oly otthonosan forgott a pápai udvarban, mint Róma legelőkelőbb társasköreiben. (Magasravívó pályáját sok füstbement reménye után egy külföldi kolostor csendjében fejezi be.) Nyár végén kopogtatott be Kollányi Ferenc, a Nemzeti Múzeum egyik könyvtárőre, később nagyváradi kanonok és jáki apát, hogy egyháztörténeti kutatásait — Párma, Flórenc, Milánó levéltárai után — Rómában folytassa. Fraknoi rendszerint csak késő

Ősszel jött meg, s a tavaszi hőség elől korán elmenekült. Most már október derekán itt volt, hogy belemerüljön a vatikáni levéltárba, abba a mérhetlen írott és nyomtatott kincsbe, amelyet nálánál jobban akkor aligha ismert valaki Magyarországon.

Egy reggel tudatta velem, hogy magyar vendégek érkeztek Rómába : Benczúr Gyula, feleségével. Egypár napot a város műemlékeinek fognak szentelni. Ha kedvem van, tartsak velük, ma délután, a Forum Palatinus felőli bejáratánál. A kijelölt időben Benczúrék már ott várakoztak ránk a Forum primitív korlátain belül, nem messze a Dioskurok oszlopától. A művész, még élte derekán, alig lehetett több 50 évesnél. Erős, tagbaszakadt férfi, jól táplált, nyájas, piros arcú, melyről érdekesen vált ki nagy, sodrott, magyar bajusza, alatta szőkébe hajló, hegyes Rubens-szakáll. Vele volt felesége, Boldizsár Piroska, akinek csendes, figyelő, komoly tekintetét felette rokonszenvenné tették meleg, mélytűzű szemei... Méltók, hogy a Mester annyi színes valloásban örökítse meg őket családias jellegű vásznain. Vagy ki ne ösmerné a *Dundyt*, vagy az ambachi villa kertjében festett *Pipacsok közt* című gyönyörű genre-képeit.

Fraknói figyelmeztetett, hogy ne aprózzuk el benyomásainkat, egy lépést se tegyünk, amíg egy alkalmas pontról végig nem tekintjük az egészet. Pár perc múlva fenn álltunk a Palatinus hegyének egyik kiszögellő csúcsán, majdnem a Vesta-szűzek temploma fölött, ahol egyszerre kitárult előttünk az antik Róma felejthetetlen panorámája. Hátunk mögött a császári paloták hatalmas ívei, szemközt északnyugatnak a Capitolium ormát lezáró nagy, várszerű palota, a Tabularium, amelyet még Lutatius Catulus consul kezdett építeni állami levéltárukr. e. 69-ben. Előtte merengenek a Dii Consentes porticusa, a Saturnus és Vespasianus templomának oszlopsorai. Észak felé a Comitium, rajta a Curia Hostilia romjaival, amelynek pompás csarnokai hallották valamikor Cato, Hortensius és Cicero fényes szónoklatait. Mélyen, a szorosabb értelemben vett Forum területén : Septimius Severus diadalíve s a többször újra épített Rostrum kövei. A Forumot átszelő Via Sacra kétoldalán : a Basilica

Iulia, Phocas oszlopa és a Dioskurok templomának három festői columnája. Szemközt pedig annak az épületnek (Aedes Divi Iulii) romhalmaza, amelyen Antonius tartotta híres beszédét Caesar holtteste fölött. Még távolabb a Titus diadalíve, s ami végre bezárja ezt a perspektivikus csodát: a Coelius alján, balról a Colosseum, jobbról Nagy Constantin diadalíve...

Sokáig némán álltunk ott e halhatatlan romok között, érezve a világtörténelem mély melancholiáját, hol minden talpalatnyi földet a vallás, a história és a művészet hármasság glóriája von be, és eltűnődöttünk, hogy a mi ezeréves múltunk is mennyire át- meg át van szöve itáliai vonatkozásokkal. Hány magyar ember fordult itt meg az örök városban Szt. István koronát kérő küldöttségétől kezdve napjainkig! Hiszen Róma, mint egy XVI. századbeli derék magyar gyóntatónak a sírköve hirdeti a San Stefano Rotondo oltára előtt: Róma mindnyájunknak édesanyja... Közben lehetetlen volt azonban észre nem vennünk, hogy Benczúr szeme csaknem annyit jár a horizonton, mint az utunkat szegélyező beszéd köveken. Hol el-elmerült egy irányban, hol körbe forgott, mintha valamit keresne a levegőben. Kérdezősködésünkre elárulta, hogy bizonyos fényhatásokat figyel, amelyeket az olasz ég mély ultramarinján villogtat a nap aransugára. Fraknoi finom fordulattal mindjárt erre terelte a szót, hogy bővebb vallomásra bírja a művészt, mert Benczúr hallgatag ember volt. Most is csak lassan nyiladozott meg, de néhány megjegyzése rögtön elárulta, hogy művészetének az elméleti részében is meglepően jártas. Sok olyan optikai tüneményre mutatott rá, amelyek lényege a mai újabb vizsgálódások eredményeivel rokon. Hogy pl., amíg a tárgyak körvonalai kisebb távolságban alig változnak valamit, addig a szín már a legkisebb helyzetkülönbségeket is megérzi. Élénkebb világitásra derűsebbé válik, árnyék alatt rögtön veszít üdeségéből. Majd alkalmi példákon illusztrálva arról beszélt, mennyire befolyásolják a szín-effektusokat nemcsak a napból jövő fényözön, hanem a tárgyak természetes és mesterséges színe, valamint a különböző helyek klimatikus viszonyai. Csak gondoljunk — mondá — a mi alföldi tájainkra vagy

Olaszországra, közelebbről Velencére, Nápolyra és Sziciliára, hol az árnyékvető tárgyaknak az égboltozatról jövő kék reflexe erősebben olvad össze azok eredeti színével, ami meg az árnyék melegebb tónusát vonja maga után. A fejlett művészet- és mű-élvező pedig éppen erre a szín-differenciáltságra vágyik első sorban, mert ebben az esztétikai élvezeten kívül az érzet-tagolódás gazdagabb tevékenységét élvezheti. Szóba került a színek hangulatkeltő ereje, hogy mennyire függ ez régóta ismert egybehangzásuktól vagy harmóniájuktól, amennyiben egyesek vagy egyes színcsoportok jobban illenek egymáshoz, mint másokéhoz... Szóba : a nappali és szürkületi effektus, a fényvisszaverődés több tüneménye s az ú. n. kontraszthatások stb. S ki tudja, meddig fejtegette volna még, ha Fraknoi nem siettet, hogy Róma egyik legnagyobb építészeti remekéhez készülünk, a San Paolo fuori le mura, Szt. Pálnak a falakon kívül eső óriás templomához. Miután e hatalmas épülettömböt körüljártuk, Fraknoi újra figyelmeztetett, hogy csukott szemmel lépjük át a küszöböt, s majd a főtengely egy bizonyos pontján megállva, egyszerre kapjuk a templom csaknem látomásszerű benyomását. Igaza volt, mert a templomnak 120 méternél hosszabb, 60 méternél szélesebb öt hajója a térhatásnak valami olyan szokatlan ígézetével lép meg, hogy első pillanatban még kolosszálisabbnak tűnik fel, mint amilyen a valóságban. Ehhez járul még a szerkezeti és díszítőelemek káprázatos pompája, padozatának szivárványos tükre, óriás mennyezete (23 méter magas), mely az egykori nyitott fagerendázat helyett ma a renaissance-paloták legszebb kazettás kiképzésével vetekedik. Köröskörül a drága keleti márványfajokból, alabástromból és malachitból faragott oszlopok (összesen 80), a főhajó episztilionját ékítő pápaképek, a roppant méretű diadalív és apszis középkori eredetű mozaikjai! Közepütt a Megváltó bizantinikusan merev és komor arca, körötte-alatta az apostolok, próféták, szentek hol magános, hol csoportokba fogott alakjai... S amint most, a Campagnán lefelé szálló nap sugárkévéi rájuk hullanak, szinte élni, lán-golni látszik minden a színek és formák felséges tobzódásában... Jól tudta azt Fraknoi püspök, hogy mért éppen ide

és ilyen időben vezette a fény és a színek nagy magyar mesterét! Benzúr csak állott, úgy szíva magába a fényhatásokat, mint a levegőt. Most az oszloprendek perspektívájába mélyült el, majd a diadalív és az apszis alakjait bámulta távcsövén s azokat a színjátékokat, amelyeket a ráhulló nap fénye táncoltatott előttünk. Szinte rólunk is megfeledkezett, csak néha hallottuk magános sóhajait: «Nagyszerű», «tüneményes», hogy «soh'se hittem volna, hogy zárt keretek közt ennyi optikai csodát találjak». Meg nem állhattam, hogy halkán meg ne jegyezzem előtte: «Mester, úgy-e, mily méltó lett volna ez a hely, ott a szentségtartó körül a Vajk fejedelem megkereszteléséhez?» Amire ő melegtüzű szemeit rám vetve csak ennyit mondott: «Nekem is megfordult már többször a fejemben!» Majd szó szót követve elmondotta, hogy ifjabb korában, Piloty oldalán hányszor járták össze Németország nagyobb templomait, hogy hasonló szín-effektusokat kaphassanak. «De a germán ég másféle tónusokat termel s nekünk magunknak kellett a szürke valóságot ecsetünkkel felfokozni». Futólag említette, mennyi fáradságába tellett, amíg Vajk képénél azt a román stílű árkádot, mely alatt az avatás folyik, kedvére megformálhatta. Mennyit kutatott Szt. István fehérvári bazilikájának valószerű képe után, csakhogy a korhűséget mégis valamennyire feltüntesse... Célzott rá, hogy ha ma kellene újra megfestenie képét, alighanem másként rekonstruálná az egészet. Örök panasz, amit elég gyakorta hallunk épp a legjelesebb művészek, költők és írók ajkán, amint régi alkotásaikon végigtekintenek, hogy hogyan teremtenék újból egyiket vagy másikat, ha még egyszer módjukban állana mindent újra kezdeni.

A templom után még a Chiostrót kívántuk megtekinteni. Ősrégi eredetű ez is, a XIII. század derekán bencés barátok kezdték építeni; ma a lateráni mellett kétségkívül Róma legszebb és legmonumentálisabb keresztfolyosója. Dús homlokzati kiképzése, fantasztikusan formált oszloppárjai, a falakba illesztett ókeresztyén feliratok és szobortöredékek: magukban is hosszabb elmélyedést igényelnének. Az az üde, csinos giardinetto pedig úgy pihen az öln, mint

valami színes drágakő nemesféméből vert foglatában, még mindig tele kerti virággal, különösen indaszerűen kezelt piros rózsáival, jukkával, szegfűvel s egy különös apró liliumfajtával (olaszul *Gil solmini*), amely olyan illatossá tette a környéket, mint valami előkelő báli termet. S íme, alig sétáltunk benne néhány percig, amint egy ott gyomlálható öreg barát, megtudva, hogy milyen előkelő vendégeik vannak, csendben egy kis bokréára valót szedett össze (s nyújtatta át velem) a Mester feleségének.

* * *

Másnap már javában pezsgett a lármás olasz élet a San Pietro piacán, amikor Fraknóival jóval tíz előtt ott sétáltunk Bernini colonnádjai alatt, gyönyörködve a templom fenséges vonalaiban s a kupola csodájában. Benczúrék is feltűntek az obeliszktájéján, de bár sietni látszottak, folyton meg-megálltak, nyilván, mert nem tudtak betelni a hely rendkívüli benyomásaival. Valóban, a mester arca csupa izgalom és szórakozottság volt, szeme pedig úgy villant szerteszét, mint a fotografáló gép lencséje. Talpig feketét öltöttek mind a ketten, mintha látogatóba mennének. «Hódolatunk jeléül — felelték tudakozódásunkra — Michelangelo és Rafael szelleme előtt...»

Akkor még, a kilencvenes években, az őrség előtti folyosón kellett feljárni a Sixtinába, amelynek a világítása éppen délelőtt a legkedvezőbb. Alighogy beléptünk az újkori művészet e nagy szentélyébe, Benczúr mihamar függetlenítette magát mitőlünk. Az alsóbb képeket (Pinturicchio, Perugino, Botticelli stb. alkotásait) hamar áttekintvén, a terem közepére sietett s előbb szabad szemmel, majd távcsövön kezdte vizsgálni a mennyezetet, soká kísérletezve, hogy hol és hogyan induljon el a gigantikus freskók szemlélésére. Mindez érthető, mert aki látta azokat a halhatatlan műveket, tudja, hogy mennyire megnehezíti tanulmányukat a terem roppant magassága, kompozíciójuk bonyolult volta, eszmei és tárgyi gazdagsága (csak emberi alak vagy negyedfélszáz van rajta!), így rendszeresen beléjük mélyedni csak

lassan-lassan, hosszabb előtanulmány útján lehet. Ehhez járul még színezésüknek a korrallal járó elhalványodása. Egy szóval résen kell lennünk, hogy kellőképp élvezhessük az arcok és alakok beszédes mozdulatát. Benczúr is, amint végre megtalálta a fonalat s mirdinkább erőt vett lelkén a nagyoknak nagyokhoz méltó bámulata, mirdjobban neki-melegedett s tette halk és szapora megjegyzéseit. Nem győzte csodálni e roppant felület építészeti tagolását. Mert Michelangelónak a boltozat lágyhajlású tükrén architektúrát is kellett festeni és azt megfelelő díszítéssel ellátnia. Nem alkalmazta a Mantegnától kezdett mesterfogást, a távlati rövidítést sem, amit különben a tárgy eszmei súlyossága eleve kizárt, hanem csak a vízszintes vonalú nézésnél szokásos perspektívát. Ami pedig a dekoratív elemeket illeti, legfőképp egyet használt, de ezt aztán pazar változatosságban: a *meztelen emberi testet*, úgy, ahogy azt a lélek százféle alakban nyiladozó ereje mozgatja . . . Benczúrt Ádám földön heverő, athléta alakja, az Éva-képek közül meg a tudásfája alatti kötötte le leghosszasabban. Bámulta az első nőben azt a büszke és mégis kecses mozdulatot, amellyel kezét a rájuk halált hozó gyümölcs után kinyújtja; hiszen a viruló szépségnek annyi báját lehelte rá a művész, hogy vele talán csak a Medici-sírok Aurorája vetekedhetik. Ádámiban a férfitest tökéletes mintaképpen lelkesedett, hogy most ébredve, félig imetten, milyen hálásan fogadja az Úr kezének elevenítő érintését. Benczúr szerint nincs még egy példa a művészetek történetében, ahol az érzékfelettinek ilyen genialis átvitelét kísérelte volna meg valaki ilyen világos és beszédes érzéki képben. Aminthogy az is reveláció, hogy a teremtés munkáját drámailag, mozgással, a cselekvés pillanatában merte bemutatni Michelangelo. Szólt továbbad a próféták és szibillák emberfeletti méreteiről s arról a sajátos ábrázolási módról, mely a művészi jellemzés és lélekfestés elsőrangú típusaivá avatja őket. Közöttük azonban, a közfelfogással szemben, nem a delfi, hanem a kellemesebb erithreai szibillát, nem a magába merülő agg Jeremiást, hanem az ifjú erőktől duzzadó Jónást magasztalta első sorban, aki bő ruházatú társai között meztelenül jelenik meg előttünk s olyan bravúros rövidítéssel, ami maga-

magában is külön tanulmányt érdemelne. Ha már a színek játékában nem gyönyörködhetett Benczúr, annál inkább gyönyörködött a ruhátlan, *ignudi* férfiak, ifjak, gyermekek (bimbi, putti) tarka seregében, amelyek elárasztják a mennyezet egész architektúráját, egy részük márványalakban, a másik bronzban, mint karyatidák vagy névtáblák tartói, de mindig új meg új formációkban. A pillérek zsámo-lyán ülő húsz természetes ifjú, izomzatuk és csontjaik megfeszülései és ereszkedése, az ellentétes mozgású tagok és rövidülések kimeríthetetlen játéka, a kísérő csoportok rop-pant gazdagsága, a bő ruházatok ráncvetései egészen elragad-ták. Hogy mennyire ismerte Benczúr a festészet egyetemes történetét, nem tudom, de amit a freskók művészi értékéről elmondott, ahogy Michelangelo korok felett álló egyéniségét jellemezte, mind arra vallott, hogy teljes mértékben érzi kivételes nagyságát, bár zordon fenségével nem, nem tud egészen megbarátkozni. Talán e miatt állt hidegebben az *Utolsó ítélet* nagy víziója előtt, pedig a meztelen testnek ez már valóságos viharfelhőjét kavargatja elénk minden oldalról... A tárgynak irtózatossága, nehéz szimbolikája, valamint lényegesen csökkent festői hatása korántsem gyakoroltak rá olyan varázst, mint előbb, a teremtés jelenetei. Bámulta azonban itt is a Krisztus-arc újszerű típusát, hőszi természetét és kemény mozdulatát, alatta azt a sokféle töprengő, bukó és esengő bűnöst, akik Dante *Inferno*jának szörnyű jeleneteit juttatják eszünkbe. Nem időzött náluk hosszasan, hanem átfutva még egyszer a plafondképeket, sietett a Vatikán második emeletén levő Stanzákhoz. «Hadd igyam végre, ennyi megrázó jelenet után, a kellem és harmónia forrásaiból» — mondta, amint beléptünk a *Camera della Segnatura* ajtaján.

Mert a *Disputát* és az *Athéni iskolát* vágyott látni mindenkifölött. Mohón vizsgálta mind a kettőt, majd hirtelen széket vett elő s egész áhítattal elmerült csodálatukba. Különösen a képek szerkezeti beosztása, eleven csoportjai és színharmóniája kötötték le figyelmét. Amit a Sixtinában sem tett, skiccelni kezdett belőlük vagy felemelt ujjával, mintha komponálna, finom vonalakat rajzolt a levegőbe...

Mikor végre felocsudott álmodozásából, bocsánatot kért és elindult velünk a szomszédos termekbe. A Stanza dell'Incendio-ban, az Eliodoróban és a Constantinóban, sőt az Arazzik művészi rajzai előtt is éppen ily hallgatag ámulatba merült. Valami olyasforma katharzis mehetett végbe Benczúr lelkében, aminőt maga Rafael vezet elénk egy jól ismert remekén, a ma Bolognában levő Santa Cecilia konverzáción. A díszes ruhájú Szent, a keresztyén egyházi zene patronája, más szentek (Pál, János, Petronius és Magdolna) társaságában kézi orgonáján kezd játszani, amikor hirtelen megszólal felettük — *az angyalok égi kórusa*. Mire a Szűz rögtön elnémul, lebocsátja földi hangszerét s maga is elmerül abba a tisztább mennyei gyönyörűségben...

PAP KÁROLY.

PÁRHUZAM AZ ANGOL ÉS MAGYAR ALKOTMÁNY FEJLŐDÉSE KÖZÖTT A XIII. SZÁZADBAN.

Az 1790—91-iki reform-országgyűlés óta divatba jött, majd szokássá vált az angol és a magyar alkotmánynak, fejlődésük egyes mozzanatainak egymással való összehasonlítása és a hasonlóságból az angol és magyar felfogás azonosságára való következtetés. Alkotmánytörténetünknek meg nem írott fejezete e nevezetes országgyűléstől számított öt-hat évtizednek törekvése, hogy párhuzamot, sőt azonosságot állapítson meg a két ősi alkotmány között. A Magyarországon járt angol utazó nemcsak azon lepődik meg, hogy politikusaink mennyire tájékozottak mindenben, ami az angol parlamentben történik, hanem azon is, hogy milyen feltűnő a rokonság a két ország alkotmányos intézményei között. Dr. Bright szerint Festetich György például jobban ismeri a mai Anglia (1815) politikai viszonyait, mint ő maga, — és hasonló elismerést nem egyszer hallunk magyar államférfiak felé — Reginald Heber, a későbbi híres püspök meg csodálkozással említi 1806-ban a két ország alkotmányának hasonlóságát, mely már III. Edward korában is megállapítható. Az angolok észrevételeit számtalan példával egészíthetnők ki e kor irodalmából. Az említett országgyűléstől a szabadságharc kitöréséig politikusaink, államférfiaink szemében kétségtelenül az angol alkotmány volt az utánzásra méltó eszménykép. A kor hangulatához tartozott, hogy a magyar szemlélődő sokszor még részletkérdésekben is szeretett hasonlóságot felfedezni a sokat csodált mintaalkotmány és saját hazájának ősi alkotmányos felfogása között.

Kérdés azonban, nem romantikus elkalandozás volt-e, ha a 48 előtti mozgalmas évtizedekben a Berzsenyi által

ll
Reinhold
Heber
1806-ban
a két ország
alkotmányának
hasonlóságát,
mely már III.
Edward korában
is megállapítható.
Az angolok
észrevételeit
számtalan
példával
egészíthetnők
ki e kor
irodalmából.
Az említett
országgyűléstől
a szabadságharc
kitöréséig
politikusaink,
államférfiaink
szemében
kétségtelenül
az angol
alkotmány
volt az utánzásra
méltó eszménykép.
A kor hangulatához
tartozott, hogy
a magyar szemlélődő
sokszor még
részletkérdésekben
is szeretett
hasonlóságot
felfedezni
a sokat csodált
mintaalkotmány
és saját hazájának
ősi alkotmányos
felfogása között.

megénekelt «bölcös nép» alkotmányához hasonlítottuk a magunkét, és hogy nem a véletlen műve-e a középkori angol és magyar alkotmányos felfogás közötti hasonlóság, melybe egy elfogult kor többet olvasott bele, mint amennyit a hűvös tárgyilagosság megállapítása szerint szabad volna. Vagy csakugyan lehet-e alapja a XIX. század eleji összehasonlításoknak? Annak a gondolatnak, hogy bizonyos, Angliából hozzánk is átkerült koreszmék termékenyítőleg hatottak alkotmányos gondolkozásunkra és formát találtak abban a hasonlóságban, mely közös vonása az angol és a magyar alkotmány fejlődésének?

A középkorba kell visszamennünk, hogy erre a kérdésre választ kapjunk és különösen a XIII. század történetében kell lapozgatnunk, hogy némi támpontot kapjunk bármilyen következtetéshez. Mert a XIII. század a nagy alkotmányos küzdelmek és változások korszaka Nyugaton, de különösen Angliában, ennek a századnak évtizedeiben észlelhetünk a magyar alkotmányban is olyan tüneteket, melyek az Angliában kialakult intézményekre emlékeztetnek. A Magna Carta és az Aranybulla némely feltűnő hasonlósága, az angol parlament története és Kun László «parliamentum publicum»-a, a királyi tanács némely közös gondolata csak egyes ismertebb állomásai a XIII. századi fejlődésnek angol és magyar földön. A részletes összehasonlításnak nem volna nehéz a fejlődés egyes mozzanatainak rokonságára mutatni.

De míg ezt a hasonlóságot meg tudjuk érteni a két nagy szabadságlevélnél, a Magna Cartánál — Aranybullánál, mint következményét gazdagabb angol és magyar érintkezéseknek,¹ melyeknek közös kiindulási pontjuk — úgy látszik — III. Béla királyunknak Margittal, az ifjabb angol királynéval kötött házassága, addig a XIII. század utolsó 6—7 évtizedéből jóformán semmit sem tudunk politikai vagy szellemi kapcsolatokról a két, egymástól távol fekvő ország között. IV. Béla Magyarországáa épp oly távol maradt Angliától, mint ahogy Kun László vagy III. Endre idejéből sem

¹ V. ö. dolgozatomat : *Magna Carta — Aranybulla*. Budapesti Szemle, 1934. 682. és 683. sz.

igen tudunk angol és magyar érintkezésekről. Pedig a gondolat vándorlásának és terjedésének útja a személyes kapcsolatoktól függ a középkor századaiban. Ha a Nyugat nagy koreszméi utat találtak ide, magyar földre, akkor ezeknek az eszméknek voltak közvetítői. Vagy az iskolázott, művelt magyar ember hozta külföldről, vagy idekerült idegeneknek köszönhattük az új gondolatot. Mindkét esetben személyes érintkezés alapján terjedt el az új eszme vagy felfogás. Ez okból is nem elégedhetünk meg általános összehasonlításokkal a XIII. századi angol és magyar alkotmány fejlődése között, hanem keressük a hasonlóság hátterét, magyarázatát. Ahogy nem a véletlen műve a Magna Carta és az Aranybulla némely hasonló gondolata, épp úgy gondolkodóba ejthet a későbbi évtizedek fejlődésének egy-egy meglepő párhuzama. IV. Béla, Kun László és III. Endre korából van egynéhány, igen-igen gyér feljegyzés, dekrétum, melyből a magyar alkotmány XIII. századi fejlődésére következtetni lehet. Minden fejlődési mozzanatnak van bizonyos mértékig megfelelője az angol alkotmány korabeli történetében.

Sorra idézzük a legfeltűnőbb hasonlóságokat.

1. IV. Béla 1267. évi dekrétumának 8. cikke szerint megyénként csak két-három nemesnek jelenléte szükséges a székesfehérvári törvénykező gyűlésen, holott 1222-ben még minden nemes megjelenhetett. «Singulis annis in festo Sancti regis unus ex nobis Albam venire debeat. Et de quodlibet comitatu *duo vel tres nobiles debeant convenire*, ut in eorum praesentia de omnibus damnis et injuriis per quoscunque datis et illatis omnibus satisfiat.»¹ Így szól IV. Béla rendelete, amely azonban, úgy látszik, nem sokáig marad érvényben, mert az 1290. évi dekrétum 25-ik cikke szerint az összes bárók és nemesek tartoznak Székesfehérvárott összegyűlekezni.

Igen kevés az adatunk, hogy IV. Béla dekrétumából bármilyen következtetést vonhassunk. A megye hogyan, mi alapon küldte ki két-három nemes emberből álló kép-

¹ Endlicher: *Monumenta Arpadiana* 514. l. V. ö. Timon Ákos: *Magyar alkotmány és jogtörténet tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére*. 3. kiad. 588. l.

viselőjét? Megbízás vagy választás útján jelölték ki azokat? A megyei követküldés legelső, kezdetleges formájáról lehet-e szó a megyei nemesek kiküldésével? Az országgyűlés képviseleti alapra helyezkedett-e evvel az intézkedéssel? A dekretum betűin kívül semmiféle feljegyzés nem ad bővebb értesítést és így hiába is keresünk kérdéseinkre kielégítő választ. Legfeljebb arra emlékeztethetünk itt, hogy az angol alkotmány történetében majdnem ugyanabból a korból hasonló intézkedésekről olvasunk. III. Henrik angol király 1254. április 26-án Westminsterbe tanácsot hívott egybe, ebbe a tanácsba minden megyéből két «okos lovagot» kellett küldeni. A híres, 1265. január 20-ikára ugyancsak Westminsterbe összehívott angol parlamentbe pedig nemcsak a megyék, hanem — ami legelőször történt meg Angliában — a városok is elküldték képviselőiket. Bennünket a megyei képviselet érdekelhet első sorban, hisz a városok képviseletének ideje még várat magára minálunk. Az a szokás azonban, hogy az egyes megyékből két-három nemes ember köteles az országgyűlésen megjelenni, majdnem ugyanabban a korban vert gyökeret Angliának meg Magyarországnak alkotmányos életében, bár, mint láttuk, minálunk néhány évtized múlva a régi hagyományos szokáshoz tértek vissza.

2. Mint ismeretes, «a székesfehérvári törvénykezési napok mellett a XIII. század második felében, különösen Kun László óta mindgyakrabban olvasunk másutt tartott országgyűlésekről, amely országos jellegű gyülekezeteket az okmányok *parliamentum publicum*, *parliamentum generale* vagy *congregatio generalis*, vagy *totius regni*-nek neveznek.»¹ Első ízben 1286-ban bukkan fel a *parliamentum publicum* elnevezés Kun László egyik oklevelében: «*tandem urgente nos conscientia in convocatione et parlamento publico Regni nostri per venerabilem Patrem dei gratia Archiepiscopum Colocensem et complures Episcopos, Barones et Nobiles Regni nostri*». (Ladislaus IV. in Synodo Regia Anni MCCLXXXVI. restituit Archiepiscopis Strigoniensibus Deciman totius tributi de Scepusio.)²

¹ Timon, 183. l.

² Battyány: *Leges ecclesiasticae regni Hungariae...* II. 489.

Hogy pontosan mit értettek parlamenten a XIII. század évtizedeiben, azt közelebbi adatok hiányában ismét nem tudhatjuk, hiszen az angol parlament viszontagságos története figyelmeztet, mily tévedés volna a modern értelemben vett fogalomról a szinte észrevétlenül kibontakozó XIII. századi parlament szervezetére visszakövetkeztetni. Bár-mint van is azonban, a magyar közéletben Kun László idejében nyugati mintára megjelenik a parlamentum publicum elnevezés és ez magában is valószínűvé teszi, hogy az erőteljes fejlődésnek indult nyugati intézmény nem maradt ismeretlennek minálunk sem. Ez magában véve is elegendő ok az új eszmék eredetének kutatására.

3. Az utolsó Árpád-házi király, III. Endre 1298. évi dekrétuma tudvalevőleg ismét nagy lépést jelent a magyar alkotmány fejlődésében. Ez a híres tanácstörvény — Timont idézve¹ — így hangzik: «Hogy a király úr udvara minél méltóságosabb legyen és Magyarországot minél helyesebben lehessen kormányozni, elhatároztuk, miszerint király urunk három hónaponként váltakozva sorrend szerint 2—2 püspököt vegyen maga mellé, egyiket a kalocsai, másikat az esztergomi érsekség suffraganeusai közül és ugyanannyi nemest, mintegy az összes nemesség helyett, *akiket magunk választunk*, akik a királyi kincstárból illő díjazással ellátandók. Ha a király úr ezt tenni elmulasztaná, tanácsosainak meghallgatása nélkül tett adományai, valamint az általa osztogatott méltóságok és fontosabb intézkedései érvénytelenek legyenek.»

Nem abból a célból idézzük az 1298-i tanácstörvényt, hogy azt hasonló nyugati, főleg angol intézményekkel összehasonlítsuk, hisz — Timon szerint — «Angliának ebben a korban hozott tanácstörvényei messze mögötte maradnak a III. Endre-féle tanácstörvénynek, mert a királyi tények érvényét nem kötik a tanács hozzájárulásához.»² De a tanácstörvény betetőzése annak a XIII. századi törekvésnek, hogy a királyi hatalmat alkotmányos korlátok közé szorítsa. Ez a törekvés

¹ Id. m. 161—2.

² 113. V. ö. még 162. és 184. l. — Ismeretes, hogy a velencei minta is hatott a III. Endre-féle törvényre.

már az Aranybulla ellentállási jogának kimondásában jut kifejezésre, a parlamentarizmus korszerű, kezdetleges kiépítésében további erőre kap, míg a századvégi tanácstörvényben intézményesen biztosítja az alkotmány alapját. Ez a XIII. század folyamán kialakult magyar alkotmányos felfogás párhuzamosan halad a Nyugaton, főleg Angliában erőteljesen fejlődő alkotmányos szellemmel, melynek leg-hatalmasabb alkotása az angol parlament. III. Henrik hosszas uralkodása idején (1216—1272), mint Stubbs mondja, az az ösztönszerű, nemzeti kívánság jut kifejezésre, hogy a korlátok közé szorított királyi hatalom felelős tanácsadók útján gyakorolja jogait.¹ Magyar földön, mint láttuk, ugyanazon felfogás érvényesül...

Azokból az igen gyér adatokból, melyekből a magyar felfogásra és a XIII. századi alkotmányos intézményekre következtethetünk, kiderül, hogy a fejlődés hasonló a nyugati államokéhoz és ezek közül különösen Angliáéhoz. Egy és ugyanazon elgondolás, hol fejlettebb, hol kevésbé fejlett formában az akkori művelt Európában, tehát magyar földön is. Az az új szellem, mely a XIII. század Angliáját megajándékozta alkotmányos élete nagyraihivatott intézményeivel, különösen a parlamenttel, nem ismert határt. Terjedt, fejlődött, alkotott másutt is, bár sehol sem olyan erőteljesen, mint Angliában. Ennek a nagy szellemi mozgalomnak egyes szakaszait a XIII. századi Angliának történetéből ismerjük legjobban.² Adatok és feljegyzések tömegén át kísérhetjük figyelemmel az új szellem térfoglalását, erősödését, míg évtizedek szellemi és fizikai harcában a század végén kialakult az, amit történeti értelemben vett parlamentarizmusnak mondhatunk. Eszmék vívódása, fegyverek zaja kísérfője, együttjárója az alkotmányos felfogás nagy forradalmának, amelynek szele többé-kevésbé minden műveltebb országot érintett, de amely legnemesebb és legmaradandóbb formájában mégis csak angol földön tudott kiforrni. Mi, távolabbi nemzetek, amennyiben a Nyugat formát kereső eszméi

¹ W. Stubbs : *The Constitutional History of England*. I—II.

² V. ö. *The Cambridge Medieval History* VII. 682. és kk. 1.

hozzánk értek, sokat okulhattunk e szellemi harcon, melyet a fegyveres erő segített eldönteni, és az új eszmékből, gondolatokból átvehettük és elfogadhattuk azt, ami sajátos felfogásunknak, viszonyainknak leginkább megfelelt. Hogy XIII. századi alkotmányos intézményeinkre a külföldi, különösen az angol példa nem maradt hatás nélkül, azt a fentebb kimutatott párhuzam sejteti. Csak az a kérdés, hogy gyér adataink ellenére is miféle eszmeáramlat ismertette meg velünk Nyugat és különösen Anglia nagy harcát az új idea győzelméért? Miféle szálak fűzték a tatárjárás utáni letiport Magyarországot, majd a Kun László országnagyjainak versengésétől megtépett hazánkat Nyugathoz, különösen Angliához? Hogyan, mi úton-módon szerezhettek nálunk tudomást a nagy modern eszmékről és azok győzelméről?

A kérdésre tán kielégítőbb választ kapunk, ha az angol eseményekből indulunk ki. Ott keressük az utat, amelyen át hazánkba juthatott Nyugat új gondolata. Lehet, hogy találunk majd támpontokat, ha III. Henriknek (1216—72) és fiának, Edwardnak (1272—1307) hosszú uralkodása idejéből a mi szempontunkból jelentős mozzanatokot ki tudjuk ragadni.

III. Henrik, kit Dante il Re della semplice vita-nak nevezett el, szerencsétlen politikájával maga idézte fel az évtizedekig tartó viharokat, amelyekben a nagyrahatott angol parlamentnek legelőször elismerhető formája alakult ki. Fia, I. Edward, kit az angolok joggal tartanak első nemzeti uralkodójuknak, maga is hozzájárult a nagy mű további kiépítéséhez és betetőzéséhez. Az a makacs küzdelem, mely kb. egy fél évszázadig ide-oda hullámozott, végre is a parlamentarizmusnak, mint az angol alkotmány legszilárdabb biztosítékának győzelmével végződött. De ebben a hosszú harcban, amelyben a fegyverek ereje mellett eszmék és gondolatok ellentéte mérkőzött meg egymással, királypárton, főnemességen és nemességen, polgárságon kívül részt vett Anglia szellemi elitje is.

Az alkotmányos szabadságért folytatott küzdelmet el sem képzelhetjük a kor legkülönb gondolkozóinak irányítása nélkül. Ott van elsősorban a híres «Doctor Illustris», Adam

de Marisco worcesteri ferencrendi szerzetes, kinek személyes hatása az egyházi és állami reformokért vívott küzdelemben alig mérhető fel. Az alkotmányos szabadságért harcoló párt fejének, Simon de Montfortnak szűkebb baráti köréhez tartozik Robert Grosseteste, lincolni püspökkel együtt (meghalt 1253-ban). Ez utóbbi közelállott a királyhoz is, kit sokszor volt képes erőszakosságtól visszatartani, de bizalmas tanácsadója volt Simon de Montfortnak, ki őreá bízta fiai neveltetését. Anglia szellemi életére sokáig döntő befolyása volt. Széleskörű műveltségét tudós kortársa, Roger Bacon jellemzi legjobban: Solus unus scivit scientias ut Lincolnensis episcopus. John of Basingstoke, leicesteri dékánt, továbbá Henry Bractont, a híres jogászt idézhetjük. Utóbbinak lelkiüdvéért még 300 évvel halála után is mondtak misét az exeteri székesegyházban. E néhány névvel csak a legkiválóbbakat emeltük ki, azokét, kik e kor szellemi harcosainak élén állanak.

De egyelőre maradjunk a történeti események sorrendjénél. Az a nagy elégedetlenség, mely III. Henrik uralkodása idejét jellemzi, bőséges táplálékot nyert a király személyes politikájával. Amikor Eleanor of Provence-t feleségül vette (1236), az idegenek jóformán elárasztották az angol királyi udvart. Mint számtalanszor, most is az idegenek érvényesülése, kapzsisága féltékenységet, ellenállást váltott ki elsősorban a főnemesek körében. Maga a király sógora, Simon of Montfort állott az elégedetlenek élére, pedig őneki is, mint idegennek, először sok előítélettel kellett megküzdenie. Az ellentéteket megegyezéssel iparkodtak elsimítani. 1242 január 28-ára a király a főnemesek tanácsát hívta egybe, az itt támadt vitát, melyet M. Paris krónikájából jól ismerünk, tán elsőnek lehet parlamenti vitának nevezni. A viszály az üléssel sem símult el. Még csak fokozódott azokban az években, amikor Simon of Montfort királyi sógora megbízásából a gascogny-i tartományt kormányozta. III. Henriknek végül is főnemesei segítségét kellett igénybe vennie. Az 1254-i év április 26-án Westminsterben egybegyült bárók a segítséget avval a feltétellel ígérték meg, hogy a király a Magna Carta rendelkezéseit megtartja.

Nem javult a helyzet ezúttal sem. III. Henrik szicíliai tervei, amelyeket később fogunk érinteni, ismét nagy anyagi áldozatot követeltek az országtól. 1258 április 30-án, amikor a főnemesség ismét összegyűlt, Roger Bigod formulázta követeléseit: 1. az idegeneket távolítsák el a király környezetéből, 2. a király és fia esküdjenek meg, hogy 24 választott báró tanácsát fogják követni. A király kénytelen volt beleegyezését adni és még ez év júniusában Oxfordban az ú. n. Mad parlamentben megválasztották a 24-es tanácsot. De a királyi tanács szervezése sem tudta az ellentéteket kiegyenlíteni, melyek végre is a lewesi csatában (1264 május 14) robbantak ki. Simon of Montfort akkor már igen népszerű volt, pártján volt nemcsak a nemesség, hanem a papság nagyrésze is. Hiábavaló volt az angol királynak személyes bátorsága. A csatát elvesztette és ettől kezdve csak névlegesen uralkodott Anglia fölött. Az igazi hatalom Simon of Montfort kezében volt.

A híres westminsteri parlament (1265 január 20), amikor nemcsak a megyék, hanem — első ízben — a városok képviselői is megjelentek, hatalma tetőpontján mutatja Simont, amint ő volt minden esemény irányítója egészen a szerencsétlen kimenetelű eveshami csatáig (1265), amelyben a nagyhatalmú főnemes, kinek nevét az angol parlamentárizmus első fázisaitól elkülöníteni nem lehet, hősiesség után elesett.

A csata győztese, III. Henrik fia, a későbbi I. Edward, bölcs mérséklettel látott hozzá alattvalóinak kibékítéséhez és egyúttal a királyi tekintély helyreállításához. Hosszú uralkodása idején az angol alkotmány formája kialakult. Edward sokat tanult atyja tapasztalataiból és maga is segített a parlamentarizmus elvét diadalra juttatni.

Ennek a nagy királynak külpolitikája az utolsó Árpád-házi király terveit is érintette. Még trónörökös korában vette fel a keresztet és 1270 őszen Tunison át Sziciliába ment, ahol a téli hónapokat tölti kb. 1000 harcosával. Aránylag kicsi hadi erejével nem lehetett nagy eredménye a Szentföldön, úgy, hogy azután szívesen köt 10 évi fegyverszünetet a szultánnal és 1272 augusztus havában ismét Sziciliába jut

el, mint Anjou Károly vendége. Itt értesült édesatyja haláláról, de nem sietett azonnal vissza Angliába.

A Szentföld iránti érdeklődése később sem hagyta el. 1287-ben, amikor francia földön volt, ismét felveszi a keresztet. Két évvel utóbb IV. Miklós pápának írt szemrehányó levelet, amelyben elpanaszolja, hogy a pápa politikája keresztény királyoknak egymással való vetélkedését szítja, ugyanakkor, amikor a kereszt ügye Szíriában egyre jobban hanyatlik. Acre elesése után mindenki az angol királytól várta a Szentföld védelmét, de erre walesi és skóciai hadjáratai miatt nem kerülhetett sor. Az utolsó Árpádházi király, III. Endre, Paganellus de Vicopisano útján lép érintkezésbe I. Edward angol királlyal, amint utóbbinak a magyar királyhoz 1292 június 23-án küldött leveléből értesülünk.¹

I. Edward nem vehetett részt közös szentföldi expedícióban, de gondolatban sokszor foglalkozott a kereszties hadjáratral, hisz még halálos ágyán is arra kérte fiait, hogy vitessék szívét a Szentföldre.

Az angol király két sziciliai tartózkodásán kívül is volt alkalom, amikor a királyi udvar figyelme Szicilia felé fordult. Maga a sziciliai kérdés nagy szerepet játszott III. Henrik politikájában. IV. Ince pápa a sziciliai trónt tudvalevőleg az angol király egyik fiának ajánlotta fel. III. Henrik a koronát örömmel fogadta el Edmund fia számára, hisz a sziciliai királysággal az angol dinasztianak egy régi kívánsága teljesedett volna. Már királyi nagyatyjának, II. Henriknek is az volt a becsvágya, hogy a Földközi tenger közepén a sziciliai-norman királyok letúnt hatalmát Anglia javára felélessze. A terv azonban nem volt népszerű Angliában. 1255 okt. 18-án ruházta a királyi hatalmat Edmundra a pápa követe, Ubaldini biboros, de bár III. Henrik mindent megtett, hogy fia számára a sziciliai trónt megszerezze, — még apuliai ruhában is kellett Edmundnak a parlament előtt megjelennie, — az évekig tartó húzavona mégsem hozta meg a kívánt eredményt. Hiányzott a pénz, III. Henrik

¹ Rhymer : *Foedera*... I. Pars III. 92.

minden kísérlete megbukott a bárók ellentállásán. Sőt az angol főnemesség forradalmi megmozdulásának is nagyrészt a kilátástalan szicíliai kaland volt a kiindulási pontja.

Ezt a szicíliai epizódot azért kellett kiemelnünk, mert néhány évvel később a szicíliai, illetőleg a nápolyi udvar felé futottak össze bizonyos angol és magyar érintkezések szálai. Mint ismeretes, Anjou Károly 1266-ban a pápa adományából elfogadta a szicíliai királyságot, amelyhez később Nápolyt is meg tudta szerezni. Ez a hatalmas, erőszakoskodásra hajló, nagy becsvágyú uralkodó 1269-ben Bernát montecassinói apátot küldte a magyar királyhoz követnek. A követjárás eredménnyel végződött : a szicíliai uralkodó a magyar királlyal egyezséget kötött, melynek értelmében Károly hasonnevű fiát V. István magyar király leányával, Máriával jegyzi el, míg László királyfi, a későbbi Kun László Izabellát, Károly szicíliai király lányát fogja feleségül venni. Kettős házassági kötelék fonódott tehát a magyar és a szicíliai, illetőleg nápolyi királyi udvar között. A mi érdeklődésünkre különösen Máriának az ifjabb, Sánta Károllyal kötött frigye tarthat számot.

A Szicília és Aragonia közötti hosszas viszálykodásba I. Edward angol királynak is volt alkalmja beleszólni. 1282-ben Anjou Károly és Aragoniai Péter megegyeztek abban, hogy viszályukat Bordeaux-ban fogják párviadalban elintézni, döntő bírónak Edwardot kérték fel. A pápa tilalma megakadályozta ugyan a párviadalt, de az angol királynak Sánta Károly érdekében ismételten kellett közbenjárnia, amikor az utóbbi fogságba jutott. Az angol király Károly feleségét, Mária magyar királyleányt még pénzzel is segítette. Ezt maga Mária ismeri el egyik, Castro Novo-ban kelt levelében : ¹

«overitis quod nos praesentialiter recepimus et habuimus, per manus religiosorum virorum fratrum Hugonis de Sancto Edmundo, Prioris fratrum praedicatorum Chelmefordiae et Walteri de Seggefild, eiusdem ordinis ab excellentissimo Principe Domino Hondoardo, Dei gratia, illustris Regi

¹ Th. Rymer : *Foedera* . . . 1739. I. 3. Litera Marie Hungaricae, de auro recepto ex dono regis (1285, július havában).

Angliae, carissimo consanguineo nostro, octingentas uncias auri...», gyermekei pedig Edward angol királyhoz fordulnak 1286-ban avval a kéréssel, hogy szabadítsa ki atyjukat az aragoniai fogságból, mire még ugyanabban az esztendőben biztató választ kapnak Angliából: «Exultete igitur et gaudete, quoniam appropinquat in proximo salus vestra.»¹ De nemcsak Károly és Mária gyermekeit biztatja az angol király, hanem az angol prelátusokkal és bárókkal is közli szándékát: «Illa... obligatio iudicatur non solum jus sanguinis, sed mutuae dilectionis conjunctio fabricavit; hinc est quod ad deliberationem carissimi consanguinei nostri, Domini Karoli, Principis Salern, tanto aestuantius studebimus labore, quanto nos ei, ex causis praemissis, obligationes nos esse conspicimus...»² Sánta Károly még tovább is fogságban maradt ugyan, de szabadulását első sorban mégis az angol királynak köszönhette.

A nélkül, hogy messzebbremenő következtetéseket vonhatnánk le a királyi udvaroknak egymásközötti kapcsolataiból, csak azt állapítjuk meg, hogy Sánta Károlynak és magyar származású feleségének, Máriának, ki tudvalevőleg hazájával állandó összeköttetésben maradt, az angol királyi udvarral, magával I. Edward királlyal is szoros rokoni és baráti kapcsolatai voltak. Mindenesetre megvolt a lehetősége annak, hogy a nápolyi udvarban megfordult magyar urak tekintete, figyelme Anglia és az angliai események felé is forduljon.

Ezenkívül még egy másik mozzanatra is figyelmeztetünk, mely bizonyára élénken foglalkoztathatta az Anjou királyok (Károly és fia, Sánta Károly) udvarát, tán a magyar urakat is, akik akár állandóan, akár ideiglenesen ott időztek. Simon of Montfort, kit bizonyos túlzással az angol parlamentarizmus atyjának neveznek, mint láttuk, az evesham-i csatában elesett. Fiai közül Simon, Guy és Almeric Olaszországba menekülnek. Guy Anjou Károlynál talál menedéket, őtöle

¹ U. o. *Litera filiorum Principis Salernit. Domino Regi Angliae praecatoria pro liberatione Patris.*

² U. o. 1286. Károly 1284. június 5-től 1289-ig fogoly.

kap fontos megbízásokat. Ez a Guy bátyjával, Simonnal együtt 1271. március 13-án a viterbói templomban megöli családjuk ellenségét, Henry of Cornwall-t, III. Henrik angol király unokaöccsét. Henry hűséges embere volt Edward trónörökösnek. Elkíséri szentföldi expedíciójára, bár Sziciliában visszafordul, hogy haldokló édesatyjához siessen. Viterbóba ér, ott éri el végzete, a két Montfort testvér templomban meggyilkolja.

Ez a gaztett soká foglalkoztatta a kortársak és az utókor képzeletét. Dante a gyilkos Guy de Montfort-ot a pokol hetedik körébe veti, ahol forró vérpatak veszi körül... Edwardot is, ki 1272 óta Anglia uralkodója, módfelett felháborította rokonának meggyilkolása. Anjou Károly hiába igyekezett hívét, Guy-t mentetgetni,¹ Edward Olaszországba megy és személyesen veszi kezébe az igazságszolgáltatást.² Sürgetésére a pápa a gyilkost kiátkozza, és bár hatalmas védői megmentik életét, tettéért vezekelnie kell. Egy ízben Firenzében mezítláb, kötéllel nyakában két mérföldön követi a pápát, kegyelemért esdekelve. Mint az Egyház foglyát a pápa Anjou királynak adja át. Kalandokban gazdag élet után később ismét az Anjouk, most Sánta Anjou szolgálatában találjuk.³ Kalandos életét szicíliai börtönben fejezte be.

A magyar származású Mária királyné környezetében már Guy viselt dolgaival kapcsolatban is épp eleget hallhattak atyjának, Simon of Montfortnak az angol alkotmányért folytatott küzdelmeiről.

Guynak Almeric nevű öccse is soká tartózkodott olasz földön. De neki nem volt része Henry of Cornwall meggyilkolásában. Páduában tanult és az egyetem doktorai igazolták, hogy a gyilkosság idején betegen feküdt. Almeric a chichesteri püspöknek, Stephen Berkstednek társaságában volt olasz földön. A püspök régi barátja, kedvelt bizalmasa

¹ V. ö. Rhymer : *Foedera...* I. 488.

² U. o. I. 501.

³ 1281-ben Orvietóban ő képviseli a szicíliai királyt, amikor a pápa Martel Károly menyasszonyát, Clémence királyleányt fogadta.

atyjának, Simon of Montfortnak. A bárókkal, püspökökkel együtt van abban a hatalmas táborban, mely Guido Falcodei pápai követnek (a későbbi IV. Kelemen pápának) megtiltotta, hogy Angliában kikössön. Tán érdemes megemlítenünk, hogy ugyanazon pápai követ IV. Béla királyunknál is járt. Másutt fejtettem ki, hogy a középkor sűrű követjárása a keresztény királyi udvaroknál mily sokszor közvetített eszmét és gondolatot földrajzilag egymástól távolfekvő országok között is.

De ha az Anjouk udvara a XIII. század utolsó évtizedeiben központja volt is az idefutó angol és magyar kapcsolatoknak, ezek magukban véve még nem lehettek elég erősek arra, hogy nyomukban magyar földön szélesebb körökben is megismerjék az Angliában vívott nagy szellemi harcot. És nem sokra mennénk epizódszerű angol és magyar érintkezéseknek ismertetésével sem, ha ezeket az érintkezéseket az alkotmányért Angliában és Magyarországon vívott küzdelemnek párhuzamával akarnók összefüggésbe hozni.

IV. Béla idején, mint minden keresztény országban, Angliában is aggodalommal kísérték a tatárjárás szörnyű pusztítását, melynek Magyarország áldozatául esik. A XIII. század legnagyobb angol krónikásának, Matthew Parisnak színes leírásai a tatárok magyarországi pusztításairól bizonyítják, mily élénk figyelemmel kísérték Angliában az egykorú magyar eseményeket.¹ Érdekes epizód M. Paris elbeszélésében az, amit egy Angliából száműzött szerzetesről elmond, ki mint a tatár khán követe két ízben szólította fel megadásra IV. Béla királyunkat.²

A XIII. század fantasztikus híradása Prester John országaról természetesen egyformán foglalkoztatta a kereszt-

¹ L. *Chronica Majora*. Vol. III.

² Ex ipsis vero fugientibus princeps Dalmatiae cepit octo, quorum dux Austriae novit unum. Anglicum natione, sed propter quaedam maleficia de regno Angliae perpetua banniatione proscriptum. Hic ex parte regis... Tattarorum, bis venerat ad regem Hungariae nuntius et interpret et mala, quae postmodum contigerunt, satis manifeste praemuniendo comminatus est, nisi se et regnum suum Tattaraeae dederet servituti...

tény közvéleményt valamennyi országban és hogy a pogányok megtérítése mennyire közös gondja a keresztény világnak, azt világosan bizonyítja az angol krónikának (különösen M. Paris-ének) ismételt híradása tatárokról, kunokról. Maga III. Henrik angol király is gondol hittérítő keresztes hadjáratra, amelyben előkelő szerepet szánt a domonkosoknak, a XIII. század nagy térítőinek.¹ A lyoni zsinat (1245) óta fokozott mértékben fordul a figyelem Kelet felé, kikerülhetetlen volt, hogy az angol krónikás a hittérítő munka magyar vonatkozásairól is értesüljön. Nemcsak a tatárokkal kapcsolatban tudtak meg egyet-mást a magyarországi viszonyokról, figyelemmel kísérték a kun kérdést is és — mint ismeretes — ugyanakkor, amikor IV. Honorius pápa keményen megfeddi Kun Lászlót nejének elfogatása és a király pogány rokonszenve miatt (1287. márc. 11-én írott levelében), egyik-másik angol krónikás azt a túlzott hírt terjeszti, hogy a «Rex Hungariae in tantam cordis cecidit caecitatem, ut, relicta fide Christi, Sarracenorum errori subjiceret, et eligeret colere Machometum...»²

Az a nagy és szent térítési láz, mely a domonkos és a ferencrendi szerzetes lelkét betöltötte, kétségtelenül hozzájárult ahhoz, hogy Magyarország problémái — akár tatár, akár kun vonatkozásban — még a távol Angliában is ismeretbökké váltak. A st. albans-i krónikás, mint látjuk, éber figyelemmel írta le azt, amit a magyarországi tatárjárásról megtudott, de figyelemmel kísérnek mást is, ami Magyarországon történt. A század egyik legnagyobb gondolkozója, Roger Bacon, a nagyhírű «doctor admirabilis» is tud a Hungaria Magna felé zarándokolt domonkosokról.³ A pogányok

¹ B. Altaner: *Die Dominikanermissionen des 13. Jahrhunderts.* 1929.

² V. ö. *Chronica Monasterii S. Albani Willelmi Rishanger.* Ed. by Riley, 1865. Flores Historiarum. Script. Rer. Brit. 90. I—III. Annales Waverlienses.

³ *Opus Majus Pars IV.* (Ed. Bridges I. 367. Oxford 1937.) Ezt a híres művét, a XIII. század nagy enciklopédiáját IV. Kelemen pápa felszólítására írta, ki — még mint pápai követ — nemcsak Angliában közvetített III. Henrik király és a bárók között, hanem IV. Béla és István között is helyreállította a békét.

térítése vonta magára figyelmét és ugyanaz a kérdés foglalkoztatta az angol krónikást, amikor Kun László tévelygéseiről számol be. A XIII. század utolsó évtizedeiben, amikor a keresztény együttérzés kifejezést nyert azokban a kísérletekben, melyek pogány népek megtérítésére irányultak, jobban ismerték a magyarországi eseményeket, mint a két nagy rend, a domonkosok és franciskánusok rendjének megalapítása előtt. Az egyes országok közötti kapcsolatokat akárhányszor ez a két térítő rend tartotta fenn, mélyítette és szilárdította a közös eszmény jegyében.

Kevesebb jelentőséget lehet csak tulajdonítanunk egy-egy epizódyszerű adatnak, amelyből bizonyos angol és magyar érintkezésre lehet következtetni. De van ilyen is és a lehető teljesség kedvéért meg is említjük ezt az egy-két adatot, melyet a véletlen felszínre vetett. Tudunk például egy «Joannes Britanusról» (1261—1308), aki Nagyváradon volt rektor¹ és angol feljegyzés megőrizte annak a Petrus de Hungarie-nek emlékét, ki a londoni polgárság körében — úgy látszik — előkelőbb szerepet játszhatott a Munimenta Gildhallae Londoniensis tanúsága szerint.² Lehet, hogy hasonló adatok még elő fognak kerülni, amelyek bizonyos érintkezést árulnak el I. Edward Angliája és az utolsó Árpádok Magyarországá között.

*

De az eddig, sokszor csak röviden érintett kapcsolatok Anglia és Magyarország között mégsem lehettek elég erőteljesek ahhoz, hogy ezeknek alapján vonhassunk párhuzamot a XIII. század angol és magyar alkotmányának fejlődése között. Erőteljesebb tényezőnek kell lennie, mely hozzánk az Angliában diadalmaskodó új eszméket elhozta, ha csak ugyan angol mintára megy vissza a parlamentum szónak és fogalomnak első felbukkanása minálunk, ha egyáltalában

¹ V. ö. *Erdélyi Múzeum*. 1910. 106. és 181. l. Bunyitay Vince: *A nagyváradai püspökség*.

² Ed. by H. Th. Riley, London, 1859. — L. De mensuratione Bladi et Salis c. fejezetben londoni polgárok nevei között *Petrus de Hungrie* nevét. Az évet is megtudjuk a feljegyzésből: «anno regni Regis Edwardi, filii Regis Henrici, vicesimo nono», tehát 1301-ben.

szó lehet arról, hogy az angol «shire» és a magyar megye követküldési eljárása között kapcsolat kereshető és ha a királyi hatalom alkotmányos megszorításában a hasonlóság angol és magyar elgondolásban nem pusztán a véletlen műve. Ki és mi lehetett a közvetítője annak az eszmeáramlatnak, mely kétségtelenül Angliában volt a legélénkebb, ott idézte elő a leghevesebb szellemi és fizikai harcot és ott is alkotta a legmaradandóbb értékeket?

A XIII. századi angol parlamentárizmus történetének némely mozzanatából a hazai alkotmányos küzdelmekre, az első magyar «parliamentum publicum» lényegére nézve is vonhatunk bizonyos következtetéseket. Mert ne tévesszük szem elől: az új felfogásért való küzdelem általában hasonló lehetett a legtöbb keresztény országban, hisz számtalanszor bebizonyosodott, hogy a gondolat mennyire nem ismert földrajzi határt a középkor századaiban, de — bár az új alkotmányos felfogás térfoglalásának nyomai itt is, ott is, Nyugaton és Közép-Európában fel is bukkannak — azért mégsem kapunk sehonnan sem olyan pontos, megbízható betekintést a kort mozgó eszmék küzdelmébe, annak a küzdelemnek erőviszonyaiba, mint a rendkívül gazdag angol feljegyzésekből. Ezekből akárhányszor analóg következtetésre lehet jutni más országok jóval kevésbé ismert eseményeinek megítélésében. Az összehasonlításnak pedig éppen a XIII. századi vonatkozásaiban van jogosultsága, mert soha azelőtt nem volt a nemzetközi politikai és szellemi életnek oly sok közössége, mint amióta két rend, a domonkosok és a ferencesek rendje lép fel — sok tekintetben mint szellemi irányítója a keresztény Európának. Az alkotmányos élet és felfogás alakításában azonban inkább csak az előbbinek volt része és ezért fejtegetéseinkben elsősorban a domonkosrend fejlődését, befolyását fogjuk szem előtt tartani.

A rend gyors terjeszkedésének számarányai már magukban véve is meglepők. 1221-ben 60 kolostoruk van, ez a szám 80 év alatt 582-re szökik fel. De a számnál sokkal többet jelent mindaz, amit az ordo praedicatorum rendkívüli műveltségéről tudunk. Térítők voltak, idegenbe készülődtek avval a fegyverrel, mely egyedül kecsgethett eredmény-

nyel: a tudás, a felkészültség fegyverével. Ismerniök kellett az általános viszonyokat történeti és földrajzi vonatkozásaikban, ismerniök kellett nyelveket, különösen a keletieket, hisz a térítés munkájának iránya közel és távol Kelet felé mutatott. A nyelvismeret és evvel kapcsolatban idegen népek ismerete elsőrangú követelmény volt. A rendfőnök éber figyelemmel kísérte tanulmányaikat. 1255-ben például, tehát abban az időben, amikor a domonkosok térítő munkája tán tetőpontját érte el, Humbert kemény szavakkal ostromozza a rend tagjait, hogy nem mutatnak elég buzgóságot idegen nyelvek elsajátításában, de már a következő esztendőben dicsérőleg emeli ki szorgalmukat, eredményes munkájukat. Nyelvismeretükkel arányban állhatott földrajzi ismeretük. Idegen országokat, népeket senki sem ismerhetett oly jól, mint a domonkos vándorprédikátor. A rend nem ismerte a stabilitas loci fogalmát. A domonkos barátok idegenbe kellett mennie, útjában az egyes kolostorokban rendje legkiválóbbjaival volt alkalma megismerkedni. A nagy káptalant, a capitulum generalé-t évente más-más helyen, más-más országban tartották, úgyhogy a rend tagjai nemcsak ismerői, hanem terjesztői is lehettek az európai eszmeáramlatoknak. Nincsen túlzás abban az állításban, hogy a Nyugatot senki sem hozta közelebb Közép- és Kelet-Európa országaihoz, mint a középkori műveltség kiegyenlítésének e fáradhatatlan munkásai. Mindenütt otthon voltak, határt nem ismertek, mely őket visszariasztotta volna. Hogy Matthew Paris szavait ismételjük: «Az egész világ cellájuk és a tenger az ő kolostoruk.»¹

E mellett befolyásuk világpolitikai kérdésekben is nőttön-nő. Ismeretes, mily nagy a személyes hatásuk koronás főkre, főnemesekre, államférfiakra Európa-szerte. Idézhetnénk bőségesen példát más országokból is, de csak Angliában és Magyarországon maradván akárhányszor tudunk érintkezést a világi hatalom urai meg a domonkosok között megállapítani.² Maga Edward angol király éppúgy keresi a

¹ *Chron. Maj.* V.

² V. ö. R. F. Bennett: *The early Dominicans.* Cambridge,

domonkosok barátságát, akárcsak neje, Eleanor of Castille. A királyról tudjuk, hogy a domonkosok provinciálisai egyik bizalmasa, tanácsadója, érdeklődését a rend iránt mutatja, hogy a domonkosoknak 1280-ban, június 9-én Oxfordban tartott capitulum generalé-ján résztvett, sőt az akkor elhangzottak hatása alatt elrendelte, hogy a zsidók kötelesek bizonyos prédikációkat meghallgatni. . . Kedvelt minisztere, William Hothun (meghalt 1298-ban), domonkosrendi szerzetes.

A királyné rokonszenvét pedig a rend iránt legjobban illusztrálja utolsó kívánsága, hogy szívét domonkos kolostorban helyezték el. Az angol alkotmányos küzdelmek heroszáznak, Simon of Montfortnak a domonkos renddel való kapcsolataira külön fogunk kiterjeszkedni. Itt csak arra emlékeztetünk, hogy rokonszenve e rend iránt családjában hagyományos volt. Neje, Simonnak az evesham-i csatában történt eleste után, domonkos kolostorba véteti fel magát apácának.

A magyar történetből is tudjuk, mennyire pártolta főleg IV. Béla a domonkosokat. Magának a királynak és a királynénak gyóntatói nagyobb részt az ő rendjükből kerültek ki. Mária királyné 1251-ben engedélyt kért egy domonkos kolostor alapítására, Gellért nevű gyóntatója pedig rávette a királynét a tatárjárás utáni általános vezeklés idejében, hogy Margit leányát domonkos kolostorban neveltesse. Amikor pedig 1254-ben a capitulum generale Budán összegyött, fennmaradt feljegyzés szerint a magyar király a capitulumra érkezett atyákat királyi fogadtatásban részesítette. Fiával, a későbbi V. Istvánnal is a domonkos Johannes Teutonicus békítette ki. Domonkos-apácáknál nevelődött V. István és III. Endre leánya. Izabella, Kun László szerencsétlen sorsú felesége, is egy Nápoly melletti domonkos zárdába vonult vissza.

Csak természetes, hogy amikor a rend oly szoros kap-

1937. — A magyar domonkosok szerepéről és az új egyházi műveltség terjedéséről l. Mályusz Elemér értekezését : *Árpádházi Boldog Margit* (Károlyi-Emlékkönyv). — L. továbbá Harsányi András munkáját : *A domonkosrend Magyarországon a reformáció előtt* (Debrecen, 1938) és az ott feltüntetett bibliográfiát.

csolatba jutott az uralkodóházzal, a főnemesség is számtalan esetben utánozta a királyi példaadást.

A domonkosoknak a világi hatalommal kimutatható kapcsolatait pedig annál is inkább kell hangsúlyoznunk, mert a domonkosrend belső szervezete és szelleme — úgy látszik — bizonyos összefüggésben van azokkal a nagy, szinte forradalminak nevezhető változásokkal, melyek a XIII. század alkotmányos életében és felfogásában jutottak kifejezésre. Maga Simon of Montfort már kora gyermekéveiben is a domonkos eszmék hatása alá került. Édesatyjának a Languedoc eretnekei ellen viselt hadjáratában Domonkos hívei voltak legbuzgóbb segítőitársai, személyes barátsága magával Szent Domonkossal is mélyíthette azt a hatást, melyet a rend szerzetesei fiára gyakoroltak. Simonnak első nevelői is alkalmasint domonkosok voltak. Kétségtelen, hogy ferencrendieken kívül leginkább domonkosok tartoztak egész életén át legszűkebb környezetéhez.

A domonkosrenddel kimutatható kapcsolatokra kell mutatnunk, hogy megérthessük az alkotmányos életben felbukkant új gondolatokat. És kérdés, nem állt-e Simon of Montfort is bizonyos mértékig e rend szervezetének, szellemének hatása alatt, amikor az 1265-i parlamentet hívatta össze, melyben a képviseleti rendszer első ízben jut határozottan kifejezésre? Hisz tudjuk, hogy a domonkosrendi szervezetnek mennyire feltűnő jellemző vonása a képviseleti rendszer.¹ Még a Szent Domonkos elnöklete alatt Bolognában 1220-ban és 1221-ben megtartott capitulum generale szabályozta a rend szervezetét. Ernest Barker bizonyos jelentőséget tulajdonít annak a körülménynek, hogy ugyanazon capitulum generalé-n alakult meg az angol provincia, melynek első priorja, Gilbert of Freynet 12 baráttal a nagy káptalan határozata értelmében ment építő munkájára Angliába. Ehhez csak azt fűzzük hozzá, hogy ugyanakkor (1221-ben) alakult meg a magyar provincia is. Paulus Hungarus-t, ki előbb a bolognai egyetem jogi tanára volt, négy

¹ L. bővebben ezt a kérdést Ernest Barker: *The Dominican Order and Convocation* (Oxford, 1913) c. igen érdekes munkájában.

társával együtt tudvalevőleg Magyarországra küldi a nagykáptalan, hogy itt aztán a magyar provinciát megalapítsák.¹ Az 1228-iki, Párizsban megtartott capitulum generale már világosan mutatja a domonkosrend szervezetét: a provinciák priorjai jelennek itt meg két-két defintorral. A rend összes tagjai szavazatukat («vota sua») adták a kiküldöttekre és evvel felhatalmazták őket, hogy nevükben határozzanak. Ez a szervezet már 1220-ban alakulhatott ki. Apoldiai Theodorik legalább azt mondja, hogy Szent Domonkos «decrevit ut statuerentur defintores qui haberent potestatem super ipsum et totum capitulum diffiniendi, statuendi, ordinandi donec duraret capitulum.»² A domonkosrend képviselői alapultó szervezete egyidőben vált ismeretessé Angliában és magyar földön, amikor a két provincia ugyanabban az időben megalakult.

Az egyes kolostorok priorjait tehát a kolostor rendtagjai választják. A priorok két-két kiválasztott baráttal együtt választják meg a provincia priorját, hasonló elvek szerint alakul meg a nagykáptalan, ahol a priorokon kívül az egyes provinciákban megválasztott defintor-ok jelennek meg socius-ukkal együtt. Íme, Barker szavával élve «a közép-kor legtökéletesebb szerzetes organizmusa», mely a képviselő elvének demokratikus szellemű keresztülvitelével például szolgálhatott a világi alkotmány felépítéséhez.

A domonkosrendnek ennyiben, a képviselői elv felépítésével választás alapján, kétségkívül lehetett hatása az alkotmányos felfogás kifermálódására. Eszmék, rendjük szervezetének hatása pedig annál is könnyebben képzelhető el, mivel mindig voltak hatalmas barátaik, kik elgondolásukat meg is tudták valósítani. A XIII. század Angliájának két nagy államférfia, Stephen Langton canterbury érsek, a Magna Carta szerzője és Simon of Montfort, a parlamentarizmus «hőroza» egyformán barátja volt a rendnek.

Hy Simon meg szokta vitatni klerikus barátjaival az új

¹ N. Pfeiffer: *Die ungarischen Dominikaner von 1221 bis 1241.* — Zürich, 1913.

² Barker id. m. 14. l. 15. sz. jegyzet.

eszméket, azt Adam Marshnak Grosseteste lincolni püspök-höz írt egy levelének egyes kitételeiből sejthetjük: «Remitto dominationi vestre abbreviationem illam quam scripsistis de principatu regni et tyrannidis, sicut missistis signatam signo comitis Lycestrie . . .»¹ De érdemesnek tartjuk Bractonnak, a bolognai Azo² tanítványának papírra vetett gondolataiból is egyet-mást idézni: «Rex est dum bene regit, tyrannus dum populus sibi creditum violenta opprimit dominatione . . .» «Rex autem habet superiorem, Deum; item legem per quam factus est rex; item curiam suam, videlicet comites, barones, quia comites dicuntur quasi socii; et qui habet socium, habet magistrum. Et ideo, si rex fuerit sine fraeno, id est sine lege, debent ei fraenum imponere, nisi ipsimet fuerint cum rege sine fraeno . . .»³ Ezeket a szavakat 1240 körül írja Bracton, abban az időben tehát, amikor barátjának, Simon of Montfortnak politikai pályafutása már megkezdődött. Sokat eláruló világhosszgot vetnek a kor és még inkább Simon szűkebb környezetének gondolkozására. A politikai események pedig az eszmék kiérlelődését mindjobbán siettették. Az évtizedekig tartó alkotmányos harc

¹ Simon of Montfort 1239. február 2-ika óta Leicester grófja. V. ö. Ch. Bémont monografiáját: *Simon de Montfort, Earl of Leicester* (1208—65). Translat. by E. F. Jacob, Oxford.

² I. Edward angol királynak jogi tanácsadója a bolognai Francesco Accursi volt. Bologna volt a jogi oktatás akkori központja. Magyar kapcsolataink a híres bolognai egyetemmel közismertek. Elég itt Paulus Hungarus-t idéznünk.

³ Bémont id. m. 136. l. — V. ö. ezekkel a gondolatokkal egy ferencrendi szerzetesnek a lewes-i csata (1264) után írt versét:

Igitur communitas regni consulatur
Et quid universitas sentiat sciatur...

Az államhatalom igazi hordozója a «communitas», ezt tanítja a XIII. század legnagyobb gondolkozója, a domonkos Aquinói Szent Tamás. Ezek az eszmék utat találtak mihozzánk is. L. Kézai Simon felfogását a «népfelség elvéről». (Váczy Péter: *A népfelség elvének magyar hirdetője a XIII. században: Kézai Simon mester. Károlyi-Emlékkönyv.*) Maga az angol uralkodó — legalább szavakban — fejet hajtott a népfelség előtt, parlamenti összehívásait e szavak kísérték: «Quod omnes tangit, ab omnibus approbetur.»

vége is a parlament intézményével az angol alkotmányt meg nem ingatható alapra helyezte. Hosszas vívódás után végre 1295 november havában olyan országos gyűlés jön össze, mely, mint Stubbs mondja, mintája a jövő valamennyi parlamentjének. Mert amit eddig parliamentumnak neveztek, még mind a fejlődés stádiumában levő, időről-időre többé-kevésbé váltakozó fogalom. Magával a szóval már a XIII. század harmincas éveiben találkozunk angol krónikákban, néha hivatalos okmányokban is. Hogy pontosan mit értettek rajta, azt akárhányszor sejteni sem lehet. Keveset tudunk III. Henrik parlamentjeiről és nem sokat Edwardéiról (legalább is 1295-ig), ha a parlament fogalmát modern értelemben vesszük. «Nem szabad szabatos meghatározásra törekednünk olyan korban, mely még nem jutott el a meghatározásig»¹ és történeti tévedés volna a mai kiforrott formából a XIII. századi állapotokra visszakövetkeztetni. A Kun László idejében tartott «parliamentum publicum» épp oly kevésbé lehetett modern értelemben vett országgyűlés, amint nem volt az III. Henriknek egyetlen egy parlamentje sem. Csak fejlődési stádiumát jelenti egy olyan intézménynek, melynek jelentőségét, nagyrahivatottságát a kortársak — köztük Simon of Montfort is — tán még csak nem is sejtették. Az angol parlament kialakulásához körülbelül egy félszázadnak változó szerencsével vívott harcra volt szükség, míg a parlament azzá lett, amire az angol történet jogos büszkeséggel mutat: az alkotmányos, politikai és személyes szabadságnak minden ostromot visszaverő fellegvára. A forrongás, kiformalódás ebbe a félszázadig tartó korszakába esik a magyar «parliamentum publicum» első megemlézése is és ezért tartom tanúságosnak a korabeli angol parlament fejlődésének néhány mozzanatára figyelmeztetni. Ezekből némileg a Kun László-féle «parlamentre» is lehet következtetnünk.

Az angol alkotmányért vívott évtizedes harcnak csak néhány mozzanatát fogjuk e célból kiragadni. Még 1242-ben történt, hogy III. Henrik a főurakat gyülekezetbe hívja..

¹ *The Cambridge Medieval History*. VII. 406.

A gyülekezet lefolyásáról Matthew Paris bővebben értesít. Ez az első alkalom, amikor — bizonyos túlzással — parlamenti vitáról beszélhetünk. Arról is tudunk, hogy ugyanakkor összehívták az érsekeket, püspököket, apátokat, grófokat, bárókat, szabad birtokosokat, tizenkét «lojális» polgárt minden kerületből, négy-négyet minden városból. Evvel — csírájában — megalakult a jövő parlamentje. Most, a negyvenes években természetesen még inkább csak eszköze a kormányzásnak. Csak később, amikor közte és a király között az összeütközés megtörtént, ébredt saját erejének tudatára, követelt magának részt az országos dolgok intézésében.

Egyelőre még nem volt szó mai értelemben vett képviselétről. Még 1254 február havában sem, amikor minden megyéből két «lojális» lovagot hívnak össze a húsvétkor tartandó parlamentbe. Ezen az emlékezetes gyűlésen Simon of Montfort is részt vett. Senki ekkor még nem tudhatta, micsoda fontos történeti forduló pontot jelent ez a gyülekezés. A papok visszavonultak ugyan a gyűlésről, nyilván félték a király haragjától, de a nemesek együttmaradtak és április 12-én kölcsönös segítségre kötelezik magukat. Ismét M. Paristól tudjuk meg e szövetség lényegét : «interim optimates Angliae utpote Gloverniae, Legrecestriae et Herefordie comites, comesque Marescallus, et alii praeclari viri, sibi praecaventis et providentes, confederati sunt.» Ez a szövetkezés, mely hivatott volt Anglia alkotmányos szabadságának kivívására, készítette elő a forradalmat, mely aztán a lewes-i és evesham-i csatában robbant ki.

Egyelőre azonban még nem mérköztek az ellenfelek fegyverei, mert a király engedett a nemesség követelésének és 1254 július 11-én ő is, a trónörökös Edward is megesküdtek, hogy mit sem fog tenni a 24-es bizottság ellen. Ez a bizottság a «consilium virorum prudentium Angliae, scilicet episcoporum, comitum, baronum electorum.» A nagy pecsétet is e «consilium» egy megbizottjának kezébe kell adni.

Négy évvel később, 1258 június 11-én egy oxfordi *domonkos kolostorban* tartják meg a híres, úgynevezett «Mad parliament»-et. Ekkor már Simon of Montfortban látja a közvélemény a szabadság védőjét. «Mint hajdanában Simon

Maccabaeus emelt fegyvert Judah védelmében, úgy emelkedett fel Simon, hogy halála árán is megvédje Anglia jogait és szabadságát», írja róla egyik késő kortársa, William de Heminburgh.

Egyidőre ugyan menekülni kénytelen, de bár francia földön tartózkodik is, pártja Angliában egyre erősödik. Neve a nemesség, a klérus és a polgárság körében népszerű, mindenki tőle várja az irányító parancsot. 1263 április havában ismét Angliában van. Május havában a bárók londoni gyűlésén résztvesz. Ugyanabban az időben valóságos népfelkelés tört ki a londoni polgárság körében, úgyhogy Simonnak könnyűszerrel sikerült a királyt az 1258-i oxfordi határozatok elfogadására bírni. Ez az 1263 szept. 9-i parlamentben meg is történt. Már itt figyelmeztetünk arra, hogy az 1263-i viharos londoni eseményeknek sok idegen tanúja volt. És tanúja lehetett a magyar domonkos provincia küldöttsége is, amikor ez év tavaszán Londonban megtartott capitulum generalé-n jelenvolt . . .

A lavina az 1263-i eseményekkel megindult, senki megállítani nem tudta. A kormányzással való általános elégedetlenség ismét felkelésben tört ki. A közvélemény Simon of Montforttól várja a szabadság megvédelmzését. Az egykorú vers szerzője egyenesen hozzáfordul :

Comes S. de Muntford, vir potens et fortis
Pugna nunc pro patria, sisque dux cohortis!
Non te mine terreant, neque timor mortis,
Rem defende publicam!

A megindult harcban a római kúria nyiltan III. Henrik mellé áll. Guy Foucod pápai követ, a későbbi IV. Kelemen pápa teljes hatalmat kapott, hogy keresztes hadjáratot indítson a lázadók ellen, hogy a szerzeteseket (itt nyilván a domonkosokra és a ferencrendiekre is gondoltak) büntetés terhe alatt engedelmességre szorítsa. A pápai megbízásból nyilvánvaló, hogy a néphez közelálló szerzetesek Simonhoz húztak.

Ami most következik, mind jólismert eseménye a történelemnek. A Lewes mellett aratott győzelem (1264. máj. 14.) Simon kezébe adja a hatalmat, melynek azonban az evesham-i

üt közet mintegy tizenöt hónap mulva véget vet. Simon elesett, holttestét a csatatéren felkoncolták, fiai menekülni voltak kénytelenek, egyik fia, mint láttuk, évek mulva Sánta Károly és magyar Mária udvarában talált menedéket. De az angolok szabadsághősének műve fennmaradt és ellenfelei kezében tovább érlelődött. Maga Edward király, «Anglia Justinianus»-a tetőzte be — a tapasztaltakon okulva — az 1295-i «minta-parlamenttel».

Mert miben is állott Simon jelentősége? Nem csupán abban, hogy irányítója volt nemzete szabadságtörekvéseinek olyan időben, amikor irányítóra szükség volt. Ilyen értelemben legfeljebb is az angol történelem egy epizódjának maradt volna hőse és vértanúja. De jelentősége jóval túlnő kora eseményein. Amikor a királyi hatalommal szembenálló pártját erősíteni akarta, az akkor lehetséges legszélesebb tömegre, rétegekre kívánt támaszkodni. Az 1265-i parlamentbe nemcsak a megyéket képviselő nemeseket hívta össze, hanem a városi polgárság képviselőit is. Ez kiindulási pontja a képviseletlen nyugvó parlamenti fejlődésnek. Simon szeme tán csak ösztönszerűen látta meg a nagy lehetőségeket abban, amit a képviselet elve jelent. Pártját igyekezett ennek az elvnek keresztülvitelével megerősíteni. Hogy az elhintett magból aztán az angol parlamentarizmus terebélyes fája egyáltalában kinőhetett, Simon of Montfortnak elvitathatatlan, örök érdeme.

Az előbbieik szerint, azt hiszem, alig kell hosszabban fejtegetnem és bizonyítgatnom, hogy az Angliában megindult eszmeáramlatot nálunk is ismerhették. Az új gondolat, mely oly feltűnő rokonságot mutat a domonkosrend eszmei világával, részben tán abból is ered, a rend nemzetközi jelentősége, elterjedtsége és szervezete következményeként minden művelt keresztény országba eljuthatott. A XII. századi magyar törekvés, hogy hidat verjen a távol Nyugat kulturális központjaihoz, a következő században a domonkos- és ferenc-rend megalakulásával még jobban erősödött. A domonkos-rend első fellegrárai, Toulouse, Bologna, Oxford és főleg Párizs nem voltak ismeretlenek a magyar szerzetesek előtt. A párizsi főiskola XIII. századi történetében tekintélyes szám-

mal szerepelnek magyar domonkosok, egyikénél-másikánál még a nagy Aquinói Szent Tamás személyes hatása is lehetséges volt.¹ A rend Párizsban tanult tagjainak kétségtelenül volt alkalmuk az új eszményeket magukba szívni, hazájukba való visszatérésük után itt ismertetni, terjeszteni. A párizsi iskolák látogatása állandó forrása a nyugati műveltség és elfogás terjedésének magyar földön is.²

De jelentőségében nem szabad alábecsülnünk a termékenyítő ösztönzésnek egy másik lehetőségét sem, amelyre a domonkosok szervezete bőségesen nyújtott alkalmat. Ez a capitulum generale mindenévi összejövetele. Eleinte, 1244-ig felváltva Toulouse és Párizs volt a nagykáptalan gyülekezésének színhelye, később különböző helyeken, különböző országokban. Ha meggondoljuk, hogy az egyes provincia, tehát a magyarországi is, priorját, definitorját annak sociusával együtt, a rendek bizonyára legműveltebb, legmozgékonyabb tagjait, évenként más-más helyre küldte, ahol aztán útközben is, a capitulum generale színhelyén is a rend vezető embe-reivel volt alkalmuk megismerkedni, könnyen el tudjuk kép-zelni azt a szélesen és mélyen szántó szellemi hatást, melyet egy-egy ilyen nemzetközi összegyülekezés jelentett magának a rendnek és egyes tagjainak. A nemzetközi műveltség kin-cseitől nem maradhattak és amint tudjuk, nem is maradtak távol a magyar domonkosok sem.

De ezen általános szellemi hatásokon kívül konkrétebb, kézzelfoghatóbb bizonyítékokra is kell támaszkodnunk, ha azt akarjuk illusztrálni, hogy magyar földön különösen az Angliában forrongó eszmeharcot ismerték és figyelték, és hogy belőle bizonyos következtetéseket is vontak le, amelyek-nek nyomai a XIII. századi magyar alkotmányfejlődés egyes formáiban még felismerhetők. Megvolt-e a lehetősége annak, hogy magyar részről az angol alkotmányért vívott küzdelmet egyes fázisaiban megismerjék? Azt hiszem, hogy megvolt.

¹ V. ö. Gábrriel Asztrik értekezését: *Magyar diákok és tanárok a középkori Párizsban*. EPhK. 1938. 4—9. füzet.

² Mint tudjuk, a párizsi egyetemet látogató angol és magyar diákok egyazon *natio*-hoz tartoztak.

Érdekes párhuzam, bár magában véve mitsem bizonyít, hogy egyidőben — 1221-ben — indulnak angol és magyar domonkosok Bolognából, hogy az angol, illetve a magyar provinciát megszervezzék. A canterbury-i érsek, Stephen Langton épp oly megértéssel, örömmel fogadta Gilbert de Fesney-t tizenkét társával együtt,¹ mint ahogy Robertus veszprémi püspök, később esztergomi érsek, a kúnok térítője, is lelkes barátja volt a domonkosrend munkájának. Csak mellékesen jegyezzük meg, amire más alkalommal mutattunk rá, hogy a történetirodalmunkban következetesen «francia Robertus»-nak nevezett híres esztergomi érseket III. Ince egy 1199-ben kelt levele «Robertus *Anglicus*»-nak mondja.

Volt-e különösebb kapcsolat az egyidőben létesült angol és magyar provincia között, azt adatok hiányában hiába kutatnók, de hogy a magyar provincia kiküldött rendtagjainak ismételten volt alkalmuk az angol eseményekről értesülniök, az bizonyos. Erre pedig a capitulum generale angliai és magyarországi összejövetele adott leginkább módot.

Magyar földön két ízben tartották meg a nagykáptalant. IV. Béla és felesége kérésére 1254-ben Budán gyűlt össze, május 31-én nyílt meg a capitulum generale. Ennek a jegyzőkönyve fennmaradt.²

Angol vonatkozásban érdekessége, hogy Matthew angol priort a budai nagykáptalan mentette fel hivatalától.³

A Budán tartott nagykáptalan idején Anglia mozgalmas hónapokat élt át. Emlékezünk arra, hogy Eleanor királyné (III. Henrik ekkor távol volt) és Cornwall grófja húsvétra hívta össze a parlamentet, melybe az egyes megyék két-két nemes embert voltak kötelesek küldeni. A Budára gyülekező angol domonkosok erről a nagyjelentőségű újításról, mely — későbbi fejlődésben — jóformán bevezetője a parlament képviseleti rendszerének, többet is tudhattak. Hisz még Angliában lehettek, amikor ezt a nevezetes parlamentet összehív-

¹ Az angol domonkosok történetét l. Bede Jarrett : *The English Dominicans* (London, 1921) c. könyvében.

² L. Harsányi id. m.

³ Bede Jarrett : *The English Dominicans*. Appendix. I. 219. l.

ták. A budai capitulum generale csak május 31-én nyílt meg. Ebből nem vonjuk le ugyan azt a nagyon is ingatag alapon nyugvó konkluziót, hogy IV. Béla, kinek kérésére Budán tartották meg az 1254-i nagykáptalant, angol példaadás után indult, amikor 13 évvel később már említett dekrétumában elrendeli, hogy a megyék 2—3 nemest küldjenek országos gyűlésre. Csupán csak azt akarnók e párhuzam illusztrálásával kiemelni, hogy bizonyos gondolatok és berendezkedések a XIII. századnak az alkotmányért folytatott küzdelmeiben mily könnyen válhattak ismeretessé az egyes országokban a szerzetesrendek nemzetközi kapcsolatai és érintkezései nyomán.

1273-ban Pesten tartják meg a nagykáptalant.¹ Ismét volt tehát alkalom arra, hogy angol domonkosok Magyarországra jöjjenek.

De tán — a mi szempontunkból — még nagyobb a jelentőségük az Angliában tartott capitulum generalé-knak, mert hisz feltehető, hogy az oda küldött magyar domonkosokat az angliai események különösen is érdekelhették. Négy ilyen, Angliában tartott nagykáptalánról tudunk a tárgyalt korszakból. 1250-ben Londonban, 1258 június havában pedig Oxfordban tartják meg a capitulum generale-t. Az utóbbi azért is érdekes, mert ugyanakkor jött össze a már említett, úgynevezett «Mad parliament» az oxfordi *domonkos* kolostorban. Ennek a híres parlamentnek határozatait csak röviden érintettük, a mozgalmas gyűlésről a magyar provincia küldöttsége közvetlenül is szerezhetett tudomást és evvel együtt az angol alkotmányos küzdelem egyéb problémáiról is.

1263-ban ismét Londonban ülésezik a nagykáptalan. Ott van, mint a római provincia definitora a nagy Thomas Aquinas is. A dátumra is érdemes ügyet vetnünk. Izgalmas volt a közhangulat akkor is, a lewes-i csatát megelőző esztendőben.

Végül 1280. június 5-én tartották a következő, Angliába összehívott capitulum generalé-t, még pedig Oxfordban.² Íme

¹ Ennek is megmaradt a jegyzőkönyve.

² Felhívtuk a figyelmet arra, hogy maga az angol király is megjelent ezen a gyűlésen.

az angol alkotmányért folytatott küzdelem idején ismételten volt rá alkalom, hogy magyar domonkosok az angol parlamenti küzdelmet megismerjék akár III. Henrik, akár pedig I. Edward király korában. Ha meggondoljuk, hogy a lassankint kibontakozó képviselői elv, melyen a parlament hatalma nyugodott, milyen közel áll a domonkosrend szervezetéhez, gondolatvilágához, ha továbbá szem előtt tartjuk azt az előkelő szerepet, melyet domonkosok az angol és a magyar királyi udvarban, de a közéletben is betöltöttek, akkor tán van némi alapja feltevésünknek, hogy Nyugatról, különösen Angliából első sorban a domonkosok közvetítésével eljutottak hozzánk olyan eszmék és gondolatok, melyeknek hatását ősi alkotmányunk is megérezte. A kételkedőknek a Kun László-féle «parliamentum publicum»-ot idézem, mely kifejezésnek nyugati eredete nyilvánvaló.

Hogy fejlődő alkotmányunk mit vett át és mit gyümölcsöztetett a kor nagy eszméiből, annak mérlegelése az enyémenél hivatottabb kézre tartozik.

FEST SÁNDOR.

LERMONTOV.

— Második és utolsó közlemény.¹ —

Semmi csodálkoznivaló sincs azon, hogy Lermontov minden bajtársi érzése ellenére, szarkazmusának teljes erejével, kíméletlenül ostromozta Martinovnak elbizakodott, elviselhetetlen magatartását. A Verzilinné estélyén történt végzetes eseményről és közelebbi körülményeiről Filippov azt írta a *Ruszkaja Miszlben* : Verzilinnének két felnőtt, igen szép leányán kívül még egy serdülő, 16 éves leánya is volt, Nadja. Rózsával őt összehasonlítani még korai lenne, inkább gyönyörű bimbó volt, amely a legszebb virágot ígérte. Olyan kedves, naív és élénk gyermek volt, aki mindenkit elbájolt, aki Verzilinéhez járt. Leghevesebben udvarolt neki a szép Martinov, akihez ő is látszólag vonzódott. Természetes, hogy ez a helyzet Lermontovnak nem tetszett és tisztársát minden lehető alkalommal gúnyolódás, vagy tréfa célpontjává tette, igyekezvén, hogy ezt a hölgyek, de különösen Nadja hallja. Lermontovnak ez a magaviselete nem tetszett Nadjának és ezért mindinkább kitért beszélgetései és kedveskedései elől. Lermontov pedig mindig találékonyabb lett célzásaiban és mind erősebben támadta Martinovot. A két volt jóbarát közötti egyenetlenség nem maradt észrevétlen.

Lermontov komolyan érdeklődvén a fiatal leány iránt, természetes, hogy a jó viszony a két barát között mind hidegebb és feszültebb lett. Így tartott ez azon estig, amikor a vígság és a fiatalság mulatozásai Verziliné házában örök időre megszűntek. Ezen az utolsó estén Martinov csaknem kizárólag Nadjával táncolt, aki pillantását le nem véve délcég gavallérjáról, boldogan mosolygott és jókedvében ragyo-

¹ Az előbbi közleményt lásd a *Budapesti Szemle* 1941. évi 764. számában.

gott. Lermontov az egész időn át bizonyos távolságból mogorván nézte a táncoló párt és láthatóan felindult volt. Ezt azonban a táncolók mintha észre sem vették volna. Az est vége felé, amikor a tánc átmenetileg szünetelt, megtörtént azután az, ami közvetlenül a párbajra vezetett és végzetessé vált. Lermontov, aki a táncban nem vett részt, a szomszédos kártyaszobában ült és az egyik asztal zöld posztó lapjára krétával két képet rajzolt; az egyik torzrajz volt Martinovról — amint cserkesz kabátjának felgyűrött ujjai-val és hosszú törével díszeleg — a másik Nadjának legigényesebb szépségében ragyogó szőke fejecskeje. Mikor ezzel a rajzzal elkészült, befedte az asztalt egy terítővel és várta a tánc befejezését. Alighogy ez megtörtént, Lermontov Nadjához lépett és felkérte, nézze meg képmását, amint az mostani boldog hangulatának megfelel. Nadja a felkérés elől ki akart térni, de megpillantván őt követő édesanyját és emlékeztén arra, hogy nemrég azért részesült szemrehányásokban, mert Lermontovval olyan közömbösen bánt — elfogadta a költő karját és elment vele ahhoz az asztalhoz, amelyre Lermontov a képeket rajzolta. Lermontov fölemelte a terítőt és Martinov képe alá egy M., Nadja képe alá egy N. betűt írt, aztán halkán azt kérdezte: «Mondja meg őszintén, Nadjesda Petrovna, lehet-e, hogy ez a két név egyesüljön?» Nadja fellobbant, de hirtelenében nem talált szavakat. Néhány pillanat múlva azonban élesen és határozottan kijelentette: «Ön — rossz szellem és örült! Kérem, hagyjon engem békében» — és kiszakítva karját az övéből, szobájába rohant és sírva fakadt.

Martinov élesen figyelt ugyan mindenre, de természetesen nem tudta, hogy az asztalnál mi történt. Alighogy Nadja eltűnt, Martinov lépett az asztalhoz, de Lermontov észrevevén közeledését, már letörölte a rajzot és barátja orra előtt ráhúzta a terítőt. Martinov megértette, hogy ismét az ő rovására történt valami, de hallgatott és a többi vendéghez ment vissza. Az est aztán hamar befejeződött. A többiekkel egyidejűleg elment Lermonov és Martinov is. Az utóbbi az utcára érve, a társaság tagjainak jelenlétében párbajra hívta Lermontovot.

A bíróság előtt Martinov kijelentette, hogy: «Elmenvén a házból, Lermontovhoz csatlakozott és kezénél fogva nyugodtan azt mondta neki, hogy már többször kérte őt, szüntesse be ezeket az elviselhetetlen tréfákat és szellemeskedéseket, most pedig figyelmezteti őt, ha még egyszer gúnyolódásainak céltáblájául továbbra is őt választja, akkor ő, Martinov, kényszeríteni fogja a tréfák abbahagyására. Lermontov nem engedte beszédét befejezni, megjegyezvén, hogy ennek a prédikációnak a hangja neki nem tetszik, hogy Martinov nem tilthatja meg neki, hogy róla beszéljen, ahogy akar és végül hozzátette: «Üres fenyegetések helyett okosabban tenénéd, ha cselekednél — tudod, hogy a párbajtól sohasem szoktam elállni, következésképpen ezzel Te senkit sem ijesztasz meg.» A párbaj fegyverével a pisztolyt választották. Lermontov párbajsegéde Vaszilcsikov herceg, Martinové Gljebov volt. Lermontov barátai remélték, hogy valamiképpen talán elsimítható lesz az eset és azért arra kérték Lermontovot, hogy néhány napra Zseljeznovodskba menjen. (17 versztnyire Pjatjigorszktól.) Ellenfele azonban nem egyezett bele az ügy békés elintézésébe és Lermontov visszatért Pjatjigorszckba.

A párbaj napján (július 15.) még táncolt Lermontov a skót nő-kolónia piknikjén. Este félhét órakor a Masuk és Bestau hegyek között borzalmas vihar tombolt, mennydörgéssel és villámlással. A Masuk-hegy lábánál találtak az ellenfelek, 15 lépésnyi távolságot mértek ki, ezt rövid korláttal jelölték meg, ettől mindkét oldalra még 10 lépést mértek. Az ellenfelek a kimért távolság legszélsőbb pontjain álltak. Mindegyiknek jogában volt helyén állva vagy a korláthoz lépve, tetszés szerinti időben pisztolyát elsütöni. Amikor a párbajsegédek a jelt megadták, Lermontov mozdulatlanul helyén állt s ujját a pisztoly kakasára téve, felfelé tartotta a pisztoly csövét. Martinov pedig gyors léptekkel közeledett a korláthoz és olyan sokáig célzott, hogy a párbajsegédek rákiáltottak: Lőjjon vagy pedig szétválasztjuk Önöket!

Martinov elsütötte fegyverét. Lermontov szíve alatt sebesült meg, a földre zuhant és kétszeri lélegzés után meghalt. Sem orvos, sem kocsi nem volt a közelben. Gljebov maradt a halottnál, Vaszilcsikov herceg pedig csak nagy-

nehezen tudott kocsit szerezni, orvost azonban nem, mert mind arra hivatkozott, hogy ebben az ítéletidőben nem mehet el. Késő éjjel tértek vissza Pjatjigorszka, bőrig ázva a zuhogó esőben. A halottat lefektették ágyába és ott hagyták reggelig. Július 16-án reggel Gljebov zászlós jelentést tett parancsnokságánál a párbajról és Michail Jurjevics haláláról.

A pjatjigorszki papság vonakodott Lermontovot keresztényi módon eltemetni, mert a párbajban elesettet az előírások szerint úgy kellett tekinteni, mintha öngyilkos lett volna, akit nem szabad egyházi szertartással eltemetni. Ezért a hivatalos személyeken kívül senkit sem bocsátottak a halotthoz. Másnap, július 17-én este 6 órakor, megérkezett a paróchiás pap és közölte, hogy a temetés megtörténhetik és hogy ezért a felelősséget magára vállalja. Hozzátette azonban, hogy a halottat a templomba szállítani nem szabad és hogy a halotti szertartás, azaz halotti mise mellőzendő.

Martinovra vonatkozólag Karpov a következő érdekes esetet mondja el: «A temetés órájában magához rendelt a parancsnok, aki a főőrségben letartóztatásban lévő Martinovtól a következő gyorsan írt levelet kapta: 'Bűnös és elszomorodott lelkem megkönnyebbüléséért engedje meg, hogy legjobb barátom és bajtársamtól elbúcsúzhassam'. A parancsnok néhányszor átolvasta ezt a pár sort és felelet helyett a papír szélére egy kérdőjelet tett s azt aláírta. Megparancsolta, hogy a megjegyzésével ellátott papiroost azonnal vigyem el Trjaszkin ezredes, vezérkari főnökhöz. Trjaszkin elolvasta a levelet s a parancsnok neve alá három fölkiáltó jelet írt, hozzátéve: Nem engedem, Trjaszkin. A lakónikus válasszal ellátott írás azonnal megküldetett Martinovnak, aki alig hogy a címzésre rápillantott, az ágyra esett és felzokogott, mint egy gyermek.»

Néhány hónappal a költő halála után, 1841. november havában Pjatjigorszka érkeztek Arszenjeva asszony jobbagyái, kiásták Lermontov koporsóját és elszállították a penzai kormányzóságban lévő szülőhelyére, Tarchana faluba, nem messze Csembartól, ahol emléket is állítottak a költőnek. Az ottani sírkő felirata szerint Lermontov 26 évet és 10 hónapot élt. A hely, ahol a pjatjigorszki temetőben ideig-

lenesen el volt temetve, teljesen feledésbe ment. A sírkő is eltűnt és azt hiszik, hogy sírja helyén áll a később épített temetőkápolna.

Az első halotti emlékmisét 1881-ben mondták érte Pjatjigorszokban. Néhány évvel később ugyanott gránit talapzaton álló bronz szobrot emeltek emlékére, amely a költő örök dicsőségét hirdeti.

*

Az életrajz, amelyet a rendelkezésemre álló töredékszerű kútfők alapján összeállítani megkíséreltem, természetesen csak általános nagy vonásokban számolhat be Lermontov életkörülményeiről, de talán ebben a hézagos formában is megkönnyíti a költő — akit a szó legszorosabb értelmében szubjektív költőnek kell mondani — pesszimizmusának a megértését.

Ha most műveinek keletkezését és egész irodalmi munkásságának irányát és fejlődését vizsgáljuk, elsősorban figyelembe kell vennünk, hogy Lermontov milyen légkörben élt.

Míg Puskin, az enyhébb, szabadabb Sándor-korszak szülöttje, szociális és politikai álmódosításokban révedezett és csak egy jóval későbbi időben került a szociális szempontból mostoha valóság tudatára, addig Lermontov már a végzetes dekabrista napok után nőtt fel. Az ideális álmódosítások korszaka akkor már megszűnt, a vaskezü cár despotizmusa a politikai szabadság iránti törekvéseket és az ellenkezést minden megmozdulását csirájában megfojtotta.

Lermontov korán tapasztalta az élet keserűségét, hazugságát, az igazságtalanságot és egyenlőtlenséget. Ezért életcéljául tűzte ki, hogy utat tör magának a szabadsághoz azon az előkelő, de egyben gögös társadalmi osztály által vont korláton keresztül, amelyhez ő maga is tartozott. Mint-hogy mindig önmagára volt utalva és önmagával lelkileg nehéz harcokat küzdött, amelyekről senkisémet tudott, azt hitte, hogy predesztinálva van a szerencsétlenségre. Büszkén állt a sors elébe. Ezért Lermontov a legantiszociálisabb orosz költő, és az ő pesszimizmusa a legreménytelenebb. A jelenre nézve nem tudott állást foglalni, megvetette azt és menekült

előle ; innen ered nagy vonzalma a Kaukázushoz. Lermontov részére az ideál és valóság közötti szakadék áthidalása nem lehetséges. A realist csak a földi szenvedésekben látja.

Sorsa nagyjában eldőlt akkor, amikor Byron befolyása alá került és amikor csodálkozással, de egyben megdöbbenéssel is azt látta, hogy ennek a költőnek a lelkében hasonló harc dúlt, mint az övében. De «byronizmus» korántsem volt utánzás, hanem mindig eredeti és állandó maradt. Nem az egyoldalúan felfogott byronizmus, hanem Byron igaz szelleme, a haladás és szabadság szellemének nyomdokain járt. Puskinnak csak az első útmutatásokat köszönheti.

A fennálló társadalmi renddel, amely Puskinra nézve is végzetessé vált, nem tudott megalkudni. A dekabristák által propagált liberalizmusnak szenvedélyes követője lett. Ez az ellenzéki hangulat eleinte csak pillanatnyi fellobbanásokban mutatkozik. Így pl. az *Ismail Bey* című költeményében beszél egy cserkeszről, aki a civilizációt és ürességét megutálja és visszatér a hegyekbe övéihez. Hűtlen lett ugyan törzséhez és vallásához, de mégis csak az ő érdekeikért akar küzdeni, bár reménytelenül, mert tudja, hogy el kell bukniok.

A *Puskin halálára* c. költeményről, illetőleg a pótlólag hozzáírt 16 sorról már megemlékeztem az életrajzi részben. Itt csak pótlólag említendő, hogy csaknem egyidejűleg saját nemzedékét is ostromozza a *Dumában*. Hazája dicsőségét csak a *Borodinóban* éneкли meg, amelyben egy hős katona egyszerű népies nyelven, erőteljes szavakban elmondja az emlékezetes harc történetét.

Ifjúkori drámái nem árulnak el nagyobb tehetséget, Lermontov túlságosan szubjektív volt, semhogy idegen alakokban öltön testet. Csak az előtérben álló főszemélyt — önmagát — rajzolja meg világosan, a többi szereplő többé-kevésbé élettelen alak. Erősen támaszkodik Schillerre. Egyik drámájának német címet is adott: *Menschen und Leidenschaften*. Egyik hozzá lelkileg legközelebb álló műve a *Démon*. Ezt a költeményt 1829-ben kezdte meg és folyton átdolgozva s kiegészítve azt, visszatért hozzá egészen 1840-ig. Különösen szerette ezt a költeményt, amely egy ifjúkori

álomra való élénk emlékezéseként élt lelkében. Utolsó fogalmazása a tökéletesség magas fokát érte el. Romantikus tárgya: egy démon szerelme egy földi lény iránt. Az ártatlan szép leányzó könyörületből lesz szerelmesévé. Lermontov már serdülő korában azonosította magát a démonnal. «Mint a démon, én is kiválasztottja vagyok a gonosznak és oly büszke a lelkem, mint a démoné, emberek között gondtalan vándor' vagyok, idegen mennynek és földnek egyaránt». Olyan büszke is maradt egész életében, mint démonja, épp oly erős, szenvedélyes, mint amaz, és épp oly kevésbé tudott bizonyos cél felé haladni, mint az. A szenvedély, amelyet a szép leányzó, az ártatlanság látása felkeltett benne, mindig újból eltérítette őt útvjáról, amely sehová sem vezetett... Ez a démon azonban mégsem volt Byron Luciferje vagy Sátánja, — nem is volt a gonosznak és tagadásnak megtestesülése — csak egy makacs önálló szellem volt, amely nem volt hajlandó derekát szolgálai módon meghajlítani senki előtt. A szokatlan formában előadott szokatlan tárgyat még emelte a versek színpompája, melyhez hasonlót Puskinnál is csak elvétve találunk. A cenzura a hatvanas évekig nem engedte a Démon kinyomatását. Egyik legszebb költeménye a *Mcyri*: az árva kis cserkesz fiút átadták a klostromnak felneveltetés céljából. A gyermek felnő a sivár, szeretet nélküli falak között, éjjel-nappalszabadság után vágyván. Egy őrizetlen pillanatban megszökik, hogy övéihez kerülhessen, de eltéveszti az utat és napokig kóborol hegyekben, erdőkben. A legnagyobb nélkülözéseket kell szenvednie és vadállatokkal kell megküzdenie, míg végre visszatalál a klostromba, a halál csiráját kebelében hordván. Egy haldokló gyónását halljuk, — ez az egész tartalom. E költeményben a leíró költészetnek olyan kincstára nyílik meg előttünk, amely párját ritkítja az orosz irodalomban. Puskin leírja a Kaukázust, de az ő szavai elhalványulnak Lermontov színpompája mellett. Mert Lermontov a Kaukázus igazi «foglya», — nem Puskin.

Egészen külön hely illeti meg költeményei között az 1837-ben írt *Ivan Vasziljevics cár, a fiatal Opricsnik és a merész Kalasnyikov kereskedőről szóló éneket*. A kereskedő, felesége becsületének megvédésében párviadalban megöli az

opricsnikot (testőrt), és a cár parancsára kivégzik. Ezzel a művel igazolja Lermontov, hogy a tárgyilagos, realisztikus ábrázolást is mesterien kezeli. Népies hangon, olyan világosan írja le a réges-régen történt eseményt, hogy még Puskin is csak néhány népies mesében éri el az orosz szellemnek és orosz stílnak azt az eredetiségét és tökélyét. Amikor Lermontovot büntetésképpen a Kaukázusba száműzték, ahol kemény környezetbe, de egyben a természeti szépségeknek olyan varázskörébe jutott, amely őt teljesen rabul ejtette, új utakat kezdett járni s teljesen megváltozott. Ez a lelki átalakulás éles önbírálatban és multjának elítélésében nyert kifejezést. Ez volt az értelme az ő *Korunk hőse* című regényének.

E művében egy olyan nagytehetségű embernek lelki fejlődéséről és küzdelmeiről van szó, aki nagy erejének tudatában van ugyan, de ezen erőnek sehol sem tud érvényesülést szerezni és végül önzése és büszke gögje következtében tönkre megy.

A mű formája egészen szokatlan, és mintha nem is egységes terv szerint keletkezett volna, mert a benne előforduló elbeszélések, epizódok és visszaemlékezések egymástól teljesen függetlenek.

Pecorin nem megszemélyesítője századának, ő csak idejének egyik hőse, egyike azoknak az elégedetleneknek, kik közhasznú tevékenységre alkalmatlanok és a gonosszal való harcot elvállalni nem akarják. Mindezek ellenére részvét és rokonszenv kíséri a regény hőseit, amikor az élet színpadáról letűnik. A lélekboncolásnak ez a finomsága az orosz irodalomban mindaddig ismeretlen volt és csak úgy képzelhető el, hogy a regény alapjául szolgáló eseményeket a költő személyes tapasztalataiból és személyes életéből merítette. A regény hőse nagy részletességgel és mesteri művészettel van ábrázolva; a többi személy — gyönyörű női alakok, erős férfijellemek — is virtuózitással — bár sokkal halványabban — vannak rajzolva.

Habár a hős multjáról semmit sem tudunk, a jövőjét nem sejtjük és életének csak bizonyos időpontjában ismerkedünk meg vele, nem kétséges, hogy Pecorin tulajdonképen

Lermontov, amilyen ő 1839-ben (amikor regényét befejezte) volt. A nagyközönség a regény eseményeiben a költő élményeit látta. Lermontov e fölfogás ellen a mű rövid idő múlva megjelent második kiadásának előszavában hiába védekezett, azt mondván, hogy Pecsorin nem is egy egyének arcképe, hanem egy egész nemzedék hibáinak az összefoglalása. A kortársat akarta bemutatni olyannak, amilyen-nel szerencsétlenségére gyakran találkozott az életben. Csak rá akart mutatni a betegségére, de hogy miként gyógyítható a baj, azt csak Isten tudja.

A hős egy orosz köntösbe öltözött Byron, azaz olyan Byron, aki politikai és szociális ellenvélemény nélkül való, ami már magában véve is elegendő annak jellemzésére, hogy az orosz byronizmus korántsem mása az eredeti angol típusnak.

Pecsorin csalódott ember, aki beleélte magát csalódásába és aki tudatosan lemond mindennemű jövőről. És mégis igazolják az erők, amelyek benne szunnyadnak, hogy magasabb cél elérésére született. Legjobb tulajdonságai az igazságszeretet és a hajlam, hogy a világot szeresse, előzékenység és megértés hiányában az ellenkezőbe csapnak át. De Pecsorin egyáltalában nem rossz ember, nagyon is fogékony minden nemes érzés iránt és rosszabbnak tünteti fel magát, mint amilyen. Főhibája alapjában az, amit a költőnek egy 1835-ben írt leveléből olvasunk: «Cette froide ironie, qui se glisse dans mon ame irrésistiblement, comme l'eau, qui entre dans un bateau brisé».

Pecsorin tragikus története az orosz pszichológiai regény első fontos terméke és kiindulási pontja. Nagyon találóan mondja Wesselovszki, hogy amint az orosz realiztikus, elbeszélő alakban való erkölcsábrázolás Gogoly irodalmi hagyatékának tekintendő, épp úgy vezet a *Korunk Hősétől* egyenes, töretlen vonal Turgenyev és kortársainak pszichológiai tanulmányaihoz.

A *Korunk Hősé*ben foglalt gyónás megkönnyebbitette Lermontov szívét. Most már felkészülten és friss lendülettel ragadta meg a tollat. Élete hátralévő két évében nagyon sokat alkotott.

A *Valerik*, a *Tjerek ajándékai*, *Tamara*, *A cserkeszek A halál angyala*, *A Kaukázus foglya*, *Az angyal*, *A vitorlás*, *Balladák*, *Három pálma*, és sok más költemény, mindannyi gyöngye a költészetnek. Van számos olyan költeménye, amelyek orosz eredetiben sohasem láttak napvilágot, hanem csak a Bodenstedt-féle német fordításban jelentek meg.

Bodenstedt fordításai után fordította le magyarra több költeményét Arany László, és ismertette tanulmányban.

Nem vagyok én hazámban hitszegő sem,
Méltatlanul sem szégyenítem ősem,
Mert hozzátok nem ízről-ízre húzok,
S nem idegen mankón, miként ti, csúszok.

Elragadó lírájának mélységét, bensőségét és verseinek szépségét sohasem múlták felül, képzeletének lendülete a legmagasabb művészi fokot érte el. Azokban a költeményekben, amelyek a Kaukázusban keletkeztek, olyan ragyogó színompát fejtett ki, amely nemcsak az orosz irodalomban, hanem a világirodalomban is páratlanul áll.

Végül idézem Belinszki szavait Lermontov irodalmi működéséről: «Lermontov nem sokat írt, végtelenül kevesebbet, mint amennyi óriási tehetségétől telt volna. Gondtalan jelleme, lobbanékony fiatalsága, benyomásokat szomjuhozó lelke, életrendje eltérítette őt a békés íróasztalmunkától, gondolatainak koncentrálásától, sőt a szerelmi múzsától is, de izzó, nyugtalan természete már kezdett megállapodni, lelkében felébredt a munka és tevékenység utáni vágy és sastekintete már kezdett bepillantani az élet mélységeibe... Már érlelődtek benne irodalmi nagy tervek; ő maga elmondta nekem, hogy romantikus trilógiát szándékszik írni, három regényt az orosz társadalmi élet három különböző korszakából (II. Katalin, I. Sándor és I. Miklós korából), amelynek némi vonatkozása lenne a Cooper-féle trilógiához, amely *Utolsó Mohikánjával* kezdődött, a *Sivatagi útvezető* és *Pionnierral* folytatódott és a *Steppékkal* végződött... amikor hirtelen meghalt...»

NAGY IVÁN.

JEGYBANK-POLITIKÁNK FEJLŐDÉSE.

A volt osztrák-magyar monarchia közös jegybankja, amelynek neve alapításától 1878-ig Osztrák Nemzeti Bank, ettől kezdve pedig az összeomlásig Osztrák-Magyar Bank volt, létrejöttét azoknak a nehéz gazdasági és pénzügyi viszonyoknak köszönhetette, amelyek a napóleoni háborúk lezajlása után az egész Európára bekövetkeztek. A hosszú háború minden ország természetfeleslegét fölemésztette, s a kereslet és kínálat közt mutatkozott viszony az előbbinek a javára változott meg; ennek következménye a fokozatos drágulás és a fizetési eszközök folytonos szaporítása lett. A monarchiában 1777-ben mindössze 4 millió forint államjegy volt forgalomban, 1811 márciusában pedig már több mint 1 milliárd. Értéke akkor úgy viszonylott az ezüstpénz értékéhez, mint 833 az 1-hez. A kormány ekkor az elértéktelenedett jegyeket kivonta a forgalomból, még pedig olyképpen, hogy minden 5 forintról szóló jegyet 1 ezüst forintra kiállított ú. n. Einlösungs-Scheinre (beváltási jegyre) cserélt ki. Azonban két év múlva ismét kitört a háború s a kormány megint kénytelen volt a fizetési eszközöket szaporítani. A jegyforgalom, amely az átcserélés után mintegy 200 millió forintra csökkent, újra emelkedett; 1816-ban már 638 millió forint volt forgalomban, s a háború végén a papírf forint értéke úgy aránylott az ezüstforintéhoz, mint 351 az 1-hez.

A béke megkötése után a kormánynak első dolga volt, hogy az erősen lecsökkent értékű államjegyeket a forgalomból kivonja s a monarchia zilált pénzügyeit rendbehozza. Erre a célra az 1816. június 1-ei patensben nyert felhatalmazás alapján az Osztrák Nemzeti Bankot létesítette. A Bank részvénytársasági alapon alakult 100,000 drb., egyenként 500

forintról szóló részvénnel olyképpen, hogy egy-egy részvényre 100 forintot ezüstben kellett, 1000 forintot pedig államjegyekben lehetett befizetni. A szerződésben az állam a Bank javára lemondott papírpénzkibocsátási jogáról; ennek fejében a Bank kötelezte magát, hogy az államjegyeket 5 : 2 arányban saját jegyeire cseréli ki; az állam viszont arra kötelezte magát, hogy a beváltásért 40 millió forintot ezüstpénzben fizet, a többiről pedig 4%-os kötvényt ad s ennek fedezetéül 70%-os árfolyamon 5%-os partialis obligációkat bocsát a Bank rendelkezésére, amelyeket a Bank eladhat, ha a kormány fizetési kötelezettségének nem tenne eleget vagy pedig, ha a bankjegyek bemutatása olyan mértékben történék, hogy azok beváltására a Bank érkészlete nem lenne elegendő. A részvényekre államjegyekben befizetett összegeket a Bank megsemmisítette s helyette a kormánytól hasonló összegű, ezüstpénzben $2\frac{1}{2}\%$ -ot kamatozó kötvényt kapott, amelyeket az államnak 2 : 1 arányban fokozatosan ezüstpénzzel kellett visszaváltani, s ebből a célból a Bankhoz 1852-ig évente 500,000 forintot tartozott befizetni.

1820. március 20-án újabb megállapodás jött létre a kormány és a Bank között. E szerint a Bank elvállalta az ú. n. bécsi értékre szóló mintegy 450 millió forint papírpénznek a most ismertetett feltételek szerint való beváltását is.

De a pénzügy rendbehozatalán kívül a kormány a Bankot más célra is igénybe vette; nevezetesen állam és Bank között megegyezés jött létre, amely szerint az utóbbi 6 millió forint erejéig leszámítolja a kormánynak a vidéki állampénztárak részére kiállított utalványait. A hatmillió hitelkeret folytonos tágítás következtében 1825-ben már 40 millió forintra bővült. Az állam ezt a hitelkeretet állandóan igénybevette s 1835-től 1841-ig minden év végén 30 millió forinton felül voltak a Bank tárcájában állampénztári utalványok.

A Bank a megalakulás után mindjárt megkezdte az államjegyek beváltását s 1840 végéig közel 440 millió forint összegű államjegyet váltott be, ami 5 : 2 arányban 176 millió ezüstforintnak felel meg. A kormány ebből mintegy 75 millió forintot fizetett meg s 1841-ben, mikor a szabadalom lejárt,

kereken még 100 millió forinttal tartozott a Banknak; a leszámított pénztári utalványok összege ekkor 33 millió forint volt, az állam tartozása tehát 133 millió forintot tett ki. Ugyanekkor a bankjegyforgalom 166,600.000 forint volt. E szerint a bankjegyeknek 82%-a az állam használatában volt; vagyis a Bank az állam bankárja volt, pénzét túlnyomórészt az állam használta. Amennyiben azonban pénzügyi helyzete megengedte, banküzletet is folytathatott. Az alapszabályok ugyanis feljogosították váltóleszámitólásra, kézizálog ellenében kölcsön nyújtására; folytathatott letéti, betéti és giro-üzletet; kötelezve volt azonban arra, hogy a pénztárainál bemutatott bankjegyeket a bemutató kívánására ezüstpénzre beváltsa. Alig szükséges mondanom, hogy kevés pénzből ezeket az üzleteket csak nagyon kis mértékben folytathatta. A leszámítolási és előlegüzletre pénzből 4—5 százaléknál több nem jutott, sőt 1834-ben mindössze 0'8%. Amint egy korabeli szakértő csipősen megjegyezte, a Bank az állam hitelezőinek társasága volt, amely mellékesen bankügyletekkel is foglalkozott. Valóban az Osztrák Nemzeti Bank az első szabadalom alatt a mai értelemben vett jegybanknak nem nevezhető. A mai felfogás szerint ugyanis a jegybank feladata a pénz- és hitelforgalom szabályozása, a fizetések lebonyolításának megkönnyítése és ezen feladatok ellátásánál gondot kell fordítania egyfelől arra, hogy a pénz- és hitelforgalom mindenkor a gazdasági érdekek megfelelően alakuljon, másfelől arra, hogy a bankjegyek értéke állandó maradjon. Szinte alig szükséges mondani, hogy a Bank sem a pénz-, sem pedig a hitelforgalmat nem tudta ily körülmények közt szabályozni. A pénznek ugyanis a jegybankon keresztül, mint a vérnek a szíven át, állandó ki- és beáramlásban kell lenni; az Osztrák Nemzeti Bank pénzének túlnyomó részét azonban az állam vette igénybe, s ez a pénzmennyiség évtizedekig nem került hozzá vissza; ezért a pénz forgási sebességében irányító szerepet nem tölthetett be. De nem irányíthatta a hitelforgalmat sem; az alapszabályok megadták ugyan részére azt a jogot, hogy a monarchiában bárhol fiókot állíthasson, ezzel a jogával azonban 30 évig nem élt, hiszen ahhoz, hogy kevés pénzét kihelyezze, fiókokra

semmi szükség sem volt. Így aztán nem lehetett kamatszabályozó szerepe sem; pénzéhez csak nagy nehezen, Magyarországról pedig csupán közvetítő bécsi bankok útján lehetett jutni. Ezért az uzsora, különösen hazánkban, éppen olyan dúsan tenyészett, mint a Bank alapítása előtt. Mikor Ullman Móric és társai, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank alapítói, 1830-ban az uralkodótól bank alapítására kértek engedélyt, kérelmüket első sorban a pénz- és hitelhiánnyal okolták meg, amelyet termelő és kereskedő egyformán érez. A pénz- és hitelhiány az oka, — mondják kérvényükben — hogy a termelők vállalkozásaikat nem tudják fejleszteni s termelvényeiket kénytelenek sokszor veszteséggel eladni; a kereskedőket pedig a magas kamat teszi tönkre.

De ami kevés pénzt az állam a Banknak meghagyott, nagyobb részét annak sem váltóleszámitolásra fordította, hanem a kevésbbé mobilis kézizálogkölsön alakjában helyezte ki, legtöbbször befolyásos személyeknek vagy cégeknek. Az uralkodóház egyik tagjának állítólag hárommillió lombardkölsön-tartozása volt. A lombardkölsön-állomány a váltóállománynak a 30-as évekig három-, négy-, ötszörösét tette. 1831 végén a helyzet a következő volt: bankjegyforgalom 123.929,000 forint, államadóság 111.170,510 forint, lombardkölsön 10.139,100 forint, váltótárca 2.619,390 forint. Ebből mobilis kihelyezés jóformán csak a váltókölsön volt; a Bank tehát a szó legszorosabb értelmében immobilizálva volt.

A napoleoni háborúk után következő három évtized Európában a nyugalom, a békés munka és az alkotás korszaka volt. Az emberek nem vettek tudomást arról, hogy az állam a beváltott jegyei jórészét nem fizette meg; nem törődtek azzal sem, hogy a Bank kimutatást nem tett közzé; azt látták csak, hogy az agio az ezüstpénz és papírpénz közt eltűnt. Szívesen elfogadták a Bank jegyeit és nem siettek ezüstre beváltani. A Bank tehát azt a feladatát, amire tulajdonképpen alakult, a pénz értékének állandósítását, az első szabadalom alatt jól elvégezte.

A második szabadalom alatt, amely 1841-től 1866-ig tartott, a helyzet ebben a tekintetben is rosszabbodott.

Európában a Béke uralma nem sokáig tartott. 1848 februárjában Párizsban forradalom tört ki, amelynek lángja átcsapott Bécsre, onnan pedig hazánkba. A forradalom hírére a Bank iránt a bizalom egyszerre megrendült: pénztárait valósággal megostromolták, hogy jegyeit váltsa be ezüstre. A Bank egy darabig állta az ostromot, minthogy azonban ezüstállománya napról-napra fogyott, a kormány kénytelen volt beavatkozni: 1848. május 22-én a Bankot felmentette az alól a kötelezettsége alól, hogy jegyeit ezüstre beváltsa és elrendelte a bankjegyek kényszerforgalmát. Ezzel újra megkezdődött a papírpénznek az ezüstpénzzel szemben való elértéktelenedése, amit még fokozott az, hogy a monarchia egyik háború után a másikba keveredett s a szükséges pénz első sorban a Bank pénztárából vette. Így a helyett, hogy adósságától megszabadult volna, tartozása a Bankkal szemben egyre nőtt. Amint egy háború befejeződött, a kormány azonnal hozzálátott a tartozás törlesztéséhez; mikor azonban azt hitte, hogy megszabadul adósságától és a Bank újra megkezdheti a készfizetést, jött egy újabb háború, amely az államot még nagyobb adósságba keverte, a Bankot pedig a készfizetés megkezdésében évekre visszavetette. Állam és Bank ebben a tekintetben valóságos sisiphusi munkát végzett. Az állam tartozása így változott:

1848 elején	81·8 millió forint
végén	197 " "
1853 végén	121.710,000 forint
1854 végén a krími háború miatt	294.226,000 "
1858 végén	206.095,000 "
1859 végén az olasz háború miatt.....	300.169,000 "
1865 végén	145.000,000 "

1866-ban kitört a porosz-osztrák háború s ekkor a kormány szakítva addigi politikájával, nem a Bank pénztárából vette a szükséges pénzt, hanem mintegy 215 millió forint összegű államjegyet hozott forgalomba; ez azonban a bankjegy értékének csökkenését nem tudta megakadályozni, mert hiszen a pénz szaporítását nem a termelt javak mennyiségének szaporodása tette szükségessé, hanem a háborúval kapcsolatos rendkívüli kiadások.

A Bank helyzete tehát — amint az előbb már említettem — a második szabadalom alatt lényegesen rosszabbodott. Közhitel szempontjából most sem tölthetett be fontosabb szerepet, mert pénzének jórészét az államkormány vette igénybe ; viszont az 1848-ban felfüggesztett készfizetést az 1858 szeptemberében tett s egy félév után kudarccal végződött kísérlet után nem tudta többé megkezdeni. A készfizetés felfüggesztésének következménye az lett, hogy jegyei állandóan disagióval forogtak, ami közgazdasági szempontból káros volt, mert az embereknek kétféleképpen kellett számolni : ezüstben és bankjegyben. Ez magában véve nem lett volna nagy baj, ha a disparitas állandó lett volna, mert az emberek a kétféle pénzhez hozzászoktak volna. A nagyobb baj ott volt, hogy a kormánynak a disagio eltüntetése végett tett erőfeszítése minden alkalommal sikertelenül végződött ; e miatt az agio százaléka állandó mozgásban volt és sokszor hétről-hétre változott. 1858 szeptemberében, mikor a Bank a készfizetést megkezdte, eltűnt ; 1859 április havában, mikor újra felfüggesztette, 17%-ig emelkedett, májusban 41'25%-ra szökött, júliusban leszállott 27'75%-ra, augusztusban pedig 16'50%-ra. A legnagyobb magasságot 50%-kal 1861 január havában érte el és az ezüst átlagos agiója ebben az évben 41'75% volt.

A közvélemény felháborodásában bűnbakot keresett és ez ki más lett volna, mint a jegybank. Éles kifakadások hangzottak el ellene és a Bankot úgy tekintették, hogy az ország érdekeinek határozott ellensége és csak a saját hasznát nézi. Nemsokára alkalom nyílt rá, hogy annak a sok keserűségnek, amely két évtized alatt a közvéleményben a Bank ellen összegyűlt, a legilletékesebb helyen, a törvényhozásban kifejezést adjanak. 1861. május 1-én ült össze az első osztrák törvényhozás, amelynek munkaprogrammján szerepelt a Bank 1866. december 31-én lejáró szabadalmának meghosszabbítása és az államhoz való viszonyának szabályozása. A Bank vezetősége érezvén, hogy a törvényjavaslat tárgyalása során kemény kritikában lesz része, mindent elkövetett, hogy annak élet tőle telhetőleg tompítsa. A magas összegű hiteleket, amelyeket befolyásos személyek és cégek élveztek,

leszállította s pénztárát kisebb cégeknek is megnyitotta. Mindez azonban már későn volt s nem sokat használt. A parlamenti tárgyalás során az ellenzék szónokai sorra rámutattak arra, hogy a választmány — ahogy akkor a főtanácsot nevezték — csupán a kormány akaratának végrehajtója s az igazgatóságot csak azért hívják össze, hogy a kormányzó előterjesztését tudomásul vegye s arra igent mondjon. Egyesek odáig mentek, hogy a Bank feloszlatását követelték, hogy ezáltal a jegykibocsátási jog visszaszálljon az államra s bankjegyek helyett, mint eredetileg, újból államjegyek jöjjenek forgalomba. Ha ezek a támadások céljukat nem érték is el, hatástalanul még sem maradtak. Az egyik eredmény az volt, hogy a harmadik szabadalom tartamát a kormány által javasolt 24 év helyett csak 10 évben állapították meg, a másik pedig az lett, hogy a kormány gőzerővel megkezdte tartozása visszafizetését, és 1866 végéig már mindössze 80 millió forint maradt fenn, amelyet a harmadik szabadalom ügyében hozott törvény szerint a kincstár csak a szabadalom lejártakor tartozott megfizetni. Azonban, amint már mondtam, újból beleszólt a háború: 1866 derekán kitört a porosz-osztrák háború. A kormány most már, hogy a közvéleményt ne izgassa, nem a Bankot vette igénybe, hanem megszegve a Bankkal létesített megállapodást, államjegyeket bocsátott ki, ami azonban ugyanazt a hatást: az ezüstpénz agióját eredményezte. Ily körülmények közt a Bank a készfizetést nem tudta megkezdeni, s a kurrens pénz a harmadik szabadalom alatt is a papírpénz maradt. Mobilitas tekintetében azonban nagyot változott a Bank helyzete: az állam tartozásainak túlnyomó részét megfizette, a befolyásos személyek és cégek lombardkölcsöneiket visszafizették, a jegyforgalom pedig 1865-től 1869-ig terjedő négy év alatt majdnem megduplázódott. A pénzhiányt pénzbőség váltotta fel. A pénzbőség párosulva a kiegyezés után lángra kapott vállalkozási kedvvel, vállalatoknak a szükségét meghaladó számban való alapítását eredményezte, a tőzsdén pedig a spekuláció nagyfokú tevékenységét idézte elő. Az emberek mohón itták a liberálisizmusnak még meg nem tisztult borát s a gyors meggazdagodás vágyától megmámorosodva egyre nagyobb tömegben vetet-

ték magukat a tőzsdei játékra. A nagy szabadságban egy rövid időre megszédült a jegybank is, amelynek kormányzója akkor a bölcs Pipitz, vezértitkárja pedig korának egyik legkiválóbb bankembere: a genialis Lucam volt, s a közvélemény nyomására erősen kezdett érdeklődni az értékpapír-üzlet, különösen pedig annak akkor divatba jött válfaja, a halasztó vagy tőzsdei nyelven kosztüzlet iránt. Halasztóüzletet köt az olyan játékos, aki valamely értékpapír árfolyamának emelkedését várja vagy abban bizakodik, hogy a tőzsdén hamarosan hausse lesz és szeretné ennek előnyét kihasználni; azonban nincs pénze vagy legalább is nincs elegendő. Keres tehát valakit, aki kifizeti helyette a vételárat, vagyis megvásárolja tőle az értékpapírokat mindkét fél részéről azzal a kötelezettséggel, hogy a kosztbavevő egy bizonyos idő múlva köteles visszaadni, a kosztbaadó pedig visszavenni. A halasztóüzlet a legmerészebb spekulációs játékok egyike, mert a kosztbaadó anyagi erejét meghaladó kötelezettséget vállal. Szükségtelen mondani, hogy a jegybanknak ilyen játékot pénzeszközeivel támogatni nem lehet feladata; pedig az Osztrák Nemzeti Bank ezt tette: az 1869. év első felében a váltókölcsön hátrányára újból erősen kifejlesztette a lombard-kölcsön üzletet, főleg annak a halasztókölcsön üzletágát.

1869. I. 2-án a bécsi főintézetnél a váltótárca-

	állomány.....	43.954,000	forint
	a lombardkölcsön-állomány	28.168,000	*
V. 1-én	a váltótárca-állomány	34.957,000	*
	a lombardkölcsön-állomány	46.997,000	*

volt. A Bank vezetősége csak most vette észre, hogy milyen nagy hibát követett el; a nagy pénzbőségre ugyanis a tőzsdén a nyári hónapokban, amikor egyébként üzlettelenség szokott lenni, fellángolt a hausse s mindenki igyekezett a vagyonszerzésre kedvező alkalmat kihasználni. A vezetőség megijedve a nagy hausse-tól, hirtelen politikát változtatott: a lombardkölcsönök egyrészét felmondta s igyekezett üzletének ezt az ágát a rendes mederbe visszاسzorítani. A jegyintézet üzletpolitikájának ez a változása nem maradt hatás nélkül a bankokra; sorjában mondták fel ügyfeleiknek a

kézizálogkölcönöket s ezáltal értékpapírjaik eladására kényszerítették őket; minthogy pedig kedvezőtlen külpolitikai hírekre a külföldi vásárlások is megcsappantak, a nagy kínálat folytán az értékpapírok árfolyama hamarosan zuhanás-szerűen kezdett esni.

Az 1869-i tőzsdeválság újra felélesztette a gyűlöletnek azt a tüzét, amely az 50-es évektől kezdve az emberek lelkében hol kisebb, hol nagyobb lánggal állandóan ott égett. Most azonban már nemcsak Ausztriában támadták a Bankot, hanem Magyarországon is megindult a támadás ellene. A támadást a budapesti Kereskedelmi és Iparkamara kezdte meg, amely 1869. szeptember 27-én a pénzszorultság tárgyában felterjesztést intézett a kormányhoz. A Kamara a válság kitörésének legfőbb okát a Bank magatartásában látta, amely a hitelt akkor szorította meg, amikor arra legnagyobb szükség lett volna. «A Bank magatartása — írja a Kamara — főleg legújabb időben a legszélesebb körökben mély lehangolt-ságot keltett.» A támadás az ország közvéleményében élénk visszhangra talált s egyre növekedett azok száma, akik a közös bank intézményével szakítani akartak s az ország részére önálló jegybank felállítását követelték. Az önálló magyar jegybank a Tisza Kálmán vezetése alatt álló ellenzék, az ú. n. Balközép politikai programjának egyik sarkalatos pontjává lett, de az önálló banknak magában a kormánypártban is sok híve volt, köztük maga Lónyay miniszterelnök is. Lónyay Lukács Antallal, a Magyar Földhitelintézet igazgatójával, az önálló jegybank felállítása céljából törvénytervezetet készíttetett, azonban nem sokkal utána lemondott s vele együtt megbukott a Lukács-féle terv is. Utóda, Szláv József, 25 millió forint alaptőkével egy nagy leszámítoló bank felállítását tervezte, azzal az elgondolással, hogy ha a Bank a várakozásnak megfelel, az Osztrák Nemzeti Bank szabadalmának lejártával, amelytől mindössze három év választott el, átalakítja jegybankká. A Wiener Bankverein vezetése alatt alakult consortiummal a szükséges tőke beszerzése céljából 1873 elején meg is kötötte a szerződést, néhány hétre rá azonban a bécsi tőzsdén olyan válság tört ki, amelyenhez fogható ott sem azelőtt, sem azután

nem volt. A válság alatt, amelyet közönségesen bécsi krachnak neveznek, bankok és vállalatok a túlspekuláció folytán rakásra hullottak. Bajba került a Wiener Bankverein is, s a bukástól csak az osztrák kormány gyors segítsége mentette meg. Ily körülmények közt az intézet szerződéses kötelezettségét nem tudta teljesíteni s a nagy hitelbank felállításából nem lett semmi.

Az egyik tanulság, amelyet a válságból Magyarországon levontak, az volt, hogy az Osztrák Nemzeti Bank bármennyi hibát követett is el a multban, kipróbált régi intézet, amelylyel olyan nehéz viszonyok közt, mint amilyenek a tőzsekrach után következtek, szakítani s helyette újjal kísérletezni nem ajánlatos. Azért a Balközép, mikor hatalomra jutott, bölcsen feladta programmjának az önálló jegybankra vonatkozó pontját s a Tisza-kormány hosszas tárgyalás után 1877-ben megkötötte a szerződést, amelynek értelmében az Osztrák Nemzeti Bank Osztrák-Magyar Bankká alakult át s a magyar kormány felügyeleti joga éppen úgy kiterjedt rá, mint az osztrák kormányé.

Az átalakult bank folytatta jogelődje politikáját s a pénz értékállandóságának biztosítását tekintette legfőbb feladatának. Ebben a tekintetben a helyzet nagyon kedvező volt. A hetvenes évek második felében az ezüst ára — főleg annak következtében, hogy a Német Birodalom áttért az aranyalapra s ezáltal nagymennyiségű ezüst szabadult fel — a londoni piacon zuhanásszerűen kezdett esni s az ezüstnek, ha pénzzé verték, nagyobb lett az értéke, mintha rúdokban volt. Ezért 1879 januárjában a monarchia pénzverdéinek megtiltották, hogy ezüstöt pénzverés céljából magánosoktól átvegyenek, a jegybankot pedig felmentették az alól a kötelezettség alól, hogy ezüstöt bankjegyekre váltson be. A bankjegyek az ezüstpénzzel szemben való disagiója önmagától megszűnt; nem ostromolták többé a bankot, hogy jegyeit váltsa be ezüstre. A monarchia két kormányának és a Banknak most az volt az igyekezete, hogy a bankjegyek magától helyreállt értékét állandósítsa. Ezt két úton igyekeztek elérni. Minthogy a multból szerzett tapasztalatok azt mutatták, hogy a pénz értékállandóságát legtöbbször az zavarta

meg, hogy az államhatalomnak a Bank pénztára korlátlan rendelkezésére állott, elhatározták, hogy az államkormányoknak ezt a jogát megszüntetik. A már említett 80 millió forint továbbra is megmaradt az állam függő tartozásaként, de a szabadalomnak, melyet az Osztrák-Magyar Bank tíz évre kapott meg, 1887-ben történt első meghosszabbítása alkalmából az alapszabályokba beiktatták, hogy a Bank bármilyen üzletbe a pénzügyi kormányzattal csak annyiban bocsátkozhatik, amennyiben az kölcsön- vagy hitelnyújtást a Bank részéről nem foglal magában. Az alapszabályoknak ezt a rendelkezését a két kormány egészen a világháború kitöréséig valóban meg is tartotta. Hitel- vagy kölcsönműveleteinek lebonyolítására mindig a magánbankokat vette igénybe.

A pénz értékállandósága megvédésének másik eszköze az volt, hogy a Bank a kilencvenes évek közepétől kezdve deviza-üzletét hatalmas mértékben kifejlesztette. Európa államai a nyolcvanas évektől kezdve a Német Birodalom példájára egymásután tértek le az ezüstalapról s valutájuk alapjává az aranyat tették. A példát a monarchiának is követni kellett. Nálunk az áttérés 1892-ben történt, amikor az ezüstforint helyett az aranykorona lett a pénzegység. A készfizetést azonban a jegybank az aranyvalutára való áttérés után sem tudta megkezdeni. A belföldi forgalomban ez már nem okozott zavart : az emberek megszokták a bankjegyet s azt nem pénzutralványnak tekintették többé, hanem valóságos csereeszköznek, vagyis pénznek. Ezért vásárlóereje a belföldi forgalomban éppen olyan volt, mint a fém-pénzé. Más volt azonban a helyzet külföldi viszonylatban. Az aranyalapra való áttéréshez szükséges aranyat a monarchia, de különösen Magyarország külföldről szerezte be, még pedig úgy, hogy államkötvényeket bocsátottak ki. Ezen kötvényeknek, valamint a külföldön már korábban elhelyezett adósleveleknek kamatszolgálatát a két kormánytól nyert megbízás folytán a Bank látta el. Ez a szolgálat akár aranyban, akár bankjegyben történt, nagy teher volt a Bankra, főleg pedig nagy felelősséggel járt. Ha ugyanis aranyban fizetett, aranyállománya csökkent, ha pedig bank-

jegyekben, a monarchia valutájának értéke romlott, mert a külföldi tőzsdéken a kínálat nagyobb lett. A bankjegynek tehát az arannyal szemben most már nem a belföldi, hanem a külföldi forgalomban lett disagiója. «A devizák és valuták agiója — panaszkodik a Bank az 1893. üzletévről szóló jelentésében — a monarchia kedvezőtlen fizetési mérlege következtében ebben az évben is növekedett s visszatartotta az embereket attól, hogy a Banktól aranyrudak ellenében bankjegyet igényeljenek, vagy hogy aranyérméiket a megállapított árfolyamon a Banknak eladásra kínálják. Az agio a berlini, londoni és párizsi tőzsdejegyzések alapján számítva a legmagasabb pontot kisebb-nagyobb ingadozások közben 1893. november 9-én érte el 6'51%-kal, november 29-éig hirtelen 3'39%-ra esett s az év végén 3'82%-on állott. Az évi átlag 3'17% volt». Az agio megszüntetése céljából Plener osztrák pénzügyminiszter Wekerle magyar miniszterelnök és pénzügyminiszter megbízásából is 1894. január 8-án átíratot intézett a Bankhoz, amelyben rámutatott arra, hogy a monarchiának mennyire fontos az, hogy a valuták és devizák árfolyamában az elmúlt évben előfordult gyakori és nagyfokú ingadozás megszűnjék; azért azt ajánlotta a Banknak, igyekezzen ezt az üzletágat kifejleszteni s a kereskedelemnek megadni a lehetőséget, hogy külföldi pénzszükségletét elsősorban a Banknál szerezhesse be. A Bank a két kormány kívánságának sietett eleget tenni s ettől az időtől kezdve minden igyekezete arra irányult, hogy a monarchia pénzét azon az árszinten tartsa, amely aranytartalmának megfelelő. Pl. 10 angol font aranytartalma 119 forint aranytartalmának felelt meg, az Osztrák-Magyar Bank tehát a fontot ezen az árfolyamon adta, tekintet nélkül arra, hogy mennyiért vette. Ez a művelet a Banktól eleinte nagy áldozatot kívánt, mert mind az angol fontot, mind a francia frankot vagy a német márkát felárral vette. A veszteségek azonban a Bank vezetőségét nem ijesztették meg; deviza-üzletágát állandóan fejlesztette s nemsokára olyan kitűnő eredményt ért el, hogy azzal a legkiválóbb szakemberek osztatlan elismerését vívta ki. «El kell ismerni, hogy a közös jegybank az 1897—1900. évek folyamán olyan mértékben fejlesztette deviza-üzletét,

amely egyedül áll a jegybankok történetében» — írja Spitzmüller Sándor a valutareformról szóló könyvében. Kitűnő deviza-politikájával sikerült a paritást helyreállítani s a monarchia pénzének értékét külföldi viszonylatban is úgy megszilárdítani, hogy a jelen század első éveiben a korona már a világ legjobb pénzei közé tartozott. A pénzérték állandósága folytán a Bank 1901 nyarán a készfizesítés megkezdésére megtette az előkészületeket ; hogy pedig a közönséget az aranypénzhez hozzászoktassa és a gazdasági élet csatornáit arannyal megtöltse, 10 és 20 koronások alakjában 61 millió korona aranypénzt hozott forgalomba. És most olyan esemény történt, amire a Bank méltán büszke lehetett : az aranyak tekintélyes része hamarosan visszatért pénztárába. A közönség annyira megszokta a papírpénzt s olyan nagy volt a bizalom iránta, hogy szívesebben fogadta el fizetés gyanánt, mint az aranyat. Tagadhatatlan, hogy a pénz értékének megszilárdulásánál elsősorban az általános kül- és belpolitikai viszonyok voltak döntő hatással : Európában a 80-as évektől kezdve Béke uralkodott s a népek mindenütt meghajoltak jogara előtt. Újból bevált baron Louis-nak, a Restauratio pénzügyminiszterének híres mondása : «Faites-moi de bonne politique, je vous ferai de bonnes finances!»

Csakhogy ezt a jó pénzt a monarchiának, de különösen Magyarországnak drágán kellett megfizetni. Már az is baj volt, hogy a Bank deviza-üzletét túlnagy mértékben fejlesztette ki s ezért pénzének tekintélyes részét ez az üzletág kötötte le ; sokkal nagyobb baj volt azonban az, hogy a forgalomba hozható bankjegymennyiség az aranyfedezettől függött s nem a termelt javakhoz igazodott. Az alapszabály szerint a bankjegyek összegének legalább $\frac{2}{5}$ részben arannyal kellett fedezve lenni ; ebben az időben azonban a jegybankokat valóságos aranyéhség fogta el s mindegyik azon igyekezett, hogy mennél nagyobb arany mennyiségre tegyen szert. Amint Chorin Ferenc az 1908-i bank-ankéton mondta, egy jól vezetett jegybanknak arra kell törekedni, hogy ércfedezete mennél nagyobb legyen s nem éri be a $\frac{2}{5}$ minimummal. Az aranyéhség elfogta az Osztrák-Magyar Bankot is.

Ércfedezete 1897-től kezdve állandóan 70%-on felül mozgott, 1901-ben pedig, mikor a főtanács az aranypénz forgalomba-hozatalára kísérletet tett, 91'3% volt. Ebből a felfogásból következett, hogy a jegybank a gazdasági életben nagyobb szerepet nem vihetett. Hiába volt a nagy deviza-készlete, abból az alapszabályok szerint csak 60 millió korona értékűt lehetett az ércfedezetbe beszámítani. Ezért a forgalomban levő jegymennyiség a szükséglet fedezésére nem volt elegendő s állandó pénzhiány volt. A pénzszűke már az elmúlt század közepe táján érezhető volt s abban a mértékben növekedett, amilyen mértékben hagyták el Európa államai az ezüstalapot s tették pénzüik alapjává a jóval kisebb mennyiségben lelhető aranyat. A múlt század utolsó és a jelen század első évtizedében általános volt a panasz, hogy kevés az arany és ezért kevés a pénz.

A nyugati államokban a gazdasági élet a pénzszűke ellenszerét hamar megtalálta a készpénz nélküli fizetésekben: a giróban és clearingben, a monarchiában azonban egyik sem tudott mélyebb gyökeret verni. Az Osztrák-Magyar Bank az 1895. évről szóló jelentésében keserűen vallja be, hogy a giróforgalom alig növekedett. Minthogy ilyen politika mellett a Bank a szükséges pénzmennyiséggel nem rendelkezett, a hiteligényeket nem tudta teljesen kielégíteni. Ezért valahányszor a gazdasági élet hajtókereke nagyobb lendületet vett, a helyett, hogy a sebesség megmaradásában közreműködött volna, a lendületet egyrészt hitelkorlátozásokkal, másrészt a kamatláb emelésével fékezni igyekezett. Főcélja az lévén, hogy mennél több aranya és külföldi fizetési eszköze legyen, kapcsolata a nyiltpiaccaal meglehetősen laza volt. Ezért hitelnyújtás szempontjából nem vitt vezetőserepet s a bankrátához a nyiltpiac kamattétele nem igazodott. Akárhányszor megesett, hogy a nyiltpiacon pénzabőség volt s olcsón lehetett pénzt kapni, ugyanakkor a jegybank kénytelen volt a kamatlábat emelni, mert jegyfedezete valami okból, például nagyobb összegű külföldi fizetések miatt, csökkent s a kamatlábameléssel akarta egyrészt a jegyforgalmat mérsékelni, másrészt a külföldi tőkét becsalogatni. A nyugati államok jegybankjainak ugyanez volt az üzlet-

politikája. Volt rá eset például, hogy az Angol Bank egy évben 24-szer változtatta a kamatlábat; London volt ugyanis a világ aranypiaca s ezért jegybankjának arany mennyisége állandó hullámszásban volt. De a nyugati államokban ez a jegybank-politika nem okozott bajt. Azok az államok jóval gazdagabbak voltak, mint a monarchia s ott a betéti és hitelbankok a hitel igényeket jóformán a jegybank segítségével nélkül képesek voltak kielégíteni, úgyhogy a jegybanknak más feladata, mint a pénz értékállandóságának megvédése, nem igen volt. Hazánk és a monarchia keleti fele azonban mindig tőkeszegény volt s a hitelszükséglet a megtakarított összeget lényegesen meghaladta. Ezért nálunk a jegybankra mint hitelforrásra is szükség volt, s az Osztrák-Magyar Bank ezt a feladatát már nem tudta olyan kitűnően teljesíteni, mint a pénz értékének megvédését. A jelen évszázad első éveitől kezdve különösen a cseh és galíciai részvényesek majdnem minden közgyűlésen panaszkodnak a miatt, hogy a Bank a hitelt nagyon szűk marokkal adja.

A másik hátránya ennek az üzletpolitikának az volt, hogy az őstermelő osztály a bankhitelből majdnem teljesen ki volt zárva. Az alapszabályok szerint ugyan a Bank a mezőgazdasági hitelszükségletek kielégítéséről is tartozott gondoskodni, a gyakorlatban azonban ennek alig volt jelentősége, mert hiszen legfeljebb háromhónapi lejáratú váltót számíthatott le; ezért a mezőgazdasággal foglalkozók, akiknek évenként csak egyszer van jövedelmük, bankképes váltót nem állíthattak ki s a termelési költségek finanszírozására szolgáló ú. n. kampány-hitelekhez nem juthattak. Minthogy a mezőgazdák bankképes váltót nem tudtak adni, a bankoktól a többi üzletággal foglalkozóknál drágábban kapták a kölcsönpénzt, még pedig rendes körülmények közt $\frac{1}{2}$ —1%-kal, nehezebb viszonyok közt 2—3%-kal is. Panaszukat az 1908-i bankankéton gróf Desseffy Aurél, a főrendiház és az OMGE elnöke, tette szóvá. «Az ország mezőgazdasági érdekeinek megóvása szempontjából kívánatos lenne — mondta a többek közt — a mezőgazdasági hitel nagyobb kultiválása, ami különösen a mezőgazdasági köröknek régóta forrón táplált óhajta». Azonban a panasz nem talált meghallgatásra, a

Bank alapszabályainak az a szakasza, hogy legfeljebb 3 havi lejáratú váltót számíthat le, fennállása végéig változatlanul megmaradt. Pedig a bajon könnyű lett volna segíteni, úgy mint a Magyar Nemzeti Bank a 6 és 9 havi lejáratú mezőgazdasági váltók befogadásával segített is, mert hiszen a kampány-hitelek tavasszal igényeltetnek, mikor egyéb termelési ágakban viszonylagosan kevesebb a hitelszükséglet és ősszel fizettetnek vissza, mikor az ipar és kereskedelem jobban megelégnül. Mikor az 1905-i választásoknál a liberális párt megbukott s a kormányt a koalíció vette át, a függetlenségi párt, amely a koalíciónak legnagyobb pártja volt, az Osztrák-Magyar Bank szabadalmát nem akarta többé meghosszabbítani, hanem az ország részére önálló jegybankot követelt. Követelésénél az egyik érv éppen az volt, hogy Magyarország kiváltképpen földművelő ország s a közös jegybank a legnagyobb osztálynak, a földműveseknek hanyagolja el érdekeit. A nemzet azonban elnézte a Banknak ezt a hibáját azért az érdeméért, amelyet a pénz értékének állandósítása körül szerzett, s az 1910-i választáson megint az a párt jutott többséghez, amely a közös bankintézménynek változatlanul való fenntartását tette jelszavává.

A vesztt háború egyik következménye a monarchia szétbomlása volt. Megszűnt a közös jegybank s a m. kir. Állami Jegyintézet néhány évi interregnuma után valóra vált sok ember álma : az ország 1924-ben felállította az önálló magyar jegybankot. A Magyar Nemzeti Bank lényegében ugyanazokon az elveken épült fel, amelyeken az Osztrák-Magyar Bank nyugodott. Főfeladatául azt a célt tűzte ki, amelyet a közös jegybank hét évtizeden át nem tudott elérni, nevezetesen, hogy a készfizetéseket, vagyis a bankjegyeknek érccel való beváltását mennél előbb megkezdjé és azok fenntartását biztosítsa. Ezen cél elérése végett első sorban aranynak és értékálló valutákra szóló követeléseknek gyűjtésére törekedett s ez határozta meg hitel- és kamatpolitikáját. Gondosan ügyelt arra, hogy a bankjegymennyiség és az ércfedezet közt az alapszabályokban meghatározott értékarány meglegyen. Ha érckészlete növekedett, a kamatlábat lejjebb szállította, mint pl. a külföldi kölcsönök be-

áramlása idején 1924-től 1927-ig $12\frac{1}{2}\%$ -ról fokozatosan 6% -ra, 1928-tól pedig, amikor a rövidlejáratú külföldi kölcsönök felmondása folytán érckészlete erősen megfogyatkozott, folytonosan emelte egészen 9% -ig.

Egy csekély enyhítést nem tekintve, a Bank az állammal szemben hitelnyújtás tekintetében ugyanazon a szigorú állásponton volt, mint az Osztrák-Magyar Bank. Enyhítés annyiban volt, amennyiben az állam a Bank jegyeit igénybevehette, de az ellenértéket aranyban vagy devizákban be kellett szolgáltatni. További enyhítés történt az 1933. évben, amikor is a módosított alapszabályok megengedték a Banknak, hogy 100 millió pengő erejéig «kivételesen és átmenetileg egyszeri hitelt» nyújthasson az államnak.

Másik említésre méltó változás volt még az, hogy a Bank, amennyiben likviditásával összeegyeztethető, mezőgazdasági célokra hathónapos váltókat is leszámíthat, ha a váltókötelezetteknek legalább egyike mezőgazda.

Szinte forradalmi jellegű az a változás, amely a jegybank üzletpolitikájában az 1938. évben beállott. Szekfű Gyula szerint a XIX. századot a szociális érzés hiánya jellemezte s ez a szociális érzés hiányzott az Osztrák-Magyar Bank üzletpolitikájából. Az a változás, amely a Magyar Nemzeti Bank politikájában három évvel ezelőtt beállott, — amint mindjárt látni fogjuk — több síkon történt. A változások azonban egyetlen egy végső okra vezethetők vissza, nevezetesen arra, hogy a Bank üzletpolitikája hozzáigazodott az új társadalomszemlélethez és megtelt szociális tartalommal.

A változás első és legfontosabb nyilvánulása volt, hogy a Bank szakított az aranyra alapított ortodox pénzpolitikával s német és olasz mintára új pénzpolitikára tért át, amely a fizetési eszközök mennyiségét nem az arany mennyiségtől teszi függővé, hanem arra törekszik, hogy a forgalomban levő pénzmennyiség a termelt javakkal arányban legyen.

Az arany már a világháború előtti években veszített jelentőségéből annyiban, hogy az emberek javakban kezdtek gondolkodni; nem azt nézték, hogy a bankjegy mennyi aranyra felel meg, hanem azt, hogy általa a nemzeti javaknak milyen mértékben lesznek részesévé, vagyis hogy milyen

a vásárló ereje, s látva azt, hogy a papírpénz mint csereeszköz feladatát könnyebben való kezelhetőségénél fogva jobban elvégzi, mint a nehézkes aranyérme, nem aranyra szóló utalványnak tekintették többé, hanem valódi pénznek. Hogy pedig a pénz értékét a külföldi pénzücökön jó devizapolitikával a nélkül is fenn lehet tartani, hogy a jegybank jegyeit aranyra beváltaná, éppen az Osztrák-Magyar Bank üzletpolitikája bizonyította be megcáfolhatatlanul. Ezért az államok egyre kevesebb aranypénzt vertek s a jegybankok aranykészletüket rúdokban tartották. Sokkal többet veszített azonban az arany közgazdasági jelentőségéből a háború után, mégpedig a miatt, hogy a háború alatt és az azt követő években Európa aranykészletének nagyrésze Amerikába került. De egyéb változás is történt. Az egyik az volt, hogy az aranytermelés a háború alatti és utáni években egyre csökkent, ami az arannyal való takarékosabb bánásmódot eredményezte; a másik pedig az a sajátságos tünet volt, hogy az arany vásárlóereje a helyett, hogy a kevesebb termelés folytán emelkedett volna, 1914 óta egyre csökkent. Mindezek folytán az arany csereeszköz-szerepe kisebb területre szorult s a háború után több szakértő úgy nyilatkozott, hogy az arany mint csereeszköz a változott viszonyoknak többé nem felel meg. Az 1928-ban megtartott genuai konferencia ugyan még azt határozta, hogy technikai szempontból szükséges, hogy az összes európai államok valutájának közös alapja legyen, ez pedig nem lehet más, mint az arany. s azért az aranyállomány eloszlását nemzetközi egyezmény formájában szabályozni kell. Mindez azonban nem sokat használt. A világ aranykészlete békebeli eloszlásának arányát nem sikerült visszaállítani s az 1931-ben bekövetkezett nemzetközi pénzügyi válság során Európa államainak nagyrésze feladta az aranyvalutát. Az ú. n. aranyblokkba tömörült országok, élükön Franciaországgal, egypár évig még folytatták a küzdelmet az arany-standard fenntartása végett, 1936-tól kezdve azonban egymásután tértek le az aranyalapról s tiltották meg az arany szabad forgalmát. Bár a Magyar Nemzeti Bank nem volt készfizető bank, főcéljául azonban a készfizetés megkezdését tekintette s azért jegyei-

nek mennyisége elsősorban az érckészlethez és nem a tényleges szükséglethez igazodott. A most vázolt fejlődésbe a Magyar Nemzeti Banknak is be kellett kapcsolódnia s ezt a bekapcsolódást az 1938. XXV. tc. tette lehetővé. A fejlődési irányt a törvénycikk indokolása világosan és szabatosan megjelöli. Az új szabályozás abból az elvből indul ki, hogy az arany- és devizakészlet rendeltetése nem az, hogy a jegyforgalom számára fedezetet nyújtson, hanem a nemzetközi fizetési forgalom zavartalan lebonyolításának biztosítása. Ezért a Bank már nem is használja az «érfedezet» szót, hanem kimutatásaiban aranyállományát «érckészlet» név alatt közli. A jegybanknak megváltozott politikáját még tömörebben fejezte ki a Bank elnöke az 1939-i közgyűlésen mondott következő szavaival: «Mi az aranyaknak nem szolgálai, hanem birtokosai akarunk lenni». A jegybank végső célkitűzése az új alapszabályok szerint már nem a készfizetések felvétele, hanem aranyaknak vagy devizának meghatározott módozatok szerint való kiszolgáltatása.

Az új szabályozásnak első következménye az lett, hogy a bankjegyforgalom nem az aranykészlethez, hanem a szükséglethez igazodott és hogy a kamatláb függetlenítette magát az arany mennyiségtől. Megszűnt a bankráta sűrű változása; de ha mégis változott, annak más az oka, mint ami eddig volt. A Bank nem azért változtatja a kamatlábat, mert sok vagy kevés az aranya, hanem azért, hogy a pénzpiac kamat- és hitelpolitikáját irányítsa. Ezért bár a forgalomban levő bankjegymennyiség és az aranykészlet közt az arányszám állandóan kisebbedett (1937. december 31-én 25%, 1940. december 31-én 11,4% volt), a kamatláb több mint öt éven át nem változott. Az ortodox bankpolitika szerint a kamatlábnak ez alatt az idő alatt a kétszeresére kellett volna emelkedni. Ezzel ellentétben a Bank azzal a céllal, hogy a gazdasági életnek a rendkívüli viszonyok folytán meglassúdott hajtókerekét meglendítse s a termelő munka újból teljes erővel megindulhasson, a kamatlábat mult év október 22-én 1%-kal lejjebb szállította.

Az aranyvaluta átalakulásával és megszűnésével párhuzamosan más irányban is történt fejlődés, amely a jegy-

banknak az eddiginél aktívabb tevékenységében nyilvánult meg. Az a felfogás, amely szerint a jegybank üzletpolitikájának a kormányhatalomtól függetlennek kell lenni, megszünt s az az elgondolás jutott érvényre, hogy a Bank hitelpolitikájának szervesen bele kell illeszkedni a kormány pénzügyi és gazdasági politikájába. Ezért az új alapszabályok módot adnak a Banknak arra, hogy fokozottabb mértékben állhasson a kormány gazdaságpolitikai célkitűzésének szolgálatába és a rendelkezésre álló erőforrások teljes kihasználásával az ország termelésének fejlesztéséhez hozzájárulhasson. Ebből a célból az alapszabályok megengedik a Banknak, hogy termelési célokra kilenchnapos mezőgazdasági váltókat számítolhasson le, hogy ezáltal a mezőgazdaság a termelési költségek finanszírozására szükséges kampány-hitelekhez jusson; jogot adnak továbbá arra, hogy a Bank nyíltpiaci műveletekben mint vásárló és eladó résztvehessen, befolyását ott növelje s kezdeményező tevékenysége által a pénz- és tőkepiacot irányítsa; végül megengedik azt is, hogy az állam részére belföldiekkel szemben fennálló rövidejű tartozásainak megfizetésére meghatározott összegű kölcsönt, forgótőke-szükségletének fedezése céljára pedig folyószámlahitelt nyújtson, amely utóbbi keretében a kincstár tavasszal vehet kölcsönöket igénybe, de úgy, hogy ugyanazon év szeptember 30-áig, amikor az adóbevétel nagyobbodik, tartozik visszafizetni.

A megváltozott jegybank-politika alapelveit a Bank elnöke az 1939. évi közgyűlésen a következőkben foglalta össze: «A hitelpolitika terén arra törekszünk, hogy a rendelkezésünkre álló eszközöket és erőket mindig a kellő időben és mértékben állítsuk a termelés növelésének szolgálatába. A határt, ameddig hitelpolitikánk ebben az irányban elmehet, észszerűen fogjuk megvonni. Ez a határ voltaképpen önként adódik; a sorompó addig maradhat nyitva, amíg a pénz és hitelvolumen egészséges arányban marad a forgalom méreteivel. Ezen az arányon nem valami mozdulatlan, statikus egyensúlyi állapotot értünk. Ellenkezőleg! A haladást kiváltó dinamikus erők harmóniáját állítjuk oda kritériumként». A Bank elnökének ezek a szavai világosan megvonják a

határt az ortodox és a modern jegybank-politika közt. A világháború előtt a jegybank céljának elsősorban a készfizetések felvételét tekintette s ezért a fősúlyt a deviza-üzletre helyezte. Az 1931. év után kialakult valutáris viszonyok mellett a készfizetések felvétele nem lehetett többé gyakorlati célkitűzés. Ennélfogva a jegybank a deviza-üzlet helyett a belöldi hitelélet terén kezdett nagyobb arányú aktív tevékenységet kifejteni. Az ortodox jegybank-politikát ezek szerint hitelélet terén a kezdeményezéstől való tartózkodás, a modern jegybank-politikát a nagyobb rugalmasság és mozgékonyság jellemzi.

JIRKOVSKY SÁNDOR.

KÖLTEMÉNYEK.

Chopin G-moll balladája.

Párizs fölött vadludak szólnak.
Befagy a Szajna maholnap.
Befagy a Szajna maholnap.

Most szomorú itt az idegen,
Nem örül az őszi sugárnak.
— Madame! Messze a Visztulánál
A lengyelek most mit csinálnak?
A lengyelek most mit csinálnak?

Francia földön víg volt az élet.
A Szajna fényes, ragyogó.
De én egy beteg lengyel vagyok
S a Visztula az igazi folyó.
A Visztula az igazi folyó.

Az bús mezőkön kanyarog.
A partjai néha dörögnek.
Mellette az anyák szeméből
Egyre hullnak a könnyek.
Egyre hullnak a könnyek.

Pompában, fényben élni jó,
Szívni mézét ezer virágnak.
De lengyelhon egy bús napnyugvás
S a ködös síkok engem várnak.
A ködös síkok engem várnak.

A tűzfalak közt, — hallja! hallja!
 Lengyel dalt sírnak a szelek!
 Adieu, Madame! Kérem, bocsásson!
 Meghalni ott a ködös tájon,
 A Visztulához — haza megyek.
 A Visztulához — haza megyek!

Magyar gyermekek izenete a világ gyermekeihez.

A mi hazánkban Isten a király.
 A mi hazánk egy gyönyörű sziget.
 A tengereken most háború van.
 Nálunk szelidek, tiszták a szivek.

Mi nem vagyunk valami gazdagok,
 Mégsem akarjuk elvenni a másét.
 A Jézuska is szegény volt nagyon,
 Mégis szívesen meghalt a világért.

Mi is meghalnánk kicsiny országunkért,
 Ha el akarná venni valaki.
 Az élet jó. De a halál se rossz :
 Mind a kettőt az Isten szabja ki.

Lángba borulhat a nagy hegyek alja,
 Reánk törhetnek tenger irigy hordák,
 Mi nem félünk. Isten ölében van
 Öreg szülénk : az édes Magyarország.

HARSÁNYI LAJOS.

SZEMLE.

Képzőművészet.

A Képzőművészeti Társulat az idén tavasszal ünnepelte 80 éves fennállását. Jubileumi kiállításán sok nagyméretű vásznat láthattunk, de nagyon kevés festményben telhetett igaz örömünk. Pedig Esterházy Pál herceg jelentős díjai ezúttal sok művészt csábítottak a Múcsarnokba. Sajnos, a díjak azonban nem mindig a legértemesebb alkotásoknak jutottak. Így egyik legkomolyabb festményt, ifj. Czene Béla *Aratás* című hármasképét nem tüntették ki akkor, midőn más, kétes értékű vásznak is részesültek jutalomban. A *Műbarátban* rendezett gyűjteményes kiállításával egyidőben ifj. Czene Béla legnagyobb lélekzetű festményeit ugyanis a Múcsarnok jubilaris tárlatára küldte be. *Aratása* a római tanulságok teljes leszűrődését mutatja. Nem tudunk rámutatni valamelyik meghatározott régi mesterre, akinek stílusát követi, az olasz falképek nagyvonalúsága és egyenletessége szívódott fel festészetébe. Pontosan megold mindent a nélkül, hogy aprólékos lenne, a szín és forma teljes egyensúlyban van egymással, egyik sem nyomja el a másik hatását. Az alakok mozdulatának azonossága, mely a kompozíció vonalritmusát is hangsúlyozza, az aratás ábrázolásából folyik, a legények egyszerre suhintanak kaszájukkal, a marokszedő lányok pedig egyforma mozdulattal kötik a kévét. Finom a háttérben levő földek különböző tábláinak színegyüttese. *Éva* című kompozíciójában a művész közvetlenebbül támaszkodik a renaissance mestereire.

Istokovics Kálmán *Szent Erzsébet* című nagyméretű temperája volt a másik kiemelkedő kép a tárlaton. A főlényes festési technika, a szépr észletek, így különösen a szent ölében levő gyümölcs-csendélet miatt még Czene művénél is érettebb alkotás, bár a vászon a maga egészében híjával van minden egyházi vonatkozásnak. Beteglátogatást ábrázol elegáns asszonyokkal, a festmény elnevezése semmi képen sem egyezik a modern életkép világias szellemével.

Meilinger Dezső *Nagypéntek* című triptichonján szintén a nép

mai alakjaival veszi körül a megfeszített Krisztust. Kétségtelenül nagyvonalú kompozíció. Csak a fényhatás és a háttérben felelőtlenül használt erős színfoltok hatnak nyersen. — Krusnyák Károly lelkiismeretes naturalizmusa (*Honvédvárás*) kissé banális, csak a hímző asszonyok színes viselete alkot kellemes együttest a zászló halványabb piros-fehér-zöldjével. A nagy képtömegből még Basch Andor szellemes elődású *Műteremablaka* vált ki.

A szobrok közül a főhelyen Vastagh Györgynek Gömbös Gyula síremlékére tervezett nagyméretű ősmagyar lovása állott. A nagy tudással, gondosan mintázott mű, sajnos, nélküli a nagyvonalúságot és az erőt. Óriási méretei ellenére is kicsinyesen ható, kispasztikai jellegű alkotás. Lovasa nem ősmagyar, hanem pallérozott, jelmezes mai férfi. Annál több a szobrászi erő és egyszerűség Andrásikurta János reliefbe komponált *Pásztorifjában*, a nyugalmas, tömör emlékszerűség Buzi Barna síremlék-alakjában. Cser Károly Szent Istvánt ábrázoló monumentális domborművét stiláris szempontból még tovább kellene érlelni, hogy a ló formái és az angyalok ruhaszedője elveszítse a barokk jelleget. Jankó János *Feláldozás* című csoportja feltűnt az érzés bensőségével, kifejező eszközeinek egyszerűségével.

Az ideai télnak sokkal jelentősebb művészeti eseménye a Nemzeti Szalonban Serédi Jusztinián bíboros hercegrímás fővédnöksége alatt Gerevich Tibor egyetemi tanár által életre hívott első egyházművészeti kiállítás volt.

Csak a vallás, az embereket összekapcsoló nagy világfelfogás adhatja vissza a művészetnek a stílust eredményező általános ösztönzést. A vallás szolgálatába szegődött művészet megtelik belső tartalommal, stílusa nem egyéntől származik többé, hanem ősi hagyományokból ered. Mindenütt meghitt lelkiségre, egyben stílusra való törekvést érezhettünk. Nem is annyira egyes alkotásokat kell megdicséernünk, mint a nagy, belső összhangot, amely mindent összetartott.

A nagytermet Árkay Bertalan tervei szerint egyszerű, gerendás mennyezetű templomként képezték ki, apsisal, pillérekkel, kétoldalt oltárfülkékkel. Mindegyikben egy-egy misére kész oltár állott. Egyik oldalteremben mutatták be a kiállítás fődarabját, Borberek Kovács Zoltán 3 alakból álló, megrendítő erejű *Magyar Golgotha* című szoborcsoportját. Michelangelo firenzei *Pietájának* fanyar kifejezőerejét juttatta eszünkbe a középkori érzéssel mintázott, szívbe markoló alkotás. Szögletesek a kemény, paraszti formák, távol van

tőlük a szépség keresése, de annál igazabbak. Ha nemes anyagban megvalósul, akkor a kisebb zökkenőket a szobrásznak még el kell tüntetnie. — Hollós-Mattioni Eszter szárnyasoltára magyar szentekkel viszont a festmények között volt a fődarab. Magyar népi érzésben gyökerező, hieratikus nyugalommal stilizálta az eredeti tehetségű festő az árpádházi alakokat. A templom félhomályában még rejtelmesebben csillognának a román kor merevségével ábrázolt, temperával festett szent királyok és királynék. Egy korai középkori szószék hímes műkőből, a szimbólikus ókeresztény jelvényekkel szintén Hollós-Mattioni Eszter eredeti tehetségét dicsérte. Az érdekes ambo a győri új Szent Imre-templomnak lesz méltó dísze. De a többi kiállító, különösen Molnár C. Pál, Aba-Novák Vilmos, Kákai-Szabó György, Deéd Ferenc a festők között, Ohman Béla, Kovács Mária (egy quattrocento-jellegű Keresztelő Szent Jánossal), Antal Károly, Illyefalvi Lóte Éva, Boldogfai Farkas Sándor a szobrászok között, továbbá az építészek, az ötvös- és iparművészek mind a nemes célnak megfelelő, komoly értékű alkotásokat mutattak be.

A kultuszminiszter a Balatoni Intézőbizottsággal és a Balatonfüredi Gyógyhelyi Bizottsággal karöltve a Nemzeti Szalonban az idén is megrendezte a balatoni ösztöndíjban részesített festőművészek kiállítását. Most egységesebb volt a festők stílusa, felfogásuk között nem volt olyan nagy eltérés, mint az előző évek maradi naturalistái és merész komponálói között. Bár az ösztöndíjasok közvetlen kapcsolatban állottak a természettel, mégis mindegyik már kiforrottan értelmezte benyomásait. Különösen Cserepes István tájai között voltak biztos színérzékkel megfestett, nedvdús képek. Szobotka Imre művei már a végleges felszabadulást jelzik a kubisztikus multból, csak az ecsetkezelés irányváltozásai jelzik még az összetartozó tömegek formáit. Halápi János laza színfelrakása most biztos szín- és forma-benyomásokra támaszkodik, a szivárvány színeire felbontott, vibráló hatású foltok mögött határozottabban lép elő a valóság.

A Nemzeti Szalon művészeti egyesület április hó végén rendezte meg első ízben az egyesület törzstagjainak kiállítását. Az anyag elrendezésére Petrovics Eleket kérték fel, aki a tőle megszokott ízléssel és művészi érzékkel teljesítette feladatát. A Nemzeti Szalon törzstagjai szinte kivétel nélkül művészi életünk elismert kiválóságai, munkáik döntő bizonyítékai fajtánk maga útján járó tehetségének. Mindegyik festmény, szobor egyéni, érett stílus-akarásról tanúskodott, határozott meggyőződéssel vallja a maga művészi hiszekegyét, a legtöbbje túl van a természet egyszerű utánzásán, de nem tévelyeg szertelenségekben, vagy olyan szín- és világítási finomságokat les e

a valóságtól, amelyeket a laikus szeme nem is vesz észre. Aba-Novák Vilmos egyik legsikerültebb táblaképét állította ki. Ismert freskóstilusát a kisebb méretekhez alkalmazta; sőt itt-ott színbeli finomságokkal lepett meg, pedig ez olyan ritka az erőteljes hatásokon felépülő falképfestészetében. Semmi modorosság, megszokott ismétlődés nincs a képen, minden friss, őszinte és elsődleges rajta. Berény Róbert is régen nem mutatkozott ily szépen. Meleg, buja, telizengésű képeinek megkapó az összhangjuk, rajz nincs bennük, a színek biztos térérzéke nyitja meg a távlatot. Szobotka Imrének fák lombjait ábrázoló festményén a kubisztikus emlékek és a finom természetmegfigyelés kiegyensúlyozzák egymást. Vidovszky Béla szobabelsőt ábrázoló egyik képén az ablakon beáradó napfény kitűnően észlelt színárnyalatokban bomlik szét a háromfókos ládafián és a fehér ajtó zománcos felületén. Mendlik Oszkár egyik kis képén igazolta, hogy a hullámokat nemcsak tárgyvilágosan, hanem egyéni festői látással is képes visszaadni.

Horvai János egy sereg jellemző munkáját állította ki, festőien értelmezett, életteljes, kifejezésre törekvő szobrokat. Mindegyikben megtaláltuk a Horvai stílusára annyira jellemző szobrászi kötetlenséget, mindegyik magán viseli alkotójának ösztönös formálókészségét. Igaz, hogy sokszor hasonlóan fejezi ki magát, a gyors dolgozási mód néha ismétlésre készíti, sokszor nem érleli meg kellően műveit, de legjobb alkotásai magukon viselik a genialitás bélyegét. Most kiállított munkái között legkülönb Beethoven és Calvin szobra. Vele szemben Pátzay Pál tisztán szobrászilag gondolkozik. Ticharich Zdenka zongoraművésznőt ábrázoló mellszobra nemcsak modelljének érdekes arcvonásai miatt értékes, hanem plasztikai megoldottságánál fogva is. Rokonságban van a kései quattrocento szoborképmásaival, a test elvágása, az öltözék gombjai is ezt a hasonlóságot húzzák alá. De azok a munkák is, amelyeket említés nélkül hagyunk, szintén jelentősek. Művészeik modorát azonban már annyiszor jellemeztük, hogy mellőzhetjük ismertetésüket.

Iványi-Grünwald Béla hátrahagyott műveit mutatta be gróf Almásy Teleki Éva műintézete január hó elején. Petrovics Elek, a kiállítás rendezője, úgy válogatta össze a munkákat, hogy mennél jobb képet alkothassunk Iványi-Grünwald igaz magyar művészetéről. Valóban, lírikusa az ecsetnek, mint Petrovics Elek mondja; mindegyik festménye, különösen az utóbbi években, színekben kifejezett alanyi költemény, könnyed és őszinte. Nem tárgyvilágosan állapítja meg a valóságot, hanem annak lelkében áthangolt szín-élményeit vetíti vászonra. Pedig kezdetben ő is Bastien-Lepage je-

gyében a természethez ragaszkodott szigorú következetességgel, de színezése világosabb volt. Utána jött Nagybánya és palettája itt kigyúlt, színei megteltek életteljes, vérbő magyar nedvekkel, magyar erővel.

A nagy zengésbe nem egyszer festményeinek tárgya is beleszólt, szinte halljuk a *Bérczek közt* című vászon egyik alakjának férfias baritonját. A magyar naturalizmus fénykorában azonban több volt az olyan festménye, amelyben lelke nem szárnyalt a multba, hanem a valót közvetítette. Ő is a nagybányai buja zöldeknek a szerelmese, mint Ferenczy Károly, akinek művészetéhez stílusa a századforduló idején a legközelebb állott.

De Párizsból ekkor hírek érkeztek Nagybányára, hogy a naturalizmus és az impresszionizmus napja a Szajna partján leáldozott és ismét a természet egyéni átírását követeli néhány kiváló modern festő. Iványi-Grünwald szunnyadó komponáló-hajlamának ez kapóra jött és egyszerre szakított a valóság követésével. Leginkább az alakfestésben kereste az emelkedettebb stílust, de dekoratív hangsúllyal a tájat is hozzájuk hangolta színben, rajzban egyaránt. Különösen a monumentális feladatok érdekelték akkor, falakat hajszolt, hogy szabadon bontakozhassék ki alakítóképesége. A Gellért-hegyi Révai-villa freskója a legszerencsésebb kompozíciója ebben a korszakában, amely kecskeméti tartózkodásával esik egy időbe.

Utána ismét megtért a természethez, a felfokozott színskálát azonban nem hagyta el. Palettája úgy zengett, mint Munkácsy. A magyar föld motívumait, a gémeskutat, a tanyai rögöt festi újra, eleinte zsirosan, súlyosan, sárosan, de színei később megtisztulnak, könnyedebbé válnak. Állandó balatoni időzései folyamán a fény lesz művészetének egyik főproblémája, a nap olvasztó aranyárgája, égő vöröse, amelyben minden, levegő, víz, természet egygyéolvad. Balatoni képei a legjobbak, legfestőibbek közé tartoznak, amelyeket a magyar tengerről alkottak.

Ugyanilyen mesteriek virág-csendéletei is. Ebben is Munkácsy az elődje. Hasonló könnyedséggel, a színek zamatának, telítettségének kiaknázásával vetette vászonra csokrait. Semmi rajz, egyedül a színfoltok hirdetik a gazdag harmóniákat. Még öregségére sem hanyatlott. Ekkor élte művészetének fénykorát. Lelke meghazudtolta életkorát, képei az ösztönös festői tehetség örök fiatalságával vannak tele.

A gróf Teleki Éva műintézetében rendezett másik kiállításnak Ferenczy Béni volt a hőse. Talán a legtehetségesebb kisplasztikusunk. Természetes adottságához nagy tudatosság, jelentős kultúra, tiszta

szobrászi fölfogás és gondos dolgozási mód járul. Alkotásait a bronzöntés után nagy figyelemmel munkálja meg, így minden darabja «*pièce unique*», még ha több példányban készül is. Mestere a cizellálásnak és a szemmel alig, csak tapintással érezhető formai finomságoknak. Szobrocskáinak hatását csak térbeli és szerves felépítésükre, a tömegeknek, a részleteknek egymáshoz való viszonyára bízta, mégis nem egy munkájának megkapó a kifejező ereje. A kiegyensúlyozott, örökértékű figurális formák rendkívüli szépségekről beszélnek. Érmeinek stílusa nem annyira szobrászi, mint inkább festői és rajzos. Nem egyszer híres festőművészek arcvonásait, műveit, sajátos modorát teszi át a plakett nyelvére, máskor az élet kiválasztottjait örökíti meg mély jellemzéssel, vagy metsző igazsággal. Rajzai is a multtal való belső kapcsolatról beszélnek, a legnagyobb mesterek szépségeszményei visszhangzanak bennük.

Vele együtt állítottak ki festő társai: Barcsay Jenő, Domanovszky Endre, Dési-Huber István és Gadányi Jenő, akiknek stílusa most erjedőben van. Mind a négy messziről elkerüli a szépségnek számukra annyira veszélyes ingoványait. Rideg következetességgel követik céljaikat, amelyekben most aszkétikus őszinteséggel hisznek. Barcsay szigorú szerkezettel, fölnagyoltan építi föl tompafényű képeit, a részleteket elhagyja, csak a lényegét adja túlzottan hangsúlyozva. A szépségkeresés az ő művészetétől van a legtávolabb, de stílusának rideg, világos logikájában kétségtelenül értékek rejlenek. Domanovszky Endre maláji hatások alatt, Gauguinhez hasonlóan kergeti misztikus látományait. Faliszőnyegtervei olyanok, mint évezredes sirokból előkerült, megfakult papirus-maradványok. Művészi hatásuk tagadhatatlan. Gadányi Jenő sokszor az ábrázolástól megszabadított, abszolút festészet meredélyein mozog, néha meglepő színhatásokat váltva ki. A négy kiállító festő közül Dési-Huber István kissé brutális művészete állt legközelebb a természethez. Kisebb méretű temperái keresetlen megnyilatkozások, kettős arcképének modorosságától mentes őszintesége is meggyőző erejű. Mind a négy festő művészete azonban csak a beavatottak előtt volt megnyilatkozás, a közönség legnagyobb része tanácstalanul állt műveik előtt.

A Múbarát egyik kiállításán Miklós József képeit láthattuk. A festő hosszú időt töltött Finnországban és ez meglátszik áttetsző színskáláján, az északi pormentes, ritka levegő éreztetésén. Tájai a *Kalevala* világát juttatják eszünkbe, a rőt fenyőfatörzsek között játszó hideg napfényt. Magyarországi tájképein is megőrizte a színharmóniakat, itt azonban már elmosódottabbak a színfoltok, a rajz nem olyan éles, mint Északon. Kétségtelenül tájképei a legsikerültebbek, de arcképei között is találtunk közvetlen munkákat.

Egy érdekes szobrásztehetség mutatkozott be a Tamás-Galeriában. Borsos Miklósnak hívják az erdélyi származású művészt. Erős anyagérzékkel alkotja munkáit, formái alig emelkednek ki a kőtömbből, a részleteket összefoglalja. Emlékszerűen nyugodt minden márványszobra, szimbólikusan némák és titkokkal terhesek. A bronzban viszont mozgalmassá, érzelmessé válik stílusa. Az érc könnyen alakítható, sőt Borsos vékony vörösrézbadogból domborítja, kalapáccsal formálja, trébeli hajlékony lemezeit. Ősi erdélyi ötvösök hagyományai élednek újra fejeiben, az alakok domborműveit hordozó vörösréz lapjaiban. Érdeklődéssel tekintünk Borsos jövő fejlődése elé.

Náray Aurél festészetéről — újabb vásznait a Múteremben mutatta be — nehéz biztos ítéletet mondani. Egyesek szerint genialis festő, mások viszont tagadják kiváló képességeit. Minden biznnyal tehetséges művész, munkáiban azonban az értékek tele vannak salakkal, sekélyes szépséghajszolással. Ecsetjárása bravúros, merész futamai nagy technikára vallanak, keresi a laza színfoltok hirtelen odavetésében rejlő genialitás látszatát, de színei sokszor tisztátalanok, sárosak. A férfarcok elmosódnak, viszont a nőket mindig ugyanazokkal az édeskés arcvonásokkal ábrázolja. Színskálája nem nagyon fejlett, képeit ólomszürke és fehér tónusokra építi, amelyekből bibliai vásznain Jézus palástjának vörös foltjai villannak ki. Kompozíciói akadémikus megoldásokon alapulnak, típusai megszokottak, csak a laza színelrakás által válnak eredetivé. Munkácsy hagyományait eláruló néhány paraszti életképe sikerültebb, ezeknek tónusa is egységes, de a *Krisztus a tengeren* című képének viharos hullámaiba is őszinte drámai hatást vitt. A víz kékje itt élénkebb, mint a többi kép egyhangú szürke világa. Náray stílusa mégis leginkább a virág-csendéletben van igazán a helyén, laza színelrakása egyezik a csokor természetadta összevisszaságával.

Ifjabb Czene Bélának a Múbarát helyiségeiben bemutatott képei azt bizonyították, hogy nála is csak hazatérte után kezdenek jótékonyan érvényesülni a római tanulmányi évek hatásai. Most már nem veszi át egyes művészek, korok stílus-elemeit, mint olaszországi tartózkodása alatt, vagy előtte, mikor a quattrocento remekei ellenállhatatlan benyomásokkal nyomták el fiatal egyéniségét, most a hatások már leszűrődtek formanyelvében. Csak az olasz művészet nyugodt, nagyszabású szelleme, formatisztasága érvényesül stílusában. Különösen három freskőszerű, dekoratív felfogású képén jelentkezik az olasz hatás előnyösen : a *Szőlőhegyen*, *Hazafelé*, *Kubikos* című újabb festményei az előtérbe állított nagyvonalú alakokkal a ferrarai késő-quattrocento felfogására emlékeztetnek, de kevésbé szögle-

tesek, fanyarak. Az arcok formáit vékony ecsettel, grafikai módon mintázza, de a tájképi elemet sem hanyagolja el, a táj szőnyegszerű, letompított tónusai biztosítják a képhatás egységét. Arcképei között is voltak sikerült darabok, ősmagyar kompozíciói azonban még szétetek, bár a részletekben sok jó volt bennük. — Élesdi István grafikai komoly készültségre, biztos tudásra vallottak. Rómában ő is megtanulta a nagy formákban való gondolkodást, újabb munkáiban viszont lágyabb átmenetekre, mintázásra törekszik. — Buzi Barnabás alumíniumból öntött, zöldre patinázott Szent László szobrában leonardói nyomokon óhajtja az ágaskodó lovon ülő alak problémáját megoldani.

Farkas István a magyar festészet egyik legizgatóbb egyénisége. Művészetét Párizsban is számontartják a haladók között. Stílusát belső lelki erők határozzák meg, expresszionista a szó legigazibb értelmében. Képei a látszólag jelentéktelen tárgyon felül mély rejtélyekkel vannak tele, szinte hallucinációk. Festményein köznapi mezben démonok, megszállott emberek élnek misztikus küldetésüknek, a táj, amelyben élnek, meg van babonázva, a sivár házfalak, a lombjuktól megfosztott fák gallyai megátkozott vidéket ábrázolnak. Alakjai nincsenek húsból és vérből, inkább szellemjelenségek, akiknek külső formája, ha határozottabban jelentkezik is, groteszkül ijesztő. A formák elmosódnak, a színek látományszerűek, szinte érezzük, mint merülnek fel alaktalanul a festő képzeletében, hogy megkeressék a maguk valószínű motívumait. Különösen olajképei vannak tele izgató, kifejező értékekkel és színbeli szenzációkkal. Egy asztallapnak, egy öltözőnek sokszor olyan a színe, hogy emléketől hosszú ideig nem tudunk és nem is akarunk szabadulni. Virágcsendélete sziporkázik, ellobban, mint démoni varázslat. Vízfestményei már nem ilyen titokzatosak, úgy érezzük, hogy a képalkotás itt sokszor nem kizárólag a képzeletben indul meg, hanem valószínű benyomáson alapszik. Éppen ezért frissebbek, megnyugtatóbbak is. Olajfestményei azonban nem tűnnek maguk mellett semmiféle más idegen, valószínű ábrázolást. Képeit a Tamás-Galeria mutatta be.

Bor Pál balatoni és budai képei (Tamás-Galeria) a festőművészenek a közvetlen természetszemléletben való felrissüléséről tanúskodtak. Művein most is megérezhetők a kubisztikus előzmények, a tektonikus, szerkezeti elemek világos hangsúlyozása, mégis már öröme telik a formatompító és feloldó fény- és levegőhatások, a párás optikai élmények megrögzítésében. Ilyen képei között voltak finom munkái.

Basch Andor képei a Tamás-Galeriában nagy feltűnést keltettek. Régóta figyeljük a festő szerencsés fejlődését, aki most megérke-

zett stílusa megéréséhez. Feltétlenül a legújabb francia eredményekre támaszkodik, de új, egyéni jegyekkel gazdagítja a természet tiszta festői értelmezését. Talán a józan, kiegyensúlyozott természethez kötöttség, a színek zamatos kezelése jelzi a művész magyarságát. A valóságot mint csendéletet fogja fel, a dolgok valódi formáját, testiségét érezteti. Minden a maga önállóságában érdeklí, együttesük értékét csak a színek raffinált egymásmellettségében keresi. Nem a reflexek szerepét, hanem a helyi színek hatását emeli ki. Barnásszürke háttérbe ágyazza tárgyait, ebből kandikálnak ki jól megformált pirosas-zöldes almái, kék és csíkos kendői, amelyeket ugyan nem fest anyagszerűen, de hangsúlyozza színüket, a kelme éles töréseit. Csendéleteinek hatása előkelő, színben és formában a maguk örök művészi igazát zengik. Interieurjeiben néha ugyan sok barnásszürkét használ, színei itt sokszor tisztátalanok, de egy műterembelsőt ábrázoló festménye, a téli tájra tekintő háttérrel szintén meglepően sikerült. A figurálisban a test hengeres, kerek térbeliségét emeli ki, Derain hatása bennük érezhető leginkább, viszont ezúttal sem lesz száraz utánczó. Kiállítása igaz öröme volt a zavartalan festőiség barátainak.

Spectator.

IRODALOM.

A Természettudományi Társulat száz éve.

Gombocz Endre: *A Királyi Magyar Természettudományi Társulat története 1841—1941.* A Társulat alapításának századik évfordulójára a választmány megbízásából. Budapest, 1941. 1 képpel és 54 arcképpel, 467.

1822. szeptember 18-án Lipszében a természet- és orvostudományoknak 20 képviselője Lorenz Oken javaslatára megalapította a német természetvizsgálók és orvosok egyesületét. E szerény csemetéből száz év alatt terebélyes, lombdús fa nőtt s 1922-ben a veszített háború s a gazdasági válság nyomasztó légkörében is a százéves évforduló alkalmával az elnöklő Strümpell egyetemi tanár büszkén mutathatott reá az egyesület hatalmas fejlődésére s annak munkájára, melyben Humboldt, Virchow, Helmholtz s a német tudomány büszkeségei tevékeny részt vettek. Száz évvel azelőtt 20 tag, száz év után 8000 tag vett részt az összejövetelen, mely a természettudományok és orvosi tudományok összetartozásának tanúbizonysága.

Ugyanilyen célból alakult 1841. május hó 28-án Bene Ferenc javaslatára a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyűlése, mely alkalomból Bugát Pál indítványára a magyar természettudományi társulat megalakult. A társulat 1941. május 28-án a magyar Tudományos Akadémia dísztermében ünnepelte fennállásának századik évfordulóját s ez alkalomból írta meg Gombocz Endre első titkár a társulat százéves történetét, mely a magyar művelődéstörténelem értékes fejezete.

A bevezetésben tájékozódást nyerünk azon törekvésekről, melyek a természettudományi társulat alapítására irányultak. Perliczy Jánosnak Mária Teréziához intézett beadványa eredménytelen maradt, de a nagy királynő által alapított orvosi kar, a természettudományi tanszékek, az 1777-ik évi Ratio Educationis előkészítettek a talajt s Winterl Józsefnek, az orvosi kar tanárának, sikerült is szűkkeretű természettudományi társulat szervezése (Hungarische Gelehrte Gesellschaft), de ez csak rövid életű volt. Kitaibel Pál kísérlete sem vezetett eredményre. De már a negyvenes évek reform-

korszaka tudományos társulatok alapítására kedvező volt s Bugát Pál javaslatára 1841. május 28-án «egy rövidke óra alatt» megalakult a magyar természettudományi társaság. Az első felszólításra 134-en írták alá az aláírási ívet. A társulat első korszakának lelke Bugát Pál volt, pártfogóul sikerült István főherceget, a népszerű József nádor fiát megnyerni.

Az első alapszabályok a társulat céljait a következőkép jelölik meg: «... A természeti tudományokat művelni, különösen hazánkat természettudományilag megvizsgálni, minél nagyobb mértékben részletetni hazánkfiait a természettudományok jótékonyágában». A társulat elnökének, Bugát Pálnak munkásságát a szabadságharcot követő elnyomatás megbénította s életének utolsó éveit (1865-ben halt meg) nyelvészkedéssel töltötte.

A társulat II-ik korszaka, mely a szabadságharc leveretésével, 1849-ben kezdődik — válsággal kezdődött, melyet Szőnyi Pál tanár (magánnevelő intézet igazgatója) elnöksége szüntetett meg. A tagok sorában Semmelweis, Hunfalvy, Than, Balogh, Jendrassik, Markusovszky, id. Szily Kálmán, br. Eötvös József, Tisza Kálmán, Gyulai Pál neveivel találkozunk. Már ezen időben felmerült a természettudományok népszerűsítésének s a *Természettudományi Közöny* megindításának gondolata.

A társulat harmadik korszaka a kiegyezés idejében kezdődik. Ekkor választotta meg a Társulat első titkárául id. Szily Kálmánt, a társulat újjászervezőjét, ki előbb a Műegyetem tanára, majd a Magyar Tudományos Akadémia főtitkára, végül nyelvtudós volt. 1860-ban lépett be tagul, 1868—1879 titkár, 1871 alelnök s 1880—1898-ig elnök. A *Természettudományi Közönyt* 1869-ben indította meg s azt éaratlanul magas színvonalra emelte és népszerűsítette. Ugyanezt tette a *Magyar Nyelv* folyóirattal. Id. Szily Kálmán «egyedül álló alakja művelődéstörténelmünknek». 1924-ben, 86 éves korában hunyt el s élete fogytáig «kifogyhatatlan volt az erkölcsi, értelmi, anyagi eszközök feltalálásában, új meg új eszmék felfedezésében, irányok kitzésében».

A *Természettudományi Közöny* mellett megjelenő pótfüzetek, a könyvkiadások, a népszerű előadások a társulat népszerűségét igazolták. A tagok száma 1868—1890-ig 800-ról 7000-re emelkedett. Gombocz az 1869—1891-ig terjedő időszakot «a társulat hősi korszakának» nevezi s részletesen ismerteti a társulat sokoldalú munkáját.

A IV. korszakban alakultak meg Ilosvay Lajos javaslatára a szakosztályok, mint a specializálás következményei, de nem szűnt meg az anyaegyesülettel való kapcsolatuk. 1898-ban Szily Kálmánt tisz-

teleti tagul választották, arcképét megfestették, 10,000 forintnyi jutalomdíj alapot létesítettek, mellyel elsőizben Szily Kálmánt tüntették ki, másodiknak Herman Ottót, 1909-ben Semsey Andort s 1912-ben br. Eötvös Lorándot, 1932-ben Ilosvay Lajost. A társulat 1900-ban házat vett. Mindezt saját anyagi erejéből fedezte, külső támogatás csekély volt (1916-ban Jankovich Béla 5000 korona segélyt engedélyezett). A tagok száma 1891-től 7500-ról 10,000-re emelkedett. E fejlődésben nagy része volt Ilosvay Lajosnak és munkatársának, Gorka Sándornak, ki a Társulatban 20 éven át töltötte be nagy szakértéssel és buzgósággal a titkári tiszteletet.

Az V. korszak feladata volt a háború, a forradalmak, a gazdasági válság által okozott veszteségek pótlása. Ezúttal is a társulat saját maga segít helyzetén, az állami segély ezidőszert mindössze 1300 pengő. Az Ilosvay Lajos 80-ik születésnapja alkalmával létesített alap pályamunkák jutalmazására szolgál. A tagok száma 15,000-re emelkedett. A természettudományi tanács, a tihanyi biológiai intézet, a Széchenyi tudományos társaság azon közhangulat gyümölcsei, melyet a Természettudományi Társaság hozott létre. A könyv függelékében találjuk a Társulat 1841—1940-ig terjedő száz éve kiadványainak jegyzékét, mely egészen kivételesen nagyjelentőségű tudományos munkásság bizonyítéka. A népszerű előadások látogatottsága azt igazolja, hogy a Társulatnak sikerült egyik főcélját: a természettudományok iránt való érdeklődésnek keltését s a természettudományi ismeret terjesztését elérni.

A Társulat jövője jó kezekben van. Zimmermann Ágoston elnök és Gombocz Endre titkár nagy elődeik méltó utódai.

Gombocz könyve gazdag forrásmunka, melyből okulást, bizalmat meríthet mindenki, aki hazája kultúráját szíven viseli. Ezt pedig minden jó magyar ember megteszi.

Grósz Emil.

Bujdosó magyarok.

Ács Tivadar: *Kossuth Lajos papja: Ács Gedeon.* Budapest, 1940. —
Ács Tivadar: *Akik elvándoroltak.* Budapest, 1940.

Hazatértek szabadságharci zászlaink, visszajött a Délvidék; felpattannak régi fiókok zárjai s előkerülnek ismeretlenből, levéltárakból kéziratok, naplók, hogy hírt hozzanak a nemzeti szorongás és forrongás idején elfeledett hősookról, bujdosókról, régi sorsokról — feltámad a mult, hogy bátorítson, vigasztaljon, erősítsen.

Így került napvilágra egy szabadságharci emlékiratunk is a Nemzeti Múzeum kéziratárából. Szerzője Ács Gedeon, laskói lelkész,

ki mint nemzetőrkapitány Kossuthal emigrált. De nem is igazi napló tulajdonképpen ez a tíz kötet, melyből névrökoná, Ács Tivadar, tizennégy ívnyi kivonatot közöl. Inkább «holmi búfelejtő irogatás, mely pénz híján bort, kártyát, utazást, mindent pótol a száműzetés keserves éveiben». S valóságos dzsungel, melyen jól keresztül-kasul kell járni, hogy el lehessen igazodni bozótos útjain s ki lehessen belőle választani azt, ami a megörökítésre legalkalmasabb. Mert a kétszáz ívnyi anyagot minden törlés nélkül kiadni pazarlás volna, — viszont szemelgetni belőle élvezetes és hasznos feladat.

Csak egyben téved Ács Tivadar : hogy a kézirat teljesen ismeretlen volt eddig. Bevezetésében felrója a kálvinista egyháznak érzéketlenségét a saját hőseivel s vértanúival szemben, amit — szerrinte — csak úgy lehet magyarázni, hogy az egyház nem tűr bálványokat ; ebből kifolyólag volt lehetséges, hogy az amerikai kálvinista egyház hármás jubileumának évében minden kérés és sürgetés ellenére sem sikerült elérnie, hogy e naplót közreadják. Így talán — mondja — még senki sem olvasta s Hajnal István az emigrációról írt munkájában is alig egy mondatra érdemesíti. Legtöbbet még Vasváry Ödön amerikai lelkipásztor tett, midőn legalább két oldalt belőle lefényképeztetett és közrebocsátott az Amerikai Reformátusok Lapjában. (1939 ápr.)

Evvel szemben : magam a nemzeti múzeumi kézirat alapján több szemelvényt közöltem a *Napkeletben* (1935) a *Bostoni jegyzetekből* (ez a kézirat eredeti címe), azonkívül fontos népeleti adalékokat a *Magyar Ethnográfiában*, egy mutatót a *Protestáns Szemlében*, egyet *Az erő* c. ifjúsági lapban, végül pedig a *Magyar Nyelvőrben* egy kis nyelvészeti mutatót, amelyet az Akadémián fel is olvastak. Azonkívül két rádióelőadásban ismertettem az anyagot s a *Napkelet* cikke alapján Sárközi György szintén tartott egy rádióelőadást. Így tehát nem lehet állítani, hogy ez emlékiratok merőben ismeretlenek maradtak volna.

Magam a szemelvényekben elsősorban a történeti teljességet néztem, Ács írói arcképének, nyelve zamatosságának kidomborítását, s hogy általában ízelítőt nyujtsak a napló gazdagságáról egy eljövendő teljesebb kiadás számára.

E reménységtől függetlenül — most előttünk e bővített példány, melyet eleven érdeklődéssel és elszorult szívvel olvasunk. Hiszen megrendítő vallomások magyar sorsokról.

Örömmel követtem Ács Tivadart azokon az ösvényeken, melyeken előtte magam is jártam. Nagy öröm volt jól ismert helyekre bukkanni, de még inkább olyanokra, melyeket akkoriban helyszüke

miatt fájdalommal kellett elhagynom. Csak a célkitűzésben lepett meg némi következetlenség. Ha magát Ács Gedeont akarta bemutatni, elég lett volna teljesen a rendelkezésre álló anyagra szorítkozni; evvel szemben már a törökországi részben több helyütt idegen szöveget csúsztat be — László Károly naplójából lapokat, melyek részben az emigrációra vonatkoznak, részben talán Ács lelkészi működésének szándékoztak nagyobb nyomatékot adni. Mintha azt hinné, hogy Ács szerénységből nem írhatott eleget lelkészi érdemeiről, holott fontos, hogy milyen prédikációt tartott a bujdosó magyaroknak főünnepeken, stb. A szempont tehát változó, hol Ács a fontosabb (egyszer mint lelkész, egyszer mint író), hol az emigráció, hol a történet időbeli folytonossága. Így eshetett meg az is, hogy az amerikai részt Berzenczey László naplójával kezdi, mivel a Missisippin való átkelés részlete hiányzik Ácsnál.

Holott ha Ács Tivadar azon sajnálkozik, hogy nem állt elég papiros rendelkezésére, mért keverte bele ezt a két emigráns író, akikkel a jövőben még amúgy is foglalkozni akar? Ha pedig az emigráció történetéhez akart mennél több adalékot szolgáltatni, akkor csakis ezekre szorítkozva kellett volna mennél nagyobb teljességre törekednie.

A kiadvány azonban így is értékes. Ha kicsit felemás is, sőt bizonyos mértékben talán hiányos, amiről természetesen vitatkozni is lehet. Hiszen ha elénkbe tesznek egy dús kosarat, telve pompás és változatos gyümölcsevel, nem fog-e belőle mindenki más és más darabot kiragadni? Így vagyunk e kézirattal is. Egyiket az irodalmi (magyar és külföldi, Emerson, Longfellow, Irving) vonatkozások érdeklik, másikat a népeletiek, egyiket inkább a politikai, másikat a líraibb vagy anekdótikusabb részek; egyik Amerikáról s az idegen világról szeret hallani, másikat a szíve inkább a hazai dolgok felé húzza.

Amit magam hiába kerestem a naplóban, az az emigráns lelkiállapotának a rajza, a feljegyzéseknek talán egyik legérdekesebb része. Annak az ingerlékenységnek, a lélek görcsös és természetellenes állapotba torzulásának leírása, mely mint súlyos ragály tört ki közöttük, nemcsak Törökországban, hanem Londonban, Amerikában is — mint mikor egy üzleti gyűlés elformátlanítja és hasznavehetetlenné teszi a testet. Ezt írta meg nemrégiben Hunyady Sándor is egyik amerikai tárcájában, hol a beteg feje fölött a kórházi léclapon csak ennyi állt: Nostalgia. Ács «a legborzasztóbb emigráns-betegség»-nek tartja.

Mert ingerültségük — ahogy leírja — napról-napra nőtt s már

tartós jelenetekké, haraggá, sőt néha párbajjá fajult. Csaknem mindennap összezördültek valamin, pedig a vita tárgya gyakran teljesen «potyára» volt, teszem, hogy: Kjötahja vidéke hidegebb-e vagy Magyarországé. Ácsot hívták szekundánsul. Más alkalommal, hogy Szegeden ölték-e több disznót vagy Törökbecsén. Ács eleinte nevetett rajtuk, utána sajnálni és csitítani kezdte őket. Az igazhívó török pedig csak értelmetlen mosolygott ezeken: «Nagy bolondok vagytok ti, magyarok! Hogy egymást néhány mérges szó s egy kis civódás miatt gyilkolni akarjátok! Menjetek el a bimbasihoz s az utána járván a dolognak, a vétkes tisztnek talpára jó sort veret s aztán ismét *kárdások* (testvér) vagytok s a padisahnak vendégei.»

De voltak e tréfásabb összezördüléseken kívül mélyebben járó politikai és személyes természetűek is (Bem, Kossuth, Perczel) s az ilyen torzszalkodás örökös gyűlöletté látszott erősödni; ezentúl nem volt már többé vita köztük, csak néma harag. De ez is elmúlt s helyébe unalom és apathia lépett; érdekkörük egyre szűkebb területre szorulván, lassankint mindenki kapott fel valami rögeszmét, s mint a tömlöcbe zárt rab, sok ember monomániába esett. Érdekesen ír Ács a postavárás izgalmairól, nőismerősök hiányáról stb., s hogy ketreche zárt életük más irányban is megváltoztatta természetüket, azaz modorukat: eldurvultak. Szerinte nők társasága nélkül pár év elég arra, hogy az ember «barbárrá» legyen. Meghatóak Ahmed bey vizsgáló sorai, melyeket Batthyányné Emlékalbumába írt.

Kinizsy Istvánnak a naplóban közölt, Ácshoz írott londoni levelei hasonló tünetekről számolnak be, holott az ott élő magyarok mégis tágasabb világba ölhették bele honfibanatukat.

De ilyenekről Ács általában nem szívesen ír, mert — szerinte — nehéz mindezt megérteni annak, aki nem volt hasonló körülmények között. Írásának célja különben is a feledés, a szebb emlékeken elmerengés vagy derülés.

Ács Tivadart is a nyomasztóbb passzusok mellőzésében talán hasonló gondolatok vezették. Nem megindítani akar, hanem a mult buzdító erejével a mára hatni. Hasonló szándék mutatkozik másik könyvének összeválogatásában is.

*

Akik elvándoroltak: nem mind emigránsok. E kötetnek alig a fele foglalkozik a szabadságharc hőseivel. De a többi vándorló sorsa is adalékul szolgál ahhoz a felemelő igazsághoz, hogy a magyart bárhová vesse sorsa — becsülettel megállja helyét. «Az angol kivándorló — Ács szerint — ha letörik, soha többé nem lesz ember, ha az olasz

alól kicsúszik a talaj, gyakran bandita lesz vagy koldus. A magyar mindig újra kezd, mindig fölfelé kapaszkodik s az esetek legkisebb százaléka az, ha hazafelé nem tud erkölcsi, társadalmi vagy anyagi sikert felmutatni. A németnek államon felüli közjogi rendszer kell, hogy megmaradjon hazája hű fiának, a magyarnak elég a dal, a szó, a természeti hasonlatosság, hogy akkor is magyar maradjon, ha unokáiban él.»

Ez után a kissé derülátó kijelentés után nem kis élvezettel követjük Ácsot bolyongásaiban világszerte, ahol akár orvost, tudóst, mérnököt, gazdászt, akár hittérítőt, kutatót, felfedezőt, katonát, államférfit vagy államfőt mutat be, egytől-egyig a magyar értelem, a magyar lelemény és kitartás, hűség és lelkeség dicsőségét hirdeti; sőt nem egy magyar mártírhálált halt a tudományért vagy emberbarátságért.

Ennek a tételnek a kidomborítása talán az egyetlen rend, a mi e — mezei virágok módjára — lazán összefüggő fejezeteket egymásba kapcsolja.

Galériájából még a nő sem hiányzik, Sass Nelly (lady Baker) az Albert Nyanza-tó felfedezője személyében, aki férje betegsége alatt egy szál karddal a kezében vezette rajongó négereit rabszolgatartóik ellen, s akiről Keith Johnson, a nagy angol Afrika-utazó így ír: «Magyar asszony volt. Nagy szépség. Rendkívüli bátorság lakozott benne. Híre ma is ott röpdös a Nílus négereinek ajkán. Csak így emlegetik: «Esz-szitt». (A hölgy.)»

De ha betyáromantika kell, erre is akad példa, a százharminc év előtti legendás hős Szalay Lászlóban, az uruguayi pampák Rózsa Sándorában. Amerikában egész irodalom keletkezett róla. Bandájával hurokra került rablás, fosztogatás miatt, de a siralomházban meggyónja, hogy magyar hercegi családból való, maga gróf s csak szerencsétlen körülmények folytán züllött idáig. A halálraítélt keservesen zokog, a gyóntató atya meg van rendülve, szalad a rendfőnökhöz, az alkirályhoz. Magyar herceget nem lehet kivégezni. Pörújítás. Mégis fel kell négyeltetni a finom kezű, idegen kiejtésű grófot — mert semmit sem tagad. Az egész város a feje tetején áll, szegény misszekbe csak hálni jár a lélek. A kivégzésnél a gróf gyönyörűen viselkedik, bátran, büszkén, mint egy álombeli herceg — igazi magyar úr. A hóhér milliókat nyer egy-két szálért kékes-fekete hajából. Ékszerekkel fizetnek érte a buenos-airesi nők.

Regénybe illő az emigráns magyarok sorsa is.

Itt van Asbóth Sándor, «a tábornok, kinek golyó van a fejében». Így hívta az amerikai nép. Ott fekszik a buenos-airesi temetőben,

sírkövén Magyarország címere, egybefonódva a Lincoln-féle griff-madaras címerrel. Világos után elkísérte Kossuthot Kjútahjába, majd Londonba és Amerikába s a villafrancai béke után, reményességét veszítve, berendezkedett az új életre. Először építési rajzoló, majd egy amerikai bányavállalkozás szolgálatában ércbányákat tár fel a Rocky-Mountainsben. Acélöntődét teremt New-Yorkban, ami a világon egyedülálló vállalkozás volt, stb. Közben megbízzák a város rendezése tervével s ennek alapján épült fel a Manhattan-félsziget metropolisa. Ezt a tervét 1933-ban a chicagói világiállításon is bemutatták, mint oly előrelátó tervet, mely évszázadokra előre tudott gondoskodni a hihetetlen gyorsasággal fejlődő metropolis minden elképzelhető igényéről. Majd kitör a polgárháború s Asbóth Lincoln oldalán halálmegvetéssel küzd a rabszolgák felszabadításáért. «Annak ellenére, hogy egy golyó szétroncsolta balkarját, egy másik keresztül hasította jobbkezét s egy harmadik balarcán és szájpadrólán keresztül koponyájába fúródott», végigvezette a támadást, melyet az előtte tizenhárom golyótól talált ezredes kénytelen volt feladni. S bár a rendetlenül visszavonuló elővéd már majdnem magával ragadta az egész hadesoportot, mégis előretört Asbóth s az elleneséges csapatot parancsnokával együtt elfogta. A legtökéletesebb Jókai-hős. A háború folyamán katonai kormányzó lesz s mint ilyen száz helyre hívják keresztapának. Asbóth minden általa keresztelt gyermeknek a saját vezetéknevét adja keresztnév gyanánt. Később honvágyába s gennyedő sebébe behalt.

Kornis Károlyt Haynau halála ítélté s in effigie fel is akasztatta. Pálffy zsandárjai elől ő is szökik s csakhamar irányítója lesz a newyorki magyar emigrációnak. «Mondhatom, szívvéremmel vásárlám a nagyszerű tapasztalatokat» — írja kiadatlan naplójában a gyenge idegzetű, büszke magyar, aki mint gyári munkás a legkeményebb feladatokra vállalkozik, hogy dologkerülőnek ne tartsák. Majd két társával úttörő lesz a daguerrotyp fényképészet terén ; de visszatér régi tevékenységéhez is, a jogtudományhoz, s megnyer egy többmilliósi pórt, amivel Brazília első ügyvédje lesz. Hatkötetes filológiai műve a portugál nyelvészet alapvető munkája s kodifikálja a braziliai házasságjogot (mint ahogy egy magyar járásbíró, dr. Tóth László, az argentinait). Szellemi és ügyvédi munkássága mellett piacot teremt a magyar agrártermelésnek s tokaji szőlővenyigéi bevitelével milliárdokat juttat Kaliforniának. Ez is Jókai-alak.

László Károly csekély katonai rangja ellenére az emigráció egyik legfontosabb embere. Grechenek Györggyel és Asbóthtal együtt a newyork—syracusai, majd a syrakus—binghamptoni vasutak építé-

sével jól megalapozzák a magyar mérnök hírnevét. Ezekbe a munkálatokba Ács Gedeon is bekapcsolódott, ha nem is mint mérnök, hanem mint egyszerű axman, azaz karófaragó, ahogy tréfásan írja. Az amerikai állami birtokok felméréseivel is őket bízták meg, ami nem kis mérnöki teljesítmény (Mexikóban azelőtt ilyen felmérés nem volt), már csak azért is, mert a forradalmi és polgárháborús mozgósítás éveiben állandó életveszélyben forogtak munka közben. Mérnöki munkája után erdőkitermelő lett László s különösen a mahagóni exportálásával foglalkozott.

Ugyanakkor, amikor László Mexikóban az erdőt mérte, meg sokasodtak a mexikói magyarok. Ezek Miksa császár legionista csapatjában voltak igen nagy számban. Szűkebb testőrségét is hősi magyar huszárok alkották, akik a császárral együtt haltak — egy részük ott sínylődött utóbb a guanajutai sáncok celláiban. Pawlovszky Ede honvédszázados volt a császár egyik legbátrabb harcosa, Lenkey századossal és más aktív magyar tisztekkel együtt. Még Miksa inasa is magyar volt, Tüdős nevű huszár. Sőt a császár koporsójának díszőrségéül is a fogságból kiszabadult magyar tiszteket rendelték ki.

Az emigráció legérdekesebb alakja Berzenczey László, nemcsak szabadsághős és bujdosó, hanem első sorban kalandos utazó, de még inkább a magyar Őshaza megszállottja, aki «elment Kínába, — írja róla Ács Gedeon — hogy feltalálja a székelyek eredeti hazáját, s mint a látnok régi szolgája, sem jobbra, sem balra nem néz, nem köszön senkinek, meg sem áll, le sem ül, hanem megy... megy... megy... míg valahol puliszkával nem kínálják. Ott megáll, mert arról észreveheti, hogy ott laknak a góbék...»

Meg is látta az őshazát, de hogy csak belső vagy külső szemével-e, ezt talán még Erdélyben lappangó kéziratkötegei lesznek hivatva véglegesen eldönteni.

Magyar szabadsághős volt Csapkay Lajos József is, orvos, aranyásó, északamerikai követ, tőzsdés stb. Mint orvos tíz évig praktizált s megépítette Sanfrancisco városának belső negyedét, a Hungarian Blockot.

Gyurmán Adolf újságíró neve nemcsak az emigrációban, hanem egész Európában ismeretes volt. Mayer Móric, Klapka híve, Buenos Airesben nemzetőrségi ezredes, majd az argentinai északi vasutak, később a Rio de la Plata folyamhajózásának megteremtője. Ő építette a laplatai és buenosairesi gázgyárat és a világ egyik legnagyobb kikötőjének közraktári műveit. Mayer Elemér költő, katona, a Santa Cruz-territórium kormányzója s végül császárként uralkodott a Tűz-

földön, valóságos hadsereggel, melynek védelme alatt mosatta az aranyat stb.

De nem győzöm őket mind felsorolni, ezeket a fantasztikus alakokat, Jókai sokat megvádolt képzeletének eleven igazolói. Néha már szinte elképedünk, mintha Hány János szelleme kísértene, de Ács mind nyomtatott vagy kézirati anyagra hivatkozik, s a lelkes gyűjtő még tovább szedi össze anyagát, amint mondja — fáradhatatlan szorgalommal, «magyar szívóssággal», s talán majd újabb kötetben lesz részünk gyönyörködni, s multunk ismeretében gyarapodni.

Egy-két éve lepleztek le New-Yorkban egy domborműves emléket, egy lovon ülő magyar huszárt. A felírás: «Colonel Michael de Kováts, drillmaster of Washington's cavalry, Hungarian's son, America's hero» stb. Hazánkfia a XVIII. században élt, először mint Nagy Frigyes katonája harcolt Mária Terézia ellen, de elfogták, majd a hazaárulás vádja alól tisztázottan Amerikába vándorolt, ahol Washington bizalmas embere lett s az amerikai szabadságért esett el a charlestoni ütközetben. Talán még egyszer ő is helyet kap Ács magyar hőseinek csodálatos galériájában.

Beszámolómat Henke Tádé botanikussal zárom, a tudomány hősi halottjával. Cochambrában fekszik eltemetve. Sírja ismeretlen és jeltelen. De Alejandro Malaspina herceg így ír róla: «Nagy tudós volt, büszke magyar; hivalkodó a magyarságával. És miféle nép lehet az, amelyiknek ilyen tudósai és puritán férfiai vannak!»

Anyagát Ács Tivadar hírlapokból, folyóiratokból, kéziratokból és levelekből szedte össze — a kapott forrás természete szerint hol szárazabban, szakszerűen, hol kellemesen elbeszélő modorban. Könyve mindenképpen élvezetes és hasznos olvasmány.

Rédey Mária.

A régi magyar regényirodalom.

György Lajos: *A magyar regény előzményei.* Budapest, a M. Tud. Akadémia kiadása, 1941. 8-r., 540 l.

Szépirodalmunknak azt a régi területét, amelyen György Lajosnak most megjelent, negyven ív terjedelmű, összefoglaló munkája végigtekint, a részletekig ható, kutató, vizsga szemmel még nem járta be senki. A Dugonics és Fáy között gazdagon fölburjánzott regényfordítások tömege. Épen mert javarésztében fordításokról, majdnem

kivétel nélkül jelentéktelen alkotásokról volt szó, kevés kivétellel terra incognita maradt. A kevés kivétel ott mutatkozott, ahol a fordítónak személye (pl. Kazinczyé vagy Verseglyé), vagy az alkotás szokatlan népszerűsége (pl. a *Kartigámé*) keltettek különösebb figyelmet. Pedig az a közel 400 könyv, amely félszázadon át, egyik-másik több kiadásban, sőt két-három fordításban is megjelent, két nemzedéknek volt a kedves olvasmánya. Mi kellett ennek az olvasóközönségnek? ez volt az egyik szempont, amely az evvel az áradattal való foglalkozást érdemes munkává avatta. Hogyan készítette elő ez a helyenkint majdnem a ponyvához nagyon közeledő irodalom az igazi regény térfoglalását, ez volt a másik érdekes probléma, amelyre e kutatásnak felelnie kellett.

György Lajos három évtized nem szűnő fáradságával és folytonos érdeklődésével böngészte át, szinte hiány nélkül, az egész területet s alaposan végzett munkájának érett gyümölcse a könyv, mely előttünk van: a magyar «román» története. Mert így nevezi György a Jósikát megelőző könyváradatot, megkülönböztetésül az «igazi» regénytől. A megkülönböztetés helytelen, mert azon a tiszta véletlenen alapul, hogy «regény» szavunk az *Abafival* egyszerre született és az *Abafival* terjedt el; ha a szót Dugonics találta volna ki, nem beszélhetnénk, aminthogy lényegében nem is beszélhetünk külön románról és külön regényről. Magyar szempontból pedig éppen György Lajos emeli ki annak jelentőségét, hogy a többi európai nyelvvel szemben a magyar a maga készletéből nemcsak önálló szót fejlesztett ki a műfaj megnevezésére, hanem azt a magyar szókinsnek nélkülözhetetlen részévé is tette. Jobb lett volna tehát a regény szó mellett maradnia kezdetől fogva: a szövegben bántó a román szó használata, amit semmi egyéb, csak egy kis gyakorlatiasság indokolhat.

A regény úttörésének ez a története Györgynek 1913-ban, a *Philol. Közönyben* megjelent, majd alaposan kiszélesítve utóbb a berlini *Ung. Jahrbücherben* megjelent értekezéseiből épült föl: a tárgy-történet hivatott kutatója a fordítások egész seregének forrásait derítette föl és lankadatlan buzgalommal csaknem valamennyit sikerült is összegyűjtenie. Az így tetemessé nőtt anyagot azután, híven Császár Elemérnek jól bevált módszeréhez — amelynek *A német költészet hatása irodalmunkra a XVIII. században* c. alapvető dolgozatában adta példáját — két részben dolgozta föl. A könyv első részében, mintegy kétötödében, adja a régi magyar regényirodalom összefoglaló történetét, a másik, nagyobb részben sorra veszi valamennyi, az *Abafiig* megjelent munkát s egyenkint ismerteti őket for-

rásaik megjelölésével s a rájuk vonatkozó irodalom minden tiszteletet megérdemlő föl kutatásával.

Eleven, színes és szinte mondatról-mondatra érdekes és új az a kép, melyet a századforduló után megjelenő tömeg-irodalom térfoglalásáról fest. Jelentéktelen alkotások sikeresen vívják meg a harcot avval a regényellenes, komolyabb közhangulattal, amelyet Faludi Ferentől Bajza Józsefíg legkiválóbbjaink tolmácsoltak, csak ritkán ad egy udvarias Orczy Lőrinc jószándékú tanácsot az íróknak, hogy «románs kell mastani aszszonyi rendeknek» s ritkán adódik egy Kazinczy, aki meglátja, hogy a «fabrikai» regény csak a műveletlenebb tömegnek való ugyan, de szomorú, hogy a jó regényeknek is sok az ellensége. A regényírás tehát nem hálás s nem dicsőséget teremtő munka. A harcot mégis diadallal vívja meg, mert a társadalom minden rétegeből való s a legkülönbözőbb foglalkozású írók sokasága vesz részt benne s mert alkotásaik kezdetlegességén, tárgyi és nyelvi pallérozatlanságán át is egy meleg, magyar érzésvilág árad ma is felénk, amely biztosította sikerüket. S előmozdította mindezt a tárgyi érdekesség. Utópiák és robinzonádok, tündérregények és lovagtörténetek, rém- és bűnügyi s leginkább a szentimentális családi regények szövevényes bonyodalmukkal, változatos jeleneteik sokaságával s nem kevésbé mindig erkölcsi célzatukkal hamar meghódították az olvasóközönséget. Élt a heroikus regény is és Voltaire szellemével párhuzamosan, sőt megkésve még pásztorregény is talál olvasókra.

Mindezt jó szemmel figyeli meg György Lajos s élvezetes formában láttatja meg velünk. A rajz, amelyet élénk tár, teljes, gondos és művészi. Nagy szorgalmával és alapos ismereteivel könnyedén jár a majdnem útvesztő rengetegben s szinte minden fának tudja a történetét. Ha azt állítjuk, hogy a problémát mégsem meritette ki teljesen, arra egyetlen szerény megjegyzésünk készlet: az európai kapcsolatok kimélyítettebb és összefoglalóbb áttekintését is szerettük volna olvasni. A Lafontaine-hatásnak épen nagyon jól sikerült rajza készlet erre a megjegyzésre. Szerettük volna, ha épen ilyen összefoglalóan és áttekintően az Aethiopia-regénytípus magyar életrajzát, Wieland, Rousseau vagy Sterne Lőrinc magyar nyomainak összegyűjtését is megkísérli, mint ahogyan rámutat az első Walter Scott-vagy Staël-színekre is. Egy ilyen, európai szempontú fejezet még teljesebbé tette volna a kitűnő kötetet. — Külön ki kell emelnünk a munka két, önmagában szerényen megvonuló részletét. Az egyik valóságos fölfedezés-számba megy, a *Magyar Pamela* fölismerése Kis János *Flórájában*. Fest Sándor futtában említette ugyan e «szerény

kísérletet», — ugyancsak ő mutatott rá Kisnek Johnson-fordítására is — de Richardson hatásával kapcsolatban e kis rövidre fogott átdolgozás igazi jelentőségét György Lajos hangsúlyozza először. Talán nem csalódunk, ha Kis János munkájának elindulását Pétzeli József fölhívásában keressük, aki a *Mindenes Gyűjteményben* már 1790-ben sürgeti Richardson magyar fordítását. A másik becses gondolat a *Bélteki-házra* vonatkozik, amelyről stílusvizsgálattal állapítja meg, hogy eredetiségéhez szó fér.

Az anyaggyűjtésre és anyagközlésre s e második rész gazdag eredményeire már röviden rámutattam. E téren György Lajosnak már régi érdemei vannak. Ő tisztázta végképpen a *Kartigám* forrásának kérdését s *Melataon* (I. L. Rost) és *Menander* (C. Walter) regényeinek viszonyát, megmutatta majdnem minden e korbeli regényünk forrását, sőt, tovább menve, fölkatartott műveket, amelyeknek még létezéséről is alig, vagy egyáltalában nem tudtunk. Olyanok címét is tudja, amelyeknek egyetlen példánya sem ismeretes. Minden munkánál felsorolja a róla szóló irodalmat is, de egyetlen adatát sem vette másodkézből. Egy szerény mezei virágokból, néha csak (a botanikusnak mindenképpen érdekes) dudvákából kötött nagy csokrát tárja elének, amelynek egyrészt minden levélkéjét-bibéjét ismeri, sőt a gyökerét is tudja s amely egészével hozzátartozik a magyar rét pompájának ismeretéhez.

Néhány egészen apró megjegyzésünk van az anyaggyűjteményhez is. Wieland *Synopei Diogenesének* Kazinczy-féle fordításánál Szentjóni Szabó László kísérletét is megemlíthette volna. Otományi és a Szentjóni ugyanazt a Szabó Lászlót jelenti. A *Kolomposi Szarvas Gergely* nem Richter-, hanem Sterne-utánezat. Valószínűleg elírás, hogy Gleich Raimundnak a veje volt — fordítva inkább látszik lehetségesnek. A *Marienburgi szép Leányt* nemcsak Déry István fordításában adták (*Péter cár vagy a livoniai asztalos*), hanem Ernyi Mihályéban is: *Katinka, vagy a marienburgi szép leány*, s ennek címe közelebb is áll a regényéhez. Verseghy újabban előkerült regénytörredékét és Molnár Borbála versesregényét (*Szerencsétlen indulat vagy Sarolta és Sándor*) nem mellőztük volna a felsorolásból, valamint hogy meg kellett volna említenie Nagy Sámuel Sanderfordítását is (*Az Istennek jósága*), amelynek versrészleteit Csokonai fordította.

Ezek az apró megjegyzések, amelyeket szaporítani is lehetne, nem kevesbítik György alapvető könyvének eredményeit. Műve teljes képét adja a magyar regény elindulásának és ténylegességének, kitűnő prolegomena Császár Elemér regénytörténetéhez és a forrás-

ismeretek területén is nagy gyűjtemény, amelyre még sokan és sokat fognak hivatkozni. Méltó folytatása, sőt nevezetes állomása György Lajos eddigi munkásságának s jelentős gazdagodása irodalomtörténeti összefoglaló munkáinknak.

Kelemen Géza.

Görög bukolikusok magyarul.

A görög bukolikusok (Theokritos, Moschos, Bion) költeményei.

Fordította + Vértesy Dezső. Magyarázta Módi Mihály. 2 kötet.

298+184 lap. Budapest, M. Tud. Akadémia Kiadása.

A görög irodalom reprezentatív és máig is csodált alkotásai még a politikai széttagoltság korszakából valók : minden görög törzs hozzájárult valamivel a görög költészet naggyá tételéhez. Az eposz, elégia és epigramma az iónok érdeme, az egyéni líra az eoloké, a kardal a dóroké, a dráma Attikáé. Nagy Sándor politikai egységbe tömöríti az összes görög törzseket. Halála után a darabjaira széthulló birodalom alkotó részei közt a közös irodalmi nyelv, a *koiné*, s a közös kultúra bizonyos mértékig mégis fenntartja a faji összetartozandóság érzését. Mindenütt olvassák, tanulmányozzák, magyarázzák az előző korok szellemi örökségét, utánozzák is, de utól nem érik. Az epigonok e hanyatló korszakában a nagyvárosi élet s a fejedelmi udvaroknak a keleti deszpoták önkényuralmát majmoló légköre nem volt alkalmas nagyszabású költői művek alkotására. Ilyeneknek olvasására az embereknek se türelmük, se idejük nem volt. Aristophanes még szabadon kifigurázhatta komédiáiban Athén politikusait. Menander és kortársai már nem politizálhatnak, meg kell elégedniök a nyárszolgári élet fonásainak kipellengérezésével. Fejedelmi személyekkel szemben csak dicsőítő költeményeknek, *enkomionoknak* volt helye. A tekintélytiprás, sőt felségsértés vádja alá esett a költő, aki a fejedelmi családdal szemben bíráló megjegyzést kockáztatott meg, pl. Sotadesnek életével kellett megfizetnie merészségét, mikor Egyiptom királyának, Ptolemaios Philadelphosnak testvérházasságát (t. i. a király hűgát, Arsinoét vette nőül) helytelenítő módon tette szóvá.

A nagyvárosi életnek a mindennapi kenyér utáni hajszájában irodalmi sikerre is csak a rövidebb lélekzetű, ékes, szórakoztató költemények számíthattak, melyek «a fáradt, agyonhajszolt szellemeknek rögtöni kielégülést hoztak, vagy az olyan tárgyú rövid költői alkotások, melyek alkalmat adtak egy óhajtott, szeretett világon való elmerengésre s bepillantást engedtek az immár soha el nem érhető boldogabb életbe». Ennek a költészetnek megteremtője s Vergilius-

tól, Gessnertől és annyi mástól utánzott mestere a K. e. 300 táján Syrakusaiban született Theokritos, aki bukolikus költeményeinek sikere ellenére sem bírja el az alexandriai világváros tülekedő életmódját, az udvaroncok kegyhajhászó hízelgéseit és cselszövényei : inkább vándorbotot vesz kezébe s nekivág a bizonytalanságnak, semhogy együtt ússzék az önérzet nélküli tömeg szennyes árával. A tulajdonképeni bukolikus költeményeken kívül Theokritos más műfajokban is otthonosan érzi magát. Mímusaival sokkal magasabb színvonalat ér el, mint elődei, ú. m. Sophron prózája és Herondas sánta iambusai. Egyébként is, ha a mi szemünkben érthetetlen patológiai jelenségek, a pederasztíának termékeit, a fiúhoz írt szerelmi dalt a *paidikont* nem tekintjük — erre is mentségül szolgálhat Anakreon, vagy Platon *Symposion*jának Pausaniasa (VIII. sk.), aki az ideális értelemben vett pederasztíáról úgy beszél, mint az égi szerelmenről — Theokritos sohasem ereszkedik le az élet kloakájának reális esetelésébe, mint Herondas. Inkább halad epikus költeményeiben Homeros, lírai dalaiban Alkaios, Sappho, Anakreon, s a kardalköltők, főleg Pindaros nyomdokain.

Megeleveníti előttünk a szépségére büszke atlétát, a szerelmes ifjú típusait, az erőszakos és féltékeny szerelmezt, a lovagiasat, a pásztortípusokat, ú. m. az öngyilkosságra készülő szerencsétlen szerelmezt, az öntelt Polyphemost, az ábrándozót, a csak kötelességével törődőt, a szellemeset stb.. Pásztorai igazi húsból és vérből való pásztorok s csak egyszer fordul elő, hogy — miként később Vergiliusnál — a pásztorok álarca alatt a költő kortársai lappanganak. Női alakjai is nagy változatosságról tanúskodnak : fellép előttünk a kacérkodó, a könnyelmű hetaira, a fuvoláslány, a rostával jósló kuruzslónő, a szerelmének áldozatává lett naiv lány, a barátnőitől búcsúzó bájos menyecske, a jó édesanya, a feleségtípusok különböző fajtája stb. Theokritos természetes és könnyedén folyó előadása, természetszeretete, szelid humora egyeseket utánzására indítottak. Epigonjai közül legnevezetesebb honfitársa Moschos s a kisázsiai Bion, kiknek művei a Theokritos-kiadások függelékét alkotják.

Bár nálunk is voltak időnként olyanok, akik a hellenisztikus kor e kiváló alakjával foglalkoztak, — így pl. Radó Antal *Görög anthológiájában* a X. számút, *Az aratók* című bájos idill hexameteireit jó magyaros rímekkel adta vissza — mégis Guzmics Izidor 1824-ben megjelent teljes, de elavult Theokritos-fordítása óta egy évszázadnak kellett eltelnie, míg végre egy ép oly kongeniális, mint tudós műfordító sikeresen megbirkózott e nagy feladattal. Művének bírálója, Hegedűs István, 1917-ben így nyilatkozott róla : «Vértesy

műfordításának kiadása nyereség és hézagpótló lesz irodalmunkra és utólagosan is dicsőséget szerez korán (36 éves korában) elhunyt szerzőjének». Viszonyainkra jellemző, hogy az eredeti versmértékeket híven követő gördülékeny és pompás fordítás, melynek szakszerű magyarázatait a görög bukolikus költészetről szóló bevezetéssel együtt a hellenisztikus kor kiváló szakembere, Módi Mihály írta meg 1931-ben, a műfordítás elkészültének negyedszázados évfordulójára végre megjelenhetett. A kétkötetes munka a művészi fordítás, az irodalomtörténeti bevezetés, a jól összeválogatott antik illusztrációk s a hazai és külföldi szakirodalom minden számbavehető termékének felhasználásával készült gondos és kimerítő magyarázatok színvonala tekintetében egyaránt méltóképen illeszkedik be a Magyar Tud. Akadémia *Görög és római remekírók* sorozatának előkelő gyűjteményébe.

Wagner József.

A MAGYARSÁG VÉDELME SZÉCHENYI MŰVEIBEN.

I. Már Kemény Zsigmond így kiált fel Széchenyi Istvánról írott híres munkájában, vizsgálva a Legnagyobb Magyar politikai törekvésének velejét: «S mi vala Széchenyinek nagy s mindent alárendelt törekvése? Fajunk biztosítása s nemesb kifejtése. A magyar faj biztosítása és kifejtése feküdt szíven oly kétségkívül, mint Mózesnek az Izrael fajaé. Széchenyi e törekvést kiemelte és fölébe tette az állam többi szintén fontos problémáinak, sőt bizonyos pontig felül az emberiség legnagyobb kincsein is.»¹

Körülbelül negyven esztendő telik el, amikor Grünwald Béla a kiegyezés munkazajában kissé feledésbe ment Széchenyre irányítja újra a közfigyelmet, s ő is, akár Kemény, mindjárt munkája elején kijelöli a vonalat, amelyen a sokirányú Széchenyi megértéséhez el lehet jutni. «Egy nagy szenvedély uralkodik rajta: a magyar faj szeretete. Egy gondolat tölti el: a magyar faj felemelése s jövőjének biztosítása. E nagy eszme szabja meg életének irányát és szeleme e forrásból meríti erejét; s ezt az eszmét oly mélyen fogja fel s oly erős logikával vonja ki belőle a következtetéseket, mint kívülről senki sem.» Idézi a *Kelet népből* azt, amit Kemény is idézett előbb említett tételének bizonyítására s így folytatja: «A nemzet hivatásának mély felfogása, a fajszeretet rajongása nyilatkozik e sorokban. Széchenyi megtalálta életének méltó célját, a magyar nemzetiség kifejtésének eszméjét. Nemes érzései közül magasan kiemel-

¹ Kemény Zsigmond: *Széchenyi István*. 350., 351. l. (Csengery Antal: *Magyar szónokok és statusférfiak*. 1850.)

kedve, egész pompájában nyílt ki lelki életének legnemesebb virága : a fajszeretet.»¹

Gaal Jenő² háromkötetes munkájában ugyanezen a nyomon halad, sőt ifj. Iványi-Grünwald Béla szerint a Széchenyi-irodalomban a biológiai naturalizmus nézetét szólaltatta volna már meg, amely szerint a fejlődés célja : a különböző fajok nemesedése, differenciálódása és ez által a létért való küzdelemben a legtökéletesebb faj diadala. Úgy, hogy Gaal Széchenyiben nemcsak a politikai lángelmét magasztalja, hanem úgy véli, hogy Széchenyi rendszerében maga Darwin és Spencer bölcelete is már alapjában föllelhető.³ Gaal igazolásául meg kell jegyezni, hogy egy későbbi kisebb munkájában⁴ az előbbi, Széchenyiről vallott fajvédelmi felfogását tompította és azt kellő megvilágításba helyezte. «Széchenyi — írja e későbbi munkájában — a főcélét abban látta, hogy a törzsökös magyar nemzetet, mint az ural-altáji népfajnak nyugati műveltségre egyetlen alkalmas jelentősebb ágát, az emberiségnek megmentvén és azt a maga eredetiségében megtartván, alaptulajdonságainak ma hihetetlen, de tényleg lehetséges eszményi kifejelettsége által az egyetemes emberi civilizáció kétségtelen gazdagítására alkalmassá kell tenni. Azzal biztosíthatnók nemzetünk jövőjét a legjobban, — Széchenyi szerint — ha azt eredetien vonzóvá, ez által hódítóvá és kiválóvá tudnók tenni.»

De magánál ifj. Iványi-Grünwald Bélánál is találunk oly megállapítást, amelyet valaki talán máshogyan foghat fel, holott olvasva Széchenyi *Hitelé*hez írott bevezető nagy tanulmányát, mindent el lehetne róla mondani, csak azt nem, hogy a mai politikai értelemben vett fajvédelemre gondolt volna. Ugyanis szerinte Széchenyi elgondolásában a nacionaliz-

¹ Grünwald Béla : *Az új Magyarország, gróf Széchenyi István*, 1890. 7. és 197. l.

² Gaal Jenő : *Gróf Széchenyi István nemzeti politikája*. 1902 és 1903.

³ Ifj. Iványi-Grünwald Béla : *Gróf Széchenyi István, Hitel*. 1930. 161—162. l.

⁴ Gaal Jenő : *Széchenyi társadalmi politikája*. Széchenyi Eszmévilága. II. kötet, 1914. 125.

mus nem más, mint a «fajhoz való tartozás belső élménytudata».

Ily előzmények után nem kell túlságosan csodálkozni, ha itt-ott Széchenyiben már mai értelemben vett fajvédő politikust véltek találni vagy legalább is azok egykorú apostolát, aki ebben is előre látott vagy legalább is érzett, hiszen láttuk, hogy Gaal Jenő Darwin és Spencer fejlődési elméletének őseit véli látni Széchenyiben. Méhelý Lajos, a magyar fajvédelem egyik harcosa, *A magyar faj önvédelmi harca* című munkájában fejtegetvén a fajvédelem tételeit, a többek között ezeket írja: «Széchenyi Istvánnal joggal kérdezhetjük, hogy ha valaki magyarul tud, magyarul beszél, következik-e abból, mikép neki azért már magyarrá kellett volna átalakulni? Még határozottabban s *az élettan törvényeinek megfelelően* hangzik a Legnagyobb Magyarnek az a sokszor idézett, de soha meg nem szívelte tétele, hogy a szólás még korántsem érzés, a nyelvnek pergése még korántsem lobogása a tűznek, ekkép a magyarul beszélő, sőt legékesebben szóló is korántsem magyar még. Valóban nem, — teszi hozzá Méhelý — mert valakinek a magyarsága nem a nyelv pergésétől, hanem a szív dobogásától, vagyis attól függ, vajjon a szív dobogása által hajtott s *nemzedékről nemzedékre öröklött vér magyar-e*».¹

Úgy látszik tehát, hogy Méhelý Széchenyi Istvánt már a mai értelemben vett fajvédő politikusok közé sorolja be.

Ily körülmények között nemcsak érdekes, hanem talán időszerű is az a kérdés, hogy mi köze Széchenyi István faji politikájának a mai értelemben vett fajvédelemhez és mit értett ő tulajdonképpen a magyar fajiség politikáján és mit kell érteni nekünk, akiket az akkori kortól mégis immár száz esztendő választ el, s így ha nem nézünk alaposan az ő írásainak, beszédeinek s alkotásainak a mélyére, könnyen félreértés támadhat, még pedig olyan, amelyet később helyrehozni talán már nem is igen lehet.

II. Mielőtt azonban rátérnénk Széchenyi Istvánnak a most idézett írók részéről is elismert faji politikájának megvilágí-

¹ Méhelý idézett munkája 24., 25. l.

tására, hogy ezt megkülönböztethessük mindattól, amit ma fajvédelmen vagy faji eszmén érteni szoktak, szükséges, hogy röviden az utóbbiaknál a lényegre rámutassunk. Nem egészen könnyű, mert maguk a fajvédők között is sok az eltérés, nem is szólva arról, hogy a fajoknak pontos meghatározása és ebbe vagy abba a csoportba való beosztása szintén sok vitára ad alkalmat. Körülbelül a következőkben lehet összefoglalni azt, amiben legtöbbje mégis egyezni látszik.

A fajvédelem szerintük mindenekelőtt *élettani* feladat, mert a faj éppen úgy természettudományi, mint az állampolgárság jogi, a népiség (Volkstum) pedig történeterkölcsi fogalom. Günther megkísérli újabban a faj-tant az egyes fajok lelki vonásaival is kiegészíteni, addig csupán természetembertani térre szorult.¹ Természetes, hogy ebből kifolyólag a fajkutatók szorosan összefügg az átörökléssel. Ezekből következik, hogy a faj mint egységes jellegű embercsoport jelentkezik, amely mindig hasonlót hoz létre és ezzel minden más embercsoporttól elüt.

Megegyeznek abban is, hogy ma Európában tiszta faj nincs, hanem annak népei kevervék.

Azonban — ezt lehetne továbbá megállapítani — nem minden keresztezés helytelen, sőt a vér felfrissítése jóhatású lehet, ha a keresztező fajták egymástól nem állanak távol. (Ez az ú. n. luxuratio, aminek ellentéte a káros hatású: pauperatio.) Európai népeknek a zsidó fajjal való keveredése azonban feltétlenül káros. (Árja és nem árja.) Az utóbbi tétel több európai törvényhozásba is átment. Az előbbiekre vonatkozó törvényhozási intézkedések azonban kezdetleges állapotban vannak, és kérdés, hogy egyáltalán a fajvédelmi eszme előrenyomulásának a következményei-e csupán. (Előzetes vizsgálat, a házasság előtti terméketlenítés.)

A mai fajvédelmi eszme mellett még egy elhatárolást kell tennünk, még pedig — a nemzetiségi fogalom felé. Szinte fölösleges azt mondani, hogy ez a kettő éppenséggel nem fedi

¹ Dr. Hans F. R. Günther: *Rassenkunde des deutschen Volkes*, 1934.

egymást, noha bizonyos területeken érintkezik. A nemzetiségi kérdés a XIX. század elejének a szülötte, de uralkodóvá lett több-kevesebb hévvel az egész századon át, sőt azon túl a világháborúig. Nem vesztett hatóerejéből és így a feljemenyek nem igazolták Eötvös Józsefet, amikor a nemzetiségi eszme befolyásának a jövőben a politikára való csökkenését jövendőlte: «Mindazon okok, melyek a nemzeti egyéniségek felállításának támasztékul szolgálnak, részint egészen megszűntek, részint napról-napra gyengébbekké válnak. A leg-hatalmasabbik, — a fajok különfélesége — mely a nemzeti elkülönítésnek kiviteli alapul szolgál, Európában — a párányi zsidó nép kivételével — összes jelentőségét elvesztette. A nemzetiség elve melletti harc — folytatta tovább — azon értelemben, amint vették, sokkal többre került minden népnek, hogy sem attól kellene tartani, miszerint újra kezdik.» Mentségül szolgáljon a nagy állambölcselőnek, hogy akkor, amikor megjelent az a hatalmas munkája,¹ amelyből valók a most idézett sorok is — Európa a reakció alatt nyögött, köztük szegény hazánk is, s úgy látszott, hogy a francia nagy forradalommal kirobbant eszmék, amelyekből nőtt ki a nemzeti, majd pedig a nemzetiségi fogalom, vereséget szenvedtek. Eötvös e megállapítását, amelyet egyébként később igyekezett enyhíteni, nyilvánvalóan befolyásolta akkori politikai elgondolása is, amellyel az akkori Ausztriát különféle nemzetiségei visszaszorításával politikailag egy nevezőre szeretne volna hozni, az akkori magyar ókonzervatívokkal együtt. A nemzetiségi eszme eredeti alapjául a most idézett helyen a fajt jelöli meg, de hozzáteszi, hogy «mindazon okok közül, melyeken a nemzeti érzelve alapszik, napjainkban alig maradt fenn más, mint a nyelvek különfélesége. Ehhez képest, úgy látszik, hogy a nemzetiség fogalma . . . most a közös nyelv eszméjével azonos.» De Eötvös nem áll meg itt, hanem a fajra és a közös nyelvre való utalással az annyira bonyolult nemzetiségi kérdésnek mégis bizonyos, bár gyakran és ren-

¹ Báró Eötvös József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra*. Légrédy-kiadás 1902. 18. és 21. l. Az első kiadás két részben 1851-ben és 1854-ben jelent meg.

desen helytálló magyarázatát adja és végeredményében a nemzetiségi eszmét az egyes népek azon törekvésében látja, amellyel mindegyikük azon helyzet elfoglalása után fárad, melyre magát multjánál (történeti jogánál), nagyságánál vagy más tulajdonságánál (közös faj, nyelv stb.) fogva jogosítottnak véli.

A származási — vagyis faji — befolyást szerinte sokan nagyon túlbecsülik, ha abból akarják kimagyarázni a különféle népek között létező különbséget, miután az egyes népek nemzetiségi öntudata egyáltalán nem a közös származáson alapszik, amely tételét oda lehetne talán kiegészíteni, hogy nem feltétlenül azon.¹ Hogy a faj és nemzetiség fogalmai a XIX. század első felében még nem kristályosodtak ki és nem váltak el egymástól oly élesen, mint később, ez természetes, hiszen Darwin még nem fejtette ki fajelméletét, sem Gobineau.

Egyébként utóbbinak az 1853—55-ik esztendőkből megjelent munkája volt az, amely köztudomás szerint a faj-eszmét politikai térre vitte át. Előfutárjai voltak még mások.² Mikor Gobineau munkája megjelent, Széchenyi már Döblingben volt. Nem találtam nyomát annak, hogy azt olvasta volna, nem voltak feltalálhatók a Gobineaut megelőző fajkutatók munkái sem még meglévő házikönyvtárában, sem azon kötetek között, amelyeket Béla fia a 70-es években a soproni Frankenburg Irodalmi Körnek adományozott. Egyébként mindezekről, mind a Nagycenken lévő Széchenyi István könyvtárról pontos jegyzékünk van.³ *Naplói*, amelyek terjedelme a mellékletekkel és jegyzetekkel együtt közel 6000

¹ Ugyanott 7, 26 és 27. l.

² Felsorolja őket Günther említett munkájában: Blumenbach (1572—1580), Kant: *Von den verschiedenen Rassen der Menchen* (1775), a hollandi P. Camper (1722—1789), Lamarck (1744—1829), Darwin (1809—1882), a svéd Anders Recius (1790—1860), a francia Paul Brocca. 16—17. l.

³ Bártfai Szabó László: *Gr. Széchenyi István könyvtára* (A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának címjegyzéke VIII.) 1923. és Radó István: *Gróf Széchenyi István könyvtárának töredéke Sopron szab. kir. város közkönyvtárában* (Magyar Könyvszemle, 1938, II. füzet.).

oldal, szinte napról-napra örökítik meg életét, olvasmányait is rendszeresen bejegyzik azokba, de itt sem volt megállapítható, hogy Gobineaut vagy az azt megelőző fajkutatók munkáit ismerte volna.

Hogy a nemzet fogalma ismét más, ezt is fölösleges fejtegetni, de régi politikusainkat olvasva, Széchenyi Istvánt is, akkor nemzetiség és nemzet szavakat sem használják mindig következetesen és nem tesznek közöttük oly éles határvonalakat, mint most. Concha Győzőnek kellett jönni, hogy kifejtse a maga tisztaságában a nemzet fogalmát. De az kétségtelen, hogy faj, nemzetiség és nemzet között bizonyos, inkább talán folyamatos összefüggés van és így megértjük azt a szemléletet is, amely szerint a nemzetiség igazolja és követeli a nemzeti létét.¹

Eötvös József, aki szeretett volna a nemzetiségi harcok eltompulásában hinni s aki a XIX. század leguralkodóbb eszméjévé az egyéni szabadságot mint kora legfőbb törekvésének tárgyát teszi meg, a szabadság és egyenlőség fogalmai s a nemzeti szabadság eszméje között valóságos ellentétet lát. Külön fejezetet szentel azon tételének, hogy a nemzeti törekvések célja csak valamennyi létező állam felozlatása által érhető el.² Teljesen megegyezik ebben barátjával, a francia államférfi és történetíróval, Thiers-rel, aki szerint nincs hamisabb és szétbontóbb eszme a nemzetiséginél. Ugyanezt állapítja meg a faji eszmére Renan: «A faji politika a kiirtási és az állati háborúhoz vezethet csupán».

III. Aki csak valahogyan ismeri Széchenyi István államférfiúi működését, legfőbb munkáit és beszédeit, attól már nyugodtan megkérdezhetjük, hogy lehet-e neki valami köze a mai értelemben vett fajvédő eszméhez. Lehet-e köze, amikor ezt az előrebocsátottak szerint nem ismerte s amikor a nemzeti eszme túlhajtásából kifakadó dinamikus faji eszme egyik legnagyobb magyar kor-, és államférfiu társának, ba-

¹ Georges Weill : *L'Europe du XIXe Siècle et l'idée de Nationalité*, 1938. VIII. 1.

² Eötvös idézett munkájának 42, 10. és 14. l.

rátjának, Eötvös Józsefnek, de saját magának véleménye szerint is, mint a továbbiakban látni fogjuk, az «államhatalom», tehát a több nemzetiségű Magyarország szétrobantására és megcsontkítására vezethetett.

És mégis azt kell mondani, hogy bizonyos, de más értelemben, Széchenyi Istvánról mint fajvédőről lehet beszélni. Széchenyinéél gyakran találkozunk ilyen kifejezésekkel, mint : fajunk, vérünk, — sokkal gyakrabban, mint bármelyik kortársánál, ideszámítva Kossuthot, Deákot és Eötvöst is. Még pályája elején van, Pesten is csak néha fordult meg, amikor megdöbbenés tölti el, hogy a Magyarországra betelepült idegen népek szaporodása egyre nő, a régi magyar *faj* azonban szinte a terméketlenségig csökken, a nemesség erkölcsileg és fizikailag beteg.¹ Híres akadémiai első (1842. nov. 27.) beszédében, amelyre később még többször kitérünk, emlékeztet, hogy törvényeink egy hajszállal sem rendeltek többet, mint hogy a holt latin szó helyébe az élő magyar lépjen és a közigazgatás nyelve azon *faj* nyelve legyen, melytől nemcsak az ország vevé nemzetét, hanem mely az alkotmányos létnek is törzsöke. «Legyünk meggyőződve, minél közelebb emelkedhetünk minél többen azon népideálhoz . . . annál biztosabban és szaporábban éri el *vérünk* földi üdvét ; midőn viszont annál bizonyosabban és hamarabb dől sírgödrébe, mennyivel inkább és többen távoznak attól, miszerint féltékenyen óvakodva, hogy ne ártson s törhetetlen állhatatossággal működve, miként használjon, köztünk többé-kevésbbé mindegyik, sőt Hazánk minden fia : *vérünk* mentője, népcsaládunk jótevője, nemzetünk főndicsőítője lehet.»²

Szinte következetesen és ismételten használja azokban a cikkeiben a «vérünk» kifejezést, amelyeket a Vieuxtemps-kaland alkalmával a *Jelenkor* 1843 tavaszán megjelent számaiban írt. «Mert az (t. i. a Vieuxtemps Henrik hegedűművész hangversenye alkalmával a jurátusoktól vezetett fiatal emberek botrányos magaviselete, melyet Kossuth is nyomorult, garázda, piszkos tettnek nevezett), bármily nagyon bámul-

¹ Viszota : *Naplók*. II. 156. l.

² Zichy Antal : *Gróf Széchenyi István beszédei*. 1887. 256. l.

jon is ezen állításomon a felszínes elbizottság meg a tompa felfogás, nem kevesebbet rejt csirájában, mint *vérünk* lehető legnagyobb compromissióját és innen eredő veszélyeztetését.» Azután «Újabb időkben . . . annyira ment nemzetiségi ügyünk elő, hogy ma (1843), jóllehet még felette távol vagyunk a céltul, mégis szintolly kicsi a magyarul nem tudó vagy beszélni nem akaró lakosok száma általján véve már itt (t. i. Pesten), mint volt azelőtt azon szám, melly *vérünk* nyelvét érté vagy használni akará.» «Majd. . . senki sem fogja tagadhatni, kimondhatlan vastag homályt vetett *vérünkre* s ekkép nemzeti kifejlésünket hátlítá, stb.» Végül : «. . .csak rendmentheti meg s emelheti magasbra *vérünket*, rendet alapítani akarni pedig valóban gyermekes ámitás vagy zsarnoki ötlet, mielőtt mind egyik, mind másik részről ki nem volna húzva azon tövis, melly meg nem szűnőleg sérti részint a virulni akaró, részint magát elnyomatni nem hagyó nemzetiségek sebeit.»¹ Második akadémiai beszédében (1844 dec. 26.) így szól az ő Magyar Tudós Társaságához : «Éltető erő az, mi jövőndő nemzeti létünket biztosíthatja egyedül. Ámde éltető erő . . . sehol nem létezik egyebütt, mint azon *vér- és nemzethezi* hűségben, mely sokak keblében lakik, melly soha nem hül el, soha nem ernyed, de sötét napokban, valamint fényesekben, a legkisebb körben mint a legtágabban egyenlő gonddal és buzgósággal működik, a honnak felvirágzási szent ügyét, s mellyet ehhez képest, nem lehet, nem szabad egybekeverni azon kitörő, korlátok közé nem szorítható lánggal, s nyughatatlan, semmit bevárni nem tudó viszketeggel, melly nem egy hazánk fiának tüzei fel kedélyét : minthogy az első soha nem ront, de mindig épít, midőn a másik csak ritkán használ, legtöbb esetben pedig felriasztván a visszahatás elemeit, még a már kész munkát is rommá sujtja.»² Az 1847-ben megjelent *Politikai Programmtöredékek* című munkájában, amelyben a szerinte kitörni készülő osztályharc ellen foglal állást, olvassuk a többek között : «Mi magunk tapodtuk és vetettük úgyszólván kutyanak legdrágább kin-

¹ Szekfű Gyula : *Mai Széchenyi.* 337., 338., 344. és 347. l.

² Zichy Antal : *Beszédek.* 477. l.

csünket, nemzetiségünk *szeplőtelen* (tisztá, tehát faji?) voltát, alkotmányunkat pedig vagy nem őriztük vagy őriztük — millió honfitársainkról jobbadán feledkezve — annak egyedül nyomorult kiváltságos oldalát». Azután : «... ha visszatekintünk csak a legközelebbiről lefolyt 10, 15 évre is, lehetetlen legédesb örömeztetre nem fakadnunk, mert nyilván érezzük, nemcsak hogy élünk, hanem hogy annyi életerő rejlik *vérünkben*, mihez képest felvirágzásunk sem maradhat el, ha mi magunk nem vágjuk életünk fonalát ketté.» Az utolsó pozsonyi országgyűlésnek 1848 ápr. 3-án megtartott kerületi ülésében ¹ a megyei közigazgatásról tanácskoztak. A megyék átalakításáról volt szó, sokan a nemességet teljesen ki akarták rekeszteni. Széchenyi többször is felszólalt : szerinte most nem kellene sokfelé kapkodni és apró dolgokkal bíbelődni, hanem mint nagy csatákban, csak a fő szempontokat tartani szem előtt. A másik fontos ok pedig, — mondta többek között — amely miatt a nemességet nem kell kirekeszteni, a magyar nemzetiség. Azt mondják, a nemzetiséggel most már nem kell annyit törődni, mert a közös szabadság összeforraszt bennünket. De ha a szláv és a német is ugyanazt nem mondja és mi kevesebb számmal vagyunk : végre ki fogja egymást felolvasztani? A hatmillió magyar a hatvanmillió szlávot vagy megfordítva? Nyíltan kimondja, hogy előtte a magyarság kifejtése annyira legfőbb dolog, hogy a nélkül neki szabadság, alkotmány, felelős minisztérium sem kell. Mert a nem szabad nép egy kulcsfordítással szabad lehet, alkotmányt csinálni könnyű ; de a nemzet, ha nemzetiségét veszti, egyenesen annihiláltatik s a szellem öletik meg, habár a test megmarad is. Szóló már öreg ember, kinek gyomra rosszul emészt, csak abban találja örömét, hogy rokonai, *vérei*, magyar *faja* virágozzon. Inkább börtönben ülne, csak nemzete éljen, s ő ezen tudalmat bírhasssa, természetesen úgy érteve, hogy más nemzetiségek se nyomassanak el. A nemzetiség pedig, mint hajdan, úgy most is, a nemességben koncentráltatik ; ki volna tehát, ki e nemességet, mely nemesen feláldozá mindenét, ki akarná zárni jogából? Ó fenn akarja

¹ Zichy A. *Gróf Széchenyi I. beszédei*. 1887, 574—75. 1.

tartani a nemességet, a megyéket, s nem akarja összekeverni a vért a lymfával (vagyis a vért a vízzel).

Idetartozik Széchenyi István állásfoglalása a zsidókérdésben. Annál is inkább meg kell erről emlékezni, mert erről szintén különböző, egymásnak ellentmondó megállapításokat hallottunk. Mi tehát az igazság? Mellettük vagy ellenük volt? Hézagosan olvasva Széchenyi munkáit, valóban lehetséges kiszedni nyilatkozatokat, mellettük és ellenük is. De határozott választ csak akkor kapunk, ha összes idevonatkozó kijelentéseit ismerjük, azokat elemezzük a hely és idő szerint és összehasonlítjuk.

Legelőször *Naplójában* találunk idevonatkozólag feljegyzést még 1829-ből,¹ amikor a Kaszinóban tartott nagygyűlésről emlékezik meg, hozzátéve, hogy dühösen vitatkoztak pro és contra, vajjon zsidók lehetnek-e ott részvényesek vagy sem. Viszota szerint a többség elvetette a felvétel mellett indítványt, amit Széchenyi és Wesselényi javasoltak. Rá négyesztendőre² arról panaszkodik *Naplójában*, hogy a zsidó Liebenberg (L. Lipót bécsi nagykereskedő) mindent megmozdít ellene, mert ő a Kaszinóban a zsidók ellen volt. Ebből arra lehetne következtetni, hogy Széchenyi István a Kaszinóba való felvétel tárgyában Wesselényivel együtt elfoglalt előbbi álláspontját megváltoztatta, amit a későbbi események igazolni is látszanak. Valóban néhány év múlva, az 1839 ápr. 20-án megtartott pestmegyei közgyűlésen Széchenyi a zsidó emancipáció ellen szólalt fel: «Először — mondta a többek között — magunkat kell erősíteni, mielőtt hasonló engedményeket tennénk. Igaz ugyan, hogy a zsidók nagyon igyekeznek a magyar nyelvet megtanulni; de ez csak affektálásból történik és azért, hogy magukat az emancipációra alkalmasabbá tegyék. Különben nagyon tévedünk, ha azt hisszük, hogy az emancipáció folytán a zsidók magyarokká válnak, mert ők német érzelműek és nagyon kételkedik, hogy ők az igazi keleti törzsszel (a magyarral) össze fognak vegyülni. Ha azonban nekik, mint Zlinszky javasolta, még a birtokszerzési képességet is megadják, akkor nem tudja, hogy hova

¹ Viszota: *Naplók III.* 318. 1

² Viszota: *Naplók IV.* 431. 1,

fognak jutni a magyarok. Ellenvetik ugyan, hogy a zsidóknak Angliában is van polgári joguk, de számuk ott nagyon csekély. A zsidó emancipációval ugyanaz történnék, mintha a Jupiter bolygó összeütköznék a földdel, mert amaz ezt elnyelné.¹ Teljesen hasonló szellemben szólal fel 1844. október 1-én a zsidók iránti egyébként törvényt nem vált törvényjavaslat tárgyalása alkalmával, ami már a magyar közönség előtt inkább ismeretes. Beszédéből idézzük a következőket, mert más irányban is igen jellemző: «Nemzetiség, kifejtett nemzetiség nélkül nekem, megvallom, minden más progresszió nem kell, erre állítok mindent, e nélkül mondhatom, hogy zagyvalék nép leszünk, mellynek talán több pénze lesz, a dögbőröket talán drágábban eladhatjuk, stb., de ez engem nem mozdít. Mindenekelőtt áll előttem hűség a fajtámhoz . . . a mi helyzetünk e részben nem oly kedvező, mint például az angolé. Az angol nemzet ugyanis elibertálhatta a zsidó fajt, mert ha például én egy palack tintát töltök egy nagy tóba, azért annak vize nem romlik el, és mindenki ártalom nélkül megihatja; a nagy angol elemben a zsidó transeat, s ugyanez áll Franciaországra nézve is; de ha a magyar levesbe az ember egy palack tintát önt, megromlik a leves, és azt meg nem eheti az ember. Más példát is hozok fel. Ha egy bárkában ülök és abban van gyermekem és más gyermeke, és ha a bárkába bejő a víz, s előttem apodictice áll, hogy ezen két gyermeket benn nem tarthatom, az igaz, ha a magamét lököm ki és a másikat benn tartom, azt az újságban fogják hirdetni, de biz inkább a magam gyermekét conserválom és a másikat én kilököm. E tekintetben tehát a liberalizmus egyenesen a nemzetiség rovására történik, és ez nem vélekedés, mert apodictice szám szerint be lehet bizonyítani, hogy minden ilyféle kedvezés csorba a nemzetiségre nézve. Tehát annak, ki a nemzetiséget őszintén pártolja, lehetetlenség, hogy most oly elemnek, melynek több intelligentiája, több szorgalma van, a nemzetiség rovására kedvezéseket nyújtson . . . De mind e mellett nem vagyok az ellen, hogy úgy mint nemzetiségünk szilárdul, bárkánkat egy kissé tágítsuk, mert most pél-

¹ Viszota: *Naplók* V. 271—72., az Inf. protokollból.

dául némelyikre nincs oly szükségünk, mint azelőtt volt ; teszem azelőtt a sarkantyút a viláért le nem vettem volna a csizmámról, mert ebben is láttam a nemzetiségnek egy kis garantiáját, eddig a bajuszomat a viláért le nem vettem volna, most, ha bosszantja az orromat, meglehet, hogy leveszem, de mondom, ezelőtt le nem vettem volna, mert ebben is volt a magyarságnak egy kis symboluma . . . még azt hiszik utoljára, hogy itt az ember a zsidóság ellen van, holott én részemről az istennek minden teremtményét tisztetem, és bizonynal a zsidóságnak sem vagyok ellensége, sőt méltánylom előmenetelüket, és azt, mit a nemzetiség dolgában tettek, — azért ismételve mondom : maradjunk annál, mit a mult országgyűlés alkalmával öfelsége elibe terjesztettünk (ez az 1840 : XXIX. sz. törvény volt), és minden hosszas tanácskozással hagyjunk fel. Ez vélekedésem. Azt mondják továbbá, hogy a mélt. gróf nem attól tart, miként egy pár nyomorult zsidó tudná a magyar nemzetiséget veszélyeztetni — folytatta gróf Zay cáfoló közbeszólására. — Megvallom, hogy én egy egész osztályról, mely annyi birtokkal, oly tiszteletreméltó férfiakkal dicsekszik, így szólni nem mernék és a zsidókat általánosságban nyomorult embereknek nem merném nevezni . . . ha mi azt mondjuk, hogy a nemzetiség az alap, melyre mindent akarunk rakni, magunkkal ne jöjjünk ellentmondásba és ne gondoljuk, hogy ezen elem (vagyis a magyar) már oly igen erős, hogy halálos ágyából kiemelkedett, hogy Magyarország már oly szilárd, miként minden más elemeket magában felvéve, azokat megemészteni tudná. Méltóztassanak régi orvosoknak hinni, hogy oly reconvalescens nemzet minden nemzetiséget háttára nem vehet . . . Mint hű tagja a magyar fajnak — fejezi be — megvallom, hogy túl liberalizmus, egy túlzó indulat által vezetettve, magam gyermekét dobjam ki a bárkából, ezt másokért tenni nem fogom soha, soha, és ezen hűséget minden más nemzetben tudom becsülni ; de miután magyaroknak teremtett az alkotó, legyünk is azok és legyünk tisztán magyarok.»¹

Jönnek a 48-as események, a nyugateurópai forradalmi

¹ Zichy : *Beszédek.* 352—356.

megmozdulás után nálunk is a nyugtalan világ, amitől Széchenyi úgy féltette nemzetét. «Nekünk magyaroknak végünk van, német és szláv birodalom! A pajkos magyar kimarad. A zsidók lesznek egyedüli szövetségeseink, akik a mi hátunkon akarnak kilovagolni a pocsolyából.»¹ Már rövid időre rá a zsidók küldöttsége keresi fel, ekkor már közlekedésügyi miniszter, hogy támogassa őket az emancipációban, és Széchenyi milyen álláspontot foglalt el? A keserű és reményvesztett emberét, aki fájdalmas elképzelésében a forradalmi események miatt minden vetését elverve látja. «*Most* (a *Naplók*-ban is alá van húzva), amikor minden el van rontva (verfuscht und verhunst ist) nem vagyok ellene, Magyarország ügyis megszűnt létezni.»² Széchenyi idegei már nem bírták tovább, nem telt bele hat hét, megbomlott lelki egyensúllyal a döblingi elmeógyógyintézetbe vitték. Soká tért magához, évek teltek el, azonban azok között a zavaros levelek között, amelyeket eleinte nejehez, bátyjához, Taschner titkárához, Görgen doktorhoz és másokhoz intézett, találunk egyet — már 1850-ből, — amelybe minden bekövetkezett szerencsétlen eseményért magát vádolva, a többek között így riad fel: «Egy nép a többi fölé emelkedik, ezek voltak a magyarok — a zsidókat emancipálták, Magyarország lesz az ő birodalmuk, az új paradicsom a négy folyóval, a három hegygyel és a kettős kereszttel. És ebben az apocalipsisben én, szerencsétlen, játszottam, a főszerepet.»³

Széchenyi ellene volt annak, — és már akkor! — hogy a zsidókat minden korlátozás nélkül befogadjuk, ez világlik ki most idézett szavaiból, de nem hallgattak rá! Már megírta a *Kelet népét* és elmondta akadémiai beszédjét, amelyek mind tele voltak figyelmeztetésekkel és mértékre intették az új Magyarországot. De hiába volt, a közhangulat már más irányba fordult. Pedig ha megfogadják, amit akart, kérdezzük, hogy a zsidókérdés úgy jelentkezett volna-e, mint rá 50 esztendővel és százal? Nagymagyarország lakosa;

¹ 1848. V. 10. *Gr. Széchenyi István döblingi hagyatéka*. I. 311.

² 1848. VII. 29. Ugyanott I. 362.

³ 1850. IV. 27. Ugyanott I. 438. l.

1850-ben 13.459,549 lelket tettek ki, a zsidók száma az 1844. évi zsidótörvényjavaslat indokolása szerint ez évben 200,000 körül volt, így ekkor ezek a népesség 1'7%-a körül lehettek,¹ ez a szám 1869-ben már 3'5%-ra emelkedett. Nagymagyarorszáigé 1910-ben 20.086,487, belőle zsidó 922,000 (4'5%), Csonka-Magyarorszáigé pedig 1930-ban 8.688,319 lelket számol, ebben zsidó volt 444,567 (5'1%), míg a tíz év előtti (1920) népszámláláskor összlakosság 7.980,143, benne zsidó 473,310 (5'9%). Ez az egészségtelen szaporodás nem állott volna be, ha Széchenyinek szót fogadnak és a keleti bevándorlást megakadályozzák, nem származott volna belőle ránk annyi baj, sőt az akkor már itt volt hazai zsidóságra sem.

Megható az a le nem fojtható, akaratlanul is kitörő vonzódás, amely már a fiatal Széchenyit hatalmába keríti a magyar néppel, tájjal, muzsikával, szokásokkal való találkozásakor, amely érzés benne egyre magasabbra lobban, hogy majd vulkán módjára törjön ki, és immár felolvadva, lávaként füstoszlopok és rettenetes dörgés közepett temesse el a régi világot. «Ha valami hazait látok, — írja már 1820-ban, karácsony estéjén, az akkor már világlátott, élvvágó, magyarul még rosszul beszélő gazdag mágnás — annyira el-lágyulok, hogy egy hegedű, egy cimbalom, de egy duda hangja elég búsulásomhoz, vagy magamat elsírni. Egy nemzet jellemét (idiomáját) nem szabadna soha elváltoztatni vagy elpusztítani, mert az olyan, mint a fog zománca.» Bihardió-szegen állomásozik, gyalog megy Székelyhídra, hogy bakatort vegyen. Úriszékbe botlik bele, honfitársai politizálnak, de ez nem tetszik neki. Dícsérik a magyar szabadságot, mert olyan nincs a földön, az angoloké is csak papiroson van meg. «Ezek az emberek nem gondolkodnak, és ha gondolkodnak, csak maguknak, a parasztot pedig teljesen elfelejtik. Ez nekik senki.» És mégis rögtön hozzáteszi: «Majd vonzódom ehhez a nyers néphez, amelyet valójában szeretek, hogy tanítsam,

¹ Ez adatok a *Magyar Birodalom népessége* c. munkából (1850) és az említett országgyűlési irományi jegyzékből (IV. kötet 70. l. vétettek.

felemeljem, emberivé neveljem, majd elfordulok tőle és eltaszítom magamtól. Tudatlansága megindít: életemmel és véremmel szeretnék rajta segíteni, sorsában osztozni és azt elviselni. Gyakran kétségbe ejt és felháborít igazságtalan vaksága, gőgje és elbizakodottsága.» Egy-két napra rá Debrecenen át Pestre megy, mindjárt útja elején Nádudvarnál eltörik kocsija, parasztszekérre ül és este felé érkezik Török-szentmiklósra. A vidék sajnálatraméltó ország benyomását teszi rá és mégis kiüt belőle a magyar ember pusztarajongása. «A pusztaság nem hat rám kellemetlenül és néha érthetetlenül kellemes, ha tekintetem éppen oly határtalan itt, mint gondolataim. Mint a tengeren, itt is gondolataim a végtelent súrolják és néha oly lendületre ragadnak, hogy egész érzelmi világgal együtt messze, a földi határokon túlra ragadnak. Olyan ez a vidék, mintha a tenger földdé és jéggé változott volna.» Ilyenek a fiatal Széchenyi karácsonyi gondolatai. Ugyanebben az időben jegyzi *Naplójába*, hogy «végül sem szeret semmit úgy az ember, mint hazáját és honfitársait.»¹ «Azért, — írja a *Hitelben*² — mert honunknál van boldogabb éghajlati vidék is, hol úgyszólván se nyár, se tél nincs, — azért, hogy több idegen nemzet annyival előbbre van lelki műveltségében, mint mi, és sokan köztük még azt se tudják, mi az igazi szabadság, — vagy azért, mert másutt a társasági kellem, tudományok bája s a bajnoki becsület jobb fényben állanak már, mint nálunk sat., azért az el nem fajult Magyar még se fogja anyaföldét kevésbé imádni, vagy azt éppen elhagyni; mert van valami ki nem mondható, mi a nemesb embert ellenállhatatlan erővel csatolja hazájához, legyen az bár kopár mező, bár berkes lapány, vagy hősivatag.» És ugyanott: «Mélyebben fekszik azért lelkünkben azon ki nem mondható édes aggodalom, melly anyaföldünkhöz vonz s mely a halandó port félistenné magasíthatja s lelki rothanat jele, ha a természet ezen szent törvény (t. i. a hon szeretete s védelme) ki vannak már dörzsölve.» Gyulai szerint Széchenyi meggyalázt aa multat, egy dicsőbb jövő kedvéért,

¹ Viszota: *Naplók II.* 54., 101. és 79. l.

² *Hitel.* M. Történelmi Társulat kiadása. 1930. 323. és 299. l.

ámde így is önkéntelenül kiütözik nála a közös származás tudata, hogyha csak hún hagyományokra támaszkodik is : «Árpád apánk kihozott minket Ázsiából — mondja a magyar nyelv ügyében 1833 február 20-án tartott beszédében,¹ — de úgy látszik, egy lábunk még ott maradt.» Korán jegyzi be *Naplójába*, hogy neki «okvetlen a legősibb hún fajból» kell származnia, az már abból is kitetszik, mert a svájci Alpe-sek legszebb vidékei, vagy Olaszország leggazdagabb völgyeiben sose tudott úgy felbuzdulni, átmelegülni és lelkesülni, mint hazája kopár pusztái». ² A bécsi körökben — fejt ki Zichy Antal — sohasem érezte magát otthonosnak, pedig akkor már 1845-öt írtak és Széchenyi itthoni népszerűsége sokat hanyatlott.³

És a paraszt, fajunk törzse, ahonnan minden erő származik és amelynek őseivel együtt vándoroltunk ide ezer esztendővel ezelőtt! Mások, köztük még Felsőbüki Nagy Pál is, a jobbágyfelszabadításban nem láttak egyebet, mint megadni a század egyenlőségi koreszméjében az emberi megélhetés jobb lehetőségét. De Széchenyi mélyebben, sokkal mélyebben látott vagy talán érzett, mert a parasztban látta az egész magyar faj fennmaradásának egyetlen lehetőségét, az ő megnemesítésében, testi, lelki és erkölcsi feljavításában. Ha idevonatkozó munkáit és javaslatait olvassuk, szüntelen lelkünk előtt lebeg gyermekkorának az a jelenete, amikor a fiatal Pista gróffal apja egyik somogymegyei birtokán megcsókoltatta öreg béresének a kezét, azt mondván : Csókold meg fiam ezt a kezét, mert ez dolgozik értünk, ennek köszönhetünk mindent. Széchenyi Ferenc, a reményvesztetten sírjába szálló öreg magyar, mondta ezt fiának, és hogyan is törölhető ki ilyen emlék a gyermeki szívből? Nem szabad csodálkoznunk, hogy Széchenyi egyik magyar regényírója költői elképzelésében Széchenyinek a magyar parasztért folytatott küzdelmében öntudatlanul paraszti rokonvérnek a buzogását keresi.⁴

¹ Zichy Antal : *Beszédek* 108. l.

² Szekfű : *Széchenyi ígái*. 40. l.

³ Zichy Antal : *Beszédek*. 493. l.

⁴ Hegedüs Loránt : *Széchenyi István élete és éjtszakája*. 1931.

Naplóiban azt kérdezi, hogy szabad-e az ország. Mire méltatlankodva teszi hozzá, hogy : nem, mert a nemes ember szabad, a paraszt csak rabszolga.¹

És valóban *Hitelének* gerince a jobbágy földesúri viszonyának gyökeres megjavítása, ezt helyezi előtérbe, nem pedig a parasztok politikai szabadságát. «Ki tartja fenn a hadsereget? Ki fizeti az adót? A nemesség bizony nem, a jobbágy fizet, hódít».² A *Stádiumban*, amely tulajdonképpen *Hitelének* részletesebb kifejtése, ezt írja a többek között : «A parasztság sok nemzetbelire van tagolva, s a sváb értelmes munkássága, a tót irrthatatlan termékenysége, az oláh szokásihoz makacs ragaszkodása, a rác kereskedési ügyesége sat. mind szűkebb határok közé szorítják a törzsökös magyart, ki tán — ha független férfiúi öntartás az izlésnek legvalódibb mérője — minden kivétel nélkül az országnak legszebb lakosa ; ezen (magyar parasztság) a több s összegezett részekhez idomodva, nem sokkal nagyobb szám, melly a magyarság utolsó gyámola, csekély számban nemz, mint az oroszán, míg tót, német, oláh úgy szaporodik, mint gomba az erdőn.»³ Csak három éve írta a *Hitelt*, két éve a *Világot*, s íme, már (1833-ban) jön is harmadiknak a *Stádium*, és mint Botondnak buzogánycsapásai a burgasi ércapura, úgy zuhognak félelmetes egymásutánban az ütések a rozsdás rendiségre. «Hunnia minden lakosinak a nemzet sorába iktatása életet terjesztend ; kilenc milliónak ezentúl is abbúli kirekesztése ellenben elkerülhetetlen halált hozard anyaföldünkre. Ez lélekisméreti vallomásom! Tehát — Hunnia minden lakosinak polgári létet adni!» És ugyanott : «Mindaddig a szántóvető sorsát valóságos felemelő javaslatban nem fogunk meg-egyezni — míg mind a fő kormány, mird a bel kormány (fő kormány a bécsi, bel kormány a budai helytartótanács), mind a földesúr nem hiszik, s arrul tökéletesen meggyőződve nincsenek, hogy nem csak kár nem háramlik rája, ha *szántóvetőnek* valódi haszna eszközöltetik, hanem hogy mind a

¹ Szekfű : *Széchenyi igéi*. 146. l.

² Ugyanott : 147. l.

³ Szekfű : *A mai Széchenyi*. 182. l.

fejedelmi erő, mind az országi bátorság (biztonság), mind a földesúri boldog lét mindaddig semmi egyéb, mint hamisan kecsegtető szerencsétlen illusio, *míg az ország legszamosbinak léte nem erős, nem bátor (biztos) s nem boldog.*¹ Ezt a sorsközösséget, vagyis azt, hogy a nép legszélesebb rétegeivel együtt élünk és halunk — *abban az időben* senki úgy nem érezte, nem tudta és nem vallotta, mint Széchenyi István. A tömeg és a mindennapi ember csak a legnagyobb veszély perceiben érzi meg ezt, de a legnagyobbak tudják a béke csendes óráiban is, és Széchenyi ezek közé tartozott, amikor a magyar parasztság anyagi, testi és lelki felemelésével látta egyedül biztosítottnak a magyar faj jövőjét.

De azért nem akar parasztországot, mint ma vannak, akik ezt hirdetik. Hogy' akarhatott ilyet az, akinek első kiállása a Magyar Tudós Társaság alapításához vezetett? A *Hitel* egyik pontjában (kötelességekről) külön szól a «nemesség nemesítéséről». A pestmegyei követi utasítások közé fel akarta vétetni a nemesi birtoknak 50 holdon aluli oszthatatlanságát, ez volt a minimum-javaslat. De a többség a «szabadság» nevében megbuktatta, csak Fáy András szavazott Széchenyi javaslatát mellett.²

A Széchenyi-féle fajszeretet nyilvánulásának van azonban egy rendkívüli jellegzetes s talán kegyetlen, bár hálátlan módja. És ez a faji hibák őszinte feltárása.³ Egész történetünkben nincs talán egyetlen államférfiú, aki bűneink miatt oly kegyetlen ostoresapásokkal vágott volna végig egyébként annyira szeretett, talán imádott testvérein. Az újabb korból Tisza Istvánt lehet idesorozni. Hogy az e fajta ember kellemetlen, ez közönséges lélek előtt fontos lehet, de a legnagyobbaknál — igazán nem számít. A népszerűtlenségből — felületes szemlélődés mellett — mintha sportot űznének, kedvük telnék abban. Pedig nem a népszerűtlenség elérése a főcélja az ilyen közéleti férfiúnak. Hiszen éppen

¹ Ugyanott. 240. 246. 1.

² Viszota : *Naplók* V. 269. és Zichy : *Beszédek* 143. A gyűlés 1839. április 16-án volt.

³ Grünwald Béla szerint Széchenyi fajszeretete attól az időponttól vehető észre, amikor korholni kezdi a magyar hibáit.

Széchenyi Istvánnál olvassuk *Naplóiban*, hogy politikai céljai elérése szempontjából mily fontosnak tartotta a népszerűséget és hányszor panaszkodott önmagában, ha ezt csökkenni látta. Tisza Istvánról is tudjuk, hogy az a kevés éljen, amiben a tömeg részéről oly nehéz és önfeláldozó vértanú életében részesült — bizony jól esett neki. A népszerűség az ilyen nagyságú embereknek nem a küzdőtér levegője, amelyben egyedül érzik jól magukat, hanem sziklaszilárd meggyőződésüknek követése folytán a tömeg hangulatában előállott változásnak természetes velejárója. Jobb, ha van, de inkább ne legyen, mintsem az ő politikai elgondolásuk bukásának árán. Széchenyi kortársai közül az íróvilágban lehet talán egy-két keserű igazmondót találni, mint Berzsenyit és később Petőfit. Kétségtelen, — bármily paradoxonnak látszik — hogy ebben a kérdésben Széchenyi és Petőfi rokonelemek voltak, noha egyébként egész világ választotta el őket egymástól. Ha a legnagyobb igazi faji politikusaink egyikének, talán a legnagyobbinak, Géza fejedelemnek s utána Szent Istvánnak politikai módszereit jobban ismernők, valószínű, — legalább meggyőződésem az — hogy az akkor is már meglévő faji bűneinknek általuk is jól ismert kíméletlen ostromozását és büntetését náluk megtalálnánk.

Pozsonyban vagyunk 1826 májusában. Széchenyi már félévvel azelőtt feltűnt első, még pedig magyar felszólalásával a kerületi ülésen, ami egyévi jövedelmének felajánlásával a Tudós Társaság megalapításához vezetett. Többször felszólalt azóta a Felsőtáblán, sőt Metternichhel is érintkezésben volt már, lemondott katonatiszti rangjáról, tehát benne van már a pozsonyi diéta hullámaiban. Közel egy éve lesz már, hogy összeült olyan hosszú várakozás után az országgyűlés, mennyi mindent lehetne, sőt kellene cselekedni és . . . nem történik semmi. Mit csinálnak a követ urak? Szónokolnak és veszekednek. Arról folytatnak szenvedélyes vitákat, hogy mit tárgyaljanak először: a saját sérelmeiket-e, vagy a királyi javaslatokat, közben szidják egymást, személyeskednek. Széchenyi régen látja ezt, már annyira elkeseredik, hogy a provizórium ügyében történt felszólalása alkalmával szinte elragadtatja magát, szemére veti a főrendeknek, hogy az

országgyűlés már hét hónapja tart és még nem történt semmi, aminek maguk a főrendek is az okai, mert semmit sem fogadnak el, amit a Rendek javasolnak. A nádor erélyesen rendre is utasítja. Az országgyűlési tárgyalások egyik élénk és szellemes megfigyelője¹ írja, hogy a kerületi ülés olyan volt, mint egy zsidóiskola, egyik sem értette a másikat, nem is tudtak a végén semmiben sem határozni. A főrendeket alaposan szidták, rossz hazafiaknak mondták, Balogh² volt a leggorombább. Nem csodálkozunk Széchenyi fellépésén, sem azon, hogy ez időtájt *Naplójába* ezt a keserű megállapítást írja be a magyarról, aminek egyébként ismételten és nyilvánosan, legutóbb a felsőházi ülésen is, kifejezést adott: «Mi magyarok csak nem tudunk szenvedélyeinken — egyéni érdekeinken — uralkodni. Ezért hiányzik az áldás.»³ Már a *Hitel* előszavában találunk utalást egy másik hibánkra, mikor ilyesmiket olvasunk: «Tegye csak mindegyik a maga kötelességét és ne valami egyebet, hanem azt ugyan emberül. Ne avassa magát politikába, kormányba helyén kívül. Ne kívánjuk még azt is, hogy a kormány érettünk szántson, vessen és csúreinkbe takarítson». És körülbelül ebbe a gondolatba tartozik bele: «Csak ne panaszkodjunk szüntelen, hogy pénzünk nincs, hanem valljuk meg, hogy nem értjük a dolgot». Sokat foglalkozik a *Hitelben* áruink, főleg borunk hibás értékesítésével, mert «megcsaltuk a külföldet», mást szállítottunk, mint amit ígértünk, bőrét nyúztuk, azt gondolván, majd ő azt nem veszi észre, pedig «az a legeszesb kereskedő, ki legbecsületesebb is.» A polgári erényről elmélkedvén, e művében egyik helyen olvassuk, hogy: «A legnagyobb felekezet (a legtöbbje) csak hiúságból jó polgár, csak ott heves hazafi, hol közel a tanú, bizonyos a taps». Mert fényleni soknak legfőbb célja, nem — használni.» Hiúságunkra tapint rá, bár most még csak e helyen szelídebben, mikor ezt írja: «A magyar ember nemzetisége egyenes, bátor s komoly férfiúi érzés a szó legtágosb értelemben, szabadságimádás, hon

¹ Östör József; *gr. Keglevich Jánosné Naplói a reformkorszakból*, 1938. 48. l.

² id. Balogh János barsi követ.

³ Viszota: *Naplók* III. 57. l.

legforróbb szeretete s az élet kész elhagyása törvényes királyáért. Ezen alapul sajtáságunk, ez régi nemzeti szellemünk, s *becsültesd meg künn a magyar nevet*, van szívünkbe vésve. Ezeket fejtsük ki mind jobban. Illy tulajdonok, s nem ám pengő sarkantyú, vitézkötés — tán vitézség nélkül — s nem panyókás mente, nem sinór, borítás, paszománt, kócsagtoll, túri-süveg, atilla-kalpag, zrinyi-dolmány s t. i. fogják szépeinket magyarosítani, honunkat felemelni, mindenki bizodalját megnyerni s a külföldet arra kirszeríteni, hogy egy tökéletes férfiú említésénél mindég Magyar jusson eszibe.» De a titkos társaságokhoz is van szava : «Olly társaságokban nem bízok, melyek titkos aláírások s esküvésekkel vannak erősítve». És a nagy ünneplésre: «A teljes torokbuli vivát-kiáltozás mindég Judás-csók szagát terjeszti». De megleckézteti a «régii rozsdá szerető birtokost is, kinek se vagyonrul, se igazi becsületrül, de talán semmirül sincs józan eszméje.»¹ Igy a *Világban*, de vígasztalást is hozzáfűzve, mint a jó atya a szeretett, de bűnös gyermekéhez : «A magyar egy gyermeknép, most semmi, de minden lehet, mert lelki és testi erő rejtetik fiatal kebelében. Minden lehet, ha át akarja látni, hogy semmi. Csak két ellensége van : az Előítélet s Elbizottság.» Körülbelül ebből az időből jegyzi be *Naplójába* is azt a híressé vált mondását, hogy «mindenki vezér akar lenni.»²

Nem fél szemébe vágni nyilvánosan a nemzetnek egyik legszörnyűbb hibáját, mikor ezt írja : «Végre meg kell szüntetni vagy legalább enyhíteni a magyarnak eddigelé úgyszólván meg nem szűnő macska és kutya közti féle irigykedő, agyarkodó viszonyát és azon különös «fesz»t, vagy minek is nevezzük, melly szerint mindegyik kolompos, vezér vagy egyebüt saját feleire támaszkodó pártkalandor akar lenni», s megismétli e vádját a *Kelet népében*, amikor így ír: «Apáink, mióta elhagyták a Keletet, meg nem szűnő irigy fondorkodás közt fecsérlék el ereiket. Kitűnő férfiak s kivált csataedzett vitézek nagy híjával ugyan soha nem volt honunk ; de olly polgári erény, melly hódító varázssal bír és az egész nemzeti

¹ *Hitel* idézett kiadása : 282., 380., 381., 397., 398., 403., 410., 424. és 437. l.

² *Viszota ; Naplók IV.* kötet 361. l.

testet áthatotta vala, bizony csak úgy jelenik meg nemzeti évrzajaink unalmas lapjain, mint szaporán elenyésző egy-egy fényes bolygó». ¹

Jönnek a negyvenes évek, amelyekben Széchenyitől, a nagy «regenerátortól» a politikai szellő egyre jobban elfordul, ² ez elkeseríti és egyre keserűbb, még merészebb lesz. A *Kelet népében*, amely különösen behatóan foglalkozik faji hibáinkkal, így ostoroz bennünket: «Ne toljuk a hibáinkat s nemzeti hátramaradásunk okát, mint eddigelé vala szokás, általán véve mindig egymásra s kivált a kormányra, jóllehet, ezt igen sokszor tehetnénk igazsággal: de keressük azokat egyenesen magunkban; mert semmi, de egyáltalában semmi nem neveli valamelly nemzetnek valódierejét annyira, mint ha minden tagja ugyancsak derekasan betölti és férfiasan megállja maga helyét; illy jó gondolatra azonban csak akkor szokott jőni az ember, mikor mindig másutt keresés és másra tolás helyett, magával számoló hangulattal saját kebelébe nyúl.» A *Politikai Programmtörödékek*ben pedig, amelynek megjelenése már közel esik a forradalomhoz, olvassuk, hogy az «ellenzék taktikája jobbadán sympathiák, antipathiák és pajtáság között forog. Ha valakit nem kedvel vagy nem cimborája, tüstént rossz embernek, sőt hazaárulónak hajlandók kikiáltani; mert hiszen a párt egyedül a párt és az ezzel szorosán összekötött uralkodási viszketeg az, mellynek mindent alárendel». Azután elítélve a kuruckodási politikát, kérdezi, hogy mi ennek az oka és így felel: «Uralkodási vággyal egybeszótt gyermekies dac; lovagiság körüli emésztetlen ideák; s végre: fel nem fogása házassági viszonyunknak (vagyis Au ztriával való helyzetünk).» Kitér a politikában annyira szükséges modorra és ezt írja: «Célszerű modor, elégséges tapintat és helyes tactika nélkül lehet ugyan izgatni

¹ Szekfü: *Széchenyi igéi*. 147. és 149. l.

² Eszünkbe jut Dante, mert kevésre illik úgy rá, mint Széchenyire;

Szélre hasonlít, lenge fuválgóra
 e földi hírnév — mely nyégt cseréli
 a tájjal, amint erre fúj vagy arra,

(Purgat. XI. 100—102.)

és lázítani sikeresen untig s romba és tökéletes chaosba dönteni mindent, de ezen kellékek nélkül vajmi szomorú szerepet játszik bár a legkitűnőbb ész is a politikai reform terén.»¹ Visszatér erre az utolsó rendi országgyűlés kerületi ülésében mondott záróbeszédében, már mint mosonyi követ, mikor figyelmezteti a türelmetlen ellenzékét, hogy «midőn új aerát alkotni akarunk, új modorra is van szükségünk.» Harmadik akadémiai beszédében (1846 dec. 20.) olvassuk ezt az annyira találó keserű vádját: «Nemzetünknek mindig az volt hibája, hogy vagy nem bízott magában vagy elbízta magát. Hasonló a puskaporhoz, melyet nyugvó állapotában egy kis víz is elolvaszt, melly fellobbanásával — használjon aztán, vagy ártson bár — saját magát mindig megsemmisíti.» Ismét levonja a következtetést, hogy «egyedül mi magunkban van a feltámadás, ne felejtsük ezt soha.»² És bátran szembenéz az új országgyűléssel is 1848 július 21-én az emlékezetes válaszfelirati vitában, amikor Kossuth harcias és Deák Ferenc békitő nyilatkozata után így szól: «Akárkivel találkozzom, azt hallom, hogy veszélyben van a haza. Így már lassankint magam is el kezdem hinni. Hanem nem azért gondolom, hogy veszélyben van a haza, mert ellensége van oda kinn, hanem azért, mert ellensége van ide benn.»³

IV. De hát milyen eszközzel gondolta Széchenyi faja gyarapítását, nemesítését elérhetőnek? Nem elég a nemzeti bűnököt akármilyen leplezetlenül is kortársaink szeme elé tárni, meg kell mutatni az utat is, hogy miképpen lehet azoktól megszabadulni. És miképpen lehet a magyar nemzetiséget magyarrabbá és még magyarrabbá átgyúrni?

Itt, az e célra vezető eszközökben Széchenyinél két részre szakadnak az elérendő sikerhez vezető módok. Az első csoport *időleges természetűeket* foglal magában, a másik, amely egyúttal politikai program nekünk, sőt a jövőre is, de ez volt ezer esztendőn át történetünk legnagyobbjainak, ez azután *időtálló* és — mondhatnók — örök, amennyiben egyáltalában emberileg nem mulandóról beszélni lehet.

¹ Szekfü: *A mai Széchenyi*. 374., 375. és 393. l.

² Zichy Antal: *Beszédek*. 516. és 518. l.

³ Zichy: *Beszédek*. 597. l.

Az időleges módozatok közé tartoztak azok, amelyek Széchenyi korában a jogi és a társadalmi akadályok eltávolítását jelentik. Első három nagy munkájában fejtette ki ezeket, a *Hitel*, *Világ* és a *Stadium* c. alatt megjelentekben, amelyek mind szervesen kapcsolódnak egymásba s tulajdonképpen a később megjelenő *Világ* nem más, mint a *Hitel* ellen felhozott bírálatokra adott cáfolat és a *Hitel* eszméinek részletesebb kifejtése, a *Stadium* pedig most már a megelőző kettőben foglalt és a lángész kirobbanó ötletgazdagságából született eszméknek rendszeres összefoglalása. Ezekben a munkákban foglalt Széchenyi-javaslatokra kell csupán utalni, amelyek az időleges korlátok eltávolítását követelték és aminek következtében e korlátok előbb-utóbb, legvégül 48-as törvényhozásunkban, le is omlottak. Ezek voltak : töröltessenek el mind nemesre, mind nemtelenre nézve a *Hármaskönyv* azon korlátai, amelyek a hitelnyújtást akkor akadályozták ; az ósiséget el kell törölni ; a magszakadásból származó fiskalitások örökre szűnjenek meg ; Magyarországon mindenki teljes tulajdon gyanánt szerezhet ingót és ingatlant ; mindenki egyenlően álljon a törvény oltalma és súlya alatt ; megyei pártvédeiket a nemtelenek saját maguk válasszák ; a megyei házipénztárhoz és országgyűlési költségekhez «idom szerint» mindenki fizessen ; a vámok egyenlően sújtsanak mindenkit és az országgyűlésre tartozzanak ; moropóliumok, céhek, limitációk s egyébilyes, a köz szorgalmát akadályozó intézetek örökre eltöröltetnek ; Magyarorszában csak magyar nyelven szóló törvény, parancs vagy ítélet lehet kötelező ; minden törvényhatóság csak a helytartótanács «közbenjárása által hallja a fejedelmi szót», vagyis a magyar kormány megkerülésével az uralkodó semmit se rendelhessen el ; a tanácskozások nyilvánosak legyenek, valamint az ítéletek is. Ez az a híres tizenkét pont, amelyet 1833-ban ő legelsőnek összeszedett és ami alapja volt jórészt a 48-as vívmányoknak is, de amelyek mind bármily fontosak, mégis csak időleges értékűek voltak az ő sokkal mélyebben fekvő, nemzetiségmentő, óvó és fejlesztő politikájában.

Széchenyi nem pillanatnyi sikerekért dolgozott, egy-két évtizedre, akkor nem volna más, mint egyik sok kiváló kor-

társa közül. Van neki éppen a magyar faj megjavítási küzdelmében oly gondolata, amely időtálló és amely rokon az ezeréves Magyarország nem sok, de néhány nagyjának elgondolásával. És ez az értelmiség tágítása, a nép minőségének emelése, a közértelmesség, — amely egyedüli valóságos erő — a kicsiszolt emberi fő. Okoskodása a következő. Aki tanul, az tud, aki tud, az sikerrel veszi fel a versenyt természettel és nála tudatlanabb emberrel, ha az egész magyar nemzetiség tud, akkor sikerrel veszi fel a versenyt a többivel és az egész ország a külfölddel; aki tud, az türelmesbb, meghallgatja az ellenkező nézeten lévőt, a tudás tehát könnyebben szoktat le bennünket legnagyobb nemzeti bűnünkről, a szenvedélyeségről, a veszekedésről és a kívánatos modorhoz segít; aki tanul és tud, az majd szívesen dolgozik, a lusták száma tehát csökkenni fog;¹ a munka alkotásokat teremt, tehát vagyont, az országot gazdaggá teszi; függetlenné nemcsak gazdaságilag, hanem lelkileg is, mert a lelki függetlenség alapja a jólét.

Érdekes, hogy Széchenyi fajnemesítő elgondolásának ez a logikai láncolata a múlt század második felében és a mostani első két évtizedben mennyire feledésbe ment. Széchenyiben ezidőben alig láttak mást, mint közgazdasági politikust, aki külföldi tapasztalatai alapján a magyart különféle korszerű, főleg gazdasági létesítésekre ösztönözte. Ha például kezünkbe vesszük Kautz Gyulának Széchenyi *Hiteléhez* írt igen terjedelmes előszavát, látjuk, hogy az eszmei és az erkölcsi végső indokolás mennyire elsikkad nála is. Pedig már Széchenyi első munkájában, a *Hitelben*, a figyelmes olvasó rájöhet erre, ha elméjét a korszellem nem befolyásolja. A *Hitel* «Mit kell tenni és min kell kezdeni?» című fejezetében, amely tulajdonképpen az egész munkának dereka, ezekre a következtetésekre jut az író: *a)* kereskedelmi és váltójog (szűkebb értelemben vett hitel szempontjából); *b)* igaz becsület

¹ A magyar «Nemzetiség» Széchenyi szerint akkor lusta volt, mert a jobbágnak nem volt érdeke, hogy dolgozzék, a nemesi osztály sok előjogának birtokában az anyagi javak bőségében volt, a főnemesiség nagy része pedig csak saját mulatságával törődött, hozzá még nemzetietlen is volt.

és a cselekedetek egyenessége (hitel tágabb értelemben); *c*) polgári (nemzeti) erény; *d*) nemzetiség; *e*) koncentráció (közszellem); *f*) kiművelt emberfő, amihez még végső megállapításként Széchenyi rögtön hozzáteszi: ennél lejjebb nem bocsájtkozhatunk.

Se szeri, se száma az idevonatkozó idézeteknek. «Engem soha sem ijesztett — mondja már idézett első akadémiai beszédjében — csekély számunk, de felmaradhatásunkért annál erősebben rettegtem mindig azon okból, mert fajtánk anyagi, mint szellemi léte oly felette könnyű.» A *Stadium*-ból: Nem a nép sokasága okozza egy vidék virágzását, hanem a nép minősége.¹ A *Világból*: Nekem úgy látszik, hogy mindenekelőtt az értelmiséget tágítani és igazítani és a nemzetiséget terjeszteni kell s Nagyot, Dicsőt s Halhatatlant csak azután vihetni végbe. A *Hitel*ből: Ami magyar, mivel magyar, még nem helyes, hanem helyes és helytelen is lehet; s a külföldi nem megvetendő, mert külföldi, hanem megvetendő és elfogadható is lehet. «Nekünk magyaroknak nagy hibánk van, hogy arról is szeretünk professzori bölcsességgel disputálni, amihez egyáltalán nem értünk.»² Újból a *Hitel*-ből: Igazibb súly s erő az emberi agyvelőnél nincs. Ennek több vagy kevesebb léte a nemzetnek több vagy kevesebb szerencséje.³

Széchenyi elgondolásában tehát a fajnemesítés általános és legvégső okozója: a kiművelt emberfő — az ő szavajárása szerint. A fajt tehát így lehet és kell nemesíteni. Ebből következik, hogy a fajok keveredését megengedhetőnek, sőt jónak tartja, ahogy *Naplójában* meg is jegyzi: «A fajok keveredése jó. Virágok, gyümölcs, állatok, emberek!»⁴ Ha tekintjük leszármazását, amely szerint atyai ágon ugyan szinte tiszta magyar fajtából, anyai ágon azonban a Festeticsék révén inkább dinári oldalról származott; ha tekintjük azt a főúri kört, amelyben társadalmilag annyit mozgott, amelyben felnőtt; sűrű és hosszantartó külföldi utazásait Angliában és

¹ Szekfü: *Széchenyi igéi*, 72, 1.

² Zichy Antal: *Beszédek* 607, 1.

³ *Hitel*. 414, 1.

⁴ *Viszota*; *Naplók*. II. 557, 1, (1825, júl. 23.)

Franciaországban, amelyekben, különösen az elsöben annyira kevert a nép ; ha figyelembe vesszük, hogy a fajelmélet első igazi tudósa, Gobineau, kiobbantó munkájának még hírehamva sem volt ; végül a részéről kitünően ismert több nemzetiségű hazai helyzetet, akkor fajkeveredési álláspontján igazán nem lehet csodálkozni.

De hát a kiművelt emberfő kívánságát szembehelyezhette bármely nemzetiséggel, amelyik kiművelhető és amilyennek ő a magyart mindenekfölött tartotta. Ám ez a megállapítás az ő «mindenekelőtt hűség a fajtámhoz» életigéjének nem lehetett elég, a kiműveléshez, a tudáshoz magyar ízt kellett adni, azon akadályok eltávolításán kívül, amelyek, mint kimutatta, fellépésekor időlegesen voltak a magyarság egyetemes fejlődésének kerékkötői. Itt is kellett, szükség volt, valami általános, minden rendű-rangú magyarra, minden magyar meginduláshoz és építéshez szükséges összetartó, gerjesztő kovászra. Ez volt azután Széchenyinél a második egyetemes eszköz, amelyért fellépése pillanatától utolsó lehelletéig emberfölötti erővel s kitartással dolgozott, buzgókodott. És ez volt : a *magyar nyelv*, az a magyar nyelv, amely azóta és azután is a magyar nemzetiség vagy akár magyar fajiség legjellegzetesebb ismérve és a magyar lét záloga leend. Mert mit érnek számunkra például az eloroszosodott, eloláhosodott vagy elnémetesedett fajtisztá magyarok? Széchenyi szinte felesküdütt a magyar nyelvre fellépése első pillanatától kezdve, noha akkor még nem is beszélt és nem is írt kifogástalanul magyarul, ami érdemét csak fokozza. Erre esküdütt fel a Tudós Társaság alapításától kezdve idegen szavaink megmagyarosításán, az akadémiai nagyszótár megteremtésére vonatkozó indítványán és még számtalan idevonatkozó kezdeményező lépésén keresztül és át egész a döblingi *Nagy magyar Sztatiráig*, amelybe maró gúnnyal írta be a Bach-rendszer németesítő politikája következtében magyar anyanyelvünkön elkövetett s ezt megfojtani igyekező embertelen bűnt. Már felajánlotta a pozsonyi országgyűlésen egyévi jövedelmét a magyar nyelv érdekében s már magával ragadta ottani tüzes szereplésével a magyar kedélyeket, de önmagának kénytelen még gyakran bevallani *Naplóiban*, hogy a magyar

feltámasztásában néha kételkedik, mert «*minden öregségre mutat, kivéve a nyelvet.*» «Ha lassankint felfödözöm mindazt, ami benne van (t. i. a magyar nyelvben), lelkemben reménysugár csillan fel és úgy tetszik nekem, hogy neki (vagyis a magyar nyelvnek) egyszer még teljesen életre kell kelnie. De virulhat-e nyelv a nélkül, hogy viruljon maga a nép? *A nyelv az, ami magával ragadja a népet.*» Külföldön jár, amikor ezt jegyzi be *Naplójába* : «Szomorú vagyok. Minél inkább utánagondolok, annál inkább világosabb lesz előttem : vagy fel kell a magyar nyelvet nekünk minden ponton emelni — vagy sosem ismernek bennünket. Meklenburg meg tud egyedül állani, mért nem tudott Magyarország?»² Panaszkodik a főrendi táblán, hogy «Asszonyaink (tehát a főúri nők) nagy része nemcsak hogy nem tud, de nem is vágy tudni magyarul.»²

Ismét az Akadémián fejtegeti, hogy a hivatalos latin helyébe a magyar nyelvnek kell lépni és akkor a nem magyarokban is «ha saját nyelveiket és szokásaikat háborítlan látják, lecsendesül az indulat, lassankint hivatalra nézve szívesebben is fogják tanulni a magyart, mint a diák nyelvet, kivált ha a magyarnak nem ingerlett nemes és liberális bánásmódja is fölébresztendi benne a rokonvért.»³

Így értelmezte és gondolta Széchenyi «a magyarosítást», amely kifejezést hiába keressük munkái között s ami tulajdonképpen egy későbbi kornak volt a jeligéje. Így vélte magyarrá nemesíteni a magyar «nemzetiséget», sőt hódító útjára bocsátani, ez volt az a híres «olvasztói felsőbbtség», amellyel minden kényszer nélkül bent és kint hódítani akart és barátokat szerezni. Ez elgondolását, mikor ezt veszélyeztetve látta, a Magyar Tudományos Akadémia 1842. évi közgyűlésén szinte kíméletlenül tárta az akkor türelmetlenné vált magyarság elé. Mert «a szólás még korántsem magyar érzés» és «a magyar szó még nem magyar érzés». Amikor újra emlékeztet arra, hogy «csak bennünk van a feltámadás és a felemelkedési

¹ Viszota : *Naplók.* III. 175. és 331. l.

² Zichy Antal : *Beszédek.* 125. l.

³ Szekfű : *A mai Széchenyi.* 269. l.

erő, de ezt soha el nem érzük, ha csak lelki felsőbbtség által nem. E tekintetben a kelleténél többet tenni a buzgó fiatal-ság túlzásait is némileg megbocsáthatónak tartom, mert ki szegheti szárnyát az élet tavaszkorában azon lelkesedésnek, mely eget kér, hol megégeti ugyan néha magát, ennek híjját azonban fiatal kebelben semmi a világon nem pótolhatja ; mivel az isteni szikrának nincs szurrogátuma. És jaj, százszorta jaj azon fiatalnak, kinek lelke testében mindig megfért. Férfítól azonban többet lehet, mert többet szabad követelni s kivált olyantól, ki vezetői szerepre emelkedik. A nemzetek békés átalakulási működésébe, mikor minden, már a legkisebb erőszak is ellenhatást és egyetlen egy igazságtalárság ezer megboszulót szül, semmi nem győz, mint egyedül *lelki* felsőbbtség és ez örökvaló.»¹ Az elemi oktatásról szóló törvényjavaslat tárgyalásánál már mint miniszter újra visszatér erre : «Azt gondolom, hogy valamint én, úgy e Házban senki sincs, ki a magyarság terjesztését és felvirágoztatását szívéen ne hordaná. Megvallom, mint a régi időkben, most is a kényszerítésnek barátja nem vagyok, mert azt látom, hogy több kárt okoz, mint hasznot. Tehát főelvünk, a nemzetiségnek (vagyis a magyarnak) és hazánknek érdekében én semmi kényszerítést nem kívánok.»²

Így olvad bele Széchenyi által nemzetiséginek jelzett politikájába a magyar faj fenntartása és megnemesítése érdekében a magyar szellemi és lelki nemesítés, tehát a magyar faj felemelésébe a magyar fő kiművelése és a magyar nyelv, amelyek meghozzák az olvasztói felsőbbtséget és ezzel a szebb magyar jövőt.

ÖSTÖR JÓZSEF.

¹ Zichy Antal : *Beszédek*. 225—262. l.

² Zichy Antal : *Beszédek*. 599. l.

ÚJ KÖNYV DEÁK FERENC RŐL.

A haza bölcséről nem közíró, nem történetíró, nem is a társadalomtudományok munkása, hanem olyan fiatal szerző írt könyvet, aki eddig a szépirodalom terén dolgozott.¹

Néhány évtizeddel ezelőtt divatossá vált az a szokás, hogy különösen külföldi szépírók részben igazi történelmi nagyságról, részben csak érdekes férfiokról vagy nőkről olyan munkát tettek közzé, amely nem a valóságnak «égi mását» tünteti el, hanem, szelíden szólva, egyenesen ellenszenvvel megszerkesztett életrajzi vázlat, vagy éppen a szerző által költött és sokszor emberi fogyatkozásokkal eltorzított *képzelti* egyéniséget tüntet fel.

Egry Irén nem követte ezt a szokást. Könyve nem történelmi munka, nem is korrajz, de nem akar regényes életrajz sem lenni. A szerző alcím gyanánt a *történelmi arckép* megjelölést választotta.

Valóban, Deák Ferenc nem regénytárgy. Az ő nemes, nagyszerű életének a valóságon alapuló feltűntetésével a legnagyobb képzelő erő sem alkothatna regényt.

Aki abban a kiváltságban részesül, hogy tüzetesen tanulmányozhatja Deák életét, felismeri, hogy «egyszerű nagyság» áll előtte, mégpedig «elmére és szívre nézve» egyformán az emberi és történelmi kiválóságok legnagyobbjai közül való.

Deák *emberi* nagyságának több jellemző tulajdonságát a szerző sok szempontból helyesen tüntette fel.

Kisugárzik az események vázolásából és a kiválasztott apró történetekből a feltétlen becsületesség, a páratlan szívjóság, a széles néprétegekre kiterjedő együttérzés és az a fele-

¹ Egry Irén : *Deák Ferenc*. Budapest, 1941, Singer és Wolfner, 280 l.

baráti szeretet, amely megszánta a fiatal korában szegénylegények környezetében felnövekedett 23 éves rablógyilkos betyárt is, akinek Deák védője volt, és az a könyörtettség, amely sohase fáradt ki abban, hogy jót tegyen. Deák éppen úgy, mint Széchenyi, másokat megelőzve, fiatakorától kezdve fáradozott kilencmillió magyarországi, nagyrészen nem is magyarajkú jobbágy felszabadításáért, a jogegyenlőségért, a legszélesebb néprétegek sorsának javításáért, és nem únta meg azt, hogy a hozzá nap-nap mellett kéréssel forduló szegényeket egyénileg is támogassa vagy pártfogással vagy anyagi erejét meghaladó pénzbeli segéllyel. Az a napenkénti öt forint, amelyet Deák évtizedeken át a hozzáforduló szegények közt szétosztott, az akkori pénzérték mellett és az ajándékozói vagyoni viszonyai között valóban nagy jótékonyosság volt. Ezenfelül Deák több ezer forintra menő adósságokat vállalt avégből, hogy mikor ez szükséges volt, a nála kérelmezőket, — még a nyilván könnyelműeket is — súlyos bajukból megmentse. Ő csakugyan megtartotta a Szentírás parancsát: «Tegyünk jót mindenkivel» (Galata levél, VI. 10.).

Helyesen rajzolja meg a könyv a felülmúlhatatlan önzetlenséget, szerénységet és az igazán puritán jellemnek mindazokat a tulajdonságait is, amelyekkel Deák elhárított magától minden köszönetet, elismerést, kitüntetést és bármilyen fajta előnyt. Nem kereste sem a hatalmat, amely után ma világszerte tízezrek törtetnek, sem az érvényesülést.

Nem volt benne semmi sem a nagyravágyásból, sem a vagyonszerzési vagy egyéb gazdasági érdekből, amely évezredek óta sok országban annyi politikust eltöltött és oly sok ellenszenves cselekedetre bírta. Jellemzők erre a felhozott kis példák. Deák nem fogadta el a neki jóakarató csalfasággal felajánlott «tehervonatot» (ez valóban «különvonat» lett volna), amellyel a zsúfolt közlekedés idejében tisztelői kényelmesebben szerették volna az «öreg urat» hazautaztatni, sem a vasúti tiszteletjegyet, sem gazdag képviselőtársának négyesfogatát, amely helyett a megszokott döcögő omnibuszon ment ki a Városligetbe, nem szívta el a jobb fajta szivarokat, amelyeket tisztelői az ő rendes krajcáros szivarjai helyett azok rendes csomagolásá-

ban megpróbáltak a dohányosboltos útján lakásába csempészni, és így tovább.

Az igények emelkedésének korában ma sokan ezeket kicsinyes különködésnek fogják tartani. Az említett példákban nem is a részletek jelentősek, hanem fontos az évszázadok mulva sem feledhető nagyszerű *elvi* példaadás mindazok számára, akikre az a nehéz feladat, különösen pedig az az elhivatás vár, hogy a közélet terén munkálkodjanak. Ezeknek majd nemzedékek letűnte után is azt példázza Deák élete: közéleti munkáddal ne vagyont akarj magadnak szerezni, hanem közéleti aszkézissel élve, jövedelmedből juttass embertársaidnak is.

Erőteljesebben kellett volna kiemelni, mint kísérté Deákot életének utolsó napjáig *kötelességérzete*. Valóban, ez a nagyszerű élet: hosszú kötelességteljesítés hazája, egész nemzete, testvérei és a segélyre szorulókat iránt.

Deák emberi «arcképének» megfestésénél is vannak a könyvben tévedések, de sokkal kevésbé sikerült *az államférfinak*, általában a közélet munkásának jellemzése. A szerző több tekintetben nem értette meg Deák álláspontjának vagy politikai cselekedeteinek indokait. Nem sikerültek azok a bíráló megjegyzések sem, amelyeket a szerző a haza bölcsének államférfiúi munkásságával kapcsolatosan kifejt.

E cikk keretében csak a könyvnek egyik-másik részletét vizsgálhatom. A szerző szerint:

Deák «számára az élet legszebb tartalma a békesség maradt» (167. l.).

«Legnagyobb baja volt, hogy a testi és szellemi nyugalmat mindennél többre becsülte, élete első pillanatától (!) haláláig *szenvedélytelen* maradt, hűvös, józan természetű» (167. l.).

«Nem adta át énjét soha teljesen sem a bornak (államférfinál milyen furcsa párhuzam!...), sem az eszmékért való lelkesedésnek» (168. l.).

«Senkihez és semmihez sem akarta magát kötni» (84. l.).

«Alapvető tulajdonsága volt az óvatosság, a mindennapi (!) embernek józan bölcsesége» (84. l.).

A szerző készpénz gyanánt veszi azt, amit Deák nyilván

szereynységből fiatalabb korában Vachott Sándornénak írt, hogy szenvedélye «a restség» (86. l.).

Mikor Deák 1843-ban nem fogadta el követté megválasztását, ezt a kötet így magyarázza :

«Elég volt neki egy pár részeg duhajkodó, megvesztegetett söpredék bevert feje, hogy megíjedjen» (154. l.).

«A túlóvatos, érzékeny és félénk ember... a halálra érettnak tartotta magát» (155. l.).

Lássuk először a zalai követválasztás tényállását és Deák indokait.

1842-től fogva az országgyűlés napirendjére került a közteherviselés kérdése is. A reformot sürgető vármegyék első lépésként szerényen csak a házi adó és a közpénztárra, utakra, hidakra fordítandó költség elvállalására adtak utasítást követeiknek. Zala vármegye azonban, amelyet Deák akkor már egy évtizede képviselt, egyik köznemes táblabírónak és korteseinek féktelen izgatása folytán 1843 áprilisban tartott közgyűlésén azt mondta ki, hogy nem akar adót fizetni. Az ülésre becsődített körülbelül 1600 (a szerző tévesen írja, hogy 6000) köznemest a népbolondítók megtévesztették azzal, hogy adófizetés vállalása esetén vége lesz annak a nemesi szabadságnak, amelyet Széchenyi és a haladók különben már 1830 óta ki akartak terjeszteni az ország minden lakosára. Bizonyára a csekélyvagyonú vagy éppen szegény kisnemeseket azzal is félre lehetett vezetni, hogy ők nagy közterheket vállalnak majd magukra.

Deák akkor már az egész országgyűlés ellenzékének egyik legtekintélyesebb tagja volt, s így barátai és tisztelői teljesen átéreztek azt az óriási veszteséget, amely az ő távolmaradásából az egész országra hárulni fog, hisz világos, hogy Deák ilyen utasítás mellett nem vállalhatta a követséget. Ezért a vármegyében a félrevezetett nemesek felvilágosítása végett a jobbak bizottságot választottak, ennek tagjaibejárták a falvakat és — Deák tudta nélkül — korteskedtek az akkori idők bevett szokása szerint s a sajátjukból anyagi áldozatokat is hoztak. Az eredmény az lett, hogy Zalamegyének 1843 aug. 31-én tartott újabb közgyűlésén a többség megszavazta a háziadót, de az «adózó és nem-adózó» párt tagjai között vere-

kedésre került a sor, s ennek következtében nyolc ember meghalt, több ember megsbesült. Deák, mikor értesült tisztelőinek korteskedéséről és a véres eredményről, kijelentette, hogy semmikép sem vállalja újabb megválasztását, bár a nem-adózó párt kortesverse is az volt: «Deák Ferenc a követünk, de porciót nem fizetünk».

A szerző a fennebb idézett éles bírálathoz még azt teszi hozzá, hogy Deáknak ez az elhatározása a közérdek és az emberi haladás szempontjából vizsgálva — «törés».

Nyilvánvaló, hogy a szerző nem bírja megérteni azt a magas közéleti etikát, amellyel Deák a vesztegetések, korteskedés és emberöléssel járó verekedések útján szerzett megbízását semmiképpen sem akarta vállalni. Pedig Deáknál ez sem féltékenység, sem óvatosság nem volt, hanem olyan példátadó meggyőződés, amely közéleti megbízatást csak szabad és tiszta választás alapján óhajtott elfogadni.

Abban igaza van Egry Irénnek, hogy Deák nem volt «szenvedélyes» államférfi, hanem alaptermészeténél fogva higgadt, ámbár beszédeiből gyakran kicsendül (pl. az 1832—36. országgyűlés sikertelensége miatt érzett) elkeseredése, máskor jogos felháborodása, idősebb korában pedig gyakran ingerült volt.

A szenvedélyesség hiánya azonban az államférfinál nem hiba, hanem erény és kötelesség. Szándékosan nem óhajtok hazai példákat felhozni, de egyik nagy külföldi államférfira meggyőzően utalhatok.

Bismarck akarta a német egység és a nagy német birodalom megvalósítását. Sohasem cselekedett azonban szenvedélyesen, hanem 1862-től fogva éveken át «hidegen, nyugodtan és szilárdan várt», s attól fogva, mikor az időt elérkezettnek látta, amint Tisza István (*Sadovától Sedánig* c. történelmi tanulmányában, Összes munkái, I., 117. l.) írta, «boncoló értelemmel, a lángész magas szárnyalásával, titáni erélyével és a hazafi izzó honszeretetével szentelte ennek a nagy célnak egész életét».

Deákot 1824. augusztus havában nevezték ki Zala vármegye tiszti alügyészévé. Ezzel kezdte meg közpályáját. A haláláig terjedő több mint félszázad alatt a magyar nemzet

megoldandó nagy kérdései rendkívül sokban változtak és Deák változatlanul megtartva hazafias meggyőződésének rendíthetetlen elveit, sohase szenvedély hatása alatt, hanem mindig az akkori politikai helyzet követelményei szerint, józan megfontoltsággal csekekedett hazája érdekében.

Már 1833-tól az országgyűlési ellenzéknek egyik legkiválóbb tagja volt, 1839-től kezdve pedig az ellenzék vezére lehetett volna. De hiába írta róla Széchenyi: «Félre minden irigységgel hazámfiain, adjuk neki az elsőséget!» Hiába szólította őt fel a Legnagyobb Magyar, hogy vállalja a vezetést, Deák azokban az években erre nem vállalkozott, mert tudta, hogy az ellenzék egyes tagjai közt az ellentétek nagyok és egyfelől a mérsékeltek, másfelől a szélső árnyalatok közti nézeteltéréseket nem lehet kiegyenlíteni, az ellenzék minden tagját egy pártba tömöríteni és egységesen vezetni akkor lehetetlen volt. Ezekben az években Deák csak közvetített és a különböző árnyalatok közt megegyezést iparkodott létrehozni. Sok biztatás és megújított kérelem után vállalkozott arra, hogy megkísérli egységes ellenzéki programm szerkesztését és ezt 1847-ben (akkor nem is volt követ) az *Ellenzéki nyilatkozatban* meg is cselekedte.

Az abszolutizmus komor évtizedeiben Deákra már nem a közvetítés munkája várt. Ekkor már acélos akaratú, rendíthetetlen, mindvégig következetes meggyőződésű és a bécsi kormánnyal szemben éles ellenzéklet kifejtő államférfi volt, aki követeléseit a rossz tanácsadóktól vezetett fiatal király előtt és az ő magyar tanácsosaival szemben is nemcsak nyíltan, de merész határozottsággal kifejtette. Ez években minden bírálat ellenére szilárdan ragaszkodott ahhoz, amit helyesnek tartott, és a nemzet jelentékeny részének ingadozása között is elvei mellett szilárdan megmaradt.

Tudjuk, hogy közvetlenül a szabadságharc leveretése után a nemzet többségén évekig szörnyű tompultság vett erőt, de néhány év múlva honfitársaink közt már sok volt a derűlátó. Ezek nemcsak remélték, hanem önmagukat áltatva, hétről-hétre várták is a külföldi segítséget. Ezzel szemben Deák jól tudta, hogy III. Napoleon, aki csakugyan a magyar emigránsok nélkül békét kötött, nem törődik a magyar ügy-

gyel, tudta, hogy nem «hoz puskát» sem Garibaldi, se más. Tisztában volt azzal is, hogy hazai összeesküvés vagy fegyver és pénz nélkül megkísérelhető felkelés szítása nem hoz sikert. Mély értelmével és valami divinatórius előrelátás alapján azonban biztosra vette, hogy Bach, később Schmerling rendszere tarthatatlan, s az erőszakra alapított osztrák központi állam épülete csak addig marad fenn, amíg az ő «sógórának az akla», vagyis amíg «nagy szél nem fúj», értsd amíg Ausztriát valamely nemzetközi vihar nem éri. Bizonyos volt a felől is, hogy a sokszázados magyar történelmi alkotmány erkölcsi ereje lebírja az osztrák abszolutizmus fizikai erejét. Ilyen meggyőződéssel 1860—1866. közt mit sem engedett abból az álláspontjából, hogy a kiegyezésnek a magyar nemzeti állam elismerése mellett, a 48-as törvények alapelveinek fenntartásával, a jogfolytonosság elve alapján kell megtörténnie. Addig pedig nem fogadta el még a hercegprímástól jövő meghívást sem, s inkább vállalta a további szenvedést, mint az önkéntes lemondást. Sok, különben jó hazafi kifogásolta eljárását és az elszegényedett középosztály is kisebb engedmények árán megalkudott volna az osztrák kormánnyal. Néhány hónapja derült csak ki, hogy még olyan kiváló államtudós és nagy író, mint báró Eötvös József (legutóbb közzétett *Naplójában* 45—48. l.), nemcsak bizalmas barátai előtt, hanem még az akkori években hazánkban járt külföldi tanár jelenlétében is nevetségesnek, komikusnak jelezte Deák álláspontját.

Mégis, egy-két év múlva bebizonyult, hogy Eötvös volt a nagyobb tudós, Deák a nagyobb államférfi, mert az a várakozás volt a helyes politika. Megalkuvással csak kedvezőtlenebb feltételek mellett, — szenvedéllyel sohase jött volna létre a kiegyezés, amely Mohács után sok századdal helyreállította Nagy-Magyarország teljes épségét és amely után hazánkban az áldott béke öt évtizede alatt annyian munkálkodhattak a haladás érdekében.

A szerzőnek fennebb idézett többi állításait csak röviden kívánom cáfolni.

Deák mérsékelt és higgadt tudott lenni, de nem volt sem túlóvatos, sem «félénk». Sok akkori magyar politikus már

a szabadságharc kitörésekor vagy annak leveretése előtt külföldre költözött vagy állandóan ottmaradt. Derék magyar hazafiak még többen menekültek Világos után. Deák tudta, hogy hadbírótság elé fogják idézni (ez meg is történt), sőt közelebbi ismerősei előtt felemlítette, hogy kivégzésére is el volt készülve, mégis hazájában maradt, pedig határmegyéből, mint Zala, könnyű lett volna megkísérelni a menekülést.

Elszántóságát bizonyítja az is, hogy 1848 tavaszán, amikor nem volt követ, vállalta az igazságügyminiszterséget azért, mert gróf Batthyány Lajos, akit nagyrabecsült, csak Deák részvételével óhajtott kormányt alakítani. Deák vállalkozása abban az időben rendkívüli elszántóság bizonyítéka. Azt nem lehet a haza bölcsének terhére róni, amit a könyv is felemlít, hogy «nem bízott a szabadságharc győzelmes befejezésében». Haló porukban is áldanunk kell mindazokat, akik résztvettek a nemzetünkre kényszerített védelmi harcban, de aki ismerte (mint Deák is) az erőviszonyokat, a nemzetiségek magatartását, azt a veszedelmet, amely az osztrák kormány részéről, esetleg orosz beavatkozás következtében fenyegetett, nem kárhoztathatja azokat, akik kételkedtek ennek a hősieles küzdelemnek végső győzelmében.

Deák egész közéleti munkássága tárgyi bizonyíték a «restség» vádjá ellen. Ellenkezőleg, ő bámulatos sokat tanult, és életének sok esztendejében megfeszítetten dolgozott. Követi működése alatt és az 1860-as évektől kezdve kifejtett munkásságával bebizonyította, hogy legapróbb részletekig ismerte történelmünket, alkotmányunk fejlődését, egész jogrendszerünket. Mindezt csak évtizedek odaadó munkájával sajátíthatta el. A harmincas években egy ülést sem mulasztott, többet dolgozott, mint bármelyik követ társa. A beszédekben kifejtettek is elárulják mély tanultságát és bizonyosságot tesznek arról, hogy amikor távolmaradt a közügyek intézésétől, akkor is a legerősebb szellemi munkával rontotta egészségét. Az 1840-es évektől kezdve éveken át idegkimerülésben szenvedett, amit bizonyára túlfeszített munkássága okozott.

A «túlóvatosság», illetőleg mindenáron «békesség» keresésének vádjával szemben hangsúlyoznom kell, hogy Deák bátran, sőt hősielesen teljes meggyőződéssel, lelkesedéssel és

nagy hatással küzdött a harmincas évek országgyűlésein. Küzdött a kilenemillió jobbágy felszabadításáért, személy- és vagyonbeli bátorságukért, birtokszerzési képességükért; a szólásszabadságon ejtett sérelmek helyrehozásáért (amely fáradozását követő társai külön könyvben köszönték meg neki), Erdély és Magyarország egyesítéséért, a politikai foglyok, elsősorban Wesselényi szabadonbocsátásáért, a lengyelek érdekében és több más kérdésben.

Következetes, bátor álláspontja odáig ment, hogy ilyen fontos sérelmek orvoslása előtt nem volt hajlandó sem újoncot megszavazni, sem adót megajánlani. Tette ezt abban a korszakban, amikor a bécsi kormány éppen különféle le- tartóztatásokkal az ellenzéki magyar politikusokat megfélemlíteni törekedett.

Az abszolutizmus alatt sem «az élet legszebb tartalmát», a szerző szerint főcélját, a békességet kereste, hanem lankadás nélkül küzdött az alkotmányos magyar álláspontért, amit évek múlva győzelemre is vitt. A könyv több részletéből kitűnik, hogy a szerző erős ellenszenvvel viseltetik a múlt század köznemességével szemben, amelyből pedig a reformkor legjobbjai kerültek ki.

Hatásra vadászott a 68—70. lapon olvasható az a részlet, amely a többszörös rablóvilkos Babics József ügyének Zala megye törvényszéke előtt lefolyt tárgyalását «megrázó képsorozatban» adja elő. Íme a kép:

«Jobbágykunyhó, nyirkos, sötét odú, ebben nőtt fel a 23 éves vádlott, aki vacogva várja az ítéletet». Vele szemben a bírói asztalnál jóízű reggeli után ülnek a táblabírák, akik «nem építettek iskolát, nem tartottak papot a jobbágyok számára, csak eleségét vámosták meg; most pedig ítélkeznek az éhségtől verembe űzött vad felett. Ásítanak, mért nyujtja a védő (Deák) a tárgyalást ilyen fehérnépríkató locsogással.»

És Deák «első közéleti szereplésének kudarca miatt vált programmjává a túljózan, szomorú elv, amely később politikai működésének sarkköve lett: «menteni, ami menthető».

A könyvvel szemben ez a valódi tényállás:

1829-ben, amikor Babics József felett Zalában ítélkeztek, a nem-nemesek ügyeiben Magyarországon is, Európa

nagyobb részében is a teljes írásbeli eljárás volt hatályban. Nem tartottak szóbeli tárgyalást, hanem először a közvádoló, aztán az akkor hatályban volt jogszokások szerint az egyik megyei alügyész mint közvédő, írásban fejtette ki érveit, a megyei törvényszék, később a királyi ítélőtábla, végül a Kúria pusztán az iratok alapján ítélt. A hatályban levő gyakorlat értelmében pedig rablógyilkosság, különösen többszörös rablógyilkosság miatt a bírácoknak halálbüntetést mint abszolút büntetést kellett kiszabniok. Az egyházak Zala megyében a múlt században jó iskolákat tartottak fenn, azokról nem a táblabírácoknak kellett gondoskodni. Nem az ő bűnük az sem, hogy Babics nem a lelkészhez járt, hanem a betyárok közé szökött.

A szerző joggal magasztalhatja Deák jószívűségét, igazságérzetét és emberiségét akkor, amidőn a szerencsétlen vádlott ügyében előadott írásbeli védőiratban meggyőzően kifejtette: Babics Józsefre az volt végzetes hatással, hogy fiatal korában hazulról megszökve, tolvaj pásztorok és rablók közé került, ezek környezetében süllyedt a többszörös rablógyilkosság elkövetéséig. Amit évtizedek mulva jelentékeny bölcselők, kriminológusok és statisztikusok, köztük Quetelet, Taine és Tarde kifejtettek arról, hogy a büntettek tényezői közül a környezetnek van a legnagyobb, legvégzetesebb hatása, azt Deák már akkor megérezte, amikor 26 éves korában megkísérelte Babics büntetésének enyhítését. A szerzőnek azonban nem az eljárás bírácát, akik a *változhatlan* törvényt alkalmazták, kellett volna gyűlöletes színben feltüntetni, hanem kifejthette volna, milyen gyarló lehetett az írásbeliségi eljárási rendszer, milyen helytelen az a büntetőjog, amely a halálbüntetést kötelezőleg rendelte kiszabni. Lehetséges, hogy a szomorú eset hatást gyakorolt Deák későbbi magatartására is. Amikor a negyvenes években társaival együtt a magyar büntetőtörvénykönyv javaslatát szerkesztette, abban mellőzte a halálbüntetést; később pedig, életének utolsó éveiben (amikor büntető-törvénykönyvünk megalkotására nagysúlyú véleményét kifejthette), a magyar törvényhozás által el is fogadott azt az irányítást adta, hogy halállal büntetendő büntetteknel is a bíró rendkívüli enyhítő körülmények esetén 15 évi fegyházbüntetést szabhat ki.

A szerző nem érti át Széchenyi államférfiúi munkáságának jelentőségét, sem azokat az aggodalmait, amelyeket a Pesti Hírlap izgatásaival és, mint a Legnagyobb Magyar írta, «modorával» szemben a *Kelet Népe*-ben kifejtett. Ez utóbbiakat nem a Kossuth népszerűsége miatt érzett féltékenység, sem az irigység sugalmazta, hanem az, hogy Széchenyi már 1841-ben mindenkinél mélyebben látott «hazánknak akkori rendkívül szövevényes viszonyaiba». Aggódott a miatt, hogy a magyarok kicsiny számával szemben az akkor már öntudatra ébredt és izgatóktól vezetett nemzetiségekkel fegyveres összeütközés szüksége fog felmerülhetni. Még arra is gondolt, hogy az ország egyes részeiben, különösen túlnyomólag nemzetiségi vidékeken társadalmi vagy gazdasági meg-
rázkódtatások fordulhatnak elő, aminthogy Erdélyben csakugyan szörnyű események következtek be.

Amikor a könyv 1848 márciusának eseményeit tárgyalja (161. l.), azt írja: «Széchenyi szörnyű válságban volt. Megrémült az eseményektől, amelyeknek eszmei magvát ő is segítette elhinteni. Tragikus tévedése abban volt, hogy nem látta át az általa javasolt gazdasági reformok keresztülvihetetlenségét a régi társadalmi rend felbontása nélkül.» Ezekben sok tévedés van. Széchenyi 1848 márciusában még nem volt «válságban», izgatottsága a nyári hónapokban állt be, sőt elismerte, hogy a márciusi gyors események előbbre vitték az országot, mint amennyire ő évtized alatt vihette volna. El is vállalta a miniszterséget és kijelentette: «A bárkán maradok».¹ Másfelől a Legnagyobb Magyar nemcsak előre látta, hanem egyenesen követelte is a régi «társadalmi rend felbontását», hisz' már 1830-ban a politikai jogokat ki akarta terjeszteni Magyarországra minden lakosára, kívánta a törvény előtti egyenlőséget, az úriszék megszüntetését, egyszóval a rendi alkotmány helyett új alkotmányt követelt.

Becsúszott a könyvbe több bosszantó és a tájékozatlan olvasót zavarba hozó sajtóhiba és egy-két tévedés. Óhajtom, legyen módja a szerzőnek ezeket átdolgozott kiadásban kijavítani.

Így abban a fejezetben, amely Deáknak jurátus-évé-

¹ Tasnernak azt írta: Tele vagyok a legszebb reményekkel. Nem tudok kételkedni nemzetünk legszebb kifejlésén. (*Levelei* III. 602.)

és első pesti tartózkodását (tehát az 1821—1824. éveket) tárgyalja, ezt olvassuk: «Wittermayer (így!) német tudóssal állandó barátságos levelezésben volt». A való tényállás a következő: Az 1840: V. tc. országos választmányt küldött ki a büntetőtörvény, az eljárási törvény és börtönügyi munkálat készítésére. Mivel a választmány többsége (élén a nagytehetségű és nagyműveltségű gr. Dessewffy Auréllal) nem járult hozzá az esküdtszék behozásához, Deák, aki híve volt az esküdtbírósnak, nem vállalkozott az eljárási albizottságban való részvételre, hanem a büntetőtörvény tervezetével foglalkozott. Az albizottság tagjai közt lefolyt eszmecsere alapján a bizottsági ülésben Deák szövegezte meg a törvényjavaslat egyes §-ait és amikor egy-egy fejezet elkészült, azt a büntetőjogi albizottság megbízásából Pulszky Ferenc elküldte Mittermaier heidelbergi tanárhoz, akit akkor a német büntetőjog-tudósok között legtekintélyesebbnek tartottak. Ő nagyon elismerőleg nyilatkozott a munkálatról és arra megtette tüzetes megjegyzéseit.

E szerint más volt a német jogtudós neve; vele nem Deák, hanem Pulszky, és nem baráti, hanem törvényelőkészítésre vonatkozó, szakszerű levelezést folytatott.

A 160. lapon azt írja a szerző, hogy Deák 1848 március 29-én (helyesen: 20-án) érkezett Pozsonyba, amikor a király már aláírta a jobbágyságra, úrbéri ügyekre stb. vonatkozó törvényjavaslatokat. Ismeretes, hogy V. Ferdinánd a 48-i törvényeket április 11-én szentesítette.

A 102. lapon kegyeletlen és igaztalan hasonlat olvasható az ifjabb Wesselényiről: «Volt benne egy szemernyi Don Quijotte-ból», mert «mekilovagolt a kor szélmalmainak». Állítom, hogy semmi sem volt benne. A spanyol lovag szánelomra méltó patológikus beteg volt, Wesselényi testileg és szellemileg makkegészséges, aki szenvedélyes magyar és hevesen küzd nemes nagy eszméért: a szólásszabadságért, a jobbágyok felszabadításáért, az ártatlanul perbefogottakért és nem szélmalmok ellen vívott. Nem bolondságok, hanem lelkesedés vezette, csak modora volt túlheves.

Bosszantó sajtóhibák:

a 34. lapon «1896-ban Vörösmarty írt Deákról Wesselényihez»;

a 193. lapon : «1885-ben Deáknak Vörösmarty koporsója mellett kellett állnia» ;

Vörösmarty 1855-ben, Deák 1876-ban hunyt el, de a tájékozatlan és fiatal olvasó nem tudja majd kiigazítani ezeket a sajtóhibákat. Pedig kívánom, hogy éppen a fiatalok is nagy számban olvassák a könyvnek sok sikerült fejezetét és a szépírói tollal kitűnően megírt részleteket Deák testvéreiről, kehidai életéről, humoráról, az Angol királynő-ben töltött esztendőiről stb. A fennebbi kifogások ellenére is én köszönettel adózom a szerzőnek azért, hogy könyvét megírta. Erre az eddigi munkák mellett is szükség volt. Ferenczi Zoltánnak Akadémiánk kiadásában három nagy kötetben megjelent lelkiismeretes és kiváló életrajza túlterjedelmes ahhoz mérten, hogy azt napjainkban tízezrek megszerezhessék és olyképpen tanulmányozzák, amint azt Deák megérdemelné. Báró Wlassics Gyulának a Magyar Jogászegylet felkérése alapján írt kitűnő kötete elsősorban a jogtudóst és az államférfit tárgyalja és tudományos szerkezeténél fogva a széleskörű olvasóközönség számára túlságosan magas. Csengery Antalnak kiváló akadémiai emlékbeszéde, később Pulszky Ferenc munkája, Áldor Imrének a Történelmi Könyvtárban kinyomatott füzete, a külföldiek közül pedig Laveleye Emilnek francia nyelven írt (Szász Károly fordításában magyarul is megjelent), valamint Forster Arnold Florence-nak angolul kiadott és Pulszky Ágost fordításában az Olcsó Könyvtárban közzétett dolgozatai még a múlt század hetvenes éveiben kerültek ki a sajtó alól és ma már alig hozzáférhetőek.

Deák életét és munkáját ma hazánk fiai közül már milliók nem ismerik, vagy róla a középiskolában csak hézagosan szereztek ismereteket.

Pedig az igazi nagy ember és az államférfi, aki ezt a nevet megérdemli, amikor átment az örökkévalóságba, mindazokat, akik emberi és politikai jelentőségét a valóságnak megfelelően megismerték, életével és munkásságának tanításával felemeli és vezeti. Nemzetem érdekében lesz, ha majd a jövő nemzedékek megfelelő történelmi könyvekből szereznek a valóságnak megfelelő tudomást Deák Ferencről, az emberről és az államférfiről.

BALOGH JENŐ.

MEGJEGYZÉSEK

A VÁROSÉPÍTÉSZELET ESZTÉTIKÁJÁHOZ.¹

A tudományos kutatás a XIX. század végétől kezdve behatóan foglalkozott a városok gazdasági és társadalmi életével, a városi települések és lakásviszonyok problémáival. A városrendezés és városépítészet kérdése viszont ebben a korban teljesen háttérbe szorult, a művészettörténet a városkép esztétikai értékére és történetére alig vetett ügyet, jóllehet ez a kor, a XIX. század második fele, egyébként szinte a kutatás zenithjének tekinthető. A művészi emlékek ismerete, helyzetük történeti tisztázása, a múzeumi gyűjtés mind nagyobb méreteket öltenek. A gótikus, renaissance és barokk stílus minden részjelenségét felkutatták, de annyira kis egységekhez tapadva, hogy ez az elzárkózás megfosztotta a kutatókat a nagyobb probléma-látástól, az összefogó, áttekinthető szemlélettől. Ez magyarázza, hogy a gótikus, renaissance és barokk városkép sajátos törvényszerűségét, stílusjellegét és szépségét sem méltatták figyelemre.

S ez nem is csoda olyan korban, melyben városépítészeti problémák még csak fel sem vetődtek. A világnézet nélküli materialista történetiszemlélettel párhuzamosan ez a kor csak a maga anyagelvű életét élő emberi tömegek lakásigényeit kívánta kielégíteni, melyben a házak jövedelmezősége, a telekérték kérdése került előtérbe. Esztétikai igényei oly csekélyek és annyira önállótlanok voltak, hogy azokat a bérkaszárnnyák és úgynevezett paloták homlokzatának történeti stílusmellékletéből vett díszítményeivel bőségesen ki lehetett elégíteni. E részjelenségek iránt érdeklődő kor mögött nem

¹ A f. évi március hó 3-án tragikus hirtelenséggel elhunyt Hekler Antal professzor «A városépítészet esztetikája» című kollégiumának csak bevezető előadását tarthatta meg február 28-án. Ezek a sorok az előadáshoz készült sajátkezű jegyzeteket örökítik meg.

volt meg az alkotó erő dinamikája, valami széteső jelleg uralkodik rajta, ezért nem foglalkozik az eszmei célkitűzéseket igénylő városrendezési problémákkal sem.

Változás csak a XX. század fordulóján állott be, amikor a részismeretekben csalódott ember a gyakorlati életigényeken felülemelkedve, elszakadt a materialista világszemlélettől és lelkileg, társadalmilag és gazdaságilag egészen új alapokon kívánt berendezkedni. Ez az új igazodás új életkeretek megteremtéséhez vezetett. Ennek az új életkeretnek legkétségtelenebb és leghűségesebb kifejezője az új építészeti, mely a tisztára gyakorlati vállalkozások fájáról leszakadva, magasabbrendű lelki és szellemi igények szolgálatába állította az eddig csak házbérekre számító építészeti. Elaprózott részletek helyett a nagy összefüggéseket, kicsinyes gyakorlati szempontok mellett a nagy eszmei célokat keresik. Olyan terek és épületek keletkeznek, melyek az embert a mindennapi élet szűrkeségéből kiemelve, lelkileg is magukkal ragadják. Az építészeti egész tömegeket magával sodró nemzeti vagy vallási kultuszcselekmények színhelyévé emelkedik. A várostér a gyakorlati élet forgatagából kiszakított, magasabbrendű és tisztultabb valósággá lesz. Itt érzi az ember, hogy a városnak lelke van, mely a zajló élet hajszájában magábaszállásra és áhítatra késztet.

E magasabbrendű várostér-alkotásoknak megvoltak a történeti előzményei is. A görög szentélyek, a római forumok, a Piazza di San Pietro és a Piazza del Campidoglio, a párizsi Place de la Concorde nemcsak gyakorlati rendeltetésű forgalmi gócpontok, hanem magasabb ideálok szolgálatában állnak. Az ember tisztultabb világba kerül, mely előkészíti a vallási vagy nemzeti kultuszcselekményeket. A San Pietro terén a szűk életkeret leomlik, nagyobb egységgé tágul s ez a lelki kitágulás előkészítője lesz a vallási élménynek. A Piazza del Campidoglio-n — amely Wölfflin szerint a legszebb és legmonumentálisabb alkotások közé tartozik — sem érzünk gyakorlati célkitűzést. Ahogy fölmegyünk a lépcsőn, elhagyjuk a hétköznapi valóság szintjét s a sorsot eldöntő nemzeti kultusz színhelyére érünk. A városépítészetben tehát a tervezésnél nem elég a technikai tudás, hanem a gyakorlati célon

túl szinte áhítatos ihletre van szükség, mert a város igazi jellegét a benne nyilatkozó lélek melege adja meg.

Elvileg különbséget kell tennünk a fokozatosan fejlődött, történetileg kialakult városkép és az egységes elgondolás szerint fölépült, tervezett városok között. Az előbbi successiv jellegével szemben az utóbbi városkép mindig szimultán hatású, melynél szinte parancsszóra támad fel a város. A történetileg kialakult városokban szinte azt mondhatnók, az idő az építőmester, van valami személytelen bennük. Ez a város-típus minden előzetes terv nélkül épül, úgy hogy sem térbeli elgondolásban, sem művészi kifejező eszközökben nincs benne egység, de mégis van valami megkapó jellege. Híven tükrözi a századok változó lelkiségét, úgy hogy az esztétikai élményben a történeti zamat rendkívül fontos szerepet játszik. Rothenburgban például egy nagy barokk jezsuita-templom vág bele a középkori városképbe, de ez épp úgy nem zavaró, mint a hangnemek változása egy szimfóniában. A történetileg kialakult városkép belesímul a természetbe, mintha együtt nőtt és fejlődött volna vele. A tervezett városok viszont mindig egyéni kezdeményezésre mennek vissza, mögöttük, mint tervező és építő, mindig ott van a meghatározó egyéniség. Keletkezésüknél döntő mozzanat az elgondolás és a stílus egysége. Ennek következtében több bennük a koncepció törvényszerűsége, az előre megállapított rend, a fejlődött városkép nagyobb szabadságával és festői önkényével szemben. Fontos mozzanat az idő egysége is: a Pontini-mocsarak helyén három év alatt emelkedett Littoria városa. A természettel szemben is nagyobb kíméletlenségre nyílik lehetőség. A tájképi szépségeket ki tudják használni, de ha kell, el is tudják tüntetni. A városterv érdekében egész dombokat hordanak el, vagy tavakat csapolnak le. Így pl. Frankfurt am Oder-ben, a Forum-tér kialakításánál, az Odera egyik ágát eltömik s a szigetet eltüntetik.

Kétféle városterv van. Az egyik az ideális, eszményi, a másik a gyakorlati, helyhez kötött, kivitelre szánt koncepció, mely valamely adott tájképi helyzethez alkalmazkodik. Az eszményi terv a rajztáblán, a geometria ihletében keletkezik. Éppen ezért gyökértelen, nem számol a tájképi kerettel. Olyan, mint a művirág, mely nem napfényre, hanem herbá-

rium számára termett. Az ily tervek alkotásánál a várostervező képzelete légüres térben dolgozik. Különösen a XVI. század második felében készültek ilyen geometrikus, ideális várostervek. Girolamo Maggi (1564) és Vasari il Giovine (1593) csillagrendszerben építik ki városterveiket. A gyakorlati városterv viszont mindig helyhez van kötve, kialakulásában a földrajzi helyzetnek, a város fekvésének meghatározó fontossága van.

Vannak olyan városok, melyeknek egyéni jellegét elsősorban a tájképi keret adja meg. Jellemző ókori példája ennek Pergamon városképe, melynél hegyoldalban, terraszokon sorakoztatják fel a szentélyeket és a királyi várat, kikapcsolva a kultuszhelyeket a mindennapi élet forgatagából. Egészen másként kell alakulnia a városoknak tágas tengeröböl partján, vagy széles folyók mentén, melyeknél a monumentális elrendezés szükségszerűségét szinte már a tájképi keret előírja. Ezeknek a városoknak a példái Konstantinápoly, Nápoly és Budapest. Konstantinápoly XVII. századi metszeteiről ismert monumentális és festői jellegét, melyben még a mecsetek játszották a főszerepet, újabban emelt hatalmas épületek változtatták meg. Budapest fekvését egyik oldalon a nagy síkság, a másikon a Gellérthegy és a Vár határozza meg, a közbeeső, hatalmasan kiszélesedő és kanyarodó Dunával. A kanyargó patakokkal átszőtt völgyekben épült városokat viszont földrajzi létfeltételeik festői intimitásra utalják. Nagyvonalúság helyett bájos sarkok és szögletek, zezugos utcák épülnek, amelyek fölött a városkép hangsúlyát legfőljebb a kiemelkedő templom- vagy városházatorony biztosítja. Az ilyen városoknál természetesen az anyag színében rejlő folthatásnak is megvan a maga nagy jelentősége (zöld erdők, vörösbarna tetők). A sík területen fekvő városoknál, melyeket semmiféle tájképi szépség nem környékez, a város a környezettel szemben esztétikai szempontból nyugodtan lezárható. Oly esetekben viszont, mikor a város tóra könyököl ki, vagy erdős dombok övezik, a városnak légzőszerveivel, az utcákkal, optikailag is bele kell kapcsolódnia a természeti keretbe.

A városkép-szépségeszmény differenciálódása azonban nemcsak földrajzi, hanem faji kérdés is. Egészen más a déli,

olasz városok esztétikája, mint az északi városoké, Egy német városkép a maga felbontott, kötetlen festőiségével és mozgalmasságával soha sem téveszthető össze azzal a benyomással, amelyet valamelyik kis olasz városkában kapunk. Rendkívül tanulságosan lehet ezt a tételt élményeiről igazolni, ha egy még ma is jól fennmaradt középkori olasz városképet (pl. Gimignano-t) összevetünk egy még ugyancsak középkori zamatú német városképpel (pl. Rothenburggal). A képszerűségben is ugyanolyan eltérő fantázia nyilatkozik meg északon és délen, mint a városépítészetben. Dürer és Altdorfer képei és metszetei mögött ott érezzük a német tájat és a német várost, a nagy olasz mesterek képeinek fegyelmezett rendje pedig ugyanazt a fantáziatípust képviseli, mint amely az olasz városokat létrehozta.

A városkép esztétikai jellegére nemcsak a táj és a faji sajátosság, hanem a kor is rányomja bélyegét. Minden kornak megvolt a maga történetileg indokolt városkép-eszménye, minden kor városképének megvolt a maga szépsége. Egészen mások a gótikus városkép szépségének a föltételei, mint pl. a renaissance vagy a barokk városképé. S minden kornak megvolt a városkép esztétikájáról a maga elmélete, ha nem is foglalták mindenkor írásba. Az ókor építészet-elméletével legkorábban miletosi Hippodamos foglalkozott, aki Kr. e. 460, körül tervezte Piraeus és Thurioi városképét. Inkább mérnök, mint művész, kinek működése az egész hellenizmusra döntő hatású volt. A görög városképre jellemző, hogy a derékszögben kereszteződő utak a terek mellett vezetnek el, a térnek tehát statikai jellege van. (Lásd pl. Priene város rekonstrukcióját.) Az itáliai városkép viszont a római castrumból fejlődik ki, melynek axiális rendszere a térhatást dinamikai tartalommal tölti meg. (Jellemző példája az észak-afrikai Timgad, melyet Traianus alapított). A középkori városképben a főhangsúly a katedrálison van, ezen kívül csak a falak és az őrtornyok emelkednek ki. (L. pl. Rouen városát.) Firenzében a Palazzo Vecchio és a Dóm tornya dominál: a védelem és a vallás szimbóluma. A renaissance korában behatóan foglalkoznak a városépítés elméletével. Az egyik XV. századi író szerint a városkép szépsége az optikai ará-

nyoktól és a méretektől függ. A renaissance felfogását a leg-tisztábban Leon Battista Alberti foglalta össze, aki azt kívánja, hogy a városhoz széles, egyenes útvonalak vezessenek, benn a városban azonban folyó módjára kanyargó, keskeny utak legyenek, mert a járókelők az egyes épületeket így jobban megnézik. Palladio már széles egyenes utak nyitásával akarja a paloták érvényesülését biztosítani. Míg a renaissance-ot gyakorlatilag csak az egyes épületek érdeklik, addig a barokk korban maga a várostervezés is gyakorlati probléma lett. Ekkor az egyes épületeket az úthálózatok idegrendszerébe akarják bekapcsolni. Az élet üteme meggyorsul. Jellemző, hogy V. Sixtus pápa (1585—1590), aki Rómában a Via Lata kibontásával megveti a Piazza del Popolo-tól nyíló útrendszer alapját, lóháton vágatva járja be Róma hatalmas útvonalait. Számos építészetelméleti munka keletkezett a XVII. század folyamán Franciaországban. Legfontosabb Blondel és Perrault munkássága. Klasszicisztikus alapon álló követelményeik között első helyen áll az *unité*, az egység, amelyen a részeknek egymáshoz és az egészhez való törvényszerű viszonyát értik. A másik a *clarité*, a világosság, mely szembefordul az indokolatlan mozgással és a nagy tömegekkel, — végül a harmadik a *grandeur*, a nagyságra való törekvés. A klasszicizmus korában történik meg a Néva-part monumentális rendezése Szentpétervárott. A XIX. század második felében nagyobb stílusú városrendezési és városépítészeti problémákkal nem foglalkoztak, míg a 900-as években igen nagyjelentőségű Le Corbusier várostervezése. Budapest átépítésének a gondolatát Vágó műépítész vetette fel.

A XX. század húszas éveitől kezdve a nagy várostervek, gyorsiramú városépítések és rendezések — főleg olasz és német földön — egy új, monumentális építészeti korszak nyitányát alkotják. A merész elgondolások mögött szinte emberfölötti akarat-dinamikák feszülnek, melyek szétlépték az anyagi kérdések szárnyakat szegő kötöttségét. Így pl. Münchenben a Königsplatzot Ludwig Troost építette át, két nyitott, árkádcsarnokkal zárva le. Ez a két csarnok az Örök emlékezés temploma (Ehrentempel der Ewigen Wache), elesett hősök szarkofágjaival. E teret tehát a hősi halottakra

való emlékezés emeli ki a mindennapi élethől. Lenyűgöző monumentalitású Frankfurt a. Oder fóruma, Mertens műve is, melyet vigyázz-állásba parancsoló fegyelem hat át. Grandiózus a berlini Runder Platz, Albert Speer alkotása, ahol a kutak csobogó víztömege is bekapcsolódik az építészeti hatásba.

Róma új, nagyarányú átépítése sem pusztán gyakorlati kérdés, hanem elsősorban esztétikai probléma. Régóta kísért a Pontini-mocsarak lecsapolásának a terve is. Már Julius Caesar agyában fölmerült a gondolat, mellyel IV. Jenő óta a pápák egész sora foglalkozott. A kérdés Napoleont is érdekelte, sőt Goethe fantáziáját is megihlette a pokolbeli mocsár, mely fölött a röpködő madarak szinte alvilági lényeknek látszanak. Föl is használta a képet a *Faust* alvilági jelenetében. Mussolini 1923-ban határozza el, hogy a Tyrrheni-tenger és az albanói hegyek közt húzódó veszedelmes tájat lecsapoltatja és lakhatóvá, egészségessé teszi. A vidéket szinte parancsszóra hálózták be az útvonalak és kis lakótelepek, egységesen elgondolt háztípusokkal a földmívelő lakosság számára. Az utak csomópontjain városok keletkeztek, ahol a hely kiválasztásánál a tájképi szépségekre is figyelemmel voltak. E városokban, melyekben a külső sallang nélküli absztrakt építészeti képzelet öltött testet, hagyomány és modernség szerencsésen egyesül. A három város között legnagyobb Littoria, sugárrendszerben kiképzett útvonalaival. A másik város, Pomézia, régi olasz hagyományokat őriz árkados termegoldásával. Az erdős domboldal mellett fekvő és a Lago di Paolo-ra támaszkodó Sabaudia bekapcsolódik a természeti keretbe. Merev szabályosság helyett rugalmas és aszimmetrikus lazaság jellemzi, mely tisztultabb lelkiséget tükröz. Esztétikai hatásában nagy szerepet játszik a monumentális kitekintés, amilyenre Budapesten nem nyílik alkalom. Pedig ha a Keleti pályaudvartól kiindulva, széles, hatalmas útvonalat építenének, mely az Erzsébet-híd és a Lánchíd között monumentális, formyszerű térre nyílna, ez a megoldás nagyszerű távlatokra adna kitekintést s egyben a királyi vár égisze alatt nagy nemzeti kultuszeselekmények fölemelő hatású színhelyévé lehetne.

SZEMLE.

Babits Mihály ravatalánál.

Tisztelt gyászoló közönség!

Két koszorút bízott rám a földi enyészeten feljajduló fájdalom és az örökkévalóság felé mutató hűség, hogy megdicsőült Társunk és Barátunk, Babits Mihály, ravatalára helyezzem: a Magyar Tudományos Akadémiának és a Kisfaludy-Társaságnak a szellem kincsein örökdő kegyeletét hoztam el e koszorúk babérlombjával és virágaival.

Alig néhány hónapja hallottuk ennek a most mindörökre lezárult ajaknak tüzes vallomását, a tudósról, aki munkájának magasabb ihletű, múzsai részében múlhatatlanul rokonságot tart az alkotóművésszel, — és a költőről, aki mindig egy kicsit tudós is: az igazságnak, de sohasem a múltó napok időszerűségéhez alkalmazkodónak, hanem az időtelen, megalkuvást nem ismerő igazságnak szolgája, védelmezője vagy éppen — ha úgy fordul — vértanúja. Szívünkbe fogadtuk ezt a vallomást, melynek dacos és nemes hagyománytisztelése tépett lelkű és tétova eszményű korunk tudományos és művészeti kortesszólamai között úgy ég és perzsel, mint maga az élő lelkiismeret.

Talmi fényeket kergető, fertőzött tekintetű időkben minden akadémia — tudósoké és íróké egyaránt — megszűnik Akademos szelíd ligetének lenni: a szabad gondolat és szűzi ihletés bástyafalává, Akropoliszává magasul. Babits Mihályt is — nagy halottunkat — hitvallói tisztasága, bástyaőrző hűsége szólította a konzervatív falak közé, — talán később, semmint nagysugallatú tehetségét a külső elismerés méltán megillette volna, de művészetének mindenestre érett teljességében, olyan dús javakkal gazdagon, melyek a tisztelet és megbecsülés fényét magukra a magyar szellemnek ez ősi fellegváraira is tékozlóan verték vissza. Nekünk nincs olyan keserű gyónnivalónk, mint van Molière-ről a franciák akadémiajának, mondván: «Mi nem hiányzunk az ő dicsőségéből, ő örökké hiányozni fog a miénkből . . .»

Nem lehet tisztem — bár évtizedek növekvő áhítatával közeli-

tettem Babits szellemének égő csipkebokrához — hogy itt, e parttalan távolok felé elinduló koporsó mellett, írói életművének akár csak legmesszebb látszó magaslataira is rámutassak. Ezeket az irodalmi tudat és önérzet éppoly kevéssé fogja immár látköréből elveszíteni, mint magyar nevéhez és magyar küldetéséhez méltónak mutakozó magyarságunk. Ez a magyar küldetés — itthon, az évezredes rögön, s ugyanakkor a «népek hazájá»-ban : a harmadfélezer éves Európában — olyan szenvedéllyel szította elméjét és egész érzelmi életét, mint nagy eszményképe, Vörösmarty, óta talán senkiét irodalmunkban. Lapozd fel műveit : mindenütt megvesztegető távlatok nyílnak előtted az emberi műveltségünk gyökerein sarjadt gazdag tenyészetek felé, — és bátor védőgátak az ezeket fenyegető zavaros hullámok és barbár szelek ellen. A szellem *ecclesia militans*ának nem volt nálánál élesebb fegyverű bajvívója.

Ez volt az egyetlen harcos vonás lényének evangéliumi jóságában. Ahogyan elveivel : érzéseivel sem lépett sohasem alkura; baráti tekintete a lélek tisztaságát sugározta, baráti kézszorítása a lélek melegét adta tovább. Akadémiánknak már csak írásos megnyilatkozásban ajánlhatta fel a közös szent eszmények buzgó kultuszát, de a Kisfaludy-Társaság ódon küszöbét testi valóságában is akárhányszor átlépte, ha egy-egy ünnepi szolgálatunk fényét az ő génuszával kívántuk messzebbre világítóvá lobbantani. Ilyenkor emberi valója felé is mindenünnen megáradt az a szeretet, melynek — tanítómesterünk, Riedl Frigyes, szép szava szerint — szeretet az ára is : olcsóbban nem adják.

Most már ezt a tekintetet a Léthe tükörtelen habjai nyelték magukba ; ezt a kezet az elmúlás szele dermesztette bénává ; ez az ajak nem felel többet a tűnő percekre az örökkévalóság szavával. A búcsúzás e komor pillanata bizony még csak foglaló abból a nyomasztó csendből, mely mireánk, közülünk nem egynek egy emberöltőn át ápolt baráti ragaszkodására leelkedik. De ha a magyar lát-határnak lesz még hajnala : annak a hajnalnak lehelletében ez az Eos felé esengő Memnon-szobor tovább fog zengeni. Most is mintha a költő lelkének «bús zenéje» szüremkednék felém :

*...koldus vagyok én :
de ha meghalok, mégis
e világ lesz szegény.

— — — — —
Szerettem mindent, ami ódon,
Szerettem mindent, ami új :

bús zene volt a lelkem,
éltem ütemét :
ha meghalok, az Isten
behúnyja egy szemét.»

Friss fájdalomtól felkorbácsolt lelkünk visszhangozza a sötét igét : fölöttünk az áldó-sújtó Magasság most behúnyta egy szemét, magyar egünknek lefutott egyik ígéző és ígéretes csillaga. De *azért* magyar sors a sorsunk, hogy kilobbant csillagaink fénye is bederengje rendeltetésünk útjait! . . .

Halhatatlanságba költözött Halottunk, drága Társunk és Barátunk, Babits Mihály, Isten veled!

Rédey Tivadar.

IRODALOM.

Az erdélyi román betelepülés új oklevéltára.

A történeti Magyarország peremvidékének talán egyetlen területe sem vet fel népiségtörténeti szempontból olyan bonyolult problémákat, mint a keleti vidék, vagyis Erdély. Ma már tudományos szempontból teljesen világos, hogy e népiségtörténeti kérdéseket csakis a földrajzi nevekből leszűrt tanúságok s az okleveles adatok fényénél lehet vizsgálni és sohase szabad — amint azt a szomszéd államokban még gyakorta teszik — a mai helyzetből könnyelműen visszakövetkeztetni a több századdal ezelőtti állapotra. Erdély földrajzi neveinek tanúságtételét az utóbbi évek során Kniezsa István egyetemi tanár több ízben megvizsgálta, legrészletesebben *Magyarország népei a XI. században* című tanulmányában, valamint a nagy erdélyi albumban megjelent összefoglaló dolgozatában. Az okleveles adatok kellő figyelembevételére is történtek kísérletek, így Tamás Lajos *Rómaiak, románok, oláhok Dácia Trajánában* című szép könyvében összeállította a magyarországi románságnak összes XIII. századi említéseit. Nála azonban az okleveles adatok vizsgálata szintézisének csak egyetlen fejezetét alkotta s a XIV. századi fejlődés még homályban maradt. Pedig éppen román vonatkozásban a XIV. századi események is legnagyobb érdeklődésünkre tarthatnak számat, hiszen ebben a korban játszódtak le azok a nagy társadalomtörténeti átalakulások, amelyekről később megemlékezünk. Valósággal meglepőnek mondható tehát, hogy mindeddig Erdély valamennyi történeti népesoportjának volt már oklevéltára; magyarokra, székelyekre, szászokra nézve jelentős oklevélkiadások állottak rendelkezésünkre, csak Erdély legvitatottabb múltú népelemének, a románságnak történetére vonatkozólag hiányzott az okleveles adatoknak nagyszabású, a modern tudományos követelményeknek megfelelő összegyűjtése. Ez a kétségtelen hiány tette azután lehetővé, hogy a különböző kiadványokban szétszórt adatokat a román szerzők, sőt gyakran magyar tudósok is a legkülönbözőbb módon értelmezzék. E szétszórtságból nem tűnt ki a fejlődésnek az a belső logikája, amelyet egyedül az adatoknak lehetőleg teljes időrendi egymásutánja tárhat fel számunkra.

E szükséglet indította Dr. Lukinich Imre egyetemi tanárt, a Budapesti Egyetem Kelet európai Intézetének igazgatóját arra az elhatározásra, hogy sok év áldozatos munkájával összegyűjtse és kiadja mindazon magyarországi okleveleket, amelyek 1222-től, a magyarországi románok első említésétől kezdve egészen 1400-ig nyomon kísérik a románok fokozatos beszívárgásának egyes fázisait. A már másutt megjelent oklevelek bő regestáit dr. Makkai László, a kolozsvári Erdélyi Tudományos Intézet tanára állította össze gazdag, minden tárgyi tudnivalóra kiterjedő jegyzetanyaggal, az eddig kiadatlan okleveleket dr. Fekete Nagy Antal egyetemi magántanár in extenso lemásolta s ugyanő rendezte sajtó alá, a szerkesztés és a fordítói munka megszervezése pedig reám hármlott s ugyancsak én egészítettem ki a jegyzetanyagot a legfontosabb helynevek eredetének magyarázatával. Így jött létre az a hatalmas, közel 650 lapos francianyelvű kiadvány, mely *Documenta Historiam Valachorum in Hungaria illustrantia* címmel a legutóbbi napokban jelent meg a Lukinich professzor szerkesztette *Ostmitteleuropäische Bibliothek* 29. köteteként. A kötetünket bevezető tanulmányok, melyek közül az elsőt dr. Makkai László, a másodikat dr. Fekete Nagy Antal, a harmadikat és a negyediket pedig magam írtam, egyidejűleg német és olasz nyelven külön kötetként is forgalomba kerültek. E négy részre tagolt előszó oklevéltárunk anyagának jelentőségét s az abból leszűrhető eredményeket teljes részletességgel összefoglalja. A nagyközönség részére rövidebb, de tudományos szempontból teljesen szakszerű áttekintést nyújt Makkai Lászlóval együtt szerkesztett s ugyancsak most megjelent román történelmünk második fejezete.

Oklevéltárunk tisztán tudománytörténeti szempontból is nagy jelentőségű, hiszen ez az első olyan oklevél-kiadvány, amely a külföldi olvasó számára is teljesen érthető módon részletes bepillantást enged középkori népiségtörténetünknek adatszerűleg bizonyítható mozzanataiba. Mindeddig a külföldi olvasók, sőt gyakran maguk a tudósok is kissé madártávlatból szemlélték Délkelet-Európa népeinek számukra szinte áttekinthetetlen eltolódásait és megelégedtek összefoglaló művek általánosságban mozgó megállapításaival. Most végre maga a betelepedés folyamata áll a külföld előtt : középkori latinságunknak sokszor igen plasztikus meghatározásaival elevenednek meg a legkisebb részletek is s mindebből színes, reális vonásokat mutató végleges szintézis szűrhető le. Fredményeink összegezését természetesen számos kisebb és egy nagy összefoglaló térkép könnyíti meg. Egész térképanyagunk dr. Glaser Lajos levéltárnok szakértelmét dicséri.

Melyek mármost azok a tények, amelyeket román oklevéltárunk távlatából ezentúl jobban megérthetünk s alaposabban interpretálhatunk?

Mindenekelőtt kétségtelen s immár megdönthetetlen az a tény, hogy a XIII. század első évtizedeinél előbb Magyarország és Erdély területén román lakosságnak semmi hiteles nyomát nem találjuk. Egyetlen román eredetű régebbi hely- vagy víznevünk sincs s amikor Draganu, Iorga és mások a Dunántúlon s Magyarországnak más, minden román településtől távoleső vidékein románokat vélnek felfedezni, feltevéseiket még a magyar okleveles adatoknak legönkényesebb elferdítésével sem tudják valószínűsíteni. Mindezen önkényes belemagyarázásokkal oklevéltárunk bevezetésének IV. része végérvényesen leszámol. Mert hiába próbálja Iorga pl. a Dunántúlon 1002-ben említett *Melegdi* helynevet egy Buzău-megyei, tehát kelet-havasalföldi helységnévvvel, *Meledic* község nevével egyeztetni, azért mégis kétségtelen marad, hogy a magyar elnevezés *meleg* szavunk egyik szép, régies származéka. S Iorga egyik tanítványa, Sacerdoțeanu hiába egyeztetett az ismert *hodu utu rea* kifejezésben, melyet 1055-ben jegyeztek fel, egy magyar ragot, a *rea* szóelemet a román *rea* «rossz» melléknévvvel, efféle dilettáns ötletekkel senkinek sem sikerülhet kitolni az okleveles adatok hiteles korhatárát.

Ha pedig adataink csak a XIII. századtól kezdve, pontosabban 1222-től fogva jelentkeznek, ebből joggal vonhatjuk azt a következtetést, hogy a románok csak ekkor vagy kevéssel előbb kezdhettek betelepülni a történeti Magyarország területére. A XII. század végénél hamarábbra nehezen gondolhatnánk, mert — s ezt eddig nem vették észre — 1222 körül a románoknak még magyaros hangalakú *oláh* nevük sem létezett. Még alighanem ekkor a magyarok is *vlach*nak hívhatták őket. Latin okleveleink és legrégebbi krónikásaink, így a III. Béla korában élő Anonymus *Blaccin*ak nevezik őket. Csak 1247-ben, tehát a tatárjárás után bukkan fel az első magyaros elnevezés, de még most is latinos átírásban s 1283-ig kell várnunk, amíg egy kétségtelenül magyar *Oláhtelük*, vagyis *Oláhtelek* helységnévet találunk. Ameddig tehát a románságnak szlávos *vlach* elnevezése nem magyarosodott meg, addig feltételezhetően a magyar-román kapcsolatok sem sűrűek, sem szorosak nem lehettek.

Természetesen a Kárpátoktól délre a románok hamarább jelentek meg. A balkáni ősrómán élettérből a kétlegelő pásztorkodás, az ú. n. «transhumance» szükségletei szerint juthattak a román pásztorok a befagyott Dunán át a havasalföldi síkságra. Itt kapcsolatba kerültek a Havasalföldön többé-kevésbé tartósan uralkodó türk

népekkel, köztük a besenyőkkel, s alighanem a primitív életkörülmények közt élő románságot a maga hatalma alá hajtó türk vezetőréteg szoktatta reá a románokat arra, hogy nyájaikkal most már a Havasalföld és a Déli-Kárpátok között vándoroljanak a «transhumance» ingamozgásának megfelelően, nyári szállást a havasokban tartva, téli szállást pedig lenn a síkságon. Türk szolgálatban legeltető románok lehettek azok is, akik a XIII. század elején Fogarásban és Szeben környékén említetnek, s ezek közül kerültek ki azon népelemek, amelyeket azután a magyar határőri szervezet hadi célokra is kezdett felhasználni.

A Havasalföldön és Moldvában hatott azonban a románságra egy másik befolyás is: a középkori magyar expanzió. Ismeretes, hogy Moldvában, Havasalföldön és különösen az Olt-vidéken, a Kárpáton túli Szörényi Bánságban, a mai Kis-Oláhországban jelentékeny magyar telepek keletkeztek, melyek érdekkörükbe vonták természetesen a románokat is. A románság első primitív politikai alakulatairól éppen a Szörényi Bánság megszervezésével kapcsolatban hallunk, 1247-ben. E vidék rendezésében nagy érdemei voltak Béla hercegnek, a későbbi IV. Béla királynak s nagyon valószínű, hogy e rendezés során merült fel az a gondolat, hogy Erdélynek addig kihasználatlanul maradt, lakatlan vidékeit is román pásztorokkal népesítsék be.

Az első telepítések dél felől indultak meg. A Kárpátok külső déli lejtőjén magyaros szervezetű comitatusok voltak, s most ezek átelleneseként keletkeztek az első román telepek. Később a tatárjárás következtében Erdély belső területeinek lakossága is erősen megritkult s így érthető, hogy a románok hamarosan beljebb húzódtak, bár az alacsonyabb vidékekre való betelepülésük egyáltalában nem tekinthető a tatárjárás közvetlen következményének. Az egész XIII. század folyamán az erdős hegyvidéken maradnak, tehát éppen azokat a területeket töltik ki fokozatosan, amelyek a pusztai élethez szokott magyarság számára idegenek voltak.

A román jövevények, akiket a középkori magyar politika teljes tudatossággal és tökéletes jóhiszeműséggel állított bele Erdély gazdasági vérkeringésébe, természetesen nem alkalmazkodhattak márolholnapra az új körülményekhez. Tulajdonképpen most, a magyar királyság területére való beköltözéssel vándorolt vissza a románság Európába és az európai történelembe, de azért szokásaiban, jellemében balkáni nép maradt. Nem volt semminő nemzetségi vagy törzsi szervezete; legmagasabb társadalmi egysége a pásztorszállás, a «cătun» amely egy vagy több családot foglal magában és egy kenéz

vezetése alatt áll. E kenéz, akinek neve is az erdélyi románoknál a magyaros *chinez* alakban maradt meg, falusi bíró értelemben, a betelepülés alkalmával fontos szerephez jutott: bár «primus inter pares» volt, tehát nem voltak jobbágysai s nem rendelkezett különösebb kiváltságokkal, mégis ő képviselte a betelepülő csoportot a királlyal vagy a földesúrral szemben, ő szedte a románok tipikus adóját, a juhötvenedet (quinquagesima) s a disznótizedet (decima porcorum) s kisebb ügyekben ő bíraskodott, egyetértésben az öregek tanácsával. Mindezen kötelességeit és jogait a «ius valachicum», a románok balkáni szokásjoga szabályozta, amely Magyarországon is érvényben volt, hiszen országunk jogtörténetének egyik sajátos vonása mindig éppen abban állott, hogy a betelepülőket sajátos jogviszonyaikkal együtt helyezte bele az alkotmányos életbe.

A románok eleinte csupán e kenézi csoportokba verődtek s csak magyar hatásra honosodott meg náluk a vajdai tisztség, vagyis az a hivatal, melynek jogköre már több kenézségre kiterjedt. A vajda eredetileg királyi tisztviselő volt s csak később, a XIII. század második felében, amikor Kun László korától kezdve a királyi hatalom rohamosan hanyatlani kezdett, ütötték fel fejüket a vajdák önállósági törekvései. Ennek ellenére Károly Róbert még 1324-ben Baszarábát, e türk nevű és fajú havasalföldi vajdát «voivoda noster Transalpinus»-nak nevezte, vagyis éppen úgy «voivoda noster»-nek, mint az erdélyi vajdát. Csak akkor változott meg e viszony, amikor Baszarába döntő győzelmet aratott a magyar király seregén. Ekkortól kezdve a magyar királyok pusztán hűbéresüknek tekintették a havasalföldi vajdákat, akik így királyi tisztviselőkből önálló uralkodóvá léptek elő. Önállóságuk egységesítési törekvésekkel, hegemóniával járt együtt s ennek következménye az lett, hogy Havasalföldről és Moldváról a XIV. század második negyedétől kezdve sűrűn menekültek Magyarországra előkelő vajdai családok, amelyek egy másik vajda hegemóniája elől nálunk kerestek menedéket. Ilyenek voltak például a temesmegyei Rékási és Dobozi Dánfi családok ősei, valamint északon Balk és Drág moldvai vajdafiak.

E nevek említésével a román betelepülésnek új mozzanatához érkeztünk. Mindeddig csak a dél felől jövő betelepülésről hallottunk, most azonban látjuk, hogy északi jövevényekkel is kell számolnunk. Hogyan magyarázandó e kettősség?

Oklevéltárunkból világos, hogy a régebbi hullám feltétlenül a déli volt. Ennek vezetői eredetileg a kenézek voltak, de a XIV. században, amikor Havasalföldön egyre jobban kibontakoztak az önállósági velleitások, szükségesnek látszott a betelepülő román lakos-

ságot szorosabb magyar fennhatóság alá helyezni. A kenézek fölé tehát valamely fontos vár várnagya került s e várak körül alakultak ki Krassó, Hunyad, Szeben és Brassó román várkerületei, az ú. n. «*districtus olachales*». Ezeknek természetesen a határvédelemben fontos szerep jutott. E déli román kerületekből sok román az erdélyi középhegységben legeltetett s úgy látszik, először ezeket az elkalandozókat igyekeztek magánföldesurak is birtokaikra telepíteni. A királyok eleinte nem igen engedték meg a magántelepítéseket, később azonban egyre több kivételt tettek s így történhetett, hogy a déli bevándorlás valósággal legyezőalakban szétterjeszkedett Közép- és Dél-Erdély hegyes vidékein. Az első román telepek gyakran már létező magyar telepek szomszédságában keletkeztek s így kétségtelen, hogy az addig nomád vagy félnomád románok magukat a település formáit is jórészt a magyaroktól s részben a szászoktól vették át. Román helynevek sokáig egyáltalában nincsenek: az első *Căprioara*, 1337-ből, de érdekes megjegyezni, hogy a reá vonatkozó oklevélben ez a név is a magyaros *Káprevár* formában jelenik meg.

Más körülmények között indult meg a második települési hullám. Moldvának déli részén, Háromszékkal szemközt már a XIII. század elején megjelentek a román pásztorok s magyar és német telepesekkel együtt — ezeknek nevét sok helynév őrzi — szállták meg a Kárpátok keleti lejtőit. A magyar városi telepek itt igen jelentősek voltak, Milkó várában magyar alapítású katolikus püspökség is keletkezett s így ezek a moldvai románok még Magyarországra történt bevándorlásuk előtt erősebb magyar kultúrhatáson mentek át, mint a havasalföldiek. Mikor Károly Róbert kezdte őket betelepíteni Máramarosba, már magyaros színezetű vajdai méltóságai voltak s vajdaságokat alkottak hamarosan Máramarosban, Beregben és Ungban is. XIV. századi adataink szerint e román vajdaságok fejei, a vajdák a magyar megyésispán, a «comes» mellett körülbelül az alispán hatáskörét töltötték be, bűnügyek kivételével bíráskodtak az illető megye összes románjai felett s adószedéssel is meg voltak bízva. Minden megyében egy-egy hatalmas családban öröklődött a vajdai tisztség, bár elvben a vajdai szék betöltése választás útján történt.

Ezek az északerdélyi románok mindig szoros kapcsolatban maradtak Moldvával, ahonnan bejöttek. Mikor Lajos király a tatár hordák ellen Északmoldvában, Moldvabánya körül erős határőrszervezetet létesített, ennek a Karoling-módra elképzelt Ostmarknak vezetésével a máramarosi Bedőházi-család egyik tagját, Dragust bízta meg. Dragus halála után fia, Szász vette át az északmoldvai vajdaság vezetését, majd Szászt fia, Balk követte. A máramarosi

vajda, Bogdán féltékenyen nézte a Bedőházi-család Dragus-féle ágának ezt a megerősödését, ismételten Szászra és Balkra rontott, s végül is sikerült hatalmukat megtörnie. E küzdelmekben Balk rokonai természetesen Balk s a magyar király érdekeit támogatták s amikor Bogdán győzelme után Magyarországra menekültek, a király gazdagon megjutalmazta őket: megkapták a hűtlen Bogdán elkobzott birtokait s nemsokára a vajdai cím mellé a mármarosi, majd szatmári megyésispáni címet is elnyerték. Magyarország főurai közé emelkedtek, a székelyek «comesei» lettek s ragyogó pályafutás után több mint száz faluból álló hatalmas birtokot hagytak utódaikra. Balk és Drág példája fényesen igazolja, mennyire szó sem lehet a románok elnyomásáról a középkori Magyarországon. Megemlítendő még, hogy Drág leszármazottjai, a Drágffyak később katolikus hitre tértek s elmagyarosodtak: a XV. századból tőlük maradt a legtöbb magyar-nyelvű misszilis levél.

A mármarosi folyó völgyekből kiindulva a román telepések tovább húzódtak délnyugat felé. Elterjedtek Szatmár és Kolozs megyében, ahol még a XV. században is találunk *Moldavi* nevű embereket. Olyan név ez, mint ma *Moldovan*. Érdekes lenne megvizsgálni a *Moldovan* családnév elterjedését Erdélyben: mindenütt, ahol ez a név felbukkan, kétségtelenül moldvai származású, tehát elsősorban észak-keletről jövő települési hullámmal van dolgunk.

Sajátos az északi és déli hullám keveredése, illetve érintkezése a bihari hegyekben. Határozottan úgy látszik, hogy a déli hullám inkább a Bihari hegyek keleti, Erdély felőli részét érintette, az északi hullám pedig inkább a nyugati hegyvidéket. Mindenütt, ahol vajda szervezetet találunk, valószínűleg északi származású betelepülőket kell keresnünk. Ennek az északi hullámnak telepítői részben maguk Balk és Drág, az ismert vajdafiak voltak, részben pedig magán- és egyházi birtokosok. Azoknak a románoknak vajdái, akik a váradi püspök birtokaira kerültek, ú. n. «egyházi nemesek» (*nobiles praediales*) lettek, vagyis népeik felett földesúri jogokat gyakoroltak, de birtokaik után a püspöknek tizedet és adót fizettek és bíráskodásuk alól nem a nemesi vármegyéhez, hanem a püspöki udvarhoz lehetett fellebbezni. Más vidékeken a román vajdák a környék magyar-kisnemesiségével házasodtak össze, a magánbirtokok vajdái, kenézai pedig jobbagysorba súlyedtek.

Már e jelenségek is érzékeltetik, hogy az eredetileg teljesen egyseges román társadalomban a differenciálódás itt Magyarországon kezdődött meg. E folyamatot meggyorsította nemcsak az a kiváltságos «ius keneziale», amely a kenézt mintegy közvetítővé tette a föl-

desúr és a közrománok között, hanem egy másik körülmény is: a kenézi tisztség örökletessége és a kiválóbb kenézek nemesi rangra emelése.

E folyamatot csak röviden vázoljuk, mert adatanyaga már részben túllép oklevéltárunk időbeli keretein. Amyi mindenesetre mostani közlésünkéből is kiviláglik, hogy a XIV. század folyamán egyre több román emelkedett a nemesi osztályba. Nemesnek számítottak Máramaros vajdái, e vidéken 1385-ben már teljes tisztikarú nemesi román vármegyét találunk, román főispánnal, alispánnal és szolgabírákkal; nyugaton ott voltak a váradi püspököknek előbb említett «egyházi nemesei» s végül a felemelkedés vágya áterjedt Dél-Erdély és különösen Hunyad «kenézdemokráciájára» is. Fokozatosan mind több és több itt is a «nobilis kenezus», vagyis olyan, aki — rendszeren hadi érdemei folytán — a királytól nemességet és örökletes kenézi tisztséget nyert. Ez a fejlődés az addig egysíkú román társadalmat teljesen felforgatta: mihelyt a kenéz vagy vajda nemesúr lett, alattvalói, az addig csak «quingagesima»-t fizető szabad románok egyszerre lesüllyedtek a közönséges jobbágy életszínvonalára. Mindezek alapján joggal oszlathatunk el újra egy olyan történeti tévedést, melyet a román történétírók lépten-nyomon ismételnék: nem a magyarok taszították az erdélyi románokat a jobbágyors (rabszolgaságába), hanem saját vezetőik, akik — nem tudván ellenállni a magyar nemesi életforma vonzó erejének — az országos nemesség eléréseért minden áldozatra készek voltak. A XIV. és XV. században megbomlott tehát a román társadalom hagyományos balkáni struktúrája egyszerűen azért, mert az Erdélybe került és sokszor talán nem is románfajú vezetőréteg részesülni kívánt mindazon előnyökből, amelyeket számára a magyar nemesség elnyerése jelentett. Királyaink e törekvéseket évszázadokon át egyenesen pártfogolták, magas méltóságokra emelvén a román urakat nemesak hosszú asszimiláció után, hanem sokszor már az első vagy második nemzedékben is. Természetesen mindezen nemzetiségi viszonyokat a középkor szellemi légkörében, annak nemzettudatán keresztül kell szemlélnünk és nem szabad az emelkedett és népi különbségeket magasabb egységbe hangoló «Hungarus» fogalmat modern szempontjainkkal anachronisztikusan meghamisítanunk. E román nemesek mindenesetre a magyar hazának hű fiaivá, jó «Hungarus»-okká váltak s később elmagyarosodásuk természetes folyamat volt. Román szempontból művelődéstörténeti síkon sem lehet közömbös az a tény, hogy épp e magyarországi román nemesség volt a románságnak az a rétege, amely először került mély kapcsolatba a latin kultúrával, melytől az egész ortodoxia végzetesen elszakadt.

Oklevéltárunk — mint említettem — egyelőre 1400-ig terjed. Folytatása tervbe van véve s hisszük, továbbra is meglesz a kellő buzgalom és támogatás, hogy végre az erdélyi románság eddig szinte történetalatti történetét adatok alapján ismerjük meg. A XV. századi anyag ismereteinket bizonyára további részletekkel fogja gyarapítani. Annyi mindenesetre már most is bizonyos, hogy a betelepülésnek ama részletes rajza, amelyet ezúttal vázoltunk, a legjobb bizonyíték minden olyan próbálkozás ellen, amely még mindig az erdélyi latin-román folytonosság mellett kardoskodik. E nézet most már érvek híján szinte légüres térben vergődik: logikailag nem is indokolható érzelmi mítosszá vált. E mítosz helyett jöjjön és hódítson, mind szélesebb körben, nálunk és külföldön, a biztos tényeken alapuló, tudományos megismerés.

Gáldi László.

Novella- és regényirodalmunk a Bach-korszakban.

Szinnyei Ferenc: *Novella- és regényirodalmunk a Bach-korszakban.*

II. kötet. Budapest, Akadémia, 1941. 748 l.

Folyóiratunk mult évi folyamában¹ számot adtunk Szinnyei Ferenc új művének I. kötetéről s kiemeltük érdemeit: a páratlanul lelkiismeretes utánjárással összegyűjtött anyag gazdagságát, adatainak pontosságát és ítéleteinek megbízhatóságát. Teljes elismerését nyújtotta az Akadémia is a jeles munkának, megkoszorúzva az 1941. évi nagyjutalommal, a tudományos világ közvéleménye pedig ezt a kitüntetést helyeslőleg vette tudomásul. Amely elismerésre az I. kötet rászolgált, az kijár a II. kötetnek is, hiszen a szerző tudományos felfogása, szempontjai és dolgozómódja nem változtak.

Az első kötetet a terjedelmes bevezető részen kívül a *Romantika* című rész tölti be, két fejezete azonban, a *Novella- és regény-fordításaink* és *A romantikus társadalmi elbeszélés* címűek, a másodikba szorult. A számszerű összeállításból kitűnik, hogy a legtöbb külföldi eredetű novella a franciáktól került hozzánk, az angol irodalom a legfejlettebb ízlésű írókat vonzotta, a német novellisták pedig már kevésbé voltak népszerűek. Hazai novellistáink közül, akik a romantikus társadalmi elbeszélést művelték, Tanács Márton (1826—1888) emelkedik ki. Neve az irodalomtörténetben eddig ismeretlen volt, pedig hazai és főleg olaszországi tárgyú novelláiban értékes lélekrajzot, leleményes meseszöveget és megkapó környezetrajzot találunk. A szerző

¹ 256. kötet, DCCXLVI. sz. 82—85. l.

megállapítja róla, hogy a lélekrajzban Kemény Zsigmond volt a mestere, ami ítélőképességének fejlettségét bizonyítja, továbbá, hogy első novellistánk, aki igazán szívébe zárta Itáliát s ezt éreztetni is tudja műveiben.

A kötet nagyobb felét a *Realizmus* c. rész foglalja el. A szerző e helyütt realizmuson nem a teljes és tökéletes realizmust érti, hanem csak a romantikával ellentétes, *realisztikusabb* irányt, amelyet gondosabb lélek- és környezetrajz jellemez. A realizmus fogalmának ez a kitérítése nemcsak az ötvenes évek regényeire nézve helyénvaló, hanem még sokkal újabb regényirodalmunk szempontjából sem hibáztatható. Romanticizmus és realizmus a Bach-korszakban egybeolvadva jelentkezett: a romantikus Jókai műveiben sok a realisztikus részlet, a realista Kemény minden művében akad romantikus elem. Sőt még félszázaddal később, Gárdonyi és Herczeg történeti regényeiben is sok a romantika. Úgy látszik, ezt megköveteli a magyar ízlés.

A realisztikus elbeszélő irodalom ismertetése a nagy mesterrel, Kemény Zsigmonddal kezdődik. Művészetének jelentőségét kiváló kritikusok állapították meg (Gyulai, Péterfy, Papp Ferenc stb.), de Szinnyeinek is van még mondanivalója róla. Legfontosabb az, hogy nem osztozik Gyulai és Péterfy nézetében Kemény pesszimizmusáról s ennek világnézetét nem tartja vígasztalannak. Rámutat arra, hogy Kemény tragikus alakjai, bár súlyosan bűnhődnek, bűnökkel szolgáltak rá sorsukra, a büntetés pedig sohasem megfelelője az elkövetett bűnnek. Kiemeli, hogy Kemény jó szíve s emberszeretete a tisztalelkű és eszményi alakok egész sorát teremtette meg, s ez arra vall, hogy az igazságban és az emberi erényekben való hite nem rendült meg. Élet szemlélete komoly ugyan, sokszor komor is, de azért van benne derű, humora sem erőltetett, hideg, csak kesernyésebb és ironikusabb Jókaiénál, s főleg Thackeray-ével rokon. Tegyük azonban hozzá, hogy az angol humorista sokkal derültebb színben látta e világot, mint Kemény.

Érdekes megfigyelése, hogy Kemény leírásai ha nem is oly ragyogóak, élénkek és változatosak, mint Jókaiéi, sokszor mélyebbek és hangulatosabbak, s kevés kivétellel a jellem- és lélekrajzba olvadnak bele: az ő leírásaiban nem annyira a tárgy a fontos, hanem annak hangulata. Megállapítja azt is, hogy nagyobb a lélekrajzban, mint a jellemalkotásban. Abban is igazat kell Szinnyeinek adni, hogy Kemény szerkesztő-készsége nem szolgált rá kritikusai megrovására: a mai terjedelmes regények kusza szerkezete mellett az ő kompozíciói világosak, áttekinthetők.

Kemény hatása a korabeli elbeszélő-irodalomra aránylag csekély:

a már említett Tanács Mártonon s néhány kisebb jelentőségű novelistán kívül csak Gyulai Pál tanult tőle. Erről a nagy íróról az újabb nemzedék kezd megfélekedezni: annál örvendetesebb, hogy a szerző az őt megillető elismeréssel és tanítványi szeretettel ír róla. Valóban, ő Kemény mellett a legkiválóbb elbeszélőnk s Jókai mellett a legjelesebb humoristánk a Bach-korszakban, sőt a szerkesztés tekintetében nagyobb is náluk s a novella-formának legtehetségesebb művelője.

Hasonlóan nagyra értékeli Szinyei Eötvös József elbeszélő műveit is, főként *A nővérek* című regényét. Az irodalomtörténetírók kevésbé méltányoló ítéletét vagy kicsinylő hallgatását a regényről igazságtalannak tartja. Azt elismeri, hogy a mű irányregénynek gyöngé, de véleménye szerint a benne fölmerülő lelki probléma oly sikerült lélektani regénnyé teszi, hogy ebben a korban, Kemény *Férj és nő* c. regénye mellett, legjobb lélektani regényünk. Erre az igen kedvező ítéletre *A nővérek* — véleményünk szerint — nem szolgált rá, mert ha a regény kezdetének és végének hitele-vesztett romantikájáról hallgatunk is, a jellemzésben és a lélekrajzban is, meggyőződésünk szerint, valószerűtlenséget és következetlenséget mutathatunk ki.

Elbeszélő irodalmunk az ötvenes években roppant mértékben föllendült, úgyhogy a kötetben csak a realisták sorából több mint hetvennek találjuk meg írói arcképét, nem számítva a tehetségtelenebbek csapatát, akiknek csak a név szerint való megemlítés kétes értékű dicsősége jut osztályrészül. Az említett három nagy író mellett legrészletesebben Vas Gerebennel és a humorista Beöthy Lászlóval foglalkozik a szerző. Az előbbiről már eddig is sokan írtak, s Szinyei elődei kutatásainak eredményeit összefoglalva s a magáéval kiegészítve, formás kis tanulmányt ad róla. Beöthy Lászlóról itt olvashatjuk a legbehatóbb ismertetést, csak az a kár, hogy a reá vonatkozó anyagot a két kötetnek négy különböző helyéről kell összeszednünk, mivel a mű tárgyalása műfajok szerint halad, Beöthy pedig négy műfajban is dolgozott. Kívülök Bérczy Károlyról, Abonyi Lajosról és Vadnay Károlyról ír bővebben a szerző, újszerűen és vonzóan.

Általában a vonzó előadás nem a legkisebb érdeme a könyvnek. Szinyei szép magyarsággal ír, könnyed természetességgel és közvetlenséggel: nem egyszer első személyben szólal meg. Ez a vonzó közvetlenség abból a szeretetből fakad, amellyel tárgya iránt viseltetik, s amelyet régi íróink iránt érez. Még a kevésbé tehetségesek műveit is némi jóindulatú elnézéssel bírálja: nem az íróművészt keresi bennök, hanem a nemzeti kultúra munkását, akinek már a buzgalma is elismerésre méltó.

Császár Ernő.

AZ ÖRÖK SZÉCHENYI.

Kossuth Lajos 1840-ben Pest vármegye gyűlésén Széchenyit «a legnagyobb magyarnak» nevezi s két év multán a *Kelet Népe*nek heves támadásaira írt *Feleletében* ugyanezt a legmagasabbra értékelő jelzöt megismétli. Széchenyi történeti jelentősége és nagysága már akkor bármilyen hevületű személyes vita fölött áll. A sok fényes és gyászos fordulatú letűnt század óta Széchenyi mindmáig — s talán mindörökre — a legnagyobb magyar. A reformkorszak legragyogóbb szónoka tudva-tudta, hogy Széchenyi nem a régi magyar sérelmi politika retorikai kultúrájának, hanem a tettnek, az alkotásnak, a cselekvő hazafiságnak embere mind a nemzetnek erkölcsi megújítása és szellemi építkezése, mind anyagi-gazdasági emelkedése terén : 1825-től 1840-ig ő formálja a magyar történetet, ő a magyar közlélek nagy ébresztője, a reformok tervező indítója és végrehajtója : eszméivel mintegy teherbe ejti az elméket. S ami a negyvenes évek elejétől forr és sístereg a magyar politikában, az is az ő hatalmas személyiségének kisugárzása, de ezek a sugarak már nem abban az irányban hatnak, amelyben elindította őket, hanem más útra térnek. A Széchenyi alakját körülvevő fényözön egy időre elhalványodik, a népszerűség, amellyel sohasem törődik, elfordul tőle, még a követválasztáson is megbukik, de azért a legnagyobb magyar marad. Miért? Mert nem *egy* kor lelke, hanem a nemzet *örök* szelleme szólalt meg benne s az ő ajkain keresztül tárta föl mindenkori érvénnyel a magyar élet örök problémáit. Írásaiból ma is belső tűz árad és perzseli a magyar lelket, mert érezzük, hogy az ő szellemi tüzének lobogása romlásnak indult fáját

akarja mindenkép fölemelni s beléje új életet lehelni ; az utókor érzi, hogy addig magyar, amíg az ő útján halad.

Azok a kérdések ugyanis, amelyeknek tervszerű megoldásán annyi lelki vívódás között törte fejét, valóban a magyarság örök problémái ; ezek keretét elsősorban a maga korára szabta ugyan, de minden magyar történeti korszakra — multa, jelenre és jövőre — egyaránt ráillenek. Széchenyi az örök jelen. Vajjon nem ma is a legmélyebb problémánk a magyarság és az emberiség viszonya? Nem a nemzet erkölcsi megújhódásától várjuk-e emelkedésünket és történeti érdemességünket? Nem alapvető létkérdésünk-e a szomszédos nagyhatalomhoz való viszonyunk, amelyet Deák egy fél-századra Széchenyi szellemében oldott meg, de amely most még félelmetesebb arányban s a legnagyobb magyarnak óvatosságát követelő formában megújult? Nem örök problémája-e a magyarságnak a nemzetiségi kérdés, amelynek erőszakos és mechanikus nyelvi megoldásától Széchenyi annyira óvta a maga fáját? Nem legégetőbb kérdésünk-e ma is az a népbarát politika, amellyel Széchenyi izzó fajszeretete az alsóbb néprétegeket jogilag és gazdaságilag föl akarta emelni? S van-e korszak, amelyben ne lenne örökké időszerű a műveltség nemzetfenntartó és nemzetfejlesztő ereje, a «kimivelt emberfők» más nemzetekkel szemben érvényesülő fölénye és hatalma? Széchenyi a magyar élet bármely területén a *lényeg*et pillantotta meg, minden mellékes elemtől lehántva : elméjének sugarai azonnal a mélybe fúródtak, a társadalmi, jogi, politikai, gazdasági és művelődési intézmények és irányzatok velejébe hatoltak s rögtön a célok és a hozzájuk mért legjobb eszközök viszonyát ragadták meg. Így emelkedett nemzetének eleddig legnagyobb reformátorává.

S mi képesítette erre a hihetetlen nagy akadályok fölött diadalmaskodó nemzetmegújító munkára? Legmélyebben át-élt hivatástudata, amelynek kútfeje tudatos fajszeretete. Először az ősi magyar hivatás, a vitézi kockázatos élet vonzza. De a nagyvilágot bejárva, a fejlett nyugati műveltség láttára minduntalan összeszorul szíve a magyarság elmaradott állapota miatt. Az összehasonlítás pattantja ki nemzeti missziótudatát : föl kell emelnie a porból fáját. A huszonnegy

éves huszárcapitány lelkében a politikai küldetés fénye kezd derengeni. Naplójába, lelkiismeretének ebbe az állandó gyakorlókönyvébe, 1815-ben ezt írja: «Van nekem hazám, szegény szerencsétlen hazám, ezen nem tudok segíteni, most még nem — jöjjön hát az eke a kard után — és jer Apollo az én alacsony házamba. Marstól már undorodom». Három év múltán már így sóhajt fel Firenzében: «Gazdag, ifjú vagyok, *van* akaratom mindazt végbevinni, amit vállalni egy férfiről sohasem szégyen. Ha ezt megtehetném, lelkem mélyéből éjtszakákon keresztül imádkoznám, hogy *üdvöt és áldást hozó lény lehessen hazám és az emberiség számára!*» Így erjed benne fokozatosan hivatásának érzése: folyton tanul, műveli magát, tervszerűen készül reformatori pályájára. Ennek kiindulópontja a nemzetnek nevelése, hogy hátramaradottságából kiemelkedjék és hibáit levetkőzze. 1819-ben már lapokon keresztül a nemzetnevelés kérdéseit forgatja elméjében: miképp menjen át faja a gyermek- és kamaszéveken? hogyan kell formálni lelkét? Atyjának 1820-ban bekövetkezett halála, aki mint magyar reménytelenül szállott sírjába, csak fokozza Széchenyiben a nemzeti küldetés érzését. Még jobban rágja elméjét Herder baljóslata nyomán a kérdés: van-e még reménység a magyarság fennmaradására? A *Kélet Népe*-ben később (1842) a nyilvánosság előtt is feltárja gyötrelmeit s végső elhatározását, hogy régen érzett nemzetmegújító küldetésének szenteli életét: «Életem legmélyebb feladása ez vala... S így lőn, hogy vagy tizenhat évvel ezelőtt kimondhatatlan s több napi belső küzdelések után s csak akkor, mikor láttam, hogy senki azon tán egy kissé magasb nézőpontról nem fogja fel nemzetünk állását, mint én, vagy ha igen, nem mer, s újraöntés helyett mindig csak nyomorult foltozás van napirenden, bizonyos órában *megesküszöm magamnak*, tehetségemben semmit, tiszta szándékomban, férfiúi szilárdságomban annál többet bízván, hogy miután világosan mutatkoznának lelkem előtt, nemcsak a feltámadásnak, de nemzetünk egykori nagy kifejtettségének is legbizonyosabb jelei, *mindent el fognék követni, habár magam maradok is, habár vesznem kell is*, mit e kettős célnak elérésére cselekedni lelkem sugall». Az így vállalt nemzeti

hivatás tudatának mélységéből tör fel ajkára 1826-ban a naplójába jegyzett imádság, melyben az igazi államférfi küldetése számára nélkülözhetetlen szellemi ajándékokért, politikai karizmákért fohászkodik Istenhez. Mit kér tőle ebben a világirodalomban páratlan könyörgésben, amely mintegy rendszerbe foglalja azokat az erkölcsi és szellemi képességeket, amelyekkel a nemzetet megújítani hivatott férfinak rendelkeznie kell? Elsősorban szeretetet az Úr, a haza s embertársai iránt ; világos ész, amely biztos következtetéssel, egy Cherub lángszellemével, okszerűen pillant a jövőbe s szét tudja választani a nemzetre jó és gonosz elemeket ; intuiciót, a valóságérzék ösztönös sugalmát, mikép induljon neki a cselekvésnek ; felelősségérzést, mely mindig figyelmezteti, hogy tetteiről számot kell adnia Istennek és a nemzetnek ; fáradhatatlan munkabírást, hogy nemzetéért szakadatlanul és sikeresen dolgozhassék ; önuralmat, hogy szenvedélyeit megfékezze ; lelki alázatot, mely megöli benne a hatalomvágyat, a politika természetes főbűnét ; végül akaratot és tetterőt, melyet nem tud soha félrevezetni a pusztá retorika.

Széchenyi a legnagyobb magyar, mert nem volt magyar államférfi, aki egész életében, ennek ébresztő, alkotó és kétségbeeső szakaszában, válságaiban s tragikus kifejtésében, lelkének minden szálával annyira a nemzeti közösséghez lett volna kötve, mint Széchenyi. Szíve minden dobbanásának, elméje minden rezdülésének csak egy indítéka van : fájának szeretete. Elmaradottságunkon érzett égő fájdalma és szégyene : nemzeti érzés. A magyarság hibáinak kérlelhetetlen ostromozása : nemzeti érzés. Kiapadhatatlan cselekvési vágya : nemzeti érzés. A jobb jövőbe vetett hite : nemzeti érzés. Gyötrő rettegése a magyar politikának forradalomra hajló szellemétől : nemzeti érzés. Borzalmas önvádja, hogy a magyarság pusztulásának ő az oka : nemzeti érzés. Elméjének tragikus elborulása : a nemzet izzó szeretetében való elégség. A magyarság sorsa és az ő sorsa teljes egységbe olvad : a kettőt azonosnak érzi. A nemzeti közösség társadalmi én-jét személyesen a maga egyéni én-jében éli meg. Amíg a nemzet él, ő is él ; amikor a nemzet a szabadságharc-

ban elvesz, az ő elméje is elborul. Mikor a nemzet egén megint pirkadni kezd, az ő elméjének fénye is újra földereeng. A nemzetet *megváltó* történeti küldetés él benne : magát fel kell áldoznia, hogy megmentse faját. Tudatlan és önhitt magyarokat látva, így sóhajt fel naplójában : «Életemet és véretem adnám érte, hogy *megválthassam* őket». Amikor később hatalmas reformtevékenysége közben minduntalan nagy belső és külső akadályokkal kell megküzdenie, tántoríthatatlan és elszánt küldetéstudattal mondja : «Dolgozom szorgalmasan, s dolgozom önérzettel. Lenyesik szárnyaimat, lábaimon járok ; levágják lábaimat, kezeimen fogok járni, s ha ezeket is kiszakítják, hason fogok mászni : csak használhassak!» Egész lelke mindenestül felolvad nemzetújító hivatásában : «Mióta élek — írja a *Kelet Népe*ben szóval, de cselekszi is tetteben — kimondhatatlan vágy létezik lelkemben ; Magyarország kifejtése, a magyar nemzet feldicsőítése él minden csepp véremben». Életének alkotó korszakában rendíthetetlen a hite abban, hogy a nemzet megújhodása az ő munkája nyomán előbb-utóbb végbe fog menni : «Metternich rendszerének — jegyzi be önérzettel naplójába — az ő halálával vége lesz ; az enyém csak halálom után fog életbe lépni». S amint az ő legfőbb lelki indítéka mindenben a hazaszeretet, ezt akarja kivetíteni a nemzeti közösségbe, az egész magyarságba is, mert meg van győződve arról, hogy «a közgyarapodás, nemzeti súly s lakosok tiszta erkölce honszeretetből fakad leginkább» (*Világ*).

Ennek azonban egyelőre csak megfoglyatkozott mértékét látja maga körül. A jelent a romantikának a fényes multba visszatekintő történeti optimizmusával szemben sötétnek látja s nem átallja kimondani, hogy a magyar nemzetet inkább a jövődöben, majdan kifejlett állapotában szereti, mint a jelenben (*Kelet Népe*). Miért? Mert önszeretet ural kodik a nemzetben s nem önismeret. A nagy lélekformáló hivatást érző Széchenyi, aki maga naponkinti lelkiismeretvizsgálással iparkodik önismeretre jutni, tüzetesen és állandóan vizsgálja a magyarság lelki alkatát, jó és rossz tulajdonságainak belső összefüggését, hogy lássa, miképpen alakíthatja át s javíthatja meg. Erkölcsi-politikai célzata a magyar

jellemnek mindmáig felül nem múlt pszichológusává fejleszti. Műveiből egész kis magyar nemzeti karakterológia szerkeszthető meg, amely mély lélekbenézéssel felel a ma különösen sokszor fölvetett kérdésre : mi a magyar? A magyarságnak elsősorban meg kell ismernie önmagát : ez a javulás és emelkedés első lépcsője. «Oh, ürítsük ki valahára, — kiált fel Széchenyi — még mielőtt késő volna, az önismeret felette keserű, de nemzeti javulásunkra oly jótékonyan ható, sőt elkerülhetetlenül szükséges serlegét fenékgig! Mert csak akkor, és előbb soha nem, lesz megvetve felüdülésünk igazi alapja». Csak magunkban van a hiba, de egyszersmind magunkban lakozik a fel-támadás ereje is. Ezt a gondolatot kalapálja bele szüntelen a nemzet elméjébe, míg csak «axiómaként nem tűnik fel előtte, ha mindjárt ütik is, agyonütik is honfitársai» (*Stádium*). Büszke arra, hogy ő az első magyar, aki tartózkodás nélkül vizsgálja és szemére lobbantja a nemzetnek hibáit, aki «soha sem csepegteti a hízelgés mérgét legkisebb mértékben sem honfitársai kebleibe». Ezzel nem akar kérkedni, de mint megdönthetetlen tényt állapítja meg egyik legkeserűbb vitáiratában, a *Politikai Programmtörédek*ekben. A magyar-nak meg kell ismernie nemzeti vétkeit, mert ha ezekből ki nem lábol, el kell pusztulnia. Hisz faja egészen magára van hagyatva Európa térségein. «Az egész világon nem érez vele senki. Még határtalan Ázsiának, egykori hazájának, közepette sem találtaik egyetlenegy rokona is többé». (*Hunnia.*) Nem is annyira a magyar faj csekély száma a döntő, bár ez is sokszor felsötétlik Széchenyi lelkében, hanem az, hogy «fajtánk anyagi, mint szellemi léte oly felette könnyű». Csakis a nemzet fiainak «személyes erénye és lelki felsőbbbsége», «erkölcsi és társadalmi tisztasága» emelheti ki a magyarságot a mélyből. Széchenyi a javulás lehetőségének reményét abból meríti, hogy a magyar még gyermeknép, «most semmi, de minden lehet, mert lelki és testi erő rejtezik fiatal keblében.». Minden lehet, ha most átlátja, hogy még semmi, mert «szellemi zománca vajmi nemes, anyagi kifejthetése pedig roppant».

Melyek a magyarság tipikus nemzeti vétkei, amelyeket komoly magamegtagadással le kell vetköznie? Ilyen elsősorban az örökös széthúzás és pártoskodás. «Apáink, mióta el-

hagyták a Keletet, meg nem szűnő irigy fondorkodások közt fecsérlik el erejüket». Úgy tengünk mi magyarok hosszú századok óta, mint «egymagában irigykedő, agyarkodó, már-már pusztulásra fajult méhraj». Hetykén károgjuk az extra Hungariam non est vita nevetséges csalmondatát s unalom és álom közt várjuk «a nagyszerű halált, hol ember milliónak szemében gyászköny ül» s közben szánakozás nélkül törül ki bennünket az emberiség a természetből és a történetből: «Ennél többet és jobb sorsot — teszi hozzá Széchenyi szinte az erkölcsi megújhodást követelő prófétáknak, a nagy középkori vagy XVI. századi prédikátoroknak fenyegető hangján — önkénytül, irigységtől, egymás elleni agyarkodástul szétboncolt és jobbadán önzőkbül álló népvegyület nem is érdemel». Valami átkos gyűlölségi hajlama van a magyaroknak: con amore gyűlöli az arisztokráciát, «nem kevésbé gyűlöli a kormányt, gyűlöli az egyházi rendet, gyűlöli a katonát, gyűlöli a németet, gyűlöli a horvátot, gyűlöli a tótot, gyűlöli a városi polgárt, gyűlöli a kereskedőt . . . mégis szeret valamit, s pedig legőszintebben s mindenek felett a hazával mindig egybekevert saját drágalátos magát». Vessünk véget «zarándoki önmegtágadással» (ez Széchenyi kedvelt kifejezése) ennek a közgyűlöletnek és pártoskodásnak, ne lássuk mindig egymásban csak a hibát, ne üldözzük örökkön egymást, fogjunk kezét, mert a nemzet bárkája így sohasem jut a révbe. A pártusáktól széttépett magyar politikai életnek lelkére nemes pátosszal ezt köti: «Ha nem vagyunk is egyvéleményűek, magyarok maradunk azért mégis mindnyájan, mit soha sem kell felednünk». (*Programmtör.*)

A magyarságnak széthúzó-gyűlölködő természetét Széchenyi mélyebb lélektani alapra vezeti vissza: a magyar lelki struktúrának uralkodó rétege az érzelem, amely az értelmet elhomályosítja. A magyar az affektív lelki típusba tartozik, amelyet érzelmei folyton elragadnak. Mindennek huszáros lendülettel nekiront, lelkesedik, de a kitartás, szívós és tervszerű munka hiányzik belőle. «A vitézséggel kezdett, bátorsággal folytatott, lelkesedéssel tőzsérlett és pajtásági lángésszel vezérlett intézvény előbb hal meg, mint csak jóformán még születve volna is». (*Programmtör.*)

Azt szokták mondani, hogy a magyar lélek szalmatűzként lobban fel, cserfaként azonban soha nem ég. Ennek okát Széchenyi nemcsak a keleti vér gyorsabb lüktetésében s nyughatatlanságában keresi, hanem abban is, hogy eddig a magyarság vezetői mindig a nemzet lelkesedő természetére építettek, de sohasem ébresztgették benne a számító-fontoló tehetséget. Ezért többen több történetünkben a láng, füst és hamu, de «annál kevesebb életmeleg fejledezett, mely igazi és tartós egészségre emelhetne volna nemzeti testünket». A magyar lélek szapora fellobbanása és szapora kihűlése — ezt jól látja Széchenyi, a tömegpszichológus — onnan is van, hogy vezetőik «öncélaikra könnyebben használhatják a nagy tömeget, ha érzéseihez folyamodnak, mintha ítélőtehetségét fársztanak ; jobbadán fényes képeket, tündöklő légvárakat, s efféle ámítási szereket raktak elébe, valami nem oly ízletes, de annál táplálóbb, s nedve vérbe erősebben menő eledel helyett». A legtöbb hasznos dolog azért nem tud felvirágozni hazánkban, mert «forróvérrel fontoltatik, szalmalángra lobban s csigavérrel hajtatik végre».

Másik tipikus bűnünk, melyet le kell álcáznunk, az ön-hittség és a hiúság : «Magyarországban nincs nagyobb szellemi vis motrix, mint a hiúság». Ez a kútfeje közéletünk sarkalatos hibájának : mindenki vezérkedni akar, a kolomp elővitelére hiszi magát hivatottnak, a helyett, hogy magát másoknak alá tudná rendelni : «Mindenkinek vezér, úr akar lenni s ha éppen jó órában van, maga alatt felrúgja a port és ezt mondja : ez a világ közepe, hol én állok». Ezért vérben van a magyarnak a mindenáron, csakazértis ellenzéki szellem s emiatt semmi építő munka pozitív nem folyhatik a hazában. Valami kimondhatatlan nagy varázsa van e honban az opponálásnak. «Alig bujik ki a fiú a tojásból, sem nem munkál, sem nem tanul, — eszik, iszik, alszik, még beszélni sem tud jól, de opponál, — s íme kész a sokaktul megbecsült, sőt a tömegtől ünnepezt hazafi, ha elég nyers és nem fél valami jó vastagot, valami jó cifrát kitalálni a kormány ellen.» Az örökös ellenzéki szellem természetesen lelki talaja a nagyrafejlett magyar retorikának : túlon túl sok «a szavak dagályitúl szédelő magyar», aki a lelkesítő szavak árjában

megfelelnek a munkáról. Széchenyinek, a cselekvés embe-
 rének, joga van síkra szállni a szónoklás túltengésével szem-
 ben : «A tett az első, a szó a második.» Politikai életünk egyik
 legnagyobb hibájának bélyegzi az üres retorikát, amely
 nálunk tett számba megy : mindenki mint óriás szónokol és
 mint törpe cselekszik. «Minden három évben — írja egyik
 levelében — az országgyűlésen megjelenni, ott cifrán szólni,
 ez még nem elég. Van becse, felette nagy becse a szónak,
 nem tagadhatni, de a tett, a százezreknek egy célra törekvő
 tette emelheti csak ki nemzetünket aljas állásából.» Széchenyi-
 nek tettekre ágaskodó lelke s reálpolitikai szelleme már az
 1825-ös országgyűlés tagjai között a gyakorlati embert
 keresi, de ilyet — panaszkodik naplójában — egyet sem talál :
 «Szép szónok van akárhány, költők a mesék országából. Sok
 theória, kevés praxis. Fényleni vágyás. Nem erény. Minden
 ember rendet akar csinálni. Azért nincs rend». Fájdalomtól
 sajgó szívvel állapítja meg később is, hogy a két politikai
 típusból : «a dolgozó méhek» és a «herék», azaz a «tényhaza-
 fiak» és a «szájhazafiak» törzsalakjából az utóbbiak ragadják
 magukhoz a vezetést. Régebben néhány oligarcha határozott
 el alkotmányos életünkben jobbadán mindent, «most ellen-
 ben többnyire néhány szájas, körmös, merész határoz min-
 denben, legalább szóval, míg a többség rendszerint mint
 bárgyú birkasereg le hagyja magát győzetni panaszlan vagy
 legalább szótlán.»

Micsoda a küldetés tudatából fakadó politikai tárgy-
 szerelem, micsoda erkölcsi bátorság és függetlenségérzés kellett
 ahhoz, hogy Széchenyi a magyar közléleknek sebeit a nemzeti
 penitenciát hirdető próféták izzó lelkével mutogassa. Főúri
 kortársai bolondnak, fantasztának, kiállhatatlannak, nevetsé-
 gesnek, monomaniakusnak, szerencsétlennek, abnormis elméjű-
 nek bélyegzik. Széchenyi valóban nem volt normális ember,
 hanem hypernormális : az átlagtehetségen messzefölüli ;
 lángelme ; a magyar történet emberfeletti embere, valóságos
 Übermensch. Külsőleg abban az időben szükség volt arra,
 hogy született arisztokrata legyen : az akkori magyar tár-
 sadalmi légkörben csakis ilyen nagytekintélyű főúri család
 sarja kelthetett előszörre közfigyelmet. De a nemzet jelen-

tékeny része nem azért került igézete alá, mert arisztokrata volt, hanem mert rögtön megérezte egyéniségén a lángelme bélyegét, az önzetlen fajszeretet mélységét, a nemzetet föl-emelni törekvő abszolút odaadás és munka sistergő szellemét, azt, amit később a *Kelet Népe*-ben így fejezett ki: «Mind-azt, amit tettem, azért tettem, mert magyar vagyok.» Ezért tűri el a hizelgéshez szokott nemzet zöme Széchenyi bátor kezében a nemzeti vétkeket korbácsoló ostort, bár ellenfelei a nemzet gyalázásával, a magyarság hibáinak kegyetlen és kegyeletlen mutogatásával vádolják. A nemzet biztos ösztönnel érzi, hogy a sok korholás a faj igaz és őszinte, javítani akaró szeretetéből fakad.

Széchenyinek a jelen állapotra vonatkozó pesszimizmusa az alkotás örömteli lázában és feszültségében sokszor enged: teremtő korszakában már nem emlegeti annyit a nemzet-halált, a koporsót és a szemfedőt, hanem a nemzet hibái mellett erényeire is rátérül szeme. A *Hunniában* már azt írja, hogy «noha itt-ott rothadás jeleit mutatja is az igenis keveset mozduló, századi restségétől elálmosodott és elgyengült hon, egészséges azért mégis... mindenesetre elég jól van még, derék közreműködőnek állni be az emberiség leg-felsőbb céljának elérésére.» A hibának forrása ott van, hogy eddig a magyarság vadon, tervszerű nevelés híján nőtt fel. Legtöbb magyar fejedelmünk csak a jó vagy rossz szerencsének engedte át «keleti vérünk kiképzését». Történetünkben — panaszkodik — olyan kormányzónak lapja üresen áll, «ki magyar szellemben fejtené ki nemzetünk erejét, s azt a törvények korlátai közt szigorú kézzel tartva, azzal nagyszerűt, állandót és a nemzethez illőt vinne ki». Ezt a hivatást maga akarja vállalni: ezért *reformpolitikája a maga lényegében a magyarság új nagy nevelési rendszerének igényével lép föl, nemzetnevelésnek indul s következetesen végig ez is marad.*

Széchenyinek mély meggyőződése, egyben politikai rendszerének alapja, hogy a nemzetet az ősi vérségi köteléken kívül elsősorban saját szerű kultúrája avatja nemzetté. Az emberiségnek s ennek keretében minden nemzetnek Széchenyi vallásos hite szerint e földön az a célja és történeti értelme, hogy a benne rejtekező szellemi erőket lehetőleg kibontakoz-

tatva, a művelődés létráján az erkölcs, a keresztény tökéletesség magaslatára emelkedjék. Ezért akarja elmaradott hazájában először a nyugati műveltség éghajlatát megteremteni, nemzetét a szellemi és az anyagi kultúrának arra a fokára fölemelni, amelyre már a művelt emberiség eladdig eljutott. Szemében nemzetiség és művelődés egyet jelent. Csak az a nép méltó a nemzet névre, amely kifejtí a lelkében lakozó erőket, vagyis állandóan a művelődésnek, a tökéletesedésnek, a folytonos szellemi és anyagi integrációnak vágya hatja át. Ezért akarja mindenekelőtt a magyarságot műveltté tenni s a műveltséget magyarrá formálni. Ezért szánja politikai rendszerét nemzetnevelő rendszernek: mindennek ehhez a legfőbb célhoz mérten csak eszközértéke van. Kifogyhatatlan és heves izgatása a lóversenyért, kaszinóért, a sokféle gazdasági intézményért mind csak arra való, hogy a sűrűvérű és közönyös magyarnak lelkét mozgásba hozza, a szellemi és anyagi kultúra javai iránt érdeklődését fölébressze, a fejlettebb műveltségnek gazdasági-vagyoni alapját mint eszközt megvesse. Elsősorban tehát a *magyar lelket* iparkodik tudatosan és tervszerűen átformálni s a magasabb szellemi műveltség s ennek anyagi feltételei iránt fogékonnyá tenni. «Az ember — hangsúlyozza a *Világban* — halhatatlan lélek s annak legfőbb széke, az emberi agyvelő, jeleli ki a kultúra ösvényét, s csak az bírja a nemzeteket lehető legmagasb civilizációi fokra emelni és semmi egyéb... Minden lehető előmenetelünk kirekesztőleg értelmességi súlyunk nagyobbításában s csinosodóbb nemzetiségünkben verhet tartós gyökeret; minden, ami nem áll valódi nemzetiségen s valóságos — minden előítélettől és szemfényvesztésektől megtisztult — értelmességen, alaptalan, s előbb-utóbb bizonytalannal elbomlik. Ha valami felemelheti még a hazát önboldogságára, Ura örök dicsőségére, s hozzá illő magasságra, az semmi egyéb nem lehet, mint *Nemzetiség s Közértelmesség.*» Széchenyi szerint tehát a nemzet és a kultúra válhatatlan egység: nincs igazán nemzet kultúra nélkül s nincsen kultúra nemzeti közösség nélkül. Minden nemzet, a magyar is, a végre van a földön, hogy a kultúrában foglalt eszmények rendszerét, amelynek értéktáblája csúcán a keresztény erkölcs áll, minden lehető

erejével megvalósítani iparkodjék. Ez Széchenyinek történet-filozófiai s magyar nemzetpolitikai vallomása s egész élet munkájának erkölcsi-szellemi gyökere és elvi alapja. A magyar nemzet örök történeti hivatását az európai nemzetek kultúrájának polyphoniájában senki sem foglalta szavakba mélyebben és mindenkorra szóló érvénnyel és értékhangsúllyal a történetfilozófia magas elvi őrtornyából, mint éppen a gyakorlati szellemű legnagyobb magyar: «A magyar népnek — írja a *Kelet Népében* — nincs csekélyebb hivatása, mint képviselni — Európában egyedüli heterogén sarjadék — ázsiai bölcsőjében rejtező, eddigelé sehol ki nem fejlett, sehol érettségre nem virult sajátságait; sajátságait egy törzsök fajnak, mely bizonyosan annyi különöst, s erejénél fogva bizonyosan annyi jót s nemest rejt magában, mint az emberi nemnek akármely lelkes és erős családja, csakhogy mint azoknál, úgy ennél is, külön sajátsági árnyéklatokban a korlátlan tűznek nemes hévvé, a vad erőnek bajnoki szilárd-ságra, a romboló ittasságnak nagylelkűségre kell tisztulni, fölemelkedni.»

Azért emelhetette joggal Széchenyi a nemzet legfőbb politikai normájává a közértelmességet, a kultúrát, a művelődést, mert maga is fiatal korától kezdve örökösen égő tudás-szomjjal és mély kötelességtudattal művelte magát. Rendkívül sokoldalú, a maga korában valóban univerzális műveltsége tette képessé nagy történeti hivatására. Sokféle, de alapos tanulmánya és gyakori külföldi utazása alapján tanulja meg, mik a nemzetek emelkedésének és fejlődésének eszközei, amelyeket hazájában is foganatba kell venni. Sohasem érzi magát befejezettnek, holta napjáig tanul és mindent a maga lényege szerint megtanul. Jól ismeri a német, francia, angol és olasz költőket, az ókori irodalmat és történelmet, az újkori politikai, gazdasági és filozófiai irodalmat. Nem a «mindenhez értő» általános politikus laza szerkezetű fájából van faragva, hanem a közélet egy-egy irányában mélyreható szakműveltségre iparkodik szert tenni: ha kell, alapos elméleti és gyakorlati tanulmányok alapján társadalombölcseelő, közgazdász, vízi mérnök, gépész, útépítő is. Óriási irodalmi munkásságából az eszmék kimeríthetetlenül gazdag kincsei

sugárzanak felénk a multra, a jelenre és jövőre egyaránt termékeny tanulságokkal. Valóban klasszikus politikai írónk: minden beszéde és írása a lángelme teremtő erejének protuberanciaszerű kitörése. Látszólag nemes hevületében rapszodikus gondolkodó, de gondolatai mégis rendszeres rajban repülnek. Együtt nézve őket, a mélyből egy benső logikus eszmerendszer körvonalai tárulnak eléink, amelyben minden mindennel szorosan egybefügg.

Egész reformrendszere, nagy nemzetmegújító terve, tőszyökeresen magyar földből és szellemből sarjad: a *nemzeti nyelv* ápolását, *gazdasági* újításait, *társadalompolitikai* reformjait, a *közjogi* újrendezésre vonatkozó eszméit mind a magyar sajtó szerű történeti alkatra s az adott helyzetre szabja. Mindebben legfőbb eszménye, amelyre minden reformmunkája céloz: a *nemzeti egység*. Legyen a magyarság egységes nyelvében, érzésében, gazdasági- és társadalompolitikai törekvéseiben.

Egységes-e *nyelvében*? Hivatalos és közéleti nyelve a latin; a főurak franciául, a városi polgárok németül beszélnek, az ipar és a kereskedelem németül folyik. A táblabíróvilág egyoldalú, elavult deákos kultúrája, szűkös retorikai-jogi műveltsége sehogysen fér Széchenyi fejébe: világlátott szemében a mi ósdi, minden tárgyat csak latinul tanító iskoláinkat kijárt magyar nem megy «kimívelt emberfő» számba. «A szegény magyar még mindig a konyhadiákban botorkál», amikor minden nyugati nemzet már kicsiszolta nemzeti nyelvét, amely sajtó szerű nemzeti műveltségének alapja. Széchenyi, mint különben többi kortársa is, világosan látja, hogy a nemzet, habár szabad alkotmánya van, mindaddig, míg saját nyelvét nem használja, «tovább áll a kifejlési lehetőségtől, mint a legvadabb nép, mely anyanyelvével szabadon él» (*Hunnia*). A nemzeti nyelvben Széchenyi a fajnak egyik legfőbb sajtó szerűségét, törzsökös, más nemzettől megkülönböztető jegyét, létfenntartó elemét s a műveltség fejlődésének biztosítékát látja. Addig nem lehet magasabbrendű magyar tudomány, irodalom, fejlett közélet, amíg a nemzeti nyelv nincsen kiművelve. Ebbe a meggyőződésébe nyúlik első nagy tettének, a magyar nyelv fejlesztésére hiva-

tott Magyar Tudományos Akadémia megalapításának lelki gyökere. Az idegen szavak megmagyarosítására s egy Magyar Zsebszótár szerkesztésére az Akadémián indítványt tesz.

De amikor másfél évtized múltán látja a nemzetiségi kérdés elfajulását, idegenajkú polgártársainak gépies és külsőszerű nyelvi magyarosítására való törekvést, éppen a Magyar Tudományos Akadémián fejt ki, hogy «a magyar szó még nem magyar érzés, az ember, mert magyar, még nem erényes ember». A nyelvet is mindjárt világnézetének legfőbb kategóriája, az erkölcs szempontja alá állítja: a pusztán magyar szó még nem jelenti a magyar étoszt, a nemzeti érzést. A letűnt száz esztendőben a nemzetiségi kérdés története, a kiegyezési korszak liberális állami művelődéspolitikájának könnyedén optimista és mechanikus iskolai magyarosítása, az 1918-ik évi nemzeti összeomlásunk idején s azóta szerzett keserves tapasztalataink nem igazolják-e teljes mértékben Széchenyinek ezeket a bölcs, a nemzetiségi lelket organikusan néző szavait: «Ha valaki magyarul tud, magyarul beszél, innen következik-e, mikép neki ezért már magyarrá is kellett volna átalakulnia? Mert ha így, ám akkor fordítsuk legutolsó fillérünket minden tétova nélkül nyelv-mesterekre, sőt legyünk rögtön magunk is azokká, hadd tudjon csevegni magyarul az egész világ, s meg lesz mentve s feldicsőítve fajtánk. Nyelvet, nemzeti sajátságot, ily felette könnyű szerrel azonban még csak biztosítani sem lehet, s annál kevésbbé szilárdabb s tágabb alapokra állítani; a szó-lás még korántsem érzés, a nyelvnek pergeése korántsem dobo-gása még a szívnek s ekkép a magyarul beszélő, sőt legékeseb-ben szóló is, korántsem magyar még.» Óva int Széchenyi attól a naiv nemzetiségi pszichotechnikától, amely azt hiszi, hogy a nyelvnek többé-kevésbbé erőszakos elsajátíttatásával már a magyarság számát komolyan szaporítjuk. «Ugyan azt hisz-szük: nemzetiséget csak úgy rákenhetni bárkire is, ki éppen kezeink közé jut, mint pl. meszet falra, vagy mázat fazéokra? És azt hisszük: parancs már elégséges, hogy valaki nemzeti sajátságából kivetkezzék? Ugyan mi magyarok túrnók-e ezentúl, ha bármily hatalom akarna is minket úgy minden legkisebb cikornya nélkül saját mintájára kaptázni?» A sza-

badságharcot követő abszolutizmus alatt Széchenyi még láthatta, mikép pergett le Bécsnek minden germanizáló nyelvi zománca a magyar nemzeti lélek magváról. S mi, trianoni maradék-magyarság, láthattuk, micsoda külözserű héjnak bizonyult a magyar nyelv tudása a nem-magyar lelkek felületén. S most, hogy megnagyobbodtunk, van-e időszerűbb kultúrpolitikai problémánk, mint a mindig élőknek maradó Széchenyink fönebb idézett kérdése?

Széchenyi nemzetfejlesztő rendszere a magyarság ideális-szellemi és reális-anyagi javait nagy egységben látja és egyensúlyban tartja. Nemzetnevelő erkölcsi célzata *gazdaságpolitikájának* alapja is: magasabbrendű erkölcsiség és műveltség nem fejlődhetik ki gazdasági jólét nélkül. A szegénység és gazdasági elmaradottság nem engedi meg a nemzet szellemi-erkölcsi kibontakozását. Innen lázas reformmunkája a gazdasági élet minden terén. Jól ismeri a külföld közgazdasági irodalmát, de ennek elveit mindig eredeti magyar ízzel alkalmazza s a tapasztalás próbakövére teszi. Mihelyt belátja valamely gazdasági intézmény szükségét, azonnal megvalósítja, izgat érdekében és cselekszik. Látköre befogja az egész magyar gazdasági életet és ezt szerves egységben nézi a mezőgazdaságtól a vámpolitikáig. Elsősorban a szeretett magyar föld sorsa érdekli, a mezőgazdaság színvonalát akarja emelni, mert ősi, apáról fiúra szállott kezdetleges földművelési technikánkat egészen elavultnak tartja. A föld, hogy méltó hozama legyen, befektetést igényel; a befektetés pedig hitelt követel. Ezért mindjárt első nagyobb művében, a *Hitelben*, éppen a birtokososztály számára «investitionális tőkét» sürget. A Tiszát azért akarja szabályozni, hogy nagy területek szabaduljanak fel az árvíz alól, másrészt öntözőművek létesüljenek. Ő, a Dunántúl fia, a Tiszavölgyön akar segíteni, mert ez «fajunk bölcsője», «a tiszta magyar nép törzsökének telephelye». S ma is nem legnagyobb szabású köz munkánk-e az Alföld csatornázása és öntözőművekkel való ellátása? Gazdaságpolitikájából mindig előtör a magyar faj szeretete. A Tiszavölgyet termékennyé akarja tenni, mert ez az ősmagyarság települő helye; s a magyar huszárnak és parasztnak lószeretete indítja a lótenyésztés érdeké-

ben kifejtett agitációjára. Szemében a magyar faj fennmaradásának és fejlődésének legszilárdabb alapja a föld. Az ipar is szívében fekszik, de a hirtelen és mesterségesen fejlesztett gyáriparra kellő tőke és gazdasági szabadság hiányában gazdasági életünket még nem tartja érettnak. Hévvvel küzd a kereskedelem szabadságáért, elítéli a vámpolitikát, mely kivitelünket meggátolja. Erélyesen harcol szóval és tettel a közlekedésügy megjavításáért: megindítja a gőzhajózást a Dunán, a Tiszán és a Balatonon, a Vaskaput iparkodik megnyitni a forgalomnak, a pesti kikötőt szorgalmazza, megveti az óbudai hajógyár alapját; a vasútépítést már az 1832—36-os országgyűlésen sürgeti, amikor még Deák és mások az országnak vasuti hálózattal való ellátását a fantázia szüleményének tartják; 1847-ben maga dolgozza ki a magyar vasúthálózat nagyszabású alaptervét, amely később meg is valósult. Nincs gazdasági életünknek ága, amelynek megalapozásában ne lenne nemcsak eszmei, hanem cselekvő része is: neki köszönjük az első gőzmalmot a Pesti Hengermalom Társaság alapításával; a Pesti Magyar Kereskedelmi Bankot; a selyemhernyótenyésztés és selyemgyártás fellendülésének ügyét. A magyar gazdasági és kulturális élet középpontot követel, ezért Pest és Buda fejlesztését szinte a maga ügyének tekinti: megépíti a Lánchídat, sürgeti a várhegyi alagutat, nagy része van a Nemzeti Színház létrejöttében, külön munkát ír a városnak nemcsak közlekedésügyéről, hanem szépítéséről is (*Pesti por és sár*). Nincs magyar államférfi, akinek annyi alapvető és időtálló alkotása volna, mint Széchenyinek. A magyar társadalom szellemét úgy akarja átalakítani a maga példájával és munkájával, hogy ne várjon mindent a kormányzattól, hanem a maga szellemi és gazdasági szükségleteinek kielégítésére lehetőleg maga teremtsen meg a megfelelő intézményeket. Az kapja meg lelkét legjobban Angliában, amikor az óriási hidakat, utakat, gyárakat szemléli, hogy mindezt nem a kormány, hanem a brit társadalom maga alkotta meg (*Világ*).

Széchenyi politikai rendszerének gerince «a magyar faj feldicsőítése». S miben látja ennek egyik legnagyobb akadályát? A világból már régen kiavult ősi alkotmányban.

amely kilencmillió embert néhány százezer kiváltságos nemes érdekében jobbágyi rabszolgasorsra kényszerítve, szögesen ellenkezik az igazságosság isteni és emberi törvényével. Társadalompolitikájának központja a jobbágykérdés. Elméletét folyton tépi a gondolat, hogy a nemzet teste nem társadalmi organizmus, hanem szétszórt tagok konglomerátuma. Ezt nemcsak a vallás, a sokféle nemzetiség, az esztelen párttusa szórja szét, hanem maga az önzésből szentnek tartott ősi alkotmány is, amely a nemes-magyart szigorúan elválasztja a jobbágy-magyartól. Széchenyi egyesíteni akarja a nemest, a polgárt és a jobbágyot: egyek legyenek lélekben és érdekekben. Szomorúan állapítja meg, hogy a magyarság «még nem ment át a politikai viszontagság azon fanyar iskoláján, mely őt népből, vagy ha hízelkedve akarunk szólni: eldarabolt, s ekkép töredékeny s ennélfogva gyenge nemzetből egytestű, egylelkű erős nemzetté emelheti vala».

Már 1820-ban, mint debreceni huszártiszt, az úriszék nemeseit meghallgatva, ezt jegyzi naplójába: «Ezek az emberek csak magukra gondolnak, a parasztra nem: a paraszt előttük semmi». Széchenyi népbarát politikája mindig fáját nézi, de a magyar fajon nem a nemesi rendet érti, hanem az egész nemzetet a jobbágysággal együtt. Vallásos és erkölcsi meggyőződése a jobbágyban felebarátot, testvért érez, akinek emberi méltóságáért és szabadságáért síkra kell szállania. Az akkori társadalomban egyedülálló s nagy megrökönyödést keltő jelenség: Széchenyi, a nagybirtokos osztály tagja, az arisztokrata, az ősi rendi alkotmány ellenében a jobbágy-ság érdekében reformokra izgat.

Mi ennek az akkor érthetetlen és példátlan jelenségnek mélyebb lelki indítéka? Széchenyi magyar fajszeretete. Az ősmagyar faj génusza szállja meg, ha az egyszerű jobbágyot szemléli: a nép tiszta értelmességében, eredeti eszjárásában, nyelvi fordulataiban, becsületézésében és romlatlan fizikumában látja a magyarságnak ősi, hamisítatlan természetét. A világlátott, a bécsi kongresszuson s a fejedelmi udvarokban fiatal korában sokat forgolódott Széchenyi mennyivel többre becsüli a túlfinomult, mesterkélt és külföldieskedő szellemű főúrénál, másrészt a betyárkodó köznemesénél a

magyar parasztnak természetes föllépését és modorát: «A szántóvető tartása jobb ízlésű, mert a természet szabályaihoz közelebb áll. Ő férfiasan lépdel, egyszerűen szól, komoly magaviselete hiábavaló handabandát nem ismer; isten hozta-já nem csókkal, hanem kézfogással jár» (*Hunnia*). Széchenyi a *Világban* az ország különféle nemzetiségű parasztságának máig érvényes kis összehasonlító karakterológiáját állítja össze, hogy a magyar jellemet s az ebből folyó társadalmi érvényesülés lehetőségét és mértékét megállapíthassa. A svábnak értelmes munkássága, a tótnak irthatatlan termékenysége, az oláhnak szokásaihoz való makacs ragaszkodása, a rácnak kereskedelmi ügyessége mind szűkebb határok közé szorítják a törzsökös magyar. Pedig a független férfias viselkedés szempontjából a magyar az országnak legszebb lakosa. Nagy baj, hogy a magyarságnak ez az utolsó gyámola «csekély számban nemz, mint az oroszlan, míg a tót, német s oláh úgy szaporodik, mint gomba az erdőn». Ez a demográfiai megfigyelés az egyke mai korszakában még lejjebb forduló görbét mutat. Minden romantikus parasztrajongása mellett Széchenyi nem hűny szemet a magyar embernek megfogyatkozott munkaakarata és a művelődés iránt való csekély fogékonysága előtt: «A magyar független önérzésében kerüli a munkát, s büszke vadsággal félreteszi a lelki előmenetel s csinosodás legszükségesebb eszközeit napkeleti komolyságában».

De miért lakozik a jobbágyban viszonylag csekély munkakedv? Mert nem magának dolgozik, mert nem szabad. Magyarország, hármennyit kérkedünk is alkotmányos szabadságával, mégsem szabad ország: csak a nemesember szabad benne, a parasztt pedig rabszolga. Sokat harcolt az ország a maga függetlenségéért, de a kiontott vér «nem volt elég tiszta, mert egy elsatnyult osztály kiváltságaiért folyt, s nem az ország közszabadságáért. Azért bosszúért kiált, de nem hozhat áldást reánk» (*Kelet Népe*). Széchenyi tehát a magyar szabadságharcok erkölcsi értékét is lefokozza, mert az uralkodó nemesség szabadságáért s nem a jobbágyáért is átfogó egész nemzetért folytak. A jobbágyáért a szabadságtól, Isten legszebb adományától, a magyar rendi alkot-

mány megfosztja. Pedig ki tartja fenn a hadsereget? Ki fizeti az adót? Csakis a jobbágy. «A nemesség csak otthon fecseg, uzsoráskodik a gabonájával, mikor a hadseregnek eladja, jobbágysági legjavát elhurcoltatja katonának. De ha annyi század óta az országnak szinte minden terhét a jobbágy viselte, akkor kétségtelenül elég érett már a polgári szabadságra és jogokra». S mi a XIX. században, az emberi méltóság korszakában, pirulás nélkül nyíltan beszélünk Európa hallatára de misera plebe contribuyente. A külföld türelmét csak annak köszönhetjük, hogy létünk ismeretlen előtte, vagy abban a hiedelemben él, hogy csak egy kis elnyomott szektáról van szó s nem kilenc millió emberről, kiknek nagy része «a magyarság utolsó záloga, reménye, fenntartója!» (*Stádium.*) Széchenyi fajszeretete vulkanikus lelkének izzó lágáját őríti a nemesi előjogokra. Ezeket szimbólikusan akkor törli meg, amikor a Lánchídon a nemesnek is fizetnie kell. «Hunnia minden lakosinak polgári létet adni!» — ennek a követelménynek teljesítését már 1833-ban a *Stádiumban*, melyet a cenzúra itthon nem engedélyez s melynek lipcsei német kiadását a hatóság elkobozza, az ész dialektikájának s a szív felháborodásának elemi erejével nemcsak nem időelőttinek, hanem már időutáninak minősíti. A kilenc milliányi jobbágy-ságnak a szabad életből való további kirekesztése elkerülhetetlenül a nemzet halálát jelenti. És a politikai elveit nem külsőszerű taktikai használatra hangsúlyozó, de bensejében a legmélyebben átélő Széchenyi mindehhez hozzáteszi: «Ez lélekisméreti vallomásom!» A jobbágy szabadságáért folytatott kíméletlen izgatásával, miközben élesen támadja a vármegyét, a törvénykezés módját s az uralkodó társadalmi osztály kapzsiságát, már a *Hitel* szavával megrendíti a nemességnek fölényes s eladdig kritikát nem ismerő önbizalmát. Széchenyi föllépése tette a jobbágykérdést igazán a magyar politikai életnek égető s most már nyíltan tárgyalható problémájává.

Széchenyinek faja szeretetéből fakadó társadalompolitikája nemcsak a jobbágyságot, hanem az elszegényedett kisnemességet is föl akarja emelni. Fájdalommal látja, hogy a megélni nem tudó kisnemesség száma egyre nő: maholnap

tíz nemesember jut egy hold sovány földre, mert a nemesi birtok mindjobban elszabdalódik s a kisnemesség már-már a városi polgárságnál és a pórságnál is mélyebbre süllyed. Követi utasításként törvényjavaslatot szerkeszt, hogy ezentúl az ötven holdnál kisebb nemesi birtok tovább nem osztható. Pest vármegye a javaslatot nem fogadja el. A nemesség pusztulásának okát keresve, olyan tényt állapít meg, amely mindmáig társadalmunk egészségtelen szerkezetének egyik fő kútfeje: a magyar úrhatnáságot. Mi az elszaporodó s nyomorúságban tengődő kismemes hibája? «Művészetet, kereskedést üzni éretlen, büszkesége nem engedi, s méltósága ellen tartja becsületesen, ügyességgel s tudománnyal fáradozni vagyon után; hanem inkább dologtalan henyél otthon. s nemesemberhez illőbb foglalatosságnak tartja nyúlfiakat anyjok hasában lődözni, vagy semmit sem tenni». (*Világ.*) A magyar lenézi a gazdasági-kereskedelmi foglalkozást; «nincs oly idő- és pénzfecsérlő nemzet a világ hátán, mint vagyunk mi magyarok»; nálunk a gyakorlati ész fagypontra áll; nem tudunk szorgalom, takarékoság, számítás, gazdasági érzék, kereskedés útján gyarapodni, «mint cselekszenek a hazánkban létező németek, görögök, izraeliták stb., kik városainkat építék, magukat ugyancsak felpénzelék, s az ország egész kereskedését tartják, pedig mily sikerrel, kezeikben, és szintazon éghajlat alatt és körülmények között élnek, mint mi, csak hogy korántsem annyi törvényes és törvénytelen kedvezések között, mint mi nemesemberek — és mindemellett mégis boldogulnak; hogy ehelyett pipázva és most szivarozva, vagy a corpus jurisban vagy a holdban, vagy újabb időkben statuslexikonok és efféle országai szakácskönyvekben keressük gyarapodásunk és egyáltalában nemzeti üdvünk recipéjét».

Széchenyi ezt a társadalompolitikai kérdést is szervesen beleilleszti nemzetnevelő rendszerébe. Többször követeli a műegyetemet (épülettervet is készített számára a szerviták kertjében, a mai főposta helyén), hogy a magyar ifjúság a mérnöki-gazdasági pályára is léphessen s «valami másra is kiképeztesse magát, mint jogászságra». Már egy századdal ezelőtt ostromozza a magyar ifjúság pályaválasztásának ere-

dendő hibáját: az egyoldalú jogászokodást, a mesterséges hivatalnoki proletártenyésztést. Hogy a magyar ifjúságot mielőbb gyakorlati pályára terelje, nem akarja megvárni a műegyetem felállítását, hanem 1844-ben öt «reáltanodának» azonnal való megnyitását követeli, mert aránylag nem kerül sokba, haszna pedig kiszámíthatatlan: a gyakorlati irányba kiképzett magyar majd utakat rak, csatornákat ás, mocsarakat szárít s ezzel alkot hazát, mert sarkigazság: «értelem erő s erő uraság; értelemhiány ellenben gyengeség, gyengeség pedig szolgaság». Hiába követeli azonban a reálskolák felállítását, mint «oly annyira fontos életkérdés» megoldását: tervét majd csak 1850-ben az abszolutizmus valósítja meg, de a germanizálás célzatával. A műegyetem cszméjét az 1844. évi királyi rendelet csak ipartanodává zsugorítja össze, mely alig különbözik az iparostanonc-iskolától. A magyar középosztály pedig a gazdasági pályákat máig beteges hiúsággal lenézve, a hivatalnoki, tehát függő helyzetű pályákra tódult, inkább élte fogytáig a legjelentéktelenebb ügykörben íróasztal mellett görnyedt, semmint boltba vagy más gazdasági vállalkozásba ment volna. Széchenyinek serkentő szava ma sem kevésbé időszerű, mint egy századdal ezelőtt.

Széchenyi ezzel a hosszú rendszeres nemzetnevelő munkával, amelynek különböző irányú alapvonalai itt élénk tárultak, iparkodik a nemzet szellemi-erkölcsi és anyagi javait kiépíteni, megújítását végbevinni. Lényeglátó elméje korán tisztában van azzal, hogy «minden nemzetnek bizonyos krízisen kell átesnie», mely annál súlyosabb, minél régebbi idő óta nem követte a fejlődés természetes örök törvényét. Ennek értelmében nekünk magyaroknak is át kell esnünk a válságon. A kérdés csak az, hogy vajjon lökésszerű forradalom útján-e, amely a tatárjárásnál is gyászosabb sivataggá pusztítaná az országot, vagy pedig békés, fokozatos úton, amely alkotmányunkat megszabadítaná elavult és káros intézményeitől, törvényeinket megjavítaná s közéletünket átalakítaná. «Én — kiált fel Széchenyi — egy szelíd s convulsiónélküli reformatiót kívánok!» (*Stadium*. 1833.) Később, Kossuth fellépése után, folyton retteg a forradalomtól, mely

nemzetét romlásba dönti. Elve: «Véres revolutio helyett ingadozás nélküli reformatio».

Túlzottan és helytelenül hegyeznők ki az ellentétet Széchenyi és Kossuth között, ha azt hinnők, hogy a magyar reformkorszaknak ezt a két démiurgoszát a politikai és gazdasági *elvek* különbsége állította volna szembe: mintha Széchenyi konzervatív és Kossuth liberális lett volna. Az elvi követelményekben Széchenyi is a liberalizmus álláspontján van: el kell törölni a rendiséget, meg kell valósítani a jogegyenlőség elvét, meg kell szüntetni a céheket és monopóliumokat, az ipar és kereskedelem szabad legyen, mindenki szerezhessen teljes tulajdonként ingót és ingatlant, mindenki szabadon fejthesse ki a benne szunnyadó erőket. Széchenyi is az egyéni és a közszabadságot a legfőbb jónak tartja: «élni sem akarok, ha nem tudok szabad lenni» — jelenti ki a szabadságélmény mélységével. Széchenyi és Kossuth viszályának magva a taktika különbsége: «a tónus és a tempó». Széchenyi fokozatos haladást akar elsősorban az erkölcsi-művelődési és gazdasági szabadság terén. Kossuth ellenben gyors fejlesztést kíván főképp a politikai szabadság területén. Kossuth a látszólag gyorsabban ható eszközök ragyogó mutogatásával a lobbanékony s a közjogi eszmék iránt különösen fogékony nemzet lelkében nagyobb rokonszenvet és ráhangzást kelt. Amit Széchenyi megkezdett, Kossuth hirtelen ütemben akarja hatalmas szuggesztív erejével és optimizmusával végrehajtani: csak törvényeket kell hozni s már útját szegjük minden bajnak. Széchenyi reformeszméinek voltaképp Kossuth nyeri meg a nemzetet, de inkább csak általánosságban, semmint apróra kidolgozott konkrét részletekben. A közvélemény Kossuth igézete alá kerül. Széchenyi látja, hogy ez előbb-utóbb forradalomra vezet. Ezért a negyvenes években politikáját a nemzet szemében a konzervatizmus zománca kezdi bevonni. Éles esze tudva tudja, hogy *de facto* «bizony-bizony csak austriai provincia vagyunk», — s ezt a tényt óvatosan s mély felelősségérzéssel respektálja. Kossuth a közjogi helyzetet csak *ex principio* nézi: «független, saját állású, alkotmányos ország vagyunk» — s ennek minden következményét levonja, s az országot

a szabadságharc útjára vezeti. A megjósolt «véres revolutio» bekövetkezik: az önmagát vádakkal marcangoló jós elméje elborul. «Skrupulusaim megölnék» — írja 1844-ben naplójába. Valóban megölték őt. Elveiben s alkotásaiban azonban, míg a magyar magyar marad, mint a Legnagyobb Magyar örökké él.

Vates volt, akinek jóslatai beteljesedtek. Ezeket a naplójába titkon írt sorait azonban a letűnt század élénken megcáfolta: «Szűk kis haza jutott nekem, s alig van néhány fia, aki kívülről vetett volna egy pillantást abba. Ők még nem is tudják, mennyire hátra vannak, mily gyengék, mily műveletlenek... A jövő nemzedék azonban hadd menjen egy lépéssel közelebb a világossághoz. Ebben akarok én eszköz lenni. Tudom, hogy gyűlölni fognak, amíg élek, a hálátlanok tán szétszórják hamvaimat s nevemet feledésnek adják át, de engem éltem utolsó pillanatában is boldogítani fog az, ha elmondhatom, hogy bár egy ember is él hazámban, aki boldogabb lett általam, semmint nélkülem lehetett volna.» Nem egy ember, hanem az egész nemzet boldogabb lett általa s örökké hálás azért, hogy a Gondviselés «százötven évvel ezelőtt» az ő lánglelkével és teremőerejével megajándékozta.

KORNIS GYULA.

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN ÉS A NÉPSZERŰSÉG.

Csodálatos és szomorú, de igaz, hogy Széchenyi működésének fénykorában sem örvendett általános népszerűségnek. S bár felrázta a nemzetet, feláldozta vagyonának jórésztét, egészségét, életét a nemzetért, mégis az akkori szellemmel hadilábon álló tábor az ő működését rosszindulatú kritikával, ellenszenvvel, sőt azt mondhatni, ellenséges érzülettel kísérte, ami Széchenyi Istvánt végtelenül elkésértette.

Elég itt csak a Széchenyi és Kossuth ellentétére utalnunk, amelynek az lett a következménye, hogy Kossuth népszerűsége az időkkel és a gondolkodás megváltozásával emelkedett, míg a Széchenyié ugyanakkor, a rengeteg eredmény ellenére, csökkent.¹

¹ Nagyon érdekes Hegedüs Lorántnak (*Gróf Széchenyi Istrún regénye és éjtszakája*. 226—227. lap.) a felfogása a Széchenyi-Kossuth ellentétről. Ő írja: «Három nemzedék óta oltják belénk a Kossuth és Széchenyi ellentétet, holott Széchenyi sorsának kulcsa magában őbenne van, tragédiája kialakult, mielőtt Kossuth megérkezett volna a történelembe. Kossuth Lajos nélkül is teljesen és kérlelhetetlen következetességgel lejátszódott volna». — Később ezt írja (i. m. 230. lap.): «Kossuth neve először 1836 május 28-án jelenik meg Széchenyi naplójában. Írja (németül): Wesselényi Kossuthot behozta a kaszinóba. Ezáltal az én nehéz munkámat szétrombolta.»

«Érdekes, — folytatja Hegedüs — hogy Kossuth maga sohasem értette meg ezt az ösztönszerű idegenkedést Széchenyi részéről. Felírja azt, hogy csak kétszer fogott vele kezét; két beszélgetésükről ezzel a benyomással távozik: Megértettem, hogy meggyökerezett antagonizmussal állok szemben, mely nem engedi reménylenem hogy ami tőlem ered, bármi legyen is az, az őáltala (Széchenyi által) pártoltatni fog. Annyit érez (Kossuth), hogy itt valamely rejtett erő működik, ezért Széchenyitől tart, mint kígyóembertől.

Széchenyi István két malomkő között volt kénytelen őrlődni. Bécsben nem hittek neki és forradalmárnak tartották, Magyarországon pedig nem akarták követni nagyon sokan éppen azért, mert, az ország és a nemzet érdekében, Béccsel volt kénytelen sokszor megalkudni.¹

Kossuth, az ő nagy ellenfele, erősebben behatolt a nép lelkébe, mint Széchenyi, mert azok az eszmék, amelyeket Kossuth hirdetett, közelebb álltak a nép széles rétegeihez, mint a Széchenyi elvei. Széchenyi nem volt külsejében sem elragadó jelenség, nem volt szeretetreméltó a nők körében sem, ezért különösen a bécsi udvari körökben, az előkelő női szalonokban egészen népszerűtlen volt. Ő csak dolgozott és haladt előre a maga útján. Hiába adta oda lelkét is, egészségét is, életét is, az ország nagyrésze a feudális jogrend és a régi kiváltságok megbuktatóját látta benne és nem tudta a régi kiváltságokhoz göcsösen ragaszkodó főurakat és középnemeseket a maga eszméinek megnyerni. A nagy demokratikus átalakulás szellője azonban oly mélyen érintette az ország nagyrészét, hogy működésének második félidejében, amikor már Kossuth is megjelent a porondon, a Széchenyi neve nem volt jó cégér, mert gróf, mert Béccsel tart, a kormánnyal akar együtt dolgozni, pedig Széchenyi szerint csak ez hozhatott a nemzet javára eredményt.

Nagyon jellemzően világít ebbe a kérdésbe gróf Andrássy Gyula,² aki hangsúlyozza, hogy «Széchenyi fölött pálcát tört a lármás és hangot adó közönség. A sárospataki kastély emlékkönyvébe a Tiszaszabályozás teremtmő, áldásos munkája

¹ Metternich-hel többször volt Széchenyinek találkozása. Egy ilyen találkozás alkalmával, írja Hegedüs (i. m. 196. lap.), Metternich szájába adva: «Magyarországon két ellenzék van, egyik a tábla-bírák ellenzéke s a másik egy újellenzék. A két magyar ellenzék kettő-fog válni s akkor itt fog állani egész felforgató mivoltában az új, az igazi forradalom, melynek lelke itt rejtőzik ebben a huszárkapitányi ruhában, a neve gróf Széchenyi István. Majd így folytatja Metternich: Széchenyi kuzin hibás pozíciót foglalt el. Ennek szomorú vége lesz. Megrontja magát s a fiatal mágnásságot. Önnek így szomorú vége lesz. Végül senki sem fog hinni Önnek.

² *Széchenyi eszmevilága* I. kötet. Széchenyi politikája c. dolgozata.

közben beírta dicső nevét s pár évvel reá, 1849-ben 150 magyar ifjú, talán valamennyi derék hazafi, jó magyar, a fiatalság csalhatatlanságának tudatában és éretlenségük hatása alatt a szenvedélyek pillanatában oda jegyzi nevéhez, hogy «Elvesztél a haza számára».

Tanulságos ez a tény s a népek lélektanának szomorú kórjele. Sok érdem, vagy eredmény, bámulatos hazafiság semmit sem számít, mielőtt az uralkodó áramlattal ellentétbe jut.

Gróf Andrássy Gyulának ezzel a megállapításával foglalkozik ifj. Szabó Sándor¹ s azt írja: Széchenyi István 1848-ban semmi olyant nem tett, amely a nemzet haragját fejére vonta volna; így nem is lehet megérteni az összefüggést a sárospataki vár emlékkönyvében olvasható, Széchenyi látogatását jelentő beírás és eme bejegyzés között: «Meghaltál a hazára nézve 1848.» Népszerűségét elvesztette ugyan Kossuth emelkedésével s tényleg egyenesen félreismert, népszerűtlen s a közvélemény által szinte megbélyegzett lett 1845-ben, amikor titkos tanácsosságot fogadott el az udvartól és kormányhivatalt vállalt a helytartó tanácsnál. Ekkor tartották azt sokan, hogy Széchenyi elveszett a haza számára. 1848-ban? 1848-ban az első felelős magyar minisztériummal együtt ő is népszerű lett, bár korántsem úgy, mint Kossuth.

Nézzük tovább idevonatkozólag gróf Andrássy Gyula fentemlített tanulmányát.

«Széchenyi sokszor mondotta, hogy nem keresi a nagyok hatalmát, nem a népszerűség babérkoszorúját, hanem csak használni akar. És mivel ő ezt nemcsak mondotta, hanem e szerint cselekedett is, ezért az igazmondás és a hazafiúi őszinteség mártírjává válik. Bevált nála is az a szabály, hogy többnyire fent is, lent is azt becsülik jobban, aki kényelmes és szellemes, mint azt, aki hasznos, mert igazat mond. Fent nem biznak benne. Rapszódikus észjárású, alkalmatlan sovínisztának tartják, aki érdekes, elmés ember, talán nem is rosszakaratú,

¹ Sárospataki Ifjúsági Közlöny 1914 júniusi számában *Egy epizód Széchenyi István életéből* c. tanulmányában.

de szereplési viszketeg vezet, népszerűséget hajszol s többnyire kellemetlen tanácsokat ad. Nálunk osztráknak, «különnek, személyeskedésből gyűlölködőnek és kicsinyes ellenszenvből következetlennek tartották, aki lenézi fáját.»

«Széchenyi szerette a népszerűséget, mert tudta, hogy az hatalom, és mert jól esett neki, ha vére szereti. Aki annyit tett fajáért, az el is várhatta tőle az elismerést. S amint Naplója bizonyítja, Széchenyi nagyon érzékeny volt s olyan mellőzés, csekély figyelmetlenség és tiszteletlenség is fájdalmat okozott neki, amilyen a hozzá hasonló nagy férfiakat máskülönben alig szokta bántani. De amint vele használhat, ingadozás nélkül oda dobja a közszeretetet és tétovázás nélkül szembe helyezkedik a közvéleménnyel, úszik az ár ellen és pedig nemcsak a zajos tapsokról mond le, ami utóvégre nem is olyan nagy áldozat, hanem szakít barátjaival is, ami mindig fájdalmas. Megingatja azoknak belé helyezett bizalmát is, akiket maga nagyrabecsült. Értzi, hogy elfordulnak tőle a leghűbb szívek is, látja, hogy el hidegülnek iránta régi barátai is. Mindenütt kétségbe vonják őszinte komolyságát és személyeskedéssel vádolják országszerte. Pedig annak az államférfinak, akit nem vezet önző cél, akit nem vezet a kitüntetés vágya, sem a hatalom szeretete, annak azon érzésen kívül, hogy kötelességét teljesítette és jót tett, nincs is más jutalma, mint honfitársai színejavának megbecsülése. De erről is lemondott. Széchenyi tudja, hogy régi hívei elhagyják s újak nem fogják felkarolni; hogy Magyarországon elhidegülnek iránta, Bécsben nem fognak benne bízni; hogy az egyik tábor taktikája miatt ellenségévé válik, a másik elvei miatt az marad; tudja, hogy két szék között a pad alá fog esni . . .»

Kovács Lajos írja ¹: Korábbi működése alatt a kormány gyanakvó volt iránta, utóbbi támadásaiért Kossuth ellen az ország ellenzéki részéről lett népszerűtlen. Neki, mondja Széchenyi, a népszerűség sohasem volt cél, de mindig eszköz. Ismeri az eszköz hatalmát jobban, mint bárki is és senki

¹ *Gróf Széchenyi István közéletének három utolsó éve. 1846—48. I. kötet. 11. lap.*

sem sajnálja nála inkább azon saajátságos helyzetet hazánkban, hogy most az egyik fél bizalmát csak a másíknak a kockáztatásával lehet megnyerni. Amily mértékben nyert az ember támogatást a kormánytól, azon mértékben idegedik el tőle a nemzet, holott törekvéseiben egyiket sem nélkülözheti — írja Kovács Lajos, Széchenyi szájába adva.¹

Mikor 1846-ban Sopron megyében, tehát saját megyéjében képviselőnek lépett fel, a konzervatívok megbuktatták. Igaz, hogy pár nappal később Moson megyében megválasztották.

Másik alkalommal, írja Kovács Lajos,² egy vele folytatott beszélgetés kapcsán.: «Bámulattal néztem szemébe, várva a magyarázatot s ő így folytatá: Szegény barátom, ön is körömbé került, dolgozik éjjel és nappal, feláldozza nyugodt életét otthon, félretolta családját és mit nyert ezáltal? Barátai máris görbe szemmel nézik, mint politikai aposztatát. Eddig ünnepeiték, ezután szidni fogják, eddig a vivátok zajától nem szólhatott, ezután le fogják zúgni s mindezt miajtam.»

Gróf Dessewffy József viharzó elleniratában (*A Hítel című munka Taglatája*) azt olvassuk, hogy az volt a fővád Széchenyi ellen, hogy «mírdig úgy nézi a taksás jobbágyot, mint vagy makacsot, vagy földesurától elnyomottat. A földesurat pedig mint elnyomásra törekedőt. Rengeteget foglalkozott a leggúnyosabb modorban Széchenyi *Hítel* c. könyvével Ponori-Thewrewk József, aki egészen gúnyosan, szatirikus formában írt erről a nagyszerű munkáról. Ugyanezt a kijelentést olvassuk gróf Teleki Józsefnek, a Széchenyi által alapított Akadémia elnökének, szavaiban, aki így kiáltott fel: «Mennyi jót tehetett volna az a Széchenyi, csak azt a *Hítelt* ne írta volna!» A *Napló* — írja Hegedüs Loránt — tele grófi barátok s mágnás asszonyok kijelentéseivel a rettenetes

¹ Deák Ferenc báró Wesselényi Miklóshoz 1846. I. 14-én Kehidán írt levelében a kormánypárt és ellenzék lényegéről vitázik s majd ezzel kapcsolatban így szól: Ehhez járult Széchenyinek példája, aki minden keserűsége mellett sok ember előtt most is nagy tekintély.

² I. m. 253. lap.

könyv» ellen, melyet elégetnek s a «végtelenül veszélyes» szerzőt okolják. Tolna vármegyében a bűnös könyvet valóban elégették.¹

Gróf Cziráky szemére veti Széchenyinek, hogy dunai hídjával megadóztatja a nemességet, kijelenti, hogy sohasem fogja lábát arra a hídra tenni, melynek felállításával kezdődik a magyar nemesi rend bukása.²

1843. márciusában a *Pesti Hirlap*ban egy szerkesztői megjegyzés olvasható, amely így szól: «Ez gróf Széchenyi nyíltan kikiáltott hitvallomása, hogy t. i. egymást gyanúsítani kötelesség. Nem első a törtélemben. Macchiavelli és Paulo Sarpi tanították s Marat és Robespierre gyakorolták.» Ez nagyon fájt neki és erre írja *Gyanúsítás* című cikkét, melyben kifejti, hogy mit tett és hogyan lehet rágalmozni azt, aki annyit tett nemzetéért, mint ő. Nem gúnyos, nem fölényeskedő: őszinte. Voltak tehát sokan még akkor is, akik nem hittek az ő tiszta, becsületes szándékában.³

Mikor 1845. október 5-én Debrecenben színházba megy, éljenek pisszegéssel vegyítve fogadják, ami nem akadályozza meg, hogy Szatmáryné és Kesziné játékában gyönyörködjék. Ez alkalommal járta be a Tisza völgyét s az egész Alföldet és mégis ilyenben volt része.⁴ 1846 augusztus 6-án ugyancsak a tiszai hajózás alkalmával, amelyet Szabolcsban folytattak, Debrecenben tartották a nagy tiszai ármentesítési gyűlést, amelyen Széchenyi elnökölt, amelyen megjelentek «a szabolcsi szilaj ellenzék legtekintélyesebb tagjai». Elek Mihály alispán heves támadást intézett ellene, melyre aztán Széchenyi válaszolt, hatalmas diadalt aratva. Mintha Istenének számolna be egész életéről — írja Zichy.⁵ Ezek voltak záró szavai: «Feltártam előttetek lelkem minden gondolatját, rajtatok áll, ítéljetez, válasszatok, a haza sorsa kezetekben.» Erre megfordult s a háta megetti ajtón szobáiba vonult. Ha

¹ Hegedüs Loránt i. m. 184—185. lap.

² Hegedüs Loránt i. m. 206. lap.

³ Zichy Antal: *Gróf Széchenyi István hirlapi cikkei*. I. kötet. 445 s köv. lapok.

⁴ Zichy i. m. II. kötet. 8. lap.

⁵ Zichy i. m. II. kötet. 23. lap.

a teremben marad, amely zsúfolásig meg volt telve, mindnyájan lábaihoz borulnak. Az ebédnél elsőnek szólalt fel Elek Mihály, aki előbb támadta, bűnbánólag verte mellét, porbahullva az igazi nagy hazafiság előtt, melyet eszményképen felismerve, oly elragadóképpen magasztal, hogy Széchenyi felbuzdulva, felkelt székéről, a szónokot megölelte és megsókolta.

Másnap augusztus 7-én is volt ülés, majd ebéd Zalaynál — írja Zichy tovább.¹ Itt leginkább Elek felköszöntője tesz ismét nagy hatást. Azonban Perényi Wesselényit, Bónis a Végegyetletet élteti. «Ezek akkor megannyi apró szúrások akartak lenni.»

Bár Széchenyi önzetlen volt, megkövetelte a legnagyobb tiszteletet, fájt lelkének, mélyen sértette a mellőzés. Rendkívül érzékeny volt a tisztelet, a becsülés, a népszerűség iránt. *Naplói* tele vannak reflexiókkal, melyek vélt mellőzésére, vagy népszerűségének csökkenésére vonatkoznak.²

Gróf Széchenyi István 1847-ben Sárospatakon járt az ifjú nádorral. Erről írja Zichy⁴: «Még ha Széchenyi hiúságát sértve érezte is azon kicsiség által, hogy az asztalnál riválisa, Vay Miklós, után jelöltek neki ülőhelyet, való, hogy az öreg nádor egykor maga mellé ültette. Ez ügygel kapcsolatban Széchenyi ezt jegyezte be naplójához: «Mennyi abnegatio kell mindehhez!»

A *Kelet Népe* minden sorában mély értelem és érzés nyilatkozik. Az államférfiúi előrelátás mélyen érző lelkületének nyilatkozásával fonódik össze. Népszerűtlen kérdés (a botbüntetés) mellett tör lándzsát. Maga is népszerűtlenné lesz, de meggyőződéséből nem enged, meggyőződését bátran hirdeti, annál bátrabban, minél jobban érzi, hogy ügyét csak maga védelmezi.⁴

Ez 1848 augusztus 22-én történt, amikor valóban a botbüntetés kérdésében szólal fel. Amikor feláll, meg sem akarják hallgatni. Így kezdi: Régi szolgálatom után nem

¹ I. m. 24. lap.

² Milhoffer Sándor: *Gróf Széchenyi István lelkivilága*. 26. lap.

³ *Széchenyi István naplói*. 506. lap.

⁴ Milhoffer i. m. 50—51. lap.

jól esik, hogy nem akarnak kihallgatni. Igen különösnek fog az sok ember előtt feltűnni, hogy egy ilyen kérdésben, amely magában is gyűlöletes, én tribünre állok s a tisztelt Ház figyelmét egész mértékben kikérem.¹

Gróf Batthyány Lajos jóakaratólag figyelmeztette, hogy egy idő óta a népszerűséget, mely nélkül pedig kivívni alig lehet valamit, nagyon is megvetni látszik és hogy sokan ezt is a hiúság egy bizonyos nemének tartják. Azt a feleletet adja erre, hogy ő bizony nem hagyja magát megnyergeltetni senkitől, még magától a fejedelemtől sem, annál kevésbbé felhevült publikumtól. Nem átalotta soha — úgymond — a kormány ellen is kikelni, minden alkotmány és nemzet elleni vétségére felszólalni, akár látta azt a tömeg, akár nem, másrészt nem tagadja, hogy pusztán a népszerűtlenség, ilyen fajta népszerűtlenségre, semmit sem ad.²

Erre egyik beszédében válaszol :³ «Mit gróf Batthyány Lajos mondott, hogy én egy idő óta a népszerűséget egészen megvetni látszom, arra azt jegyzem meg : igaz, hogy ez is a hiúság bizonyos neme, azért a grófnak köszönettel tartozom érte, mert magam is gyarló ember lévén, talán hibáztam.»⁴

Széchenyi nagyon érzékeny volt arra, hogy mindenütt ott legyen, ahol vezető egyéniségekkel társalogni tud s bántotta, ha nem lehetett ott s ha a társaságban sértőleg nyilatkoztak munkásságáról, esetleg jelenlétében is. 1830 november 22-én írja *Napló*-jában : «Keglevich Laciéknál bál. Aspázia szemembe mondja : komédiás vagyok, köpönyegforgató, a *Hitel*-t csak hiúságból írtam, mindenre kész len-

¹ Zichy Antal : *Gróf Széchenyi István beszédei*. II. kötet.

² Zichy Antal : *Gróf Széchenyi István életrajza*. I. kötet. 560. lap.

³ Zichy : *Széchenyi István beszédei*. 297. lap.

⁴ Széchenyi túlérzékeny ember, sőt politikus, ki nagyon jól tudja, hogy a fórum egyúttal színpad is. Ezért felszisszent ambíciójának minden megsértésére s minden mellőzését idegesen, sokszor kicsinyesen vallja be gyóntató naplójának.

Nagyon érdekes, hogy mennyire ideges Battyhány Lajossal szemben is. *Napló*-jában állandóan találkozunk ezzel, ismételteti magának, hogy Batthyány Lajos gróf az ő riválisa és veszedelme. Néha nagy erővel csendül ki ez a féltékenységi érzet legbelsőbb vallomásából. (Hegedüs, i. m. 233. lap.)

nék, csak hogy az emberek beszéljenek rólam. Napról-napra mindinkább magamra vagyok hagyatva.» 1839-ben írja *Napló*-jában, hogy Pesten sem nagy sikerrel vesz részt a társaságokban. Azt írja : «Én a senki vagyok a társaságban ; semminek vesznek, ügyekben még jobban mellőznek.» 1846 november 4-én írja : «Az egész városban nincs egy ház, amelyben vagy egy csésze teát ihatnám, annyira vittem!»¹

1845 március 4. Bécs. Írja naplójában : «Én ajánlkozom, hogy megmentsem szegény hazámat. Nem kellek itt fent. Értekeznek, törvényhatóságokról, országról, csak engem nem hívatnak. Meghívásokon — itt is, ott is — rólam megfelejtkeznek. Bécsben rongynak tartanak. Úristen, van-e valaki annyira egyedül hagyva, mint én vagyok? Senki sem szeret, egyetlen ember sem gondol rám, nem vágyódik utánam egyetlen teremtett lélek.»²

1847 szeptember 16-án írja *Napló*-jába, hogy egy alkalommal Debrecenben egy pincér teszi idegessé, aki nevét az előtte ismertebb Zichy névvel cserélte fel. «Hát még Debrecenben is vannak emberek, akik még életemben sem ismerik Széchenyi István nevét? Aztán beszéljen nekem valaki halhatatlanságról! Milyen nevetséges mindez!»

1845-ben a Szentgróti levél elemzésében Széchenyi bebizonyítani igyekszik, hogy Dcák recipéje elhibázott, mert nem az a bölcsesség, hogy keveset, hanem az, hogy eszesen költsünk. Hosszan vitázik Deákkal a Védegylet ügyében és cáfolja az összes érveket, amelyeket a Védegylet mellett és Széchenyi ellen felhoznak. A többség nem hallgatott Széchenyire. A tömeg felháborodott a szentgróti levél elemzésén és macskazenével készül fogadni, mikor Prágából, Ferenc császár szobra leleplezéséről, hova a nádort kísérte, hazajön. Széchenyi nesztét veszi, meghagyja titkárának, Tasnernek, hogy nem kell őket turbálni. Szekrényessyt saját kezével veri meg, ha meggátolásába avatkozik. Nem fél ő ilyesmitől, hasznos és visszahatású lehet.

Mikor Pestre ért Széchenyi, csakugyan megtörtént,

¹ Zichy Antal : *Gróf Széchenyi István naplói*. 626—628. lap.

² Hegedüs. L. i. m. 255. lap.

amivel fenyegették, hogy a kocsit, melyben szeretett nejevel ült, sárral megdobálták és Pest vármegye termében, a megye gyűlésén kipisszegték. Itt a Szentkirályi kineveztetését, mint a legújabb sérelmet, akarta tárgyalatni, de indítványát senki sem pártolta. Zichy Antal az egész állapotot egy szóval fejezi ki: Chaos. Széchenyi eltúrte, elszenvedte a gyáláztaást és hozzáfogott a Tisza szabályozásához. A sárért Széchenyi egy újabb alkotást dobott vissza.¹

1845-ben neveztetett ki Széchenyi a közlekedésügyi bizottság elnökévé. A kineveztetés megvolt hatáskör körülírása nélkül, ami tétovákra, félreértésekre adott alkalmat. Sehogy sem érezte magát otthonosan kollégái között. A gratulánsok naívságokkal, malíciákkal teljesen kiveszik türelméből. Gúnyosan excellenciázgatták lépten-nyomon. Több hét mult el, míg kineveztetése hivatalosan közhírré tétel, míg a taksa lefizetése után titkos tanácsosi esküjét Bécsben öfelsége kezébe, nyomasztó érzések között, letehetette, míg ismét egy héttel később, a m. kir. helytartótanácsnál is, melynek ilyképp legifjabb tagja lón, őt hidegen fogadó idősebb kartársai körében hivatalos esküjét letehetette, míg itt valamiféle hivatalos helyiséget kapott, míg hatásköre, egyes folyamszabályozási biztosok, egyéb hivatott vagy hivatlan beavatkozók ellenében valamiképp körvonaloztatott, míg végre valamelyes pénzt kaphatott, hogy működését megkezdhesse.

Ebben az időben a bizalmatlanság a kormány iránt — bármennyire megváltoztak már az idők és megjavultak az intézőkörök intenciói — még oly általános és oly mélyen begyökerezett volt, hogy nagy erkölcsi bátorság kellett ahhoz, hogy valaki a kormányt, bár csak feltételesen is, egyben-másban támogassa, vagy épp egészen hívének vallja magát. A hazaáruló cím mindjárt reátapadt akárkire is, ha még ezen felül valami hivatal is vállalt, mely nélkül pedig sikeresen nem igen támogathatta a kormányt, akkor már éppen le kellett mondania minden befolyásról a közvitakozások terén.²

¹ Dr. Komlóssy Ferenc : *Gróf Széchenyi István élete*. 326. 330. lap.

² *Gróf Széchenyi István naplója*. II. kötet. 470—473. lap.

1830—40 között diadalmaskodtak Széchenyi eszméi, ünnepelték őt. Ez időszakra esik legnagyobb népszerűsége. 1841-ben mindennek vége szakadt. A Széchenyi által megindított mozgalom lavina módjára nőtt, az ő általa remélt békés haladás, az adott viszonyok hasznosítása útján is, törekvésének nyomaiba kezd lépni a fokozott, erőszakos fejlesztés, a reformeszmék hódító útra indulnak, Kossuth izgatása megterni gyümölcsét. A Kossuthtal szemben vívott folytonos küzdelemben Széchenyi vesztes maradt. Mindez azonban lelkiállapotán vajmi keveset változtat. Naplójában a derültebb kijelentések épp úgy váltakoznak a komor gondolatokkal, mint annak előtte. A politikai élet bajai lelkivilágát nem érintik. A közélet bajait, a politikai élet keserűségeit naplójában nem találjuk.

1848-ban írja Kovács Lajos,¹ a gróf egy okmányt szerkesztett, amelyben felhívja a király figyelmét a bajokra, ezt többen aláírták. Ez volt az utolsó alkalom, írja tovább Kovács, hol a gróf az országgyűlés előtt saját politikai rendszerének szellemét szembeállította a Kossuth által kezdeményezett politikával. Az ország választott és neki azontúl szerepe nem volt, míg a dolgok újra bizonyos alakot nem öltöttek és neki is helyet kellett foglalnia az új kormányban.

«Népszerűségét elvesztette, amikor Kossuthot megtámadta, mielőtt ez nagy hibákat követett volna még el. Most már nincs hatalma a nép lelke fölött, nem tud megbirkózni győzelmes ellenfelével, akinek merészsége olyan dicső eredményeket szült. Ki tudja, nem alakul-e sok minden másképpen, ha Széchenyi nem szakad el a szabadelvű ellenzéktől, amelynek elveiben osztozott s ha nem helyezkedik a pártonkivüliség álláspontjára? Ki tudja, ha ő Deákkal, Kossuthtal, Batthyányval együtt irányítja az ellenzék politikáját, nem sikerült volna-e jobban mérsékelni azt s negyvennyolcban nem bírt volna-e nagyobb erőt kifejteni?»²

Mikor a Tiszavölgy rendezésén fáradozott és sokszor ünnepelték, így sóhajtott fel: «Mit ér ez mind!? Látom, az emberek mennyi jóakarattal viseltetnek irántam, de ha eljő

¹ I. m. II. kötet. 50. lap.

² Andrassy i. m.

a próbáltatás órája és ő (Kossuth) megszólal, elfordulnak tőlem, felejtik tanácsaimat és rohannak az örvény felé, magukkal sodorva e szegény hazát.»¹

Széchenyi István mindig a saját lelkének lázadó darabját látja Kossuth Lajosban, ezért az emberi mély ellenszenv, innét a kérlelhetetlenség, mellyel ellene támad. Érdekes, hogy önmagának mindig azt mondogatja, hogy ő mennyire tiszteli a Pesti Hirlap szerkesztője roppant elmebeli tehetségét, tág ismeretét, terebélyes olvasottságát; ezt többször olvashatjuk nála.²

Velőtrázó kiáltással fordul Kossuthhoz 1847-ben Naplójában. Itt már úgy látja, mint aki «új Dózsaként legalábbis százezer felizgatott adófizető élén áll nem adózók ellen nyílt hadban» s «azért a haza szent nevében kérem önt, lépjen le agitációjának azon veszélyes teréről, melyre újabban állott, sőt nemesb érzelmeihez fordulva, alázattal esedezem: mondjon le a politikai vezérségről is általán. Mert ön, hiszen szavamnak, éppen nem arra való.»³

Napló-jában olvassuk 1846-ban, hogy az *Allgemeine Zeitung*-ban Wesselényit az ő rovására, bosszantására kezdtek dicsérgetni. Klauzál túlbuzgalmában, mellesleg saját népszerűsége helyreállítása végett is, megyéjében felterjesztést indítványoz Széchenyi legújabb kineveztetése ellenében, de amely legújabb kérelmet senki sem pártolta. Szentkirályi korábbi bókjaival ellentmondásban úton-útfélen szidta ismét Széchenyit, mint «minden rossznak okozóját, aki, miután Kossuth a zsurnalisztika terén leverte, most a kormányhoz szegődött.» Kossuth maga, kinek soha sem volt és nem lesz alattomos ellensége, egy, az ő tiszteletére rendezett fáklyás-zene alkalomával hevesen fakadt ki ellene (1845. aug. 4.). Végre Deák maga, kinek barátságáért annyit törte magát, így fogadja: «Én csak egytől tartok, Önök megszerzik bona-fide a kormánynak a többséget, de aztán nem fogják megakadályozni tudni, hogy azt rosszra ne fordítsa», mire Széchenyi azt felelte:

¹ Kovács Lajos i. m. I. kötet. 261. lap.

² Hegedüs L. i. m. 240. lap.

³ Hegedüs L. i. m. 271. lap.

«Igaz, hogy ez is kockajáték, de ugyan tud-e jobb és biztosabb módot?»¹

Általában a nők nem voltak tőle elragadtatva. Egyesek irigykedtek rá, mások viszont féltékenyek voltak sikereire. Modora és legtöbbször magáról-beszélése miatt kinevelték és komikus figurának tartották. Bécsben is a legelőkelőbb társaságokban a nők miatt volt sokszor kellemetlen érzése, akik egyenesen összefogtak az ellen, hogy népszerűsége fokozódjék.² Férjeik népszerűségét féltették tőle és főleg azt, hogy a magyar nyelvet akarta jogaiba ültetni, míg ezek a társaságok, ezek a hölgyek franciául és németül szerettek és tudtak beszélni az akkori divat és előkelőség szerint, de meg nem is tudtak magyarul. Félték, hogy a régi megkötöttségeket, feudális jogokat akarja lerombolni s mert Bécs helyett Magyarországot kívánta a magyar főurak gyülekezőhelyévé tenni; ezt kívánja fejleszteni és erősíteni. Mindez a bécsi és bécsieskedő magyar dámáknak természetszerűleg nem tetszett s ezt vele társaságban éreztették is. Miután pedig ezidőben jórészt a bécsi szalonokban dőlt el sok olyan nagy kérdés is, amelyek a magyarságot is érintették, végtelenül fájt Széchenyinek, hogy itt, ezekben a társaságokban, nem tudott sikereket elkönyvelni a maga számára.

Mikor a lelki összeomlás után Döblingbe jut, ellenségei még akkor sem tudnak megnyugodni, azt hirdették, hogy minden csak tettetés volt, tettetés az örület, színlelés az egész viselkedése, mind csak azért, hogy a zavarok alatt magának biztos menhelyet szerezhessen, hogy ellenségei bosszúvágya elől akart csak menekülni. Ki akarta kerülni a harcokat, menekedni kívánt a kényszer alól, mely a reakció elleni

¹ *Gróf Széchenyi István naplói*. II. kötet. 271. lap.

² Razumowszky András herceg, orosz nagykövet háza volt a bécsi kongresszus alatt az a hely, ahol szótték-fonták Európa politikájának fonalait. Az ő felesége irányította a női társadalmat és általában a társasági életet. A hercegnő uralkodott az egész magas társaságon, kinek szavát leste Bécs, a kongresszus és a cár. Ide járt Széchenyi István is, ahol őt nem nagyon szerették éppen a miatt, mert egyidőben három nőnek is vallott szerelmet. (Hegedüs i. m. 80—81. lap.)

küzdelemre szorította volna. Ebben az időben ennek a véleménynek sokan hitelt adtak, akik Magyarország legnagyobb fiát ily hallatlan cinizmussal és képtelenséggel vádolták. Ezek ellen kelt ki egy nyilatkozatában a leghevesebben Wesselényi Miklós.¹

*

Ámulattal látjuk, hogy a Kossuth által «legnagyobb magyar»-nak nevezett gróf Széchenyi István, a nemzet nagy tanító-mestere, nevelője, Kemény Zsigmond szerint a leghívebb magyar, aki a magyar élet minden felületét átfogó nagyszabású tevékenységével a nemzetet egy negyed század alatt messzebb vezette el a fejlődés útján, mint előtte mások egy évszázad alatt s aki munkásságával, maradandó alkotásaival örökre beírta fényes nevét a magyar történelembe, a maga korában sokak részéről irígységből, féltékenységből, félreismerésből, rosszindulatból, gyanúsításból s a régi feudális előjogok féltéséből kifolyólag az ország nagyrésze előtt sokszor annyira népszerűtlen volt, hogy szinte elképzelhetetlen.

Az utókor megadta Széchenyinek a teljes elégtételt. Eszméin nevelődik a magyar ifjúság, ott állnak hatalmas alkotásai — a Tudományos Akadémia, a Lánchíd, Budapest szépségei, a Nemzeti Kaszinó, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület, folyamszabályozás, a Vaskapu, a Dunagőzhajózás, a balatoni hajózás, Európa első hengermalma stb. stb., — amelyek mutatják az ő hatalmas átfogó, a nemzeti élet minden területére kiterjedő s nemzetéért égő, élő és eléggő életének és lelkének ragyogó kivirágzásait. De itt vannak az ő írásai, művei, amelyeket soha sem lehet eléggé forgatni, amelyekhez vissza-vissza kell térnünk, hogy tanuljunk az ő életéből önfeláldozást, faj-, föld- és népszerűtetést, tudjunk dolgozni, áldozni a nemzetért, a fajtaért és a jobb magyar jövőöért.

GESZTELYI NAGY LÁSZLÓ.

¹ Milhoffer i. m. 15. lap.

BÉRCZY KÁROLY ÉLETÉBŐL.

Pesti biedermaier családi kör az ötvenes, hatvanas években.

A XIX. század első évtizedeire kell visszanyúlnunk, hogy Bérczy Károly pesti otthonának képe világosabban derüljön fel előttünk. A régi Pest németajkú polgársága sorában ekkoriban ott látjuk a nyugatmagyarországi származású Scheffer-házaspárt: Scheffer János, egykori főharmincadost és feleségét, Scheffer Annát. Mint nevük is mutatja, rokonok. Polgári jólét s kényelem környezi e hamisítatlan «biedermaier» házaspárt. Biedermaier stílus a bútorzatban s dísz tárgyokban csakúgy, mint az életben és erkölcsi felfogásban.

Kedves, kétemeletes, zöldzsalus lakóház a Szervita-tér és Kristóf-tér sarkán,¹ jókora bérház a Dorottya-utcában,² kipróbált, öreg cselédség, állandóan tartott, megfontolt üggetésű bérfogat; finom virágos, monogrammos bécsi porcellán, muzsikáló óra; lehajtható lapú secretaire, apró csecsebecsével megrakott üvegszekrény; a család tagjainak Donát János festette portréi. Egymás iránti gyengéd szeretet, mély vallásosság, sok kedély: íme, ez Schefferék családi életének kerete.

A háznál két eladó lány: Anna és Katalin. Egy sereg leánynézőbe járó fiatal úr. Érzelgős német s francia idézetekkel teleírt album, — kanárimadár énekel a kalitkában, — gazdag kávéuzsonnák. Bálok a Váci-utcai *Hét választófejedelem*

¹ A ház ma is áll. Jelenleg a Szénássy Gyula divatárkereskedő cég tulajdona s néhány év óta háromemeletessé alakult; régebben a Szervita-térről nyíló bejáratát pedig a Kristóf-térre helyezték át.

² E házat (Dorottya-utca 12.), a mögötte álló, akkor még a Dunára tekintő Ferdinándy-féle házzal együtt 1837-ben gróf Széchenyi István óhajtotta a Nemzeti Casino számára megvenni.

virágpompás, illatos, viaszgyertyák fényében úszó dísztermében, ahol érzelmes zeneszórá menuet és quadrille járja — s a két Scheffer kisasszony hamarosan férjhezmegy. Katalin, az ifjabbik leány kezét Stipsicz Antal hadbiztos, az idősebbikét, Annáét a zemplénmegyei származású Frivaldszky Imre — régi, trencsénmegyei nemesi család sarja — fiatal orvos, nyeri el.

Schefferék biedermaier-stílusa, puritanizmusa szinte örökségkép száll át a Stipsicz- és Frivaldszky-családokra. A Szervita-téri házat a Scheffer-szülőkkel egyetemben Frivaldszkyék lakják. Frivaldszky Imre nem folytat orvosi gyakorlatot. Néminemű apai örökségét felesége hozományával egysítve, szabadon élhet egyetlen, határtalan szenvedélyének: a természetbúvárlatnak. Eleintén botanikával foglalkozik, később mindinkább áttér a zoológiára, főképp az entomológiára, hogy a következő évek során e téren valóban nagyot alkosson. Ő a Nemzeti Múzeum rovargyűjteményének megalapítója. Egyike a Tudományos Akadémia első tagjainak s tagja több külföldi tudományos egyesületnek is. Családján kívül úgyszólván egyéb sem érdekli, a növény- és rovarvilágnál, meg aztán svábhegyi telkén épült, kastélynak is beillő villájánál, majd 1864-ben a nógrádmegyei Jobbágyiban vásárolt birtoka s csinos kúriájánál.

Négy leánya közül a legidősebbik, Matild, Putnoky Móric gömörmegeyi, a következő, Szerafin, Battha György borsodi földbirtokos, a legifjabbik, Paulina, pedig Fáy Béla, Pest vármegye főjegyzője, majd versegi földbirtokos — Fáy András neveltje s unokaöccse — hitvese. Míg Anna, a harmadik leány, Bérczy Károlynak adja kezét.

Bérczynek nincsen birtoka. Írói hívatása Pesthez köti s így családjával ő is ott lakik a Szervita-téri, ódivatú házban.

A kettős otthont akkori tudományos és irodalmi világunk nagyjai közül sokan látogatják. Klauzál Gábor a háznak úgyszólván mindennapos vendége. Rajta kívül legotthonosabbak Brassai Sámuel, az eredeti, örökké vitázó polyhistor; Xantus János, a tudós utazó; Reguly Antal, a kitűnő nyelvész, egyben szintén híres utazó; Szabó József, a kistermetű, nagynevű geológus; Frivaldszky János, a házi-

úrnak távoli rokona, később szintén jeles entomológus; a nagyhírű Balassa professzor; a hóbortos Adelburg (tulajdonképpen adelburgi Abranovics) Ágost lovag, horvát születésű, de lelkesen magyar érzelmi világ hegedűművész. Mikor Liszt Ferenc 1859-ben *Les Bohémiens et leur musique en Hongrie* című tanulmányában azt fejtegeti, hogy a magyar zenében csak a szöveg magyar, a zene ellenben cigány eredetű, Adelburg hevesen kel ki Liszt felfogása ellen s *Entgegnung* című röpiratában, Brassai Sámuellel egyetértve, aki viszont *Magyar, vagy cigányzene?* című könyvecskét ad ki (1860), azt fejtegeti s bizonyítja, hogy a cigány, ha egyéni technikájával kicifrázza is, a magyar nép legsajátabb, tősgyökeres zenéjét adja elő.¹

Bérczy Károly barátai közül leggyakrabban báró Kemény Zsigmond, — a gyerekek kedélyes «Zsigó bácsi»-ja — Pompéry János, Gyulai Pál, Szalay István, Tóth Lőrinc, Lisznyay Kálmán, a nógrádmegyei vidám palóc, excentrikus költő, a szintén nógrádi Nagy Iván, történetbúvár és genealógus, Szontágh Pál — s míg él és olykor Pesten tartózkodik, Madách Imre fordul meg a háznál. Az itt említettekén kívül Csengery Antalt s Lumniczer Sándor professzort sorolhatjuk még fel mint gyakori vendégeket, de meg-megfordul a Szervita-téri házban csakúgy, mint a svábhegyi villában, báró Eötvös József, Jókai Mór, Tompa Mihály s több más jeles író is.

Érdekes, színes kör. Csaknem valamennyi tagja a tudományos, az irodalmi, a társadalmi életnek egy-egy kiválósága, a nemzeti eszme és művelődés lelkes ápolója — zászlóvivője, vagy napszámosa — az elnyomatás éveiben. Csupakedély, csupaszív, derék magyar ember valamennyi.

A Szervita-téri házban születnek Bérczy gyermekei, a korán elhunyt Gizella, aztán Margit (később Balogh Károlyné, sz. 1854. IV. 7., † 1918. XII. 1.), az alig egyéves korában meghalt Lajos, végül Géza (sz. 1859. V. 23., † 1929. VI. 6.)

¹ Brassai sok más ismerete mellett képzett zenekritikus. — Liszt Ferencnek a cigányzenéről írt tanulmánya nyomán keletkezett felháborodásra nézve I. Berzeviczy. *Az abszolútizmus kora Magyarországon*, i. m. II. k. 466. l.

Ez utóbbiban is sok a költői hajlam. De világeletében csak íróasztala számára dolgozik.¹ Éles megfigyelő, jó emberismerő. Magas homloka alatt ezer eleven ötlet, mély és mulatságos gondolat cikázik, kedélyesen terjedelmes testében érzékeny s nemes szív dobog. Élőszóval kitűnő és mulatságos előadó, hanem írásait túlon túl elöntik szubjektív érzelmei. Kevés bennük az erő, gyenge a kompozíció. Gyengeségét maga is érzi, pedig mennyire szeretne írni! Egyik reám maradt, odavetett jegyzetében ezt olvasom: «Istenem, mily gyönyörűség lehet fehér papírra vetett fekete betűkkel meg rögzíteni azt, ami agyunkban megvillan, amiről álmodunk, ami lelkünkben meghitt hangulattá, tarka képpé szövődik! Az én betűim nem értenek ehhez a mesterséghez. Mihelyt munkához akarok látni, gondolataim egyszerre futni kezdenek előlem, eltűnnek a ködben, szertefoszlanak. Még az is, mit már fogva véltem tartani, hirtelen kisiklik tollam alól.»

Bérczy Géza élete végéig a nógrádmegyei Jobbágyiban nagyatyjától örökölt birtokán gazdálkodik. Halála után összegyűjtöttem kevés megmaradt kéziratát. Közülük helyenkint rendkívül kedvesek *Képek a múltból* címet viselő, teljesen szubjektív természetű, életének már hajló korában írt feljegyzései. Néhány jellemző apróságot, néhány hangulatos sort idézek e kéziratból a következőkben. Kezdjük mindjárt azzal, amit báró Kemény Zsigmondról mond:

«*Zsigó Bácsi* keresztapám volt s karácsonyra szebbnél szebb játékokat küldözgetett nekem. Hű adlátusa, Pompéry János figyelmeztette keresztapai kötelességére, mert magától ugyan eszébe nem jutott volna. A világ legszórakozottabb embere volt. Megesett vele, hogy csupa szórakozottságból egy napon kétszer is ebédelt s még akkor is nyitott esernyővel járt, amikor már egy óra óta elállt az eső. Édesanyám szalonjában magam is tanuja voltam annak, mint igyekezett

¹ Egy kéziratát — Gustave Droz: *Monsteur, madame et bébé* című regényének fordítását — a kilencvenes évek elején átadta ugyan Gyulai Pálnak az *Olcsó Könyvtár*-ban való közlés végett. Ez azonban elmaradt. Erre vonatkozóan l. a Nemzeti Múzeum Széchenyi-könyvtárában özv. Bérczy Károlynénak Gyulaihoz írt két levelét.

zsebébe gyömöszölni a zsebkendőnek nézett diványvédőt. Szerencsére idejekorán észrevette s így nem ismétlődhetett meg az a jelenet, hogy Zsigó bácsi orrát akarván fújni, általános gaudium közepette egy végnélküli «Schutztüchli»-t húzott elő.» Kemény Zsigmond szórakozottságát Jókai is emlegeti.¹ Ő azonban már három ebédről tud kettő helyett . . .

De hogyan lett volna szórakozott a hatalmas agyú, mindig gondolataiba merült Kemény, a nagy regényíró, kinek, mint Jókai mondja, «költői alkotása nem a festőéhez hasonlított, hanem a szobrászéhoz.» Napközben elfoglalták teendői s ha meg szabad ideje volt, álmodozott. Akkor kezdett igazában dolgozni, mikor leszállt az este. «Éjszaka írt s egész hajnalig itta a legerősebb feketekávé.»

Hanem térjünk vissza a Szervita-téri házba s lépünk Frivaldszky Imre dolgozójába. «A szabálytalan alakú, tágas dolgozónak — beszéli Bérczy Géza — félig-meddig múzeum, félig-meddig laboratórium-szerű színezete volt. Lepkék és bogarak ezreit magukba foglaló fiókos szekrények tetejéről rendszeresen csoportosított, kitömött madarak néztek alá üvegszemeikkel. A magas polcokon csigák, preparált puhányok, kitömőfélben levő mókusok voltak elhelyezve s hosszú, hengeralakú üvegekben kígyók ágaskodtak. Az asztalok telirakva a rendezés alá kerülő rovarvilággal, gombostűre szúrt, tarkaszárnyú pillangókkal, apró, fényeshátú bogárkákkal. Ezeket osztályozta, lajstromozta az öreg úr oly hévvel, szenvedéllyel és szeretettel, hogy mindig bosszankodott, midőn a nap már véget ért.»

Nendtvich Károlynak a következőket mondta egy alkalommal Bérczy: «Nem ismerek szerencsésebb embert az ipamnál; ő még most is ugyanazon szenvedéllyel fürkészik és búvárkodik, ugyanazon szeretettel viseltetik a természet kedvenc tárgyai iránt, mint azt csak egy 24 éves fiatalember teheti.»² Már 72 esztendő volt, mikor még egyszer útrakelt, hogy utóljára beutazza Törökországot, azt a vidéket, melyet

¹ *Emlékeimből.* 138. l. : *A legerősebb fej.*

² Dr. Nendtvich Károly: *Frivaldszky Imre életrajza*, Pest, 1872. 30. l.

rovarászati szempontból annyiszor átkutatott. Ilyen szenvedélyes természetbúvár volt! Még azon év őszén, végelgyengülésben elhalálozott.

«Ha nagyon belemerült a dologba, — mondja tovább Bérczy Géza — tíz napig sem ment ki az utcára. Pedig nem lehet mondani, hogy közönyös lett volna a külvilág iránt, csakhogy ritkán nyílt alkalma annak folyásáról tudomást szerezni. Vasárnap és csütörtökön azonban megszabadították a nagy asztalt a rovaros dobozoktól, gombostűktől s a preparálás mindenféle eszközétől, mert e napok estéin kártyaparti volt nagyatyámnál. Gyertyagyújtás idején gyültek egybe a vendégek — Xantus, Szabó József, Frivaldszky János — s megkezdődött a játék: préferance, vagy Szapáry-zwick. Az öregurak hévvel, odaadással játszottak. Még a légy röptét is meg lehetett volna hallani a néma feszültségben. A szobában sűrű pipafüst kóválygott, ködbevonva a szekrények tetején ülő kitömött madarakat. A gyertyák is homályosan, fénytelenül lobogtak. Vacsora előtt érkezett az elszámolás nagy momentuma. Ez bizony nem ment mindig símán. Harminc-negyven krajcárnyi differencia már nagy hullámokat vert. A vesztes fél ritkán nyugodott bele. Xantus dörmögött, János bácsi a partnerével civakodott, a kis Szabó epés megjegyzéseit pedig csak a vacsora, a kitűnő borjúcomb, a híres meggyeslepény s a cukorbafőtt dió tudta végkép elnémítani.»

Bérczyék a második emeleten laktak. Ott volt a *Vadász és Versenylap* szerkesztősége is. Bérczy dolgozószobájában hatalmas pipatórium, minthogy szenvedélyes gyűjtője a szebbnél szebb, faragott tajtékipáknak. A pipatórium melletti kis asztalkán néhány finommivű pisztoly, a mind gyéribben űzött vadászatonkívül a céllövés lévén az egyetlen sport, amelyet a «magyar sportirodalom atyja» maga is gyakorolt. A falakon a *Vadász és Versenylap* színes, könyomatú műmellékletei: gróf Sándor Móric, báró Wenckheim Béla s más nevezetes úrlovasok és falkavadászok lovasképei. Mellettük alpesi tájak, salzkammerguti tavak apró festményei. Az iratokkal, könyvekkel sűrűn megrakott íróasztal felett gróf Széchenyi István keskeny rámába foglalt képe.

«Tiszai kalappal a fején, könnyűded öltözékben, kedvenc, erdélyi fajú ponnyján, édesbús merengéssel tekint Pest felé az örökösnevű gróf, mintha azon egykori jósmondatán gondolkoznék, hogy: Magyarország nem volt, csak lesz.»¹

A szemközti falon *Az elhamarkodott lövés* címet viselő — anyja teteme mellett árván maradt özikét ábrázoló — Landseer² rajza után készült könyvcsomó foglalja el, Bérczy szobájának egyik legkedvesebb dísz. Ez is a *Vadász és Versenylap* alkalmi melléklete.

Fényezett lapú asztalon ragyogóan tartott bronz szivar-készlet. Csíkos szövettel bevont kényelmes karosszékek és diván. Az egyik falat megrakott könyvespolc foglalja el, felette Petőfinek Barabás rajzolta könyvcsomó képe, míg egy különleges, lehajtható lapú asztalka felől Thackeray, a nagy angol író szemüveges képmása tekint reánk.

A szerkesztőség s a dolgozó gyakori vendégei az egyszerre divatba jött sportirodalom főúri kedvelői közül báró Orczy Béla s gróf Keglevich Béla, a *Vadász és Versenylap* legbuzgóbb barátai.

Sűrűn fordul meg a kedélyes dolgozóban báró Podmaniczky Frigyes, akkoriban kitűnő agarász, «divatfi» és termékeny regényíró; gróf Lázár Kálmán, a neves ornitológus; gömöri Havas Sándor, kivel Bérczy annakidején együtt szolgált a helytartótanácsnál s ki aztán később kereskedelemügyi államtitkár lett; lovag Heinrich János kapitány, a Lovaregy¹et intézője; Szálbek György, aradmegyei birtokos, ismertnevű sportsman; Bay Bertalan, 1848-ban volt honvédőrnagy; Zerdahelyi Ince s mások.

Egy napon — 1858-ban — «tisztes öreg úr» toppan be a küszöbön. «A szerkesztő — írja önmagáról szólva Bérczy — bár első pillanatban sejté, hogy látogatója erdélyi s esküdni mert volna, hogy vadász, mégis rendkívül meg volt lepve,

¹ *Lapok a Lovászat és Vadászat köréből*, 1857., 259 l. — A könyvcsomó képet gróf Andrassy Manó vázlata nyomán Sterio Károly rajzolta. E könyvcsomó után készült a Nemzeti Casino lépcsőházában látható festmény.

² Sir Edwin Henry Landseer (1802—1873) neves angol állat- és vadászképfestő.

midőn az őszfűrtű, de élénk szemű férfi magát mint Ujfalvi Sándort ismerteté meg.»¹ Ugyanis Ujfalvit eddig csak cikkeiből ismerte, a név viselőjében «élte delén levő alakot» képzelte. Később jóbarátokká váltak s «Erdély legöregebb vadásza», ha néhanapján Pesten tartózkodott, haláláig szívesen kereste fel a Szervita-téri házat.

A kedélyes dohányzóban összegyűltek megbeszélik a *Vadász és Versenylap* megjelent és közlendő cikkeit, szótáteszik a Lovaregylet ügyeit, majd átcsapnak a fesztelenebb társalgásba, meg az eymaradhatatlan anekdotázásba, melynek Bérczy — Arany László szerint — igen nagy mestere. Telik az idő. Ketyeg a feketekeretű ingaóra. Az íróasztalon álló üvegprizma sziporkázva veti a falra a beeső napsugár szivárványszíneit. A szobát dohányillat tölti el s fel-alá hullámozó, finom szájakra szakadó rétegekben kékes szivarfüst örvénylik a levegőben.

Odaátról, a szomszédos szobákból víg gyermekzsivajgás, női beszélgetés s a zongora néhány akkordja hallatszik át. Bérczyné vendégeket fogad. Készül az uzsonna. A látogatók nagyobbára rokonok. Putnokykék Gömörből; Fáyék Versegről — s ha itt vannak, olykor átlátogat Kalap-utcai otthonából a már nagyon-nagyon öreg Fáy András is . . . Bérczyné özvegyen maradt nővére, Battha Györgyné, Mariska nevű, örökké jókedvű, eleven eszű leányával állandó lakója a Szervita-téri háznak. Néhanapján az Ötpacsirta-, ma Esterházy-utcai ódon, kertes, családi házból kocsin érkezik özvegy Pajthényi Sándorné, Stand Mária, gyermekeivel: Sándorral és Máriával. Akkoriban még valóságos utazás «olyan messziről» idáig jönni. Hoznak is magukkal kertjükben termett illatos virágot, petuniát és violát, máskor meg friss zöldséget, tormát, miegymást. Az öreg Stand Marie — náluk élő távoli rokon — alig győzi előszedegetni a cekkerből.

Gyakori vendégek Lumniczer Sándorék, Kovács-Sebestyén Endréék, Gyulai Pálék — míg 1866-ban Gyulai fiatal feleségét, Szendrey Júlia kedves és bájos testvérhúgát, Marikát, el nem ragadja a kolera.

¹ *Vadász és Versenylap*, 1863. évf. 51. l.

Tragikus eset. Erősen megrázza Bérczyéket. Azonban az élet megy tovább a maga útján. Valaki eltűnt, el sem búcsúzott, kilépett a sorból. Megdöbbenünk. Megállunk egy pillanatra. Aztán a társas érintkezés csak folyik tovább a maga megszokott medrében.

Olykor Bérczy Lajosék rándulnak fel Balassagyarmatról. Ilyenkor aztán hosszúra nyúlik az ebéd, az uzsonna. Utóbbinál az elmaradhatatlan haboskává mellett garmadában áll a mazsolás kuglóf s a «pompás péksütemény, aminőt csak a Kristóf-téri Löwenbeck tud sütni». Még gyerekbál is akad néhanapján s azon — 1865 után — megjelenik két nógrádi, nyurga fiú is: Madách Imre fia, Aladár, s unokaöccse, Balogh Károly.

Így folyik az élet a Szervita-téri házban.

*

Minden életnek megvan a maga számtalan bánata, gondja, keserve. Bizonyára a Szervita-téri ház lakói életének is. Mégis, nagy körvonalaiiban ez az élet csendes és boldog. Nagyobb gondok nem látogatják, vészes viharok elkerülnek. Vonzóan kedves tünemény a múlt mindent szépítő, ködbevesző távlatában. Hanem valóban, ezerszer hallott elbeszélések, aztán feljegyzések, levelezések, hagyományok s egyéni tapasztalat nyomán is, e sorok írója minden érzelmes szépítés nélkül elmondhatja, hogy aligha forraszthat össze bármi érdek egy-egy nagyobb családot oly együttérző egésszé, mint ahogyan a szeretet — az emberi erények ezen legszeb-bike — Frivaldszky Imréék, de azonfelül Scheffer Jánosék le-származottait is egybekovácsolta.

Ennek felismerése Bérczy megítélésénél is latba esik. Mert ha a környezet egyedül nem szabhatja is meg az író művészetét, alkotását, irányát, mindazonáltal erősen befolyásolhatja mindez*.

A születési adottságokon — tehetségen, munkabíráson, érzelmi világon — kívül az Élet pörölye kalapálja ki mindenkinek egyéniségét. Íróét, nem íróét egyaránt. Olykor súlyos, olykor könnyű, hol ütemes, hol meg vad összevisszaságban rázúduló ütésekkel. Az író lelkialkatán — és alkotásain —

olykor világosan meglátszanak a nyomok. De olykor nyomát leljük rajta az Élet keze símogatásának is.

Bérczy Károly írói egyéniségét is akkor érthetjük meg legjobban, ha bepillantunk magánéletébe, ha családi körében szemléljük őt. Nagyfokú érzékenysége, szubjektivitása, nyelvkészsége, formaérzéke természetesen kezdettől fogva fennálló lelki adottságok. Azonban a légkör, melybe házassága révén került mindenesetre erős hatást gyakorolt rá, kimélyítve s fokozva azokat a tulajdonságokat, melyeket a szülői házból már eleve hozott magával. Tollát némileg el-lankasztotta — s e lankadtságra amúgyis hajlamos volt — a nyugalmas boldogság derűje, a becéző szeretet, mely körül-vette. Apósával s annak baráti körével való állandó együtt-léte viszont bővítette ismereteit, szélesbítette látkörét, fejlesztette érdeklődését a természet jelenségei iránt. Ennek, mint a *Vadász- és Versenylap* szerkesztője, jó hasznát vette. S élete utolsó percéig nemcsak hitvesének, hanem egész családjának gondoskodó szeretete fokozta betegségében tanúsított lelkierjét, melyet Arany László méltán becsül benne. «Ritka ember hallja fülébe dörögni a *memento mori*-t oly gyakran, mint én, — mondta egy ízben Aranyrak — ritka ember bírja elképzelni, minő érzés az, ha nyugodtan feküdvé ágyán, egyszerre egy óriási lökés üti végig egész testét, feje tetejétől talpáig, mintha roppant erejű villanyütés által rándulna meg, vagy mintha a halál rázna velünk kezét.» Arany László ehhez hozzáfűzi: «Azonban idegeinek sűrű lázadozásai dacára is megtartotta lelke nyugodtságát, sohasem vett erőt rajta az az izgatott, lázas, nyughatatlan lelkiállapot, mely ama betegségben szenvedőket gyötörni szokta.»

Valóban — olykor-olykor előtörő ingerlékenységét («idegei lázadozását») nem tekintve — mindhalálig megmaradt kedélyének kedves nyugalma. Boldog házaselete elűzte ifjúkori, mélabús érzelgősségét. Nagyobb gondoktól mentes, sokféle elfoglaltsága folytán gazdag tartalmú élete derűsebb színben mutatta neki a világot, mint kora ifjúságában.

Hogy ezt jobban megértsük, ezért kellett a Szervitateri házzal s annak életével behatóbban foglalkoznunk.

Hanem vessünk egy pillantást a ház környékére is.

Pest a hatvanas években még korántsem világváros. Lakóinak száma mintegy kétszázezerre tehető s mint az 1867—1868-ban megjelent *Kalauz a magyar fővárosban* mondja, «valami 6000 háza van».

A Szervita-teret a Teleki-palotán s a szerviták templomán és rendházán kívül csupa kisebb, magastetejű, régimódi, barátságos épület övezi. Közepén a Szepültelen Szűz ma is ott álló ósdi szobra, virággal szegélyezett kis gyepszigetben. A téren néhány előkelő üzlet s itt találjuk a Kispipához címzett Karikás-féle híres vendéglőt is. A szomszédos Kristóftér s a Váci-utca sarkán álló kétemeletes házat — a Schernhoffer-féle gyógyszerház felett — Szent Kristóf jókora kőszobra ékesíti. Ma már nincs ott, de aki látni akarja, megnézheti a Központi Városháza udvarán.

Az Úri- később Koronaherceg-, ma Petőfi Sándor-utca képét nem lehet a maihoz hasonlítani. A szerviták rendházán túl — a mai Főposta épület helyén — hatalmas kert terült el: a szervita-atyák kertje. Ennek a Zsibárus- — ma Párisi — utcáig húzódó kőfalán száz meg száz madárkalitka. «A kalitkákban kanárik énekelnek, pintyek kényeskednek, cinegék ugrálnak, stiglicék tollászkodnak, rigók fütyörésznek» — mondja Bérczy Géza. — Ez a madárvásár.

Az Úri-utcán továbbhaladva a Trattner-Károlyi ház elé érünk. 1865-ig ez épületben tartotta üléseit a Tudományos Akadémia s a Kisfaludy-Társaság. Itt a Pesti Lovaregylet helyisége is.

Kiérünk a Barátok-terére. Balra a keskeny Hatvani-utca nyílik. Bizony sokkal szűkebb az utóbb kiszélesített Kossuth Lajos-utcánál. Úri-utcai sarkán a Jankovich-, később Cziráky-féle palota áll, mellette a jókora Discherház, azon túl a szép, barokk stílusú Grassalkovich-palota. E két utóbbi épület közt nyílik a Gránátos-, ma Városház-utca, benne a klasszicizáló stílusban épült Vármegyeháza, továbbá az «óriási Invalid-palota (később Károly-kaszárnya, ma Központi Városháza), olasz renaissance ízlésű, megragadó homlokzatával.»

A Hatvani-utcában már mai helyén áll a Nemzeti Casino,

azelőtt a Cziráky grófok palotája. Mikor Széchenyi István 1827-ben, angol mintára megalapítja az akkor még Pesti Casinónak nevezett társaskört, a Dorottya-utcai Vogel-féle házban — melynek helyén ma a Magyar Általános Hitelbank palotája áll — bérel számára helyiségeket. A társaskör innen 1830-ban, már Nemzeti Casino néven, a Kereskedők Egyesületének tulajdonában volt úgynevezett Pesti Börze-palotába (Lloyd-palota) költözik s csak 1859. áprilisában veszi bérbe a Hatvani-utca 8. szám alatt levő Cziráky-palotát, melyet később, 1871-ben meg is vásárol.¹

A Barátok terén, a templommal szemben, a Hétszemélyes tábla — Curia — szürke, egyemeletes épülete terpeszkedik. Kapuja előtt díszruhas, ezüstpitykés, nagybotos portás. A Curia mögött apró, szűk utcák szövevénye. Köztük a napsugaras Rózsater és Sebestyén-tér, akár két gyéren bútorozott, barátságos, kisebbméretű szoba.

A hatvanas évek derekán a Dunapartig nem lehet kijutni. Nagy munka folyik ottan. Magas deszkapalánk mögött «szekerek beláthatatlan sora szállítja a követ, száz és száz kubikos talicskázza a kavicsot, homokot. Szűkebb mederbe, kőfalak közé szorítják a Dunát, hogy a parton álló házak elé majdan pompás palotasor épüljön. Csupán a Redoute előtt hagynak egy kis üres teret . . .» Az Aldunasoron álló Redoute (Vigadó) homlokzata adja meg a régi dunaparti házsor vonalát.

A Redoute-tól északnak — s ez már a Feldunasor — az Európa, azontúl az István főherceg-szálloda áll. Az előbbiből keletkezett, némi átalakítással, a Főkapitányság mai épülete.

S most újra visszatérünk a Barátok-terére s folytatjuk utunkat az Egyetem-utcába. Ennek 4. számú házában találjuk a *Vasárnapi Ujság* s a *Politikai Ujdonságok* szerkesztőségét, hova Bérczy Károly gyakorta feljár.

Hanem elég a kiegyezés előtti Pest kimeríthetetlen topografiájából. Vessünk inkább egy pillantást a Sváb-hegyre is.

¹ Ilk Mihály: *A Nemzeti Casino százéves története*. Bpest, 1927.

A Svábhegy — amit réges-régen, Mátyás király idejében még *Nyék*-nek neveztek — a XIX. század elején meglehetősen elhagyott vidék. Erdős, füves lankáit itt-ott néhány szőlő váltja fel. Hanem aztán egy-kettőre fejlődésnek indul. Az ötvenes, hatvanas években már divatos üdülőhely, számos nyaralóval, néhány kezdetleges vendéglővel, rossz utakkal. A *Pesti Kalauz* még 1867-ben is megjegyzi: «Feltette kár, hogy a kedvesfekvésű helyiséghez, melyet annyi díszes nyaraló ékesít, csakis hanyagul tartott utakon juthatunk fel.»

A Svábhegy divatbajötte az 1820—30 közötti évekre tehető. Az első, nagyobbszabású villát, közelében kiterjedt majorsággal, Ürményi József személynök építteti. Ezt fejlesztí tovább fia, József, a negyvenes években alnádor. 1860 körül a villa az övé. De ekkoriban már sok más, díszes és egyszerű, nagyobbára szőlővel és gyümölcsössel körülvett nyárilak is emelkedik az erdős hegyhátan mindenfelé. Legtöbbje a Zugliget s a későbbi Fogaskerekű végállomása közti oldalon. Legjelentősebb köztük az Eötvös-villa, legismertebb s legnépszerűbb, egyben legkedvesebb — Jókaié. Soha olyan szép rózsákat, oly gonddal nevelt gyümölcsfákat, mint amelyeket az ő kertjében látni!

Időközben Döbrentei Gábor magyaros neveket ad a különböző lankáknak, völgyeknek, ormoknak, kutaknak. Magát az egész hegyet *Istenhegy*-nek kereszteli el, noha ez eredetileg a *Sashegy* ősi neve. A *Zugliget* nevét *Virányos*-ra, a mellette levő hegyoldalét *Hajnalos*-ra változtatja.

A Döbrentei-adta nevek lassankint elkopnak, elenyésznek, éppen csak itt-ott marad hirmondójuk. Maga a Svábhegy máig is Svábhegy, a Zugliget is megmaradt. Csak Bérczy Károly leveleiben találkozunk helyyel-közzel a romantikus hangzású *Hajnalos* névvel.

Jókai az ötvenes évek elején telepszik meg a Svábhegyen. Még regényt is ír, — a *Szerelem bolondjait* — melynek színtere a hegy déli hajlatának egy kevésbé ismert, gyéren lakott, Farkasvölgynek nevezett része. Van is ott egy kis vendéglő — máig is a regénycím a cégére.

Alighanem Jókai tollából származik a *Vasárnapi Ujság*

1855-i évfolyamának ügyesen írt cikke, mely színesen és elevenen ismerteti meg a Svábhegy akkori képével.¹

«Pesten — beszélük a sorok — a nehéz, ködös levegő elbúsulttá teszi az embert, szorítja a kedélyt, sűríti a vért, szaporítja az epét, nyomja a májat és ebből lesz a kolera, a hírlapi civódás és a háború. Csak egy kis kellemes séta — és kristálytisztá levegőben vagyunk, illatos fák árnya alatt, hús források tövében, ahol az ember meggyógyul bajaiból, gondjaiból s még aki beteg volt is, egészségesen tér vissza . . .»

«A legelső háztömeg, melyet a városból jövő talál, az úgynevezett «*Óra*». Így neveztetve azon óráról, melynek messzehangzó verése az egész vidéket tudósítja az idő mibenlétéről.» (Ez a villa 1849-ben *Görgei* főhadiszállása volt.) «Az *Óra*-villától — mondja tovább a cikk — jobbfelé vivő úton találni a többi között Szigligeti csinos mezei lakát.» Ezután egy «sík hegydombra érünk, ott épül jelenleg az Istenháza. Északra a templomtól Sebők ügyvéd roppant emeletes háza. Mellette Ürményi Józset kamarás majorja.» A cikkíró a továbbiakban megemlíti a Bujanovich, Benza és Jókai «hajlékait», báró Melczing «birtokát, messze kilátászó, lovagvár alakú toronnyal», Tasner tudóstársasági tag «házát», Rajacsics régiségbúvár «lakát». Majd így folytatja :

«Emich Gusztáv könyvkiadó tusculanuma következik egy szép, széles erdő védelmében, melyen túl Mihályfi és Váradi Károly urak mezei lakait találni.»

«Jobbra eltérve a templomtól, találjuk a nagybecsű forrásokat. Itt egy roppant lovagkastély tűnik szemünk elé, amelynek igazán nagyszerű körvonalai, mint hajdani vár, emelkednek ki a mellette levő nyárilakok közül : ez dr. Frivaldszky tudóstársasági tag birtoka ; ott az egyik toronyban írja Bérczy Károly, a tudós honfi veje, a *Politikai Újdonosságokat.*»

«A közelfekvő lakokban Csengery, dr. Kovács Endre, Brassai és több tudós hazánkiai imádják a természetet . . .»

Elérkeztünk tehát a Frivaldszky-villához.

A nyaralónak, lelki pihenőnek szánt «lovagvárszerű»

¹ A budai Svábhegy. — Vasárnapi Újság, 1855. szept. 9-i szám.

villa egyedüli rendeltetése, hogy elűzze és feledtesse a köznapit sok aprólékos gondját, pótolja a városi lakás térszűkét, hogy valami mással, eredetibbel váltsa fel a berendezésnek szinte előírással, unalmas formáit. Frivaldszky tehát vidám-ötletesen, furcsa merevségükben is kényelmes, gótstílusú bútorokkal szerelteti fel a külsejében is gótstílusú épületet. A kívül lovagvárszerű villa belül valóságos múzeum. Lassankint idevándorolnak a Szervita-téri házban telente preparált madarak. Van is aztán itten mindenféle sas, bagoly és víziszárnyas. Tűzok, vöcsök, vakvarjú s egy sereg, Frivaldszky törökországi utazásaiból magával hozott, exotikus madár. Jó Pável Jánosnak, aki egy személyben inas is, preparátor is, elég dolga akadhat. . . .»

Mikor Frivaldszky később eladja a villát, madárgyűjteményének egyrésze a Nemzeti Múzeumba, más a debreceni református kollégium állattárába kerül.¹

Sokan látogatják a sajtós villát s tudós tulajdonosát. Nem kevesebben a nagy gótikus épület mellett meghúzódó, vadszülő-befuttatta kis házat, Bérczy Károly nyaralóját. S 1865 nyarán, mikor Bérczy javában dolgozik *Anyégin* fordításán, Eötvös, «aki szomszédja volt a Svábhegyen, napról-napra belátogatott hozzá, meghallgatni a frissen készült versszakokat és már munkaközben lefoglalta az egészet a Kisfaludy-Társaság műfordítási gyűjteménye számára» — mint Arany László mondja.

Életének legboldogabb szakai a svábhegyi nyarak. A nyár egy részét ugyan rendszerint távol tölti, Ausztria fürdőiben keresve gyógyulást. Mikor aztán hazatér utazásaiból, annál jobban élvezi a svábhegyi magányt. Ezt csak néhány szomszédal, barátal való érintkezés, olykori séta, nagyritkán vadászat töri meg. 1860 kora őszén két napot az esztergommegyei Bajnán, gr. Sándor Móricnál tölt s vele együtt megy hajnali szarvaslesre. Mikor még Leszenye, Kékkő,

¹ Dr. Emericus Frivaldszky in sua villa. monte de Széchenyi nominato ad Budam sita, collectionem Avium sat bellam custodiebat, quarum exemplaria rariora pariter Musaeo inscripta reliqua vero Collegio reformatorum Debreczinensi transmissa fuerant. (Frivaldszky, Joannes : *Ares Hungariae*. Budapestini, 1895, V.)

meg Pusztabodony pagonyaiban vadászgatott, frissebb volt, élénkebb, egészségesebb. Most sem idős még, alig negyven éves, de már másképp vadászik, mint azelőtt.

«A budai hegyek között nyárilakomból szept. 3-án reggeli öt órakor indulva, értem a bajnai kastélyba, hol Prestel úr¹ azzal a hírrel fogadott, hogy a gróf, szokása szerint, már kora hajnalban Puszt-Gyarmatra ment vadászni s minket is odavár ebédre.» Bérczy tehát Puszt-Gyarmaton tölti a napot Sándor gróf társaságában s este vele együtt visszatér Bajnára. A következő nap vadászatát így írja le: «Másnap hajnalban a vadaskert egy óriási bükke alatt vártam — nem tudom a szarvast-e inkább, vagy a napkeltét — mert északról oly érzékeny híves szellet járta át tagjaimat, hogy én ezek remegését egyenesen a hidegnek s nem a vadászláznak tulajdonítám. A gróf a túlsó lejtőre ment a vadással s én egyedül maradtam a nesztelen magányban, melynek csendébe csak az ébredő madarak lágy csipegetése vegyült. A kelő nap nemsokára aranyozni kezdé a magas fák sudarait, a légzet fokonként melegült s az erdő is élénkebb lett a szárnyasnép csevegésétől. A pirosnyakú harkály vígan kopogtatá a szálas cser héjját, míg fejem felett a bükkfa gyümölcsét falánk magtörők ontották lábam elé s ijedt «gix»-ekkel röppentek el, midőn a reggelizők közé egy játszói mókus szökött . . .»

Kedves sorok. Akárcsak az ifjabb Pliniusnak Tacitus-hoz írt nevezetes levelét olvasnók: «A vadászhaló mellett üldögéltem. Gerely s kopja helyett inkább íróveész s jegyzőkönyv esett kezem ügyébe; eltűnődtem s azon voltam, hogy ha netán üres kézzel, mégis legalább teleírt lapokkal térjek haza . . .»² De míg Plinius hálójába, ha véletlenül is, két vadkan téved, Bérczy nem ejti el «az idény tilalmának egész biztonság-ösztönével» előtte sétáló suta közelében járó csapost.» Gr. Sándor Móric egy szarvast lőtt.

Így vadászik Bérczy, a hajnali erdő színeiben s hangjai-

¹ Prestel, a híres festő, gróf Sándor Móric ifjúkori barátja, lovasbravúrjainak kitűnő illusztrátora, a hatvanas években minden ügyének intézője.

² Plin. : Ep. I. 6.

ban lelve örömét. A továbbiakban érdekesen írja le a pompás bajnai kastélyt, megcsodálva a széles folyosók számtalan vadásztrófeáját, melyek közül «csak úgy átmenőben» 480 agancsot számlál meg. Estére, a másnap «honába, Mainz-ba utazó» Prestel társaságában, visszatér nyárilakába.

A Svábhegyről is be-bejár a városba. A Lovaregyletbe, a Casinóba, ahol el kell látnia titkári, jegyzői teendőit. Délután aztán gyalogszerrel tér haza, gyakran Eötvös társaságában, aki szintén mindig gyalog járja a meglehetősen hosszú utat.

Módfelett szereti a Svábhegy virágos lankáit, szépséges kilátópontjait, erdőségeinek «suttogó magányát». Ifjúsága mennyi feledhetetlen emlékét varázsolják ezek vissza! Olykor apósának valamelyik lován — nem éppen a legtüzesebb paripán, hanem inkább valami yén, szürke Rosinantén — elhatol a budakeszi erdőig s még azontúl is. Ilyenkor alig hét-nyolc éves fia, Géza, öszvérháton követi. Így lovagol ki az újkori Don Quijote a romantikus lovagvárból illúziók tarkította álmovilágába. Mert a költő számára álmovilág ez a messze elterülő, erdős, illatos budai hegyvidék. S hát még a gyermek számára!

*

A hatvanas években még oly romantikus Svábhegy gótstílű villája nem sokáig marad Frivaldszky Imre kezén. Vejének 1867-ben bekövetkezett halála után hamarosan eladja s a család ezentúl a nógrádmegyei Jobbágyiban fekvő, sokkalta egyszerűbb falusi kúriában nyaral, majd állandóan ott is telepszik meg.

A villa többször cserél gazdát. A XX. század elején Pálffy Anna grófnő tulajdonába kerül, a gót stílnak akkorára nyoma sem marad. Jelenleg — 1934 óta — a Fehér Kereszt Egyesület erdei gyógyintézete. A Béla király-út 20. sz. alatt fekszik — de már nem ismernél rá a kedves emlékekben gazdag, hajdani «lovagvár»-ra. Csupán az egyik, két részre osztott földszinti helyiségben látható még ma is a régi gótstíliú bolthajtás.

BALOGH KÁROLY.

KÖLTEMÉNYEK.

A magyar.

Ismerj magadra : Erdély gyurta szobrod :
Kopott zekében fejszés ember áll,
Szemével messzi századokba réved,
Fogat szorít és valamire vár.
Daccal, szegényen, tengerén a bajnak,
De mégis . . . mégis megmarad magyarnak.

Igy állt Mohácsnál egyszer ükapád is,
Igy állt Budán, ha félhold ragyogott,
Igy állt ezerszer tengerén a könnynek,
Akkor is, — ha Haynau akasztatott.
Daccal, keményen, tengerén a bajnak,
De mégis . . . mégis megmaradt magyarnak.

Igy áll elszántan százszor a Tiszánál,
Valahányszor gátat szakít az ár,
Keserűn áll a nyütt kapára dülve,
És mindig, mindig új csodára vár.
Dacolva, hittel, tengerén a bajnak,
De mégis . . . mégis megmarad magyarnak.

Bár népek nőnek, trónok meginognak,
Géppel arathat rajtunk a halál,
Szemében messzi századok parancsa :
Fogat szorít — és új csodára vár.
Dacolva, könnyel, tengerén a bajnak,
De mégis . . . mégis megmarad magyarnak.

Üzen a szén.

Itt ülök fázó, felkavart szivemmel
 Kályhám előtt, — s egy vén kosár ölén
 Szurokszemével néz reám meredten,
 Igéz, elaltat, urrá lesz felettem
 S beszélni kezd a Szén :

— Évezredek mult titkát rejti lényem,
 Színiem sötét, komor halotti gyász,
 De iszonyú tűz alszik vén szivemben,
 Gyermekgőgöd bár halottnak hisz engem,
 Ember, vigyázz!

Én őrzöm itt az őserdők haragját,
 Elmult világból őrzöm a Napot.
 Sötét palástom izzó fényt takargat,
 Fényét, hevét az életadó Napnak.
 Az alvó tűz vagyok.

Szerettelek, te nyughatatlan ember :
 Világformáló, építő erő.
 Télen eljöttem melengetni téged,
 Kazánok alján lelkem kedvvel égett.
 Legyen tiéd a hő.

Tiéd a láng : Az éltető melegség,
 Formálj belőlem újra életet,
 Sötét palástom gyujtsd, szakítsd le rólam
 S a millió szín új életre lobban,
 Mit testem rejteget.

Csodákat szültem néked, földi ember,
 Legyen éltedben több szín, több meleg.
 Hiába volt! — Te rútol cserbenhagyta,
 Gyilkot kovácsolt kezed sugaramnál
 S most bög a fergeg.

Mert rabbá tettél, lenyügöztél engem
 És Istened a hideg, holt arany.
 S oltárain pocskólsz te engem,
 Hitvány gőgödben mindig telhetetlen. —
 Én nem hagyom magam!

Én nem leszek a milliók igája,
 Az én tüzem az égi Nap fia, —
 Melegítő láng voltam, — nem átok
 S te gyűlöletet fűtsz velem, te álnok,
 Hitvány rög fia!

Most fázni fogsz, s az őserdők haragját :
 Bolond tüzem a szélnek engedem.
 Dilúviális szörnyeket köpök rád,
 Földön, vizen, égi levegőn át
 A lelked égetem.

Kohómba estél. Égni fogsz ölemben.
 Gazdag világod minden szegletén,
 Amíg kiég a multad sok salakja...
 Apám a Nap : az éltetőd akarja
 S testvéred, én a Szén.

Otthon Váradon.

Mindenki sirt, és újra nevetett.
 Hogy újra bátran magyar lehetett,

Falta egymást sok könnyes régi szem
 És dadogta a száj : emlékezem.

A régi ház, az utcák és terek
 Bomlottan zugva mind keringenek.

S messziről, mint égi látomás,
 Integet felém a fiatal Tamás.

A «Kis Pipá»-nak pállott kék ködén
Juhász Gyulát mintha sejteném.

Megyek, próbálok — új már a kilincs...
Rideg szoba, — a multból semmi sincs.

Megfordulok, egy árnyék suhan el
Húszéves, sápadt, néz és nem felel.

Lázás szemű, karcsú garabonciás,
Oly ismerős e földi látomás.

Szalad előttem, — el nem érhetem...
A régi Várad s a volt életem.

DUTKA ÁKOS.

IRODALOM.

Kikötő.

Falu Tamás: *Kikötő*. Költemények. Singer és Wolfner Irodalmi Intézet RT. kiadása. 127 lap.

Falu Tamás, a kiváló intellektuális költő, egy sajátos lírai műfaj megteremtője és legkiválóbb művelője, a kikötőben áll, búsan nézi a boldog nagy hajókat, amelyek messzeföldre indulnak, s kezét szívére szorítva várja, hogy ő a parton merüljön el. «Világhonvágy» vitte egykor őt is nagy utazásaira. Bejárta Afrikától Norvégiáig az európai ember legszebb földjeit és városait, hat verskötetet keresztül pedig az emberi lélek mélységeit. Most ott áll a kikötőben, de ő már nem a boldog indulók, hanem a lemondó megérkezettek csapatába tartozik.

Valóban újabb líránk történetében ő a saját egyéniségében teljesen megérkezett (vagy ahogy rossz magyar szóval mondani szokták: *beérkezett*) költők között az első sorban áll. Rendkívül művelt, finom és mély. *Évek illata* című összefoglaló kötete óta, amelyben eladdig legkiválóbb alkotásai gyönyörködtettek bennünket, egy kötete jelent meg: *A délutánból este lesz*, az alkony bíboros, de hűvösödő hangulatával. A *Kikötő* a költő pályáján még mindig haladást jelent, bár átlengi valami fájó búcsúzkodás hangulata. Nincs ma líránkban senki, aki egy kis szerény helyzetnek, hangulatnak, képnek, ötletnek oly kedves és mégis mélységekre utaló keretet tudna adni, mint Falu Tamás.

A líra legősibb témái, a szerelem s a hazafias érzés, ritkán ihletik, de akkor annál nagyobb erővel. Irredenta dala, *Nem kell nekünk a más folyója* kezdetű, e nemű költészetünk legnépszerűbb darabjai közé tartozik (Vincze Zsigmond zenéjével járta s egyre járja az országot). Szerelme a hűséges hitvestárs előtt való hódolat, a síron túl való együttélés reménységével. (*Ha nem születnél volna* című dala hála a földnek és az égnek, mely Vele a költőt megajándékozta, *Hűség, Minden szó, Neved*, e körből valók, az utóbbi valóságos szerelmi rapszódia.) Csak ritkán szólal meg ez a húrja — más viszonylatban, mint pl. e kötet rendkívül finom *Könny voltál* c. emlékdalában.

Ugyancsak új hang e kötet *Clío*hoz c. aktuális verse, a pártok felett álló költő szörnyűlködése egy olyan korban, amelyben tán még «az álomhoz is útlevét kell.» Mégis a líra ősi témái nélkül is változatos és dús a költő témaköre. A halál, az elmúlás mintha mind követelőbb terjedelemben jelentkeznék Falu Tamás költészetében. *Aalesund* c. költeménye úti emlékeinek gyöngye, egy vidéki városról lebbenti fel az emlékezés fátyolát, mintha a költő *Tiszta víz* c. regényének alakjait látnók viszont a doktorban és a gyógyszerészben. Az ifjúság emlékei, a szeretetlenség fájó képei, a megöregedés — ez általános érdekű témák között fel-feltűnik szerényen egy-egy teljesen egyéni adat. A költő súlyos betegségen esett át, de Isten visszaküldte túrni, fájni, maradni. «Hogy ma élni szeressünk», — teszi hozzá a költő — «egy kicsit meg kell halni.» Ez a finomságokba, apróságokba merülő költő nem amolyan, az élet valóságairól megfélekedezett holdkóros álmodozó, hanem erős szociális érzékű lélek. (*A másik, Senki.*) Valóságérzetének van technikájában egy érdekes nyilatkozása: játék a számokkal (pl. *Egytől-százig, Tört*). Versformája egyébként a jambus, mely négy soros strófákban jól símul egyszerű szavaihoz. Ettől csak ritkán tér el, így pl. *Úgy hívtam; Boldogság* c. költeményében. Nagyon szépek genre-képei is. *Bacsányiról* írt verse (a költő hivatalos kiküldöttként jelen volt a linzi kihantolásnál) e műfaj legszébb alkotásai közé tartozik. E csendes szavú, halk fájdalomú költő dalai korunk nagy zajú történelmében szinte korszerűtlennek tetszők. Égzengéskor — pacsirta dal. Talán éppen ezért szeretik olyan sokan.

—yi.

Egy folyóirat története.

Balassa József: *A Magyar Nyelvőr története* (1872—1940). Budapest, 1941, az Országos Néptanulmányi Egyesület kiadása.

Egyik legnépszerűbb és legkedveltebb folyóiratunk történetét írta meg a nyelvtudományban hosszú évtizedeken át munkálkodó Balassa József.

Méltatja a *Magyar Nyelvőr* megalapítójának, Szarvas Gábornak érdemeit és megkapó képet fest szeretetreméltó egyéniségéről: éles ész, a kapcsolatok gyors meglátása, egészséges, magyar nyelvérzék, előadásának szellemes módja legszembezőkőbb sajátosságai. Gondos figyelemmel szól munkatársairól, a magyar nyelvtudománynak csaknem mindegyik akkori kiváló művelőjéről.

Okos és higgadt mérlegeléssel pontról-pontra fejtegeti, miben áll a *Nyelvőr* munkája. Első sorban ezt emeli ki: közzétett a régi nyelvre vonatkozó tanulmányokat és szógyűjteményeket; számos

esetben vizsgálta a magyar szókincs eredetét ; nem kevésbbé istápolta a néphagyományok, tájszólások gyűjtését ; értékeli a *Nyelvőr* hasábjairól gazdagon elének táruló nyelvjárástanulmányokat. Majd azt tárgyalja, hogy a *Nyelvőr*nek kivált az újabb irodalmi nyelv körére vonatkozó munkája keltette a legnagyobb figyelmet, de a leghevesebb vitákat is. Rámutat a nagyközönség hovatovább fokozódó érdeklődésére, kiemeli Volf György cikkeinek harcias erejét, szól a nyomokban támadt akadémiai ellenhatásról : Toldy Ferenc és Fogarasi János felszólalásairól (1875), eleven érdeklődést kelt a nyelvújítóknak és a nyelvtisztítóknak a *Vasárnapi Újság*, a *Fővárosi Lapok*, a *Budapesti Szemle* hasábjaira is átcsapó, szenvedélyes vitái iránt. Nem feleli a *Nyelvőr*nek egyéb célkitűzését sem : ki akarta dolgozni a magyar nyelv egész rendszerét az összehasonlító és nyelvtörténeti kutatások segítségével. Felvonulnak előttünk a szórenddel foglalkozók Arany Jánostól kezdve ; elének támadnak azok az írók is, kiknek nyelvét kutatták a *Nyelvőr* munkatársai. Éber gonddal tárgyalja a helyesírás ügyének szemmel tartását is.

A második korszak (1896—1919) rajza közben leírja Simonyi Zsigmond pályafutását ; szól szerkesztői célkitűzéséről : nem elvi harcok kellenek már, főfeladat a napi sajtó és az irodalom nyelvének megfigyelése, a kevésbbé ismert nyelvkincsek megmagyarázása is. Kiemeli, hogy Simonyi Zsigmondnak a 24 kötetben megjelent számos, értékes dolgozata lényegesen előmozdította a magyar nyelvtudomány ügyét.

A harmadik korszak (1920—1940) jellemzését alanyi mozzanattal kezdi : úgy érezte, követnie kell mesterét, Simonyi Zsigmondot ; munkatársaival együtt a magyar nyelvtudomány szolgálatába akart állani. Azt a mérsékelt álláspontot hirdette, hogy vezetőnk mind az idegen, mind a nyelvújítási szavak használatában, elkerülésében is, csak a stílusérzék és a jóízlés lehet ; legerősebben a szerkezeti idegyszerűségek ellen kell küzdenünk.

Ennek a kutató elmélyedéssel és többhelyütt közvetlen melegséggel írott munkának egyik legfelölőbb sajátossága írójának okfürkésző, jellemző és ítéletrögzítő készsége. Valóban, amikor a *Nyelvőr* születésének *moment psychologiquej*át meglesi, az ellentétes álláspontokat összeveti, jellemzi a vitázók modorát, így amikor Brassai Sámuel módszerét klasszikus élű sorokban a Szarvas Gáboré mellé állítja, az éleslátás mindmegannyi bizonyosságlevelét teríti az olvasó szeme elé. A józan ítéletmondásnak meggyőző erejével állapítja meg a nagy vita mérlegét : «Ha mai szemmel tekintünk vissza erre a rendkívüli érdekes és tanulságos harcra, azt kell mondanunk, hogy ezek a vádak

jogosultak voltak. De Szarvas erős meggyőződésével, a maga igazába vetett fanatikus hitével szilárdan állott azon az elvi alapon, hogy a nyelv törvényei ellen nem szabad újítni.

A *Nyelvőr* nyelvtisztító törekvése jelentős ebből a szempontból is: nagyobb ellenőrzés alá helyezte a napi sajtó, a szép- és tudományos irodalom nyelvét, igyekezett felébreszteni a lelkiismeretet. Az anyagnak a maga teljessége erejében megmutatkozó szilárdságától sugalmazott biztos tudatában háritja el egy kiváló irodalomtudósnak a *Nyelvőr* ellen szegzett vádját, mintha ennek a folyóiratnak fikarenyi köze is volna egy alacsonyabbrendű, pseudo-népiesség fogalmának feldajkálásában. Ezzel szemközt önérzetesen vallja, hogy a *Nyelvőr* a legnagyobb gonddal és szorgalommal gyűjtötte a népnyelv mindenféle megnyilatkozását.

Az egyes mozzanatok lényeges jegyeinek reflektorfényszerű feltüntetésére jelentős eszköze Balassának a helyénvaló, szabatosan kimért és mindig célbataláló idézni-tudás. Szarvas Gábor irányító törekvését megvilágító nyilatkozata (1872 jan. 15.), a vitába szállott Toldy Ferenc és Fogarasi János akadémiai felszólalásának egy-egy helye a lényegyet villantja elének. A dolgok velejét éreztetve, idéz Volf György, Gyulai Pál, Simonyi Zsigmond dolgozataiból; így vetíti elének Hunfalvy Pál álláspontját a helyesírásra vonatkozóan; Beöthy Zsolt jellemzése Szarvas szobra felavatásának alkalmából (1899 júl. 2.) újra elének támad; kijut a maga helye a Négyesy Lászlótól és a Pintér Jenőtől festett képnek is.

Ezzel kapcsolatos, hogy egyes jelenségeket példákkal világít meg. Így a napilapokból, kémiai és orvosi könyvekből megdőbbentően kiéktelenkedő szavak megemlítésével a lehető legmeggyőzőbb érvelés útjára tér: az abortusnak ezekre a gyászalakjaira való utalással elodázhatatlanul fontosnak láttatja velünk a *Nyelvőr* célkitűzését. A *Nyelvőr* egész vitaanyagát nem tárgyalhatta, így az egy-egy szó körül támadt csatározások közül mintaként Lehr Albert bajvívását említi Baksay Sándorral az *évad-ívad* körül.

Nem kisebb dicséretére válik a *Nyelvőr* munkája egyéb jelentős mozzanatokkal való kapcsolatának hajszálerekig jutó, lelkiismeretes vizsgálata. Így annak a rajza, milyen nyelvtudományi munkásság után nyerte el Szarvas Gábor a *Nyelvőr* szerkesztői tisztségét, magvas és kifejező erejű. A *Nyelvőr* nyelvtörténeti dolgozatainak jellemzése előtt áttekintést nyújt a történeti nyelvtudomány körében végzett munkáról. Meglepő elevenséggel szól a *Nyelvtörténeti Szótárról*. Úgy érezte, hogy Budenz József, Hunfalvy Pál, másfelől Czuczor Gergely és Fogarasi János érdemeinek méltatása is mellőzhetetlen, mikor a

*Nyelvőr*höz vezető ösvényeket kell kinyomoznia. De másfelé is kellett vizsgálódnia, egy-egy pillantást vetnie a *Tudományos Gyűjteményre* és a *Magyar Nyelvészetre*, mielőtt a népnyelv körében értékelt volna a *Nyelvőr* munkáját. Kötelességül állította maga elé, hogy az orthologiai jelenségek tárgyalásakor az Akadémia tudósaival is foglalkozzék. Lepergeti a helyesírás reformját munkáló törekvéseket, részletesen megrajzolja a magyar helyesírás szabályozásának történetét. Jellemzi Simonyi Zsigmond tudományos munkásságát, mielőtt a *Nyelvőr* szerkesztésére vállalkozott.

Balassa Józsefnek a *Nyelvőr* 68 kötete és egyéb folyóiratok is bőséges anyagot szolgáltatott ugyan, de merít más forrásokból is. Így Szarvas Gáborra vonatkozóan értékes adatokat talál Szarvasné megemlékezésében. Nem kevésbé érdekes, hogy a szépirodalmat is beleszövi munkája fonalába: szól Arany János *Aisthesiséről* és egy epigrammájáról; rámutat arra, hogy Csiky Gergely *Mukányijában* Zápolya a nyelvújítás szavait üldöző tanár torzképe.

Méla hangulat fogja el a lelket, mikor érzi, hogy az enyészet baljós madara kiterjeszti szárnyát egy nagymultú folyóiratunk felett; de megnyugtat annak a tudata, hogy hivatott, lelkes tudós gondos munkával, szíve mélyéből fakadt szeretettel búcsúztatta el.

Elek Oszkár.

A magyar városi jog.

Csizmadia Andor: *A magyar városi jog*. Kolozsvár, 1921. 8-r. 227 l.

A közigazgatási reform napjainknak egyik legfontosabb kérdése. Az illetékes kormánytényezők, nemkülönben a szakirodalom állandóan foglalkoznak e kérdéssel és mindenki érzi, hogy a reform nem késhet soká. A néphez, az igazgatottakhoz legközelebb álló közigazgatási egységekben, a községekben és a városokban érzik legjobban azt, hogy a jelenleg érvényben lévő törvények és rendelkezések nem alkalmasak az életkívánta gyors intézkedések megvalósítására. Különösen az erdélyi városokban küzd nagy nehézségekkel a közigazgatás, mert állandó összeütközésbe jut az élet parancsa és a jogszabályok megtartása között.

Nem kétséges, hogy a közigazgatási és elsősorban a városi reform előestjén állunk. Bizonyos azonban az is, hogy komoly és eredményes reformot csak úgy lehet megvalósítani, ha tisztában vagyunk a ma érvényben lévő jogintézmények kialakulásával s a reformot a mult egészséges továbbfejlesztésével alkotjuk meg. Ezért kell örömmel

köszöntenünk Csizmadia Andor kolozsvári városi aljegyzőnek *A magyar városi jog* című most megjelent értékes munkáját, mely az Árpádok korától kezdve a közigazgatási irodalomban úttörően feldolgozza a magyar városok közjogi állásának, szervezetének, nemkülönben az egyes jogintézményeknek fejlődését s ezzel történeti háttérét adja a városi jog fejlődésének.

Csizmadia Andor könyve, amelynek *Reformtörekvések a városi közigazgatásban* az alcíme, eredeti levéltári kutatásokra támaszkodva, hosszú évek munkájának eredményeképpen dolgozza fel a magyar városi jog anyagát, ismerteti azt a sok küzdelmet, amelyet a városoknak közjogi jogállásuk kivívása érdekében az országgyűléseken és azokon kívül folytatniok kellett, megismertet nemcsak az Árpád- és középkori, hanem a török idők utáni városok jogával. Ebben az időben az államkormányzat reformjai mellett sor kerül a kisebb közületek reformjaira is és ekkor vetik meg sok ma is viruló jogintézménynek alapját. Csizmadia munkájának egyik főérdeme éppen ez újkori közigazgatási jogfejlődés tudományosan szakszerű felkutatása és feldolgozása, mely mindeddig hiányzott a magyar jogi és történeti irodalomban.

A munkából is kitűnik, mert éppen a jogfejlődés mutat rá, hogy a városi jog természete nem azonos a vármegyével és téves a törvényhatóságok címén való egy kalap alá vevés — mint ahogyan az újabb jogalkotások igazolják. Sok hibának a szülőforrása. Remélhető, hogy a városi jog fejlődésének ilyen visszatekintő bemutatása hozzá fog járulni ahhoz, hogy a közigazgatási reform megalkotásánál a régi jog fejlődésére figyelemmel legyenek és a városokról végre külön törvényt alkossanak. Csizmadia Andor munkája ebben az irányban pontos és nagy szolgálatot jelent a magyar városok egyetemének.

Meg kell még emlékeznünk arról, hogy Csizmadia Andor könyvében részletesen tárgyalja a legújabb reformtörekvéseket is és munkájának értékét emeli az a feltűnően sok jegyzetanyag, amely más tudományos kutatóknak segítséget és útmutatást jelent.

Valló István.

A LEGNAGYOB B MAGYAR.

— Megnyitó beszéd a M. Tud. Akadémiának 1941. szeptember 22-én tartott ünnepi ülésén. —

— Első közlemény. —

A nemzetek sorsát a Gondviselés intézi.

Ebben a hitben a magyar napjainkban áhítatos hálaadással gondol vissza arra, hogy a Mindenható súlyos veszedelmek idején az utolsó másfél század alatt is hányszor mentette meg nemzetünket és mily sokban munkált szegény hazánknak jobb jövődjén.

Az emlékezésnek ebben a hónapjában *ekként* ismerjük fel *újból* gróf Széchenyi Istvánnak történelmi küldetését.

Széchenyi önmaga tesz vallomást arról, *miért* és *miképpen* vállalta ezt a küldetést.

«Mióta élek, — írta — (*Kelet Népe* 24 –26. lap) kimondhatatlan vágy létezik lelkemben ; Magyarország *kifejtése*, a magyar nemzet *feldicsőítése* él minden csepp véremlen . . .

És így lón, hogy többnapis belső küzdelem után . . . bizonyos órában megesküszöm magamnak, tehetségemben semmit. tiszta szándékomban, férfiu szilárdságomban annál többet bízván, hogy miután világosan mutatkoznak lelkem előtt nemcsak a *feltámadásnak*, de nemzetünk egykori nagy *kifejthetőségének* legbizonyosabb jelei, . . . mindent el fognék követni, habár magam maradok is, habár vesznem kell is, amit e kettős célnak elérésére cselekedni lelkem sugall. És akkor lépek, 17 évi katonáskodás után hátramaradó életemet a hazának szentelvén, a nyilvános élet tövis mezejére . . . azon komoly elhatározottsággal, hogy *én* fogom, — ha senki más — nemzetünk egykori fényének megvetni alapját vagy legalább ezen célnak szentelni *véglihegésenig* földi pályámat.

A nemzeti testben egy parány, alacsony helyen álló kapitány nem csekélyebbet tűztem ki magamnak, jól lehet

senki se tekintte mélyebben e szándékolt kivitelnek a lehetlenséggel határos tömkelegébe, mint én.

Semmit sem tettem rögtönzéseként vagy pillanatnyi felhevülés következtetésében, de minden léptem, minden tettem — habár lelkesedésem néha az egekbe ragadott — egy előre kiszámlált messzeható tervnek szüleménye. Vérem meggon- dolatlanul és kitűzött elveimmel ellenkezőleg soha el nem ragadott, s pedig mert nem szenvedelemből léptem a nyilvános élet mezejére, de kötelességérzés utáni elszántságból.

Aki ezeket a megrázó sorokat olvassa, valóban vallásos megdöbbenéssel érzi át: maga a Mindenható küldte azt a Legnagyobbat és ő a lelki küzdelmeknek abban az órájában vállalta is történelmi küldetését.

Mikor Széchenyi 1825-ben lelke mélyén önrön-magának elmondta ezt a néma esküt, nemcsak az ő életében, hanem egész Magyarország történetében is új korszak kezdődött. Az, amelyről a Széchenyi-óda költője minden ifjú előtt joggal énekelte: Ez a kor: «*Széchenyi kora*».

A hívő magyar ember a Gondviselés munkáját látja abban, hogy Széchenyi hosszabb katonáskodás után és több tanulmányútjának befejeztével, lassanként, fokozatosan, de akkor aztán határozottan ráeszmél küldetésének tudatára és alaposan felkészül hivatásának betöltésére. Ismételt tanulmányútjai közben egyetemes műveltségre tesz szert. De külföldi utazásai alatt is folytonosan «*hazáján csügg tekintete*» és szakadatlanul tűnődik azon, hogy a külföld előbbre haladott viszonyaiból mit és mennyit lehet Magyarország felemelésére felhasználni.

Egyidejűleg beható *elméleti* tanulmányokkal is éveken át buzgón készül nagy feladatának lelkiismeretes elvégzésére.

Olaszországi tanulmányútja közben (1815. január 11-én) Nápolyban felkereste Gell Vilmos angol régiségtudóst és ennek a sokoldalú tanultsága már akkor, több mint tíz évvel Akadémiánk megalapítása előtt, annyira hatott reá, hogy a jövőben életét egyedül a «tudás szenvedélyének» kívánja szentelni. («Num will ich mich bloss der Wissenschaft ergeben.» *Naplója*, I. 80—81. l.)

Míg fiatalkorában az akkor elterjedt romantikus szép-

irodalmat mohón olvasta, a későbbi években már főleg a hazai és külföldi tudósok könyveit tanulmányozza.

Kezdetben még tündöklik a felett, hogy *melyik* tudomány behatóbb tanulmányozásához kezdjen. De már 1820 decemberben egyik vidéki katonai szolgálata közben feljegyzi: buzgón neki fog annak, hogy alaposan megismerje Magyarország *történetét és a magyar jogot.* (Naplója [N.] II 92. l.)

1823 tavaszán (N. II. 635. l.) azt írja, hogy az ország jogának és közigazgatásának tanulmányozása egyike a legnemesebb ismereteknek, amivel a férfiú foglalkozhatik. Néhány hónap múlva már szorgalmasan olvassa Kelemen Imre pesti professzornak latin nyelven írt jogtudományi műveit. Ezenfelül behatóan foglalkozik külföldi alkotmányok és jogrendszerek tanulmányozásával is, sőt 1824-ben nagyobb részletet lefordít De Loime-nak az angol alkotmányról írt és előbb olvasott munkájából.

1825 őszén tudásvágyát már így rögzíti meg naplójában: «A tudományt végtelenül szomjúhozom!» Félév múlva megválk a katonaságtól és első sorban törvénytudományt, alkotmányjogot és közgazdasági tudományokat kíván tanulmányozni.

Időközben beáll az a bámulatos lelki átalakulás is, amelynek tüzetes vizsgálata kitűnő lélekbúvár kutatásának méltó tárgya lenne és amely mindazok élete közt, akik a magyarságért dolgoztak és elvéreztek, a legmeglepőbb s a jövőjéért küzdő ifjúság számára is a legtöbb tanulságot nyújtja.

Amikor Napoleon seregei betörték Magyarországra, Széchenyi 18 éves korában hadba vonult és mint fiatal lovas-tiszt először a lipcsei csatáig, majd Napoleonnak Elba szigetérről visszatérése után később is vitézül verekedett. Amikor hazatért, a bécsi kongresszus idején a *legkedvezőtlenebb* környezetbe került. A világvárosban összegyűlt és hónapokon át folytonosan mulatozó, sőt dőzsölő nemzetközi társaság romboló hatással volt Széchenyire is, aki a kongresszuson résztvett igen magasrangú egyéniségeknél sem talált emelkedtebb gondolkodást. Lelkében benne rejtőztek azonban azok a tulajdonságok, amelyek hatása alatt néhány hónapon

belül kiragadta magát ebből a környezetből, és hogy fiatalkori tévelygéseivel szakítson, külföldi tanulmányútra ment.

Nem lehet véletlen, — hiszen Széchenyi életében annyi a gondviselészerű — hogy X. Károly francia király koronáztatására történt kiküldetése után megkezdett délfranciaországi tanulmányútja alatt Montpellierben egyik könyvkereskedő kirakatában, a kitett könyveket nézegetve, megpillantja Renouard francia ügyvédnek azt a munkáját, amely Franklin Benjamin önéletrajzának kivonatos átdolgozása volt. (*Naplója* II. 716., 719—721. ; 1825 aug.) Nyomban megszerzi és mohón tanulmányozza a kötetet, amely rendkívüli hatással volt rá.

Az 1814 óta vezetett Naplóiban papírra vetett feljegyzések mutatják, hogy Széchenyi már katonatiszt korában is lelki életet él, keresi életének végső okát, emberi rendeltetésének célját és *rendkívül szigorú a saját* cselekedeteinek megítélésében. Még egy-egy hirtelen felindulása miatt is sokáig gyötrődik, nagyobb hibái miatt pedig kínzó önvádakkal mardossa magát.

A francia kötet megszerzésétől fogva fokozottan törekszik arra, hogy tévelygéseiből fölemelkedjék ; hosszú időn át valóságos «erény táblázatot» vezet hibáiról és életmódjáról ; napról-napra bírálatot gyakorol önmöngye felett és mindig tovább halad a tökéletesedés útján, amelyre később honfitársait is rávezetni óhajtja.

Széchenyi önmaga hangsúlyozza, hogy beletekintett az előtte álló óriási feladatok egész nagy sorozatának a *«lehetetlenséggel határos»* tömkelegébe. Ennek ellenére is vállalta a küldetést. «Ha más nem, — így határozott — akkor én.»

Széchenyi mikor így döntött, egyúttal nyilván felismerte : hivatása lesz, hogy az akkor nagyon sok tekintetben elmaradt magyar fajt felemelje és magyar kortársainak belső lelki életét átalakítsa.

Általában azt kívánta : legyen a magyarban, a nemeségben is, de a széles néprétegekben is, több igazi nemzeti érzés és több nemzeti közértelmesség ; több tudás. Legyenek honfitársai műveltebbek, szorgalmasabbak, szerényebbek, kevésbé elbizottak, kevesebb előítélettel sújtottak, dolgoz-

zának még többet, legyenek rátermettebbek a folytonos haladásra és nagy nemzeti hivatásuk betöltésére.

A nemzeti *közértelmességnek*, a magyar fajban rejlő nagy és kiváló tulajdonságoknak kifejlesztése útján fog majd beállani «nemzeti újjászületésünk» és hazánknek «gyógyító virágzásra juttatása», hisz' «a magyar faj erőből pezsgő, fiatal nép, amely csodálatos magasságra emelheti magát: *minden* lehet, ha közértelmességét és nemzeti érzését tökéletesen kifejti.» (*Világ* c. m. l. lap.)

A törzsökös magyar fajt meg kell tartani eredeti tulajdonságaiban, sőt ezeket mint ereklyét meg kell őrizni, de eregyeit fokozni kell. Ezért hangoztatta, hogy: a hátramaradásból előretökrevő nemzetnek első sorban *jó népisoklákra* van szüksége. A művelődés útján a magyart eszményi kifejelettségre kell juttatni. Törekednünk kell arra, hogy nemzetünk nevelés, tanulás által értelmileg is, erkölcsileg is kiválóvá fejlődjék, haladjon a tökéletesedés útján. Ilykép szaporodjék a *kiművelt emberfőknek*, azoknak a magyar honosoknak a száma, akik polgári erényekkel ékeskednek. Mert ezeknek nagyobb vagy kisebb számától függ a nemzet ereje, szabadsága és szerencséje.

Ezen a módon kívánta Széchenyi évszázadokra biztosítani a magyar faj jövődjét.

Küldetésének tudatára Széchenyi nem az 1825-i országgyűlés tanácskozásainak hatása alatt jutott el.

Naplójában már 1819 májusában feljegyzi (N. I. 609—610. l.), hogy Magyarországon a jövő nemzedéket ő akarja a világossághoz egy lépéssel tovább vezetni.

Más feljegyzéseiből pontosan kitűnik, hogy lelkében «akkor már évek óta égett a vágy, hogy hazájának haladását előmozdítsa.» Idejét, tehetségét, vagyonát, önmagát «egészen a hazának akarta áldozni és e végből tetemes áldozatokat kívánt hozni.» 1821 januárjában egyízben kijelentette báró Brudern előtt, hogy «egy évi jövedelmét szánná a Buda és Pest között építendő álló hídra»; de «akkor szava egyáltalán nem hallatott.»

Párhuzamosan már 1815-től fogva nőttön-nőtt tudásvágya és külföldi utazásaival, valamint széleskörű és beható

tanulmányokkal előkészítette magát Magyarország újjáalkotására.

Mert — amint ezt később önmaga írta — már felismerte, hogy «a magyar a XVIII. század vége felé mélyen aludt. E közben nyelvét felejté, nemzeti színét veszté.»

Valóban a II. Józsefnek németesítő törekvései folytán mutatkozott visszahatás csak rövid ideig tartott. Az 1790—1791-es éveknek honfíúi lelkesedését és fellángolását, különösen a főurak és nemesek többsége körében vagy közöny, vagy csüggedés, vagy néma és bátortalan lemondás váltotta fel. Az 1790—91-i országgyűlésen a kiválók közül egyesek követelték ugyan a reformokat és ezek kidolgozása végett bizottságokat is küldtek ki, de azután a nemesség többsége csak az őket megillető rendi kiváltságoknak fenntartása iránt érdeklődött és a rendi alkotmány megváltoztatására kifejtett óhajokat azonosította a magyar szabadság elleni támadással.

Széchenyi egy darabig tünődött, min is kellene kezdeni, de aztán lángelméje világosan felismerte, hogy «elsősorban szükséges a szunnyadó nemzeti léleknek felébresztése, elterjesztése és erős megfundálása. Erre szolgál a magyar *nyelvnek* széles körben használása, kiművelése, csinosítása, evvel kapcsolatban a nemzeti irodalom felvirágoztatása és az összes tudományoknak honi nyelven való művelése.» (Széchenyi szavai az Akadémia alapító leveléből.)

A M. Tud. Akadémia megalapítása.

Ily előzmények után és ilyen hangulatban jelent meg Széchenyi az 1825 őszére Pozsonyba összehívott országgyűlésen. Szorgalmasan látogatta az üléseket és figyelemmel kísérte a tanácskozásokat.

Az 1825. november 2-án és 3-án tartott kerületi ülésen élénk vita folyt a magyar nyelv használata és a hazai nyelven oktatás ügyében. Érthető, hogy ez a tárgy akkor különösen foglalkoztatta a követeket. A művelődés nemes munkája ugyan évszázadokon át folyt már Magyarországon, de főleg csak latin nyelven. A nemzeti nyelv kifejlesztése és az összes

tudományoknak magyar nyelven való művelése terén hazánk a XVIII. század végéig elmaradt. Ez nem elődeink hibája, hanem nemzetünk szerencsétlensége volt. Véres és hosszú háborúk és időről-időre nagy nemzeti csapások megakasztották az egységes nemzeti műveltség kifejlődését. Még az iskolai oktatás terén is (kivéve egyes felekezeteket) hiányzott a magyar nyelv kötelező tanítása.

A Magyar Tudós Társaság felállítása pedig a XVIII. századtól kezdve csak szép ábrándja maradt néhány nemes úttörőnek, akik a tudományoknak magyar nyelven való művelése után sóvárogtak.

A november 3-i kerületi ülésben Felsőbüki Nagy Pál, Sopron vármegye követe e tárgyban tartott negyedik beszédét azzal végezte, hogy a Tudós Társaság szükséges volna, de «a jámbor szándék» azért marad teljesítés nélkül, mert «az Ország nagyjai nem hoznak áldozatokat a nemzet javáért és díszéért».

Széchenyi később 1830. január 30-ról Felsőbüki Nagy Pálhoz írt levelében a következőket közölte: (Széchenyi *Levelei* I. 142—143. l.) «Barátaimmal való tanácskozás után végre abban egyeztünk meg, hogy semmi által nem emelkedhetik honunk nagyobb méltóságra, mint a nemzetiség nemesb s hathatósab kifejlése, így az anyai nyelv csinosítása által. Eltökélt szándékom volt tehát, még minek előtte az Országgyűlésre mennék, egy magyar tudós Társaságot projectumba hozni s ahhoz tetemesen áldozni. A Te s több mások hathatós és valóban szívreható lelkes előadásai engem ugyanannyira elragadtak, hogy azon helyet legjobb és legcélrányosabbnak tartottam oly kinyilatkoztatás tételére.»

Széchenyi tehát nem egy beszéd hatása alatt, amint maga írja, nem «minden meggondolás nélkül», hirtelen cselekedett, hanem már előbb elhatározta magát, mert felismerte, hogy a nemzeti nyelvnek közhasználatba vétele és a tudományoknak magyar nyelven művelése fokozni fogja a nemzeti erőt és haladást, és hogy a «kiművelt emberfőkben nagy kincs rejlik.»

A Nagy Pál beszédét követő beszéd alatt Széchenyi, aki nem volt az alsó tábla tagja, a hallgatóság közül az elnök-

höz ment és engedelmet kért, hogy felszólalhasson. Mikor az elnök erre felhatalmazta, Széchenyi a tanácskozó asztalhoz közeledett és «spártai rövidséggel» kijelentette, hogy «már azelőtt eltökéllett szándékához képest egy esztendei összes jövedelmét, (mint később megállapította, kereken hatvan-ezer pengő forintot) áldozza oly nemzeti tudományos intézet felállítására, amely előmozdítja a nemzeti nyelvnek legközönsegebb elterjedését és tökéletesedését.»

Pár perc múlva a másik három alapító, Vay Ábrahám, gr. Andrassy György és gr. Károlyi György szintén megtették ajánlatukat és a Magyar Tudományos Akadémia megalapítása megtörtént.

Széchenyi *Naplójában* erről a tetteről a következő szavakban emlékezik meg: «A kerületi ülésben beszéltem és összeveszttem minden honfitársammal.» («In der Zirkularsitzen g gesprochen und mich mit allen meinen Landsleuten verfeindet.») Jellemző arra, hogy Széchenyi nem yire szigorú volt önmaga iránt, hogy amikor ily nagy áldozatot hozott, azt *Naplójában* csak mint lényegtelen dolgot érinti. Valószínű e mellett, hogy főrendi társai közül egyesek nem értették meg elhatározását, sőt aggodalmaikat vagy helytelenítésüket fejezték ki és ezeket a szemrehányásokat kívánta ő *Naplójában* érinteni.

Széchenyinek azután még évekig tömérdek nehézséget és akadályt kellett elhárítania, hogy a Tudós Társaságot «életbe hozza». Egész sor levele (*Levelei* I. 92., 95. és 115. l.) bizonyítja, mennyit fáradozott, míg végre egy év múlva megérkezett a királyi jóváhagyás, csak azután két évvel később megalkottatott az Akadémiánkról szóló törvénycikk és Társaságunk 1831-ben megkezdhetette munkásságát. Mirdez csak Széchenyi újabb fáradozásának és József főherceg nádor mint pártfogó, támogatásának köszönhető.

A magyar nyelv használata; a nemzetiség kifejtése.

Az Akadémia megalapításával kapcsolatban Széchenyi az eddig kizárólagosan használt latin nyelv helyett sürgette a magyar nyelvnek általános használatát a törvényhozásban,

-az ítékezésben és a közigazgatásban stb. *Stádium* c. művében (1832) a XII táblás törvény egyik pontja már azt kívánja elrendelni: «Magyarországban csak magyar nyelven szóló törvény, parancs, ítélet kötelez.» A nyelvhasználatra vonatkozó ezt az óhajt az országgyűlések csak lassanként, fokozatosan valósították meg.

1825-től kezdve Széchenyinek közéleti munkássága bizonyítja, hogy nem egyszerű lovaskapitány, hanem olyan kész államférfi dolgozik, aki egész nemzetének nevelését tette munkásságának alapjává s aki a magyar nemzet ébresztésére, felemelésére és átalakítására vállalkozott. Célját később így foglalta össze: «Nyilvános életemnek kiindulási pontja és legmélyebb talpköve soha nem volt egyéb, és soha nem lesz más, mint azon nemzetiség kifejtésének és nemesítésének minden tehetségem szerinti előmozdítása, amelynek körében világot látnom rendelt a végzés.» (Azaz Isten akarata.) Az akkori körülmények közt az ország és a nemzet előmenetelének talpkövét abban látta, hogy lehető legnagyobb mértékben kifejlődjék a nemzeti érzés és a nemzeti közértelmesség. Ebből fakadna azután: honszeretet, közlélek, polgári erény, közboldogság és nemzeti dicsőség.

Nagy célja volt: az akkor dermedtségbe süllyedt nemzet felébresztése, felemelése, honfitársainak *belső átalakítása*, haladásra serkentése, «gyógyító virágzásra juttatása».

Ámbár sokan első sorban *közgazdasági* és anyagi vonatkozású alkotásait hangoztatják, Széchenyi többször kiemelte, hogy «kortársaira és az utánunk jövő nemzedékre csak úgy remél üdvöt, ha a nemzet jelene és jövője *szellemi alapon nyugszik*, ha anyagi kiképzésünk *szellemi alapon* emelkedik és nem viszont». (*Kelet népe* 4. l.)

A reformok sürgetője (1825–1847).

Széchenyinek korszakalkotó, óriási munkásságából általánosságban kettőt kell kiemelnem.

Az egyik: az egész magyar nemzetnek *belső átalakítása* és a tökéletesedés útjára vezetése és pedig a «nemzetiség kifejtése», valamint a «nemzeti közértelmesség emelése» alapján.

A másik : akkor minden téren szerfelett elmaradt hazánk-
nak a tespedésből felemelése s azután az okszerű «haladás»
útjának megjelölése és biztosítása.

És pedig szellemi alapon, de művelődési, alkotmány-
jogi és anyagi tekintetben is minden téren. Széchenyi
reformkivánalmainak csak *kereteit*, ezeket is csak töredé-
kesen vázolhatom.

I. Széchenyi az „alkotmányos szabadságról“. Követeli a rendi alkotmány átalakítását. Küzdelme a magyar alkotmány védelmében.

Azok a nagy eszmeáramlatok, amelyek az emberiség
történetében új korszak kezdetét jelentették, a XVIII.
század végén, illetőleg a XIX. század elején érvényre jutot-
tak Észak-Amerikában és Európának egyes nyugati or-
szágaiban.

Ezek alapján egyfelől az Egyesült Államokban, — ame-
lyeknek haladását Széchenyi naplófeljegyzései szerint már
ekkor megcsodálta, jövőbeli fejlődését pedig megjósolta, —
később pedig Európa szárazföldjének nyugati országaiban
is korszakos változások mentek végbe. Különösen a *törvény
előtti egyenlőséget* mondta ki az amerikai függetlenségi nyi-
latkozat (1776-ban) s azt követőleg egyes amerikai államok
(legkorábban Virginia) alkotmánya. Rendkívüli átalakulás
történt az alkotmányjog alapelvei, a törvényhozó testületek
szervezete, az igazságszolgáltatás és közigazgatás, valamint
a gazdasági és társadalmi élet tekintetében.

Széchenyi lángesze, mindennek «*mélyére belátó*» szeme és
hazájának alkotmányát, ezenfelül összes művelődési és
gazdasági viszonyait, ezek között különösen a nem-kiváltsá-
gos osztályok akkori helyzetét, de egyúttal a jogrendszert
és az igazságszolgáltatási viszonyokat is átfogó, mély ér-
telme felismerte, hogy akkoriban Magyarország minden
tekintetben elmaradt. Egyidejűleg az ő ízzó fajszeretete
átérezte azt a sok visszasságot és igazságtalanságot, mely
az azon időbeli viszonyokból eredt.

Egyoldalú a beállítás amely gyakran Széchenyinek csak

azt a munkásságát helyezi előtérbe, amely Magyarországnak ahogy ő írta *«anyagi kifejtésére»*, gazdasági felemelésére irányult.

Ezzel szemben hangsúlyozni kell, hogy ő reformkivánalmaiban nagy súlyt helyezett az *alkotmányos szabadságra*, egyúttal a rendi alkotmánynak teljes átalakítását követelte és általánosságban, már elsőnek hangoztatta az alkotmányjogi szempontok érvényre jutását az igazságszolgáltatás terén is.

Ritkán szokták idézni azt a mondását, pedig alapvető jelentőségű: *«Alkotmányos szabadság, felemelkedett nemzetiség, a mi elemünk, ez azon kútfő, amelyből mindennek folyini kell».* (*Kélet népe* 4. l.)

«A nemzetiség kifejlesztése», másutt a *«magyar nemzetiség kifejlesztése»*, itt, *«felemelkedett nemzetiség»* Széchenyi műveiben gyakran visszatérő megjelölések. Ezt a körülírást csak külön, tüzetes fejtegetéssel lehet részleteiben értelmezni. Lényegéhez hozzátartozott Széchenyinek az a törekvése, hogy Magyarország mint önálló ország állami létét biztosítsa, tehát szemben az akkori Ausztriával, Magyarország nem tartomány, hanem amint 1791-i sarkalatos törvényünk, a X. t. c. kimondta, önálló ország, amely minden más országtól független.

Széchenyinek egyik legelső reformkivánalma volt: a rendi alkotmány átalakítása, illetőleg a korabeli alkotmányosság kiterjesztése, átruházása Magyarország minden lakosára. *«Terjesszük ki — így kívánta — a polgári jogokat Hunnia minden lakosira»*, természetesen első sorban a 9 millió jobbágyra, de egyúttal a polgárookra és általában a magyarországi nem-magyar ajkú nemzetiségek valamennyi tagjára is.

Amilyen nagyra értékelte Széchenyi önmaga és nemzete számára az alkotmányos szabadságot, éppen úgy átlátta és *Naplójában* hangsúlyozta is, hogy rendi alkotmány mellett Magyarország nem szabad ország. *«Az igazságos Istenre nem! — írta. — A nemes szabad, de a paraszt szolga, rab-szolga».*

Ezért sürgette a jobbágyság alkotmányjogi felszabadítását is. Hangoztatta: *«Honunk minden lakosinak a nemzet*

sorába iktatása bizonyos életet terjesztend». (*Stádium*, Előszó 38. l.) Nemes pátozával ezért írja: «Mily mosolygó színekkel mutatkozik jövendőnk, ha magunktól ellökvén az önzés és elfogultság nyomorult békóit, szívünk sugalminak engedünk, eszünk józan tanácsit fogadjuk s Hunnia szolga lakosit az emberiség örök jussaiba iktatjuk». (*Stádium* 293. l.) Másutt utal a halogatás következményeire. 1830-ban megállapítja, hogy a jobbágság elégedetlen, «már gondolkodik, többet kíván, végre gátaikat tör, ha azok előtte jó és embereséges szívüleg soha meg nem nyitvatnak».

Teljesen igaza van Ferdinándy Gézának, amikor *Széchenyit mint közjogászt* méltató tanulmányában kifejtette, hogy alkotmányunk szerkezetében egyik magyar államférfi sem vitt végbe oly gyökeres átalakítást, mint a Legnagyobb Magyar, mert «ő döntötte meg a rendi világ előítéleteit». Hozzáteszem: az ő évtizedeken át folytatott küzdelmeinek eredménye lesz azután, hogy 1848-ban a nemesi előjogok megszüntetése és a jobbágyok felszabadítása ellentmondás nélkül, oly egyhangúlag ment végbe.

Széchenynek alkotmányos meggyőződésére jellemző az a fiatalkori fejtegetése, amelyet *Naplójában* a század bölcsesletéről 1826. november 16-án papírra vetett. (N. III. 101—102. l.) «Küzdelem a képviseleti rendszer és az abszolutizmus között. Végre a képviseleti rendszer fog győzni. Mikor? Azt emberi szem előre nem láthatja. Az a nép, amelynek sok olyan férfja van, akiket polgári erények ékesítenek, szabad, ha még oly sok láncot raknak is rája. Ha nem ma, akkor holnap, ha nem holnap, akkor 50--100 esztendő múlva». Széchenyi nem lelkesedett azért az alkotmányjogi helyzetért, amelyben 1820–1848 között Magyarország az akkori Ausztriával szemben volt. 1821. október 23-ról fel is jegyzi (N. II. 214. l.): «Az ausztriai monarchiának és Magyarországuak hibája, hogy Isten haragjában kapcsolta őket össze». Lelkileg bizonyára gyötrődött azon, hogy a bécsi kormány egyes tagjai Magyarországot mint tartományt kezelték, hogy évekig nem tartottak országgyűlést, hogy meg nem szavazott adót hajtottak be stb. Széchenyi ragaszkodott hazánk állami önállóságához, de mivel realpolitikus volt és

a leghatározottabban ellenzett minden forradalmat. ezenfelül be is látta, hogy az akkori helyzeten semmikép sem tud változtatni, ezekben az évtizedekben az Ausztriával való viszonynak megváltoztatását nem helyezte előtérbe.

Mikor azután 1849-től fogva az osztrák kormány évtizedekre megszüntette a magyar alkotmányt, akkor nyomban hazánk alkotmányos szabadsága lett Széchenyi számára a legelső. Hazája alkotmányáért halálra szánt bátorsággal küzdött nemcsak a Bach miniszter röpíratára írt és Londonban titokban kinyomatott *Blick*ben, hanem a *Nagy-magyar satír*ában is, amelyben elkövette az állam elleni bűntettek sorozatos halmazát, s amely végeredményben vértanú halálának is oka lett, mert — amint *Naplójában* feljegyezte — «nem tudta magát megmenteni» e kézirat megtalálásának következményeitől. Azon a végzetes éjjelen ez volt utolsó feljegyzése.

A fennebbiek bizonyítják: Széchenyi hazája számára alkotmányt, önmagának és honfitársainak, a legszegényebb jobbnak is, egyéni jogokat kívánt; határozott «individuaalista» volt. Gyötrődött azért, ha értesült a bécsi kormányférfiaknak központosító vagy alkotmányellenes akaratáról, amely ellen halálig küzdött.

II. A nemesi kiváltságok megszüntetése.

Az alkotmányos jogok kiterjesztésének visszája gyanánt Széchenyi követelte egyes nemesi kiváltságoknak fokozatos vagy teljes megszüntetését.

A maga részéről elfogadta a közteherviselés elvét. Kezdetről fogva vitatta: «Nincs igazságosabb, mint mindenkinek az ország terhei viseléséhez járulása». (*Világ*, 79. l.), ismételte: «kész vagyok minden közterhekben részt venni, kivetni magamra is az adót», sőt jellemző gunyjával megírta: «Én is akarok fizetni, jobbra, balra, előre, hátra». (*Kelet népe* 356—357. l.) Mivel azonban tudta, hogy a köznemesség egy részének ellenzése következtében a teljes köztehervisélet az 1830-as években, sőt 1842 körül se lehet keresztülvinni, első sorban kívánta, hogy a nemesség járuljon hozzá

az országgyűlési költségekhez, fizessen adót a vármegyei házipénztárba (*Világ* 79. l.), később pedig a Lánchíd elkészülte után fizessen majd a Lánchídon. A főrendiházban 1844-ben (magyar díszruhában) felszólalt a közteherviselés mellett és teljesen lesujtotta őt, hogy lelkes beszédének nem lett eredménye.

III. A jobbágyokért.

Magyarország történetében évtizedekre jelentős, hogy a fiatal, gazdag, művelt főúr nemcsak meglátta (pedig honfitársai közül oly sokan nem vették észre), hanem teljesen átérezte kilenc millió magyarországi jobbágy nehéz sorsát. Felismerte nyomorúságukat, elmaradottságukat, műveletlenségüket, elhagyott voltukat, itt-ott azt is, hogy a törvényt nem «teszik» igazságosan «a szegény emberre».

Naplójában 1828. jun. 25-éről (N. III. 213. l.) feljegyezte: lelkiismerete kívánta tőle, hogy honfitársainak hasznára legyen. Teljesítette ezt a parancsot. Több kitűnő és nemes lelkű magyar politikussal együtt harcolt sok millió magyarországi jobbágyért.

Mivel tudta, hogy végső célja: a jobbágyságnak teljes gazdasági, alkotmányos és jogi felszabadítása és művelődési felemelése a rendi alkotmány idején a törvényhozás döntő tényezőinek nagy részénél heves ellenállásba fog ütközni, 1825-től fogva a főrendiházban és három nagy művében ebben az ügyben javaslatait csak fokozatosan terjesztette elő.

A rendiség megszüntetésével együtt kívánta a jobbágy-ság alkotmányjogi felszabadítását.

A törvény előtti egyenlőség elvének érvényre jutásával párhuzamosan követelte, hogy a jobbágyok is szerezhessenek tulajdonul «ingó és ingatlan jószágot» (*Stádium* XII táblás törvény VI. cikk); a jobbágyok is «egyenlőn álljanak a törvény oltalma és súlya alatt» (ugyanott V. cikk); «választhassanak magoknak megyei pártvédet» (ugyanott VI. cikk). Ez az utolsó Széchenyinek önálló gondolata, amelyből nem lett törvény. Bűncselekmény vádja esetén a nem-nemesek személyes szabadságát csak olyan feltételek mellett lehessen korlátozni, mint a kiváltságos osztályok tagjaiét.

A nem-nemesek, ha minősítésük van, nyerjenek hivatalviselési képességet.

Gazdasági és jogi tekintetben törvény rendezze újból a földesúr és a jobbágyok közti magánjogi viszonyt. Végső cél: a jobbágyi szolgáltatások (robot, dézsma, stb.) és a földesúri joghatóság és az úriszék megszüntetése.

Mindez együttvéve sok szempontból fontos reformkívánság. Elsősorban társadalompolitikai reform, mert a nemkiváltságos osztályhoz tartozók helyzetének javítása, de egyúttal a hatályban volt rendi alkotmány és magánjog gyökeres megváltoztatása. Maga után vont a mezőgazdasági termelés jövedelmezőbbé tételét is, tehát agrár- és gazdaságpolitikai szempontból szintén jelentős, mert a robot és hasonló intézmények a termelés jövedelmezőségét csökkentették.

Ennek a napjainkban szokásos elnevezéssel igazi «népi politiká»-nak a keretében Széchenyi különösen kiemelte a széles magyar néprétegeket. Ezekről írja (*Világ*, 46. l.): «A parasztságban a nemzetiségek (felsorolja: a sváb, tót, oláh, rác stb.) mind szűkebb határok közé szorítják a törzsökös magyart, aki minden kivétel nélkül az országnak legszebb lakosa. Ez a magyar parasztság a magyarságnak utolsó gyámola».

Ezek érdekében végzett munkájára is elmondhatta: «Mindazt, amit tevék, egyedül azért tevék, mert magyar vagyok». (*Kelet népe* 313. l.)

IV. Jogi reformkívánságok.

Vécsey Tamás fejtette ki [*Széchenyi és a magyar magánjog* c. m. (1895)], hogy ámbár a Legnagyobb Magyar nem kívánt sem jogtudós, sem törvényelőkészítő lenni, mégis a Corpus Juris köteteinek, valamint jeles hazai és külföldi jogi műveknek beható tanulmányozása után ő kezdeményezte a középkorias jellegű, elavult magánjogi jogrendszer és az ósdi perjogi törvények megváltoztatását, illetőleg több régi intézmény megszüntetését. Az «ősiség» Nagy Lajos korától kezdve kizárta, hogy a nemes ősi ingatlanával mint tulajdoná-

val rendelkezessék, arról végrendelkezzék, stb. Ekként az ősi nemesi jószág csaknem forgalmon kívül maradt. A «fiskalitás» azt jelentette, hogy ha egy nemesi család magszakadás következtében kihalt, vagyonát a királyi kincstár örökölte. Ez és az ősiség intézménye különösen meggátolta azt, hogy a nemes (például birtokának belterjesebb művelése érdekében vagy kiválóan kedvezőtlen termések után) hitelt vehessen igénybe.

Ezekből is következtette Széchenyi, hogy «a magyar birtokos szegényebb, mint birtokához képest lennie kellene.» (*Hitel* 49. l.)

Széchenyi meglátta, hogy a szükséges haladásnak egyformán gátja a rendi alkotmány és az elavult jog.

Ezért kifejtette a *hitel* jelentőségét és érvényének elismerését, hebizonyította, hogy sürgősen szükséges hiteltörvényeket hozni, a kereskedelmi bíróságokat hazánkban is megszervezni; az ósdi magánjog helyett az ősiség és a fiskalitás eltörlésével korszerű jogot életbe léptetni, különösen a régi örökjogot is átalakítani; az ártalmas perjogi törvényeket, amelyek vég nélküli pereket, a «magánzárlatot» (*sequestrum*), a végrehajtás elhúzását stb. lehetővé teszik, eltörölni; a nemesi birtokra nézve birtokminimumot megállapítani, stb.

Alapvető reformkívánságokat adott elő Széchenyi az igazságügyi szervezet, a büntetőjog és büntető törvénykezés terén is.

Az igazságügyi szervezet és a joghatóság megállapításánál hazánkban a rendi különválást vették alapul, minekfolytán más bíróságok ítélkeztek (és pedig eltérő eljárási szabályok szerint) a kiváltságos osztályok tagjai és mások a nem-nemesek felett. A törvényhatósági bíróságok tagjait csak a nemesek választották. Az úriszéken a földesúr vagy tiszttje ítélkezett.

Még nem volt elismerve két nagy igazság: az, hogy a bíróságok szervezetét alkotmányjogi biztosítékokkal kell körülvenni és hogy a büntető ítélkezést a független bíróságoknak a végrehajtó hatalom beavatkozásától menten önállóan kell gyakorolni. Így történt, hogy még I. Ferenc idejében

is a császár a pesti kir. ítélő tábla elnökét (a jeles Ürményi Józsefet) egyszerűen elmozdította állásából.

Ezenfelül a büntető és perjogi törvények hiánya tág tért nyitott önkényes és az egyes törvényhatóságokban eltérő ítélkezésre. Teljesen igaza volt Széchenyinek, mikor ezzel szemben követelte a törvény előtti egyenlőség elve alapján — amint ő írta «rá és családjára és minden honfitársára egyenlő» — büntető törvénykönyv és eljárási törvény megalkotását. Szemben Nyáry Pál indítványával és Pest vármegye határozatával, amely e fontos tárgyban megyei szabályrendeletet kívánt, kimutatta, hogy ez a jogalkotás a törvényhozás hatáskörébe tartozik.

Az 1723-ban szervezett hétszemélyes ítélő tábla bíraira nézve Széchenyi kívánta a bírói függetlenség és elmozdíthatatlanság kimondását, ami azután csak 1869-ben történt meg.

Többi kívánságai közül fontosak: Az úriszék megszüntetendő.

Az ítélelhozás szakában érvényesüljön a nyilvánosság. Szemben a nemesek ügyeiben követett hosszú írásbeli perekkel az eljárást szorítsák a legrövidebb időre.

Széchenyi tehát az általa megindított általános alkotmányreform keretében jelentős igazságügyi szervezeti és büntető perjogi átalakítást is kívánt és ezek által a helyes büntető ítélkezésnek fontos elveit óhajtotta, illetőleg segítette megvalósítani.

Az erők egyesítése.

1825—1848 között a magyarságot a rendi alkotmány osztályokra, a megyei, a városi, egyes területi (erdélyi, határőrvidéki, stb.) beosztás pedig külön területi csoportokra osztotta. Ezenfelül voltak a különböző felekezetek és a foglalkozási ágak stb., minek folytán az aránylag kisszámú magyarság is szerfelett sokfelé tagozódott. Természetesen a sokféle nemzetiség is erős különválást okozott a hazai lakosság körében.

Széchenyi államférfiúi munkásságának kezdetétől fogva

tisztában volt azzal, hogy a magyarságnak a széttagolt különböző osztályok és csoportok helyett egységes nemzetté kell alakulnia és ezáltal belsőleg is meg kell erősödnie. Ezért lehetőleg minden használható erőt egyesíteni kellene és azoknak a nagy nemzeti célokért együttesen kellene dolgozniuk.

Az egész ország lakosságának egyesítésére az egységes nyelvhasználat, de főleg az egységes nemzeti lélek a leghatalmasabb eszköz. Különösen a magyar nyelv és magyar irodalom fejlesztése egyúttal a nemzeti lélek megerősítését eredményezné. Széchenyi azért nagyra tartotta nemcsak a külföldi remekműveket, hanem korának magyar költészetét és irodalmát is, és sokat várt a kiváló magyar költőknek a nemzeti lélekre gyakorolt hatásától.

Széchenyi az egyéni tevékenységen felül rendkívüli súlyt helyezett az egyesületi és társulati tevékenységnek nagy eredményeire. Ismeretes, hogy közéleti munkásságának kezdetétől fogva igen sok olyan egyesületet és társulatot kezdeményezett, amelyek évszázadnál hosszabb idő óta nagy hatással sikeresen működnek.

Elvi álláspontja gyanánt már a *Hitelben* kifejtette: «Az egyesületben sok embernek nemcsak vagyonszerű, hanem lelki tulajdonai is egy cél elérése végett összpontosulnak. Ezért az egyesült munka erősebb».

Másutt így ír: «Minden, ami a hazafiakat nyilván (nem titkosan) gyűjti össze, hasznos és jó s áldott következményei számlálhatatlanok».

Mikor az erők egyesítését sürgetve, Széchenyi a Tiszavölgy rendezéséhez fogott, későbbi kiváló munkatársa, Kovács Lajos előtt (l. ennek *Széchenyi közéletének három utolsó éve* című művét I., 14—15.) kifejtette, hogy a népek életében csak az érdekek józan egyesülése és közös vállvetés az áldást hozó. 'Láss meg a nemzet, mit tehet egyesült erővel és vállvetett munkával.' Ezért a Tiszavölgy rendezését is társulatok útján hajtott végre.¹

¹ Behatóan kifejtette ezt Kaán Károly társunk *Széchenyi és a nagy magyar Alföld* című becses tanulmányában (1925).

Ekként Széchenyi vetette meg alapját annak, hogy a sokfelé tagozódott magyarság *egységes nemzette* alakuljon át és ezáltal fokozott erőhöz jusson.

Központosítás. Buda és Pest.

Széchenyi közéleti munkájának megkezdésekor a szellemi és anyagi munka, a művelődés és az irodalom munkája is széttagoltan folyt az ország különböző részein. Amint ezt később egyes irodalomtörténetírók részletesen is fejtegették, a mult század első felében hazánk egyes vidékei (pl. a Tiszántúl és a Dunántúl) bizonyos tekintetben szemben is állottak egymással.

Széchenyi már az 1820-as évektől fogva, főleg 1827-től, mikor állandó lakóhelyét is Pestre tette át, törekedett elsősorban arra, hogy Buda és Pest ne maradjon egymással szembenálló két külön város, hanem egyesüljön, mint a kiművelt emberfőkkel gazdagodott és elmaradottságából felemelt országnak művelt és haladó fővárosa és központja, ahol az eszmék is egyesíttessenek, amelynek lakossága fogjon össze, magyarosodjék, színvonala emelkedjék, amely erőteljesen fejlesztessék és minden módon kellemesebb lakóhellyé váljék.

Az ország fővárosául alkalmasnak találta Budát és Pestet, nemcsak valóban kies fekvésüknél fogva, hanem azért is, mert az egyesített város az egész ország közlekedési hálózatának alkalmas központja lehetett.

Széchenyi javasolta a két város együttes elnevezését is.

Ő óhajtotta, hogy a szellemi munka és az anyagi vállalkozások ne forgácsoltassanak szét egyes vármegyékben vagy kisebb vidéki városokban, hanem a törvényhatóságok önkormányzatának, valamint az érdemes irodalmi és hasonló vállalkozások vidéki munkásságának érintetlenül hagyásával, Budapest legyen a szellemi munka központja is. Ezért a Magyar Tudományos Akadémia és a szépirodalmi társaságok is állandóan itt dolgozzanak. Nagyobb gazdasági és egyéb társulatok, illetőleg vállalatok itt alakuljanak és innen áradjon szét a közlekedés minden eszköze (vasutak, hajózás, közutak).

Később a törvényhozás termében fejtette ki a Legnagyobb Magyar,¹ hogy «egy központban kívánt egyesíteni minden honfiero't, hogy a hazaszeretet úgy, mint a domború üvegnek a sugara, kétszeresen hasson és egymást megértve és kölcsönösen támogatva, közös erővel és akarattal közeljünk ahhoz a rég vágyott célponthoz, ahol hazánk boldogsága székel.»

(Csak az alkotmány visszaállítása után (az 1872 : XXXVI. t. c.-kel) egyesített fővárosunk tehát nagyarányú fejlesztésének megindítását és közlekedési hálózatának alapvetését is első sorban a Legnagyobb Magyarnek köszönheti.

Ezenfelül Harrer Ferenc² helyesen mutat rá arra, hogy Széchenyi mindenre kiterjedő esodálatos lángeszével Budapest városfejlesztési kérdéseiben is már egy század előtt megjelölte a helyes irányelveket. Ha elgondolását annak idején követik, Budapest még nagyobb arányokban és helyesebb irányban fejlődhetett volna.

Méltán határozott Társaságunknak folyó évi nagygyűlése akként, hogy a Székesfőváros adományából 2000 pengős jutalmat tűz ki egy olyan pályaműre, mely «Gróf Széchenyi Istvánnak a főváros életére és fejlődésére gyakorolt hatásáról» szól.

BALOGH JENŐ.

¹ *Beszédei*, 213. l.

² *Széchenyi és a főváros* című értekezésében *Közgazdasági Szemle*, 81. köt. (1911), 115—161.

AZ ARADI VÉRTANÚK.

Beszéd az Aradi Szövetségnek 1941. október 6-án tartott gyászemlékünnepén.

I.

Ma kilencvenkét éve folyt le ködös és felhős reggelen az aradi Golgotán a nagy tragédia : a magyar szabadságharc négy vitéz tábornokát az orosz segítséggel diadalmas hatalom agyonlöveti, kilenc hős vezetőjét bitófára akasztatja, mint valami közönséges haramiát. S a magyarság ma is siratja és szívből gyászolja őket, tiszteletükre hivatalos nemzeti gyászünnepet ül, házainkon fekete lobogók lengnek.

Miért? Hisz a fiatal fejedelem, aki a cár kérésére sem hajlott a kegyelemre s a vérengző Haynau ítéletét nem módosította, tizennyolc év multán kibékült nemzetével, megkoronáztatta magát, százezer arany koronázási ajándékát a rokant honvédeknek ajándékozta s ezzel 1867 óta az aradi gyászünnepségek útját megnyitotta, ezentúl alkotmányosan uralkodott, s mint szeretett agg királyunk húnyta le egy nagy világtragédia közepett örök álomra szemét. S ez a világtragédia többől megváltoztatta Trianonnal a magyarság történeti helyzetét : testének háromnegyed részét szét-darabolták a nemzetközi igazságosság és örök béke nevében idegen szomszédok között, sokkalta rémesebb bosszút álltak az ezeréves területét védő nemzeten, mint a császári abszolutizmus 1849 után. Ez új tartományokra szabdalta az országot, de a magyarság régi területén belül egységben maradt ; ez is idegen nyelvet és kultúrát próbált ránk kényszeríteni, de legalább egy hatalmas, művelt nemzetnek, nem pedig újfent balkáni országoknak nyelvét. A világháború földrengése annyira szétszórta a magyarság területét és kultúráját, hogy Mohács óta ezer esztendő alatt ilyen rémes sorsfordulata s döntő belső szerkezeti elváltozása nem volt a magyarnak. S ez a szörnyű katasztrófa sem tudta, mely sokkalta mélyebben vágott történeti életébe, mint az 1848—

1849-i szabadságharc elvesztése, elhomályosítani az aradi vértanúk emlékét. A nemzet akkor is, amikor a sors a mélységek mélységébe nyomta, minden október 6-án *de profundis*-t kiáltott az aradi martírok glóriás alakjaihoz. Miért?

Azért, mert bár majd egy hosszú század tűnt azóta tova az idők robogó árjában s a történetnek felhőszerűen tovasuhanó feltételei megváltoztak is, a nemzet önmagát szereti vértanúiban: azt, ami lényege, a szabadság és függetlenség eszményét, melyért az aradi tizenhárom meghalt. Ők a magyar faj létéért, a Kárpátok koszorúza föld szabadságáért, az itt lakó s akkor fellázadt népek fölötti hegemoniáért ontották vérüket, azért az értékért, amelyet e földgolyóbison a nemzetek nagy polyphoniájában a saját szerű magyar hang képvisel, amely egyben itt a Duna s Tisza táján uralkodásra jogosítja. Az október 6-i ünnepnek ez a szimbólikus jelentősége: a magyarság megbecsüli azokat, akik a magyar nemzeti állam különállását, más népekkel szemben jogos szuverenitását, saját szerű szellemi és hatalmi egyéniségét védelmezték s meggyőződésüket vérükkel is pecsételték.

De ez az évenként megújuló ünnep, amelyet immár három egymást felváltó magyar emberöltő ismétel, egyben szimbóluma annak is, hogy a magyarság mint országfenntartó nép itt a Duna medencéjében lakó népekkel barátságosan és békésen meg tud élni, őket nem akarja elnyomni, őket egy történeti hagyományos közösség részeseinek érzi, közös emberi eszményekért küzdő testvéreinek tekinti. Vajjon küzdött volna-e különben a magyar szabadságért és függetlenségért az oroszslánszívű szerb Damjanich, a granicsár-családból származó horvát Knézieh, a pozsonyi német eredetű Aulich, a besztercebányai német származású Lahner, a délvidéki sváb ősi Schweidel, de meg az olyan idegenek is, mint a gazdag bécsi ügyvéd fia, Pöltenberg és a hesszeni gróf Leiningen, aki a Szász-Kóburg-Gotha-családdal rokonságban s Viktória királynővel sógorságban áll? Az aradi tizenháromból csak négyen színtiszta fajmagyarok: Nagy-Sándor József, Török Ignác, gr. Vécsey Károly, Dessewffy Arisztid. Kiss Ernő és Lázár Vilmos örmény származású jó magyarok. A két külföldit, Pöltenberg Ernőt és gróf

Leiningen-Westerburg Károlyt kivéve, akiket az Európát a negyvennyolcas időkben átlengő szabadságvágy idealizmusa avat magyar szabadsághőssé, a többi ebben a hazában született, s ha vére szerint nem is, de szellemében. lelki habitusában, a sorsközösséget érző történeti hagyománytiszteletben, a nemzetért való odaadásban magyar, olyan magyar, mint a fajmagyar, akit nemzeti érzése nyomán vérkeresztje is a magyar történet pantheonjába iktat. Az ő példájuk a mai kor túlzó kis-magyar ideológusaival szemben, akik csak az Árpádokkal bejött családok sarjadékait nézik magyarnak, valóban joggal a nagy-magyar felfogás igazságáról tanúskodik, mely magyarnak tekinti azt, aki magát minden ízében magyarnak érzi, ha a puszta neve idegen származásra utal is: a nemzet öröme az ő őszinte öröme is, a nemzet fájdalma az ő benső igaz fájdalma is, a nemzet javáért meghalni kész, mert halála a nemzet további életét biztosítja; igazán érzi, hogy itt élnie vagy meghalnia kell. Az október 6-i gyászünnepe tehát jogosan jelképe annak, hogy a magyarságnak erősen vonzó politikai és művelődési egyénisége van a Kárpátok medencéjében élő egyéb népek fiaira. Ennek a történeti gravitációs erőnek nincsen ékesebb szemléltetője, mint azoknak a hősöknek túlnyomó része, akik vértanúságot szenvedtek magyarságukért, noha vérbelileg nem voltak magyarok. Ez a példa örökre a nemzet történeti hivatásába vetett hitünknek egyik forrása. Egyben bizonyossága annak, hogy a nemzet, bár eredetileg valóban vérbeli közösséget, egy törzsből nemzettséget jelent (erre utal a *natio*, a nemzet szó), a történeti fejlődés és vérkeveredés nyomán mégsem merő biológiai fogalom, hanem *szellemi principium*: a hagyományos történeti sors- és értékközösség tudata. A nemzetnek szellemi-értékelésbeli s nem fajbiológiai fogalma felel meg egyszersmind egyedül a sokféle keveredésű, több nemzetiséget sok század óta átölelő magyarság történeti érdekeinek és jövőbeli aspirációinak is.

II.

A másik főlemelő, történeti idők fölött álló tanulság, amelyet az aradi vérfagyasztó eseményből és következményei-

ből meríthetünk, hogy az esztelen erőszak és bosszú, a rémes igazságtalanság és megtorlás az elnyomott s porba tiport nemzet lelkéből a közvetlen megfélemlítés és a tragédiák okozta fájdalom nyomán mindig csak a dacot, az önérzetet, a szívós ellenállást, a hősiesség magatartás fokozását váltja ki, míg csak a nemzet teljes erejében föl nem támad.

Először fájdalom szorítja össze a szíveket. Ez a szörnyű szomorúság lepi meg már a világosi fegyverletétel alkalmával a csüggedt magyarokat : egymás nyakába borulnak, búcsúzkodnak, emléket adnak egymásnak. Katonák, kik vitézül száz halállal állottak szemben, most szemlesütve, lehajtott fővel sóhajtanak és sírnak. Történekeiket ellövöldözik vagy tűzbe dobják, lovaikat szabadon eresztik vagy leszúrják, ruházatuk zsinórját lefejtik, sokan főbe lövik magukat. Mikor Görgey Rüdigerhez megy, hogy átadja a sereget, a kemény diktátor szemében könny csillog, generálisai sírnak ; szomorú útjukra zokogva indulnak. Micsoda fájdalom és szégyen tépi a magyar sereg szívét, amikor később az oroszok a gyűlölt osztrák kézre adják őket. A harmadik gyászos aktus a legörjítőbb szégyen : az aradi várba való elzáratás, a kegyetlen kihallgatás, az igazságtalan ítélet. Tábornokaink szótlanok, nem mentegetődznek, komor méltósággal viselik sorsukat. Nem voltak hűtlenek a császárhoz, hanem hívek a királyhoz, aki először a felkelők ellen küldötte őket s leg-hívebbek a magyar hazához. Elszántan s nyugodt lelkiismerettel mennek a halálba. Aulich a kivégzés előtt Horatiust olvassa, Török Ignác pedig, a hadi mérnök, mikor a pap belép cellájába, a feszület előtt két gyertya között Vauban erődítési művébe mélyed. Ő tanította a bécsi cs. k. katonai akadémián az erődítéstanra Görgeyt és Klapkát, ő erősítette meg Komárom várát, mely Arad után még sokáig kitartott. Damjanichból ekkor is kitör a magyarság igaz szeretete : a görög keleti lelkésznek szerbül ezt mondja : «Báresak a honi szerbek ne követték volna el azt a bűnt, hogy fellázdak a magyar ellen. Keservesen fogják megbánni, de késő lesz!» Majdnem mindegyik a halálra készülve, hozzátartozóinak levelet írt. Magát egy sem sajnálja, hisz becsületéért hal meg, csak feleségét is gyermekeit félti, sorsukon aggódik. «Nagy

Isten! a válás órája nemsokára üt -- írja a harmincéves Leiningen, Egyetlen, kedves, végső lehelletemig hón szeretett Elizám! megszólítással feleségének — Mondd meg gyermekeimnek, hogy emberi törvények ítélték el, hogy becsületes ember voltam, s meggyőződéséért haltam meg. Az Isten áldja őket és Tégedet. Adjon Neked erőt, s nekem örök nyugalmat.»

Consummatum est. A tizenhárom hősiiesen meghal. Kilencen elfakult arccal a bitófán lógnak a vár felé fordítva, négyen golyótól elvérezve a sáncárokban fekszenek. Az ég beborul: csillag nem fénylik rajta. A vak éjtszaka is sötét leplével gyászol. Arad városának magyarjai virrasztanak: nem jó szemükre álom. Négy tábornok özvegye, Lázárné Vécseyné, Lahnerné és Damjanichné zokogva roskadnak össze. Az osztrák várparancsnok küldöttjüket vasraveretéssel fenyegeti meg, amikor az özvegyek nevében férjük holttestének kiadatását kéri. A vesztőhelyen a bakó virraszt: régi hóhérhagyomány szerint a kivégzettek teteme az övé. Az éj leple alatt pénzért el is adja a négy özvegy drága halottját, egyiknek aranyakért, a másiknak forintokért.

Haynau rémes tette nyomán szörnyű sikoly fut végig az országon. A fájdalom ereje növekszik, amikor jön a hír, hogy gróf Batthyány Lajost, Csányi Lászlót, báró Perényi Zsigmondot, Szacsvyayt, báró Mednyánszky Lászlót, Kazinczy Lajost, báró Jeszenák Jánost, kit golyóval, kit akasztófán, kivégeztek s még egy sereg kisebb nevű magyart. Az egész nemzet 1849 őszén olyan lett, mint Dante Poklában a bús vadon emberfája: bármi kis hírszellő rázta meg gallyát. menten sikított belőle a lélek. A «nagyszerű halál» nem Vörösmarty Szózatának értelmében következett be:

Vagy jöni fog, ha jöni kell
A nagyszerű halál,
Hol a temetkezés fölött
Egy ország vérben áll.

S a sírt, hol nemzet sülyed el,
Népek veszik körül,
S az ember millióinak
Szemében gyászköny ül.

III.

Széchenyi, akit folyton gyötört a «nemzethalál» bal-sejtelve, akármennyire lelkesedett a Szózat eszmei tartal-máért és fönséges ódai lendületéért, többször is kifogásolta «a nagyszerű halált», a nemzeti «temetkezést» tartalmazó vers-zakát : félt ennek forradalomra, a veszedelmes nemzeti kockázatra ingerlő sugalmától s tömegragályozó pátoszától, mert ismerte az erőhálózatot, amely nem biztathatta a magyar szabadságharcot sikerrel. A Politikai Programm-töredékekben azon aggódik 1847-ben, hogy Kossuthnak Ausztria elleni izgatása felújítja majd a kuruckornak a magyar fajt pusztító borzalmas harcait és Heister-féle kegyet-lenségeit. Retteg attól, hogy Európa hatalmai nem a ma-gyart, hanem Ausztriát fogják segíteni, mert a magyarnak nincsen barátja, csak ellensége. Magyarország nem a költő szerint a többi népek könnyzáporától kísérvé fog az elbukott nemzetek sírjába szállni, hanem farkasverembe fog esni. Mindez bekövetkezett : Heister helyébe Haynau lépett, a szomszéd népek szemében nem gyászkönyv ült, hanem csehek, szerbek, oláhok ránk vicsorították fogukat, örültek buká-sunknak, segítői lettek elnyomatásunknak ; az orosz pedig óriási sereggel sietett támogatni a bécsi hatalmat.

A szabadságharc, amint Széchenyi megjósolta, vérbe fült. Vörösmarty, ha költői jóslatát emlegették előtte, elko-morulva tiltakozott ellene : ő nem ilyen halált képzelt. Gyermekének a két sötét versszak kihagyásával kellett meg-tanulniok a Szózatot. Mi, trianoni magyarság, élményszerűen éreztük és láttuk a Szózat baljóslatú két 'versszakába sűrít-tett, a nemzetek egyetemes együttérzésében hívő idealizmus kegyetlen cáfolatát. A népek legfőbb tanácsa, akárcsak 1849-ben a diadalmámban tobzódó bécsi kormányzat, kihallgatás nélkül ásta meg az elítélt nemzet sírgödrét. Még a magyarságnak történeti érdemességét is, mely a Szózat egyik alapeszméje, ridegen megtagadta Millerandnak a halá-los ítéletet kísérő levelében : «A dolgok meglévő rendje, még ha ezeréves is, nem jogosult a jövőre nézve, ha igazság-talannak találtatott». A sírt, hol nemzet sülyedt el, ismét

nem vették körül a népek fájdalommal, hanem kajánul sárral dobálták meg ; a nemzet testének háromnegyed részét shylocki kegyetlenséggel lemetszették. A világbéke biztosítása címén még *ők* haragudtak ránk, mint a békeparancsba belenyugodni nem akaró rendbontókra. Mi pedig fiaink elé akasztottuk a régi Magyarország összeszabdalt térképét, a magyarság arcának ezt a véres Veronika-kendőjét s elmondtuk nekik, mik voltunk és mik vagyunk. A Szózatot rebegtük : itt élmed. halnod kell! S az új költő szavát : eredj, ha tudsz!

IV.

Vörösmarty megtört szívében a krími háború idején (1854) felgyúlad a remény, hogy jobb sors következik a nemzetre : az öregedő költő, mint *Vén cigány* magát bátorítja : «Lesz még egyszer ünnep a világon!» S nemsokára lett is a kiegyezéssel. És Trianon sem tartott örökké : másodszor sem következett be a nagyszerű halál. Vörösmarty a *Vén cigány*-ban, ebben a lelkéből szilaj hazafias fájdalommal kirobant rapszodiában, «hulló angyal, tört szív, örült lélek, vert hadak, vakmerő remények» közt hanykódik, de már várja a vihar tisztulását, a «Noé bárkáját, amely új világot zár magába», a magyarság feltámadási ünnepét, amikor szíve újra megtelik «az öröm borával». Széchenyi lelke is kitisztul : *Nagy Magyar Szatirája* (1857) rapszódikus gondolatmenetével s a reménynek itt-ott felfénylő sugarával *A vén cigány* prózai párja.

Kegyetlen vitriolt önt lépten-nyomon az aradi hóhérra, Haynaura. A magyarságot elnyomó Bach-kormányt támadja, amely a legnagyobb zavarba kergeti Osztrákiát, de «szint oly örömet gerjesztő jelentést tehet Úrának, mint tett jó fiú Haynau suo tempore : «schon expedirt». Gúnyolja a fejedelmi kegyet, amely fényesen megfizette hű mézszárszéki eljárásáért Haynaut», majd mint a kifacsart citromot elhajította. Széchenyi, aki 1848 előtt annyira tisztelte a dinasztíát s elismerte hatalmát, most az uralkodót is erős kritika alá rekeszti : «Ferenc József a magyar nemzetnek átellenében vagy semmi, vagy magyar király, vagy hódító. Ha semmi, akkor nincs joga Magyarországbán macskát, de csak patkányt is elítél-

tetni ; ha magyar király, akkor ítéltesse magyar törvények szerint ; ha pedig hóditó, akkor senkit nem idézhet felségsértés bűnébe, mert az, aki ellene kardot ránt, nem felségsértő, de hazavédelmző. Az auditorok azonban, nem tudhatni, mily inspiráció következtében — Haynau nem lehetett az inspirátor, mert ezen hosszúfülű vagy inkább hosszúbajszú tigrisnek voltak legalább jószívű pillanatai — az auditorok tökéletesen meg voltak arról győződve, hogy uruknak kezére dolgoznak, ha elég dolgot adnak a hóhérnak, ki már kisdedkorában — nem a hóhér, hanem a császár — mint nedves és száraz dajkái és nevelői mesélik, kimondhatatlan szenvedelemmel ette a cseresznyét, de nem a «Krammel»-félét, hanem a setétebb színűt, és pedig nem azért, mert édes, hanem mert vérszínű! Sokszor egy kis Missverständnis elégséges arra, hogy függetlenből függő nemzet váljék» (szójáték az akasztásra). Íme Széchenyi évek mulva milyen éles alkotmányjogi védelemben részesíti az Aradon azért elítélt tábornokokat, mert azelőtt császári királyi tisztek, de magyar állampolgárok voltak. Ha hóditó a császár, akkor nincs felségsértés, akkor az, aki ellene kardot ránt, a hon védelmzője. Az aradi tragédiára való célzata nyilvánvaló. Széchenyi minden erejéből ellenezte a forradalmat és a szabadságharcot : ennek kitörésekor elvesztette lelke egyensúlyát. Amikor ez helyreáll, megvédelmezi és pártfogásba veszi azokat, akik a szabadságért meghaltak. Miért? Mert lelkében nagyobb volt fájának szeretete, a magyarság életének értéke, mint a dinasztia iránt való hűsége.

A gúnynak micsoda marólúgját öntözi Haynaura, az aradi Golgota sírhányójára! Nagy Magyar Szatirájában a császár magyarországi útja után, melyet hivatalnokai meszterkélten úgy készítettek elő, hogy a magyar nép szeretetének és az új renddel való megbékélésének látszatát keltsék, Széchenyi óva inti a császárt attól a balhittől, mintha a magyar nép már szeretné őt és elfeledte volna az aradi 13-at, s az ő nevében hóhérekodó Haynaut, noha ez már szégyenletes elbocsáttatása miatt bosszúból magyar ruhában járt s birtokot vásárolt Szatmár megyében. Épületeit ismeretlen tetesek birtokán felgyújtották : a magyarság tehát most is

irtózik tőle. de ugyanígy a császárt sem szereti, ha a szeretetnek külsőszerű formáit hivatalosan rá is kényszerítik. «Dicső Haynau is — írja — azt hitte, igen szeretik a magyarok és nagy popularitása van Angliában, mert hiszen nagyon szépen bánt a magyarokkal és telisdedteli volt liberális angol elvekkel, és csak akkor látta, hogy tán mégis csalatkoznék és éppen inverse áll a dolog, mikor sörköstolásánál hőszemélyét, néhány jót ráhúzva, dicsőségesen megszalasztották: Magyarországon pedig, hol szépen aquirált, csak akkor nyílt fel egy kissé a sok vértől elfátyolt esze, amikor a veres kakas, mely minden ingatlanára szállt, jól felkapráztatá szemét.» Széchenyi maró gúnnyal figyelmezteti a császárt hogy ne számítson a magyarság szeretetére az aradi és egyéb tömeggyilkosság után. «Vagy azt hiszi Felséged, — kérdi — hogy az ő császárjukat szeretik az ő népei, és kivált a magyarok? Nem, ily illúziókban nem lehet az én pozitív jellemű császárom. Ez pláne nevetséges volna! Ennél remélem Felségednek mégis több esze van! Nem mondhatom, e tekintetben mennyit és mily józúen kacagtam a hosszúbajszú holondon, Haynau tábornok őbakóságán, ki *bona fide* azon édes hallucinációban álmódozott, a pompás számár, hogy őt a magyar szereti és Európa mint valami Bayard-féle levettét magasztalja. Felséges Uram, másokat megcsalni bűn, de saját magát megcsalni ostobaság; politikában pedig a bűn sokkal kisebb bűn, mint az ostobaság, mit már Talleyrand megmutatott, mikor az Enghien hercegnek Napoleon általi meggyilkolását nemcsak bűnnek, de hibának is nevezte s ezáltal körülbelül azt akarta mondani, hogy a bűnt el lehetett volna nézni, de a hiba megbocsáthatatlan és előbb-utóbb, de elvégre minden bizonytalansággal bosszút fejt ki.» Széchenyi szerint tehát az aradi gyilkosságalmaz bosszúért kiált az ég: a magyar nemzetől nem szeretet kívánhat a császár, hanem egyenest megtorlást.

Miért kellett Haynaunak távoznia? «Amikor Haynau elrugatott — így aposztrofálja Széchenyi a fiatal császárt — sokan azt hitték, a sok kötél bírta volna Felségedet ezen actusra; csak én és azon kevesen, kik jobban voltak informálva, tudtuk, hogy azért vonta el gratiáját Felséged tőle,

mert buzgóságában annyira aláhagyott és Felséged nem aláhagyást, de felfüggesztést commandirozott neki.»

Széchenyinek, hogy a Bach korszaknak kíméletlenül germanizáló, a magyarságot nyelvétől s ezzel saját szerű lelkiségétől és műveltségétől megfosztani törekvő bürokráciáját még jobban pellengérré állítsa, ellentétképpen még Haynauról is van enyhítő szava. «Haynau — mondja — ha sok magyarnak meg is ölte testét, legalább lelki kincsében, nemzetiségében szívtelenül nem gázolt, sőt ezt megbecsülni tudta, és ha némi helyeket a legnemesebb vérrel irtózatosan be is piszkolta (itt Széchenyi nyilván Aradra gondol), legalább nem fullasztotta az egész nemzetet tentába» (mint a most tűzzel-vassal németesítő idegen hivatalnoksereg).

Széchenyi annyira félti a nemzet lelkét a kíméletlen németesítő törekvéstől, hogy ennek osztrák képviselőivel így szólíttatja meg a császárt: «Mindig számíthatunk felséges császáruk generositására, ki a jutalmat accurate ki tudja mérni minden szolgálathoz, miszerint, ha 400 ezer pengővel fizettetett ki például Haynau, mert megölte sok magyarnak testét, vajjon mit várhatunk mi, kik a magyar nemzetnek spiritusát már majdnem kioltottuk, kérdem, nemde milliókat?! *Mert hiszen Felséged császári családjának soha nem volt kifogása a magyarnak teste ellen, mely Kanonenfutternek elég jó, de egyedül spiritusát gyűlölte, minthogy ettől minden időben rettegett.*»

Az 1867-i kiegyezés után is rettegett a magyar nemzet szellemétől, mert katonai téren semmi engedményre sem volt hajlandó: a szabadságharc vitéz magyar tábormokainak s hősiek közlegényeinek serege Bécs számára mindig ijesztő példa volt. Amikor az utolsó magyar apostoli király elvileg az osztrák és a magyar hadsereg különválasztásába beleegyezik, akkor már a monarchia összeomlik s vele egyelőre a dinasztia is. A király a száműzetés sorsára jut, mint 1849 után annyi magyar. A történet új képet ölt. A magyarság úgy, ahogy a világosi—aradi sírból, a trianoni kriptából is föltámadt. De az aradi 13 tábormok emléke ma is lelkünkben elevenen és hálásan él.

KORNIS GYULA.

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN, A NEMZET «TANÁCSADÓ MÉRNÖKE.»

Előadás a M. Tud. Akadémiának 1941. szeptember 22-én
tartott ünnepi ülésén. —

Amint egyes kristályok lapjai a szerint, hogy milyen szögből vetődik rájuk a fény, eltérő színben ragyognak előttünk, úgy csillog Széchenyi sokrétű egyénisége is felénk, ha időnként más-más tanulság okából idézzük emlékét.

Képességeit, amelyek a lángelme gyújtó erejével lendítették kortársai fölé, sokan méltatták már e falak között is, a magyarság legelső írói és szakemberei. Akadtak közöttük mérnökök is, akikre ugyancsak bőséges mondandók vártak. Zelovich Kornél elhunyt tagtársunk mondta, hogy Széchenyi István, noha nem képezte magát szerkesztő-mérnökké és nem munkálkodott részletterveken, a műszaki fejlődés terén hazánk legnagyobb mestere lett. Őt kell tekintenünk — idézem Zelovich szavait — a nemzet első tanácsadó mérnökének.

Pályám, szakmai működésem és a kormányzatban elfoglalt tisztségem indokolja, hogy a mostani ünnepélyes alkalmából gróf Széchenyi Istvánnak főleg műszaki jellegű szereplését és jelentőségét igyekezzem megvilágítani.

Jeles bölcselnök, Schütz Antal, a közéleti nagyság ismérveit kutatva, oda következtetett, hogy az igazi nagyságot a kimagasló szellemi képességek és felkészültség, a történeti feladatok nagyvonalú, eredményes felkarolása s mind anyagi, mind szellemi téren megmaradó nagy alkotásaik jellemzik. Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy Széchenyinél mindezeket a feltételeket szinte felülmulthatatlan arányokban látjuk megvalósultnak.

Képességeiről találóan írta annak idején Liphthay Sándor, hogy Széchenyi, ha magyar főúr helyett történetesen angol polgárnak születik, bizonyára korának egyik leghíresebb mérnökévé válik. A technikus-lélekalkat alapvető eleme:

a megfigyelés képessége, törekvés a látottakat a köz javára hasznosítani, már ifjúkorában kiemeli kora magyarjai közül. Már 1815-ben atyjához Angliából írt leveleiben beszámol arról, hogy huszárcapitány létére a gyárakat látogatja. «Most éppen a gázvilágítást tanulmányozom, — közli egyik levelében — amit otthon is előnnyel lehetne alkalmazni.» Egy másik levelében csodálattal szól egy kolbászkészítőről, aki műhelyében kis gőzgéppel dolgozik. Később sem fárad bele, hogy közvetlen benyomásokat szerezzen. Amikor például a Lánchídat tervezgette, búvármódra száll le a Themse fenekére, hogy helyes fogalma legyen az alapozás mikéntjéről. Tanulmányozta a betonépítést is Angliában, végighajózta a Tiszát és 9 ízben az Aldunát.

Ugyancsak a műszaki szemlélet közvetlensége magyarázza, hogy amikor kiforrottak nagyvonalú elképzelései, kitűnő ítélettel tudta megválasztani a végrehajtásra alkalmas munkatársakat. Díszes sorukból elegendő a két Clarkot megemlítenem, a kor legkiválóbb hídépítő mérnökeit, Vásárhelyi Pált, a lángeszű magyar mérnököt, és Fehr Vilmost, a pesti Hengermalom műszaki vezetőjét.

Neki magának is meglepő a technikai felkészültsége. Szak tudósok állapították meg, hogy útépítő mérnök aligha tudta volna alaposabban ismertetni a hazai utak akkori készítésének módját és következményeit, mint ahogy ő írta le a *Hitelben*.

A Lánchídról írott jelentése a mult század magyar nyelven megjelent technikai irodalmának egyik legjelesebb terméke. Megnyugtatja ebben a hazai közvéleményt, hogy a híd pilléreit sem a folyam árja, sem a jég el nem hordja és áradást sem fognak okozni. A híd szerkezeti kérdéseit is taglalja, kiterjed figyelme a felhasználandó anyagok minőségi adataira, az éghajlati viszonyok hatására, s teszi mindezt olyan tudományos alaposággal, amely a szakmérnöknek is dízére válnék. A vasút általános jelentőségéről szóló fejtegetései ma is megállják helyüket. Azt a huzamosabb idő után kialakult felfogását, hogy az államvasúti rendszert kell bevezetni, hogy a vaspályák indokoltságát nem annyira a személy-, mint a teherforgalom dönti el, a fejlemények teljes mértékben igazol-

ták. Ami akkor, a liberalizmus kibontakozása idejében itthon annyi ellenzést keltett, ma sarkalats tétele a közlekedési politikának: a szállítási tarifák közérdekű szabályozása, mert hiszen a díjszabástól függ nagyrészt az ipar és a kereskedelem fejlődése. A Hengermalom egyik döntő fontosságú közgyűlése alkalmából ő maga fogalmazta meg a kitűnő mérnök és gazdasági szakember, Fehr Vilmos számára az üzemvezetői előterjesztést. Ez a fogalmazvány — mint annak megtalálója és ismertetője, gávai Gaál Jenő mondotta — olyan üzleti szellemben és pontossággal készült, hogy ma is mintául szolgálhat.

Birtokát is mintagazdasággá fejlesztette, példát adva a géppel való gazdálkodás terjesztésére. A híres cenki vaseke és vetőgép saját gépműhelyének termékei. Cukorgyárat is létesített birtokán.

Beszédeiben, írásaiban és cselekedeteiben egész sora nyilatkozik azoknak az igazságoknak, amelyeket a XIX. század második negyedében ismertek fel. Kautz Gyula szerint ő volt egyike a legelső állambölcseleőknek és nemzetgazdasági íróknak egész Európában, akik a nemzet- és államgazdaság körében a tapasztalati, induktív módszert tudatosan juttatták érvényre, jóllehet írásaiban nem egyszer említi, hogy jóideig mennyire ellenkezett természetével a száraz közgazdasági dolgokkal való foglalkozás. Erre csak azért szánta reá magát, mert kiérlelődött benne a meggyőződés, hogy a magyar nemzetnek sürgős szüksége van az anyagi lét törvényszerűségeinek alaposabb ismeretére és ezeknek az ismereteknek gyakorlati alkalmazására. «Férfias nyíltsággal meg akartam érttetni hazám fiaival — olvassuk a *Világban* —, hogy a szegénység lehetetlenné teszi az értelem és az erkölcsiség fejlődését is. Az értelmi fejletlenség pedig előbb utóbb, de minden bizomnyal függésbe hoz bennünket.»

Nagy történeti feladatokat nagylelkűen és eredményesen karolt fel Széchenyi, ami nagyságának második jellemzője. «A század kezdetén — mondotta Deák Ferenc — tökéletes sötétség uralkodott hazánk egész nagy területén. De jött gróf Széchenyi István s meggyújtotta a maga hatalmas szö-

vétnekét. Körülötte azonnal erős fény áradt szét . . . Így lett ez országban világosság, amely mellett bajainkat, hátrányainkat, hibáinkat és teendőinket megláthattuk.»

Ha ezúttal csupán gazdasági térre kívánjuk korlátozni visszapillantásunkat, eszünkbe kell hogy jusson a reformokra törekvő, de azoktól csakhamar elálló II. József nyilatkozata : «Magyarországon sem a főrendek, sem a polgárok közt nincsen ipar, sem tisztázása a kereskedelemre vonatkozó eszméknek. Az új rendelkezések várjanak tehát jobb és felvilágosodottabb napokig. Maradjanak el a biztosok és bizottságok, amelyek csak irka-firkát és haszontalan kiadásokat eszközölnek.» Nem célozom e nyilatkozat kapcsán értékelni II. József uralkodói szerepét, de bizonyos, hogy az általa jellemzett helyzet nem sokat változott addig, amíg Széchenyi célkitűzései és munkája következtében rohamos fejlődésnek nem indult Magyarország gazdasági és technikai kultúrája.

Széchenyi hivatása volt mind nagyobb hatással hirdetni : «A munka a nemzeti gazdaság talpköve, de nem a munka önmagában, hanem csak a jól elrendezett munka, végeredményben az ész.» Neki kellett rámutatni arra, hogy : «Az Angol nem kezdte gyarapodása talpkövével pénzzel, de munkával, — jól elrendelt, eszes, systematizált munkával». Neki kellett kimondania azt a kemény igazságot is, hogy : «Nem a természet mostohasága az oka, ha nagy nemzeti vagyonunk nincs. hanem mi magunk». A tespedőket, kétkedőket biztatandó. neki kellett meggyőznie honfitársait arról is, hogy a technika vívmányai, a gépek, a gyakorlati gazdálkodás nem ellentétesek a magyarság nemzeti sajátosságaival.

Az a feladat tehát, amelyet Széchenyi magára vállalt. valóban történelmi volt. Ugyan mikor láthattuk volna oly világosan igazoltnak, mint éppen napjainkban, hogy hazánk helyét Európában az fogja meghatározni és biztosítani : mennyire lesz képes gazdaságilag is összekötni a Keletet a Nyugattal? Hazánk és fajtánk e szerepkörének felismerése bizonyára egyik legjelentősebb ösztönző tényezője volt Széchenyi tevékenységének.

Technikai alkotásai mind egy-egy történelmi feladat szolgálatában létesültek. Bámulatos ebből a szempontból

köztük és a fejlemények között az összefüggések sorozata. A Lánchíd eredetileg azért készült, hogy az ifjú Pest egybefonódjék az agg Budával és ezáltal lehetővé váljék az ország nagy fővárosának, Budapestnek — ez az elnevezés maga is Széchenyitől származik — megépítése. A Lánchíd-társaság szabályzata csakhamar irányadó lett a vasutak engedélyezési feltételeire és vált ilyen módon közlekedésünk kialakulásának forrásává. A Lánchídhöz szükséges vasalkatrészek gyártása vetette meg a világhírű Ganz-gyár alapját s lett első pillére az oly tökéletesre fejlődött magyar gépiparnak. Cementiparunk kezdete is a Lánchíd építésére nyúlik vissza. De innen származtathatjuk faiparunk és kőbányaiparunk korszerűsítését is. Az Alföld ármentesítése közvetlenül csak termőtalajok nyerését célozta, de kihatásában ez tette lehetővé a legtörzsökösebb magyarság szaporodását.

A nagyság harmadik kritériumának idéztem a mind anyagi, mind szellemi téren fennmaradó nagy alkotásokat. Ha csak a technikai vonatkozásokra csökkentjük is vizsgálódásunkat, olyan alkotásokról kell megemlékeznünk, amelyek nemcsak világra szólóak, hanem az emberiség történetében is kevés hasonmásra találnak.

Utalhatunk az Alduna szabályozására és hajózhatóvá tételére, ami megnyitotta Közép-Európa számára a folyamatos dunai közlekedést. Hála Széchenyinek, már fél századdal 1898, az Alduna végleges szabályozásának időpontja előtt az ő kezdeményezésére Béctől Konstantinápolyig, sőt Szmirnáig terjedő, mintegy 3000 kilométer hosszú hajóút kapcsolódott be a világforgalomba. Ezzel a cselekedettel a magyarság nyitott fontos új utat a nemzetközi kereskedelem számára, a legnehezebb műszaki és nem kevésbé bonyolult politikai akadályokat hártva el a Nyugat és Kelet árucseréjének megvalósítása elől.

Hosszan beszélhetnénk az Alduna mentén a Kazán-szorosba vezető parti országút megépítéséről, mert ha Széchenyi semmi mást nem alkotott volna, ez az út is fenntartaná hírnevét minden időkre.

Míg ez a parti út és az Alduna hajózhatóvá tétele nem-

zetközi értékű alkotások, a Tisza szabályozásáért elsősorban a magyarság hálás örökre Széchenyinek.

Széchenyi szerette az Alföld sík tájait és még inkább a rajta sínylődő magyar fajtát, amelyet ki akart szabadítani az úttalan és lápos pusztaságok családölő, kezdetleges természeti rendszeréből, a szegénység sorvasztó lelkületéből. Bár az Alföld iránti rajongását nem fejezte ki olyan szép szavakkal és gondolatokkal, mint Petőfi verse, de már 30 esztendővel ennek a meghatóan szép vallomást mordó költeménynek a megjelenése előtt, 1814-ben írja naplójegyzeteiben: «Hogy a-hunnok legvalódibb fajából kell származnom, ennek elég bizonyítéka az, hogy Svájc legszebb alpeseiben vagy Itália legdúsabb völgyeiben és vidékein, soha oly melegen, soha oly egzaltáltan és entuziasztikusan érezni nem tudok, mint hazám pusztaságában, sík területén.»

Jóllehet ezek a sorok a 23 esztendőS Széchenyi érzésvilágát fejezik ki, az országos híró államférfinak a pusztáért való rajongása már a rajta élő magyarság szeretetével esontosodik. Néhány nappal legbelsőbb munkatársának, Vásárhelyi Pálnak elhúnyta után (1846), nehogy a lángeszű mérnök és tervező hiánya miatt a Tiszavölgyi Társulat választmányi tagjai között a csüggedés váljék úrrá, nyilatkozatot írat alá velük a «Tiszavölgy szabályozás ügyvivőivel», hogy «az oly annyira üdvös cél elérhetése végett . . . bármely előfordulható akadályok dacára erejük szakadtáig hűen és becsületesen akarnak és fognak eljárni». S miért ez az üzleti életben szokatlan fogadalomszerű írás? Megfelel erre az egyébként rövid nyilatkozat három bevezető mondata: «A Tiszavölgy fajtánk bölcsője. *Saját magukhoz hűtleneken nincs áldás.* Mennél több nehézség gördül elénk, annál nagyobb szilárdságra fejlik a férfiúi erő.» Gyönyörű hitvallás van e mondatokban a magyar fajta szeretete mellett, vád, a hűtlenség vádjá azok ellen, akik a fajt és nemzetet mentő munkát hitetlenséggel, közönytvel akarnák önkénytelenül vagy tudatosan megakadályozni.

Élénken emlékezünk még a közelmúlt árvíz- és talajvíz-katasztrófáira. Láttuk, miként pusztult a magyar családok ezreinek háza és termése a hol hömpölygő, hol alattomosan felbuggyanó áradatban. Széchenyi idejében a jelenleginél is

rosszabb volt a helyzet. A Tisza gyakran ismétlődő áradása százezer holdakat borított el hónapokon át. Nem szaporodhatott, sőt pusztulnia kellett a magyar réprek, — és ettől félt legjobban Széchenyi, — vele együtt az egész nemzetnek. «Bizony a dunántúli és egyéb magyarság is nemzetiség dolgában csak hervadozni és kora halálra fog jutni, ha pusztulásnak indul a Tiszavölgy» — írja 1846-ban megjelentetett egyik írásában. A nyilatkozat aláírói tehát faj- és nemzetmentésre vállalkoztak ösztönzésére, nem üzleti nyereségre. Meg is lett ennek a honmentő vállalkozásnak az eredménye. A szabályozás olyan ármentesítést tett lehetővé, amely két és fél millió hektárral növelte hazánk termőterületét. Ez az eredmény akkoriban páratlan volt Európában. A megvalósításhoz szükséges előmunkálatok, vízrajzi felvételek és tervek, amelyeket Vásárhelyi Pál készített és végzett, világszerte bámulatot keltettek. S mindez a valóban honfoglalás-szerű munka csak egy része volt annak a tervnek, amelyet Széchenyi megvalósítandónak tartott a vízépítés terén. Figyelme, rendezési akarata a többi folyók szabályozására is kiterjedt.

Biztosítani kívánta a Duna állandó kotrását, szorgalmazta a Sió-csatorna szállításra alkalmassá tételét, hogy a Duna-vidék népe szintén megkapja jobblétének biztosítékait. Átvágásokkal rövidíteni javasolta a Tisza folyását, reámutatott a Bodrog, a Szamos, a Kőrös, Maros, Vág, Garam, Rába, Rábca, Répce folyók rendezésének szükségességére. Szélesítendőnek és a magántulajdonból megváltandónak tervezte a Ferenc- és Béga-csatornát, felhatalmazást adott egy részvénytársaságnak a Duna-Tisza csatorna megépítésére. Nemcsak saját munkatársainak adott tehát programot, hanem még a mi nemzedékünk számára is maradt sok megoldandó feladat gigászi munkatervéből.

A Lánchídnál talán fölösleges is volna hosszasan időznünk. Akkoriban technikai csodának tekintették és hírnevét még napjainkban is megőrizte.

Nagy alkotásai közé tartozik a vasútügyi javaslat is, amely az 1848. évi XXX. t.-c. megalkotását eredményezte. A javaslat csak a legszükségesebb igényeket kielégítendő

2260 km vasútvonal megépítését tervezi és számos olyan közlekedési kérdésben adott határozott véleményt és utasítást, amelyeket a gyakorlati élet később teljesen igazolt.

Alkotásainak tömkelegéből ki kell emelnem a pesti Hengermalom létesítését. Ennek köszönhető, hogy a magyar liszt világhírűvé lett, hogy a külföld is idejárt az őrlés helyes munkamódszereit elsajátítani és hogy a magyar molnárt tekintették messze földön a legjobb szakembernek. Ebben a malomban készült a gabonaminőségmérleg, a búza hektoliter-súlymérő, amely készülékeket a malomipar más világrészekén is alkalmaz. Malomiparunkat és vele kapcsolatosan liszt-kereskedelmünket tehát Széchenyi alapította meg. Ez a malomipar jótékonyan hatott egész gyáriparunk további fejlődésére. Az óbudai hajóépítő műhely alapítása is Széchenyi műve volt.

Az állattenyésztés előmozdítása és ennek érdekében az OMGE alapítása, a selyemhernyótenyésztés felkarolása, a főváros határainak felmérése és városszabályozási terv készítése, a dunai rakodópartok rendezése, az óbudai, pesti és fiúmei kikötő, a budai alagút és pesti műegyetem terve, Balatonfüred fejlesztése és a balatoni hajózás megindítása az említettekén kívül csak láncszemei annak a hatalmas alkotó és tervező tevékenységnek, amelynek ütemében újjáalakult az ország.

Noha ellenfelei sokan voltak, bámulói még többen, mert eredményes sokféle munkája a kívülállók nagy tömegében azt a hitet keltette, hogy tevékenységét különleges szerencse vezérli. Deák Ferenc mondta róla, amikor merésznek tetsző elgondolásai miatt támadták ellenfelei: «Hagyjátok, hiszen oly szerencsés keze van.»

Hogy nemzetpolitikai szempontból mit jelent nekünk Széchenyi, azt már sokan kifejtették. Megállapították, hogy az ő szellemében forrt össze legtökéletesebben a nemzeti érzés és a művelődés gondolata. Az ő szelleme győzte meg a nemzetet a magyarság és a haladás benső, elválaszthatatlan kapcsolatáról. Ő hívta fel figyelmünket leghatásosabban arra, mennyire élet és halál kérdése, hogy magyarságunkban műveltekké és műveltségünkben magyarokká legyünk.

Szabadjon azonban Széchenyi szellemi alkotásait illetően is a gazdasági és technikai vonatkozások szűkebb keretében maradnom. Azt a tanítását, hogy hazánkat a sors gazdasági téren is összekötőnek szánta a Nyugat és Kelet között, már említettem. Nemzetépítési tervvé összegeződött, programmszerű gondolatai közül ide kell iktatnom azt a figyelmeztetését, hogy termékeny Alföldünket mennél bensőségesebben kapcsoljuk össze gazdaságilag is a környező hegyvidékkel, mert így nyer olyan súlyt az ország belseje, amely felé a szélek mindig vonzódnak. A Duna-Tisza csatorna megvalósítását többek között azzal az érveléssel is követelte, hogy ez a csatorna «egész Felsőmagyarországot és Erdélyt hozza összeköttetésbe a hon szívével. — melynek emelése oly fő szempont — és így az egész hazai testtel: mert a honnak oly vidékét szelné varázsveszűőileg, mely leginkább megőrzi a magyar jellemet».

Gazdaságpolitikánk ma is érvényes tételeként hirdette Széchenyi már száz évvel ezelőtt a nyersanyagtermelés és a többtermelés fontosságát. Inti nemzetét, hogy termékeit lehetőleg itthon dolgozza fel. érceivel, ásványi kincseivel ügyesebben bánják, erdeit pótolja és rendezze, mert jobb rendszerrel, szorgalommal és észszerűen beruházott tőkékkel kétszer, sőt tízszer annyi értéket termelhet. Sűrűsödő agrárnépességünk megfelelő foglalkoztatása érdekében gyáriparunk fejlesztését javasolja, az iparosításban látva egyik előfeltételét annak, hogy a magyarság számszerűen is súlyt jelentsen Európában. «A kiváló népesség. — úgymond — ha szaporodásának előfeltételei megvannak, gyorsan gyarapodik, viszont a nagyobb népesség is elpusztul, ha egyénileg és társadalmilag észszerűtlenül él.»

Jól látta azt is, hogy az ipar és a kereskedelem kifejlesztése nemcsak az egyéni rátermettség kiművelésén és anyagilag múlik, hanem közszellemünknek is kívánatos módon kell megváltoznia. Már száz évvel ezelőtt «antidiluviánusnak» mondotta azt a felfogást, amely az iparos és a kereskedő réteget alsóbbrendűnek tekinti, mint az «üres zsebű és fejű úrfiakat». Ő, az arisztokrata, mondotta a nagy nyilvánosság előtt elsőnek, hogy «kevés halandó érdemli meg halántéka körül

jobban a polgári repkényt, mint a becsületes kereskedő és a talpraesett gyáros».

Tudta, hogy a hangadó társadalmi rétegek felfogásának ez az egyedül egészséges irányzatú megváltozása csak akkor következik el, ha a magyarság megtanulja helyesen értékelni a szellemi és gazdasági értékek kapcsolatát. Ezért tér vissza írásaiban többször ismétlődően annak az igazságnak a hangsúlyozására, hogy az eszmények szolgálása és a határozott gyakorlatosság nem választhatók el egymástól. E miatt kívánja, hogy a szellemi munkával és a gazdasággal foglalkozók műveltségében és megbecsültetésében ne legyenek olyan különbségek, amelyek nyomán a nemzeti társadalomnak ez a két fontos tényezője ne tudja megérteni egymást.

A maga személyében a vállalkozóknak is példát mutatott arra, hogy mi a magasabbrendű vállalkozási szellem, mi az odaadó, lelkiismeretes, a minden jogosult köz- és magán-szemponthoz összhangzatosan szolgáló vezetői tevékenység.

Szerencsésnek tartanám magam, ha az elmondottakkal hozzájárulhatnék annak a meggyőződésnek erősítéséhez, hogy nem terméketlen multbanzés gróf Széchenyi István életén, alkotásain és tanításán eszmélkedni. Mert ne feledjük: kortársaira még találhatunk mentséget, amiért nem tudták kellőképpen megbecsülni azt, aki közöttük járt, hiszen legtöbbször meg sem érthették, de ma már úgy ismerjük őt, hogy önmagát ítéli súlytalanságra, aki tanításait meg rem szíveleli.

Valóban, mi sem lehet hasznosabb, mint állandóan ébren tartani Széchenyi társadalompolitikai és gazdasági tanításait, amelyeket röviden, kevés mondatban foglalhatunk össze. Ahhoz, hogy gyarapodjunk, mindenkinek erejéhez képest kötelessége a társadalmi munkában közreműködni. A társadalmi rétegeknek át kell érteniök, hogy bonthatatlan kötelellyel vannak egymáshoz fűzve. A legkisebb hivatást betöltők számára is olyan életviszonyokat kell teremteni, hogy magasabbrendű kötelességeik tudatára juthassanak. Ezek a kívánalmak alapjai az igazságos társadalmi rendnek.

A jobb életfeltételek biztosítása végett a kor igényeinek megfelelően a szükségletet helyesen megállapítva szüntelen

alkotnunk kell, sohasem feledkezve meg arról a tanításról, hogy az egész ország jobblétének fokozásához az Alföld termelési viszonyainak megjavításán át vezet az út.

Ezt a tanítását még mindig nem szívleltük meg kellőképpen. Emlékének akkor áldozunk méltón, ha a közelmúlt történelmében igazoltnak látjuk megállapítását és folytatjuk az általa megkezdett munkát. Tegyük ezt annál is inkább, mert napjainkban nagyobb bizakodással hozhatjuk helyre századok mulasztását, mint bármikor eddigelé, hiszen mélységbeli erők segítségét is szolgálatunkba szegődtethetjük a magyar Alföld gazdaságosabb termelést előmozdító átalakításánál.

VARGA JÓZSEF.

A MAGÁNOSSÁG SZIGETÉN.

Itt ülök bús magányom hamuszín szigetén,
Körültem zúg az orkán tompán és feketén.
Hulló felhőrongyok mint sasok úgy szállanak,
Valami köd-börtönben már halva áll a Nap.
A Hold halottas arca ködhullámokba ring,
Ezüst testén gyöngyökkel behintett dús karing,
A mennybolt megölt papja, világoltár előtt,
Kit valami vak őrült rajongásból lelőtt.

Körültem zúg az orkán tompán és feketén ;
Tengerbe dobott palack hírhordóm, a remény :
Lassú hullámkörökkel a végtelenbe ring,
Mint egy pici kis bolygó : magam körül kering.
Multam gyászciprusai őrséget állanak,
Egy-egy lehulló lombjuk megüli vállamat,
Mint titkokat sohajtó keleti bús madár,
Kinek testvér-csapata ki tudja : merre jár.

Hulló felhőrongyok mint sasok úgy szállanak.
A végtelenbe mélyül minden csöpp pillanat.
Az idők bús folyama, fagyott jég, állva áll,
Tükrében nézi arcát a csontfejű halál.
A hallgatás tornyában nem kondul szélharang ;
Fogyó, homályos színek árnyéka pangva pang.
A tünődés vak ősze az égküszöbre ült,
Valami távol erdőn riong tündéri kürt.

Valami köd-börtönben már halva áll a Nap,
Körülte felhőrongyok sasokként szállanak.
A magasságos Isten alszik milliom éve,
Az ezredek ráhullanak, gyümölcsök túl megérve.

Megállt véres futásán a zajos Történelem,
 Jövőbe folyt a múlt és kettévált a jelen.
 Az egyik ága lenn suhan a néma föld alatt.
 A másik viasszasodrón tegnap felé halad.

A Hold halottas arca ködhullámokba ring,
 Bukdácsol a homályban, mint elmúlt álmaink.
 Olyan, mint kiterített lelkem a gyászpadon,
 Magammal együtt sírván esengőn siratom.
 Gyászomtól gyászfeketén hullnak a csillagok,
 Csak a reménytelenség északfénye ragyog,
 Úgy függ a végtelenben, mint színpad bársonyos
 Bordó függönye, mely vért és vak gyászt bíboroz.

Ezüst testén gyöngyökkel behintett dús karing :
 Ki jár áldozó papként az égben odakint ?
 Világokat lóbál meg, mint füstölő kehelyt.
 S egy-egy csillagot, mint aranyrózsát hullón leejt.
 Az Öreg Isten az tán, az ébredő király,
 Most a halott világot tán beszentelni jár,
 S aztán lehúny dicsően, mint végső égi fény,
 Es új világot alkot, álmodva, tört hitén.

A mennybolt megölt papja, világotár előtt,
 Vérével bíborozza a hófehér szemfedőt.
 Fehér-piros nagy rózsák pehelyként hullanak,
 Bebársonyozzák halkán leomló vállamat.
 Hull, hull az égi rózsák hó-árja álmul,
 Köztük nagy sejtelemnek ködárnya átvonul,
 Álmodtuk ezt a létet — s elmulunk véle, mint
 Az elkiáltott szó kihál, örök törvény szerint.

S kit valami vak örült rajongásból lelőtt,
 Halott világunk keresi a rejtő temetőt.
 Leszállani sírjába unszolja nyugalom,
 Hogy újra álmodják majd egy újabb hajnalon.
 — Én sem tudom : ki voltam ez álm keretében,
 Ki volt apám, ki volt anyám, ki volt kis drága népem.
 Sejtelmek múltó kürtszava hangzik olykor felém,
 Ahogy ülök magányom hamuszín szigetén.

SZEMLE.

Egy év magyar drámatermése.

Jelentés az 1941. évi Vojnits-jutalomról.

Vojnits-jutalmi bizottságunk jelentései most már évek óta nagyon nyomatékosan és illő méltányossággal szoktak utalgatni a színházak művészi munkáját megnehezítő rendkívüli körülményekre. A legutóbb lezárult évadot bizonyára fokozottan megilleti ez a gyöngédség. De siessünk hozzátenni, hogy csak az irodalmi iránytűnek hol tompa kábulatban, hol beteges kapkodásban nyilvánuló tétováságát szükséges vele mentetegnünk: az anyagi mérleg nyelve kedvező eredményt mutatott. A magánszínpadok nagy kockázattal dolgoztak, de a közönséget a szigorúbban vett ügyvitelen túl hovatovább egész életműködésükre kiterjedő hivatalos — sokszor igen bonyolultan hivatalos — gondviseletnek sem sikerült tőlük elriasztania. Igaz, hogy óvatosságuk ritkán emelkedett a filmvígjátékok irodalmi igényei fölé s a közönség igényesebb része alighanem sokalta is ezt az óvatosságot, de azért a pusztán szórakoztató hivatást a kedvelt mozicsillagoknak ez a háromdimenziós tündöklése is tökéletesen betöltötte. Legfeljebb az okvetetlenkedő drámai és játékszíni kritikát nem győzte meg eléggé a felől, hogy színházi kultúránknak amnyit emlegetett újjászületése éppen ebben az irányban volna remélhető. Az *ilyen* általános virágzásban a művészet fája akár ki is száradhat.

Eszteendeje — még csak rebesgetések alapján — azt a gyanúnkat hangoztattuk, hogy a Belvárosi Színház szép multját színháztörténeti multtá magasztosulás veszedelme fenyegeti. Azóta a meghitt kis színpadot háborús filmhíradó vászna fődte el, viszont egy merőben vetítés céljára szánt új helyiséget színházi vállalkozás otthonává jelölt ki a nehezen megérthető bölcsesség. Madách Imre nagy nevét írták a kapuja fölé, s így esetleg műsorától remélhettük azt a mélységet, melyet szerencsétlen színpada annyira nélkülöz. Móricz Zsigmond *Kis-madár* című népi életképével avatták fel. Ez az izmos tehetségű, egyéni hangú író mindig kárát vallja, ha dramaturgiai gyámolítás nélkül bocsátják a deszkákra. Ezúttal pedig különösen nem vetett számot az itt elengedhetetlen követelményekkel. Nyersen, sőt vas-kosan rajzolja a falusi koldúsínséget, azután szinte vérbeborult szem-

mel a módos, zsíros parasztok kasztját, melyből a nagygazdánévá lett zsellérleány visszamenekül régi szeretőjéhez a «szép szegénység»-be. Minden, ami történiék, a felvonásközökben történik, a színen csak a visszhangját halljuk, de azt azután fülrepestző veszekedések, hihetetlenül durva bestemmiázások áradatában. Fülöp király úgy szerette a spanyolt, ha büszke. — népi naturalista írónk a magyar parasztot úgy, ha állatian önző és megdöbbsentően mosdatlan szájú. A kellőképp össze nem hangolt új színészgárda sem birkózott meg evvel az örömtelen feladattal, s a színháznyitó darab előbb levitézlett, semmiút a soron következővel elkészültek volna. Ekkor a Nemzeti Színház egyik huzamos népszerűséggel kecsgető újdonságának engedték át a teret, s ez ott is ragadt az évad végéig, amikor már csak egy harmadrangú bécsi operettel látták jónak előállni — Madách Inre nagyobb dícsőségére.

Sikert sikerre halmozott a két portán játszó Magyar Színház. Paulay-utcai kamaraintézetében hű maradt az utóbbi évek során vas-következetességgel tanúsított tartózkodásához mindattól, ami a könnyű emésztést megzavarhatná. Éri-Halász Inre, Török Rezső, Vaszary János kipróbált konyhaművészei annak a bohózati műfajnak, amelynek termékei színpadon éppúgy felszolgálhatók, mint filmburleszk formájában. Rendszerint meg is teszik — akárhányszor éppenséggel oda-vissza — ezt a valóban kurta utat a kétféle népelelmezési intézmény között, s ha történetesen az Andrassy-színházat alakítanak át mozivá, közönsége zavartalanul járhatna bele tovább is — ugyanarra a táplálékra.

Az Izabella-téren nemesebb hagyományok csigázzák fel a színházi bíráló várakozását. Fájdalom, magát a színházat ebben az idényben nem túlságosan kötötték jobb hagyományai. Vaszary Gábor évadkezdő darabja — *Az ördög nem alszik* — másfél felvonáson át vígjátéket építget, egy kissé a *Makrancos hölgy* ősi fundamentumára, azután egy garasos kísértetesdivel átesap a harsogó bohózatba. Ugyanígy ellaposodik Barabás Pálnak az évadvég előtt bemutatott, nem éppén ügyetlen, de példásan középszerű műve is, a *2000 pengős férfi*. Mind a kettőre bőven akadt közönség, de olyan özönével mégsem, mint az ütőkártyául kijátszott, a földszintre csalogatott karzat izlését kiszolgáló operettnek végeérhetetlen előadássorozatára. Ez az újabb jobbra irredenta vitézkötéssel borított műfaj, melynek méla honfibuja kitűnően megfér a legkülvárosibb sikamlósságokkal, állítólag a magyar feltámadásba vetett hit ébrentartását célozza...

Ennyi hangos diadal között szerényebb, de tisztességes sikerült a Magyar Színház egyetlen komolyabb szándékú újdonságának,

Fekete István *Hajnaldik* című drámájának. Ez is az időszerűséggel vet számot, de nem olcsó számításból. A magyarok és románok két évtizedes áldatlan sorsközösségéből adódó összeütközést egy származásánál fogva mindkét félhez szító nagyváradi orvos emberséges érületében tárja elénk, demagóg irányzatosság nélkül, becsületes írói eszközökkel; s ha ezeknek a színpadon egyelőre még nem korlátlan ura is, alakjaimak szembeállításából a drámairói érzék sem hiányzik. Kár, hogy a magyarság felszabadulásának zárómozzanataiban ő sem szabadul némi színpadi szólamosságtól.

Legrangosabb magánszínházuink, a Vígyszínház, most is megtartotta vezetés szerepét, melyet — mint láttuk — különösebb erőfeszítéssel nem is igyekezett tőle senki sem elragadni. Hanem ezt a vezetést is egy idő óta valami érezhető vezetettség bénítja, mintha az iránytű égtájtát tévesztett volna. Túlzott óvatosság jellemezte a műsort bármiféle bátrabb, vagy akár csak szokatlanabb kísérlet vállalásában, ezzel járt az itt máskor ritkaságszámba menő felújításoknak feltűnő száma, ezzel az operett- és kabaréesték aránytalan térfoglalása. Maga a művészeti igazgató, Harsányi Zsolt is csak legsúlytalanabb hangján, előbb enyhén rózsaszínű, majd meg elzsongítóan fehér operettel kért szót, hol egymagában, hol Hunyady Sándor társaságában. Az ilyesmi itt — bármily kellemes tálalásban — azelőtt inkább csak a nyárba hajló szezonvég alkalmi szabadalmát élvezték. Ezeket s két érdekes angol újdonságon kívül magyar szerzőnek csak három ízben tártak ajtót, nem éppen hosszú vendéglátásra. Vaszary Gábor itt sem volt rosszabb — igaz, hogy jobb sem — önmagánál, itt sem terhelt meg senkit különösebb mondanivalóval, bohózatának rejtélyes címén kívül: *A szőkékkel mindig baj van*. — ami különben magából a daraból semmiképpen sem derült ki.

Imocent-Vincze Ernőnek szépen hangzó és finom technikájú színpadi fordítások alapján előnyösen ismert neve egy *l'admadár* című vígjáték színlapján jelentkezett először önállóan. Ez az önállóság nem bizonyult túlságosan erősnek: repülőgépes darabja kevéssé emelkedett a vígjátéki sablón fölé. Egy jelenetének mégis igen rokonszenves emléke él bennünk, annak, ahol a fészkből kikíváncozó fiatalasszony — a «vadmadár» — kelepcebe esik, első szerephez bölcsőhelyének rátamadó emlékei között; ennek — őszinte líráján túl — drámai hőfoka, színpadi felkészültsége is figyelemreméltó.

A lírai gyónókedv meleg áradása táplálja Heltai Jenőnek *Egy fillér* című szimbolikus álomjátékát is. Egy megbocsátó bölcseséggel emelkedett, szeretetre és iróniára egyaránt fogékony művészlélekből fakadt ez a vallomás a világi élet értékéről, lázongás és megbékélés, önzés és szolgálatosság földet-egyet szembeállító örök tusájáról. A lelki-

ismeret tragikus víziói hánykolódnak benne, ezekkel néz farkasszemet pályája alkonyán az író, a józanul szemlélt realitásnak meg a látomásos pokolnak képeit váltogatva kétfelé tekintő színpadán. A részletek leleménygazdagsága, az ötletek költői finomsága sem takarja el egészen a szerkesztő kéz némi bizonytalanságát, a kapcsolásnak helyelközzel szembeszökő lazaságát, amire a fantasztikum szolgálatában mindig eléggé gyámoltalan vígszínházi játéktílus kelletténél erősebben is rávilágított. De még így is ennek a drámai költeménynek bemutatása járult hozzá legnyomósabban a színház ez évadbeli magyar műsorának rangemeléséhez.

A Nemzeti Színház a maga viszonylagos anyagi gondtalanságával s hovatovább sikert, bukást egyformán elsőpró bérleti rendszerével meglehetősen mentességet élvezett az idők megnehezült járása alól. Hanem azért — s ez éppen nem holmi egyéni vádaskodás, hiszen már évadzárultával nem egy bírálótársam hangoztatta — az idők vihara valamelyest így is besűvített az újdonságműsor hazai hányadába. Schöpflin Aladár kemény kifogással illette a dilettantizmus aggodalmatkelő elharapódzását; pedig — írta — «dilettánsból sohasem lehet művész, a dilettáns csak árthat, a színpadon még jobban, mint a könyvirodalomban.» Becsvágnak és képességnek ezt a jellegzetes aránytalanságát a bemutatott kilenc magyar darab közül hármon — valóban nem volt nehéz megállapítani. Ezek egyikének, a *Fülemüle* című, Arany humoros költeménye nyomán írt furcsa parasztoperettnek szerzője, Szabados Árpád, még Hevesi Sándor régi kamaraszínpadán némi figyelmet keltett egy szenvedélyes jelmezes játékával. Most valami példátlan műfaji zagyvalékot tálalt fel s még hozzá a dárídó vigalmi adóját Arany Jánoson kívánta behajtani. Ezért a blaszfémiaért az írón kívül bizony a színház is felelős.

Évadnyitáskor egy eddig ismeretlen szerző, Eszterhás István, fűjt bele *Döbrönte kürtjébe*, tele tudóval, de gyakorlatlan lélekzetvétellel. Egy-szuszra a magyarság ezeréves határvédő hivatását akarta felmagasztosítani, ködös szimbólumain is átérezhető sűrű célozgatásokkal a mai állapotokra. Nyelve is rokon a korszerű vezércikknek hangjával: bizánci dalnoka — Jeruzsálemi Endre korában! — arról áradozik, hogy a görög flottának nem tudom hány «egysége» futott ki a tengerre... Az ilyen középkori rádióközvetítés valóban csak ajtószámot tévesztve kerülhetett a Nemzeti Színház falai közé.

Az évadberekesztő darab pedig, Fejérvízi Béla *Flescrélt rőlegénye*, nyilván csak úgy, hogy a kötelező művészi mércét pillanatnyilag nem bírták kézhezkeríteni. Ez az «erdélyiség» ajánlólevelével jelentkező író Herczeg *Ocskay*-jának kuruc-bánata, százesztendő rémdrámák nyiltszíni akasztási jelenetei, és Flers és Caillavet bohózatainak háló-

szoba-fordulatai között csónakázik, valami felelőtlen vadevezős buzgalommal.

Anyagában, megmunkálásában, írói ízlés dolgában jóval örvedesebb, technikailag is igen talpraesett újdonság volt a *Vidám szüret* című zenés játék. Asztalos Miklós ügyes Lope de Vega-átdolgozása, Liszt Nándor csillogó rímeinek köntösében. A *Király és pár* címmel valaha nálunk is játszott spanyol vígjátékból tarka-barka magyar szembekötösdí lett, valahol az operett határsávján, kellemes komikai jelenetek színes forgataga. A *mai* Nemzeti Színházból mindazonáltal inkább apáink idejére mutatott vissza: ennek az épületnek Népszínház-korabeli történelmi tárgyú vaudeville-jeire.

Komoly mondanivalóval jelentkezett s ennek közlésében is bizonyos színpadi rátermettséget mutatott Kovách Aladár drámája, a *Téli zsoltár*. Apáczai Csere János tragikus életét vitte színre, attól fogva, hogy Hollandiából hazatérve csalódások, áskálódások, hatalmi erőszakoskodások martalékává lesz, a fájdalmas sűrűséggel ismétlődő magyar Prométheus-sorsok egyik legvadolóbb emlékü hordozójává. Azt mondhatnók ugyan, hogy a tragikus élet nem okvetlenül jelent egyet a belőle fölépíthető tragikai műalkotással, mint ahogy ebben a gondosan szerkesztett darabban is több a pusztán eseményes, mint a valóban drámai fordulat, — de még így is méltánylást érdemel a fiatal szerzőnek íróhoz méltó becsvágya és fejlődése iránt figyelmet keltő színpadi készsége.

Éppen ennek a különleges adománynak, a biztos színpadi tájékozódásnak fogyatékán múlt, hogy a Székelyföld legkülönb mai költője, Tamási Áron, ezen a talajon idáig tartósabban nem bírta lábát megvetni. Most, harmadik színművében, a *Vitéz lélek*-ben, nagy lépéssel jutott közelebb ahhoz, hogy a drámai műfaj megújítására irányuló makacs és egyéni erőfeszítését sikerre vigye. Az erős hit építő erejéről mond benne példázatot, misztika felé hajló legendai elemeknek és a csodák világával érintkező népmesének naív egymásbaöltésével. Egy régiebb novellájából már ismerősünk a szamaras székely legény, aki az önnegtagadó, szívós munka szimbólikus állatával felküzdí magát siralmas elesettségből. A világi életrealitáság verejtékes útja fölött itt, ebben a legújabb drámájában, egy tisztább, sírontúli világban való hit csillaga is ragyog, ennek szívreható jelképe a vívódó székelvény lelki mátkasága az öreg Ambrus gazda elhalt leányával. A bonyodalom azután abból támad, hogy a fiú belészeret a fanyar sorsában is édes mosolyú földi leányba, Borókába. De állhatatos hite még erről a boldogságról is lemondásra bírja, s ennek a megronthatatlan hűségének fejében virrad rá végül a mese mirákulumszerű elégtétele: égi és földi szerelmének váratlan azonosulása. Önkéntelenül is Babits Mihály

gyönyörű versszakára kell gondolnunk : «Nem szánom én az ostobát, kinek üres a mennyek boltja : ki méltó látni csodát, az a csodát magában hordja.»

Tamási ezúttal érezhetően kemény korlátok közé szorította meseszövvő képzeletének, írói nyelve díszítő hajlamának azelőtt nem ritkán parttalan áradását, de ez a művészi sűrítés csak javára, üdvös fokozására válik megvesztegető egyéni zamatának. Szimbólumai most sem mindig ágyazódnak be tökéletes szervezéssel a néha inkább csak költői szeszélyek kaptatóján haladó cselekvénybe, de ez a költői csapongás olyan lelki mélységek fölött jár, hogy minden okunk megvan örömmel követni a nemzet első színpadán.

Mérsékeltbb örömmel üdvözlöttük ugyanitt Bókay János újdonságát, a *Négy asszonyt szeretek* című komédiát. Ezzel a műfaji megjelöléssel a szerző — ahogy vallomásában mondta — arra az ősi, valódi buffonériára kívánt utalni, amelynek harsány kacaja egyszersmind szöges ostor is, s ahol a bohóc fintorát a fájdalom torzítja el. Minderről maga a darab kevésbé tanúskodott. Űgyes, de egészen kabarédeszkákon nyugvó ötlet-építménye épp úgy nem sejtet semmiféle mélyebb talajba lefektetett alapokat, mintahogy elmésen csipkedő párbeszédei sem képesek akárcsak pillanatnyi, helyzeti hitelt is teremteni az itt-ott komolykodon beléjük csempészett életfilozófiai és erkölesi tanulságoknak. Négy asszonyt — feleségét, kedvesét, gépirókissasszonyát és cselédjét — szerető hőse a világ legártatlanabb poligám férje, mert mind a négy asszonyt a tulajdon hitvese egyesíti magában. Négy jellemet, — vallja az író : igazában csak négy hálás szerepet, — állapítja meg a nehézzvérű kritikus, aki váltig azt gyanítja, hogy itt a *Herczeg Utolsó tánc*-ának parádés *kettős* szerepében emlékezetes diadalt aratott nagy művésznőt akarták egy még parádésabb *négyes* színészi feladatban csillogtatni. Leghíresebbé az a jelenete lett, ahol kétszólamú, indulatos *pour-parler* végén önmagát utasítja ki a lakásból. De még erre a leleményre is emlékezünk Molière *Képzelt beteg*-éből : az orvostanárr tógájába bujt szobalány ugyanezzel a fogással mesterkedik.

Tavaly Bókayt tüntettük ki a Vojnits-éremmel. Jutalmazásra javasolt művében a jelentés örömmel mutatott rá a magasabbrendű szellemre és eszközökre, arra a nagy lendületre, amellyel benne az író a színpadismerettől a drámaismeret felé közeledett. Mostani sikere alig maradt mögötte a múlt évinek, új darabját kölesön-színházba kellett, vinni, s ott másfélszáz estén át vonzott közönséget, három legelsőrangú, egytől-egyig Greguss-koszorús színművésznők szerencsés csillagképe alatt. Csak a bírálókat kénytelen adós maradni tavalyi megállapításával hogy «a színpad nyereségét itt az irodalomé is megfejele.»

A Nemzeti Színház kamaraszínpadán évadnyitáskor elsőnek Galamb Sándor jutott szóhoz *Sorompó* című drámájával. Korosodó egyetemi tanár-hőse, fiatal felesége mellett, a tudomány és az önzés korlátjával kívánja magát elzárni a kortól, sőt magának az életnek örökösen megújuló áramától. De sorompóját könnyörtelenül lerombolja az asszonynak váratlanul megjelenő leánykori szerelme, akiben a tudós nemcsak lázadóvá önállósult tanítványára ismer, hanem ugyanakkor vetélytársává lett törvénytelen fiára is. Galamb gondosan, ritka formai szigorúsággal és zártsággal szerkesztett drámája a korok összeütközését erős dialektikai készséggel érzékelteti. Kár, hogy a megoldást mégis a legkimódoltabb indítékból, apa és fiú szerelmi szembekerüléséből sarjastja, s az apának lélektanilag nehezen elfogadható önfeláldozásával hibázza el. A túlságos kiszámítottság — mint annyiszor — itt is éppen a lényeg körül véti el a számítást.

Három héttel később új szerző mutatkozott be a Kamaraszínházban: Márai Sándor. Megkülönböztetett érdeklődés fogadta, mert irodalmunk más területéről komoly rangot, megszolgált tekintélyt hozott ide magával. Írói komolyság, odaadó szolgálat tekintetében valóban nem is bocsátkozott itt sem alkuba a színházi közönségnek állítólagos szórakozásvágyával, az élet nagy kérdéseitől való idegenkedésével. Beszélni mert — mégpedig áradó bőséggel, a nyelvnek regényeiből ismert választékosságával — ugyanazokról a lelki problémákról, amelyek könyveiben is foglalkoztatják: szerelemről, halálról, asszonyi boldogságbrándról és férfiúi hivatásválságról. Ha a színpad különleges stílusesszüközeit hiánytalanul idáig talán még nem hódíthatta meg, azzal tért ki az ebből adódó nehézség elől, hogy lehetőleg igen kevés élt ezekből az eszközökből. Az eseményeknek valóságos torlódását úgy szorítja össze térben és időben, hogy az állandó feszültség nem is magukban az eseményekben, hanem ezeknek a szereplőkre gyakorolt hatásában halmozódik fel, s az ő lelki ráfeleléseikben robban. A végtelenül, szinte a puritánságig egyszerű szerkesztésmód a párbeszédben is sokszor csak mintegy monológokat állít szembe egymással, a döntő dolgok első sorban az értelem megrázkódtatásaiban, mindenestre egészen a gondolatok küzdőterén teljesednek ki.

Kaland a dráma címe, és kalanddá, testi és lelki összeomlás halálos kalandjává keseredik és komorodik benne minden, amit alakjai — egyáltalában nem kalandor-lelkek — kivított életeredményüknek gondoltak vagy elhibázott életük jóvátételének szántak. Orvosprofesszor-hőse pályája ormán veszi el feleségét és hivatásába vetett hitét. Fiatalkori munkatársa szemére lobbantja tudósi «árulását» az érvényesülés és polgári jólét zsoldjában, amelynek áldásaival ifjú, az arany-

kalitkából szabad ég alá vágyódó feleségét kívánta elárasztani. Megtudja, hogy hitszegése fejében éppen annak részéről bűnhődik árulással, akiért igazabb énjét megtagadta; megtudja, hogy legbizalmasabb tanítványa fordul ellene az asszony oldalán; s megtudja azt is, hogy az élete boldogságáért lázadó szerencsétlen nő halálosan beteg. Az orvosérj a maga férji megalázottságában a kegyetlen orvosi vizsgálat során a minden egyéni bántódást elnémitó, félelmetes végzetre döbben reá. Mi lehet itt a megoldás? Márai az elképzelhető, különféle, de egyformán «irodalmi» heroizmusok helyett a legemberibbet választja: az ő Kádár Pétere maga is a végzet mellé áll, az utolsó, borzalmas «kalandot» odaajándékozza a fiataloknak, a gyanútalan asszonynak siralomházi vigaszul, a titokba kegyetlenül beavatott tanársegédnek keserű vezeklésül. Gyöngédségnek és ítélkezésnek valami rejtelmes, az ösztönélet mélyén egymásbaindázó kettős gyökeréből hajt ki ez a nyomasztó drámai *execunt*, egy kissé a Márai írói egyéniségétől éppen nem idegen fölényes ironia szellemében.

A színpadi kábítgatásnak, főlshímes hatáskeltésnek régi gyakorlatú bemfentesei közé evvel az itt még kezdőnek számító új szerzővel gondolkodni s a gondolatok gyökeréig ásni szerető író köszöntött be, tudomást sem véve arról a műfaji hanyatlásról, mely állítólag a közönség elolesósodott ízlésének számlájára irandó. Ambrus Zoltán egy bosszús óráján már a kritikusokat is a vádlottak padjára ültette, akik szerinte maguk is egyre buzgóbban kezdenek ásitozni, ha a színpadon huzamosabb ideig értelmes dolgokról beszélnek. S most mégis az történt, hogy a bíráló szinte örömtüzeket gyujtott a megtért Melpomené tiszteletére, a közönség pedig immár egy álló esztendeje áhítattal figyeli egy fegyelmezett s a tulajdon színvonalát kényesen őrző író szavai mögött a sors sötét szárnyának suhogását.

Márai színművében mi — éppen nem utolsó sorban — a műfaj megújulásának ezt a biztató jósjelét is méltányoljuk, az «öncélú színház» tévtanával szemben újabb igazolásául annak a makacs meggyőződésünknek, hogy a színház igenis a drámáé, a dráma pedig az irodalomé.

Bizottságunk — Szimyei Ferenc rendes tag elnöklete alatt Alszeahy Zsolt levelező tag s a jelentéstévő — ebben a meggyőződésben terjeszti a Tekintetes Akadémia elé azt az egyhangú javaslatát, hogy a Vojnits-jutalomnak ez évre esedékes érnével Márai Sándor *Kaland* című drámáját méltóztassák kitüntetni.

Rédey Tivadar.

IRODALOM.

A kisebbségi élet hatása a magyarságra.

Gróf Esterházy János két előadása a debreceni nyári egyetemen.

(A debreceni nyári egyetem előadásai I. Debrecen, 1911. 20 l.)

Aki valamikor a szükséges adatok birtokában meg fogja írni a trianoni békeparancsban lassú, de biztos elsorvadásra ítélt magyar nemzetnek — beleértve az ú. n. utódállamokban élő magyar kisebbségeknek — az első bécsi döntésig (1938 november) terjedő húszéves történetét, annak emelkedett sorokban kell majd méltatnia Esterházy Jánosnak az elszakított felvidéki magyarság érdekében kifejtett munkásságát. Az átlagot messze meghaladó műveltsége, politikai érzéke, józan tárgyvilágossága, az igazi emberi értékek iránt tanúsított megbecsülése, a nemzetekben, népekben rejlő történeti erőket helyesen megítélő képessége, kemény magyarsága, szókimondó bátorsága avatták őt 1932 óta a ma Tótföldön élő, százezernyi magyarság hivatott vezető egyéniségévé és egyszersmind a kisebbségi kérdés egyik legkitűnőbb szakértőjévé, akinek szavai nem is olyan régen figyelmet keltettek a Kárpátok medencéjén túl, Belgrádban, Bukarestben, Prágában és Genfben is.

A kisebbségi kérdésben, amely a párizskörnyéki szerencsétlen békediktátumok rendelkezéseinek fenntartására alakult kisantant-államok kormányzati rendszere folytán Középeurópa nyílt sebévé üszkösödött, nem ködös elméletekből levont álláspont irányította Esterházyt, hanem az élet maga s a cseh-tót gyakorlattal szemben az ezeréves magyar nemzeti politika hagyományaihoz való ragaszkodás, a napjainkban annyiszor idézett szentistváni gondolat, úgyszintén azoknak a változásoknak éles megfigyelése, amelyek a politikai hatalom birtokába jutott korábbi nemzetiségek és a kisebbségként élő magyarok lelki világában végbementek.

Nemzetünk jövője szempontjából alig követhetnénk el nagyobb bátorságot, mint akkor, ha e változásokról egyszerűen nem vennénk tudomást.

Az első, amiről egy pillanatig sem szabad megfeledkeznünk,

az egykori kisebbségi sorsból országkormányzó tényezőkké vált oláhok, szerbek, tótok önérzetének mámoros megduzzadása, túlzó nacionalizmusa s kisebbségeikkel szemben minden elnemzetietlenítő eszköz alkalmazására kész sovinizmusa.

A másik, hasonlóan fontos változás magyar és magyar között támasztott különbséget aszerint, hogy az anyaországnak vagy valamelyik «utód»-államnak volt polgára. A nemzeti életének bár korlátolt — trianoni — teljességében élő csonkaországi magyar annak tudatában rendezte be életviszonyait, hogy az államhatalom minden szerve az egyetemes nemzeti célok keretén belül az ő egyéni, politikai, társadalmi, művelődési, gazdasági érdekeit is szolgálja. A kisebbségi magyar ellenben lépten-nyomon saját bőrén volt kénytelen tapasztalni, hogy országának, kormányának, törvényhozásának minden intézkedése, törekvése az ő magyar nemzeti léte, magyar nyelve, műveltsége, vagyona ellen irányul. A többségi magyar így megszokta, hogy mindent az államtól várjon. A nemzeti közösségből folyó kötelezettségeit alig ismeri. Tartósabb hazafias felbuzdulásra, áldozathozatalra kevésbé képes. Valóságérzéke gyöngye s ezért konzervativizmusa ellenére színes, tetszetős jelszavakkal, ígéretekkel könnyen félrevezethető. Vele szemben a kisebbségi magyarnak az önvédelemre kellett berendezkednie. Létének alapja, feltétele az összetartás társadalmi téren, a gyöngék támogatásából s a tehetősök önként vállalt áldozatosságából és a sorsközösségből táplálkozó egység. Nem hisz az üres ígéretekben, nem vár csodákat. Tudja, hogy csak a folytonos résenállás, az összefogás, kinek-kinek a maga helyén elvégzendő szorgalmas munkája, kötelességteljesítése hozhat eredményt.

A kisebbségi sors így új értékekkel, önmagába mélyedő, tette, áldozatra készebb, a nagy nemzeti érdekek iránt fogékonyabb szellemmel gazdagította a magyar lelket, melynek az újabb erdélyi irodalom termette meg eddig legszebb virágait, de biztosra vesszük, hogy az elnyomatás alatt testvéreinkben kifejlődött szellemi, erkölcsi, politikai és gazdasági képességek a jelenben folyó világháború lezajlása után jótékonyan fogják átjárni az egész magyar közéletet és ezzel eltűnnek a csonka-országi és az idegen uralmak alatt élt magyarok lelki arculatán két évtizeden át kifejlődött elütő vonások.

Helyesen jegyzi meg erre Esterházy, hogy «nagy hiba volna annak feszegetése, melyik magyar jobb, értékesebb, melyik szenvedett, túrt többet: az anyaországbeli, a visszatért vagy a még ma is elszakított sorsban élő? Ha magatartásunk és életformánk egybenmásban talán különbözik is attól a felfogástól, amelyet egyebütt követnek magyar testvéreink, ez a különbözőség sohase érintse a

lényegét és sohase válják sem hátrányára, sem kárára az egyetemes magyarság lelki és szellemi közösségének.

Nem kevésbé talpraesett az a megállapítása is, hogy egyes szomszéd nemzetek hazánkhoz került fajtestvéreinek sorsa «bizonyos vonatkozásban összefügg a szomszédos államokban élő magyarság helyzetével. Ezeket az összefüggéseket nemcsak a vezető államférfiaknak kell ismerniök, hanem szélesebb rétegeknek is, különben hiábavaló marad a körültekintő és jószándékú államférfiak minden törekvése, amely a nemzetiségi békét szolgálja». Mert «sem gyűlölettel, sem erőszakkal nem lehet a nemzetiségi kérdést megoldani. Intő példa erre első sorban Cseh-Szlovákia». Továbbá: «Ha a magyarság meg akarja tartani vezető szerepét Középeurópában, amire számánál, erejénél, kvalitásainál és államalkotó képességeinél fogva hivatva is van, akkor olyan légkört kell itt teremtenie, amely kizárja a gyűlöletet, féltékenységet és biztosítja a különböző nemzetek között a békés együttélést... A szentistváni Magyarország a Duna-medencének olyan geopolitikai egysége, amely lelki és gazdasági egységet is létesített az itt lakók között. Ennek a helyzetnek minden következményét vállalnunk kell, még ha ezek a következmények néha meg is bolygatják kényelmünket!... Mert a «szociális igazságon felépült, gazdaságilag és katonailag erős, társadalmilag kiegyensúlyozott Magyarországnak mindig meglesz a tekintélye és vonzóereje a Duna-medence többi nemzetére, amit semmiféle ellenséges propaganda nem tud ellensúlyozni».

Amilyen nagyvonalú az a kép, amelyet Esterházy a magyar nemzetnek Középeurópában betöltendő szerepéről vetít elénk, hasonlóan rendkívül figyelemreméltó mindaz, amit a visszakértelt felvidéki magyarság sorsáról és lelki átalakulásáról, valamint az 1938 novembere óta Tótföldön maradt testvéreink politikai, kulturális és gazdasági helyzetéről mond.

Két évtizedes trianoni nyomorúságunk s a felvidéki magyarság összehasonlíthatlanul súlyosabb szenvedései után, a harmadik esztendeje folyó háború borzalmai közepette jól esik olvasnunk Esterházy grófnak következő záró szavait:

«Mi hinni akarunk és tudunk az ember magasabbrendűségében, amely magasabbrendűség csak az isteni igazságok felé irányíthat minden emberi törekvést. És mert ez a hitünk megdönthetetlen, azért mostani megpróbáltatásunk idejében is bizó lélekkel tekintünk jövőnk — a jobb magyar jövő elé!»

Ajánljuk a kis füzetet minden hazáját szerető magyar meleg nyelmébe!

Nagy Miklós.

Magyar könyvkiadás Moszkvában.

Balázs Béla: *Táborút mellett*. Gábor Andor: *Összegyűjtött költeményei*.

1940-ben Moszkvában *Nemzetközi könyvtár* gyűjtőcím alatt néhány magyar nyelvű kötet látott napvilágot. Az összefoglaló címből arra lehet következtetni, hogy a sorozatban minden nyelvű „emigrans” írók kötetei megjelenhetnek. A magyar kötetek hibátlan szedésben, jó papíron, kötve kerültek forgalomba. Van közöttük elbeszélés-kötet, vannak színművek, kettő pedig verses könyv. Ezekről szólunk. Ezekből a prózai kötetek iránya is megismerhető.

Gábor Andor régebbi verseit is összegyűjtötte. Van köztük *Dal a munka nélküli számára* (175. l.).

Olyan mostan minálunk a
Világ sorja, hogy nincs munka :
Lásd be, hogy ez így van.
Nincsen munka, nincs mit enned.
De egyebet nem kell tenned,
Csak látnod, hogy így van.
S hogy így is kell néha lenni . . .
Muszáj neked mindig enni?
Lásd be, hogy ez így van.

A kép másik oldalát pedig így mutatja a *Paloták előtt* c. vers (171. l.).

Disznó, hogy élsz? nem látsz mást, csak a vályud,
Csak bőfőgés a legszebb hangod is.
Széttiprod, a mi a csülköd alá jut,
Ha bármi szép is volt, ha bármi friss.

Mi fujjuk majd a végső konda-tülköt.
És szét fogjuk szabdalni hájadat.

Gyűlöli azt a világot, hol „legynás mellett a kórház és a Bank”, (179. l.), mintha egy új rend a testi nyomorúságot is eltörölhetné, s minden jóra fordulna, «ha tudod, hogy Lenin az igazi apád» (182. l.).

Balázs Béla már csak újabb, kint termelt verseit foglalta össze. Ő benne mélyebb és többoldalú lelki élet van s nem éri be pusztá szitkozódással. Meggyőződést keres megnyugtatósul, lelkiismereti háttért. *Hír* című versében ezt írja (5. l.) :

Mert éltémért felelni akarok.

Kerestem bírót tetteim fölé.

Azért gondoltam istent ki magamnak.

Felé kiáltván, süket hegy faláról

Verődött vissza visszhangos szavam :

Én rám saját sajtó ítéletem.

Most szeretnék a párt színe előtt

Az egész proletáriatusnak felelni.

Ebben nyugtalanság érzik, mely megnyugtatót keres önmagának. Hozzáköti életét a hajó árbocához, amely ragadja.

Voltam, vagyok. leszek internacionalista :

Földönfutó és gondolaton álló.

De jaj, ha elvesz, a mi meg se volt még.

Még árva se, még száműzött se volnék.

(*Házám.* 8. l.)

Ilyféle kétségeit azzal igyekszik eloszlatni, hogy belelovalja magát hiedelmébe.

Majd ha világ tüzen gyujthatod dalod.

Maradék életed egy hajítással

Odaadhatod.

(*Addig.* 21. l.)

Igazolni akarja magát és lelkesíteni. Az *Emigrációs karácsonyi ének 1939-ben* (6. l.) így szól :

Magyar éjben téli szél vág.

Idegenek voltunk s árvák.

Azért kellett útra kelni.

Házunk hagyni, hazánk lenni.

S azzal biztatja magát :

Gyujtogató szívek gyúltán.

Kommunista hadak útján

Honfoglalni hazatérünk...

Maga-biztatásra nagy szüksége is van, mert megvallja : «Gyakran epeszt a honvágý fulladásig».

Biz orosz táj ez : fehér éjszaka.

Ismerős mégis a bodza szaga.

(*Bodzavirág.* 13. l.)

Sokszor jut eszébe Szeged, a Tisza partja, a budai dombok.

Intenek felém
 S a szívem fájva,
 Keresve reszket delejtű hegyén :
 Hol a hazája?
 Végül megáll és biztosan mutat
 Egyszerű tájra,
 Egy tiszaparti akáca alatt
 Fekvő diákra.

Valóban két lélek él ezekben a versekben. De írójuk minden áron meg akarja győzni magát, hogy kénytelenség volt elhagynia az országot, holszületett. Okfejtése, míg *Május elsején* házat díszíti Isztra városában, ide megy ki (14. l.) :

— Csodálatos dolog!
 Hogy az én házam ez, melynek tetejében
 Lám, vörös zászlóval, hűs szarmata szélben
 Boldogságom lobog.

— — — — —
 — — — — —
 Hát nem gyanús volt-e a tulajdon tető.
 Becsületes munkán meg nem szerezhető...

Elmondja : szomszédjának apja meghalt azért, hogy

itt oly világ lehessen,
 Keze munkájával házat szerezhessen
 Az ő fia majdan.

Azért is a szomszéd apja halt meg, hogy ő a maga kertjében könyvet olvashasson, Szovjet-aeroplának zúgása közben. Innen üdvözli a spanyol forradalmat ; az ő öröme legyen tanú rá :

Van ilyen boldogság itt Szovjetországon,
 Ezért verekedtek!

A vers írója, úgy látszik, azt hiszi, hogy Magyarországon nem szerezhethet házat sem író, sem munkás, s hogy ezért harcokat kell vívni, apáknak elesni. Szembekötös játék ez a valósággal, az ideologia kedvéért. Annyi bizonyos, hogy e nélkül az ideologia nélkül odakint nem szerezhethetne házat s úgy látszik, éppen a ház adja meg tépett lelkének a megnyugvást, mintha vele olyat ért volna el, ami itthon elérhetetlen.

Racine regényes életrajza.

Kerékgyártó János: *Bábok vagyunk*. Racine [élete]. Budapest, 1941. Singer és Wolfner kiadása. 388 l.

Racine születésének háromszázadik évfordulója nem hozta meg a magyar nyelvű Racine-életrajzot, de sugallt egy életrajz-regényt, amely két évvel a tricentenarium után jelent meg.

Kerékgyártó János regénye majdnem pótolja a tudományos biográfiát. A szerző lelkiismeretesen mérlegelt adatokra és elég széleskörű olvasottságra támaszkodva írta meg hősének élete folyását. Van érzéke az emberjellemezés és korfestés iránt. Alakjainak lelki vizsgálatában ha nem hatol is mélyre, de élesen és elevenen tud jellemeket körvonalozni. Korrajza is szinte hibátlanul találó, csak a XVII. századnak a modern szociális felfogás alapjáról való bírálata hat kissé erőszakosan.

A könyvnek voltaképpen két főalakja van: Racine és XIV. Lajos. A nagy költő lelki fejlődését Kerékgyártó biztos vonásokkal rajzolja elénk. Megmutatja a Port-Royal hatása alatt növekedő ifjút, aztán a nagyvilági élet zajában, a szép asszonyok körében, a versailles-i udvar fényében, a színpadi sikerek és bukások változatos sorában sürgölődő férfiút, majd végül a janzenista eszmék komorságához való visszatérés éveit. Kerékgyártó, nagyon helyesen, a világi élet korszakának rajzában sem ejti el Racine lelki fejlődésének bonyodalmában a vallásos fonalat. Bemutatja időnként való sejtelmes megrezzenéseit, fel-felfakadó büntudatát. Így az újra való megfordulás nem érint bennünket készületlenül és nem hat lélektanilag valószínűtlennek. De hősének fejlődésrajzában nemcsak erre a fővonalra van gondja. Bemutatja imbolygását a különféle korhatások között és érzékeny, kissé szeszélyes idegzetének szüntelen hullámzását.

XIV. Lajos arcképe is sikerült írói munka. A nagy *embert a király* minden szaván, minden tettén keresztül éreztetni tudja az író. Erős politikai érzék, messze távlatokat átfogó tekintet, férfias szívósság, imponálni tudás, a magatartás fölénye, finom modor és emberies szív ennek a nagy uralkodónak kiemelkedő vonásai.

Íme, milyen érdekes szavakkal állítja szembe a költőt és a királyt: Racine «tudja magáról, — Versailles-ben senki sem hinné el neki — hogy őszinte, mély szeretet fűzi uralkodójához. Mintha Lajosban megvolna mindaz, ami belőle hiányzik. Nyugodt méltóság, mértéktartó ész és erő, soha semmi viharosság, semmi véglet, semmi

fellengzés, és valami széles, az egész világot tömör életszemléletbe foglaló realizmus. Néha eszébe jut, hogy az emberek lelkükben nem mindig különülnek el nemek szerint, némely férfi benső összetételében sok a nőies vonás és fordítva. Benne is sok a nőies tulajdonság: ingerlékenysége, gyorsan változó érzései, hangulatai, a király pedig maga a megtettesült férfiaság. Platon csodálatosan szép mítoszára kellett gondolnia, a kétnemű emberekről, kiket valaha a ködös multban kettévágtak s mindegyikükből két ember lett: egy férfi és egy nő, s azóta sóvárogva keresik egymást.»

A többi történeti alak jellemzése is hű és érdekes. A főszemélyek köré sorakozik La Fontaine, Boileau, Molière, Condé herceg, Bossuet püspök, Du Parc színésznő, Henriette hercegnő, Montespan márkínő, Maintenon asszony és Racine felesége, Catherine Romanet alakja. Mindegyik éles profilt, egymástól jellegzetesen elváló pár vonást kap a szerző ecsetétől.

Kérégyártó esztétikai és irodalmi értékelése — ha sok újat nem tartalmaz is — de biztos, és Racine művei felől jól eligazít. Az egyes darabokat keletkezésük és színpadi bemutatójuk sorrendjében találóan jellemzi. Különösen szép annak megmutatása, hogy a *Phédra* mennyire a janzenizmus szelleme szerint készült alkotás. Nem értjük azonban, hogy a *Pereskedők*-ről miért szól olyan igen keveset s hogy a *Britannicus*-bemutatóról a közönség távolmaradását miért mellőzi, amikor pedig éppen ez a mozzanat a maga igen érdekes okával nagyon is kapóra jöhetett volna egy *regényíró*nak.

Annak is jól érti a módját a szerző, hogy alakjainak jellemére egy-egy kis jelenet által éles világosságot vetítsen. Hadd mutassunk be itten két ilyen kis tükörszilánkot, amelyekben a szereplő személyeknek karaktere híven verődik vissza.

Jean Racine a versailles-i palota lépcsőjén lefelé kíséri uralkodóját. «Kikanyarodtak a bejárat széles lépcsőjére. Jean arca idegesen megrándul, a kocsis, melynek az udvari szabályok szerint ott kellett volna állnia már a lépcső előtt, sehol sincs. A lakáj elfeledte volna a parancsot továbbítani? . . . Lopva a királyra néz: az nyugodtan beszél tovább Molière-ről és a vígjátékról. Jean azt találgatja magában, vajjon nem vette-e észre a kocsis hiányát, vagy nem akarja észrevenni? — Mikor a lépcső közepénél járnak, bekanyarodott az aranyos udvari hintó. A kocsis meglátta a királyt s vad iramban hajszolja a lovakat. Hátul a lakáj merev egyenes testtel, de reszkető ujjakkal kapaszkodik. Lajos ugyanazokkal az egyenletes lépésekkel megy lefelé a lépcsőn s Molière-ről áttér Boileau szatíraira. A két-ségbeesett iramban vágató hintó ugyanabban a pillanatban ér a

lépcső elé, mint a király az utolsó fokra. A halálsápadt lakáj még menetközben leugrott s már nyitja az ajtót. A kocsis arca fakó a rémülettől. A király végignéz rajtuk. Jean még soha ilyenek nem látta a tekintetét, metszően éles, szinte vág. — Majd nem várnom kellett — mondja. Nem emeli fel hangját, mégis mindegyik szava mint az ostorcsapás.»

A másik jelenet Racine kis gyermekeinek körében játszik. «A gyerekek nagy öröme La Fontaine időnként meglátogatja őket. Ilyenkor mesékkal mulattatja a kicsiket... A gyerekek órákon át elhallgatnák La Fontaine-t, csak a farkasról meg a bárányról szóló mese nem tetszik nekik, nagyon kegyetlennek találják, igazán csúf dolog, hogy az a gonc farkas felfalja a szegény ártatlan kis bárányt. De ilyenkor La Fontaine nevet és kijelenti, hogy nem kell komolyan venni, az csak mese, ő találta ki a gyerekek mulattatására és különben is még nem mondta egészen végig: a farkas gyomrát kihatották a parasztok és a kis bárány teljes épségben kibujt. Igazán semmi baja sem lett, éppen csak hogy nagyon megijedt és elhatározta, ezentúl mindig szótfogad a mamájának meg apukájának és soha sem megy le egyedül a patakhoz, ahol a gonosz, csúf farkassal találkozott.»

Kár, hogy ezekkel a felsorolt értékes sajtáságokkal nem párosul a stílusnak ereje, a nyelv kifejező hajlékonysága. Kerékgyártó közlési módja világos, korrekt, de ennek a világosságnak nincsen színgazdasága. Kissé prózai, kissé gyalogjáró.

Idézetekre gyakran kerül sor a könyvben. Itt dicséretreméltó pontossággal jár el az író, csak egy Szent Pál mondást nem értünk. Tudtunkkal az apostol nem azt mondta, hogy *élni jobb, mint égni*. Hanem azt, hogy *jobb megházasodni, mint égni*.

A felsorolt hibák ellenére is Kerékgyártó művét élvezettel fogja forgatni minden olvasó, aki a minálunk nem eléggé népszerű nagy francia költő iránt érdeklődik.

Gálamb Sándor.

Marnavics Tomkó János.

Galla Ferenc: *Marnavics Tomkó János boszniai püspök magyar vonatkozásai*. Budapest, 1940., 261 l

Mindeddig valószínűleg csak a szakemberek ismerték Marnavics Tomkó János boszniai püspök (1580—1637) nevét és munkásságát. Galla Ferenc kutatásai után azonban számon kell tartani ezt az érdekes embert mindenkinek, aki a magyar történelemmel foglalkozik. Kiderült az új kutatásokból, hogy Tomkó Jánost sok szál fűzte a

magyar katolikus egyházi élethez, magához Pázmányhoz is, és hogy jelentős szerepe volt a magyar püspöki székek betöltése körül. Az a gazdag anyag, amely Tomkó magyar vonatkozásait megvilágítja, Galla Ferenc vatikáni kutatásai révén került elő. A Barberini-osztályon rábukkant arra a kézirat osztaggyűjteményre, amelyet Tomkó, akkor zágrábi kanonok,* ajánlott fel Francesco Barberini bíboros allamtitkárnak, aki 1635-ben díszes ezüst ereklyetartót készíttetett Szent István apostoli magyar király zágrábi ereklyéjének. Ez a versgyűjtemény adta az indítást, ennek alapján sikerült Galla Ferencnek, a tudós egyháztörténésznek, felfejtenie Tomkó János életét és magyar vonatkozásait.

Színes és gazdag barokk egyéniség bontakozik ki előttünk a most napfényre került adatokból. Iparos családból származott, küzdelmes gyermekévek után előbb a sebenicói papuevelőben, majd a római illír kollégiumban folytatta papi tanulmányait. A barokk Róma hamarosan rányomta bélyegét egész egyéniségére és lelki fejlődésére. A jezsuiták révén rajongója lett a klasszikus műveltségnek s páratlan tudásvágyával, kitűnő készségével, előkelő megjelenésével csakhamar pompás összeköttetésekre és hatalmas pártfogókra tett szert. Már pedig akkoriban is ez volt az érvényesülés alfája. Mert Tomkóban mindemél erősebb volt az érvényesülés vágya; nem csupán fényes egyházi pályát akart megfutni, hanem híres tudós és író is akart lenni. Életének egyik legfontosabb irodalmi terve volt megírni a híres dalmaták életrajzeit s megmutatni különösen a magyar és horvát történelem kölesönös vonatkozásait. Egyik legelső irodalmi műve árpádházi Boldog Margit horvátnyelvű életrajza volt; egyúttal ez volt első kinyomtatott munkája (1613).

Ebben az időben már Gessi velencei nuncius megbízásából a glagolit mise- és zsolozsmáskönyv kijavításával és sajtó alá rendezésével foglalkozik, szóval fontos egyházi megbízatásban jár el. Sűrűn megfordul a pápai udvarban is, nagy utazásokat tesz, főképp a glagolit könyvek érdekében, belekapcsolódik a római tudományos életbe és ekkor ismerkedik meg Pázmány Péterrel is, aki Forgách Ferenc megbízásából hosszabb időt töltött Rómában 1614/15 telén. Közben az egyházi pályán is emelkedik: zágrábi kanonokká lesz és ismételt szóra kerül a neve egyes püspöki székek betöltésénél. Nemsokára megírja második nevezetes munkáját, Beriszló Péter veszprémi püspök és horvát bán életrajzát, majd az illír szentek történetét; ezek között szerepelnek az árpádházi magyar szentek is: Szent István, Szent Inre, Szent László, Szent Erzsébet és Boldog Margit. E művei révén tudós híre egyre növekszik, s már a magyar

papság is tekintélynek tartja; a horvátok büszkén ünneplik, mint nagy emberüket. Posgay János boszniai püspök halála után Pázmány javaslatára II. Ferdinánd király kinevezte boszniai püspöknek. Ezen a réven királyi tanácsos is lett és magyar főrend. Miután a magyar király bemutatását a Szentszék elfogadta. VIII. Orbán pápa megadta neki a jogerős kinevezést, mire Caetani bíboros 1631-ben püspökké szentelte.

Mikor Pázmány megindította a Pálos-rend belső reformját, a Szentszék, az ő előterjesztésére, Tomkó püspököt bízta meg a rend apostoli vizitációjával. Ez a munka foglalta le immen kezdve idejének és erejének java részét. Miközben a pálos kolostorokat látogatta, sűrűn érintkezésbe került a magyar papsággal és részt vett a nagyszombati zsinaton is. Mint apostoli vizitátor ismerkedett meg Rómában a dúsgazdag és finom műveltségű Barberini bíborossal, akit sikerült rávennie a zágrábi ereklyetartó adományozására. Tomkó az ereklyetartó felajánlása után túlaradó lelkesedéssel ünnepli versekben és prózai művekben a nagylelkű bíborost és az első magyar apostoli királyt.

Mikor végre VIII. Orbán pápa elrendelte, hogy Tomkó azonnal foglalja el püspöki székét, bekövetkezett a nagyszerűen ívelő pálya összeomlása. Tomkó nem tudott megválni Rómiától és a szabad mozgás lehetőségétől, a barokk kultúra gócpontjaitól. Nyughatatlan természetű ember volt, eleven egyéniség; a békés, egyhangú főpásztori munka, ott a hegyek közt, szinte az eltemetkezést jelentette volna neki. És ekkor tragikus elhatározásra jutott: lemondott a püspökségről. Ez azonban oly nagy lelki megrázkódtatás volt számára, hogy úgy érezte: összeomlott mindaz, amit egy élet fáradhatatlan, nagyszabású és lázas munkájával felépített. Mindehhez járult volna az az érzékeny csapás, hogy ha elfoglalja püspöki székét, elveszti zágrábi javadalmát. A Szentszék előbb nem fogadta el lemondását, végül is azonban engedett Barberini közbenjárásának s Tomkó visszatérhetett Zágrábra. Ezzel azonban vége szakadt tekintélyének, befolyásának és népszerűségének. 1635-ben megtörtén visszavált Zágrábra, irodalmi munkában keresett enyhülést, de már 1637-ben meghalt.

Galla Ferenc könyve nemcsak ennek a mozgalmas életnek mozaikjait illeszti nagyszabású korpépbe, hanem egyes vitás történelmi kérdéseket is új megvilágításban mutat be. Könyvének legfontosabb részlete a magyar királyok püspök-kinevezési jogával foglalkozik. Ezt a kérdést a Mátvás-Emlékkönyvben még szélesebb alapon, még újabb beállításban fejtegette a tudós szerző, de már itt is egészen új adatokkal világította meg ennek a rendkívül bonyolult

történelmi kérdésnek minden oldalát. Pontosan nyomon kíséri, hogyan fejlődött ki ez a jog, különösen a XV. században, Zsigmond, Hunyadi János és Mátyás király korában s adatokkal igazolja, hogy a Szentszék mindig ragaszkodott a királyilag kinevezettek megerősítéséhez : csak ez a pápai megerősítés adta meg a püspöki joghatóság teljességét. A könyv másik elvi jelentőségű állásfoglalása a Szilveszter bulla hamisításának kérdésében hangzik el. Karácsonyi János, a kitűnő egyháztörténész, Tomkónak tulajdonította e bulla hamisítását ; a hamisítás célja az lett volna, hogy igazolja a magyar királyok püspökkinevezési jogát. Galla Ferenc megállapítja, hogy Karácsonyi feltevése és érvelése szellemes, de tárgyi bizonyítékok hiányában nem egyéb pusztá feltevésnél.

Galla Ferenc művét az új adatok bősége és a módszeres feldolgozás jellemzi. A vatikáni titkos levéltár, a Barberini-szakosztály és a Propaganda Fide anyagának idevonatkozó adataiból világos korpét alakít.

Révay József.

Regény a Kárpátaljáról.

Morvay Gyula : *Falu a havasok alatt*. Budapest, Athenaeum, é. n (1940) 8-r., 328 l.

A Kamionka oldalában, fenn, a havasok alján játszik ez a regény. Egy részlet az étellel nehezen küzdő rutén nép mindennapjából, akik papjaik vezetésével s a közjük telepedett zsidó boltosok árnyékában verejtékesen dolgoznak kenyérékért. Néha munka is akad az erdőben, néha fölesillan bennük a vágy a kivándorlásra — vannak köztük, akik már jártak künn és tudják, hogy lengyel, meg messze belga földön gyárak vannak, ahol munkával sok pénzt lehet keresni s azután megint haza lehet jönni, hogy itt jobb lét viruljon számukra. Ez a gondolat hozza lázba a falu egyik-másik emberét, ezen tanácskoznak, ez az álmuk. Törekvésük azonban szembetalálkozik papjukéval, aki derék, hozzájuk jóindulatú, maga is szegényember, de fél, hogy híveit elveszíti ; — szembekerül a zsidó boltosokéval is, akik a kivándorlástól vevőiket, követeléseiket féltik. Ezért az álomból nehezen lesz valóság. Az erdőktől, szikláktól nehéz eltávolodni. A rög, a körülmények kötik és a zsidók nem engedik őket. Célzatosság nélkül, érett és komolyan látó ember szemével nézi és művészi realizmussal tárja elénk Morvay ezt a darab életet. Tömegrajzot ad, amelyben az egyéni mozza-

natok is csak az egésznek viharát teszik teljesebbé. Két embercsoport életét rajzolja: a rutént és a zsidóboltost. Rajza objektív, a fényképész lencséje előtt áll az élet maga. A kaleidoszkópszerű kép izgalmas részletei között egy rokonszenves pár idillje játszódik le: a fiatal nemzedék más. Ott akar maradni az ősi földön, meg akarja kenyerét keresni s a nehéz viszonyok között is élni akar, a maga boldogságát ki akarja küzdeni két erős karjával. Ez a regénynek kissé napsugarasabb része. A természet és az élet összetalálkozásának élés vonalakkal rajzolt, küzdéssel mozgalmas képe adja az egésznek jellemét. Morvay Gyulának egyaránt sikerül az ábrázolásnak sok vonása, ügyes a szerkesztésben is; ahogyan a regényszálait az életből megszövi, ahogyan embereket lát, jellemeket rajzol, az gondos írónak, tehetségnek munkája. A Kamionka beborult oldalára egy kis napfény süt: a napsugár kissé enyhíti a komor képet, de annál élesebben látszanak vonalak, kunyhók, emberek. Nincsen jóleső, simogató befejezés; «nem lehet megállni, tovább kell menni» — de az élet, az igazán emberi élet az érdekes és jó a létezésben. S ez az élet a jövő. Az új nemzedék jövője.

gr.

ARANYPÉNZ ÉS MUNKAPÉNZ.

Sok népismeii, nyelvészeti és történeti adat bizonyítja, hogy a pénz a gazdasági élet fejlődése során először olyan használati tárgy formájában jelentkezik, mely egyben már csereeszközül is szolgál. Az olyan kezdetleges nép, mely főleg vadászattal foglalkozik, állati bőroket, prémeket; olyan, amely folyam, tó partján él, fényes kagylókat, halpikkelyeket használ csereeszköz gyanánt. Míg az olyan nép, amely a földet, kezdetlegesen bár, de már műveli és állatokat tenyészt, állattal fizet. A latin «pecunia» szó, amely pénzt jelent, a modern nyelvtudomány megállapítása szerint is a szarvasmarhát, barmot jelentő «pecus»-ból származik. Szent István törvényei is azt bizonyítják, hogy földműveléssel, állattenyésztéssel foglalkozó nép első, természetes csereeszköze, fizetőeszköze, tehát pénze a marha. Az ő korában a büntetést a törvény tinókban (juvencus) szabta meg. A pénznek ilyen eredetét nem árt ma sem nyomatékosan hangsúlyozni. Az immateriális pénz hívei között ugyanis olyanok is akadnak, akik a pénznek illetően módon való keletkezését kétségbe vonják és azt hirdetik, hogy az anyagi értékkel nem rendelkező pénz régibb keletű, mint az, amely anyagi értékkel bír. Egy angol szerző, H. Withers például *The Meaning of Money* című, sokat olvasott könyvében ezt tanítja.

Az olyan pénzt, amely tulajdonképpen általános használati jószág, de egyúttal már fizetőeszközül is szolgál, árupénznek mondják. Az ilyen árupénzt a fejlődés későbbi során olyan pénz váltotta fel, amely fémből volt és már közvetlenül fizetőeszköznek készült. De eleinte még ez a pénz is fölöttébb tökéletlen, alakja is nagyon kezdetleges. Az egyes darabokat mérlegelni és fínomságuk tekintetében próbálni is kellett.

Atökéletesebb, érme-alakú fémpénznél, mely a fejlődés későbbi fokán erre a pénzre következett, a súlyt és a finomságot már a veret bizonyítja. De a veret nem véd a kopás ellen. Márpedig az olyan pénznél, amely anyagában rejti azt az értéket, mely rá van írva, fontos, hogy az érme ne legyen túlságosan kopott. A levantei forgalom számára készült Mária Terézia-tallért az ottani népek csak addig fogadták el fizetésül, míg a királynő nyakán a gyöngysor látható volt. És anyagi értékű pénzre alapított pénzrendszerrel jogszabály is intézkedik arról, hogy a megengedett határon, az úgynevezett forgalmi súlyon túl kopott érmét senki sem köteles elfogadni. A fémek között jól ismert, könnyen érthető és éppen ezért közelebről nem magyarázandó oknál fogva a nemes fémek szolgáltak legalkalmasabban az anyagi értékkel rendelkező, amint mondani szokták, a benső értékkel bíró pénz anyagául. Azt is tudjuk, hogy mért érvényesült a nemes fémek között is az arany előnyösebben pénzanyag gyanánt, mint az ezüst. A mult század közepén már annyi ezüstöt bányásztak, hogy ennek a fémnek az értéke az arannyal szemben nagyon leszállott. Ez volt az oka, hogy a mult század vége felé még a gazdaságilag gyengébb országok is áttértek az aranyvalutára. Az aranypénzzel aztán lezárul az anyagi értékkel bíró pénz fejlődésének a folyamata.

Az anyagi értékkel nem rendelkező pénz a papírpénzzel kezdődik. Ez, akárcsak az anyagi értékkel bíró pénz, szintén látható és megfogható, szóval szintén készpénz. De mivel anyagi értéke nincs, jelpénznek mondják. Eredetileg a papírpénz — államjegynek is nevezték — az állam adóslevele volt. Aki elfogadta, hitelezett az államnak. De az állam kibocsátotta papírpénzt az állam hatalmi területén mindenki kénytelen volt elfogadni. A papírpénz kibocsátása tehát kényszerkölcson gyanánt tett számot.

Még világosabban látszott a hitelezés mozzanata a papírosból való másik pénznél, a bankjegynél. Ez annak a banknak volt az adóslevele, mely a bankjegyet kibocsátotta. A bankjegyet eredetileg, keletkezésekor és fejlődésének első korszakában csak az fogadta el, aki bízott a bankban. Később az állam a bankjegyet elfogadandó pénzzé, törvényes fizető-

eszközzé tette, vagyis az, akinek bankjeggyel akartak fizetni, ezt nem utasíthatta vissza és nem követelhetett a bankjegy helyett ércpénzt. Magát a jegybankot azonban az állam ilyenkor is kötelezhette arra, hogy kívánatra bárkinek ércel fizessen, illetve, hogy jegyeit bárki kívánságára ércpénzre beváltsa. De akár állt fenn a jegybanknak ez a kötelezettsége, akár nem, a jegybank és ennek a jegye ebben a korszakban, különösen úgynevezett központosított jegybank-rendszer esetén, vagyis ha az országban csak egy bank bocsáthatott ki jegyeket, az államnak valuta-politikájában, tehát a pénz dolgának rendezésében, jelentős segítő-társa, illetve segítő-eszköze volt. Végül a sokféleképpen változott bankjegy olyanná alakult, amilyen ma. Ma papirosból való bankjegyformájú, sajtáságos pénz, melyet az állam megbízásából a jegybank bocsát ki, de amelyet senki sem, sem a jegybank, sem az állam nem köteles értékes anyagú pénzre beváltani. Régebben a beváltás kötelezettsége még akkor is rá volt írva a bankjegyre, ha a banknak ez a kötelessége fel volt függesztve. Ma már rá sem írják ezt a bankjegyre. Az az intézet, mely ilyen jegyeket bocsát ki, még mindig a jegybank nevét viseli, pedig a régi jegybanknak sok fontos tennivalóját már nem teljesíti, és viszont nagyon sok olyan, nem kevésbé fontos teendőt lát el, amiről a régi jegybank vezetősége nem is álmodhatott.

Az anyagi értékkel nem rendelkező pénzfajták között kétségtelenül legérdekesebb a tulajdonképpeni hitelpénz, melyet bankpénznek is neveznek. Ezt a bankok hozzák létre. A bankpénz azt jelenti, hogy a bankkal szemben fennálló, azonnal esedékes követelések átengedésével fizetni lehet. Amikor a bankpénzt, illetve ezt a hitelpénzt magyarázzák, rendszeren bankkövetelésről beszélnek. De ez az értelmezés félreértésre ad alkalmat. Ilyenkor nem a bank követel, hanem a bankkal szemben áll fenn követelés, tehát a bank tartozik. Ez furcsa pénz, mert — a csekknek nevezett fizetési utalvány esetét kivéve — sem nem látható, sem nem fogható meg. De mivel a követelés átengedésével fizetni lehet, ez a lehetőség joggal viseli a pénz nevet.

Miként az anyagi értékkel bíró fizető-eszközök világa-

ban mindenesetre az aranyból való pénz a legtökéletesebb fajta, úgy az anyagi értékkel nem rendelkező pénzfajok között a fejlődés legmagasabb fokán kétségtelenül a most említett bankpénz áll. Az aranypénz és ez a hitelpénz azonban nem állnak egy egymással szemben, mintha az egyik a másikat kizárná. Ellenkezőleg! Az aranypénz még nagyon is szerepelt, mikor a bankpénz már jelentkezett. A forgalom éppen azt igyekezett a bankpénzzel pótolni, ami az értékes anyagú pénznek a hiányossága. Ennek a mennyisége ugyanis nem igazodik mindig a forgalom jogos igényeihez.

*

Az anyagánál fogva is értékes pénz mivoltát legjobban az aranyra alapított pénzrendszer, az aranyvaluta magyarázza meg. Aranyvaluta esetén a pénzegység bizonyos finomságú aranyötvénynek bizonyos meghatározott súlyában van megállapítva. Az aranyból való pénz mellett azonban ilyenkor — a nélkülözhetetlen váltópénzt most figyelmen kívül hagyva — fejlett forgalom esetén szükség van még valamiféle kiegészítő-pénzre is. Ilyen gyanánt a bankjegy készségesen kínálkozott. Ennek a mennyiségét inkább lehet a forgalom igénye szerint szabályozni. Aranyvaluta esetén mármost az állam arra kötelezi a jegybankot, hogy jegyeiért meghatározott áron adjon és vegyen aranyat. Az aranyvaluta tisztán csak addig áll fenn amíg a jegybank ennek a köteletségének eleget tesz. Az árat, melyen a jegybank aranyat venni és adni köteles, az állam állapítja meg, és ez az egyszer megállapított ár, éppen hogy az aranyvaluta megmaradjon, nem változhatik.

Azt szokták mondani, hogy aranyvaluta esetén a pénz értéke az arany ára szerint alakul. Ez csak annyiban igaz, hogy a pénz értéke ilyenkor nem szállhat le az arany értéke alá, de viszont föléje sem emelkedhetik. Mert ha a pénz kevesebbet érne, mint az arany, az emberek azonnal aranyat vásárolnának, ellenkező esetben pedig mindjárt aranyat kínálnának a jegybanknak megvételre. Az arany ára aranyvaluta esetén mindig változatlan, de változik az arany vásárlóereje. Ez pedig, ha jelentős nagyságú gazdasági terület, vagyis több nagy ország él aranyvalutával, éppen a tiszta aranyvalu-

tával bíró országok pénzének a vásárlóereje szerint alakul. Tulajdorképpen tehát aranyvaluta esetén sem függ a pénz értéke az aranytól, hanem inkább az arany értéke függ a pénz értékétől, mégpedig éppen azért, mert a pénz ilyenkor arany.

Mikor a pénzzel kapcsolatban ennek az értékéről beszélünk, mindig a pénz objektív csereértékére, az úgynevezett vásárlóerőre gondolunk. Természetesen ez a vásárlóerő sok tényező hatása alatt alakul ki, amelyek között aranypénz esetén kétségtelenül az arany termelőköltsége is szerepel. De mindennél fontosabb a pénz vásárló erejére nézve a pénz mennyisége. Minél több pénz áll szemben minél kevesebb áruval, annál több pénzt kell ugyanannyi áruért adni. Az árak tehát emelkednek, mikor a pénz szaporodásával ennek a vásárlóereje fogy. Ilyen inflációs hatása mindenféle pénznek van, az aranypénznek is lehet. Mikor Amerika felfedezése után nemes fém özönlött onnan Európa felé, itt a nyugati országokban nagy drágaság köszöntött be. Mostanában pedig az Északamerikai Egyesült Államok azért akadályozzák meg, hogy a hozzájuk került arany mind pénzzé váljék, — ezt az arany sterilizálásának nevezik — hogy ez az arany ne okozzon náluk áremelkedést.

Újabb adatok szerint 1940-ben Európából összesen 1,413 millió dollár értékű arany került az Északamerikai Egyesült Államokba. Hozzáadva ehhez a Kanadából érkezett 2,623 és még a máshonnan jött 713 millió dollárnyi aranyat, az Egyesült Államok aranykészlete 1940-ben 4,749 millió dollárral növekedett. Jött ide Ázsiából is bőven arany, és idekerült a világ új aranytermelésének is a jelentős része. Pedig az aranytermelés az utóbbi években minden eddiginél nagyobb méretet öltött, évente körülbelül egy milliárd dollár értéknek felelt meg. Az utolsó két esztendőben, vagyis 1939-ben és 1940-ben összesen 73 milliárd dollár értékű arany jutott a z. Északamerikai Egyesült Államokba. Ma ennek a nagy országnak az aranykészletét 22 milliárd dollárnál többre becsülik.¹

*

¹ Lásd bővebben : W. F. Walter : *Das New Deal, eine abgelaufene Wirtschaftsperiode*. Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. Band 154., Heft 4., Oktober 1941., főleg 441—44. ll. A szerző szerint

Az a gondolat, hogy a pénznek nem kell okvetlenül értékes anyagból lennie, nagyon régi. Már nagyon régen gondoltak arra, hogy olyan pénz is létezhetik, mely nem készült magában véve is értékes anyagból, illetve, hogy a pénznek nem az a lényeges tulajdonsága, hogy anyagi értéket rejtjen magában. A bölcészetnek ez hamar eszébe jutott. Amikor például Aquinói Tamás a pénz keletkezését az emberek közt létrejött megegyezésre vezeti vissza, már a pénz immateriális értelmezésére is alapot ad. De természetesen az immaterializmus eszméje akkoriban a pénzre vonatkozólag csak az anyagi pénzzel kapcsolatban érvényesülhetett. Hanem azért igen hathatósan érvényesült gazdaságpolitikailag, mikor a pénznek ezt az immateriális magyarázatát később egy nagyon is materiális tárgyú és egészen anyagi érdekű cselekedet, a pénzrosszabbítás jogosultságának a bizonyítására használták fel. Rámutattak, hogy ha a pénz az emberek közti megegyezéssel jön létre, akkor újabb megegyezéssel meg is változtatható. Ha pedig a megegyezésben a fejedelem is szerepelt, akinek a szava mindig döntő, akkor a pénzzel is az történhetik, amit a fejedelem akar. A pénznek ebben a régi magyarázatában ugyanaz a gondolat érvényesül, amely oly sok évvel később, a XIX. század végén G. F. Knapp pénzelméletének is alapul szolgál. E szerint az államhatalom mindenhatósága a gazdasági élet törvényszerűségével szemben is uralomra törekszik. Mint pénzelméleti és valutapolitikai alapeszmét ezt a tételt mindeddig a *Staatliche Theorie* fejezi ki a legkerekebben és a legkomolyabb megalapozással.

A XVIII. században az immateriális pénz eszméje az utalványelmélet segítségével kel életre. E szerint a pénz utalvány a vele rendelkezőnek a kezében arra, hogy az illető a javak egy részét magához váltsa. Nagyobb összegről szóló utalvány több, kisebb összegről szóló kevesebb jószág átvételére és élvezésére jogosít. De ha nem mond-

1940 óta Európában Svájc és Oroszország kivételével alig van már olyan számbajövő aranymennység, amely még Amerikába kivihető volna.

juk meg, hogy ki állítja ki és milyen alapon az utalványt, márpedig a mondott magyarázat ezt nem teszi, akkor ezzel, az első hallásra nagyon tetszetősnek mutatkozó értelmezéssel tulajdonképpen semmit sem mondtunk a pénz lényegéről. Az a magától értetődő igazság azonban, melyet ez az elmélet kétségtelenül tartalmaz. nagyon kelendővé tette ezt a pénzmagyarázatot. Később is, valahányszor a gazdasági életet a benne található szelleminek a hangsúlyozásával igyekeztek magyarázni, a pénzről mindig ezt tanították. Így értelmezi a pénzt Adam Müllernek a napoleoni háborúk után keletkezett romantikus iskolája és éppen így O. Spann neo-romanticizmusa, mely az első világháború után szintén német nyelvterületen közvetlenül a ma uralkodó új-szocialista rendszerek előtt jelentkezett. Ugyanígy értelmezték a pénzt régóta az utopista társadalmi bölcselek. És éppen így a mult század eleji híres szocialisták. A pénzt ezek is utalványokkal pótolnák, melyekkel a társadalmilag szükséges munkát jutalmaznák. «A chacun selon sa capacité, à chaque capacité selon ses oeuvres», mondták Saint-Simon tanítványai. Ha valaki szocialista alapon akarná keresni a multban a munkapénz első nyomát, ebben a gondolatban ezt megtalálhatná. De a munka helyes jutalmazása, még ha az utalványrendszer megvalósítható volna is, ezen az úton igen sok nehézségbe ütköznék. Mindjárt az első kérdésnél megakadnánk. Mert ki állapítsa meg és hogyan a munka értékét? A mai állam szívesen avatkozik bele mélyen a gazdasági életbe. Valószínűleg azonban még ez az állam is visszarettenne attól, hogy minden munka értékét ő hozza egymással viszonylatba. De különben is az utalványpénz és a munkának ezzel kapcsolatos értékelése, ha megfelelőnek látszott is a mult század elején, a modern szocializmust aligha elégitené ki. Mivel a különböző munkák értéke nem egyforma. ebből a rendszerből is csak egyenlőtlen jövedelemeloszlás következne. De szembe kerülne a szocializmus ennél a rendszernél még más nehézséggel is. A jövedelemeloszlás olyan berendezése ugyanis, mely a jutalmat a végzett munka értéke szerint osztja, nincs figyelemmel az embertől elválaszthatatlan fizikai adottságokra. Márpedig az emberek fogyasztóképessége,

amely kielégítendő, sokszor nincs arányban munkaképességükkel és még kevésbé egyezik meg mindig munkájuk eredményével.

*

Bármennyire régi is azonban az immateriális pénz eszméje, az anyagi értékkel nem rendelkező pénznek első, életrevaló formája mégis csak a papírból való pénz. A szó szoros értelmében vett, a tulajdonképpeni papírpénz forradalmat okozott a pénz életében. Goethe híres drámai költeményének II. részében Faust mint bűvész megy a császár udvarába és az ördög sugallatára megtanítja az uralkodót a papírpénz-készítés titkára, sőt az idők hosszú során keresztül elveszett és a földre került aranyban és ezüstben fedezetet is talál a kibocsátandó papírpénznek. A császár csodálkozik, hogy az emberek a papírt arany helyett elfogadják, hogy a hadsereg az udvar fizetésbe elveszi. De megbarátkozik a helyzettel. Udvari embereinek ajándékot is ad az új pénzből. Csak azt köti ki, hogy mondják meg neki, mire fordítják. Az egyik elmulatja, a másik kedvesének vesz rajta valamit, a harmadik adósságot fizet ki vele, a negyedik egyéb kincseihez rakja és így őrzi, csak az udvari bolond siet földet vásárolni rajta. Goethe férfikorát élte, mikor a francia forradalom asszignátákkal gazdálkodott. Nem csoda, hogy a papírpénzről ilyen szomorú kép maradt meg a költő lelkében.

A papirosból való pénz különben régi találmány. A kínaiak a Kr. u. X. században már használták, sőt itt állítólag először 650-ben Kr. u. bocsátottak volna ki papírpénzt. Európában azonban a beválthatatlan papírpénzzel először csak a XVIII. században kísérleteznek.

A papirosból való pénznek egy bizonyos szempontból tekintve kétségtelen előnye, hogy előállítására szinte semmibe sem kerül, és így könnyen szaporítható abban a mértékben, amint ezt a forgalmi élet igénye megkívánja. A papírból való pénznek ezt a tulajdonságát röviden úgy szokták kifejezni, hogy a papírpénz tetszés szerint szaporítható. De jobb ezt a kifejezést nem használni, mert a papírpénzt sem szabad korlátlanul szaporítani. A papírpénznek sem

szabad többnek lennie, mint amennyit ebből a forgalmi eszközből a gazdasági élet megkíván, illetve esetleges állami erőszakolás idején vagy túlzott bankpolitikai intézkedés alkalmával is eltűr. A papirosból készült pénzek között különösen a bankjegynél látszik világosan, hogy hivatása egyebek mellett azt a hiányt pótolni, mely a nemesfém korlátolt mennyisége következtében az aranypénznél oly könnyen mutatkozhatik. Az államjegy is hiányt pótol, de veszedelmesebbet. Különösen akkor használják, mikor az államnak rendkívüli szükségletei támadnak, melyeket csak kényszerfolyammal bíró papírpénz kibocsátásával tud fedezni. Hogy a papírpénz ilyen körülmények között akkor is okozhat inflációt, ha a bankjegy álruhájába van öltöztetve, ez magától értetődik.

*

A mértéken túl való szaporítás veszélye a papírból való pénznél is jobban jellemzi a bankpénzt. Ha nem készpénzzel fizetek, hanem a bankot, melynél pénzem, másként letétem van, utasítom, hogy hitelezőmnek, aki esetleg szintén az illető bank ügyfele, a számlájára írja át követelésként azt az összeget, mellyel én hitelezőmnek tartozom, engem pedig ennek az összegnek az erejéig terheljen meg, vagy ha hitelezőmnek más banknál van folyószámlája és arra utasítom a bankomat, hogy az én számlámról oda utalja át jóváírás céljából a tartozásom kiegyenlítésére szükséges összeget: készpénzt kímélő fizető-módozattal éltem. Az első világháború idején, ennek is különösen a későbbi szakában, nagyon ajánlták, hogy lehetőleg így fizessünk, mert minél, több fizetés bonyolódik le ekként, annál kevesebb papírpénzre lesz szükség. Ha államadósságnak tekintjük a papírpénzt, — amint ezt régebben nyomatékosan még így tanították, — akkor az ilyen óhaj és a hozzá fűzött érvelés helyes, mert ha nem kell a papírpénzt olyan nagy mértékben szaporítani, kisebb mértékben fog az állam papírpénz-adóssága is növekedni. De ha egyéb nem, akkor az első világháború és az ezt követő nagy inflációk, valamint ezek során a pénz sorsa megtaníthatott rá,

hogy az a sokat hangoztatott tétel, mely szerint a papírpénz az állam függő-adóssága, csak korlátozottan igaz. Csak akkor érvényesül, ha a kibocsátott papírpénz fölös mennyiségét az állam lassan tényleg ki tudja vonni a forgalomból. Ha azonban ez nem történik, akkor a papírpénz olyan államadósság, amely vissza sohasem fizetődik.

Lehet azonban, hogy az említett tanács adásakor arra gondoltak, hogy a készpénzt kímélő fizető-módozatok alkalmazása esetén kevésbé szaporodik a vásárlóerő a társadalomban, és így majd lassabban emelkednek az árak. Ez már kevésbé szerencsés gondolat, mert az átírással is növekedhetik a társadalom vásárlóereje. Annak a pénznek ugyanis, amelynek alapján az átírásra szóló utasítás történt, nem kell a banknál maradnia, hanem azóta már ez is rég a maga saját útján jár tovább. Nem a készpénzmennyiség nagysága hat emelő irányban az árak magasságára, hanem általában a forgalomban érvényesülő vásárlóerő mennyisége, ez pedig a készpénzt kímélő fizető-módozatok alkalmazásával is növekedik. Így van ez nemcsak az egyszerű átírás esetén, hanem akkor is, ha csekket használnak fizető-eszközüül. És mind a két esetben még inkább így van, vagyis még jobban szaporíthatik a vásárlóerő, ha a banknál levő követelés, amelynek alapján átírás formájában vagy csekkel fizetünk, úgy keletkezett, hogy a bank hitelt nyújtott és e hitel alapján történik a fizetés. A bank bőkezűbben is nyújt hitelt, ha tudja, vagy legalább gondolhatja, hogy a meghitelezett nem kér tőle majd készpénzt, hanem csak átírás útján vagy csekkönny segítségével fogja a rendelkezésére bocsátott hitelt felhasználni. A bank így akkor is adhat kölcsönt, ha a kölcsön nyújtásakor nem is áll rendelkezésére készpénzben az az összeg, melyet tőle kérnek. És különösen akkor fog a bank így eljárni, ha úgy látja, hogy a kölcsön rá nézve jó üzletnek ígérkezik, amelyet kár volna elszalasztani és ha meg van róla győződve, hogy azok az összegek, amelyek az általa meghitelezettek lehívásainak a fedezésére szükségesek, más üzleteiből időközben, esetleg készpénzben is, majd idejére befolyhatnak hozzá. Minél elterjedtebb a bankpénznek egy vagy más formában fizető-eszközüül való hasz-

nálata, annál mélyebben lehet a bank erről meggyőződve, mert annál kevésbbé valószínű, hogy hitelezői azonnal egyszerre mind készpénzfizetést kérjenek tőle.

Azzal, hogy a bankok így új pénzt hozhatnak létre, igen könnyen szaporodhatik a vásárlóerő a közönség körében. A nagyobb fokú gazdasági fejlettség és az ezzel járó sokkal élénkebb kereskedelmi forgalom meg is kívánja, hogy a rendelkezésre álló vásárlóerő a szükséghez képest könnyen legyen szaporítható. Ez az oka, hogy a hitelpénz először és jóval előbb, mint Európa szárazföldi részén, az angol nyelvterületen, tehát Angliában és az Északamerikai Egyesült Államokban vált széltében használatos fizető eszközzé, vagy hogy Németországban már az első világháború előtt is jóval nagyobb mértékben használták, mint például nálunk.

A hitelpénz hatása rendkívül nagy a gazdasági életre. Azt a nagy segítséget, amelyet a hitel nyújt a termelésnek, a hitelpénz megsokszorozza. A hitelpénz a gazdasági élet vérkeringését jelentősen fokozza, segítségével a gazdasági élet menete fölöttébb gyorsul. A fizetőeszközök között a hitelpénz szinte azt a szerepet játssza, mint a repülőgép a közlekedő-eszközök sorában. Ez a hasonlat annál találóbb, mert a hitelpénz sem olyan fizetőeszköz, amely minden veszély nélkül való volna. Igyekeznek is éppen ezért állami intézkedéssel a túlszaporítását meggátolni, hogy vissza ne lehessen vele élni, mert ha kelletén túl szaporítják, könnyen túltermelést és ezzel válságot okoz, illetve elősegíti ilyenek a keletkezését. A repülő-gép is pompás közlekedő-eszköz, de akárcsak a hitelpénzt, ezt sem azért találták ki, hogy csupán boldogságot hozzon a világra.

*

Mindez jól ismert dolog. Hogy mégis említsem, annak az az egyszerű oka, hogy az, amit ma különösen a németek munkapénznek mondanak, nem egyéb, mint immateriális pénz használata papírpénznek a hitelpénzzel való okos tár-sítása formájában, miközben ez a pénz, mint majd mindjárt látni fogjuk, erősen igazgatódik is. Az okossággal azt akarom jelezni, hogy ha jó akar maradni a munkapénz, — nevezzük

most mi is így --- egyik alkotórészének sem. tehát sem a papírpénznek, sem a hitelpénznek nem szabad mértéken túl szaporítódnia. Már említettem, hogy ezt a mértéket az állam igyekszik megállapítani. Így történik ez például, mégpedig nagyon tökéletesen keresztülvive, a munkapénz hazájában. Németországban is. Valójában azonban az, hogy mennyi pénz lehet kellemetlen következmények nélkül forgalomban, nagymértékben függ a rendelkezésre álló javak mennyiségétől is. Erre is lehet befolyása az államnak. De ezt a befolyást már nehezebb érvényesíteni. (Csökkenteni a javak mennyiségét állami beavatkozással még csak lehet, de szaporításuknak egy bizonyos mértéken túl természeti ok állja útját.

Ha azonban a munkapénz a papírpénznek a hitelpénzzel való társítása, akkor a munkapénz nem függhet közvetlenül a munkával össze. Különösen nem abban az értelemben, mintha a munkát fedezet formájában lehetne közvetlenül a pénzhez kapcsolni. És amint nincs a pénz a munkával, éppen úgy nincs a többi termelőtényezővel, a természettel, illetve a földdel, a tőkével és a vállalkozó szervezőképességével sem közelebbi és kizárólagos összefüggésben. De viszont ezek egyikétől sem független, hanem mindegyikük hat rá, mégpedig egyforma mértékben. Mert legalább e földön, az emberek világában nem képzelhető el olyan, akár materiális, akár immateriális pénz, bármi legyen is a neve, amelynek a jósága ne függne össze legszorosabban a gazdasági élet termelésének az eredményével. Márpedig a termelésnek ezt az eredményét a négy termelőtényező együtt hozza létre.¹

¹ Szokás újabban a pénz vásárlóerejével szemben a pénz munkaerőjéről is beszélni, mégpedig azért, mert pénzért munkaerőt is lehet vásárolni. A ma nagyon divatos, sokat emlegetett angol közgazda J. M. Keynes, azonban nemcsak fölösleges munkát végez, mikor így különböztet, hanem eljárásával a megkülönböztetésből levonható téves következtetésekre is ad alkalmat. Éppen így lehetne a pénz föld-erőjéről is beszélni, mert hiszen pénzért földet is lehet vásárolni. A pénz tőkeereje már érdemesebb fogalom. De ennek az az oka, hogy a pénz az az alakváltozásra legalkalmasabb jószágforma, amelyben a tőkeerő éppen ezért a legegyszerűbben tud raktározódni.

Honnan ered mégis a munkapénz elnevezés? A mai német tudományos irodalom ezt a kifejezést nem használja, pedig, amint gondolható, ez az egész irodalom a német nemzeti-szocialista világfelfogás alapján áll. A kifejezés használatának, úgy nézem, politikai oka van. A mai Németország gazdasági politikája nemcsak nemzeti, hanem szocialista is. A hatalmas Németbirodalom az általa létesíteni óhajtott új társadalmi és gazdasági rendért folytatott küzdelmében nagyon is számít a széles néprétegek rokonszenvére. Fölöttébb érthető, hogy ezt azzal is igyekszik fokozni, hogy a pénznek, ennek a mindenki által méltán oly fontosnak tartott dolognak az értékét, mintegy rövidített kifejezéssel élve, közvetlenül csak azzal a termelőtényezővel magyarázza, amellyel főleg ezek a széles néprétegek vesznek részt a nemzeti termelésben.

Különben nem újság, hogy a pénzpolitika lélektani hatásra is számít. A németek sem a «munkapénz» szót alkalmazzák először ilyen célból. A Rentenmark-ról — ez is híres pénzünk volt az első világháborút követő nehéz időkben — azt mondták, hogy ennek az egész német ingatlan-vagyon a fedezete. Ez is képletes kifejezés volt. A célzott hatást azonban elérték vele. Az emberek bizalommal fogadták ezt a pénzt. Valójában azonban az volt ennek a pénzfajtának az ereje, hogy okosan bántak vele, nem szaporították túl. Az eredetileg tervezettnél is jóval kevesebb került belőle forgalomba.

Élesebb szocialista értelmezéssel, amely azonban távol áll a német gondolattól, a «munkapénz» kifejezésnek olyanféle értelmet is lehetne tulajdonítani, hogy a pénz, ha ezzel rendelkezik valaki, a munka jutalma. Vagy, hogy ezt a gondolatot egy közkeletű mondás formájában fűzzük tovább, hogy az, aki nem dolgozik, ne is egyék. De azt mindenki érezni fogja, hogy ezen az alapon még a legszélsőbb kommunista elveket valló állam is nehezen folytathatna gazdasági politikát. Az ilyen államban is volnának mindig olyanok, akiket a társadalom dolgozó, helyesebben az anyagi termelésben közvetlenül résztvevő tagjainak kellene el-
tartani.

Minden olyan pénznek, amelynek nincs magától való anyagi értéke, bármi legyen is az ilyen pénznek az állítólagos fedezete — jól kezelt pénzrendszer esetén különben a fedezetnek távolról sincs olyan jelentősége, aminőt régen tulajdonítottak neki — az a velejáró tulajdonsága, természetes veszedelme, hogy könnyen szaporítható és hogy ekként könnyen kerül a kelleténél nagyobb mennyiségben forgalomba. Ezzel azonban mindjárt megbomlik az árrendszer és felbomlik a jövedelemeloszlás addigi menete is. Az aranyvaluta a maga értékes anyagú főpénzével éppen ezt teszi lehetlenné, mert az értékes anyagú pénzt nem lehet tetszés szerint szaporítani. De az aranyvaluta a pénz elértéktelenedésének még más oldalról is gátat vet. Az aranyból való pénz, mint már említettem, nem csökkenhet értékében az arany áruértéke alá. Ez pedig, ha változik is, mindig jelentős marad. Az aranyvaluta tehát az állandóság érzetét kelti a gazdasági élet minden eleven tényezőjében. Úgy szokták mondani, hogy bizalommal tölti el az embereket a gazdasági élet jövője iránt. A jövőre szóló komoly gondoskodás és az üzleti számítás egyaránt szilárd alapot kap vele.

Sőt az arany nemcsak az állandóság, hanem a béke pénze is, mert az országok között a nemzetközi kapcsolatot szorosabbra fűzi. Nincs mindenütt és közvetlenül egyforma vásárlóereje. Éppen ezért nem nemzetközi pénz. De bizonyos, hogy az aranyvaluta, mégpedig annál inkább, minél nagyobb területen van érvényben, kiegyenlítőleg hat az országok pénzének egymás közötti értékére, nemkülönben az árakra és a kamat magasságára is a különböző országokban. Mindezzel pedig megkönnyíti a nemzetközi áruforgalom és tőkemozgalom lebonyolítását. Az aranyvaluta ekként bizonyos értelemben gazdasági közösséget létesít az aranyvalutás országok között, és ezt annál inkább teszi, minél nagyobb terület él ezzel a pénzrendszerrel és minél szabadabb az illető országok között a gazdasági érintkezés. Persze, az ilyen, több országból álló gazdasági területen is egy országnál lesz a gazdasági és ezzel a politikai vezető-szerep, magától értetődőleg annál, amely a legerősebb közöttük. Az első világháború előtt, tehát abban az időben, mikor az aranyvaluta segítette

elő a nemzetközi forgalmat, ez az ország tudvalevőleg Anglia volt. A vele szemben feltörekvő nagyhatalom, az akkori Németország, azért indította meg éppen az első világháború alatt «Entthronung des Goldes» jelszóval tudományos téren is a küzdelmet az aranyvaluta ellen, mert ebben a pénzrendszerben annak a vezető-szerepnek, melyet Anglia gazdasági téren akkor tényleg játszott, egyik támasztékát látta. Nagyok dolgába a kicsinyek ne szóljanak bele. A nagy országok mindegyike bizonyosan jól tudja, hogy mért akar mindig a másik nálerősebb lenni. De azt megállapíthatjuk, hogy a kicsiny országoknak Európában Angliának az a gazdasági vezető-szerepe, melyet ez éppen az aranyvalutára támaszkodva játszott, nem ártott. Itt természetesen az aranyvalutás időről szólunk. És ez a megállapítás egyébként is csak az 1914. előtti Angliára vonatkozik.

*

Csakhogy vannak az aranyvalutának is kétségbevonhatatlan hátrányai. Ezek nagy mértékben járultak, hozzá ahhoz, hogy elfordultak tőle, mikor az első világháborút követő gazdasági háborúskodás során a helyzet különben is mind tarthatatlanabbá vált a béke pénze, az aranyvaluta számára. Ilyen hátrányok például a következők. Aranyvalutás ország pénzpolitikájában nem lehet független a többi aranyvalutás ország pénzpolitikájától. Ha az egyik ilyen ország deflációs politikát folytat, ez a többi aranyvalutás országot is ilyenre készíti. Az egyik ország inflációs politikája ilyenre csábíthatja a többit is. Az aranyvalutás ország pénzének vásárlóerejére hat az, hogy mennyi arany áll rendelkezésre pénzítés céljából az aranyvalutás országokban, de még inkább az, hogy ez az arany miként oszlik meg az érdekelt országok között. Mindez kellemetlenül befolyásolhatja az ilyen országok gazdasági életét.

De igaz, hogy ezekben az esetekben is legtöbbször nem annyira az arany a hibás, mint inkább az emberek. Az aranyvaluta ugyanis szabad mozgást kíván gazdasági téren. Az arany kiáramlása ellen ilyenkor csak a kamatláb felemelésével, illetve ezzel egyenlő hatású más eszközökkel szabau

védekezni ; abban az országban pedig, ahová az arany áramlik, el kell viselni azt az áremelkedést, amelyet az odakerült nagyobb pénzmennyiség okoz, mert az áraknak ez az emelkedése fogja éppen a gazdasági egyensúlyt az országok között megint helyreállítani. Az előbbi országban ilyenkor a kamatláb emelése folytán esnek az árak, ez előmozdítja a kivitt az illető országból, míg az utóbbiban mutatkozó áremelkedés, mikor az odavaló behozatalt segíti elő, megnehezíti az innen való árukivittelt. Így az országok egymás közötti tartozási és követelési mérlegét az aranyvaluta automatikusan működő mechanizmusa ismét egyensúlyba hozza. De ha az egyik ország, amint ez például a két világháború közt lefolyt gazdasági háborúskodás során a hitelező-országok részéről történt, a hozzá beáramló aranyat nem engedi a forgalomba, hanem elzárja, sterilizálja, és ezzel nem engedi az árakat emelkedni, egy másik ország pedig, mert bírja arannyal, nem emeli a kamatlábat, hogy az ilyen, úgynevezett restriktív pénzpólitika bénító hatásától a saját országát megkímélje, akkor a játszó felek megszegték az aranyvaluta játékszabályait, és ekkor a helyzet tarthatatlanná válik a béke pénze, az aranyvaluta számára.

De van az aranyvalutának olyan hátránya is, amely velejár az aranyvaluta természetével és amelyért éppen ezért nem felelősek az emberek. Aranyvalutás országban tudniillik az árak éppen az aranyvaluta árkiegyenlítő hatásánál és az ezzel járó egységes árképződésnél fogva nem alakulhatnak a termelő-költség és a termelő-eljárás változása szerint. Ezért mondják és nem egészen ok nélkül, hogy az aranyvaluta inkább csak fejlett gazdaságú országoknak való. Mi az első világháború előtt a nálunk gazdaságilag jóval előrehaladottabb Ausztriával együtt jelentős gazdasági erőt képviseltünk. Nem is éreztük az aranyvaluta hátrányát, mikor 1892-től egészen az első világháború kitöréséig ennek a jegyében éltünk. Sőt olyan jól álltunk, hogy volt idő, az idősebbek közülünk erre emlékezni fognak — amikor az arany nálunk forgalomba is került, pedig az Osztrák-Magyar Bank akkor sem volt köteles arannyal fizetni. De ezt nem bírtuk soká. A világháború előszele már mutatkozott.

külföldön elhelyezett kötvényeink kezdetek visszaözönlenni, az arany pedig kiszivárgott. Ez a helyzet a mi rövid aranyidőnket hamar elsöpörte. Tény, hogy valamely ország nehéz viszonyok közt csak akkor tud megmaradni az arany-alapon, ha a külfölddel szemben nincsenek tartozásai és vagyon- és jövedelemeloszlása nemcsak egészséges, hanem lakosai általában a jólét magasabb fokán is élnek. Az általános jólét ugyanis elviselhetőbbé teszi azt a nem csekély anyagi terhet, melyet az aranyvaluta fenntartása a gazdasági életnek a kamatlábemelés, tehát a restriktív pénzpolitika következtében ilyenkor okoz.

Szegény és eladósodott ország békében sem tudja az aranyvalutát megtartani. Háborúban pedig ez még nagyon gazdag országnak, sőt olyannak is, mely bőséges aranytermelés birtokában van, csak igen nehezen sikerül. Az első világháború megmutatta ezt. De ugyancsak ez a háború és még inkább az utána következő nagy gazdasági zavar, mely tetőfokát a pénz messzemenő elértéktelenedésében érte el, a papírpénzgazdálkodás veszélyeit is alaposan a világ elé tárta. Csakhamar általánossá lett megint a vágyakozás az aranyvaluta után. De az arany-deviza-valuta, melyet akkor több országban létesítettek és amely kiegészítő módozathoz az aranyhiány miatt nyúltak, nem vált be. A gazdasági politika ugyanis, melyet akkor világszerte követtek, nem felelt meg az aranyvalutának. Nagy jóvátételi fizetések, amelyek gazdaságilag indokolatlan aranyáramlást idéztek elő az országok között, a nemzetközi áruforgalomnak nemzeti féltékenység okozta nagymérvű korlátozása és autarkias gazdaságpolitikai elzárkózás, valamint egyáltalán megakadályozása annak minden téren, hogy az arany a maga kiegyenlítő szerepét szabadon érvényesíthesse, mert minden ország szabadulni akart az aranyvaluta átmeneti terheitől : mindez nem fért meg ennek a pénzrendszernek a békés természetével. Az Egyesült Államokból kiindult világválság aztán megszüntette az arannyal való további kísérletezést. Ekkor a papírpénzgazdálkodásnak, tehát az anyagi értékkel nem bíró pénz uralmának egy új és fölöttébb érdekes ideje következett el. Szerepelni kezdett az igazgatott papírpénz.

*

Azt már addig is tudta a világ, hogy okosan kezelt papírpénzzel, legalább békében, jól lehet élni. Példát erre éppen mi adtunk. Nekünk 1892-ig névleg ezüst-, tényleg jól kezelt papírvalutánk volt. Ennek az időszaknak a végén az o. é. forint vásárlóereje tudvalevőleg nagyobb volt az ezüstforint ezüstértékénél. Pedig gazdaságilag és ezzel kapcsolatban politikailag, de a nemzeti művelődés terén is körülbelül ez alatt az idő alatt, pontosabban a kiegyezéstől a milléniumig, haladtunk legjobban. Annak a tudatában mármost, hogy a papírpénz eredménnyel használható és annak a nagy válságnak a hatása alatt, mely az első világháború után köszöntött be, a bajba jutott országok kormányai újból megpróbálkoztak a papírpénzzel, mégpedig úgy, hogy azt a nagy hatalmukat, mellyel a háború alatt a gazdasági életbe olyan mélyen beleavatkoztak, a pénzpolitika terén érvényesítsék és hogy ennek a segítségével is könnyebben tegyék a válságos helyzetet elviselhetővé. A pénznek szerény kezelése helyett, melyet főleg a pénz külföldi értékének a fenntartása céljából azelőtt a jegybankok űztek, most az állam maga kezdte igazgatni a pénzt.

Különféle célokat igyekeztek ezzel elérni. Azt már rég tudták, hogy az olyan ország, amelynek a pénze kevesebbet ér, egy ideig legalább, t. i. amíg a belföldön az árak nem emelkednek, előnyben van külkereskedelmi téren a többi, jobb pénzü országgal szemben, mert a külföld könnyebben vásárol tőle. Most azonban, hogy ezt az előnyt megszerezzék maguknak, az országok pénzük értékét mesterségesen lecsökkentették. A devizagazdálkodással, a pénzigazgatásnak ezzel az alapintézményével pedig, mellyel a pénz oldaláról nemcsak az árubehozatal és az árukivitel, hanem az ország gazdasági életének szinte minden lélekzetvétele ellenőrizhető, a jegybankok régebbi pénzpolitikájával szemben, mely, mint említettem, elsősorban a pénz külföldi értékének a fenntartására irányult, most különösen a pénz belföldi vásárlóerejét igyekeztek védeni. Teszik pedig ezt elsősorban és főleg azért, hogy a belföldön a pénz vásárló-erejének a csökkenésével, és ami az áruoldalról nézve ezzel egyet jelent, az árak emelkedésével járó kínos következmények elkerülhessék legyenek,

tehát, hogy a lakosság életszínvonala le ne szálljon. A pénz külföldi értéke a devizagazdálkodást csak másodsorban érdekli. De ezt is, már amennyire tenni tudja, szintén azzal szeretné tartani, hogy az árubehozatalt és árukivitelét és ezzel kapcsolatban természetesen a külföldi pénz forgalmát is állami engedélytől teszi függővé. Nagy, gazdaságilag erős, politikailag hatalmas országnak ebben a tekintetben is könnyebb a helyzete, mint a kicsinynek és gyengének. Kicsiny, gazdaságilag gyenge és politikailag erőtlén ország pénze külföldi viszonylatban könnyen érthetően minden devizagazdálkodás ellenére is tovább romlik. Az ilyen ország pénze külföldi árfolyamát a devizagazdálkodással legfeljebb névleg tudja fenntartani. Viszont egy nagy és erős ország devizagazdálkodás idején különösen olyan országokkal fog külkereskedelmet folytatni, amelyek politikai hatalmának körébe esnek. Hogy mit vásárol ezektől és hogy mit ad el nekik, az természetesen tőle függ. Az ilyen forgalomban aztán szinte magától értetődik, hogy az árak alakulásánál, de a saját pénze árfolyamának kialakításánál is a hatalmi nyomaték, amely minden áralakulásnál szerepel, itt a rendesnél erősebben érvényesül.

*

A pénz igazgatásával, így tehát a devizagazdálkodással is, az állam a pénz dolgába és ezzel a gazdasági életbe igen mélyen beleavatkozik. Beleütközik vele, mint a háborús gazdálkodás legtöbb intézményével, a magántulajdon elvébe is. Ha az állam például az árubehozatalhoz szükséges külföldi pénz eladásánál különbséget tesz azok között, akik hozzá mint az egyedüli árusítóhoz ilyen pénzért fordulnak, — márpedig devizagazdálkodás idején az állam ezt kénytelen tenni, — azt idézi ezzel elő, hogy a pénz az egyik ember zsebében immár nem ér annyit, mint a második vagy a harmadik ember zsebében. Sőt az állam pénze igazgatása közben szükség esetén azt is kimondhatja, hogy az ország belső területén is bizonyos árukat csak bizonyos emberek vásárolhatnak meg, és megparancsolhatja ugyanekkor azt is, hogy akinek van ilyen áruja, ezt az illető a kedvezményezett vevőknek

az állam megszabta áron köteles átengedni, és így tovább. A pénz vásárlóereje ekként hatósági rendelkezés folytán a szerint változhatik, hogy kinek a zsebébe kerül és hogy ez mire akarja fordítani. Többszörös irányú megkötése ez a pénz szabad vásárlóerejének. Ilyenkor az állam már nemcsak a pénzt igazgatja, hanem ezzel jelentős mértékben igazgatni igyekszik az egész gazdasági életet is.

Olyan társadalomban, mely a magántulajdon alapján áll és ahol az állam a jövedelemeloszlásba csak adóztatással, tehát csupán a jövedelmek kialakulása után avatkozik bele, természetesnek látszik, hogy ugyanazért a pénzért mindenki egyformán vásárolhasson. Itt méltán tekintik a szabad áralakulást a jövedelemképződés alapjának. Az az állam azonban, mely, miként az utóbb említett esetek is mutatják, a pénz segítségével a gazdasági életet már igazgatni is iparkodik, mikor a pénz vásárlóerejét helyzetenként és személyenként változtatja, és amely az ilyen pénzigazgatáshoz természetesen társuló, közvetlen vagy közvetett hatósági ármegállapításokkal az árrendszerbe is beleavatkozik, a jövedelem vásárlóerejét megakasztva, illetve mesterségesen növelve, már sok vonatkozásban megszünteti a magántulajdont. Ezen az úton haladva a pénzével igazgató állam igen mélyreható politikát folytathat a jövedelemeloszlás terén. Így adhat könnyen az egyiknek, mikor a másiktól elvesz. A háborús gazdasági politika erre minden országban bőven szolgál példákkal. Háborúban tudvalevőleg, amint ez nem is lehet másként, az árak emelkednek. Ennek oka gyanánt nem kell mindjárt a pénz szaporítására gondolni, amire különben háborúban szintén sor kerülhet. Az áremelkedést háborúban egyszerűen az anyag-, illetve az áruhiány is eléggé indokolja. Háborúban a rendes termelés menete megakad és e mellett a háború többszörösen és erősen fogyaszt. Ha tehát az árak emelkednek, de az állam ugyanekkor kimondja, hogy bizonyos áraknak, például a lakás árának változatlanul kell maradniok, vagyis ha más szóval megparancsolja, hogy a pénz vásárlóereje különbözőképpen érvényesüljön különböző esetekben, akkor egyoldalúan javít azoknak a helyzetén, akik ilyen árukat vásárolnak, illetve ilyen szolgáltatásokat

vesznek igénybe, és hátrányos elbánásban részesíti azokat, akik ezeknek az áruknak előállításával, illetve ezeknek a szolgáltatásoknak a nyújtásával foglalkoznak és ebből élnek.

Az ilyen intézkedéseknek is mindig az a fő céljuk, hogy a pénz vásárlóereje megóvassék. Az árak emelkedését akarják velük lehetőleg hátráltatni. Az állam azonban, mikor ilyen rendszabályokhoz kénytelen nyúlni, — és háború esetén ezt nem kerülheti el — nagyon helyesen úgy okoskodik, hogy a hátrányos elbánást jobban tudja elviselni a gazdaságilag erősebb, mint az, aki gazdaságilag gyengébb, és ezért ilyenkor magától értetődőleg a gazdaságilag erősebbet, illetve azt igyekszik megterhelni, akit ilyennek gondol. Éppen ezért nem volna meglepő, ha valaki mármint az ilyen pénzpolitikában is a munkának való szándékos kedvezést akarna látni a vagyonnal szemben, és az ekként igazgatott pénzt éppen ezért akarná munkapénznek nevezni. Az előzőkből már tudjuk, hogy ezzel a munkapénzt egészen helytelenül értelmezné. És a pénznek különben is más a rendeltetése, nem az, hogy a jövedelemeloszlás javításának eszköze legyen.

A pénz nem jövedelemeloszlás-politikai eszköz, mert a gazdasági életnek arra van szüksége, hogy nyugodtan nézhessen a jövőbe. Ahhoz pedig, hogy biztosan számolhasson, olyan pénz kell, amely vásárlóerejében lehetőleg nem változik. Akárhogy forgassuk is a dolgot, bizonyos, hogy a pénz egyik legfontosabb szerepe, hogy a gazdasági életben az értékállandóságot képviselje. A helyes pénzpolitika a pénz mennyiségét szűk határok közt éppen azért változtatja, hogy a folyton változó gazdasági helyzethez igazodva a pénz vásárlóereje lehetőleg változatlan maradjon, tehát hogy ne alakuljon ez a vásárlóerő a gazdasági helyzetnek meg nem felelő módon. Ha a pénz vásárlóereje ezen túlmenően magától változik, ennek máris kellemetlen a hatása. De még bizonytalanabb a hatás, mikor ez a vásárlóerő nem csupán általánosságban, hanem az egyes viszonylatokban is különbözőképpen és itt is változólag alakul. Amennyiben tehát az állam a pénz vásárlóerejét szándékosan és abból a célból váltogatná ily módon, hogy a jövedelemeloszlást javítsa vele, kérdés, hogy helyesen jár-e el. Az előzetes, közvetlen beavat-

kozás a jövedelemeloszlásba mindig kényes dolog. Még akkor is könnyű vele hibát elkövetni, ha a pénznél alkalmasabb eszközt használnak erre a célra. De devizagazdálkodás esetén, tehát például háború idején is, a devizagazdálkodással és ennek az áruoldalt közvetlenül érintő intézkedéseivel nem is azért avatkozik bele az állam a jövedelemeloszlásba, mintha ezt az utóbbit akarná javítani. A jövedelemeloszlás terén mutatkozó hatás ilyenkor magától, az állam akaratán kívül áll elő és csak további, elkerülhetetlen következménye azoknak a cselekményeknek, amelyekkel az állam a pénz vásárlóerejét általánosságban kívánja védeni. És különben is nem azért szerepel az értéktelen anyagú pénz devizagazdálkodás esetén olyan eszköz gyanánt, amellyel látszólag szándékosan avatkoznak be a jövedelemeloszlásba, mintha azokat az intézkedéseket, amelyekkel a vásárlóerőt ilyenkor a pénz oldaláról esetenként és személyenként külön-külön szabályoznák, nem lehetne az értékes anyagú pénzzel kapcsolatban alkalmazni. Hanem csak azért, mert, amikor kényszerítő körülmények hatása alatt — eddig legalább mindig így történt — kénytelen-kelletlen a pénz oldaláról beleavatkoznak a jövedelmek alakulásába, másféle pénz, mint ilyen, nem áll rendelkezésre. Akik tehát az emberi dolgok megítélésénél a szociális szempontot a szorosán vett gazdasággal szemben előtérbe helyezik, és éppen ezért az itt említett alapon neveznek az igazgatott immateriális pénzt munkapénznek, ne várjanak különös segítséget az anyagi értékkel nem rendelkező pénztől, de egyáltalán semmiféle pénztől sem. Vannak a szociálpolitikának sokkal helyesebb és célhoz jobban segítő eszközei.

*

Szembeállítottuk az anyagi értékkel bíró pénzt azzal a pénzzel, mely ilyen belső értékkel nem rendelkezik, miközben különösen ennek az utóbbi pénznek a szerepét a gazdasági életben többféle szempontból is vizsgálat tárgyává tettük. Felvethetjük ezek után immár a kérdést, hogy milyen jövő vár előreláthatólag az anyagi értékű pénzre az anyagi értékkel nem rendelkező pénzzel szemben. Győz-e az, amit ma például munkapénznek neveznek, az aranypénz fölött?

A fejlődés eddigi menete inkább azt mutatja, hogy az arany a jövőben aligha fogja a pénz életében azt a szerepet játszhatni, melyet még nem is oly régen betöltött. Hogy azonban végleg eltűnnék a gazdasági élet színteréről, ez alig hihető. Ide vonatkozólag érdemes két véleményt figyelembe venni. Az egyik Walther Funk-é, a Német Birodalom gazdasági miniszteréé, aki a németek mai gazdaságpolitikai rendszere szerint egyúttal a Német Birodalmi Bank elnöke is. Ő azt mondja, hogy az arany olyan autonóm vám- és kereskedelmi politika esetén is, amilyen a német a háború után is lenni kíván, nagyon jól használható a nemzetközi pénz- és hitel-forgalomban.¹ A másik vélemény egy derék újabb amerikai

¹ *Wirtschaftsordnung im neuen Europa* című tanulmányában, mely több helyt is felolvasásra került és amelyet a magyar olvasóközönség a mi hírlapjainkból is egész terjedelmében megismerhetett. Itt a *Pester Lloyd* 1941. július 20-i számából idézek: «...Aber wir haben nichts gegen die Ware Gold! Es kommt auf den Verwendungszweck an. Man kann das Gold sehr wohl im internationalen Geld- und Kreditverkehr nützlich verwenden, auch wenn man eine autonome Währungs- und Handelspolitik betreibt.» Ugyanő egy későbbi, 1941. őszén tartott beszédében szintén lehetetlennek mondja, hogy az aranyvaluta ismét alkalmazásba kerüljön. De itt a nemzetközi fizetések módja gyanánt, miután hangsúlyozta, hogy a háború után a tengerentúli országokkal folytatott kereskedelemre ismét szükség lesz, a clearing-rendszert mondja kielégítőnek. «Ziel der europäischen Zusammenarbeit sei in erster Linie die wirtschaftliche Unabhängigkeit des europäischen Lebensraums, was durchaus nicht die Übertreibung des Grundsatzes der Selbstversorgung bedeutet, da nach dem Kriege der Warenaustausch mit den Überseestaaten in vollem Masse wieder hergestellt werden muss, die ja weder die Aufhäufung überflüssiger Produktionsüberschüsse mit tatenloser Gleichgültigkeit zu dulden, noch auf die europäischen Industrieprodukten zu verzichten beabsichtigen... Das Prinzip des Goldstandards ist seit der Weltkrise als zusammengebrochen zu betrachten. Die Achsenmächte hatten unabhängig vom Kriege das Clearingsystem bereits vervollkommen, das ohne alle Schwierigkeiten und völlig unabhängig von der Goldbasis zur Verwirklichung der sicheren Abwicklung des internationalen Zahlungsverkehrs geeignet ist.» *Pester Lloyd* 1941. október 21-i szám. Tényleg a legtökéletesebb clearing sem szabadít meg a közvetlen csere nehézségeitől. Az arany a nemzetközi fizetéseknél éppen ezeket a nehézségeket volna hivatva kiküszöbölni.

munkában¹ olvasható. E szerint nem valószínű, hogy az arany a jövőben ismét az értékek automatikus szabályozója legyen. Hanem valószínűleg bele fogják illeszteni a kezelt valutarendszerbe úgy, hogy különösen a nemzetközi fizetési mérleg folyó tételeinek kiegyenlítője gyanánt szerepelhessen. Szóval az arany mindkét vélemény szerint a nemzetközi forgalom pénze maradna. Az amerikai szerző azonban e mellett eléggé világosan megmondja azt is, hogy az aranyat majd a valuta háttérében célszerű lesz megtartani. Legalább erre lehet abból következtetni, hogy az aranyra, mint a valuta stabilitásának egyik eszközére és mint a hitel alapjára is rámutat.

Az arany jövőjével kapcsolatban nem érdektelen figyelembe venni Szovjet-Oroszország álláspontját az arannyal szemben. Az első világháború előtt Oroszország jelentős mennyiségű aranyat termelt. A Szovjet-Unió azonban aranyellenes álláspontra helyezkedett, és ekkor az oroszországi aranytermelés szinte számba sem jövő csekély mennyiségre süllyedt alá. Ámde már az első ötéves terv megvalósításához sok külföldi anyag és munkaeszköz kellett, amit legkönnyebben aranyért lehetett beszerezni. Ekkor újra megindult Oroszországban az aranybányászat, mégpedig olyan erővel, hogy 1929-ben az aranytermelés itt már ismét elérte a háború előtti mértéket. A termelés azóta Oroszországban évről-évre emelkedik, úgy hogy Szovjet-Oroszország az aranytermelés terén most már az Egyesült Államokat megelőzve Nagy-Britannia után a második helyre került.

Innen is, máshonnan is, mint már említettük, rendkívül sok arany jutott az Északamerikai Egyesült Államokba. Ennek a nagy aranyfelhalmozódásnak kapcsán újabb kérdések merülhetnek fel az arany körül. Így mindjárt az, hogy nem válik-e az arany itt is fölöslegessé, miután a világ nagy része arany nélkül folytat pénzpolitikát. Mi történik az arannyal, ha az amerikai jegybankok nem tartalékolnának tovább aranyat és az aranyvásárlást beszüntetnék? Ekkor csak az ipar vásárolna aranyat, aminek következtében az arany

¹ A. Whipple Crawford: *Monetary Management under the New Deal*. American Council of Public Affairs, Washington, D. C. 1940.

ára rohamosan esnék. Vajjon nem jut-e ekkor mint valuta-fém majd az arany is az ezüst sorsára? Erre a kérdésre sokféle felelet várható. Leghelyesebbnek ezek közül az látszik, mely rámutat arra, hogy az ember természeténél fogva metallista. Ez más szóval azt jelenti, hogy az emberek mint pénznek is mindig értéket fognak tulajdonítani az aranynak.

*

Tény, hogy az arany minden hibája ellenére mindig a nemzetközi kapcsolatok, tehát a béke pénze volt. És ha át kellene is engednie a helyét, melyet mint a valuta alapja töltött be, a jövőben az igazgatott immateriális pénznek, amelyre az emberiséget az 1914 óta folyton tartó, hosszú, fegyveres és gazdasági háborúskodás tanította meg, nagyon óhajtandó, hogy a most folyó második világháború befejeztével ez a háború hozta, igazgatott pénz is megbarátkozzék az igazi békével és hogy megférjen a magántulajdonnal. A magántulajdon intézménye már úgysis erős korlátozásnak néz eléje a társadalom gazdasági életének fejlődése során. Nagyon fontos, hogy legalább a pénzzel kapcsolatban ne támadtassék meg. És különösen, hogy ne legyen ilyen támadásnak tárgya békében, ha már a háborús viszonyok közt ez elkerülhetetlen is. Mert szép és okos dolog az állami beavatkozás, ha célra vezet. De azért erősebb rugója a munkának és ezzel a gazdasági haladásnak nincs és nem is lesz soha a magántulajdonnal. Semmi se serkent annyira szorgalomra, mint az a tudat, hogy az ember magának és utódainak szerez. A magántulajdon intézménye így a nincstelen szempontjából is nagy érték. Ennek a segítségével gyűjtöttek maguknak vagyont azok, akik pályájuk elején csak munkaerejükkel rendelkeztek.

*

Talán nem volt fölösleges ezt a keveset az aranypénzről és a munkapénzről elmondani, mert különösen az utóbbi felől zavaros fogalmak vannak elterjedve. Sajnos, még műveltebb köreinkben sincs mindenki tisztában azzal, hogy a kölcsön természetes alapja nem a pénzszaporítás, hanem a megelőző megtakarítás, és hogy nem annyira a vásárlóerő szaporí-

tása okozza a jólétet, hanem inkább megfordítva, a gazdasági élet élénkülése, ami a termelőtényezők célirányos és eredményes összeműködésének a következménye, vonja esetenként szükségképpen maga után a vásárlóerő megfelelő mértékű szaporítását. Sokan a munkapénzről is azt hiszik, hogy ez levegőben lógó hitelműveletnek kimeríthetetlen eredménye, mely minden nagyobb fáradság nélkül ont bőséget és boldogságot maga körül a gazdasági életben. Olyan véleményt is hallottam, mintha az ekként értelmezett munkapénz hozta volna létre azt a «gazdasági csodát», amely a második világháború előtti német konjunktúra-politika büszkesége. Nem! Ezt az eredményt nem természetfölötti beavatkozás hozta létre. Emberek kellettek ehhez is. Ahol az intéző körök az egész gazdasági életnek, és így természetesen a pénznek is, rendkívül szigorú ellenőrzésére, illetve igazgatására határozzák el magukat, ahol éppen ilyen keményen adóztatnak, ahol nem engedik a jövedelmeket, de a munkabéreket sem emelkedni (Lohnstop), ahol az állam arra is elhatározza magát, hogy a társadalom fogyasztását a legszükségesebb mértékre korlátozza és ezzel az életszínvonalat is leszállítsa, csakhogy mindent, ami a közvetlen fogyasztástól megerősítve is elvonható, a nagy cél szolgálatába lehessen állítani, és ahol mindezt közgazdasági tudással hajtják végre, valamint ahol a nép a nagy nemzeti cél érdekében hozott és vasfegyelemmel keresztülhajtott ilyen rendszabályoknak szívesen engedelmeskedik: ott nem lehet kétséges az eredmény. Föld, tőke és munka összefogásával körömszakadtáig dolgozni, és ha kell összeszorított fogakkal túrni, ez a mélyebb értelme a németeknél ma a munkapénznek, amely így, ebben az értelemben, tényleg összefügg az egész nemzetnek, minden társadalmi rétegnek a munkájával. Aminthogy összefügg ezzel a pénz mindig, akkor is, ha aranyból van. Ezt az értelmét a «munkapénz» szónak, mely szerint semmiféle pénz sem ér semmit munka nélkül, nem ártana, ha mi is jól megtanulnók!

NAV RATIL ÁKOS.

A LEGNAGYOBB MAGYAR.

— Második és utolsó közlemény.¹ —

A társadalompolitikus.

Hazánkban a társadalompolitikának még elnevezése sem volt használatos, amikor Széchenyi már felvette minden honfitársa, így a magyarországi legszélesebb néprétegek gondját és állandóan fáradozott értelmességük «kifejtésén» és helyzetük javításán. Különösen munkált kilencmillió (jórésben nem magyarajkú) jobbágyért, gazdasági viszonyaik javításáért, de egyúttal alkotmányos és egyéni jogaik felismeréséért, sőt a rájuk nézve hatályban volt magánjog és ítélkezés kedvezőbbé tétele céljából is.

Ebben a munkásságban bizonyára irányították őt keresztény hitének fenséges tanításai.

Széchenyi igazi hívő, vallásos lélek volt és már ifjú korában, de a későbbi évtizedek alatt is *Naplójában* feljegyzett buzgó imádságai bizonyítják: mily erős, élő hittel borult le a Mindenható előtt.

Egyesek Széchenyi elhatározását arra az eszményi szerelemre vezették vissza, amelyet ő (akkor még reménytelenül) évtizednél hosszabb időn keresztül gróf Seilern Crescentia iránt érzett. Ez a szerelem és a grófnőnek Széchenyit buzdító kijelentései (ezek közt pl. a *Hitel* megjelenése után hozzá írt, igazán magas etikai elveket valló levele) kétség nélkül megerősítették Széchenyit óriási feladatának elvállalásában.

Azonban, mint ezt Gyulai Pál is megállapította, ez a rajongás egyik-másik leány vagy asszony iránt Széchenyi lelkében gyakran keletkezett, de épp oly gyakran változott

¹ Az előbbi közleményt lásd a *Budapesti Szemle* 1941. évi 768. számában.

és (kivéve az utolsót) aránylag rövid idő alatt megszűnt. ellenben «változatlanul megmaradt fajszeretete, hazaszere-tete és küldetésszerű kötelességeinek élénk tudata.»¹

Hazaszere-tetét bizonyítják azok a fiatalkori vallomásai is, melyeket *Naplójában* feljegyzett. Azt állítja, hogy «a leg-ősibb hun- (értsd magyar) fajból kell származnia, mert a magyar zene még tökéletlen, kezdetleges előadásban is köny-nyekre indítja». Többre tartja az egyszerű magyar tájakat, mint azokat a ritka természeti szépségeket, amelyeket keleti és nyugati utazásai alatt megcsodálhatott. Külföldön vágyó-dással gondol «csúnyácska» hazájára.

Égő fajszeretete mellett vezette őt az a keresztyén fele-baráti szeretet is, mellyel a szenvedőkön és elhagyottakon kívánt segíteni, valamint igazságérzete és — ahogy ma szok-tuk nevezni — szociális érzése.

A jobbágyoknak fogta pártját már 1825. decemberben a főrendiházban elsőnek magyar nyelven tartott felszólalásai alkalmával. Egyik beszédében kereken kimondta: «Lelki-ismeretem szerint a jobbágyok sorsát könnyíteni kötelessé gem. Ezt így kell tenni minden földesúrnak.» Néhány nap mulva ugyanott kifejtette: «A szegény jobbágyoknak itt képviselői nem lévén, nekünk mint becsületes földesuraknak kell sorsukat szívünkön hordanunk.»

Magyarországi utazásai közben szerzett megfigyeléseit e tárgyban is *Naplójában* rögzíti. Pölöskei birtokán tartózkodás után 1828. július 17-én ezt jegyzi fel: «A paraszt vi-szonya a földesúrhoz oly kevéssé van megalapozva, hogy szabadelvűen és *igazságosan* gondolkodó férfiak számára kellemesebb más jövedelem, mint a földbirtokból eredő.»

1829. február 13-án ezt írta *Naplójába*: «Lovagja akarok lenni az *elnyomottaknak*, a gyengéknek és *üldözötteknek*».

Naplójában feljegyezte: megbotránkozott azon, hogy más nemesek közönnyel nézték a széles néprétegek szűkös viszonyait vagy éppen nyomorát.

Ámbár Széchenyi műveiben első sorban a jobbágyokat említi, kétség nélkül anyagilag is, de főként a művelődésben

¹ Gyulai: *Széchenyi mint író*. Emlékbeszédék. I. 321.

fel akarta emelni az elszegényedett és a tanultságban elmaradt, részben parlagi modorú köznemesek csoportjait is, akikkel üléseken vagy utazásai közben (pl. a gőzhajón) találkozott. Ezeknek is szólnak fejtegetései a «kiművelt emberfő» fontosságáról (*Hitel* 156. és köv.; *Világ* 220. l.): «Az ész erő s így az ész boldogság. A tudományos emberfő mennyisége a nemzetnek igazi hatalma».

«Az ép és tökéletesen kifejelett emberfő ezen a csillagon a legnagyobb hatalom».

És ők is hálával és okulással olvashatták a *Hitel* hasábjain: «Tanácsom semmi egyéb, hanem hogy hazánkban mindenkinek vagy legalább a lehető legnagyobb résznek gyomra, feje és erszénye ne legyen üres.»

Felebaráti szeretete volt oka annak, hogy Széchenyi közéleti munkásságának kezdetétől fogva teljesen együtt érzett a kilenemmillió vagyontalan és műveletlen jobbbágygal, akiket testvéreinek tekint, akikért — mint általában a szegények és elnyomottak érdekében — munkálkodni és küzdeni óhajt. Ez magyarázza, hogy küzdött és munkált nem az akkor hatályban volt és a nemesség által annyira védelmezett ősi rendi alkotmányért, hanem abban az időben elmaradt és még nagyra hivatott nemzetének széles néprétegei javáért.

Legmesszebbmenő az az óhaja, amely egyúttal minden idők magyarjainak is szól: «Egyesült erővel iparkodjunk azon, hogy Magyarországon egy ember se legyen földél és szakismeret nélkül, kenyér és ruházat nélkül és az erkölcsi műveltséget senki se nélkülözze» (1850. szeptember 7-ről Tasner Antalhoz írt levele: *Levelei*, III., 360.).

Széchenyi fiatalon, 1820-ban azt a vágyódását fejezte ki *Naplójában*: bárcsak rá tudna mutatni ezer emberre, akikkel jót tett. «Az ilyen tudattal járó érzést nem mulhat felül semmi földi öröm.»

Ha életének utolsó éveiben az ő súlyos betegségtől elgyötört, «szünetlen» munkában kifáradt lelke nyugodtan visszatekinthetett volna életére, arra a tudatra jutott volna, hogy jót tett nemcsak kilenemmillió jobbbágygal, nemcsak érdemes honfitársainak nagy többségével, hanem általában azok-

kal az ő életében és utána is országunkban élt megszámlálhatatlan milliókkal is, akiknek hazáját felemelte, akiknek nemzetét mind szellemi, mind anyagi téren haladásra indította.

A Kelet népe.

Akadémiánk mindenkor hűséges kegyelettel őrizve halhatatlan megalapítójának nemes emlékezetét, az utolsó évtizedben a *Hitel*, a *Világ* és a *Stádium* megjelenése százados évfordulóján abban az évben mindig külön ünnepi ülést tartott.

A f. év június 23-án telt le száz éve annak, hogy a Legnagyobb Magyarnek annakidején akkora ellenhatást felidézett műve, a *Kelet népe* megjelent. Erről a munkáról való megemlékezésünk összecsik a másfélszázados születési évfordulóval.

Többen azt állították, hogy a *Kelet népe* megírásával Széchenyi életében új korszak kezdődött. Ő, akit Pest vármegye közgyűlésén, 1840. november 19-én Kossuth Lajos nevezett el a Legnagyobb Magyarnek. — egyesek szerint ezzel a művével a haladás teréről más térre ment át.

Ez tévedés.

Széchenyi későbbi munkáiban is hangsúlyozta, hogy *a folytonos haladás* híve és sürgetője, egyenesen haladópartinak, «becsületes progresszistának» nevezte magát. Elveit és haladó programját nem tagadta meg. Ezért kell vizsgálni e műve megírásának legfőbb indokait.

1840 körül Széchenyi azt remélte, hogy az általa akkor már másfél évtized óta sürgetett, csak kis részben elért és továbbra is szükségesnek tartott reformokat, óhajának megfelelő mértékben, fokozatosan, de egyúttal békés úton és mielőbb meg lehet valósítani.

Ezért megdöbben, amikor 1841 január havától fogva az akkor megindult *Pesti Hírlap*ban olvassa azokat a vezércikkeket (Magyarországban akkor ezek voltak az első ilyenfajta közírói munkák), amelyek a nemzet széles rétegeiben rendkívüli érdeklődést és kétségtelen hatást keltenek. Széchenyinek mindjárt az volt a benyomása, később hatá-

rozott meggyőződése, hogy a nagytehetségű írónak tollából ragyogóan és lelkesítő módon megírt vezércikkek «minden tulajdont (Széchenyi szerint birtokot) és minden felsőbbiséget megtámadnak, s egyúttal szenvedélyes modorban és nem szerencsés taktikával erőteljesen izgatnak». Figyelembe véve Magyarországnak szerfelett bonyolult és szövevényes viszonyait, Széchenyi attól tartott, hogy «zavarnak vezéreltetik a nemzet», az eredmény anarchia lesz, ezt pedig (amint a történelmi példákból, különösen a francia forradalmat követő eseményekből Széchenyi joggal következtette), kimaradhatatlanul az önkény fogja követni.

A tárgyilagos utókor ma már pontosan megállapíthatja a veszedelmeket, melyektől Széchenyi éppen egy évszázad előtt a közírókat, a következményektől pedig a nemzetet óvni kívánta. Az első az lett volna, hogy az akkori ellenzék és a kormány közt nyílt harc fejlődik ki, és így tökéletesen meghiúsulnak azok a békés reformok, amelyeknek megvalósítását Széchenyi éppen a közvetlen esztendőktől biztosan remélte.

De Széchenyi sokkal nagyobb bajoktól is tartott. Ő — amint ezt Beöthy Zsolt megállapította — akkor már «bámulatos politikai, gazdasági és történelmi világműveltséget» szerzett. Ezzel a műveltséggel, valamint lángeszével és valami divinatórius tehetséggel minden akkori politikusnál mélyebben és világosabban látott bele «honunknak szerfelett szövevényes és bonyolult viszonyaiba». Ezek alapján már az 1840-es évektől kezdve tartott attól, hogy nemzetét az azt követő izgalmas és átmeneti korszakban többfelől nagy veszedelmek érhetik.

Ezeknek okai közül egy-kettőt érinthetnek. Ilyenek voltak: Magyarország helyzete az akkori Ausztriában és ezzel a közvetítéssel a németiség irányában, a bécsi kormány merev álláspontja a magyar reformkövetelésekkel szemben, a magyarság akkori csekély száma, az, hogy a nagyszámú magyarországi idegenajkú nemzetiségek egy részénél széleskörű mozgalmakat (párszláv törekvések, illir és dákó-román izgatás) indítottak stb.

Ezenfelül a reformok egy része belpolitikailag rendkívüli változást idézett volna elő. A magyarországi nem magyar

ajkú nemzetiségekhez tartozó többmillió jobbágy a tervezett jogkiterjesztéssel, később pedig a népképviselési rendszerrel egyszerre a hatalom birtokába jutott volna és Széchenyi aggódott azon, hogy ezt a változást az izgatások alapján egyesek a tulajdon, és a birtokos osztályok ellen intézhető támadásokra, gazdasági vagy szociális forradalom kezdeményezésére fogják felhasználni. (Meg is történt 1848-ban Erdélyben a oláh jobbágyok támadása a magyar birtokosok, délen a szerbek támadása a magyarok és németek ellen.)

És amit a legfőbbnek tartott, a következő volt : a Gondviselés rendelkezéséből a magyarság ezer éve mint sziget a szláv-tenger és a germánság közé van ékelve, fajrokonok nélkül maradt. Amint később a költő énekelte : «A terebélyes nagyfa társak nélkül állt magában». Ha most a magyar — amitől Széchenyi tartott — «pezderkedve» veszekedést kezd a nála nagyobb számú nemzetiségekkel, sőt a szomszédos nagyhatalmakkal is, Széchenyi hasonlata szerint «a magyarnak gvenge cserépedénye össze fog törni, ha szándékosan hozzáverik a német és szláv vasedényhez.»

Utalva arra a haladásra, amely akkortájt már Széchenyit is megnyugtatta, hogy «gyalázatosan a nemzetek sorából többé már ki nem töröltetünk», egyúttal hangsúlyozta «ebből még korántsem következik az, hogy jövődönk teljesen biztos lenne. Ellenkezőleg, a nemzetnek a legnagyobb bölcseséggel kell folytatni diadalni pályáját.»

«Nemzetünket — ezt írta — oly közel a sírhoz ismét az élők közé visszalépni látni, az emberiség évrajzaiban hallatlan eset és közvetlen isteni befolyás : így nem távol esünk a csodától nemzetünket oly szövevényes körülményei között, egybe bonyolódott mivoltában alkotmányos férfiúságra emelhetni. Ha a Mindenható nem könyörül, halandó ilyest soha nem visz véghez. Az Isten azonban megúnja érdemtelen buta csoportokat a boldogságra szüntelen kényszeríteni és végkép azokat veszi pártolása alá, akik legszebb ajándékukat, az elméleti tehetséget becsülni és kifejtetni tudják s nem vakon vagy szenvedelmektől ostorozva, de gondos előrelátással élik életüket». Ezért kívánta Széchenyi (K.N. 71—73. l.), hogy a magyarság előnyomulás helyett magát «védő hely-

zetbe téve, minden erejét egyedül arra fordítsa, hogy nyert állásából ki ne vettessék, ellenben törekedjék a nemzet alkotmányának oly kifejtésére, hogy az vívja ki a csata sikerét.» Ebből az okból is sürgős tennivaló : «Vegyük be a más nemzetiségeket alkotmányunkba és pedig annyival inkább, mert semmi egyéb által nem kedveltethetjük meg a magyarságot könnyebben és többekkel és semmi egyéb által nem mozgíthatjuk elő oly sikeresen nemzeti ügyünket is, saját hasznunkat is.»

Széchenyi mindenkor a fokozatos, mérsékelt, okszerű haladás híve volt, határozottan és kifejezetten ellenzett minden forradalmi törekvést ; a reformokat könny és vér nélkül, békés úton kívánta megvalósítani. A *Kelet népében* és több hírlapi cikkében is óvta, figyelmeztette honfitársait, és mikor a többség mégsem hallgatott rá, ő nem azokat okolta, hanem önmagának tett vértagyasztó, szörnyű szemrehányásokat azért is, amiben teljesen igaza volt, hogy 1825-től kezdve kortársait felemelkedésre és haladásra serkentette és a rendi alkotmány megváltoztatására törekedett.

Igazságtalan, téves és felületes tehát az a szemrehányás, hogy Széchenyit a *Kelet népe* megírására irigység vagy más honfitársa elleni féltékenység, illetőleg gyűlölet vezette volna.

A *Kelet népe* közzétételét követő vitairatok és ismertetések között Vörösmarty Mihály (Hazay Gábor álnév alatt) az *Athenaeum* folyóirat hasábjain közzétett cikksorozatában így jellemezte ezt a művet : «Nem ismerek könyvet terjedelméhez képest eszmékben ily gazdagot, ezek megválasztásában ily korszerűt, fejtegetésében, előadásában ily sajátosságost : tartalmast egyszersmind és szellemtelit, valami ehtagadó van ez értelmes és magas lelkesedésű beszédekben . . . Mindenki meg fogja vallani, hogy a könyv a legkorszerűbb eszméket fejtegeti, hogy intéseket és útmutatásokat ad, melyek magukban véve is a legnagyobb figyelmet érdemlik . . . Nevezünk könyvet, amelynek oly hatása volt mint ennek . . . Amyi gondolat van ebben a könyvben, oly sok és mind életünkbe vágó dolgok megvitatta, hogy a vitát felettük még korántsem lehet bevégezettnek tekintenünk . . . E könyv annyi jót, üdvöst, tanulságost tartalmaz, hogy az gróf Széchenyi

népszerűségét értékben bizonyosan növelni fogja.» A nagy költőnek ez a reménye nem vált valóra ; ellenkezőleg, a Legnagyobb Magyar az ifjabb nemzedék előtt éppen ennek a kötetnek közzététele után lett népszerűtlenné, de ez őt elhatározásaiban soha sem befolyásolta.

Hangsúlyozni kell, hogy Széchenyi a *Pesti Hírlap* vezércikkeiben nem a haladás sürgetését, hanem a szenvedélyes modort, a rossz «taktikát», a mértéktelen izgatást kifogásolta és bírálta. Ebben pedig teljesen igaza volt, sőt a *Kelet népé*nek megjelenése után a vezércikkek tartalma mérsékeltebb is lett.

Széchenyi tanításai.

Széchenyi tettein és alkotásain felül példájával, valamint tanításai és ígéi útján egy század távolából is szól hozzánk néha azért, mert ismerte magyar fajtánk gyengéit, éppen úgy, mint jó tulajdonságait ; máskor mintha esodálatos előrelátásával már sok-sok évtizeddel ezelőtt is későbbi fejleményekre gondolt volna.

Csak egy-két idézetre van helyem. Ő tanácsolja :

«Lökje magától a magyar a handabandát és mindenekelőtt a handabandázókat, kik annyit szólnak és mégis oly keveset mondanak, lökje ezeket magától és számítson, és meglássa, jó számítással előbbre halad, mint fog lázító beszédek elszónoklása által nagy előrelépéseket tenni.»

Felpanaszolja : «Mindegyik kolompos, vezér vagy egyedül saját erejére támaszkodó pártkalandor akar lenni, s ehhez képest nincs a világnak oly legkisebb féket nem tűrő s ekkép oly kevéssé összetartó s ennél fogva oly gyenge népe, mint a magyar.»

Viszonyaink közt is jelentős a nemzetiségi kérdésben elfoglalt álláspontja. Figyelembe véve nemzetünknek «bonyolult viszonyait» és a nemzetiségeknek nagy számát, Széchenyi több művében, de különösen a *Kelet népében* és 1842. évi akadémiai megnyitó beszédében rendkívüli óvatosságot ajánl a nemzetiségekkel szemben követendő eljárásra nézve.

Mindenkor elutasított, sőt kárhoztatott minden erőszakos

magyarosítást és ezzel szemben azt kívánta, hogy a magyarság «kövessen el mindent nemzeti felsőbbségének megóvása céljából szellemi, erkölcsi és anyagi művelődésének mennél magasabb fokra emelése által.» Azt remélte, hogy a magyarországi nemzetiségek azért fogják megtanulni a magyar állam nyelvét és azért rokonszenveznek majd a magyar művelődési törekvésekkel, mert el fogják ismerni a művelődésben előbbre haladott magyar faj szellemi felsőbbségét, másfelől azokat az előnyöket, amelyekben az alkotmány kiterjesztése és minden alkotmányos jognak rájuk ruházása következtében ők is majd részesülni fognak.

Eredmények.

Visszapillantva arra a 116 esztendőre, amely letűnt azóta, hogy Széchenyi «belső küzdések után a nyilvános élet tövismezejére lépett», kötelességem megállapítani egyes eredményeket. a mai kor magyarjának pedig az «idő feletti Széchenyi»¹ életéből és munkásságából a jövő századok számára le kell vonni a tanulságokat.

A XIX. század elejétől fogva sok nagy magyar dolgozott nemzetéért, de senkisémm fáradozott egy időben részben párhuzamosan egymás mellett, részben egymást követőleg annyi téren és senkinek sem volt olyan mély, évtizedekre kiható, sőt maig fennmaradó hatása, mint Széchenyinek. Ő 1825-től 1847-ig, 23 esztendőn át, szünet nélkül arra törekedett, hogy honfitársai szellemi és anyagi téren felemelkedjenek.

Meggyőződése volt, hogy nemzete felemelhető. Tisztán látta, sőt a részletekben tanulmányozta azt a haladást, amely a XVIII. század végén és a XIX. század elején a nyugaton már végbement, és felismerte, hogy az akkori Magyarország mindenben és minden téren mennyire el volt maradva. Ezért tüzetesen fejtegette: mit tart szükségesnek a nemzeti közértelmesség kifejlesztéséhez és hazájának minden téren való haladásához. Reformokat kezdeményezett és nagy alkotásokat hozott létre. Gyakran, mielőtt egyik munkáját a részletekben befejezhette volna, máris az általa kifejtett eszmének

¹ Ravasz László társunk egyik beszédének címe.

(pl. a jogalkotás terén) a részletekben való kidolgozását másokra (Deák Ferencre és társaira) hízta, ő maga pedig nagy sietséggel újabb munkatéren fogott szintén sürgős tenni-valókhöz.

Törekvéseiben világosan fel lehet ismerni az érdeklődést az egész emberiség haladása iránt. Az a mondása : «A magyar nemzetet megtartani és evvel az egész emberiséget gazdagítani», nemcsak szólásmód, hanem dicső életének egyik célja is volt.

Helyesen állapították meg róla, hogy ámbár honfitársai között akkortájt neki volt legszélesebb európai, sőt világ-műveltsége, mégis Széchenyi volt nem szólamokban, hanem tettekben és néma érzésben a legtüzesebb magyar, akit fájának honszeretete, a lángész, a nagy tanultság s a világ-műveltség egyformán tettek hivatottá a vállalt óriási feladatnak méltó betöltésére.

Amikor ennek a dicső életnek eredményeit és hatását vizsgáljuk, ma is a költő szavaival kell kérdeznem :

Hova tekintesz földeden magyar,
Hol Széchenyi nevét ne lásd megírva
Örök dicsőség fénysugárral!¹

S megint a költővel kell felelnünk :

Nézd ez erőt : hatása mily tömérdek!¹

Mind szellemi, mind anyagi téren hazaszeretetből is, jól felfogott önérdetből is mindenütt megindult a felemelkedés, a fejlődés, a nemzet javának előmozdítására.

1825-től fogva több mint két évtizeden át Széchenyi művei, nagy alkotásai, még több téren kezdeményezése, ezenfelül az országgyűlésen, egyesületek és társulatok ülésein, valamint a vármegyében és a pesti városházán tartott beszédei, hírlapi cikkei, széleskörű levelezése, meggyőző és heves rábeszélései; egybefoglalva : az ő tettei, írásai és fejtegetései «vetették meg alapját az újabbkori Magyarország egész szervezetének és szerkezetének.»

Kortársai megörökítették azt, hogy buzgó, sőt heves rábeszéléseiből és meggyőzéséből mennyire kisugárzott, hogy szüntelenül ég és lángol magyar fajáért, mint tépi és kinozza

¹ Arany János : *Széchenyi emlékezete* 15. és 19. versszak.

magát szakadatlanul munkával; mikép emészti a gond nemzetének jobb jövődjéért, sőt sötét órákban mikép gyötrődik azon, vajjon nemzetét meg lehet-e még menteni; de azért folytatja a munkát és mind szellemi, mind anyagi téren ráirányítja, sőt rávezeti nemzetét a felemelkedés és tökéletesedés útjára.

Honfitársait felvilágosítja arról és megerősíti annak tudatában, hogy Magyarország akkor mennyire elmaradt volt, de egyúttal meggyőzte őket arról is, hogy ebbe az elmaradottságba nem szabad belenyugodniok. Ellenkezőleg, mindent el kell követniök avégből, hogy nemzetük a tespedésből felébredjen, fajuk felemelkedjék, sőt rátérjen a «józan és okszerű haladás» útjára s azon mint pezsgővérű fiatal nemzet «szünetlen», mindig előre menjen.» Széchenyi hatása az, amit a költő éppen oly szépen, mint igazán énekelt:

...büszke gerjelenben
Munkálni. hatni. küzdeni vágy a test.¹

Így következett be nemzetünknek «gyógyító átalakulása». Így tűnt el a rendi alkotmány minden intézményével és következett be egész újabbkori alkotmányjogi szervezetünknek «megfundálása»; ekkép volt remélhető «Magyarország fel-dicsőítése».

A megindult munkának az eredménye lett a magyar fajban új szellem ébredése, a «kiművelt emberfők» számának növekedése és a «nemzetiség kifejlesztése».

A részletekre térve, hazánk szellemi és anyagi fejlődésének tömérdek terén érezzük és látjuk a Legnagyobb Magyar kezdeményezésének vagy munkásságának hatását.

A belterjes mezőgazdaság fejlesztése, az ipar és kereskedelem terén annyi alkotás és kezdeményezés, a közlekedés szempontjából pedig mindaz, amit kiváló tagtársunk, Varga József, beható tanulmánya fejt ki.

De Széchenyi hatása a magyarság fejlődésében sok más olyan téren, pl. a jogrendszer, igazságügyi szervezetünk, törvénykezésünk terén is több kérdésben határozottan megállapítandó, ahol hosszú idő óta szinte feledésbe ment.

¹ Arany ódájában a 13. versszakban.

Így : a törvény előtti egyenlőség nagy elvére fektetett jogrendszer, az egyéni jogok elismerése és kiterjesztése hazánk összes «honosira»; elavult intézmények : például az ősiség és fiskalitás, továbbá az «úriszék» megszüntetése, a jogegyenlőség elvére fektetett több nagy törvénykönyv megalkotása ; a törvényhozás, az ítélkezés és a közigazgatás terén a magyar nyelvnek közhasználatba vétele ; az az elvi álláspont, hogy hazánkban már csak magyar nyelven hozott törvény és ítélet «kötelez»; a nyilvánosság elvének érvényre emelése, a szegényebb és gyengébb néposztályok részére közbédők alkalmazása és annyi más mind. Széchenyi kezdeményezésére vezető vissza.

Társaságunknak ezen a mai ünnepen is első kötelessége kegyeletos hálával hangsúlyozni azt, hogy megalapítását Széchenyi példatadó tettének ; működése megkezdését pedig az ő éveken át szüntelenül kifejtett fáradozásának köszönheti.

Ebből eredt, hogy kiváló társaink immár 111 év óta ébreszthették és ápolhatták a nemzeti érzést, a nemzeti lelket s teljesíthették a nemzeti akadémia kötelességeit.

Az első évtizedekben a nyelvművelés munkája mellett Akadémiánk kitűnő tagjai első sorban a nemzeti irodalom és költészet fejlesztésén munkálkodtak. Azt a kölcsönhatást, amelyet költészetünk Széchenyire és viszont a Legnagyobb Magyar irodalmunkra gyakorolt, méltón mutatta ki néhai másodelőnkünk, Beöthy Zsolt, 1893. január 15-én tartott Széchenyi-ünnepünkön.¹

Újabban vállalta Társaságunk annak, az egész nemzeti műveltségünk szempontjából jelentős feladatnak a végzését is, amellyel küzd a nyelvünk eredetiségét és egészséges fejlődését veszélyeztető idegenszerűségek ellen és ezzel a honi nyelv tisztaságát ápolja.

Megalapítónknak köszönhetjük azt is, hogy immár évtizedek hosszú sora óta kiváló társaink honi nyelven művelhetnek minden tudományt. Behatóan vizsgálhatják (ami Akadémiánknak hivatása is) a magyar földet, a magyar népet,

¹ Akadémiai Értesítő. IV. k., 64—105. l. és *Széchenyi és a magyar költészet* című kiadványunk.

történelmünket és mindazt, ami fajtánk haladása szempontjából jelentős. Ezenfelül kivehetik részüket az emberiség tudományos munkájából, ezzel tehát, amint Széchenyi is óhajtotta, részt vehetnek az emberiség «feldicsőítésében».

A Legnagyobb Magyar a ma élő nemzedékeken keresztül egymást századokon át felváltó utódoknak is példát mutat azzal a nemzetéért és fajának «kifejtéséért» teljes erőfeszítéssel. gyakran éjt, napot egygyéteví lázas sietséggel végzett szakadatlan munkával, amellyel vállalt küldetését betöltötte.

Ámbár önmaga a cselekedetekkel szemben aránylagosan kicsinyelte a szó és az írás hatalmát, mégis ő maga műveivel is. beszédeivel is csodálatos nagy tetteket vitt végbe.

A munkában soha nem válogatva, dolgozott mindenütt, ahol azt feladatának ismerte fel. Munkálkodott szakadatlanul az államférfi, a közíró, a törvényhozás tagja, a közélet munkása, a vármegyében, a városházán, mint a magyar közlekedésügy vezetője, a társadalmi érintkezéssel s amire ma is büszkén és hálával gondolunk, mint Akadémiánk igazgatótanácsának tagja, tiszteleti tagja és egyúttal két évtizednél hosszabb időn keresztül mint Társaságunk másodelnöke.

Szolgált a nemzetét nem szép beszédekkel, amint éles gúnnyal kifejezte, «nem szájjal» s nem keresve a vezéri hatáskört, hanem zarándoki önmegtadással.

Amikor 1845.-ben felszólította Deák Ferencet, hogy vállalja el az országgyűlési középpárt szervezését, egyik politikai ellenfelének kereken megírja: «Lássa, Ön éppoly kevésbé való vezérnek, mint én!» És saját magát jól ismerve, hozzáteszi: «Az én legjobb tulajdonságom olyan *hungyaféle minőség*, amelyhez képest soha nem únom meg a munkát, habár toties quoties elszedik vagy elgázolják előttem a tojást.»¹

Ezt a tulajdonságát más helyütt ekként jellemzi: «Ha köveket nem mozdíthatok, homokszemeket fogok hordani.»

Régi imádsága gyanánt ismétli azt a fohászatát, hogy a Mindenható ne hagyja őt veszni ágyban vagy meleg kályha mögött, hanem hazáját szolgálva «hámban»!

Oda kellene kiáltanunk hazánk ifjúságának, amely tanul-

¹ *Politikai Program Töredékek.* 112.

mányait befejezve, most készül a nemzet szolgálatára, és közülök is azoknak, akik rátermettek lesznek a közügyek intézésére, ne a hatáskörben válogassanak, hanem a Legnagyobb Magyar példaadására azon iparkodjanak, hogy a mindennapi munka igájában mikép szolgálhatják legjobban nemzetünk haladását, ott, ahova őket a Gondviselés állítja.

A mai nemzedék csak döbbenettel gondolhat arra: mi lett volna, ha Széchenyi abbahagyja munkáját vagy kétségeskedve nem is vállalkozik annak folytatására. Bizonyos, hogy akkor Magyarország története évtizedek hosszú során át más-ként alakul.

És valóban, komor órákban Széchenyi néha gyötrődött is azon, vajjon nem késett-e már el a nemzet felemelésére irányuló munkájával. A *Naplóiban* itt-ott megnyilvánuló e sötétlátás azonban csak az aggódo lélek tépelődését mutatja, hisz' küldetésének vállalása bizonyíték arra, hogy már akkor is erősebb volt nála az a meggyőződés: «minden jelenetek (jelenségek) a jövő fényt mutatják nemzetünknek» és ebből folyólag hite abban az elhivatottságban, mely a magyar fajra ezen a földön a Gondviselés rendeléséből várni fog.

Igaz, hogy senkisémet látott be olyan mélyen a vállalt feladatnak és a feladat megoldásának «a lehetetlenséggel határos tömkelegébe», mint ő.

Bevallotta: «A fejem szédül, égni érzem agyvelőmet, ha arra gondolok, mikép fogunk végkép kibontakozni». De azután megnyugtatta mélységes, élő hite a Gondviselés kegyelmében. «Mi halandó férgecskék, — mondotta — eszközök az égi hatalom kezében, megfutjuk küldetésünk útját és a Ki annyiszor mentette meg már nemzetünket és nem hagyta elveszni a multban, az most sem fog cserbenhagyni, amidőn emberi hivatásunknak legnemesebb harcát vívjuk».

A Mindenható gondviselő kegyelmébe vetett ez az erős hit töltse be ma is nehéz és vesztes időkben az utódok lelkét!

T. ünnepi ülés! A magyar népnek számtalán egyik lapban nemrég olvasom: Széchenyi programja áll, de ki a követője? Innen válaszolom, mert úgy messzebb hangzik: követője a magyar törvényhozásnak mindegyik tényezője, a kor-

mány, a nemzet színe-java, és mi is, Akadémiánk tagjai, akik — legyen az egyik bár kitűnő költő vagy író, a másik jeles tudós és a harmadik mint én magam, Társaságunk egyszerű robotosa, — mind-mind az okszerű haladáson, hazánknak és magyar fajtánknak és különösen a széles néprétegeknek további felemelkedésén szünetlen, mindhalálig munkálkodni kívánunk!

1827. március 4-én Széchenyi, írásban is megújítva a lelkében korábban letett esküt, azt írja Naplójába: «Egész életemet embertársaim, hazám, honfitársaim javára fogom áldozni.» (N. III., 136—137. l.)

Ha a gyarló utód ma széttekint, akár hazánknak azóta megnövekedett és megszépült fővárosában, akár szerte az országban és számot vet azzal, hogy szellemi és anyagi életünk «kifejtése», nyelvünk kicsínosítása, a tudományos munkásság, alkotmányunk és jogrendszerünk átalakítása, a földművelés, ipar, kereskedelem, közlekedés fejlődése terén és annyi más téren a haladás mennyiben köszönhető Széchenyi kezdeményezésének és munkásságának: fel kell ismernie, hogy a Legnagyobb Magyar lángoló hazaszeretettel, önemésztő munkával, s utolsó éveiben nemzetének jobb jövőjéért halálra elszánt bátorsággal «véglihegéséig» dolgozva, megtartotta fogadását.

Hódolat halhatatlan emlékének.

BALOGH JENŐ.

AZ EGYETEM REFORMJA ÉS A FILOZÓFIAI TANULMÁNY.

Öt évvel ezelőtt nagyszabású kongresszus foglalkozott ezzel a rég érlelődő kérdéssel, az egyetem reformjával. A reá következő idők áradó eseményei némileg hátraszorították a megállapodások kivitelét — azt mondhatjuk, a reform ügyének előnyére. Mert az akkor erőteljes lendülettel előtérbe állított kérdést a tömörültebb figyelem azóta is tovább érlelhette s elvi megvilágítására mind több szempontot hozhatott felszínre.

A kongresszuson elhangzott egyik nézet szerint ugyanis a vizsgák megreformálásával már az egyetem reformja is biztosítva van ; a másik szerint a tárgyak átcsoportosítása elég az egyetem reformjához ; volt, természetesen, olyan nézet is, amely sürgette, hogy az egyetem végre a tudományos munka számára is biztosítson alkalmat s lehetőséget.¹ Először kevesen eszméltek rá, hogy ebben az is-ben rejlik igazán az az egyetemi reform egész problémája, s tehát addig nem igazán az egyetem reformján töprengünk, amíg ennek a szerény is-nek követelményeit nem vesszük komolyan. S a kongresszus egyik legkomolyabb eredményének azt szabad tekintenünk, hogy az ilyen eszméltető indításokra mindig többen tudatosították azt a tényt, hogy az egyetem reformját mélyebb rétegben kell kezdeni, mint a vizsgák módosítása :

¹ Eckhardt Sándor a kongresszusi előadást megelőző szillabusban : «hogy lehetőséget nyujtsunk a hallgatóknak az önálló munkára is». Lényegileg ugyanez az alaphang esendül meg Schütz Antal szavaiban is : «Az egyetemnek nem kell, sőt nem is szabad lemondani a *lulós-képzésről* sem, ha nem akar ellentétbe jutni legértékesebb hagyományainak egyikével». (A kongresszus munkálatai : *Magyar felsőoktatás*, 64. l.)

ezeknek az elmélyült és elmélyítő hozzászólásoknak erősítő visszhangjával erősítve merem ez alkalommal¹ újból elővenni ezt a kérdést, hogy a reform elveinek bemutatása után a magam studiumának berendezését próbáljam megvilágítani a megreformált egyetemen.

1.

A *reformálás* az eredeti formába való visszaállítást, *helyreállítást* jelent; mi tehát az egyetem azon eredeti, s tehát igaz, mert természetes formája, melybe vissza kell állítani a mai, nyilvánvalóan attól eltért formájú egyetemet? Van-e az egyetemennek ilyen eredeti s tehát igaz formája s meg lehet-e találni azt a formát?

Azt hiszem, nyugodtan felelhetünk igennel mindezen kérdésekre, mert nem lehet elgondolni, hogy olyan mélyhatású történeti nagyságnak, mint az egyetem, amely olyan mélyen bevészte a maga autonóm élete jellegét a szellemi történetbe, ne volna meg nagyon is határozott és mással össze nem véthető életformája, s tehát fel is lehet ismerni azt az életformát.

Nincs semmi okunk habozni ennek a sokszor túlgyakorlatiasan értelmezett, máskor csaknem misztikus sejtelmességbe burkolt szellemi alakzatnak első, legteljesebb s ezért csakugyan *ideális*, vagyis ideájának megfelelő életformáját a Platon csodálatraméltó tudós munkaközösségében látni. Ez az első megvalósulása az európai szellem életében annak a leegyetemesebb ösztönnek, melynek jelentőségét Aristoteles emlékezetes szavai, melyekkel metafizikáját kezdi, inkább sejtetik, mint tudatosítják, hogy «minden embernek természete, hogy a tudásra törekszik»; mert ez az igazán egyetemes lelki tevékenység attól a mélységes törvénytől nyeri jelentőségét, hogy a tudás, az ismeret az emberre nézve az egész lehetséges tapasztalat bírásának legmagasabb formája, azért a tudás a legmagasabb életforma, a megértett tapasztalat legmagasabb formája; azért az értelem a nagy és igazán, egyetlen felszabadító hatalom s tehát irányítója

¹ A debreceni egyetem évváró ünnepén, 1941. június 16-án.

az életnek. S a görög nép páratlan történeti küldetése az volt: hogy ennek a legegyetemesebb funkciónak gyakorlatát élje s törvényeit felkeresse. S mikor a nagykorúságára ébredt értelem a görög szellemben megteremtette a tiszta elméleti magatartásnak sehol másutt el nem ért új, autonóm életét. akkor el is indította azt az életcsirát, melyből a Platon tudós közössége olyan természetesen fakadt fel, mint magból a palánta.

Ez az első eset az európai történelemben, mikor közösségképző hatalommá tömörült a tiszta tudásvágy, az elméleti ösztön; a Platon Akadémiája az első közösség, ahol egyesegyedül ez a *bios theoretikos* vágya a közösségképző erő. Királyi vérből származó férfiak és egyszerű emberek szabad elhatározásból, tisztán *theoriés heneken*, összefognak, hogy együtt keressék a valóság értelmét, a dolgok végső valóságának és törvényeinek megtalálása hitével és bizonyosságával, úgy, ahogy az *arché* bámulatraméltó gondolatával a görög szellem már megindította ezt a munkát: megkeresni azt, ami a valóságban mélyebben van, mint az érzékelhető kéreg, és *előbb* van, mint ez az érzékelhető rész. S ez a theoretikus élet nem elszakadás a valóságtól, ellenkezőleg: az élet s a valóság igazi szolgálatának tudatában él; — mielőtt a *Politeiában* követelte volna Platon, a maga tudós közösségében gyakorolja a mélységes törvényt, hogy az élet vezetésére, a valóság formálására csak az tarthat igényt, akit a dolgok törvényeinek végignyomozása úrrá tett fölöttük: ez az emlékezetes és sokszor félrecsavart gondolat belső igazsága, hogy vagy az uralkodók legyenek filozófusok, vagy a filozófusok uralkodjanak: azok, akik ismerik és érvényesítik a valóság törvényeit.

Ennek az egyetlen célnak szolgálatában állt az Akadémia berendezése, egész életrendje, az anyagi függetlenség biztosítása, hogy mindenestül a studiumnak élhessen, aki ide belép, együtt keresse a természet értelmét s a számokét és előhaladjon a dialektikáig.

S mikor ez az Akadémiát létrehozó erő újból *reformálódott*, mert újból ráeszmélt a maga autonómiájára, — nincs annál természetesebb, mint hogy ugyanezt az életformát ter-

melte ki, spontán, ellenállhatatlanul; nincs természetesebb, mint hogy a középkor nagyszerű alkotása, a *studium generale*, az univerzitás formájában ugyanezt a tudós közösséget ismételte; azonos erők azonos létformákat hoznak létre; a középkor egyeteme — először a magisterek és scholarisok céhszerű szervezete, s csak később a tudományok univerzitása — legelső formájában is ugyanazt a szabad társulást jelenti, ugyanazon tiszta elméleti munka céljára, ugyanolyan motívumokból, mint a Platoné: hogy az élet legmagasabb formáját alakítsa ki s ezzel szolgálja ugyanazt az életet. Ezért a középkori egyetemnek időileg meghatározott formáiban is lényege a tanulás szabadsága, ezt biztosítja autonómiája gondos kidolgozásával és szívós védelmével, anyagi függetlenségével, azzal a sokszor visszásnak tetsző, pedig egyedül természetes gyakorlattal, hogy maga választotta meg azokat, akiktől tanulni kívánt, mert meggyőződött, hogy tanulhat; ezért a középkori formákon túlra is elég erőt biztosító életcsíra benne a tanszabadság, amely kifejlik, mihelyt odaérik a kutató értelem, hogy ráeszmél az egyetlen törvényre, amely köti, mert ez az ő mivolta, s azóta a tanszabadság jelenti a magamagát folyton megszervező, megújító, korrigáló és megteljesítő értelem öntörvényének követését, melyet az igazság keresésében egyetlen egy hatalom elégíthet ki: a valóság törvényeinek felismerése, ami egyben az ész törvényeinek is felismerése.

Ez a mindenütt megtalálható formáló erő élteti az egyetem akármelyik típusát, melyet a történelmi adottságok ereje, népek lelki alkata stb., sajátosan formált: ez él Cambridge és Oxford tutorokkal gazdag collegeiben, az olasz típusban, a tanszabadságot elsőnek tudatosító hallei egyetemen s a Fichte—Schleiermacher-féle «német értelemben vett» egyetemeken — lényegileg ez érvényesült a debreceni kollégium sajátos szervezetében, és semmiféle hajmeresztő dolgot se művel Karácsony Sándor, mikor olyan diákközösségről beszél, amelyik ugyanezeket az akkor magától értetődő életformákat tartaná természetesnek ma is, eladdig, hogy maga válassza meg, akiktől tanulni szeretne,¹ — azonos

¹ Karácsony Sándor: *A magyar eszjárás és közoktatásügyünk*

életfunkciók, ha őszinték s szabadon működhetnek, azonos életformákat termelnek ki. Az azonos alapfunkció az egyetem életében a tiszta *theoriés heneken* való ismeret vágya -- az azonos életforma a tudomány önmagát organizáló s tehát szüntelenül továbbfejtő autonómiája, vagyis ennek lehetőségét biztosító intézményes alakja.

Ez az egyetemnek története minden időleges elfelhősödése alól is előcsillanó eredeti formája: *intelligibilis* formája, vagyis változatlan jelentése, tehát ideája. -- s ha komolyan akarjuk venni az egyetemet s reformját, az egyetlen, amit tennünk lehet és kell. -- lehet, mert kell -- az, hogy ehhez a formához térjünk vissza, ezt állítsuk helyre, ha egyszer egyetemes ráeszmélés vallja, hogy idők jártán az egyetem eltért ettől az eredeti formájától. Miben áll ez az eltérés, hogy?

reformja, 1939. «*Jogilag a magyar egyetem multi emlékeiből a független egyetem eszméje és eszménye építhető meg majdnem zavartalan egységében és teljességében. A magyar egyetemet nem az állam, sem nem valami autonóm közösség táplálta anyagilag, hanem a kegyes adakozók...*» «A magyar autonóm egyetemnek multbeli specialitásai a debreceni civis-iparos-mecénások, a sor-kosztadók... általában a vándor-iskola, amely hol itt, hol ott vert tanyát...» *Társadalmi szempontból az egyetemen a szabadság az eszmény, melyet csak az biztosíthat, «ha az egyetem polgárságát egyformán fűti diákságában a tudományos kíváncsiság, professzorátusában pedig a közlésvágy és átadóképesség eleven ereje.* Ezért végzi ezzel: «Csak az az igazán magyar egyetemi helyzet, mikor a cétus fogadja és fizeti a professzorokat», mert «az ifjúság a maga választotta tanártól akar tanulni, nem lehet rátukmálni felülről másikat, megy. ahová Apácai Csere megy» (280-1. lap). Ebben azonban ugyanaz a szellem érvényesül, mint a negyvennyolcadiki ifjúság kívánságaiban az egyetemet illetően: mikor kívánják «az egyetemen a tökéletes tanítási és tanulási szabadságot, t. i. szabad legyen a tanulói évek meghatározása mellett *tant és tanítót választani*, nemkülönbön *tudományuk és képességük által kitöltött egyéneknek szabadon oktathatni...*» idézi Schneller István (*Az egyetem jeladatáról és annak a jelen körülményeknek megfelelő kialakulásáról*) rektori tanévnyitó beszédében, Kolozsvár, 1918/9., 18. l. és hozzáteszi: «Midőn a pesti egyetemi tanuló ifjúság kívánatait olvasuk, azt hisszük, hogy az egyetemek keletkezésének ideális korát újra átéljük! -- Ezt az ideális kort plasztikus részletességgel rajzolta meg Simon Paul: *Voraussetzung u. Wesen der mittelalterlichen Universität* : Stuttgart, 1933.

támadhatott: ezt nyilvánvalóan éppen olyan tisztán kell látni, ha a reformot természetesen s tehát helyesen akarjuk keresztülvinni.

2.

Az eltérést — nyugodtan lehet mondani: szakadást — az egyetem ideálja és valóságos alakzatai közt olyan mozzanat idézte elő, amely benne van ebben az ideában, és sohasem is akart ellenni nélküle az egyetem, csak hogy úgy van benne, mint következmény, s az észrevétlen, de végzetes fordulat az volt, mikor ez a következmény ebből a szerepéből magasabbra emeltetett s önmagáért s magában lett az egyetem céljává, mértékévé és — lényege megrontójává.

Ez a mozzanat a tudás gyakorlati értékesítése. Sohasem akart egyebet sem Platon, sem a középkori egyetem, mint az élet irányítására képes embereket küldeni vissza az életbe, mikor elérhető legteljesebb ismeretét megszerezték a valóságnak, — a *theoria* édessége és kiválósága nemcsak hogy nem zárta be művelőit a sokat idézett elefántcsont-toronyba, hanem csak arra emlékeztette s kötelezte őket, hogy ők a *végiggondolás* óriási feladatát vállalják, *végig*: az *archéig*, az elvekig, amelyek ott vannak, mélyen az érzéki, pragmatikus könnyűséggel megismerhető felszín alatt, — legfőlebb, hogy nem közvetlenül nyúl belé minden kutató a valóság irányításába, hanem csak az, akit erre képességei minősítenek, de ide csak azon az iskolán keresztül vihet az útja, melyet a tiszta elméleti utánajárás nyit meg neki.

De semmi sem volt könnyebb, mint a végiggondolásnak, a személyes utánajárásnak ezt a gyökérgondolatát s követelményét észrevétlenül elhanyagolni: elég, ha az eredményt, a felhasználható megállapításokat valaki elsajátítja, alkalmazza, miért a sok időrabló fejtörést, a kutatást követelni mindenkitől, aki a gyakorlat szűkebb vagy tágabb köreiben akar dolgozni, elég, ha megosztott munkával egyik rész felkeresi azokat a törvényeket s a másik szépen megtanulja tőle s alkalmazza. A nagy termelő korok után ismétlődő hanyatlási idők, az alexandrinizmus szellemében élők, tisztán mutatják ezt a kényszerűséget a kultúra egész egységes éle-

tében ; az ideál s a valóság közti kényszerű szakadás képe ez általában, s értékelő lényege szerint minden ilyen hanyatlást ebbe a formulába lehet fogni : az *utile*, a hasznossági szempont fölébe kerül a nemességnek, a *minőség arisztokrata igényének* s a legmagasabb rendű életforma, a tiszta *theoretikos bios*, hátraszorul a gyakorlati értékesítés elhatalmasodó érdekei mögé — tiszta példányát mutatva a teljes fordulatnak a verulami Bacon *instauratio magna*-jának szellemében : a tudomány hatalom, harsonázza a türelmetlen életvággy, mert gazdaggá és széppé teszi az életet, nem a régi benye elmékedésekkel, hanem a valóság törvényeinek feltárásával, aminél fogva könnyebbé teszi a távolság legyőzését, a betegségét, a szűkölködését — nyílegyenesen benne vagyunk az utilizmus azon *gyakorlatában*, melyet az angolszász gondolkozástól egész Európa átvett s melynek *elméletét* most is, *utólag* kodifikálta Bentham, s amely legszívárabb formában a tudomány értelmezésében s az egyetemében érvényesítette eredendő alkati hiányait : az önértékűség gondolatának elsorvasztását.

Most is megmaradt a régi gondolat : az elméleti munka jelentőségét most is ismerik ; Bacon híres aforizmusa : a tudásnak keserű a gyökere, de édes a gyümölcse, ezt vallja ; csakhogy észrevétlenül átfordult a becslés szempontja éppen erre a gyümölcsre ; s az utilizmus szellemének állami konkretizálódása, az atyáskodó állam természetesen használta fel ezt az észrevétlenül, de kényszerűen beállt fordulatot : az egyetem hivatalnok-képző intézmény lett, ahol elég a sokrétű vizsgákon bemutatható tanultság, az eredmény, a gyümölcs, nincs miért sürgetni az önzetlen elmélyedés, a *theoriés heneken* talán éppen impraktikus követelményeit ; a *pragma* a fontos, a paragrafusba fogott tételesség ; hogy' jutott hozzá a jelölt, nem érdeklí az atyáskodó kormányt — és a tanszabadság elvét fennen hangoztató egyetem észrevétlenül diplomaosztogató szakiskolává süllyedt, a tanulmányozás helyébe lépett a tanulás, az önálló kutatás helyébe a vizsgai beszámoló *mások* eredményeinek megtanulásáról. Nem ellenmondás, sőt nem komoly harcok nélkül történt ez az átfordulás ; az egyetem dicsősége, hogy az első perctől fogva tévedhetetlen bizonyossággal védekezett a lényegét megsemmisítő próbák ellen

s át is tudta menteni az egyetem ideálját jobb időknek örökségül és kötelezésül.¹

Ezt a tanulságot kell tehát ma is szemé előtt tartania annak, aki az egyetem reformját komolyan veszi : vissza kell állítani az egyetemet abba az eredeti formájába, ahol a szabad, tisztán tudományos munka az egyetlen cél és létmód mindarra nézve, aki egyetemi közösség tagja — úgy, hogy a másik cél : a gyakorlat érdeke, ne szenvedjen csorbát. S ezt éppen azért kell így tenni, mert ez a gyakorlati cél éppen csak így érhető el ; csak a legerőteljesebb és frázis nélkül tisztán az elmélet kedvéért végzett, vagyis tisztán tudományos munka biztosítja a gyakorlat számára az alkalmas munkakerők kiválogatását és kiképzését.

S ezt akkor is fenn kell tartanunk, ha figyelmeztető kéz reámutat a tényre : nem látod, hogy aki az egyetemre jó, nem akar mind tudós lenni, s mégis tudóssá akarnád erőszakolni mindnyáját ? Én is jól látom ezt a tényt s nem szűnöm meg nyomatékosan felhívni rá a figyelmet és levonni tanulságait. Aki idejön, először talán elhozza magával a tudás sejtelmes világa iránt még üde és kíváncsi érdeklődését ; némelyekben meg is marad ez a személyes vonzalom mindvégig ; nagyobb részéből, fájdalom, elég hamar kilúgozódik, — nem az egyetem hibájából-e, mert nem tudja úgy táplálni azt a zsenge vágyat, hogy megerősödjék ? meddő volna általában a konkrét esetekben fürkészni, — legnagyobb része azonban egészen bizonyosan nem azért jön ide, mert tudós akarna lenni, hanem mert orvos vagy mérnök vagy pap akar lenni — és *lesz is* belőle, mert igazán az akar lenni, lesz jó tanár, orvos, bíró — bizonyosága a magyar közélet. Itt azonban nyomban hozzá kell tenni ennek a megnyugtató ténynek megállapításához, hogy aki valóban az lett, természetes képességén és tehetségén kívül éppen annak a munkának van benne fő-

¹ Klasszikus rajzát adja Paulsen : *Geschichte des gelehrten Unterrichts*; kitűnő részletrajzok a Schneller tanulmányaiiban : *Pedagógiai dolgozatok*, mind a három kötetben ; főleg a III. kötet tanulmánya : *Egyetemi tanügyi irányzatunkról* (1—106.) ; konkrét formában az átalakulás története a Spranger tömör tanulmányában : *Wandlungen im Wesen der Universität seit 100 Jahren* (1913.).

része, amit az *egyetem szellemében* végzett — s ez az egyszerű ráeszmélés a tényre csak még erőteljesebben megvilágítja a helyzetet, melyet úgy lehet megjelölni, hogy az egyetem maga nem gondoskodik ennek a tisztán egyetemi munkának szabad végzéséről, annyira, hogy, mint némelyek kifejezik, az egyetem a maga eredményeit szinte az egyetem ellen éri el, — s ha igazán egyetem volna, sokkal kevesebb erő-veszteséggel sokkal több egyetemi polgárból sokkal több kiváló gyakorlati munkást formálhatna s mindenesetre sokkal több tudóst.

Ha a mélyére nézünk ennek a sokszor és sok formában elhangzó reflexiónak, azt találjuk, hogy az egyetem sajátosság kettősségének felismerése van benne, aminél fogva az egyetem valami felemás iga felismert vagy fel nem ismert, de tényleg meglevő kettősségében szenved. Mert egyfelől, a tanszabadság elvének őszinte hangoztatásával, rábízta a studensre, hogy az előadásokon hallott anyagot mélyítse el önálló továbbkutatással, de másfelől, a valóságban, nem is törődik azzal, hogy megteheti-e ezt a studens, még kevésbé, hogy megteszi-e, mert nem biztosít neki még csak fizikai időt sem ilyen munkára, annyira elborítja, vagy engedi elboríttatni *nem egyetemi*, hanem másféle, bármilyen fontos érdekek gyakorlati szempontjaiból összehalmozódó másféle teendők tömegével, úgy hogy csaknem kómikus hatása van, ha valaki a tanulmányozást emlegeti, mert a valóságban az történik, hogy az egyetemi polgár csak *úgy tesz, mintha* tanulmányozna valamit, igazában véve boldog, ha valami jegyzetet kaphat — a legkevesebben bízzák magukat a saját maguk jegyzéseire — és sokszor gyanús és megbízhatatlan fércelmények avatag törmelékeiből ássák össze szerény tudásukat. De minek is általában még tanulmányokat is végezni, mikor hiszen úgysem ez a fő, mert aki belefog is, csakhamar félre kell tennie, mert kérlelhetetlen tompa egykedvűséggel közeledik a vizsga, — nem az egyetemi, hanem a papi vagy jogi vizsga s az annyira uralkodik az egyetem egész munkáján, hogy az előadók *arra tekintettel* tartják előadásait s a hallgatók lát-határát ez a hatalom tölti be. Hogy némely karon fel sem tűnik, hogy ez a diplomáért való vizsga s az erre való tekintettel

végzett munka nem az igazi egyetemi feladat, csak megerősíti a helyzet rajzának igazságát.¹

Ennek a felemáságnak nyugodt fel- és elismerése ezek szerint magától értetődő előfeltétele annak, hogy az egyetem reformját egyáltalában még csak végig is lehessen gondolni. Egyszersmind a teendők elve is benne van ebben: meg kell szüntetni ezt a felemáságot, minthogy nyilvánvaló, hogy az egyetem mindkét hivatását, vagy helyesebben: egyzéges hivatása két összetartozó felét egyformán e miatt a szervezeti hiba miatt nem képes teljesíteni olyan eredménnyel, amint az előadók és hallgatók kiválósága elérhetne, ha az intézmény a jóakarató törekvéseket jobban szolgálná.

Így az egyetem ideája adja most is a megoldás elvét: az egyetem az élet szolgálatában áll, de az élethez a legtisztábban elméleti munka, vagyis a legmagasabb rendű értelmi munka önálló gyakorlásán keresztül visz az útja. Éppen az élet szolgálatára nem elég a mások eredményeinek akár milyen jóindulatú és teljes átvétele; a sajátos egyetemi munka nem a kész ismeretek közlésében áll, hanem az ismerethez jutás törvényszerűségének útéletésében, aminek módja az, hogy mindenki maga végezze ezt a módszeres munkát, ebből értse meg törvényeit s ezzel legyen urává az anyagnak, melyet magyarázni kíván, mint ahogy a hangszer mestere

¹ Az orvosi kar, amennyire meg tudom ítélni, a többihez képest abban az előnyös helyzetben van, hogy tárgya oly teljesen meghatározza kutató és ezzel együtt a gyakorlatra való előkészítést szabályozó munkáját, hogy a kettő teljesen kongruens lehet, ott tehát a tudományos munka önmagát folyton tisztábban organizáló autonómiája egyben a gyakorlatra való előkészülést is a legtisztábban szabályozza s biztosítja, itt azért a legteltesebben érvényesül az Aristoteles mély igazsága: *Poiontes gignousi* — akik gyakorolják a tudományos módszeres munkát, azok jutnak igazán ismerethez; itt tehát csakugyan az anyag szervezettebb összefogása, kiegészítése, a célszerűbb didaktikai fogások alkalmazása egyszerre nyeresége a gyakorlatnak és elméletnek s érthető, hogy a kar reformkívánalmái ezek körül a pontok körül kristályosodnak. Megerősít ebben a kongresszuson elhangzott két alapvető előadás: Balogh Ernő: *Az egyetemi orvosdoktorrá-képzés hazai reformjáról* és a Tomcsik József: *Az orvostudományi képzés reformja külföldön* s a kérdés legújabb megvilágítása a Grósz Emil tanulmányában: *Az orvosképzés*, 1941.

nem az lesz, aki egy-két dallamot megtanul kihozni belőle, hanem aki megszólaltatása fogásait sajátítja el s minden dallamot megzendíthet vele.

Ezért az első, legtermészetesebb, igazán egyetlen lehetségesnek tetsző megoldási módja az egyetem reformjának az, hogy vegye komolyan ezt a tudományos munkát: semmi pót- és segédintézkedésre nem volna szükség. szelektáló vizsgákra, intelligencia-próbákra s effélékre, amikből olyan nagy dolgot csinál a kísérleti voltával fontoskodó lélektan és társai; — aki nem bírja azt a frázis nélkül való tudományos munkát, nem való az egyetemre s magától kirotálódik onnan s a gyakorlat meg van kímélve az oda nem tartozó elemektől, legalább amennyire az egyetemen át vivő út tisztántartása biztosíthatja. Ha valaki szigorúnak tartja ezt a megoldási elvet, annak csak egy megoldás marad: az egyetem kétféle munkájának határozott elválasztása, úgy, hogy biztosítva legyen a magasabb rendű érdek önértéke s ezen át a gyakorlat szolgálata.

Van ugyan, s vigasztaló és erősítő tudat, hogy van, olyan okfejtés is, amely arra a feddhetetlen tényre épít, hogy ha az iskolázás egyáltalában természetes existenciális mivolta szerint történik, nincs szükség egyetemi reformra, mert az első perctől, az elemi iskolától fel olyan magától értetődően készíti el a tanulókat, hogy rájuk nézve addig is egyetlen magatartási mód az értelem teljes és fenntartás nélkül való kielégítése, mennyivel inkább most, mikor intézményesen biztosított tanszabadsággal önállóan foghatnak hozzá az elmélet édes és fenséges munkájához. A Karácsony Sándortól sokszor kifejtett gondolatsor ez,¹ s nem lehet semmit sem vetni ellene azon az egyen kívül, hogy, fájdalom, ezzel nem lehet megtörni azt a vétkes kört, amelyet az húz mindig mélyebbre, hogy a közép- s már az elemi iskola sem irányítja

¹ Az idézett munkában 288. s köv. l.: hogy az egész tisztán érzelmi munkának az elemi iskolában van igazi alapvetése, kifejti az 51. lapon. — Azt természetesen rég hangoztatja a pedag. köztudat, hogy az egyetem reformja sokkal előbb kezdődne: legalább a középiskolában, — a kongresszus előadásai közül ezt emelte ki a Husztic: *A középiskolák és főiskolák kapcsolata*, I., 73. és 77.

az értelmet ennek a szabad ismeretvágynak irányába ; a középiskola felbocsát az egyetemre egy sereg tanulót, aki nem hogy tudós nem akar lenni, hanem egyáltalában semmit sem akar, csak kenyeret kereső diplomát ; visszatér a középiskolába s onnan megint ilyen *ethosú* utánpótlást bocsát ide.¹ Ha volna még legalább egynéhány olyan nevelő egyéniségünk, aki szenvedéllyé tudja tenni a legkisebb elmében is a tanulást, vagyis a rendszeres értelmi munkát s megsokasítná a Karácsony Sándor által mívelt csodát : rábízhatnok az időre, hogy — akkor is intézményes belenyúlással — kicserélődjék a csupa haszonért tanulók arányszáma, de akkor is a teljes megoldást az az alaptény adná kezünkbe, hogy a végiggondolásnak súlyos és magasrendű kötelességét nem lehet minden elmétől követelni, ha a természet nem preformálta reá ; a többinek akkor is megmarad az a nagy hivatása, hogy maga is átélvén az elmélet magasrendűségét, tanulja meg megbecsülni azok művét, akik charizmatikus megbízás szerint annak élnek s vigye magával az életbe a lelkületet, az éthoszt, melynek maga is elpecsételődött, mikor magában átélte az önzetlen kutatásnak semmi más-sal össze nem vétethető étheri fenségét. Ez a gondolatsor visz oda, hogy az egyetem egységes munkáját két párhuzamos sorban lehet s kellene végezni, vagyis őszintén megvonni a határt az egyetlen egyetemi munka : a szabad tanulmányozás s a reávezető, előkészítő befogadó és anyaggyűjtő munka közt, úgy hogy a megteljesedés, a betetőződés az egyetem ősi, egyetlen és pótolhatatlan életformájában történjék.

Ezt a megoldási módot fejtette ki egyetemünkön közelebbről Makkai Sándor. Az első, amit a magyar köznevelésnek ki kell fejeznie ezért a tanulmányért, az őszinteségért és

¹ Karácsony is többször kiemeli, hogy ezt a hibrid életformát s általában az egész hazug életet kell megszüntetni, pl. 88. l. az idézett munkában ; máskor helyesen figyelmeztet, hogy a középiskola reformját csak a felső oktatási reform elveinek tisztázása után lehet igazán megvilágítani, 91., — igen, mert az egésznek *entelecheiája* ott teljeseedik meg, s az egészben kaphatja meg végre értelmét és célját a rész. De ebben a kérdésben nem lehet optimista szemmel nézni a való helyzetet, éppen mert a hibrid formák úgy elhatalmasodtak a természetes életforma fölött.

bátor-ágért érzett köszönet, hogy a sok, kétségkívül jóakaratú, de nem éppen annyira célszerű szépítő megelégedettség helyett kimondta a felemáságnak le nem tagadható tényét.¹ A sok komoly erőfeszítés, melyet docensek és hallgatók egyaránt kifejtének, szétporlik, mert sem a gyakorlatra való úgy vélt előkészítést nem lehet egész erővel végezni, sem a tudományos képzést nem lehet szolgálni.

Nem volna-e hát őszintébb és egészségesebb az egész berendezkedés, ha egyszer azon kezdenők, hogy aki idejön, nem utasítanók úgynevezett önálló stúdiumhoz, hanem a kezébe adnók a legjobb könyvet, hogy tanulja meg belőle az eddig csak vázlatosan vagy talán úgy sem ismert, de most tanulmánya tárgyává tett anyagot, akármelyik karon; ennek át-

¹ Makkai Sándor: *Tudományul és fejjel*, Révai, év n. (1939). «Ezen a ponton ismét szükségünk van a bizonytalankodással való bátoroztatásra . . .» «A szakfőiskola ugyan természetesen önálló gondolkozásra kell hogy képesítsen, azonban a döntő érdek itt mégis az, hogy a tudománynak *tudományos módon* öntudatosított, *már biztos* és gyakorlatilag felhasználható készletét sajátíttassa el, vagyis hogy jó nevelőoktatókat, orvosokat, jogászokat, mérnököket stb. neveljen a nemzet szolgálatára.» — «Mi lesz tehát . . . az *öncélú tudományos kutatással*, a teljesen érdektelen tudósi önneveléssel, a tudomány még meg nem állapodott, le nem zárt és éppen ezért beláthatatlan eredményeket rejtő problémáinak tanításával, az ezekkel való foglalkozásra buzdító *professzori* munkával? . . . A nemzeti műveltség igazi életlehetőségei, soha meg nem merevíthető szellemének lendítő erői, végeredményben tehát a szakképzést is tápláló és ihlető energiaforrások éppen ebben az ú. n. öncélú tudományos és nevelői munkában rejlenek. Erről . . . egyetlen nemzet sem mondhat le.»

«De éppen ilyen világosan és határozottan, az őszinteség és becsületesség nyíltságával kell elismernünk azt is, hogy erre a legmagasabb rangú szellemi életre és munkára egy nemzeti közösségen belül csak a számban *legkevesebb*, mert tehetségben és jellemben *kivételes személyiségek* alkalmasak. A mai tudományegyetemre járó ifjúságnak is csak elenyészően kis töredéke az, amelyik a kenyérkereset, az életpálya tudásbeli követelményein túl ilyen magas tudományos törekvésekkel van eltelve . . .» Ezek számára tehát, «a szakfőiskoláktól *egészen elkülönítve*, ott kell állania a nemzeti művelődés csúcán a valódi *tudományegyetemnek*: professzorok (bizonyásgtevők) és tanulmányozók («studensek» és nem «hallgatók») szellemtestvéri és munkaközösségének . . .» (160—62. l.)

és feldolgozására szolgálnak a szemináriumok, egyszerre jelentőssé váló asszisztensi és magántanári segéderőikkel; az egyetemi polgár nem vesztegetne időt és erőt tájékozások keresésével, nem szorulna pótanyagokra, zugtanfolyamok kétes értékű segítségére, napról-napra egyenletesen haladna céltudatosan elébe tűzött célok felé, azzal a tudattal, hogy sokkal többet ismer meg sokkal könnyebben, mint ma, és sokkal több valószínűségével annak, hogy a könnyebben birtokbavett anyagból kiszemeli azt a részt, melybe egyszer önként, szíve szerint elmerül, még a diplomát jelentő vizsgák előtt; lehet, hogy nem fogja egész óriás anyagát felölelni, de nem is kell: önkéntes elmélyedő munkájával az egésznek alkatát megérzi s érti, s részesévé lesz annak az ethosznak, mely a tiszta tudományos munkát élte.

Ilyen beosztás mellett a mai időtartamnál kevesebb elég az anyagnak sokkal áthatóbb feldolgozására, a diplomáért való vizsgák sokkal egyetemiebbek lesznek, mert tudományosabbak, s a gyakorlatban való beiskolázódásra (jogászi gyakorlat, pedagógiai gyakorlat stb.) több idő marad azok számára, akik nem akarnak tisztán tudományos munkába gyökerezni s életpályájukká tenni a tudós munkát. Ezeknek pedig a közösen megtett alapvető és előkészítő munka után nyitva áll a szabad tanulmány lehetősége, ahová mindenki, minden pillanatban visszatérhet vagy előhaladhat, s ezt fejezi be a doktori minősítés megszerzésével, amit csak ezzel a tisztán tudós munkával volna szabad elérni, az eddigi vizsgák megmaradván a diplomáért való beszámolás anyagával; ennek természetes kiegészítője a tudományos tanszemélyzet létszámának felemelése és anyagi ellátásáról való gondoskodás, úgy ahogy a budapesti egyetem s tanárképző legalább a bölcsészeti kar embereiről gondoskodást kér legújabb memorandumában (1941. január), hogy a tudós visszavonultság ne lássa anyagi hátrányát önzetlenségének, mikor a gyakorlat világszerte s nálunk is bőkezűbben honorálja a tudós képzettség munkáját. Csak most szűnnék meg a visszásság, hogy valaki, mert néhány vizsgát letesz, tudós címet viselhet, mikor a valóságban csak azt jelezheti vele, hogy egyetemet jart; csak most az a másik szomorú jelenség, hogy tudni

nem érdemes dolgok tömegével úgy fontoskodhatik valaki, mintha világra szóló felfedezés volna, — csak most, mikor várhatjuk végre, hogy az egyetemi polgárban megizmosodik a tudás jelentősége iránt való érzék s ha maga nem szenteli is életét erre a munkára, megbecsüli s végre csak az igazi tartalmas tudást becsüli meg, amelynek ismérve az, amit Goethe mondott róla : formál valamit az ember életén. Most lesz a doktorátus végre az egyetemi munka megkoronázása : sok személyes és azért élményszerűen egymásra rétegeződő együttes elmélyedés élteti professzor és tanítványa közt az ilyen munkát, nincs időhöz kötve befejezése, nem lehet siettetni megéresét, — a szabad tanulmányozás magamagát organizáló törvénye az egyetlen szabályozója. A tanszabadság egyetemet formáló ereje ebben gyümölcsözik igazán s egyszerűsmind az egész egyetemi munkát így teszi igazán — egyetemi jellegűvé.¹

3.

Mi lehet már most a filozófia szerepe és helye ezen az így eredeti létformájába visszaállított egyetemen? Ma minden karon, az orvosit kivéve, az egyetemi szabályzat előírja a filozófia studiumát s az orvosi karon is mind gyakrabban hangzik el a nézet, hogy ott is célszerű volna ilyen filozófiai tájékoztatás.² Nem ellenmondás-e a tisztán a tanszabadság elvére épült egyetemen egyáltalában előírni valami studiumot, s éppen a filozófiát? A válasz az, hogy a filozófia az egyetlen tudomány, melyet megillet az a kiváltság, hogy ha egyáltalában rendelkezik az egyetem a studium berendezésével, minden más tudománynak elébe írja, amíg egyszer a tudományos munka önmagát megszervező ereje magától teszi befejző aktusává a maga studiumának a filozófiai betetőzést, amint a valóságban látjuk is : a jogtudomány a jogfilozófiával, a történelem a maga filozófiájával, s már a botanikának is megvan a maga filozófiája s van filozófiai földrajz. Mind-

¹ L. Schneller István tanulmányát : *A doktor cím használatáról.*

² Legtisztábban Hüttl Tivadar rektori székfoglalójában : *Orvostudományi irányzatok a múltban és a jelenben.* A debreceni egyetem évkönyve, 1939–40., 12. és köv. l.

ennek egyszerű tudománytani alapja az, hogy az értelem addig nem elégszik meg, amíg a maga munkájának elvi alapjait nem tudatosítja; min nyugszik ez az egész empirikus tény-csomó, amit eddig átvilágított, mi teszi érvényessé egész róla nyert ismeretét? Ezt az *elvi látást* adja meg minden tudománynak a filozófiai elmélyedés; első nyeresége a filozófiából a maga tudományának mélyebb értelmezése. — hogyne, hiszen a harmadik mérettel egészül ki az addig kétsíkú — tág és széles — horizont, amibe akármennyi tényismeret fér el, mégis még csak empiria; némely elmét nem lehet innen tovább moccantani, idővesztésnek érzi, hogy valaki még tovább kutasson: mit keres a tényeken túl? ami a mérleggel megmérhető, aktákkal igazolható, az az egyetlen pozitív valami; — elfelejti, hogy van mégis valami: az érvényesség önmagát igazoló ereje, amely nélkül semmit sem érthetne anyagából. Ezért alakul ki — talán az egyes tudósok jajveszékeltése közt és ellenére is — az egyes tudományok filozófiája s teljeseedik meg benne éppen az a tudomány, azzal, hogy a maga elveit tudatosítja, ha ugyan megvan benne a végiggondolás képessége és bátorsága.

Másik nyeresége a filozófiából a tudományoknak az, hogy megismertetvén az ismeret alkatának törvényszerűségét, a világkép kialakulásának logikai alkatát, megmutatja a világnézet megformálódásában érvényesülő apriori tényezőket s hozzásegíti az elmét, hogy a maga sajátos tudománya területéről hogy' jut el egyenes úton ennek az egyetememes emberi feladatnak szolgálatához.¹ Ezt a szerepét a filozófia az új vagy megújult egyetemen is megtartja, legfőlebb nem várja s nem is lesz rá szükség, hogy netalán büntető szankciókkal rendelje el, magától termeli ki a tudományos munka ezen befejező rétegét.

De azt várni kell az új egyetemtől, hogy éppen mert természetesen teljeseedik meg a filozófiában minden studiuma, tehát természetesebben helyezi el logikai és időrendi sorban, mint ma történik. Ma ugyanis, a szívósan máig élő középkori

¹ L. *A világnézet kérdése és a református elvek* című kötetemben. 1939. Részletesen az i. m. 16., 25., 56/7. lapjain.

hagyománynak soha át nem gondolt s kritikátlan utána-
mondásával, elől teszik a filozófiát, mintha a régi elvet gya-
korolnák, mely szerint *universitas in artibus fundata est*; s
aztán *időileg* értik ezt a fundáltatást, holott az minden értel-
mes fő számára *logikai* fundáltság, s ez azt teszi, hogy a tuda-
mány, a rendszeres értelmi munka, először természetesen azt
veszi számba, ami reánk nézve az első, *proteron pros hémas*
s csak mikor a tényleges adatokat, az empiriát átvilágította,
a *tényigazságokat*, ahogy Leibniz találóan nevezte. felismerte,
csak akkor jut oda, hogy a tényeket éltető egyetemes elve-
ket tudakolja, a Leibniz-fele *vérités éternellest*, amit Aristo-
teles mélységes szépen *proteron té füzeinek* mondott: ami
természettől fogva első, de mi legutóljára — logikailag és
időileg utóljára — juthatunk el hozzá, mert mélyen az érzéki
kéreg alatt él s létele abban áll, hogy érvényesíti magát.

Nincs már most visszásabb dolog, mint a kezdő elmét
rászabadítani vagy éppen erőltetni ezeknek a legmélyebb
rétegben élő mozzanatoknak kutatására, de még csak meg-
értésére is. Pedig ma némelyek (pl. a teológiai tantervben
s a tanárképzőben, de a jogiban is) a két első évben akarják
elvégeztetni ezt az egész *fundálás* munkáját, ami nyilván-
valóan annyi, mint megépíteni előbb a tetőt s a végén az ala-
pot. Az eredmény az, hogy akármilyen kedvvel végeznék is a
hallgatók ezt a filozófiai tanulmányt, a reá következő empirikus
anyag-tömeg úgy elborítja, hogy éppen azt nem fejtheti ki,
amiért való volna: az elvi látásra való ráérlelést; nagyrészt
elfecsérelt idő marad s legfőllebb papiroson számbavett le-
rovása előírt teendőnek, ha nem robotnak. Tanárjelöltek
s teológusok őszinte sajnálkozása, mikor már kíváncsian
és értő elmével foghatnának hozzá, mutatja, hogy mennyire
feje tetejére állított berendezés a mai.

Ezért kell és szabad várni azt az új egyetemtől, hogy a
filozófia studiumát a tanulmány végére teszi, amikor az empi-
rikus anyag feldolgozásában megizmosodott az értelem, a
logikai műfogásokkal egy csomó pozitív ismeret birtokába
jutott s egyszersmind a maga autonómiája tudatára is rá-
eszmélt s bizalmát az értelem erőiben megalapozta. — akkor
ez az érettebb értelem sokkal valószínűbben érzi a tovább-

gondolás -- sőt a végiggondolás felségesen izgató kérdését : mi van a mélyén mindannak a ténylegességnek, amit eddig olyan boldogító érzés volt mind teljesebben átvilágosodni látni, — most valószínű, hogy magától, önként előáll az igazi és egyetlen filozófiai kérdés : mi az az egységes valóság, melyet egy-egy tudomány részenként vizsgál, de amelyről napról-napra jobban érzi az izmosodó és tisztuló értelem, hogy igazán csak akkor nyeri meg értelmét, ha az *egész* összefüggésébe tudja állítani, — akkor érik oda, hogy igazán tartalmassá tudja tenni magára nézve a filozófiai nézési módot : hogy az ismeret addig megszerzett gömbjét most *belülről* tudja nézni, mint aki a tapasztalat üde «aranytáját» alulról akarja s tudja látni : a gyökérzetet, amely élteti a csodákkal és nyílt titkokkal teljes valóságot. Egyszóval akkor lehet remélni, hogy érvényesül az örök törvény, mely a görög néppel megalkottatta a filozófiát : csak mikor a tapasztalatból egy csomót megismert az értelem, csak akkor kérdezheti : mi mindennek *arché*-ja, előfeltétele, létesítő elve, az egészben összetartója — s amint ez a perc volt a filozófia s a tudomány születési perce a történelemben, úgy lesz az ismétlődve minden egyes elmében, mikor önmaga érzi az ellenállhatatlan kérdést, hogy maga keresse már most a maga tapasztalata *arché*-ját.

Mindez azért van így, mert az értelem szerepe, melyet a természet kiszabott neki, az, hogy benne és általa lesz teljessé az ember egész birtoka mindabból, amit tapasztalt, mert tetszett a Gondviselésnek úgy rendezni be az ember egész életét, hogy bár egész lényével, minden porcikájával éli át, ujjongja vagy szenvedni végig, amit csak átél s megtapasztal : de csak *egy szervével* érti s magyarázza, s csak az igazán az övé, amit így átértett s megmagyarázott, természeti valóságot, művészi alkotást, vallásos élményt, s magát csonkítja, amíg ide nem jut el ; ez a szerve az értelem s az értelem munkájának legmagasabb foka az, mikor a saját maga szerepét megvilágítja : nemcsak felismer s alkalmaz törvényeket, mik ott vannak a dolgok valóságában, hanem a maga részét is megérti mindezek megalkotásában. A filozófiai tanulmány igazi nyeresége az értelemnek ez az önmagára eszmélése :

nyilvánvaló, hogy nem lehet *kezdeni* vele a filozófiai s általában egyetemi munkát, hanem annál ellenállhatatlanabbul késztetni az odaérő elmét a módszeres munka előhaladtával, hogy ezzel fejezze be, elvileg, egész tudományos elmélyülését, — ezért kívánjuk a filozófiai studiumot minden tanulmány befejező mozzanatául. S ha az új egyetem ezt megadja, ezzel bizonyítja tudományos autonómiája teljes elérését, s ezzel eredeti létformája teljes visszanyerését, — s ilyen értelemben az egyetem reformálásának igazi mértéke a filozófiai studium ilyen restaurálása.

TANKÓ BÉLA.

HŐSI ÉNEK DZSANGÁR-KÁNROL.

1941. március 15-én múlt hétszáz éve annak, hogy a tatárjárás elért Buda vára alá. A muhipusztai ütközet szomorú emlékének meg a «kutyafejű tatárok» elnevezésén s legfőljebb még néhány kán nevén kívül nem sok az, amit a köztudat a tatárokról nyilvántart. Még csak azt sem igen tudjuk, hogy a nevük egy rossz szójátékból eredt. Eredetileg «tata» volt a nevük, de amikor Európa határain feltűntek, állítólag IX. Lajos francia király nevezte el őket az antik világ «Tartarosz»-ának (alvilág) behatása alatt «tartaresz»-oknak, vagyis «az alvilágból jött nép»-nek. A «kutyafejű» elnevezésnek is ilyen félreértett antik hagyomány az alapja. Azon a vidéken ugyanis, ahol a tatárok Európa keleti határain feltűntek, Galíciában és Volhíniában, éltek valaha a neurok, egy török-szkíta nép, amelyről Herodotosz jegyezte fel, hogy kutyaemberek. A korai középkorban valósággal járványos volt a kutyaemberek létezéséről való balhit, egészen addig, amíg aztán a boszorkányokban való hiedelem nem váltotta fel ezt a beteges félelmet. A tatárok mongol arctípusa, meg a kegyetlenségükről elterjedt hírek természetesen fölöttébb alkalmasak voltak arra, hogy a kynandria tömeghisztériáját kiváltsák Európa népeiben.

A Magyarországot végigpusztító Batu kán mellett azonban ne felejtsük el, hogy az ő kortársa és unokafivére, Kublaj kán volt az a középpázsiai uralkodó, akinek udvarát részletesen leírta Marco Polo. Ő pedig évtizedeken át élt Kublaj oldalán s a kép, amelyet róla nyújt, igen magasfokú kultúráról tesz bizonyosságot. Annyi bizonyos, hogy mindenütt, ahol ezek a «tatár» kánok Ázsiában vagy Kelet-Európában birodalmakat alapítottak — Kínában, Hindusztánban, Per-

zsiában, Turkesztánban, Dél-Oroszországban, hogy csak néhány birodalmukat említsük — uralmuk alatt felvirágzott a tudomány, az irodalom és a művészet. Gazdag történelmi hagyatékuk szétszóródott sokszáz apró néptörzs mondái és legendái között. De ha egyszer akadna egy Lachmann vagy Lönnrot, aki egybeillesztené ezeket a mozaikdarabkákat, alighanem a világirodalom egyik leghatalmasabb remekét teremtené újjá.

Egy ilyen mozaiktöredéket mutatunk be a következőkben. Hőse, mint általában mindezeknek a középázsiai hőse-énekeknek, Dzsingisz-kán, aki itt a név egy későbbi formájában, mint Dzsahangir vagy Dzsangár (vagyis «világhódító») szerepel.

Dzsingisz-kán történelmi személy. 1162-ben született s eredeti neve Temu-dzsin volt. A név első fele a török Denür (magyar nevekben Tömör, Tömös, Dömös, Demirkapu), vagyis «Vas». A név második fele a «Dzsina» szó, amely «hódítót» jelent, s amelyen például az indiai dzsaina vallás alapítóját, Vardhamánát is nevezik. Temu-dzsin apja kisebb-fajta törzsfőnök volt. Jizügei Bahator-nak (Bátor) hívták. Amikor fia tizenhárom esztendősen lett, az apa elhunyt s ettől kezdve özvegye vette kezébe nemcsak fia nevelését, hanem az egész törzs gondját is. Kardos asszony lehetett, mert mikorra fia nagykorúvá lett, már egész sor szomszéd-törzset leigázott. Temu-dzsin csak folytatta édesanyja művét, még pedig oly sikerrel, hogy negyvennégy éves korára őt választották meg a török-mongol törzsek kánjává, vagyis a kánok kánjává. Ugyanekkor egy buddhista sámán megjósolta neki, hogy övé lesz az egész világ fölött az uralom; mire Temu-dzsin, akiben még élénken élt egy másik török világverőnek, Attilának az emléke, ennek a hun vezérnek példájára felvette a «világhódító» (Dzsingisz vagy Dzsangár) nevet. Ötvenhárom éves korára meghódította Pekinget és Kínát, egy év múlva Turkesztánt, Bokharát, Szamarkandot, Kivát, hatvanegy éves korára Déloroszországot. Birodalma ekkor a Dnyepertől Koreáig és Szibériától a Perzsa-öbölig ért. Fővárosa Karakorumban volt, amelynek ma már csak a romjai vannak meg, közel a mongol Urga városához. Ez a

földrajzi fekvés hozta magával, hogy ez eredetileg tiszta hun-török törzsi elemeknek fölébe kerekedett a közép-ázsiai mongol elem s ettől fogva Dzsingisz-kán népe inkább mint «mongol» nép szerepel mind Ázsia, mind Európa történelmében, holott az ősi hun-turk hagyományok tovább is eleven erővel élnek a dinasztiaiban. Maga Dzsingisz-kán is teljesen Attila módjára rendezi be életét, hun-módra hal meg és hun-módra temetik el.

Dzsingisz-kán 1227-ben hal meg s halála előtt birodalmát felosztja négy fia között. Legidősebb fia, Okkadáj-(Oktáj vagy Űgetáj) kán, aki 1185-től 1241-ig él, kapja a főkániságot s hozzá Khovarezm birtokát. Második fia, Csagatáj («fehér színű»), Turkesztánt örökli s 1240-ben hal meg. Harmadik fia (Csusin, aki még apja életében részt vett a déloroszországi hadjáratokban, most az apai birodalomnak nyugati részeit örökli. Negyedik fia Tuluj-kán, aki a legkeletibb, vagyis a kínai birodalmi részt kapja örökségbe.

A harmadik fiúnak, Csusinnak a fia az a Batu-kán, aki 1240-ben Dél-Oroszországban megalapítja a Volga-menti úgynevezett kipesaki kániságot. Hadserege a hun-turk eredetű, de ekkor már erősen mongolizált «Arany-orda». (Ez az «orda» szó a német nyelvben mint «Horde» tűnik fel; a törököknél még ma is «orda» formában szerepel, csapatot jelent; például a bábjátékos társulatok neve még ma is «orda-ojunu». Nálunk a szó már csak az «ordas»-farkas szóban s néhány helynévben maradt fenn). Az Arany-orda háromszáz esztendeig uralkodott Dél-Oroszországban s belejátszanak a magyar történelembe is. Ők azok a «tatárok», akik 1241-ben Muhinál tönkverik a magyar sereget; ez előtt pedig az ő fegyvertársaik a kunok, akik hozzánk menekülnek mint állítólagos kémek; s az ő fegyvertársaik a palócok is, akik majdan szintén elmenekülnek előlük s nálunk lelnek menedéket.

A negyedik fiúnak, Tuluj kánnak fia Kubláj, aki Pekingben megalapítja a kínai Jüan-dinasztiát. 1215-től 1294-ig él s az ő udvarában tartózkodik Marco Polo, a híres olasz utazó, akit Európában «Messer Millione»-nak csúfolnak, mert Kublaj-kán országáról és udvaráról szóló elbeszélései-

ben csak úgy hemzsegték a milliók — pénzben, területben, emberben — s ezt olasz honfitársai egyáltalán nem voltak hajlandók elhinni. Azt hitték, hogy «messziről gyütt ember nagyokat hazudik».

A második fiúnak, Usagatájnak volt állítólag az ősunokája az a Timurlenk (Timur megint a «Vas» név, «denk» pedig «sántát» jelent), akit a história Tamerián néven is ismer s aki vagy száz évvel Usagatáj halála után elfoglalta Perzsiát, Mezopotámiát, Kis-Ázsiát, megverte kipcsaki rokonát s már éppen Kínára is rá akarta tenni a kezét, amikor meghalt. Az ő dédunokája volt aztán az a Babar, aki Indiában alapította meg a Nagy-mogulok dicsőséges birodalmát.

Bennünket itt Dzsingisz kán egyik unokájának, Batu-kánnak a népe érdekel. Ez az «Arany-orda» önmagát «ölöd» vagy «oirat» néven nevezte, de mongol testvéreik «kalimak»-oknak (kapuőröknek) hívták őket, talán azért, mivelhogy a középpázsiai tatárság nyugati kapujánál, Déloroszországban, ők álltak őrt. (Ugyanígy jelent például egyes nyelvészek szerint a «székely» népnév is «határőrt»). A «kalimak» szóból eredt a mai «kalmuk» népnév. Vagyis a mai «kalmukok» voltaképpen Dzsingisz-kán egykori világhódító hun-turk-mongol népének mai neve.

A kalmukoknak még ma is öt csoportja él. Az egyik csoport a «kosot» nép, amely törzsi hagyományai szerint még ma is Dzsingisz-kán nemzetségének uralma alatt áll. Ezek nyugati Kínában éltek, de 1675-ben a Volga mellé szakadt fajrokonaik hívására idetelepedtek át s az asztracháni kormányzóságban rekedtek meg. Ők őrizték meg legtisztábban a régi hun-török-mongol kultúr hagyományokat, mivel saját külön írásuk is van, amelynek segítségével feljegyezték ősi hőskölteményüket, a Dzsangár-éneket, valamint népi meséiket is.

A kalmukok második csoportja a «dzungárok», akiket a kínaiak ma már majdnem teljesen beolvasztottak. Ők alkották a közös mongol hadsereg balszárnyát s innen is kapták a nevüket («dzun» vagy «dszön»=bal, és «ghar»=kéz).

A kalmukok harmadik csoportja a «dörbötök», akik elébb szintén a Volga, később aztán a Don mellékén teleped-

tek le. A délorosz kozákok egy része közülök került ki. A negyedik csoport a «torgotok». Ezek sokat vándoroltak ide-oda a Volga és Turkesztán között, még a XIX. században is. Ma Kelet-Turkesztánban élnek. Az utóbbiaknak egyik töredéke, a «zokorok», mint ötödik csoport, a Balkas-tó környékén maradt.

Látjuk, hogy Dzsingisz-kán népének utódai közül igen sokan élnek orosz fennhatóság alatt. Nem lehet hát csodálnunk, hogy az oroszok már több mint száz éve ugyancsak behatóan foglalkoznak az «Arany-ordá»-nak az orosz birodalom különböző részeiben szétszóródott vagy oda visszatért néptöredékeivel. Már 1827-ben külön tudományos intézetet alapítottak a kalmuk hagyományok feldolgozására. Ennek az intézetnek kutatói megállapították, hogy a gazdag kalmukok egyik legkedveltebb időtöltése abban áll, hogy a guzlán kísért Dzsangár-éneket hallgatják. Külön igric-mesterség alakult ki a Dzsangár-énekesek sorában, akik jól tudják ezt a hősi éneket, jó hangjuk is van s a guzlához is jól értenek. A Dzsangár-énekesek egyik ulutól a másikhoz vándorolnak, felkínálják énekmondó tudásukat s előadásaik fejében bőséges ajándékot kapnak. Az orosz intézet hosszú időközön keresztül hiában fáradozott azon, hogy ilyen Dzsangár-ének írott szövegéhez jusson.

Végre egy Michailov nevű asztracháni orientalistának, aki Lipcsében tanulta az orientalisztikát, sikerült a múlt század közepe táján egy ilyen írott szöveget szereznie. Ez az úgynevezett Bagazokurov-féle szöveg volt, amely lényegesen bővebb és teljesebb volt, mint a nemsokára ezután szintén felszínre került úgynevezett Kosutov-féle szöveg. A két szöveget Dr. Franz von Erdmann lipcsei professzor és államtanácsos egymással összevetette s arra a következtetésre jutott, hogy a Dzsangár-énekek tartalma jócskán függ a mindenkor improvizátor-előadóművészek pillanatnyi hangulatától és ihletétől. Ugyancsak az ő megállapítása az, hogy a Dzsangár-ének, amely az eredeti kalmuk szövegben versben szerepel, bár ezek a versek nem mindenütt tökéletesek, kitűnően fejezi ki a kalmuk népnek rajongását egykori nemzeti hőseinek egyénisége iránt. Viszont nyelvében mögötte

marad a mongolok egyik nemzeti eposzának, a «Gesszer kán»-nak, valamint a kalmukok egy költői elbeszélésének, amelynek az e címe: «Ubasi-kán-técsőnek az uirétek ellen viselt háborújáról».

A Dzsangár-ének kalmuk nyelvű változatát könyomatban Golsztunkij adta ki Szentpétervárott 1864-ben. Előzetesen azonban már megjelent egy orosz prózai fordítása Bobrovnikov tollából a szentpétervári Császári Földrajzi Társaság *Anzeiger*-jének 1854-ik évfolyamában. Franz von Erdmann dr. aztán ennek az orosz szövegnek alapján adta ki ugyancsak prózai fordításban a Dzsangár-éneket a *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 1857. évi XI. kötetének 708—730. lapjain.

E sorok írója ezt az Erdmann-féle szöveget vette verses fordításához alapul, még pedig lehetőleg szószerint követve a német szöveget, amelytől csak néhol tért el néhány szó erejéig, de sohasem a pontos értelem hátrányára, ott, ahol a ritmika ilyen eltérést megkívánt.

A Dzsangár-ének ebben az előttünk lévő formájában természetesen jó néhány száz évvel Dzsingisz-kán halála után készült vagy adódott elő, s így a közbenső évszázadok és a hegedősök nemzetségsorainak nyomai meglátszanak a benne lerakódott újabb rétegeken. Viszont az egész eposznak földrajzi és kulturális környezete — az Altáj, a láma-buddhizmus, a sztyeppe hangsúlyozott lókultusza — mind arról tanúskodik, hogy itt ősrégi középázsiai kultúrhagyatékról van szó, amely semmiesetre sem kerülhetett a Dzsangár-énekbe a déloroszországi keresztény műveltség idején, hanem csakis ősi hagyaték lehet a mongol dinasztia buddhista-török előidőiből.

A kultúrkép pedig, amely ebből a hősi énekből élénk táruul, éppen a magyarok részéről fokozottabb figyelmet érdemel. Az úgynevezett előmagyarok ázsiai korszakából nincs semmiféle konkrét történelmi, összefüggő adatunk. A Dzsangár-ének az első olyan költői alkotás, amely kerek képet nyújt mintegy háromszáz esztendővel azután, hogy a magyarok mai hazájukat elfoglalták, azokról a viszonyokról, amelyek között aniráni hazájukban élhettek. Itt minde-

nekelőtt a ló központi szerepét kell kiemelniünk. Az a szerepet, amellyel a Dzsangár-énekes a nagy kán lovát meg aztán egész ménesét leírja, továbbá az a tény, hogy az eposz egész cselekménye voltaképpen egy nagyszabású lókötés megtorlását írja le. igazi sztyeppeit levegőt teremt az egész eposz folyamán.

Továbbá kapcsolatban azokkal a kutatásaimmal, amelyek során archeologiai téren kimutattam a buddhizmus szerepét az európai népvándorlásban, itt jólesik most már a régészeti emlékeken túl, határozottan irodalmi formában is rábukkannom arra az erőteljes buddhista műveltségre, amely Közép-Ázsia törökségére annyira jellemző a Krisztus körüli századokban, le egészen az iszlám betöréséig.

S végül szabad talán pár egyszerű szóval arra a mély költői hangulatra is rámutatnom, amely az egész Dzsangár-éneken végighúzódik. Képet nyújt a magyarságnak arról a korszakáról, ahová Julián baráttól Kőrösi Csoma Sándorig sok jó magyar elneve fíradhatatlanul kereste a benyíló utat.

Supka Géza.

Hósi ének Dzsangár-kánról.

Az isteni Dzsangár-kánnak hőstettei következnek :
Junduk-Urza törzsjegye a szerencsejel, melyben kezdek.

Arrafelé pihennek meg az igazak délidőre ;
S anyaföldünk testén mintha óriási köldök nőne.
Úgy áll ott az ezüstfehér, méltóságos Altáj-Arszlán :
Ködös folt a napkeleti, sárgafényű egek arcán.
Suttogó nád övezi ott a hullámzó ezüst tavat,
Korál, gyöngy és tarka lótusz szór reája hulló havat :
Skarlát-tenger, földnek lánya.
Köd előtte, köd utána.

Minden évnek négy szakában négyszázezer hegyen átal
Nyolcezer friss folyó csobog üde patak vig zajával,
Soha vizük nem ér földet, nem ér hegyet, nem ér völgyet :
Égiekhez méltó, tiszta áldozat csak ily vízből lett.
Zsiros fűvű hegyoldalak télen-nyáron zöldellenek,
S hangos szóval hozsánnázzák : «Kincsünk, Máni, legyen veled!»

Ha elnézel Tibet felé, hatezer nagy szentélyt látsz ott :
 Úgy fest, mintha komor felleg járna arra vihartáncot,
 Vagy, mintha a csillagos ég, óriási sátra alatt,
 Napnyugtakor felborítna minden sárga sziklafalat.
 Nádövezte négy tó között lámasátrak darvadoznak,
 S mellettük négy sárga klastrom Buddha-álmot áhuodozgat.
 Ott él a nagy Gótamónak tisztalelkű újszülötte,
 Nyolcvanezer tanítványa nyüzsög-sürög-ring körötte :
 Rőt csuhájuk tarka, mint a sakkjátékos tábla-minta,
 Testük, fejük egyre ing-leng, mint egy fejszédítő hinta,
 Egyik krákog, másik hümmög,
 S mindegyikük züm-züm-zümmög.
 Ezüst kürtön himnuszt fúnak s felharsannak harsonáik.
 Muzsikájuk elhallatszik messzi alsó Szambáj-tájig.
 Buddhát áldó zsolozsmájuk felveri az egek alját :
 Hormuzd isten Harminchárom Szellemének birodalmát.
 Olyanok ők, hogy aki — bár láthatlanba — bennük hiszen,
 Ha meghal, a Harminchármanak Országának része leszen ;
 Hogyha pedig látta őket s úgy őrzi meg a szívében, —
 Az igazak országában újra éled Bráma-képpen.

Felséges nagy Dzsangár-kán úr tündöklő szép palotáit
 Bámulhatod, bármerre is járod be a földnek tájait :
 Nyolcezer hős királyt vert le, amerre a nap világít,
 S mindeniknek országában láthatod most sátorfáit.
 Negyvenezer barbár-mandzsút győzött le a Dzsangár-nagyúr,
 S addig-addig szorongatta őket ez a bátor hadúr,
 Amíg mind a Bombó-tenger harminchárom folyamának
 Torkolata szűk torkában nagy szorongva megállának.
 Amerre a tizezernyi forrást fogó Irtis vége,
 Ott a Dzsangár felséges ur hetvennyelvű saját népe
 Nekiment a negyvenezer barbár-tatár mandzsú-urnak :
 Hatalmukat letiporják, minden kincset összeturnak.

A villogó Bombó-tenger verőfényes arany-partján,
 Balkézőről a sárgafényű napkorongnak talpa alján.
 Ott, ahol a Himalája rengeteg nagy kőhátaról
 Hatvan és hat zugó folyó bögő, habzó torka tárul,
 Ott épült fel a hatalmas Dzsangár-kánnak parancsára
 Csillogó nagy palotája, drágaköví arany vára.
 Nyolcvanezer mandzsú az ő parancsára hitet váltott,
 Dzsangár a föld egy-urává kiáltotta ki magát ott.

Tömör-garád táborhelyét erős fallal körülvette,
 Földünk fölött főuralmát — s ez volt a legnagyobb tette! —
 Sziklamódra elsáncolta s örök életet adott belé:
 Buddha isten erős hitét e világra rálehelé.
 Ura lett a szélviharnak: szellőcskévé csitította,
 Forró szélnek izzó hevét betömte a barlangokba.
 Parancsára a világnak pont a kellős közepébe',
 Ott, ahol a négy világtáj találkozt' ad estére,
 Gyertya béliit bemártották pézsmaszagu illatszerbe
 És azóta finom illat árad onnan világszerte.
 Aranyszínü tűzbe játszó, óriási palotája
 Felragyog négy lazur-szinben, hogyha a nap lesüt rája.
 Mint ahány szem az olvasón: száznyalc palánk veszi körül
 S oromcakkos, csipkészszerű tetején hat torony terül.
 Legmagasabb tornya csúcsán meg-meg-villan egy rettentő.
 Jászpiskóból kifaragott buzogányfej: öreg mennykő.
 Dzsangár úrnak taplószinü, fellegforma palotája,
 Melyet tisztel e világnak köréje gyült sok királya,
 Oda simul egyre jobban.
 A kelő nap hol fellobban.

Dzsangár-kán *ur* mind e kincsen, holott negyven éves sincsen,
 Pedig máris kemény kézzel fog ő minden más kánt tincsen.
 Amióta megszületett, nem csökkent meg hatalomba'.
 Dédapja a Tatilhul-kán, nagyapja meg Tanszák-Bumba.
 Édes apja a nagyhirü, örök nevü Ugán-mil-kán:
 Mint egyetlen édes fia, tőle ered Dzsangár nyilván.
 Ama híres Harminchárom égi lakó örömének
 Részese volt mindig Dzsangár, kiről dalol ez az ének:
 Nemzetsége legnagyobbja, századoknak legbölcsebbje,
 Ezt hirdeti nagy Dzsangárról minden kobzos hős-énekje.

A nagy-kánnak udvarához elszegodött udvaronchad
 Örül, hogyha Dzsangár urnak életével udvarolhat;
 Nyilazással, versenyekkel töltik el a napjaikat,
 S aki a nagy Dzsangár-kán ur udvarában mulat-vigad,
 Szent esküvel néki adja kedvesét és boldogságát,
 Esküvéssel, melyet senki büntetlenül sosem hág át:
 Esküképpen Dzsangár urnak tiszta, fehér álomadta,
 Fényszentelte talizmánját szívére s fejére rakja.
 Esküvése pedig így szól: «Aki a kán parancsának

Elleaszegül, vagy pedig a nagy-úr szava ellen támad,
 Ocsir-gerely korbácsától hatezer jó verést kap majd!
 Hatezer jó verés nyoma hat évig is megmarad rajt'!
 Már pedig e deli arszlán, Ocsir-gerely, Bardát fia.
 Akkor boldog, hogy ha van kit vernie és rabolnia.
 Nincs előle semmi mentség, tudja minden titkok alját.
 Harminchét év nyomja még csak ifju vállát, izmos karját.
 Hideg élű, szénefekete dárdát forgat balkezében.
 Jobbjában meg korbácsával karikáz a magos égen.
 Három éves bika bőre e korbácsnak alapszíjja
 S átfonását négyesztendős bika szívós bőre ríjja ;
 Hét rézgombot fontak belé, s karikája, mint az acél :
 Ezüstös a markolatja : ugy süvölt és vág, mint a szél.
 Nyele pedig ugy készült, hogy a pusztában kikerestek
 Egy magános homokon-nőtt, izmos rostu, alig feslett
 Gyöngyvevesszót, amelyet aztán ötlevében három évig
 Pácolgattak, szárítgattak, míg a fája ki nem érik.
 Nem resteltek a korbácsnak sárgaselyem-tokot varrni :
 A korbácsnak neve is van ; ugy hívják, hogy : Hasiltarni.
 Egy ütése e korbácsnak hat hónapig nem harsan be
 S Ocsir-gerely nem válogat, hogy hová üt : bőr-e, csont-e?
 Aki pedig hatezernyi verését még tul is éli.
 Azt a bűnöst Kaptár-Usongor előkapja s karámbeli
 Otthonában megkötözi, lábát a fejéhez köti.
 S logos bornyukötélére három napra ráülteti.

Sárgaselyem nyári-sátra olyan szellős, mint egy angár.
 Közepében ott pihen meg hőseivel a nagy Dzsangár.
 Hatezer és tizenkét hős, csupa deli, ifju arszlán
 Ötvenkét kört alakítva körötte ul a száraz fan.
 Ő pedig az ötvenkét kör közepében büszkén trónol
 Drágamivü, oroszlanos, vertezüstből készült trónon.
 Lába alatt négyszáz tiszta, vadvirágos, puha szőnyeg.
 Aminőket serény kezek csak igazi urnak szőnek.
 Párducbőr a trón vánkosa ; Dzsangár a két könyökével
 A sok vánkost föntől-lentig méltósággal nyomja széjjel.
 Ha az álomképü Dzsangárt nézed, trónja mögött állva.
 Ugy fest, mint egy sudártörzsü, izmosrostu szantál-szálfá.
 De ha aztán arcba nézed, akár nappal, akár éjjel.
 Ugy vagy, mintha ezer éhes tigris marcangolna széjjel.
 Hogyha pedig oldalt nézed, nimesen rajta egyetlen folt :

Olyan, mint az ég tengerén tovasikló kéthetes hold.
 A külföldi fejedelmek követei babonázva
 Bánulnak egy ilyen méltó, fejedelmi aranyházra,
 S ilyen pompás, deli, arszlán hatalmától megigézve
 Küldöttségük elmultával, jóval később kapnak észbe.
 Kagylófehér vállalai közt harminc és öt könyöke nőtt,
 Lapockája harminchárom Ormuzd-angyaltól kap erőt.
 (A földgolyó közepében ugyanis egy órjás hegy áll,
 Szunner néven emlegetik. — oda kevés ember talál ;
 A hegy ormán Ormuzd lakik harminchárom angyalával
 S a dakini-szellemeknek végtelen-nagy nőkarával).
 Dzsangár övéen ilyen száznolc, titkot-tudó dakini van,
 Dzsangár ezért oly otthonos a tulvilág titkaiban.
 Nyaka körül a tizenöt Pancsa-Rakcsa védőkeze,
 A kán urnak innen van a titkot tudó roppant esze.
 Tarka-fehér, rugóizmu lábának az ikrájában
 Csata közben ötszáz ördög fékezetlen ereje van.
 Tíz hófehér ujja ize megmarkolja hibátlanul
 Karikása szantálnyelét, akár felül, akár alul.
 Száz oroszlán s száz elefánt ereje van a kezében.
 Homlokán egy órjás gyöngyöt visel Majtár jeleképpen.
 (Majtár léssen a megváltó, akit Buddha nekünk küld majd,
 Addig pedig fenn az égben imagépet szüntelen hajt).
 Dzsangár kán-ur szöghajában tanyázik az éj-istene,
 Tiszta melle, ha megszólal, olyan, mint az égi zene.
 Kezén-lábán, ifju szivén, gyöngyszövésü életsorsán
 Örökodik a láma-főpap, kis ujjával gyöngysort morzsal.
 Dzsangár tompa-ezüst tincse olyan kemény, mint a szálfá,
 Mongol módra nyírott haja pompás fülét körülszállja.
 Két füléből karika csüng fejnagyságu igazgyönggyel ;
 Mint mikor egy nagypatáju, herélt teve lassan gyön fel,
 S szikrát hány a nagy patája.
 Olyan a fülkarikája.
 Hogyha a kán fejet fordít, karikái megcsörrennek
 S fülcimpái puha alján villódzás a vége ennek.
 Nemes élű orra alatt hattyuszárnyu bajsza reszket,
 Csudanódra sajnálhatja, aki még nem nézte ezt meg!

Ott ül trónján. S titokzatos, éjfelete két szemével
 Igazságot oszogatva tizezer hős közt néz széjjel.
 Fegyverzete, mellyel mandzsú-ellenségit fenyegeti

S amely tartós, örök életbiztonságot jelent neki,
 Így fest : ijját hatezernyi szantálfából faragták ki
 S úgy kötözték össze, hogy ne bonthassa azt szét akárki ;
 Az íj ívét száz bakkecske görbe szarva szolgáltatta.
 S egy hatezer éves csődör inából a huzat rajta.
 Az íj hurját acélbéklyó köti az ív végfokához.
 Ez a béklyó hároméves ürűfejet jól utánoz.
 Kétszáz öl az ijjnak hossza. Selyemhuja úgy reng vissza.
 Mint egy csikó, mely a pusztán kanca-anyja tejét issza.
 Vagy, mint ahogy játékosan ugrándoz egy herélt teve.

Dzsangár aranypalotája bal szárnyában van a helye
 Tizenkétrét kunkorodó, azurkékszín ostorának.
 Három ölnyi csattanója ezer mandzsú ellen támad.
 S ott, ahol az ostor vége pattogatva nagyot csattan,
 Selyemsátor áll ott, melyben négyezer hős éjjel-nappal
 Őrséget áll s védi urát, az isteni kán urunkat,
 Kinek kegye, melyet ember soha-soha meg nem unhat,
 Abból áll, hogy télen-nyáron kumiszt oszt szét kancatejéből :
 Nyáridőben arkafajtát, amely édes, mint a tejföl,
 Mert csak egyszer erjesztették, mivel nyáron bőven fejik ;
 Télen viszont, amikor a kancatej már alig telik,
 Kétszer szokták erjeszteni, nehogy közben megromolják :
 E kumisznak neve : arza ; ezt szeretjük s isszuk oly rég !
 Arkából csak szarvnyi jár ki, arzából meg egy tömlőnyi :
 Dzsangár gazdag, neki nem kell ilyesmivel hát törődni.

Ménese ez : a pusztákon kilencezer lova lődörg,
 Csupa nemes sárgacsikó. élükön egy dolda-csődör.
 Ezt, amikor hétéves lett, s látszott rajt, hogy nemes állat,
 Felszentelték szent állatul a rémséges Maha-gál-nak.
 E csődörlő parancsol a kilencezer paripának.
 Vérpiros-szín szőrük láttán az emberek meg-megállnak :
 Nincsen rajtuk semmi hiba, nem sápadtak, nem foltosak,
 Lószerező embernek az ilyesmi a legfontosabb.
 Arslán-Altáj menedékin van a ménes legelője.
 Az italuk hajnalonként harmatnektár, és nem lőre.
 Délben meg, amikor ég a sárga napnak izzó tüze,
 Italukat szolgáltattja Dombó-tenger jeges vize.
 Hogyha aztán megittak, és a hajnal, meg az este
 Hús vizében megfürdött már minden lónak nyurga teste,

Akkor végig hemperegnek künn a sárgás-fehér parton
 S elhullajtják váltószőrük, hogyha rájuk jó az alkony.
 Mind e pompás kilencezer lovú ménes közepében.
 Sárgacsikó társai közt kiugrik a szép fejével
 Egy kétéves, ringó iznu, hosszunyaku sárga kanca,
 Neve Tungu, és a csődört önmagához szörnyen vonzza.
 Alig, hogy két esztendő lett, barmadikra máris vemhes,
 Olyan csikót szült, amelynek soba többé párja nem lesz.
 Apja még csak egy éves volt, de az anyja máris kettő.
 Persze, hogy a kis csikó is csupa lángzó tűz lett ettől.
 Tavasz hónap közepe volt, amikor a csikó anyját
 Fejni kezdték a kivénhedt, rossznézésű öreg banyák.
 Öt bornyura szánt kötéllel a csikóját lekötözték.
 És a kanca tejét egész öt hónapig lefölozték.
 Mikor az ős beköszönte s dér hullott a tarló-földre,
 A csikó még piros-ifjan ficánkolt a földön döngve.
 Amikor oszt két éves lett, pányvát dobtak a nyakába.
 Tevehajesár-fiúk alatt nyereg alá tört a háta.
 Alig hogy a szügye megnőtt, befogták a vad hajszába.
 Pillanatig nyugta nem volt, ellenséget űzött lába.
 Három éves kora végén kiengedték a mezőre,
 S ettől fogva egy szót ismert, mindig csak azt, hogy : előre!
 Ez a ménló Dzsangár urnak egyetlen hú paripája.
 Amikor már öt éves lett és fű-teste eltűnt nála
 S a helyébe viz-test lépett, s foga is mind kiütöközött. —
 Akinek csak neve volt a számtalan sok fogász között,
 Dzsangár-kán mind elhivatta alárendelt négy kánjától,
 S elhozatta a negyvenkét fejedelem országából
 Mindazokat, kikről tudta, hogy a lóhoz jól értenek ;
 Négy világtáj királya mind első izben most érte meg,
 Hogy Dzsangár ur követèi megtisztelték azzal őket :
 Küldjék el a lóhoz értő legkiválóbb szakértőket.
 Az aranszin palotának kapujától nyillövésre
 Aranysárga állványt vertek gerendára, szálfalécre :
 A tudósok Dzsangár kánnak parancsára ide állnak.
 A mezőről befogták most ügyes fiuk a kantárral
 Tungu kanca ötesztendő, nagypatájú csődörfiát
 S a nyakán egy sárgaselyem kötőféket vetettek át.
 Dzsangár-kán meg, hatezer és tizenkét hős vitézével,
 Kijön aranysátorából s vizsla szemmel tekint széjjel.
 Megkezdődött a nagy vizsga. Felmérték a sárga csődört.

Megvizsgálták jobbról-balról, megjártatták a rőt földön.
 Ha előlről nézték meg, hát olyan volt, mint egy lajtorja :
 Kemény inu, jól megépült, merészívü sudárforma.
 Ha meg oldalt vizsgálgatták, ahogy hetykén előjöve,
 Olyan, mint egy telihúsú, legjobbkori, zömök tevé.
 Szügyve mint egy tiz öl széles, kötélínu oroszlánmell.
 Rőt sörénye százezernyi hullámban nőtt a nyakán fel.
 Drága ezüst üstökszörét emberi kéz nem éri át :
 Hasonlít a hegedühöz. Füle formáz réztrombitát.
 Szeme éles, mint a sasé. Aranyfúró az agyara.
 Nyaka : mint egy macskaléptü, szénfekete párduc tora.
 Lábikrája nyulláb forma. Megnyírt, markos karnak látszó
 Farka, mint egy messzi lengő nyolecvanegy rőf hosszú zászló.
 Csészeforma a patája. Hátát nyereg nem töré fel :
 FUSD körül hár a világot Dzsangár urnak esődörével, –
 Épp olyan lesz, mintha épp mostan jött volna a legelőkről.
 Füléből nem foly veríték. A szerencse vele nőtt föl :
 Ellenségek közepében, dárdák-nyilak viharában
 Nem tűr bántást sem magában, sem isteni kán-urában.
 Ez volt hát a mámorító,
 Villámróptü sárgacsikó.

A vitéz meg, aki e ló boldog fejét megfoghatta.
 S ötven ölnyi selyemfékjét kantárszárul rádobhatta.
 Bosszot-aldár kán fia volt, Boramagnáj, a dalia.
 Három éves volt, amikor el kellett már hagynia
 A jótévő öreg apját, árván maradt szegény anyját.
 S azonkívül az egész nagy, sűrű népü birodalmát.
 Otthagytá százhetvenezer alattvaló földi népét,
 S négyezer hős kísézője sirathatta a vezérét.
 Pedig ezek vele nőttek ötévestől tizenötig.
 Ő azonban ugy gondolta, jobb lesz, hogyha leszerződik
 Dzsangárhoz bojtárgyereknek...
 Harminchárom éve ennek.

Az isteni Dzsangár balján, ötszáz pompás hölgy körében
 Ül szívének választottja, bimbó, amely most nyílt éppen.
 Szeme olyan, mint a tüzes, égő-arany nap sugára.
 Ha feltekint, a felleg is lecsitul az ég aljára.
 A ragyogó szeme fénye ugy világít, hogy a pásztor
 Éjfélkor is megtalálja, hol a nyája, hol a jászol.

Hogyha szemét végtelenbe elmeríti s úgy mereng el,
Pontosan leszámolhatod, hány hullámot ver a tenger.
Keményre font haja leér a dereka hajlatáig,
S a belefönt gyöngyös bojtja verdesi a lábbokáit.
Brokát-selyem köntösét egy mesterasszony szabta-szötte.
Özsinpadma asszonysággal átbeszélte jól előtte.
S hogy hibátlan legyen, végül Tamurtájné kihimuzta,
Véres szemmel varrogatta öt hónapig reggel-este.
Ilyen köntös mindig jó bolt :
Ára ötven hátszó volt.
Drága fején kis süvegét hetykén nyomta homlokára,
Ez is ezüst-hímes munka, ennek is megvult az ára.
Harisnyáján csak a himzés hat forint volt színaranyban.
S aki aztán kíváncsi, hogy csizmája hogy' koppan halkán.
Ezer garast fizethet le csak a nyoma látásaér',
Magának a csizmanak a nézése száz aranyat ér.

Honnan vette Dzsangár-kán ur ezt a drága feleséget?
Végigjárta négy kánjának házatáját háztűz végett,
Az alkánok lánya közül egy sem tetszett Dzsangár urnak
S tőle mind a negyven király lánya éppúgy felfordulhat!
Dzsangár akkor húsz éves volt ; lova pedig, Aranyszula,
Tizenhárom esztendővel fiatalabb, mint az ura.
S minthogy hozzá illő asszonyt mindhiába kutatgatott,
Aranyszőrü paripáján a világba elvágtatott :
Az egész föld kerekének minden kánját felkereste,
Hátha akad olyan lányra, kinek szép lesz majd a teste.
Igy lovagolt három éven és harminchat hónapon át.
S mindhiába : nem ülhetette meg szerelme lakzi-torát.
Aranyszula elbágyadt már, mint egy petyhüdt, öreg számár.
S Dzsangár ur is a pányváját lenn a földön vonszolta már.
Pirosposzsgás arca, amely hasonlít a teliholdhoz,
Hanuszin lett, s látszott rajta, minden napja bánatot hoz.
Végül egy szép nap felnászott egy nagy fehér hegy ormára.
Szeme onnan körültekint, merre a négy világ-tája.
Épp ekkor egy ezüstszárnyu aranyfarku verébmadar
Repült le az égből arra s madárnyelven a szája jár :
«Túl azon a nagy tengeren, amerre a nap lebukott,
Egy hatalmas tábor között Gusi-szamba kán lakik ott.
Arany-gyémánt hegyén kívül három kincse vagyon néki.
Aninő a világon nincs. De emél is jobban félti

A leányát, akit ép most Burka-zagáu isteni kán
 Egyik fia rabló módra sátorába vinni kíván.
 Ez a lány illetve téged,
 Ez lenne jó feleséged!»
 «Hej, te ezüst szárnyu madár, hadd kövessem a röptödet,
 Hadd fogjam meg szárnyad alatt aranytollu pihés öved!
 Bár lehetnék én is veled elvarázsolt ezüst madár.
 Nem kottyanna meg énnékem ezer mérföld, ezer határ.
 Átugrom majd csudamódra a viharzó tenger tükrét,
 Burkán-zagáu fiaskája megérzi majd Dzsangár öklét :
 Megfojtom én hétezernyi vitézével egyetemben, —
 Ahogy velök elbánok majd, olyat még nem látott ember!
 Aztán pedig örülhet majd Gusi-zamba tengri-kánja,
 Enyém lesz a tizenhét év tavaszától teli lány».

Dzsangár ott ül sárga nyári-palotája közepében,
 Körötte meg ötvenhét kört alakítván, mint egy képen.
 Áltfogál a hatezer és tizenkét hős daliája :
 Jobbra tőle gőgösködik Maligul-szul unokája,
 Aki Dambáj-szamba fia,
 S hive háromszáz dalia.
 Dalaj-Altán-kán a neve és a komor Maha-Gala
 Istenségnek régebben a pásztora és őre vala.
 Olyan hős ez, ki előre egy hijján száz évre jósol.
 S ugyanamnyi évre visszaemlékezik egy-egy szóból.
 Tíz év multán felismeri még a hernyó lábanyomát
 S husz év multán tudja, hogy a pók egy hálót merre font át.
 Száz országban döntőbíró s hat országtól húz harácsot.
 Ha egy árva kerül elé s tőle kér egy jó tanácsot
 Holmi gazdag, tekintélyes ember ellen vitt perében,
 Mindakettőt leülteti s meghallgatja őket szépen :
 Engedi, hogy beszéljenek
 S e szerint mond ítéletet.
 Az árvával szemben érzett szánalom nem rendíti meg.
 S nem enged meg semmi fogást a gazdag ur ügyvédinek,
 Mindig csak a jog s igazság szempontjait tárja elé
 S így mondja ki függetlenül igaz, döntő ítéletét.
 Öreg bölcs ő. Mellette meg Ulán-csongor következik,
 Tábornagy ő, kinek hirét hőstettei végkép fedik.
 Száz évig is kínozhatnák, jajszó el nem hagyná ajkát ;
 Ha kikötnék s hat éven át őjjel-nappal korbácsolnák,

Egyetlenegy téves szót még ilyenkor sem ejtene ki.
 Merészségét pedig ilyen hősi, derék tett hirdeti :
 Egyszer egy nagy szantáltörzset gyökerestől kirángatott.
 Máskor meg egy hatszázezer főből álló kemény hadat
 Egymagában megtámadott, nem lóhátról, csak úgy gyalog.
 Ereje meg ilyenforma : Ulán-Csongort egy nagy csapat
 Egy nap orvul körülfogta, ő meg hetven hónapon át
 Vivott, harcolt, ütött, vágott és még mindig jól talpon állt ;
 De aztán a paripája feladta a harcot végül,
 S Ulán-Csongor arca is már lassan hamvas színre kékül ;
 Nyilegyenes háta is már ivvé görbül össze lassan,
 Pirosajku sebeiből itt-ott már a vér is harsan,
 Feketével karikázott szeme alig nyílik már ki,
 De azért még egyre harcol, — nem bírná ki ezt akárki! —
 S végül mégis átverekszi magát a sok ellenségen,
 Szerencsésen elmenekül, a lova is a kötőféken.
 Egy-ívásu száz kemény hős szakadt rögtön a nyomába,
 S a hajzában beledöftek a testébe száz dárdával.
 Ő azonban jól megülte a fekete nyeregpárnát,
 Hajszálnyira sem ingott meg, mikor rajta dárdá járt át.
 Úgy mondják, hogy férfיאágban Oktu-sirgen unokája,
 Nőágon meg Tömörgeltu kán egyetlen leánykája
 Volt az anyja édesanyja ; Tömörgeltu apja pedig
 Buku-Mungun-siksirgen volt, híres neve volt Tibetig.
 Ulán-Csongor lováról meg az emberek azt beszélnek.
 Hogy a puszta nyakával egy egész hegyet emel édig
 S oly villámgyors, hogy a földet egy iramban körülfutja.
 Hét éves a sárgacsikó s úgy hívják, hogy «szürke lusta».
 Ha a kardját Ulán-Csongor maga körül megforgatja,
 Belepusztul tiz világtáj mindenféle ördög-fattyja ;
 Fenyegetőn meglendíti : az egész föld belereszket,
 Ez a kard az, melyet a vén Kuku kovács meghegesztett,
 És az öreg Mala mester kalapálta ki élesre ;
 Utána meg, amit soha nem csinálnak más esetbe',
 Egymásután háromezer tűzparázsban megedzették ;
 Hetvenezer sátras-kocsi lenne érte a fizetség.
 Gonosz acélpengéjén egy hárm-as-vastag markolat van,
 És a végén a harminckét gyémánthegeye csiszolatlan.
 A pengén a világhőse, szörnyü isten, Jaman-daga
 Képe látszik ; markolatján más négy kép van kifaragva :
 Négy felséges maharadzsa, halhatatlan égi király,

Kik ott laknak a Szumer-hegy menedékes lábainál.
 Vér-fekete szablyáját ha Ulán-Csongor felövezte
 És tizenkét aranycsattal csipőjére felkötözte,
 S ráadásul a kumiszt, mit Dzsangár kán-ur néki adott.
 Mind megitta, olyankor biz' jól berug és ordít nagyot.
 Az isteni Dzsangár-kámnak legkedvesebb vitéze ő,
 Többi vitéz-társa fölött jó fejhosszal tűnik elő.
 Csalafinta és vakmerő,
 Hihetetlen, miket mer ő.
 Ezenfelül hat országban ő hazudik legnagyobbat,
 Hét országban tolvajságban nem talál nál nála jobbat,
 S nyolc országban hire járja :
 Ő a lusták főlustája.

Dzsangár urnak baloldalán Ergu-gumbo híres hős ül.
 Háromezer daliája, parancsára, harcra készül.
 Csangaltunak szülöttje ő, kit, mint ahogy rebesgetik,
 Egy szép napon a Szambál-hegy szélviharja fűtt le eddig.
 Azt is mondják, hogy egy milljó mandzsú arcát szétszabdalta
 S olyan fürgé, hogy bármikor kész, akár egy lovas-falka,
 Száz országon átrohanni, száz veszély közt lovagolni.
 Azt is mondják : lapockából kitűnően tud jósolni.
 Teste olyan terjedelmes, hogyha leül terpeszkedve.
 Őt hősenek odaülni nem jut helye, nincs rá kedve.
 Hogyha pedig talpára áll,
 Hosszabb három daliánál.
 Bőre alatt olyan kövér, hogy hája a bőrét furja
 S potrohán át kergetőzik tizenhárom zsíros hurka.
 Paripája a Szajáni-Csördön-Kara névre hallgat.
 Fegyverül egy vér-fekete, finom-acél szablyát forgat,
 Hármas annak markolatja s harmincöt csúcs csillog végén.
 Tíz öles rud a dárdája, — sosem láttam ilyet még én!
 Óriási szénfekete selyemzászlót hord kezében.
 Kíséretje daliái mind olyanok, mint ő, éppen.
 Ha hétezer vitézével a borzalmas mandzsuk ellen
 Csatába megy és fekete mélyhangjával, dühvel telten
 Riadóra hívja őket, olyan, mintha az ég boltja
 Összedölné s ráomlanék egyszerre a földre-holdra.
 A csatákba készülődő katonák és fegyveresek
 Mind csak azon imádkoznak a halhatlan isteneknek :
 Gumbo úrnak rettenetes szablyájától óvják őket!

E szablyából — mondogatják — olyan varázserő nőhet.
 Hogy, akit a hegye érint, annak sebet kúrálja bár
 A világnak száz orvosa, vagy vegyen bár egész határ
 Orvosságot a gyomrába : mindhiába él az vele, —
 Negyvenkilenc napon belül bizonyosan meghal bele. —

Gumbo után Dzsangár mellett majd olyan nagy hős jó soron :
 Nehézöklü Szabár mester. Három éves volt a poronty,
 Mikor Erlik-földistenek átadta az anyját-apját.
 Ahány mandzsú-ellensége : a kis árvát megtámadják
 S hetven nyelvű népét tőle elrabolják. Ő azonban
 Amikor már ötéves lesz, folyton-folyvást csak azon van,
 Hogy egy milljó garast gyűjtsön s megvegye a Kōrong-csődört.
 Meg is vette s alig ült a pompás lónak hátán ő fönt,
 Rávetette sárgaselyem kötőfékjét. Kezébe meg
 Fokost ragad ; munkájában utjában van a felímeg :
 Ledobja hát a válláról ezt a vastag bélelt páncélt,
 Melyet csak az olyan hordott, a nyilaktól aki tán félt.
 S azzal neki a világnak, mint az Artáj zuhatagja.
 Mely a Jundun Arszaján-hegy mellét alig hogy elhagyja,
 Zugva-bógve dörög egyre nyugat felé. S ettől fogva
 Szabár hetven hónapon át fut és folyton ezt mormogja :
 «Erlik-isten, ki elvetted az apámat és anyámat,
 Amikor csak három éves kölyök voltam, halld imámat :
 Bűneimet is vedd el már. De veletek, mandzsú-kutyák,
 Akik hetven nyelven szóló népeimet elrabolták,
 Amikor négy éves voltam, veletek most leszámolok
 S rázuditom fejetekre a tizenyole örök poklot.
 Paripámat kötőféken vezetem majd, s bár a sárga
 Tűző napfény elperzseli esontjaim a forró nyárba',
 A nyolcezer sárga mandzsú-kánt halálba üldözöm majd.»

S miközben az ifju Szabár a mandzsúkon így ütött rajt,
 Azalatt a tiszteletre méltó Zeccsi, a vajákos,
 Aki hetven esztendőre visszafelé mindent lát most,
 És kilenevenkilenc évre minden dolgot jól bejósol.
 Minden titkot leleplezett nem egyszer, de milliószor,
 S nagy eszével otthonos a négy világtáj minden részén,
 Szavait az álomképű Dzsangár urhoz így intézvén,
 Megszólalt, mert Szabár szörnyű esküjének híret vette :
 «Bátor-Técső, nehézöklü Szabár-fia, e hetekbe'

A rótsárga mandzsuk után lohol ugyan, de aztán majd
 Hogyha velük végezett már, hétszáz évig miránk támad.
 Nem fog nekünk nyugtot hagyni, utjainkat mind elzárja.
 Követeid mind elfogja, meglátod, ó Dzsangár kánja!
 Lova pedig, ha eléri teljes korát, pont egy rőffel
 Gyorsabb lesz a gondolatnál s a szélverte gyors felhővel
 Felveszi majd a versenyt és egy jó öllel megelőzi.
 Ezt fontolja meg felséged, ezt gátolják meg a hősi!»
 E szavakba az isteni Dzsangár-kán ur belevágott :
 «Altán-Zeccsi minden szava nem mond mást, csak igazságot.
 Csongor zászlós, pattanj fel a villámröptü feketédre.
 Fújj riadót s a lobogód röppenjen föl a nagy égbe.
 Kiáltsd ki, hogy : «Hatezernyi bátor arszlán nyergeljen fel
 S induljon el a csatába!»» S hatezer jó vitézével
 A dicső nagy kán maga is Aranyszula sárgájára
 Felpattant és kardját vonva elrobogott a csatába.
 Szantálnyelü karikása ott lógott a nyeregkápán.
 Mögötte meg nagy zajt ütve, mintha lenne csupa sátán.
 Ott ügetett hatezer és tizenkét hős kísézője.
 Csongor zászlós a zászlóját lobogtatva ment előre,
 Jobb lábával megnyomta a sárgaselyem-zászló nyelét.
 Sasszemével kereste a Dzsangár-kán ur ellenfelét.
 Hogyha tokba zárva van is ez a selyem lobogója,
 Úgy ragyog, hogy a fényétől az ember a szemét óvja :
 De ha aztán éppenséggel kihúzzák a huzatából.
 A világra hét ragyogó sárga napnak fénye tárul.
 Kilenc nyelve kilenevenöt rőt nyélre van ráaggatva.
 Így ügettek negyvenkilenc napon át a sívatagba.
 Egy kúttalan sztyepp közepén, egy fütelen pusztaságba
 Elfogták a Szabár lovát, őt magát meg egy nagy sárga
 Hegyvonalat szorosában hétszeresen körülzárták.
 Szabár erre vállra veti nehéz arany buzogányát
 S a legerősb legényeket lovukról csak úgy lehányja.
 Ezeknek az ismert-erős arszlánoknak mindahányá
 Lábát lova hasa alatt szorosabban átkulcsolja.
 S csúszott nyergü villámlovuk ugrik-pattanj hegyről dombra.
 Szabár pedig egymagában gyaloglábön verekedett.
 Negyvenkilenc napon által megtartotta ezt a helyet :
 Mégsem bírták elfogni s a sárgaselyem-zászló nyelét
 Lenn a hegység völgyölében szégyenkezve földbe verték.

Ezalatt meg messzi otthon a rőtarka palotába'
 A hős Ulán-Csongor vitéz, Oktu-sirgen unokája,
 Buku-Mungun-siksirgennek fia, magát pálinkával
 Jól leitta, s alvás közben hadakozik kézzel-lábbal.
 Dzsangár-kánnak felesége e szavakkal ébreszti fel:
 «Dicső urad, Dzsangár-kán úr, kivonult a seregivel.
 Dzsangár-kán, kit nappalonta nyelveden hordsz, éjjel pedig
 Róla álmodsz, Dzsangár-kán úr immár negyvenkilencedik
 Napja, hogy nem aludt itthonn. Nem hallom a hírét-holtát,
 Félek, hogy a száz országok hősei őt meggyilkolták!»
 Csongor erre felpattan és mámorának végét vágva
 Nagyot húz a pálinkából, vizet önt a tarkójára,
 Felnyergeli szürke lovát, kirobog az éjtszakába,
 S úgy üget megállás nélkül a felkelő nap nyomába.
 Amikor már negyvenkilenc nappal-éjjel így vágatott,
 Künn a fehér messzeségben Dzsangár kán-ur felbukkan ott.
 Így szólt ekkor ura, Dzsangár: «Látom már, hogy harcra készen
 Nyakát minden préda után nyujtogató hős vitézem,
 Garudának sas-fiókja, gyorsan futó, fehér kölyköm,
 Altáj-hegyi aranyoszlop, Ulán-Csongor erre jön-jön!»
 Csongor vitéz szürke ménje száját tátva nagyot nyerit,
 Az elülső vaspatái futás közben állat verik,
 Hátsó két lábával meg hosszú farkát dömöcköli.
 Patájának rugásával a föld rögét szétröcsköli.
 A patája nyomán felvert tizenkétrét-ködös rőt por
 Úgy kavarog, mint az égen fehér felleg alkonyatkor.
 Szabár pedig ezenközben a hajsztától holtfáradtan
 Vendéglátó szantálfának árnyékában ledől ottan. —

Ulán-Csongor már messziről kiáltozva robog erre.
 A gyeplőt a ló nyakába odadobja s az a terve,
 Hogy válláról sárgaselyem-páncélingét leoldozza.
 Pompás szürke paripája feszült füllel hallgatózva
 Körülnéz, majd sárga fogát vicsorgatva, dübörögve
 Nekiugrat az ellennek. Szabár, most gyerünk csülökre!
 Szabár arany-csákányfokát rácélozta a paripa
 Fehér homlok-csillagára. Ez pedig, mint bősziült bika,
 Háromszor is ágaskodik; ezüsthabu ajakával
 Beharap a sárga földbe, meginog a derék pára,
 De aztán csak tovarohan, anélkül, hogy összeesnék.

Lovasának orrán-száján kibuggyan a vörhenyes vér,
 Visszatekint s lovát újabb viadalra sarkantyúzza.
 A derék ló bős dühében ijesztgetve ínyét huzza.
 Ámde Szabár is készen áll aranyfoku csákányával.
 A szürke most csakugy repül, földet súrol a hasával.
 Ezuttal a fokos téved : nem homlokát, — szügyét éri.
 Csongor erre Szabárnak ront, iparkodik hozzáérni :
 Átkarolja, átcibálja s lova nyakán átalveti,
 Elhozza s az aranyselyem-zászló alá odaejtí.
 Paripája gyeplüjét most felhajítja a kápára,
 Nem bánja, hogy merre cselleng derék szürke paripája, —
 Ünnepestyes lépésekkel odamegy a kán elébe.
 A kán pedig mindkét vitézt megáldja a két kezével,
 Tiszta fehér talizmánját fejük fölé áldón téve
 Mindakettőt befogadja testvérei seregébe.
 Ezóta a nehéz öklű Szabár mester, Técső fia,
 A hét kapu őrizője s Dzsangár pártján hős dalia.

Kétezer és hatszáz arszlán parancsnoka, Kai-Szilbán,
 — Nujánból jött seregének olyan ura, mint az ilkán, —
 Ott üldögél a palota nagytermének ajtajánál.
 Híre van, hogy, ha csak lehet, minduntalan kéjjel kántál,
 Amit néki elmondanak, mindent nyomban rímekbe fog,
 Mig nyelvéről le nem kopik a bőr, addig egyre locsog,
 S pláne, hogyha nótába kezd, valósággal száját tépi.
 De azért hű hallgatója mindig bőven akad néki,
 Mert egyformán szépen beszél tibeti és mongol nyelven,
 S mind az öt nagy tudományról összevissza lefetyelve
 Addig kotyog, míg körötte az emberek mind kidülnek.
 Aki véle szóba áll, az elnémulva lecsücsülhet :
 Mert hogy egyre jár a szája s minden embert agyonbeszél ;
 Hogyha pedig ő elébe olyan embert hozna a szél,
 Aki szintén ért a szóhoz s közbevágni merészelve,
 Tudom, nyomban megkukulva némaságba fúl ökelme,
 Mert a derék Kai-Szilbán határnyi nagy sapkájával,
 Megkergeti a fecsegőt ezer árkon-bokron átal.
 Kai-Szilbán ült már ugyan főbenjáró dolgok miatt
 S a fejére hetven ország törvényszéke tűzött díjat, —
 De önmagát eddig minden disznóságból még kihuzta,
 S minden kinos peresügyét eskü nélkül jól meguszta.

Ott ül aztán Buku-Mungun, a siksirgen, megroskadva,
 Jobb térdén a jégfekete arza-kumiszt hintáztatja,
 Melyet édes kancatejből Baján-Csongor erjesztett meg.
 Amikor az aranykupát körülhordja, belereszket
 Masát-aldarugi fia: Tosszun-Tülök fejedelem;
 Nem is olyan könnyü munka, s gyakran akad ijedelem,
 Ha az asztalfőnél ülő Dzsangárral a sort megkezdve
 Végigjárja mind az asztalt, mind hosszába, mind keresztbe:
 Hiszen mind a hatezer és tizenkét hős szomjas fajta
 S ilyenformán ötvenötször megy a kupa végig rajta.
 Mielőtt még lakomához ültek volna a vendégek,
 Dzsangár elébb nagypecsétes levelet irt egy hívének:
 A nagypénzű Zongorubnak. A levélhez mellékletül
 Óriási vödört küldött, melyet — bárha üres belül —
 Tízezernyi férfi sem tud fölemelni, megforgatni.
 Ebből szokott Zolongo-kán tejpálinkát osztogatni,
 Még pedig egy billikommal, melyet hogyha hetven ember
 Erejét mind öszetesz, fölemelni akkor sem mer.
 Zolongo meg csak úgy hetykén meglendíti három ujjal:
 Hüvelykével, a mutató-nagyujjával s a kisujjal,
 S Dzsangár urral az asztalfőn kezdve a sort, körülhordja
 Ezt a kupát s hetvenkétszer minden vitézt kínál sorba.
 Ősi szokás, hogy ilyenkor, akit éppen megkínálnak,
 Talpra ugrik, — a többiek az ivással addig várnak —,
 S kezében a körbejáró kupát tartva, dicsőítő
 Éneket mond Dzsangár-kánnak halhatatlan tetteiről.
 Bizony gyakran megesik, hogy a dalmondás a vendégnek
 Nyelvéről a bőrt lehuzza, s a térdei tűzben égnek
 A sok hétrét-hajlongástól s görnyedező térdeléstől;
 Minden bókos szónál annyit ugrania kell le és föl,
 Hogy a selyemköpenyének szárnya lassan belevásik,
 S térdelés közt, ahogy egyik csizmájához ér a másik,
 Akárhogy is nem akarta,
 Lekopik a csizmatalpa.
 Amikor oszt hetvenkétszer kiitták a kupájukat,
 Nagy bendőjük úgy betelik, hogy végül is majd kilyukad.
 Szívük a sok pálinkától valahol a hasukban ver,
 S nagykarikás csésze-szemük keresztbe lát, nézni sem mer.
 Ellenben most éhesek már, szemük kopog, gyomruk korog
 S az éhségtől csakugy tátong a sok hangos, hősi torok.
 Tüntetően, nagyzajongva ülnek ott a kán ur körül,

Ő azonban hőseinek látásától úgy megőrül,
 Hogy elfelejt ételt adni. E helyt inkább szótagolva
 Minden hőse s minden lovuk érdemeit felsorolja.

A városnak ormai már messzi nyúlnak föl az égbe,
 A folyó meg lenn a völgyben duruzsol a sötét éjbe'.
 Gerely lassan dalolni kezd. Dunzur Gerely dudol hozzá ;
 A bölcs Talbán kíséreti mindakettőt a kobozzán.
 Táncos Gerely táncra lendül : lepkeszárnyu bábnak vélnéd.
 Aztán pedig kérésekkel ostromolják a ház fényét,
 Az isteni Dzsangár-kánnak világszépe-feleségét,
 Akinek a tökéletes szépség-hirét úgy vitték szét,
 Hogy olyan, mint a tibeti Ming-mag nevü dámajáték.
 Ennek kétszáznyolcvankilenc kockájára hogyha rálép
 A kétszáz és ötven bábu, akkor ez a pompás játszma
 Tökéletes, melynél szebbét sem nem láttál, sem nem látsz ma.
 Nos hát ezt az Arsilingin-Ming-mag asszonyt csak unszolják :
 Tilinkó-szó kísérettel daloljon egy régi nótát.
 És a háznak fényessége
 Így kezd bele énekébe :

«Valahol a nádas mélyén a tavaszi erdőszélen
 Öreg hattyu fészket rakott, hattyutojás a fészkeben.
 Öreg hattyu, hangos hattyu napkeltekor fészke felett
 Ágaskodik, tollászokodik, s hármat rikkant párja helyett!»

Ezt a nótát vérajkával csókolódzó tilinkója
 A felkelő nap elébe trillaszóval odaszórja,
 Úgyhogy a dal hatezernyi Altáj-hegyen úgy visszhangzik,
 Mint hogyha a szomszéd házból nótáskedvü leányt hallsz itt.

Altáj hegye méltóságos talapzat a kelő napnak.
 Arrább meg a széles tenger, melyet ködök betakarnak.
 A hegyeknek menedékin zöldel a fű nyáron-télen,
 A szellőben ringatózva susogja : «Légy Máni vélem!»
 Most egyszerre kibuggyan a sárrarany-szin nap-korongja,
 Sas, keselyü ringatózik, ahol a nap tüzet ontja.
 Hatezernyi sárga templom könyököl ott hegyin-hátán,
 Sárga faluk sáppadozik a kelő nap tüze láttán.
 Sárga papok klastromának s nagytavának négy a száma,
 Ott lakozik Szákjammi Kubilkán, az igaz láma.

Nyolcvanezer sámán ottan egymás között egyre locsog,
Olvasót mond, s pilis fején, nem hord haját, sem varkocsot.

Halhatatlan örökélet született a némaságban ;
Mindenütt, hol baj volt eddig, most már szilárd biztonság van.
Örök nyár van, télvíz nélkül. És a népek uraikra
Úgy néznek, mintha kormányuk lenne csupa kemény szikla.
Buddha hite úgy terjed szét, mint a napnak fénysugára.
S ha a tenger közepén nőtt Damba-fának hetven ága
Hetven égen ringatózik, olyankor a józan észnek
Istennője, Daréke szól a világhoz, s hangja méz lett.
Hogyha meg a völgy ölében felnőtt Galbár-szantálfának
Ágai a szellő szárnyán ingadoznak és himbálnak,
Gancsur s Dancsur hangját halod ilyenkor a távolságban,
S hűvös szellő kerekedik a szantálfák árnyékában.
Rőt szín águk úgy világít, mint a pipacs künn a réten.
Most bujt ki egy háromszirmu virág az ég közepében :
Csindamáni néven hívják, körötte egy csudavilág,
Olyan, mint egy sárga-piros-azurkékszin irisz-virág.
Csakhogy Dzsangár-kán neve is Csindamáni-Kubilkán volt,
Melyet minden igaz ember szíve mélyén szentül ápolt ;
Ezt a nevet visszhangozza a föld minden országútja,
S visszhangozza a nyolcezer nagy kán minden sátra-jurtja.
Dzsangár pedig, hatezer és tizenkét hős arslánjával,
Nyári kertje közepében, taplószinü sátorában
Üldögel és pálinkával melengeti a bárzsingját.
A viharzó zajongásban nyugodtan ül, aztán mindjárt
Csöndes hangon megbírálja azokat a hősdalokat,
Miket mandzsú kánokról egy énekmondó eldalolgat.
Aztán pedig sorsvetés jött további száz esztendőre :
Hat évenként ki lesz vajjon az országnak határőre?
Tudniillik, mikor eljött az őrváltás időpontja :
Hogy Erkeluk ezüst hegyén kinek legyen majd a gondja
A gránicon őrt állani három hosszú hónap hosszát,
Akkor erről egymás között nagy-zajongva sorsot huztak.
Ezuttal a kocka vakja választotta Ulán-Csongort,
A sorsvető ember pedig a fecsegő Kai-Szilbán volt.
Ulán-Csongor Kai-Szilbánt mérgelődve félrevonta :
«Hogy az ördög a kezedet akárhová tette volna!
Miért kellett éppen engem választanod az őrségre?
Hiszen, ha én kivonulok az őrségre, országvégebe,

Addig itthon tiz világtáj száz ördöge ront reátok,
 Nem véd meg a sok tibeti, rongyos csürhe-katonátok.
 Festményszerű tarka-barka sátratokat lerombolja
 Hat világtáj vitézhada harci dühtől hajtvá-forrva.»
 Aztán pedig odafordult maga Dzsangár-kán ur felé
 S keserűen ilyen szókat vágott annak lába elé :
 «Ne felejtsd, hogy uralmad az én erőmmel lett az, ami ;
 Az egész nagy világ fölött szikla módra megállani,
 Az én erős karom kellett! Én erőim támogatják
 Hit és kormány uralmában Dzsangár-kánt, a népek atyját!
 Hiszen künn az őrhelyemen, Erkeluk-hegy ezüst fokán
 Sem fogok én éhenhalni, akár hogyha hat év során
 Hagytok is künn sápadozni. Csakhogy, mondom, attól félek,
 Az ilyesmi nem tesz jót egy Dzsangár uri hirnevének!»
 Kai-Szilbánnak Dzsangár-kán ur új parancsát máris osztja :
 «Nem bánom, hát döntsön újra a tizenkétszemű kocka!»
 Kai-Szilbán az aranykockát ilyenformán újra dobja,
 Ezuttal meg Altán-Zecesi lett a kocka áldozatja.
 Csakhogy most meg maga Dzsangár vágott közbe tiltakozva :
 «Birodalmam kormányzója ez az öreg országnagyja,
 Ő is híres méltóság a határokon kívül-belül,
 Így majd őt is joggal bántja, a határra ha kikerül!»
 A tizenkét szemű kockát így hát újból sorsra vetik
 És a vakszem most a keményöklű Szabár urra esik.
 Amikor a keményöklű Szabár-mester meglátja, hogy
 A tizenkét szemű kocka reá vetett hatot-vakot,
 Egyszeriben térdre rogyant isteni kán-ura előtt,
 S ijedezve e szavakkal belátásra kérte fel őt :
 «Álomképű Dzsangár-kánom, méltóztassál megfontolni :
 Harminchárom éve vagyok udvaroncod és nem holmi
 Szedett-vedett árva népség. Árván jöttem bár tehozzád,
 De te mindig elterelted felőlem az élet rosszát.
 Ha azonban ezuttal most mégis úgy döntsz énfelőlem,
 Hogy a szurtos sárga mandzsúk konca legyen énbőlőlem,
 Nem bánom hát, utra kelek ; de tán kijár nekem ennyi :
 Méltóztass ezt parancsszóval nyilvánosan elrendelni!»
 Mikor a kán mit sem felelt, Szabár akkor így szólt tovább :
 «Jó, hát megyek, nyergeltetek». S előhozták Korong-lovát.
 «Ó, legalább megérhetném», — Szabár akkor így esdekelt —
 «Hogy tizenöt hónap múltán, hogyha kinn az időm letelt,
 Ujra lássam felségednek vigasztaló fényességét!»

Homlokomra kérem fehér bűvszerének békességét!»
 Letérdepelt, esküt is tett s lova hátán oszt elnyargalt,
 Megkerülte a kán sátrát, még pediglen balog oldalt,
 Tudniillik, melyet a nap éppen akkor beárnyékolt, —
 Ami bizony, közhit szerint, ugyancsak rossz előjel volt.

Sárga foku buzogánya megcsillant az alkonyatban.
 A bukó nap irányában nyargalászott lankadatlan.
 Nem feküdt le éjtszakánként, s nem pihent meg nappalonta,
 Negyvenkilenc nap alatt oly utat futott be Korongja,
 Aminőt a versenylő is csak hét hónap alatt tesz meg.
 Negyvenkilenc napos utján egy percig sem maradt veszteg :
 Fenn nyargalt az Erkeluk-hegy ezüstfehér tetőormán,
 S itt a csucsról körülnézett a világba olyanformán,
 Mint ahogy egy négyesztendős fekete fajt nézni szokott,
 Amely soha négy év óta nem látott még napvilágot, —
 Nézésébe belerendült körül mind a négy világtáj.
 Szeme egyszer odatéved, hol az erdő mélye sárgál,
 Hol az őzek üzekednek, zöld zsombékon szarvas bakzik,
 S a szantálfa árnyékában hideg forrás felpatakzik.
 Amikor meg észak felé vetette a tekintetét,
 Meglátta a fehér Arszlán-Altáj-Monkán-hegy tetejét :
 Olyan messze volt még, mint egy héthónapos utnak fele,
 Közül pedig ott tükrözött az azurkék ég tengere
 Egy hideg, nagy fekete tó ezüstszinű ködtükrében,
 Amint ezer szivárványhid íveli át loppal éppen.
 Mikor aztán ezt a tájat behatóbban ókumlálta,
 Olyan messze, mint amennyit egy kényelmes utas lába
 Nyolc hónapi idő alatt megtesz, feltűnt a köd mögött
 A vad mandzsu kánnak, aki hét országnyi népet megölt,
 Ennek a bős zsarnok urnak kilenctornyu ködvárosa.
 Szabár-mester e látványra kicsit elhült s aztán nosza,
 Lovát gyorsan visszafelé a hegyekbe dirigálta,
 Ahol őt az óriási fehér hegyek völgye várta.
 Itten aztán Korong-lován össze-vissza barangolgat,
 Űzi-hajtja a csillagként szétcikázó szarvasokat ;
 Közülök a legkövérebb szarvas-üszőt lenyilazza,
 Feldobja a ló hátára s kényelmesen odahozza,
 Ahol egy nagy szantálfa vet árnyékot a kövér földre.
 Korong-lovát megitatja s kicsapja a füves zöldbe.
 Önmagának felépíti azurkészin selyemsátrát,

Száraz gallyat összehordoz, meg aztán egy kevés fát vág,
 Meggyújtja az izzópiros máglya tüzét, majd iziben
 Rádobja az egész szarvast, nem válogat a résziben ;
 Bemegy égsszin sátorába s úgy elalszik, mint a bunda,
 Ábrázatját a gyöngyvessző piros színe jól bevonta.
 Ugy aludt, hogy fel sem ébredt hétszer huszonnégy óráig
 Egyszerre csak azt álmodja, hogy a nagy hegy ketté válik.
 Ijedtében felébred, majd felpattan és odatekint :
 Azt látja, hogy a hegy újra összezárult és áll megint.
 Pompás lova pedig nyugton legelész az erdő mellett.
 Szabárnak, hogy felébredjen, valamit most tenni kellett :
 Lerázta a port magáról s csak úgy ingben és gatyában
 Merítette meg magát a jeges patak gyors sodrában.
 Időközben a szarvashus jól megsült a tűzparázszon ;
 Levágott egy nagy darabot, s hogy valahogy meg ne ártson,
 Addig evett csak, amíg a bendője jól megtelt vele.
 Akkor újra elcammogott a kékselyem-sátor fele,
 Befeküdt és újra durmolt, itt-ott egy-egy nagyot horkolt,
 Jobbra-balra dobta magát és álmában újra ur volt.
 Álma közben háromszor is felnyerített Korong-lova,
 Ugy nyerített, hogy a világ csakugy rengett ide-oda.
 Szabár erre felugrott a nyughelyéről s kirohant a
 Sátor elé, ahol Korong nagyokat fűtt, megdobbantva
 Lábával a sárga földet. Szabár most a kantárszárnál
 Elkapta a Korong-lovát s, a paripa bárhogy kapál,
 Megnyergelte s felrakta rá minden szerszám-ragyogóját.
 Felpattant rá s elvágatott a magas hegy tetejére,
 Onnan pedig széttekintett, amerre a világ vége.
 Hát azt látja, uramfia, hogy amerre a nap felkel,
 Rőt porfelleg tornyosodik s összeér a fellegekkel.
 Látja, hogy a kilencezer sárga lóból álló ménés
 Mint tüztenger, úgy hömpölyög arrafelé, hol a fényes,
 Hidegvizü, szénfekete tengerár a partot mossa.
 S amit ezen felül meglát, az még ennek is a rossza :
 Az elterelt lovak hátán hét vitéz ül a nyeregben,
 Mindegyikük bős Csongornak méltó párja harci kedvben ;
 Igazában olyanok, mint hét felbőszült apa vadkan,
 Felérnek vagy hétmillió bőrpáncélos kán-lovaggal.
 Hat közülök hatágu és hat göbre font korbácsot hord,
 Azonban a hetediknek nyolcvan és két nyila ott volt
 Hátán viselt tegezében ; mindenik, nyil biztos talál,

Amerre csak elrepítik, ott biztos az emberhalál.
 Nos, ez a hét arszlán hajtja a ménest a tenger iránt.
 Szabár ugyan rajtuk ütni valahogy nem igen kívánt :
 Hogy ő most az ezüstfehér hegy csucsaról lerepüljön
 S üldözze a legényeket árkon-bokron, hegyen-völgyön!
 De viszont a Korong-lova nagyon rágta már a zablát,
 Nincs ilyenkor a számára semmi fék és semmi vad-gát.
 A fekete tenger partján lelt Szabár a lókötoókre.
 Amikor őt észreveszik, így orditnak : «Üsd le, lödd le!»
 Óriási hegy nagyságu vörös-ulán lova hátán
 Lovagol a vezetőjük, Kas-Kula, a vörös sátán.
 Ez most lovát lefékezi, nyeregében édig nő fel
 S Szabár mestert megcélozza aranszárnyu nyilvesszővel.
 Ennek lova ugy ront neki, mint egy bőszült vad orozslán,
 Ahogy minden ina győzi. Kas-Kula meg így szól osztán :
 «Hogyha kedves az életed, azt ajánlom, maradj vesztég!»
 S intőül egy nyilat ló ki, ugyhogy a hur belereszket.

Szabár lova ugy száguld, hogy hasával a földet éri ;
 A kilőtt nyil lepattant a tükörsima sisak szélén,
 Onnan meg oszt tovább surrant a végtelen kéklő égre.
 Szabár pedig Korong-lovát uj hajszára ösztökélte.
 Kas-Kula most másik nyilat huz elő a tegezéből.
 Ezuttal már jobban céloz, ugyhogy Szabár belekékül :
 A nyíl pontban beleszaladt Szabár mellén a husába,
 Nyolc helyen is eltörött a keményivü csontbordája,
 Itt sem állt meg a nyil, hanem befuródott a sziv alá,
 Orrán-száján ömlött a vér, ugyhogy lelkét majd kiadá.
 Kas-Kula most ujra céloz, de Szabár csak odaintett
 S aztán nyergén végigdőlt, mint aki máris felad mindent.
 De azért egy ügyes csellel eliramlik a közelből
 S csak ugy sunyi félszemmél néz vissza, lova nyaka mellől.
 Annyit lát még, hogy Kas-Kula mint egy szörnyü hegygörgeteg
 Ulánjáról épp most száll le, jobban mondva : lehempereg.

Szabár most már előre néz. Rémulettel arra fordul,
 Ahol az a kilencezer ménló, kanca, mind csikóstudul
 Vakriadtan a fekete tenger felé hajszolódik.
 Szabár persze mentené a ménesét meg a csikóit,
 Csakhogy ott lát köztük még hat rettenetes tolvajlurkót,
 Akik várják, mikor vessék nyakába a pányvahurkot.

S bár Szabárról tudják, hogy az ökle cserbe sosem hagyja,
 Ezuttal a nyíl mégiscsak súlyos sebet ejtett rajta.
 Így hát Szabár mostan inkább vállalta a gyávaságot,
 Futás közben lovának az oldalába nagyot vágott,
 A nyeregből jobbra-balra itt lehuppant, ott letoppant,
 Tisztán látszott rajta az, hogy ezuttal megijedt roppant.
 Ámde bárhogy iparkodott s bármiként is forgolódott :
 A hat lurkót kikerülni semmikép sem talált módot.
 Odanézett a tengerre, a tarajos hullámokra :
 A szürkellő habok között ott uszott az egész csorda.
 Még a partnak az a része, amely hozzá legközelébb,
 Az is van vagy hétezer öl, s amig oda érne, elébb
 Késhegyforma, szörnyü, vörös sziklacsucok közé kéne
 Leugratni. Kérdés, vajjon kibírná-e maga, méne?!
 Odalenn meg vadul kavarg a tengernek tajték-árja,
 Mely a bika-nagy sziklákat összevissza hajigálja,
 Ugyhogy azok valósággal szikratüzből sercennek fel.
 «Hogy' tudjak én vérző sebbel az öntöttvas-szinü tenger
 Rőt partjáról leugratni? Vagy tán inkább megpróbáljam
 Az egyetlen gázló-uthoz eljutni a marton által?
 Igen, de ott készen vár már reám a hat rémes lurkó,
 Kezükből hat-göbös pányva, meg egy szörnyü gyilkos furkó.»
 Szabár mégis úgy döntött, hogy támadásra leugrasson.
 De hiába, támadásra semmikép sem került a sor.
 Fehér lován háromszor is nekiment az ellennek,
 Aranycsákány van a vállán : semmi hatása sincs ennek,
 Akárhogyan iparkodik, akárhogyan berzenkedik :
 Azok hatan a pányvával az életét fenyegetik.
 Szabár erre gyáva módon meglépett a harcszintérről,
 Parthoz érve leugrott a paripáról, fényes-kéklő
 Páncélingét levetette, köpenyébe begöngyölte
 S az egésztest a lován a nyereg mögé felkötötte.
 Nyakán csüngött sárgaselyem-zsinóron egy talizmánja,
 Hogy a víztől megóvja, ezt beledugta paripája
 Üstökébe. Derekán a szénfekete selyemövét
 Háromszor is maga köré csavargatva, jól megköté ;
 Ebbe hátul beledugta nehéz arany buzogányát,
 Azzal megáll, — s üres szemmel néz a tenger taraján át.
 A fekete jeges vizen fehér habok hengergőznek,
 Mint hegyek közt minden orom egy-egy ujjabb kört előz meg.
 A rémséges szürke szirtok a dühöngő habjárásban

Tüzből izzón szinte összeverekszenek egymást ásva.
 Nyolcvankét mély örvény vár ott alattomos-leselekdedve,
 Mögötte meg nyolcezernyi feneketlen mélység öble.
 Emitt a part meredélye kiugrik a tenger fölé,
 Hétezer öl hosszú partján nyolc kőszirt-tű búvik elé.
 «Hogy lesz az, ha ott leugrom? S hogy lesz az, ha itt maradok?
 S hogy lesz az, ha itt maradva, Dzsangár-kánnak számot adok?
 S mit meséljek hatezer és tizenkét hős vitézének? —
 — «No, te nagyhős,» — így kezdi majd Dzsangár-kán a gunybe-
 «No te, kinek száz országban állítottak hirnév-oltárt [szédet, —
 S hat országnak dicsőséggel koronázott hőse voltál,
 Te vagy az hát, aki a föld kerekét a villám hátán
 Átröpülő Korong-lovad nyergében, az ellen láttán
 Magad összeresztettted s ahelyett, hogy törtél volna
 Bátoran az ellenségre, inkább bujtál a zugolyba,
 Amikor az életemnél is kedvesebb ménesemet
 Egy lépésnyi réten át a sárga mandzsu kergeti meg
 S elhajtja a táborába! Hát nem azért küldtelek ki,
 Hogy a havas, fehér hegyek ormai közt vágjál neki
 A mandzsunak, hogyha foga vásik az én ménesemre?
 Hát mért esett rád a kocka, amikor a nagyterembe'
 Sorsvetéssel kijelölték, kire essék a dicsőség,
 Hogy kit illet hat hónapig a határon a diszörség?
 Na, te dicső, ki tartozol — rólad ilyet mond a fáma —
 A magamnál is kedvesebb tizenkét hős táborába?!»
 Így szól majd a kán s aranyszín ujjjaival hármat koppant :
 «Vigyétek ki!» s a lábával ingerülten nagyot dobant.
 Hej, de fáj majd Ocsir-Gerely korbácsának az ütése,
 Ha csak egyet üt is vele s ki nem serked még a vér se,
 Hat hónapig mégsem gyógyul a korbácsnak szörnyű helye. —
 Jobb lesz hát, ha nekilátok s kikutatom, merrefele
 Hajtották el a ménest, hisz' egyremegy, ha megtalálom,
 Vagy akár csak bottal ütök a nyomába hét határon.
 Mert hogyha majd hazaérek, napról-napra irgalmatlan
 Hétezernyi korbácsütést vernek végig, ugye, rajtam?
 S Dzsangár-kán ur minden este külön, ugye, így büntet meg :
 «Férfiderék-vastagságu, háromölnyi cövekeket
 Verjete be minden egyes tagján át a földbe mélyen
 S kötözzétek rá az ipsét hánckötéllal, jókemenyen?»
 Ezenfelül ezer évig üldöz majd a szegény engem,
 Hogy a nagy kán, Dzsangár uram, szegényt vallott személyemben:

Engem, Szabárt, ilyen nagy hőst, küldött ki a méneséhez
 És én gyáván megijedtem, mint aki nagy veszélyt érez.
 Amiért is Dzsangár kán-ur igazságnak azt találta,
 Hogy engemet korbácsokkal veressen a kinhalálba.
 Nem, nem, inkább végigvivom a ménesért ezt a harcom.
 Inkább haljak az ellenség fegyverétől itt a parton!»
 Igen, csak hogy a szándéka bármennyire erre hajlott,
 A Kas-Kula nyilatól vert mély sebe még mindig sajgott.
 A nyíl őt és páncélját is véges-végig általdöfte
 S a nyíl nyele bennmaradt a kilencedik bordaközbe'.
 «Hogyha nyíllal a testemben beleugrom a tengerbe,
 A fájdalom a sósvíztől csak még jobban felhergelne.
 Ezért meg kell próbálkozzam, hogy a nyilat kihámozzam».
 Paripája kantárszárát elengedte most hát hosszan,
 Hogy a derék Korong-pára szabadjára legelésszen.
 Oszt a szijat, mely a nyeret lefogja a hátsórészen
 S melyet tatár pézsmaállat hasaljából hasítottak,
 Rákötözte a gyorsróptü, galambféhér-szín nyiltoknak
 Tenyérszéles, koromacél-nyele köré jó keményen ;
 A szij másik végét pedig belefonta véges-véglen
 Paripája farka közé. Aztán leült s a két lábát
 Két nagy kőnek feszítette. Szabár erre akkorát vág
 Korong-lova vékonyára, hogy a ló egy nagyot szökik
 És a nyilat, mely Szabárnak bordája közt rekedt tövig.
 Egy ugrással, egy nyögésre husa közül kirántotta.
 Erre oszt a szörnyü sebből elől-hátul nagy zuhogva
 Kihullt egy-egy csészényi nagy piros alvadt-vérdarabja.
 Szabár lova pokrócának két szögletét lehasgatja.
 S így tömi be a sebnyilást. Ezalatt a hat haramja,
 Ki a tenger egyetlenegy gázlőhelyét kézbe' tartja.
 Arra készül, hogy lovára felpattanva, pányvájával
 Körülfogja s így bánjék el, így végezzen majd Szabárral.
 Amikor már közel jöttek, beugratta paripáját
 A tengerbe, maga pedig őt öl hosszú kantárszárát
 Jól megfogva, lova előtt beugrott a tengervizbe.
 A mart alá esett Korong, a gazdája fejét nézte
 S nyeregpárna-magasságig merült bele az iszapba,
 Szabár meg a paripáját mindhiába noszogatta.
 Ezalatt meg fenn a parton a hat rablóképü legény
 Kirántotta acélkardját s azzal tört le a kőkemény
 Sziklapartról háznyi vastag, agyagvörös lőszrögöket

S ezt dobálták le utánuk. A ló csak állt, mint a cövek.
Mivel pedig Szabár látta, ha ez így megy, a földtömeg
Hovatovább, mihamarább elnyomja mindkettőjüket,
Azért, hogy megmentse magát, otthagya a Korong-lovát
S uszni kezdett a hegymagas hullámturzó tengeren át.

Ezenközben messzi hátul sárga selyem sátorában
Üldögélt az álomképü Dzsangár-kán az udvarával.
Hatezer és tizenkét hős, napnál fényesb vitézével
Üldögélt és iddogálta pálinkáját arza-lével.
Hallott ugyan holmi hírről, hogy a sárga, vad mandzsu-kán
Rajtaütött kilencezer válogatott ménjén, lován,
Amely ottan legelészett az Altáj-hegy menedékin,
És a szomját oltogatta Sartak-tenger füves szélin.
De mivelhogy fontosabb hír az esetről nem érkezett,
Dzsangár-kán is udvarával megnyugodtan tovább szeszelt.
Fehér-szakál-Badaj pásztor, félvén a kán haragjától,
Nem mert hozni jelentést a kán ménese nagy bajáról,
Hanem inkább levágott az öreg Altáj oldalán nőtt
Bokorról egy rőfnyi hosszú, kemény, hegyes gyöngyfavesszőt,
Beledöfte a szívébe, rábukott a hegy tövébe'
Fekvő szikla tetejére : a szegénynek így lett vége.
«Kai-Szilbánnak parancsolom, felhőroptü csikájára
Pattanjon fel, s mielőtt még három hosszú hó lejára,
Hozza vissza szolgálómat, Aranyszulát s ménesemet,
S hogyha már mind itthon lesznek, — a gaz mandzsu érezze meg,
Hogy tulkorán hivalkodott, diadalát elsiette,
Az én sátán legényeim gyorsabb fiuk, mintsem hitte.
S akkor aztán vitézeim jól őrizzék, abrakolják
Az életem kincsénél is drágább lovam, Aranyszulát!»
Igy szólott a kán parancsa,
Nincs oly hős, ki meg ne tartsa.
Kai-Szilbán meg villámroptü lován száguld a méneshez ;
Felüget az Altáj-hegyre s minden nyomot végigszemez ;
De akárhogy szimatol is, a ménesnek semmi nyoma.
Kutatása közben lova most már megáll ott, ahol a
Gula-ménés inni szokott a nektár-szin tengerparton :
A kán-uri ménés nyomát elmosta a szél, az alkony.
A szantálfa lombja alatt, hol a ménés egykor henyélt,
Mellig érő kövér fü nőtt, gizgaz verte fel a helyét.
Szilbán lába gyökeret ver, agya tele kétségekkel,

Aggódva néz maga körül, nézi, hol a nektár-tenger.
 Aztán újra tovavágtat : ujjabb iram, új száguldás,
 Keresi, hogy a ménessel merre lehet a vonulás.
 Ügetés közt egyszerre csak megtorpan a sárga lova
 Ott, ahol a Csargang-folyó egyik ága folyik tova :
 Amit itt lát, Kai-Szilbánnak szívében új reményt éleszt,
 Nyilvánvaló, itt hajtották itatóra a sok ménest.
 Három ut is torkoll itt be, csupa lónyom ez itt, nemde,
 S az irányuk a vérpiros aranyszínü naplemente.
 Kai-Szilbán most mérlegeli a lónyomok állapotját :
 Nyolc hete lesz, mióta a ménest innen elhajtották.
 Erre aztán Kai-Szilbán villámroptü paripáján
 Visszaszáguld s nem áll meg, csak Dzsangár-kánnak háza táján.
 A rótsárga palotának arany kapufélfájához
 Odaköti paripáját, feldobja a kantárát, oszt
 Berohan a fényesarcu isteni kán trónja elé,
 De elébb az ércsisakját a térdére leemelé,
 Fejebubján a tincseit igazgatta oda-ide,
 Némán leült s úgy nézett fel a trónusnak lépcsőire,
 Mivel itten azt akarta az udvarnak a divatja,
 Hogy a vendég hallgat, amíg a kán meg nem szólaltatja.
 Amikor az isteni kán figyelme is reá térül,
 Nagykegyesen megszólítja Kai-Szilbánt s ezt kérdi végül :
 «Hó, Daruga Szilbán, mondd csak, én egyetlen láma-szépeni,
 Sárga-e a füled töve egészséged jeleképpen?
 Mondd, mit művel az én népem, a sok derék Altáj-fia?
 Számszerint is megoldvastad? Megvan-e még mindannyia?
 Üzleteik jól mennek-e? Láttál-e sok sárga falut?
 Főnökeik hűségesen töltik-e be hivataluk?»
 — «Minden néped jól van nyilván!», —
 Ezt felelte Kai-Szilbán.
 «Hát az Aranyszula-lovam főistálló mestere még
 Sokat iszik pálinkából? Birja szusszal? Van-e elég?»
 — «Annyi, mennyit el sem bir tán», —
 Így felelt most Kai-Szilbán.
 «No és mondsza, Kai Szilbán, mi van hát a ménesemmel?»
 — «Jaj, kegyelmes Dzsangár uram, hogy' mondhasza ezt el em-
 Ménesed sincs, lovad sincsen, s hószakállu Badáj sincs már, [ber?
 És tizenöt csikósát is sirathatja már a kincstár». —
 «Mi az? Mi nincs? Mit jár a szád?» — Dzsangár hangja csak úgy
 S aranyszínü, tiz hó-ujja háromszor is nagyot koppan. [csattan.

Most felállni méltóztatik, majd kegyesen leül újra Aranyból vert trónusára, haragjában dulva-fulva.
 «S mondd, igazán semmi nyom sincs, hogy lovaim hol lehetnek?»
 — «Nyomozásom elvezetett napnyugatnak, s nem keletnek ; Valahol a Csargang-folyó környékén is megfordultak, Úgy nézem, vagy nyole hete van, hogy ők onnan elvonultak: S ha nyomokból ítélhetünk, nyugat felé mehettek el». —
 Dzsangár erre így folytatja : «Most legelőbb az érdekel Nyugat felé ama tájon ki lehet az ellenségem? Úgy tudom, hogy arrafelé nem harcoltunk mi már régen. Márpedig ha mégis arra vezetett a ménes utja, Valahol csak legelőre, pihenőre befordultak?! Öreg-Zeccesi, te, ki mindent, bárhol is van, látni szoktál, És kilencvenkilenc évre mindeneket megjósoltál, Visszafelé pedig mindent pontosan tudsz hetven évre, Nyugaton, mondd, ki lehetett ménesemnek ellensége?»
 Öreg-Zeccesi a tarkója alá tett egy selyempárnát, Két szép kezét keresztmódra összefonta mellkasán át, Majd a nagy-kán parancsára belemerült önmagába, Oszt a kán ur elé állva ilyeneket szól a szája :
 «Közepes-gyors ügetéssel Aranyszula szép lovadnak Tíz hónap kell, ahová más közönséges hátság lovak Háromszáz és harminchat hó alatt jutnak csupán célhoz. Közöttünk és ama kán közt van egy tenger ; ez a félhossz ; E fekete-tenger védi meg előttünk a kán urat. Hét országot elpusztított. Hétszázezer hősnek ura. Szambál kánnak nevezik őt. Testőre van : a Kas-Kula, Akinek rőt paripája olyan, mint egy hegyi duvad. Embereknek halált hozó fekete ijj a fegyvere, Könyökhossznyi vasnyilának kék acélból van a nyele. Körülötte bős Csongorhoz hasonlatos hat vitéze, Mindeniknek hat öl hosszú göbös korbács a kezébe. Ők hajtották el a ménest az egyetlen gázló felé, Amely itt a nagy, fekete tenger vizét átalszelé. A fekete tengeren át öt hónapig usznak ottan, A ménes meg öt hét óta küszködik már a habokkal. Látom Szabár vitézünket, amint villámroptü lovát Kantáránál vezeti és leröpi a parton át, A paripa nyeregszélig belemerül a posványba, Szabár huzza, emelgeti, noszogatja, mindhiába. A parton az ellenségek szabályjokkal rögtöt vájnak

S vén bika-nagy darabokat Szabár után hajigálnak.
Mivel pedig nagy a veszély, hogy a földdel agyonnyomják,
Otthagytá a lovát s most már maga uszik a habon át.
Ám a tarjas hullámhegyek hol fölötte, hol alóla
Kegyetlenül viharzanak. Így küszködik két hét óta.»

Igy szólt erre a dicső kán: «Öreg legény vagyok én ám,
Rettenetes Szambál-kán ur sem egykönnyen ijeszt énrám.
Ott voltam már, mikor Szambál s hétszázézer hős legénye
Hétszer ujjá született meg erre a nagy földtekére.
És azóta nem volt velem soha, semmi vitás dolgom.
Tiszteltem a tulajdonát, kerültem a vitát folyton.
S most sem vettem semmijét el, sem országát, sem jószágát.
De esküszöm, igaz törvényt büntetlenül most sem hág át!
Inkább ketté pattanjon szét paripámnak a patája,
Inkább nyűjjön ócska csonkká karikásom szantálfája,
De ezuttal nem nyugszom meg s nem leszek én addig lomha,
Mig, mit tőlem elraboltak, vissza nem jut birtokomba!
Hej, én szegény kilencezer aranyszörű pejparipám!
Hogyha egyszer rosszul is ment volna az én sorom netán,
S el is kellett volna adnom méneseimből egy-egy lovat,
Leghitványabb csikaim közt sem találtak volna olyat,
Amelyet én százezernyi sátoraljnál olcsóbb áron
Vesztegettem volna el a vásárnapi lóvásáron!
De remélem, nem sikerül méneseimet szétszórnia,
Mielőtt én odaérek, — beste lélek, sátánfia!
Hej, Dzsilbánom, vezesd ide Aranyszula-paripámat!»
S Dzsangár urnak szemeljén jégesőnyi könnye támad.
De a kán ur szavainak nagy visszhangja lett a sorból:
Háromezer hőse közül jobbról kiáll Ulán-Csongor.

Ulán-Csongor férfiágon Oktu-sirgen unokája,
Női ágon meg nagyapja Tömörgeltu dicső kánja,
Buku-Mungun siksirgen volt Ulán-Csongor édesapja,
S mikor szülte Szantál-gerely, Ulán-Csongor édesanyja,
Mindössze csak huszonnégy év nyomta még a hattyu-vállát.
Csongort, hogyha száz évig is tüzes vassal harapdálnák,
Amilyen hős, — száját soha egyetlen jaj el nem hagyná.
S ha hat évre szüntelenül bilincseket raknának rá
S korbácsokkal úgy vernék öt darabokra hol fenn, hol lemm.
Ajkán három téves szó nem röppenne ki még akkor sem.

Olyan bátor, hogy gyalogláb s egymagában megtámadna
 Hatvanezer, harcrakészült hősből álló hadat, bárha
 Nem is volna más fegyvere, mint egy szálfá, melyet egyszer
 Gyökerestől tépett ki a sárga földből ez az ember.
 Olyan gyors is Csongor lába, hogyha még oly bajban is van,
 Nyolcvanezer pányvahurkot jól átugrik egy iramban.
 Megesett, hogy egyszer hétven hónapon át harcolt Csongor,
 Lova ezer, ő kétezer vérző sebet kapott akkor.
 Sárgaselyem páncélingét sebeiből omló vére
 Oly vörösre festette be az ütközet estéjére,
 Hogy olyan volt, mint az abált teveszörből készült szövet.
 Háta, amely oly egyenes, mint egy sudár szantálcövek,
 Bizony akkor ugy meggörbült, mint egy zebu-ökör háta.
 A kéthetes teliholdhoz hasonlatos szép orcája
 Pedig a rég kihült parázs hamujához hasonló volt,
 Ragyogó szép szeme párja sötét lett, mint a fogyó hold.
 Tíz fekete, kemény ujja csupa puha gyöngeség lett
 S Ulán-Csongor szökve-futva keresett hát menedéket.
 Száz acélos hős vetette magát nyomban a nyomába,
 Mindeniknek száz öl hosszú dárda vagyon a markába',
 Villámröptü száz paripán utólérték szegény fejét,
 Kopójukat mind a százan kegyetlenül beledöfték,
 Gyors lovukon nem hagyták őt megpihenni egy percre sem,
 De ő azért jól megülte ezüst nyergét nagypekesen, —
 Nincs, aki ily hősi tettet ő utána leutánoz.
 Ilyen volt hát Ulán-Csongor, s így szólt most a Dzsangár-kánhoz :
 «Aranyszula-paripádat s aranyozott buzogányod
 Méltóztassál reám bizni. Visszahozom, majd meglátod!
 Tíz hónap sem telik bele s ménesedet visszahajtom,
 Lovaidat megítatom a nektáros tengerparton.»

Igy felelt a dicsó nagy-kán Ulán-Csongor szavaira :
 «A csatában te vagy az én hegyes dárdám, hős dalia!
 Te vagy az a tizezernyi toklyóürü-nyájak fölött,
 Mint a villám, ugy lecsapó, sóvárvágyú farkaskölyök!
 Te vagy az a villámlábu, fehérszinü, bámulandó,
 A zsákmányra valósággal leselkedő hős fajankó!
 Altáj-hegyen aranyoszlop vagy, amikor vihar tombol!
 A Garuda-sastól nemzett drága fiam vagy te, Csongor!
 Gyönyörű az, amit ígérsz, de ezúttal, kenyeresem,
 Hatezer és tizenkét hős vitézemmél személyesen

Óhajtanék hadakozni

S ménesemet visszahozni!»

«Drága kánom, megesküszöm, fölösleges dolog, hogy a Hatezer és tizenkét hős kivonuljon innen oda.

Elmegyek én egymagamba'. S ha nem irtom ki majd végkép»

Ama hirhedt, rettenetes Szambál-kán hét nemzedékét,

Becestelenül végezzem be itt a földön életemet

S Erlik-kán a másvilágon a lelkeket büntesse meg!»

Alig mondta ki e szókat Csongor, néhány öllel odábl

Arak-Szula-Mangnai máris felvezette a kán lovát :

Az oroslánvér-paripát ; a kán pedig méltósággal

Adta a ló kantárszárát Ulán-Csongor hősnek által.

Aztán pedig átnyujtotta aranyozott buzogányát

S homlokához érintette tiszta fehér talizmánját.

Csongor pedig felpattant a sovány villám-paripára

S mint a szélvész elszáguldott a napnyugta irányába.

Nyolcezer nagy Altáj-hegyen vágatott a lova végig,

Nem kimélte nappalait s feláldozta minden éjít.

A fekete tengervizbe bevetette magát bátran

S negyvenkilenc napig uszott, megfogódzva a lovában.

Feje fölött hegynyi magas, fehér habok összecsapnak

S amiket a vad hullámok a partokról leszaggattak.

A bika-nagy sziklarögök verdesik a két oldalát,

Fehér melle elfeketül, vasszive egy szikranyaláb.

Szeme végre meglátja a sereghajtó paripákat,

S feltekinti a ménesnek elejét is ott továbbat.

A ménesnek élén uszik a vén rókaszörü esődör,

Derék állat : az öt hónap széles víztől meg nem hőköl.

Elvállalta, hogy a ménest átviszi a vörös partra

Az öntöttvas tengeren át, s a hű pára szavát tartja.

Csongor most a tulpartra néz, alighogy a vízbe lépett,

Ott tanyáznak mind a véle egyívásu rabló-népek,

Egyik ordít, a másik meg támadásra hajszol-sürget,

Persze féltik kilencezer lóból álló ménesüket.

S lenn a ménes élén uszik, hadakozva az örvénnyel.

A rótszörü, villámroptü apacsödör : úgy néz széjjel

Négyszáz fáradt s részben öreg húséges kis kancájára,

Buzdítgatva, noszogatva veszi őket oltalmába.

Ezalatt a vitéz Szabár ott uszik a ménes mögött.

A fekete, hideg nyíl a mellkasába sebet ütött ;

A fekete tenger árja sebéet marja, általjárja.
 Elfáradt a karja, lába, pettyhüdten csügg le az árba.
 Széles, fehér homlokára ködök hullnak s ezt gondolja :
 «Ugy látom, már az a sorsom, hogy e vízben fuldokolva,
 Itt pusztuljak s éltemet a tenger mélye eméssze meg,
 És a kedves kecségéknek foga marja szét testemet.»
 Mikor agya erre gondolt, idegtépőn felkiáltott.
 Háromszor is fölsikoltott s megrázta a nagyvilágot.
 Oly hangosan rikoltozott, hogy a halak hólyagjai
 Felrepedtek és a magas, havas hegyek állatai
 Holtan hulltak a hegyeknek violaszín lába elé.
 Aztán pedig így kiáltott a világ négy tája felé :
 «Van-e dicsőbb hely a földön, mint az Altáj-hegynek orma?
 És Kubilkán-Csindamáni kánnál van-e nagyobb ur ma?»
 A vén csődör felnyerített az ismert név hallatára,
 Űszás közben jobbra fordult, és a ménés mind utána.
 Szabárt a víz áradása már messzire elsodorta,
 De a csődör patájával utat vágott a habokba,
 Addig uszott a víz színén, amíg Szabárt el nem érte
 S Szabár meg nem kapaszkodott a paripa sörényébe.
 Feltornászta aztán magát a vén csődör derekára,
 Flusztatott s kilencezer ló szegődött a nyomába.

Két hónapja usztak már a nagy, fekete víz árába,
 Amikor úgy három hónap messzeségben meglátják a
 Régi partot ottan, ahol az egyetlen gázlőhelyet
 A hat szörnyü rabló űrzi az elesett kánjuk helyett.
 A ménés már ott uszik a gázló körül s partra szökken,
 S a hat rabló tehetetlen túri, bár ők voltak többen.
 Az elülső ménés-lovak villámgyorsan száguldottak
 Az ezüstös fehér hegynek alján kéklő völgytorokba.
 A hat rabló paripáját ösztökéli rohanásra,
 De a ménest nem tudják már föltartani a futásba.
 És ott, hol a méltóságos Altáj-hegynek orma kéklik,
 Máris finom, piros por száll-felhőzik a magas égig.
 S miközben a por így szállong, — menekülve a sok bajtól
 Partot ér a többi ló is ; a ménlő a sereghajtó.
 A degeszbe belesüppedt Korong-ló is partra támolgy
 S az iszapot undorodva rázza le a derekáról.
 Szabár felül a lovára s onnan lesi most az ellent.
 A ménésnek egyik része három régi utra cselleng,

Samihelyt ezt a hat rabló észreveszi, azon nyomba'
 Ezt a részt az ezüstfehér Altáj felé elhajszolja.
 De a bátor Ulán-Csongor villámröptű lova hátán
 Aranyozott fokost forgat s nekikuszul, mint a sátán ;
 Szantálnyelű fokosával a hat rablót elkergeti
 S verekedve a fehér hegy oldalának hajtja neki,
 Közben pedig gyors lovával minduntalan helyt váltogat,
 Így kerüli ki ügyesen a rácélt pányvájukat.
 A villámgyors Aranyszula hetvenötször fordul egy helyt,
 Gazdája meg huszonnégy nap kergeti a hat gazembert.
 Így esett meg, hogy ez a gaz, világhirhedt hat zsvány, ni,
 Hatsomójú pányvájával nem bírta őt eltalálni.

Csongor pedig visszanéz most. Ott látja a nap fényében,
 Felvillanó fokosával, sovány Korong-gebéjével
 Felügető, nehézkezü Szabárt, amint kiabálva
 Ulán-Csongort keresgéli s nagynehezen megtalálja,
 Éppen ahogy a fehér hegy oldalán, egy meredélyen
 A hat rémes lóköttővel csatározik nagy keményen.
 Egyikük a vörös Marán, olyan, mint egy roppant hegyhát,
 Előrugtat tarka lován és Szabárnak neki megy hát,
 Hosszu, hurkos pányvájával Szabárt folyton fenyegetve.
 A Korong-ló viszont jól volt idomítva ily escelekre,
 Idejében felfülett a fenyegető támadásra.
 Hogy a pányva kilenc hurkát mely irányból lesse-lássa,
 Minden ina csak úgy feszül s csésze-forma négy patája
 Hogy helyéből felpattanjon, azt a percet alig várja.
 Mihelyt oszt a pányva süvit, Korong nyomban félreszökken,
 Csakhogy most meg véletlenül meghökken a többi ötben.
 A pányva már kilendült, de szerencsésen rossz a hurka,
 Korongtól vagy hat ölnyire magát jól a földbe furta.
 S mialatt a vörös Marán pányvájának selyem hurkát
 Jobb kezével huzogatta : hadj legyen a szára kurtább, —
 Azalatt a tarka lova addig-addig farolgat ott,
 Mig a derék Aranyszula a farának ugorhatott.
 Csongor egy jót odasóz, hogy Marán feje belekábult,
 S mihelyt egyet odavágott, lovával már messzi száguld.
 Aranyszula paripája úgy fut, mint az ég villáma,
 S mikor Csongor visszatekint a tántorgó haramjára,
 Látja, hogy a vörös Marán úgy inog meg a nyergében.
 Mint ahogy egy öreg banya imbolyog a faluszélen.

Aztán pedig egyet lódul s úgy esik le a nyeregből,
 Mint mikor a földrengéskor a hegy csucsá földnek lendül.
 Csongor alig ért lovával egy zöldelő rét-tisztásra,
 Visszafordul máris, hogy az ellenséget újra lássa.
 Amott az öt rabló közé keveredett Szabár mester
 Fokosával jobbra-balra rendet vágni már nem restel,
 S Korong-lovát ügyeskedve ide-oda idomítja,
 Hogy a fejét fenyegető csapásokat elhárítsa.
 Csongor erre persze, mint a dörgő szélvész úgy rohant át
 S kettecskén így elintézték a lóködő-zsiványbandát.
 Ott a fehér hegyek alján elszedték a pányvát tőlük
 S lenyakaszták őket úgy, hogy a vér csak úgy dőlt belőlük.
 Nekifogtak, hogy a ménest egy csomóba terelgessék.
 S mikorra a hegyek orma köszöntötte a nap estjét,
 Sikerült az Altáj déli oldalán egy völgy ölében
 Kas-Kula-kán rőt lovát is elfogniok egy nagy réten.
 Az öt leszelt zsványfejnek jobb arcára ráégették
 Parázsban sült tüzesvassal Szabár mester tüzbélyegét,
 Amely olyan mélyre ég, hogy öt nemzedék sora hosszat
 Semmiféle praktikával-szerrel ki nem jön az onnat ;
 Balarcukra pedig az öt zsvány saját tintaszínü
 Vérével egy üzenetet irtak, mely ezt adta hírül :
 «Néked irjuk e levelet, sárga, zsarnok mandzsúkirály.
 Akinek van hétszázézer katonája, s hét világtáj
 Pusztulása a te müved, szégyenkezve olvasd ezt el ;
 Ketten irtuk : Ulán-Csongor és a vitéz Szabár mester.
 Halljad hát a napsütötte föld legujabb ujdonságát
 (Reméljük, hogy olvastára fejedén egy villám vág át) :
 Ki akarjuk pusztítani a népedet irmagostól,
 Lerombolni tarka sátrad, mely oly nagy, mint egy kolostor,
 Kitörölni birodalmad a kerek nagy föld színérül,
 Téged itt s a tulvilágon tekinteni ellenségül.
 Jövő évnek nyár hónapja nyolcadikán gyere csak ki :
 Szeretnénk egy kicsit téged kardélen át megugratni.
 Ezüstfehér Erkeluk-hegy alján várunk ütközetre,
 Melyet magas szantáltörzsek árnyékukkal öveznek be,
 S víz is akad ottan bőven. Harcra készen gyere oda, —
 Feltétlenül oda várunk, irásunknak ez az oka.
 Hogyha pedig gyáva módon elkerülnéd ezt a harcot,
 Fizesd ki száz esztendőre előre a kirótt sarcot
 S ezenfelül mindenféle gazságodért büntetésül

Hat éven át térdepeljél, míg a térded belekékül.»
 Erre aztán karikásuk ólomgombját felhasználva
 Lyukat vertek a hét halott zsványlegény kobakjába.
 Letörték a pézsmakör-bőrből készült karikásnak
 Szíjáról a markolatot, a szíjból meg hurkot ráznak.
 A hét hurkot általhuzzák a hét zsvány lékelt fején.
 Ott, ahol az ólomgombjuk léket vert a legtetéjén.
 Hét gebét most előhoznak, s a hét gebe nyeregsziját
 A gebéknek hasa alatt egy kicsinyég meglazítják.
 A hét fejet a nyeregszij oldalához kötik hozzá
 Oly erősen, hogy nincs ember, ki a csomót fölbogozná.
 Aztán újra meghuzzák a hevedert a gebék alatt
 S kiviszik a tengerpartra, ahol az az egy rév maradt,
 Kardlapjukkal nagyot huznak a lovaknak a farára.
 Így kergetik be őket a fekete víz tarajára.
 A hét ló meg a hegyekhez hasonlatos habok felett
 Keresi a mandzsu-kánhoz elvezető gázló-helyet.

Amikor így elhajszolták a hét zsvány gebe-lovát.
 Ugy döntöttek: versenyezve lovagolnak innen tovább;
 Három havi távolságra tüzték ki a célpontokat,
 Ott, ahol a vén Altájnak hósipkája lebólogat:
 Versenydíjat is kitűztek: egy vederrel tejpálinkát.
 Hajsza közben Szabár felé Csongor ilyenformán int át:
 «Meglátjuk, a két paripa közül melyik bírja jobban,
 Korong-e, mely a négyezer kán sátorán átalrobban,
 Avagy pedig a kán-urnak Aranyszula paripája?
 Átrepülni a világ négy táján: meg sem kottyán nála!»
 És így aztán megeresztett gyepőlőszárral száguldanak.
 Megteszik a hosszú utat negyvennyolc és fél nap alatt.
 A kán lovát, Aranyszulát, a Korong-ló megelőzte,
 De csupán egy pánvavahossz volt Aranyszula közt és közte.

Szemük messzi előre néz. — Ott áll pazar pompájában
 A vén Altáj hegyoromja. Lába tövén nagy síkság van:
 Ott terül a ködbe burkolt, sejtelmes nagy Sartak-tenger.
 Amikor két arszlánlován ideért a két hős-ember.
 S felkaptattak az Altáj-hegy zöldlegelő oldalára
 S felvillant a Dzsangár-kán-ur sárgazászlós aranyvára;
 Hatezer és tizenkét hős ámuldozva jött ki abból,
 Gyöngéd-kézzel leemelték a két vitézt a lovakról,

A két fáradt párát nyomban a mezőre kipányválták
 S kijelöltek a számukra külön, dúsló füves pásztát.
 A két hőst meg bevezették az isteni kán elébe.
 Hogy levették sisakjukat, felderült a kán ur képe
 Messziről jött hősi láttán. Ők pedig a trónus alján
 Háromszor is meghajoltak. Így szólott a dicső nagy-kán :
 «Adjatok az én két bátor, foltos szőrü tigrisemnek,
 Akiknek a lábnyomán annyi hegynek csúcsa rengett,
 S akik vadul orditozva jártak sötét hegyormokon,
 Adjatok hát kettejüknek, akikkel a szivem rokon,
 Két rettentő pőrölyömnek, akik minden veszedelmet
 Énmiattam elszenvedtek s minden ellent letepertek,
 Adjatok két villámlábu, fehér bőrű kölykeimnek,
 Akik minden zsákmányukra rárontanak, mihelyt intek,
 Adjatok két oszlopomnak, Altáj hegyi-legelőin,
 Akiket a nagy Garuda-madár táplált dús emlőim,
 Adjatok két szelidített, sastól nemzett fiókámnak.
 Akiknek most világszerte diadalmas hírük támad,
 És akik a napkorongnak meghagyták a tengerében,
 Hogy lovuknak a fülében keljen fel ma jókedvében,
 Szóval hát e két vitéznek — a kán ezzel máris int át —
 Adjatok jó kumiszból főtt két akónyi tejpálinkát!»

Amikor a két dalia bendője már jócskán megtölt,
 Dzsangár-kán a csaták felől kérdezgette mindakettőt.
 Majd a dolgok hallatára
 Így szólalt meg aranyszája :
 «Látom, hogy az életemnél is kedvesebb ménesemet
 Meghoztátok száz veszély közt. Dzsangár ilyet el nem feled!
 Igérem, hogy tizenhárom kérésteket meghallgatom
 S három olyan bűnötöket, melyért más halállal lakol,
 Megbocsátom. Ezenfelül tiz nemzetség során végig
 Unokátok unokái, akik ezt tán még megélik,
 Sárgaselyem páncélnak az uszályát hordozhatják :
 Így tüntetem ki majd bennük úkapáik öregapját!»
 «Huj, huj», zúgott fel e szóra mind az egész vitéz-tábor,
 «Sziklaszilárd uralmad lesz így az egész nagyvilágon!
 Dzsangár Buddha hitét, mint a napot, úgy fölmagasztalta
 S így született meg az igaz végtelenség főuralma.
 Most már senki nem kétkedik a hatalom ősjogában
 És örökké nyár lesz immár mindenütt a nagyvilágban!»

Dzsangár pedig hatezer és tizenkét hős vitézével
Bevonult az aranysárga palotája nagytermébe,
Előhozták a kupákat, pamlagokra körül ültek
S kancatejből készült kumiszt iszogatóván felüdültek.
Künn pedig a nap korongja felsárgállott az égboltra,
Mint egy órjas királytrónus bíborszinü selyemboltja.
A magas ég tengerében sasok, héják kerengenek.
Nyolcezer nyi gyémánt fénye felragyog a földgömb felett,
Mint egy sárga-kék-pirosszin, háromrétü szivárványhid.
Mindenütt csak megcsodálják Dzsangár-kán ur alkotmányit.
S amerre a magas égbolt a föld színe fölé borul,
Nagyhatalmu, nyolcezer kán táborában öröm-torul
Áldomás közt Dzsangár-kánról, dicsőitón zeng az ének.
Ez a vége az isteni Dzsangár-kán ur meséjének.

Fordította : SUPKA GÉZA.

SZEMLE.

Az örök Arany János.

Serlegbeszéd a Kisfaludy-Társaság Arany-émlékvacsoráján, 1941.
október 22-én.

Tisztelt Uraim!

Most egy hónapja szerte az országban Széchenyi géniuszának áldott sugárzása és tragikus árnyéka kápráztatta a fényre, árnyra manapság fokozottan érzékeny szemeket. Írók, tudósok, szónokok fürkészték és faggatták a szent magyar Janus-főnek hol egyik, hol másik arcát : az alkotóét és a vértanúét. De mártiromsággal koronázott nemzetépítő művének és új tenyészet magvait magában melengető enyészetének mély és misztikus egységét, a *numen adest* térdre-kényszerítő sugallatosságát senki úgy föl nem igézte, sem kétszáz tanulmány, sem kétszáz szónoklat, mint Arany Jánosnak a gyász első döbbenetében fogant kétszáz verssora. Ez a Széchenyi-óda költészetünk legfönségesebb katedrálisai közé tartozik, benne valóban egy nemzet lelkiismeret-vizsgálata keresi az utat a megtisztuláson át a megigazulás felé és fogadja magába az éltető hitnek csüggedésünk mai napjaiban megint oly tikkadtan szomjazott malasztját. Ez a székesegyház csakugyan maga a kőbe költözött dallam, s benne az orgonazúgás maga a boltozattá boruló áhitat. Most is, az országos emlékezés óráin, valahányszor elemző fejtegetések és ünnepi beszédek sorába ékelve Arany nyolcvanesztendős remeke is fölzengett, múlhatatlanul úgy éreztük, hogy a tudós gondja felvilágosíthat, a szónok érvelése meggyőzhet Széchenyi nagysága felől, de a szentek szentjéhez, az örök életre küldetett ereklyéhez mégis csak a költő mágusi művészetének van kulcsa.

Arany János jelentőségének a hazafiúi ihlet és nemzetekölcsi érzékenység is kétségtelenül alapja, de csak a művészi tökéletesség lehet valódi mértéke. Mit ér a prófétálás legdörömbölőbb vágya is, a megváltó forma hődító varázsa nélkül? A világ javáért kiontatott vérnek is Grál-edény kell, hogy szent szimbólummá magasztosuljon.

De alighogy ezt kimondtam, máris mintegy meghökölök a restelnivaló közhely lehangoló közelségétől. Kell-e, illő-e irodalmi

társaságban, s különösen itt, a miénkben, mely hatvan éve vallja magát a halhatatlanságba megtért Arany János családi körének, erre az esztétikai hódolatra akárcsak egy árva szót is vesztegetni? Illőnek aligha illő, de kelleni — fájdalom — kell: nem azért, mintha mi magunk ebben a hitünkben valaha is megrendülhetnénk, de mivel újabban bizonyos korszerű irányzatok irodalmi szállásainálói jónak látják Aranyt éppen ezen a makulátlan formaművészetén számon kérni azt a divatos szavukkal «mély-magyar» mondott, mythosi homályba burkolt valamit, ami — szerintük — benne rekedt és el-sorvadt írói művének ebben az esztétikai csonthéjában. Így lesznek az ő szemükben Arany alkotásai kisebbek tehetségénél, kimondott szavai üresebbek természetadta hangjánál. A mult századközépi magyar költészetben mi még tetőt és beteljesülést tiszteltünk, ezek az utánunk következő «koreszmések» már lejtőt és fölhígulást látnak, valósággal afféle végzetes turáni vagyombukást. Egyikük — az Aranyt gyöttrő «titkos mótely» végső gyökerét kutatva — úgy találja: «A magyar klasszicizmus tragikum, hogy egy formai befejezettség tökélyével elibe vágott egy lényegbeli befejezettségnek». Íme, az irányított esztétika abderita bölcsesége, melynek éppen maga az esztétikum válik botlatókövévé, miközben valami fábólvaskarika «lényegbeliség» felé szaporazza lépteit. Megrongált iránytűjével csoda-e, ha égtájat téveszt, s nemzeti klasszicizmusunkat egyszerűen «barátságos magyar zsákutcá»-nak nevezi? S ezt az újszerű kátét szerzője — mint előszavában megvallja — a legifjabb ifjúságnak szánta. Arany János emlékerlegével kezemben, szeretnék most így szólni ehhez a hol jobbra, hol balra, csak éppen a magyar lélek egyenes útján nem terelgetett fiatalsághoz: *Arany János tud várni*. Kultuszából egyetlen nemzedék sem eshetik ki végképp, ez a mostani sem, ha mindjárt vesztébe látszik is rohami, «mivelhogy tudomány nélkül való», vagy ami még rosszabb: áltudományok fertőzetével van beoltva. Arannyal mégis találkozni fog, ha előbb nem, e badar mai elméletek romjain. Amikor majd senkise sem ragaszkodik többé a «mély-magyarság» nemzetmentőnek hirdetett, de nemzetbomlasztásra használt fikciójához, csak azért, hogy vele a neki nem tetszőket «kis-magyarok»-ra, «jött-magyarok»-ra és «híg-magyarok»-ra osztályozhassa. Ez a fajbiológiai bíráló szellem alkalmak szerint esztétikának is hajlandó felcsapni, mégpedig csodálatos rugalmassággal: ahol származási, fajtisztasági aggályokkal nem boldogulhat, — mint ahogy Arany János esetében csakugyan reménytelen a helyzete — másik végén fogja meg a dorongot, s az ázsiai nemzeti jelleg elégtelen mértékéért számoltatja meg kiszemelt áldozatát. Csakhogy Arany —

ismétlem — tud várni : a tékozló fiú végtére is mindig a maga jószántából talál haza az apai házba.

Mióta napjaink megnehezültek és sokszor azt kell éreznünk : bekötött szemmel imbolygunk «a lét és nemlét közti határon» — egyre sűrűbben és sürgetőbben tétetik föl Berzsenyi kérdése, melyre ő maga olyan kemény-kegyetlen választ adott : *mi a magyar?* Most fölemelőbb és vigasztalóbb felelet reményében kérdezzük ugyanezt. Helyes is, üdvös is ez a faggatódzás, mert a nemzet önismeretéhez tartozik és fölemelkedésének lehet újabb lépcsőfokává. Válasz pedig reá el sem képzelhető anélkül, hogy Aranyt — így vagy úgy — belé ne vonjuk. A Kisfaludy-Társaságban erről a helyről, serlegünk egyik ünnepén, már évekkel ezelőtt el is hangzott méltó megfogalmazása : Arany János «nem azért volt magyar, mert a magyarság már előre megállapított, a priori követelményeinek megfelelt, hanem azért, mert a magyarság jelzőjét utólagosan, az ő alakjáról vettük». Mi a magyar, ha nem *az*, ami Arany emberi és művészi valójában összegeződik?

De legott helytelenné és kártékonyá torzul a kérdés, ha nem a jellemnek, hanem a vérségi kérdésnek vagy politikai pártállásnak szegeznek neki, ebben a formában : *ki a magyar?* vagy még nyersebb őszinteséggel : *ki nem magyar?* Így lesz a zászlónyélből támadó dárda, nemcsak az érvényesülés harcaiban, hanem hovatovább a szellemében is. Lehetetlen Romain Rollandra nem gondolnunk, aki azt írja, hogy semmit sem gyűlöl jobban ennél a felkapott jelszónál : «jogot a boldogsághoz!» — mert mögötte ott érzi a ki nem mondott másik jelszót : «jogot a mások boldogtalanságához!»

Jaj annak az ifjúságnak, amelynek a jelenben fegyverül, a mult felé pedig mértékül *ezt* adják kezébe! Százszorosan jaj, ha efféle silány fogásokkal még a nemzeti lélek olyan erőforrásait is elvonnák tőle, aminőt egy Arany János művészetének örök kútfeje jelent! A Kisfaludy-Társaság nem félti Aranyt, de igenis félti azokat, akik az *ignoti nulla cupido* mákonyos boldogságában a lelki szegénységgel jegyzik el magukat. Néhány múltó év rombolásának egy egész emberöltő vallhatja kárát.

Ilyen időkben az irodalmi társaságokra nemcsak a kegyelet, hanem a serkentés kötelessége is hárul. Szítsuk új lángra a magyar fiatalságban klasszikusaink iránt sajnálatosan megrenyhült érdeklődést. Adjuk vissza hitét a multak kincseiben, s ugyanakkor nyerjük meg hitét a magunk őszinte és tárgyilagos gyámolítókézségében. Ravasz László egyik igehirdető könyvének címére gondolok : *Tudom, kinek hittem*. Ifjúságunknak is tudnia kell, kinek higgven. Hangos alkalmi apostolainak semmiesetre.

Higgyen a történetíró Szekfű Gyulának, aki ezt vallja: «A mi népi-nemzeti klasszicizmusunk nem egy adott helyzetnek vagy társadalmi osztály művészetének kifejezője... Időkön felül áll, minden idővel dacolni képes e klasszicizmus, mert amíg a magyar földjét műveli s amíg a keresztény Európának hatása alatt áll, addig mindig önmagának legnagyobb mértékére, az el nem érhető nagyságra fog találni Aranyban és alakjaiban».

És higgyen a költő Babits Mihálynak, aki majdnem ugyanazt mondja az irodalom oldalán: «Aranynak is fáj a valóság, mint a nagy moderneknek. Mégis a valóság költője volt, valami különös lelkiismeretesség űzte, ezt a fájó valóságot legapróbb részleteiig meg-rögzíteni.» De «egy nemzet költőjének is érezte magát. Ahogy a saját multját magában hordta, úgy hordta nemzete, népe multját is. Menekvés, nosztalgia vagy díszlet: ez volt a mult a romantikusoknál. Aranynál azonban örökség, kötelesség, teher... A terhet kincscsé tenni, az örökséget nagy költemények művészi ládájába zárni, elkerülhetetlen feladatnak tűnt fel előtte. A magyar irodalom tradíciói, a politikai csüggedtségben élő nemzet hangulata parancsolóan ösztönözték a nagy erő kifejtésre». A megint politikai csüggedtségben élők közül napjainkban nem egynek hangulata éppen a magyar irodalom tradíciói ellen fordul. De ebben a harcban csak önmagunkat emésztyük, hogy a végén ismét éppen e hagyományok rántsanak vissza a meredély széléről.

*

Tisztelt Uraim!

Az imént néhány, Arany Jánosról mondott szavával közibénk dézett Babits Mihály társunk végtisztességén egész kis kolónia verődött össze a századkezdet egyetemi hallgatóiból, akik közé elköltözöttünk is tartozott. Épp azon a napon — augusztus 7-én — volt huszadik évfordulója annak, hogy mindnyájunk mestere, ifjú éveink nagy barátja, Riedl Frigyes, örökre lehúnyta jóságos szemét, hatvanöt éves korában, éppúgy, mint Arany János. Friss gyászunkkal fölkerestük az ő nyugvóhelyét is, a hálás emlékezés pár pillanata. De most, midőn Társaságunk bizalma az én kezembe adta Arany János-emlékvaucsoránk ünnepi serlegét, ezen a helyen is úgy érzem, aligha vétek a tiszteletadás elémbe szabott szent kötelme ellen, ha egy percre odafordulok ahhoz a mindnyájunknak szívébe zárt sírhalomhoz, melynek gránitoszlopán — érdemes édesatyjával együtt — az ő neve ragyog, lábánál pedig a végakaratóból kőbe véssett jelmondat: «Asylum meum aeternitas», ami ugyanannyit jelent, mint írásban fennmaradt önvallomása: «Mi halhatatlanok

leszünk, mert az új Magyarország, melynek munkatársai voltunk, halhatatlan lesz».

Valóban, annak az új Magyarországnak, amelynek halhatatlansága felől még utolsó éveinek borzalmas kétségei között sem rendült meg hitében, kevés volt nálánál építőbb munkatársa. Előre dolgozott az időben, fiatal, fogékony elmékbe plántálva közműveltségünk folytonosságának kiirthatatlan tudatát. Mikor beköszöntett közibénk az egyetemen, mindjárt egy kis meghitt család vette körül, mindazok, akik Arany Jánosról írt remekművének egész életünkre szóló ígézetében nőttünk fel. Rajongásunkban nem is választottuk el őket azután sem egymástól. Úgy éltek bennünk, szinte az időtelenségben összeforrva, mint ahogyan egy margitszigeti séta alkalmával az Arany-szoborról készült tanítványi fényképfölvételen együtt láthatók. Hárá néztünk, Arany János világa éledt meg lelkünkben; s ahol Aranyról esett szó, feléje is fordult gondolatunk.

Nem vagyok benne bizonyos, hogy manapság még a jussát is el nem pörölnék-e ahhoz, hogy «asszimiláns» létére *Toldi* költőjével foglalkozzék; de annál inkább hitet tehetek a mellett, hogy a mi egész generációnk az európaiság szent és ünnepi fényűzésén kívül az Arany Jánosi hű magyarság mindennapi malasztjának befogadását is tőle tanulta. Adná a Gondviselés, hogy pedagógusi lángján e zord napokban mennél több fáklya fogna tüzet, a ködök oszlatására!

Ezzel az óhajtással emelem meg baráti lakománk áldozati kelyhét Arany János örök emlékezetére!

Rédey Tivadar.

IRODALOM.

Egy történeti regény feléről.

Gulácsy Irén: *Jezabel*. I. és II. kötet. — Singer és Wolfner kiadása.

Nem «regény két kötetben», — csak két kötet egy regényből. Szerző Nagy Lajos királyunkról szóló regényének folytatása. Tárnya Erzsébet özvegy királyné és Mária királylány uralkodása, e rövid időszaknak is csak fele: Mária megkoronázása, Lengyelország elszakadása, a délvidéki lázadás, Kis Károly behívása és megkoronázása. Ezzel a regény a második kötet végén félbeszakad, az olvasó meghökkenésére, mert világos, hogy itt egy eseménysornak nem végén, csak közepén vagyunk. Kis Károly megöletését, az újra fellobbanó lázadást, a királynék útját s Erzsébet megfojtását azonban további két kötet fogja elbeszélni. Szokatlan, hogy egy regény így darabban, félben jelenjék meg. Tudományos műnél érthető ez, ott a rész is jelent valamit. A fél-regény olyan, mintha egy nagy történelmi kép vásznának csak egyik felén volna megfestve a kép, a vászon másik fele üresen maradna, alakok, háttér mind félben kettévágva a vászon közepén. A regény olvasója tanácstalanul néz szét, mintha a színházban a darab közepén leeresztenék előtte a függönyt.

A bíráló így nem igen tud hozzászólni a műhöz, egy pár megjegyzést azonban nem nyomhat el. E történeti időszak eseményeit Hóman nagy műve tíz lapon foglalja össze; a regény ez események első felét két jókora kötetre duzzasztja. Szerzőnél a források felsorolása maga öt lapot tesz ki; nem csoda, ha eltévedt e rengetegben. Pedig az eseményeket nem valami gazdagon rajzolja, inkább külsőleg; a korrajz vékony, hiányzik Nagy Lajos udvarának olaszos műveltsége, lovagi eszménye épp úgy, mint halála után a főurak felszabaduló önzése és párt-dühe. Ezek helyett az író egy-egy rejteajtóval, titkos földalatti folyosóval eifrázta meséjét. Fő tárgya Erzsébet vétkes szeretkezése Gara nádorral, a királyi udvar *chronique scandaleuse*-e, melyet már Nagy Lajosról szóló regényében kedvtelten szövögetett, történeti alap nélkül. Szerencsétlen gondolat, ily árnyat vetni a magyar Artus király és kerekasztala emlékére. Csodáljuk is, hogy ez ellen alig emelkedik hang. Az író Erzsébet érdeklí, a nádor csak egy nagy medve, aki tanáccsal — még pedig rossz tanáccsal — és szerelemmel mindig kéznél van. Erzsébet uralkodni vágyik, cselekszi is, igen szerencsétlenül, egyik veszedelemből a másikba bonyolódva.

Leányait, úgy látszik, szereti, mégis szívök ellenére adja férjhez őket, csak hogy egy-egy veszedelemből meneküljön, vásárt út velök, engedelmes sakk-figurák politikai játszmájában. Korlátlanul bízik a maga eszében, de csupa esztelenséget cselekszik. A szerző még annyit sem enged védelmére, hogy a Máriának oly gyűlöletes házasság Zsigmondal, nem az ő műve.

Az író Erzsébetben csak a bujaság érdekli. «Vesztettül szép», mondja róla, kivált ha a «veszett korszak» rájön, ami gyakori. Óvja is ötvenes éveinek szépségét; mikor a lázadók meghódítására a délvidékre indul, gondja van rá, hogy ne vigyen magával versenytársul «dühödött fiatalfélék, pecsenyéjüket kirakó némbereket». Egész lényét szerelmi vágyakozás tölti be. A legnagyobb veszedelemben is arra gondol, hogy kedvese «ide rögtön egy szép pici csókocskát adjon». Ragusa felmondja a barátságot, — sebj, ott terem a nádor. «Hol volt itt vézskövetség...? Csupán két forrón marakodó, bíbor ködbe kergült teperődő». Udvarhölgye, aki különben mindig 'hempereg' és 'gurul' a nevetéstől, megértette ezt már Lajos király életében. «Mit fogjon tenni a nő az ő belső állapotaival, ha még nem hanyatlott idejű, egészség van, olykor tüzek tüze gyull és a bordacsontoknak kíváncsisága.» Maga is kinegy; «valamelyik Drugeth úrfit fogja megtalálni.» Ilyen élet folyik Nagy Lajos udvarában, halála évében. Igaz, így folyt ez, a szerző szerint, életében is. Csodálkozunk, hogy nőíró ír ily módon nőkről. Nyilván erőt és élethúséget lát ebben.

Erzsébetben a bosnyák udvar szilajsága él — és neveletlensége. Néha 'finoman ivottas', az ajtót haragjában 'félvállal lendíti be maga mögött' «Vagy dühtajtékos tombolás, vagy a Vénusz.» Mikor szépen kiöltözik, azt gondolja magában: «No ha ettől pódexére nem esücsül a szegény Miklós» (Garai). Bizony, szinte az olvasó is. Ragusa következőnek azt mondja: Vigyázzon magára mindenki, nehogy fejét 'lábainál avagy éppen fenekínél találja'. Azután kifakad: «Jah, te büdös haza! még az egyetmásodra hanyunk!» A behívott Kis Károlyhoz mézes-mázos akar lenni, 'míg orranyálán haza nem esüszik'. — Ebben az Erzsébetben bajos ráösmerni Arany kedves 'bosnyák Örszé'-jére.

Udvarhölgye sem éppen erre a hivatalra ternett. Inkább a centaurok korába való lett volna. Azt mondja: «Csak kardkötésig legyen ember az ember, azon felül az sem baj, ha nyerít». — Egy lovagi torna után gondossága meg akarja nézni Mária királyt; «a fenkölt orcája elé járulok... s közben megkobzom *ekicsit*. Azt gondolom ugyanis, hogy a pendelyke nyirkos lött.»

Ha az udvarnál így beszéltek, mint beszélhettek a tábortüzeknél a pásztoremberek.

A Kraftausdruck-okat nemesak a királyné kedveli, az íróra is átragadnak. Egy parasztember megvakarja fejét, — ez így van leírva: «egy kevésbé rendet teremtett a hajzatából kipezsgő szőke marhák közt». Kedveli az efféle leírásokat. A kényes Zsigmondon «erőt vesz a borbetegség' s «a garázdák végül elfetregtek egymás gőzében és saját tisztátlanságukban». Zsigmond még a királynék elé is úgy megy, hogy «dolmánya tele volt rondasággal».

Szerzőnk nem mindig érti a szót, melyet használ, különben nem mondana ilyet: «egy átalagból nem hiszek neki' s hogy «ügetést nyargalván jöttek'. E fura régieskedés közé máshol olyan szavak csúsznak, mint világbirodalom, Köz avá, lányok bálazása, sőt ez a szólás is, a királyné féktelen jókedvéről: «már vitte a kutya a toll-seprűt».

A források végén van egy áruló cím: Baróti Szabó *Kisded Szó Tára*. Szerző innen meregeti a régi szavakat. Olyan ez, mintha valaki rímuszótárból írna verset. Úgy is hat. vg.

Két regény a magyar történelemből.

Szentmihályiné Szabó Mária: *Szabad hazában*. Budapest. Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt. kiadása. — Kassay Solt: *Könyves Kálmán*. Budapest ugyanannak a kiadása.

Érdekes, hogy a regényíró báró Jósika Miklós életével két nő foglalkozott eddig tüzetesebben. A pozitív történelem terén Szaák Lujza s most a színes romantika síkján Szentmihályiné Szabó Mária. Mi lehet ennek az oka? Valamikor nagyon kedvelt regényein kívül mindenesetre az, hogy Jósika élete magában is a női szívűket vonzó regény. De volt lelkületében, egész lényében is valami tartózkodó, szemérmes; finom, lágy nőiesség, amit Szentmihályiné kissé erősen is juttat kifejezésre. Ennek a gyöngéd, tiszta, finomlelkű egyéniségnek életkörülményeit írta meg Szabó Mária regényes formában. Ő valósággal családregények írására született. Amióta saját családjának megkapó regényes rajzával magára vonta a közfigyelmet, azóta romantikus történeti életrajzregényeiben is hőseinek családi életét domborítja ki különösebben. Valami megnyerő, behízelt kedvességgel tudja a családot előnkbe állítani. Jósikának családja körében töltött gyermekéveiről is megragadó módon emlékezik meg s az egész Jósika-családot a sugárzó szeretet prizmáján át boldog egységbe foglalva tünteti fel. Hosszasan és szívesen időzik itt, hogy olvasóit mennél jobban beleringassa a vonzó családi idyll hangulatába. Erdélynek azonkori politikai, társadalmi és irodalmi életébe már mélyebben nem tekint. Általában korrajza elmosódó s csak nagyjában érinti azokat a nagyjelentőségű történeti eseményeket

(Erdély állapota a XIX. század első felében, a napoleoni háborúk, a bécsi kongresszus, a 48—49-i szabadságharc), amelyeknek Jósika nem pusztán szentantúja, hanem sok tekintetben tevékeny részese is volt. Annál élénkebb, hatásosabb és színesebb tájszemlélete és festése, a régi regényirodalomnak, a Jósikáénak is, egyik alapeleme.

Szentmihályiné műveinek személyeit, mint arra már máskor is rámutattunk, megszépítő képzeletének hatalmával, ragyogó magaságba emeli. Itt is inkább a nőket, mint a férfiakat. Jósika szájába adja, de a maga írásművészeti elvét fekteti le ezekben a sorokban: «Én megszépítem az életet, mert úgy képelem, másoknak is kell azalom». Ilyen álomszerűen szép és tünemenyes alakja regényének Jósika második hitvese, báró Podmaniczky Julia, akit élete és munkássága után, kétségkívül, a magyar történelem legkiválóbb női közé sorozhatunk. De Szabó Mária a történeti valóságot még eszményíti benne. Mint feleséget és honleányt, sőt mint mostohaanyát is, sugárzó fényvel veszi körül. Jósikának — hisz a történelem is azt mondja, de nem olyan meglepően, mint szerzőnk — sugallója, múzsa, irányítója, lelkének erősebb, kitartóbb, határozottabb fele. Úgy segíti és gyámolítja, mintha nem férje, hanem gyermeke volna. Szabó Mária annak is írja. Ő utána valóban meg tudjuk érteni azt a rendkívüli hatást, melynek bűvkörében élt és munkálkodott Jósika, főként az emigrációban, bámulatos írói termékenységgel. Szentmihályiné írói erejének teljességét szenteli Podmaniczky Juliának. Regénye terjedelmének legnagyobb részét is az ő és Jósika viszonya alkotja. Ezt dolgozta ki a legőszöntözöbb becsvágygal és a legtöbb történeti ismerettel. Itt láthatjuk legjobban írói képességeinek fény- és árnyoldalait: egyfelől tiszta, nemes életfelfogását, a fennkölt eszme és eszmények iránti lelkesültségét s ezek szolgálatát, mint írói hivatást, a bensőséges családi érzésnek és nagy dolgok végzésére képesítő hatalmának átélését, a magasabbrendű ember- és életábrázolást, mint írói nevelő eszközt, másfelől a tárgykörében való széles eláradást, aprólékos szétszóródást, az események laza összefüggést, a mysticismus iránti különösebb hajlandóságot, a túlzott tépelődő lélekelemzést. Néhol a mai idők felfogását a multba vetíti vissza, főleg a szociális gondolkozást illetően. A németiség gigászi harca is megihleti s vatesként látja itt-ott annak eljövendő eredményeit.

Szentmihályiné *Szabad hazában* címet adott művének, s ezzel jelezni akarja, hogy ebben a Jósika szabad magyar hazáért égő olthatatlan vágyát óhajtja elsősorban megörökíteni. Jósika politikai és hazafias működését eléggé fel is tünteti. Sajnáljuk, hogy nem érzékelteti hasonló súllyal irodalmi munkásságát, jelentőségét és hatását.

Leírja ugyan, hogy Jósika olvasóközönseget teremtett, s hogy az irodalom pártolói, főként a széplelkű nők, rajongtak érte, amiben az ő szép és deli férfiaságának is része volt, de ez az ő lenyűgöző hatásának csak egyik oldala. Fontosabb és értékesebb az, hogy a magyar irodalmi romantikának ő a legkiteljesedettebb képviselője, aki az igazi magyar regényt, főleg történeti regényírást nemcsak megalapította, hanem művészi magaslatra is emelte. Regényeinek káprázatos világával nem csupán nagy közönseget, hanem írókat is vonzott, akik aztán tovább fejlesztették a magyar elbeszélő irodalmat. Eszményi hőseivel és nagyszerű jellemeivel a mult század 30-as és 40-es éveiben hatalmasan fokozta a magyar nemzeti érzést és a nemzeti ügy iránti áradó lelkesedést. Szerettük volna, ha a szerző ezt a lázas kort és emek korszakalkotó irodalmi törekvéseit, élén Jósikával, mint az irodalmi föllendülést vezető Kisfaludy-Társaság igazgatójával, majd első elnökével, méltó módon rajzolta volna meg művében. De csak olyanformán érinti, mint a hömpölygő folyam felett röpkedő fecske szárnya a vizet. Épp úgy azt a nemesak politikai, hanem irodalmi fölpezsdülést is, amely Jósika ifjú korában két kiváló férfinak, az okos gr. Bánffy György gubernátornak s a könnyű és irodalomkedvelő gr. Teleki Sámuel kancellárnak hosszas kormányzása idején és bölcs vezetése alatt Erdélyben is eleven, friss életet hozott létre. Azt elismerjük, hogy Jósikában az írói lélek és képzelet kifejlődését környezetének, valamint az erdélyi élet elbűvölő és történelmi patinás tájainak hatása alatt érdekesen tárja elénk.

Szabó Mária könyvének nyelve, előadása ebben az életrajz-regényében is, mint az eddigiekben, magyaros, tiszta, kifejező. Élvezet olvasni. Csak a sok rövid tömönlat ne temé stílusát szagatottá!

Kassay Solt műve nem életrajz-regény. Nem terjed ki *Könyves Kálmán* királyunk egész életére és tetteire. Jóformán csak a királyi udvarnak s ebben Kálmánnak családi életével foglalkozik a történelem síkján dús képzelő erővel. Történeti regénynek mondhatjuk tehát. Kétségtelen, hogy Kálmán király életét és korát a történelem világánál nem láthatjuk tisztán. Az ide vonatkozó történeti adatok sok tekintetben hiányosak s nem egyszer ellentmondók. Ám Kassay Solt ezeket sem búvárolta át kellőképpen s így Kálmán életének és korának teljes és hiteles képét nem nyújthatja. Regényét nem kezdi Kálmán király gyermekkorával, hanem in medias res menve indítja meg eselekvényét ott, ahol a király jövőbeli családi és uralkodói tervei, majd a reáüzülő sorscsapások bontakoznak ki. Az ő egyéni és családi életén s tragikusan kívül eső politikai és államférfiúi kiváló tetteit, a nagy elődei, Szent István és Szent László által megalapozott országnak általa egyházi és világi bölcs törvények útján történt

megszilárdítást, a király és ország hatalmának megerősítését, területének növelését, a kormányzás korszerű fejlesztését csak röviden érinti művében. Így nem is láthatjuk benne egészben Kálmán nagyságát, hanem inkább nyomorék voltából, beteges, izgatott, szenvedélyes állapotából folyó életét és tetteit.

Látszik a műből, hogy Kassay igyekezett azt történelmileg megalapozni. Személyei, kevés kivétellel, történeti alakok, kiknek helyzetükbe és környezetükbe beillesztését figyelemreméltó írói készséggel és belső meglátással cselekszi. A kor társadalmi és politikai életének szemlélete s a királyi udvar rajza is egészben véve elfogadhatóan látszik. Csak a kor nyersségét enyhíti szelidebb magatartással és életformák között a szerző. Ember- és életábrázolását a lovagiasság jellemzi. Például magát Kálmán királyt állítja, akiről azt mondja, hogy minden tetteiben lovagias gondolkodás vezette. Ez abban a lovagkorban természetes is. Első felesége francia leány. A királyi udvarban nagyszámú francia és német lovag nyert alkalmazást s ezek ott előmozdítói lettek a lovagi műveltségnek és finomságnak. Kassay a királlyal szemben túlzott lojalitást nyilvánított főemberei részéről. Nem hisszük, hogy az akkori nyers-nyakas magyar főurak olyan alázatosak tudtak lenni, mint ahogy őket a könyv rajzolja. De kétségtelen, hogy Kálmán királyban megvolt a kényúri hajlam, melyet nyomorék volta és betegsége még jobban kifejezett benne. Ezt a lelkiületét s ebből folyó zordon magaviseletét és kegyetlen tetteit jellemzően tünteti fel Kassay. De tülerős színeket használ a király szánelmas torzzá nyomorított és rútitott testi alakjának festésére. Ezt annyival kevésbbé helyesélhetjük, mert valóságához történelmileg kétség is fér. Ezzel, ha nem is igazolja, de némileg menti a szerző Kálmán orosz származású és könnyűvérű nevének házasságtörését.

A regénynek legvonzóbb két alakja Zsófia királyleány és Lám-pert várispán. Az ő hűséges szerelmük kifejlődése és próbáratétele, majd boldog házasságban való egyesülésük, melyet történeti följegyzés bizonyít, a Kassay előadásában valóban szép és gyönyörködtető. Kár volt azonban ezt az ideális viszonyt mindkét szerelmesre, főleg a királyleányra, erkölcsileg megbecstelenítő módon beszennyezni. Kassay ezzel csikartatja ki a királytól az egyenlőtlen házasságba való beleegyezését. De talált volna ő, aki a regény-motiválásban leleményes, más módot is erre, hogy így megőrizze a két ifjú ritka szerelmének tisztaságát. Művében különben eléggé óvakodik a durva érzékiség rajzolásától.

Történelmi tény Kálmán király vallásossága, amit atyjától örökölt s ami neveltetése útján még fokozódva jelentkezett benne. Ezt, valamint az államnak az egyházzal való belső egybeforradását

híven rajzolja a szerző abban a meghitt viszonyban, melyben a király és Lőrinc esztergomi érseket összekapcsolja. Kálmán előtt legfőbb-sőt egyedüli tekintély a böles, öreg érsek, akinek tanácsán jár, intéseit alázatosan és engedelmesen fogadja. Tudjuk, hogy a középkori egyház és pápaság hódító hatalma és nagysága, VII. Gergely pápa nyomán a világi uralkodók fölé emelkedve, ekkor kezdett mind erősebben kibontakozni. A fejedelmek tettek ugyan kísérleteket az egyház és római szék ellenében uralmuk függetlenítésére, de mindinkább meg kellett azok előtt hajolniok. Mind magasabbra emelkedett a pápák és a többi egyházi főméltóságot viselők patriarchatusi és patrimonialis uralma. Kálmánnak is le kellett mondania a terjeszkedő egyházi hatalom nyomása alatt az investitúra jogáról. Ezt a hatalmat, mint a Könyves Kálmán korának legfőbb jelenségét és mozgató erejét nemcsak elnagyolva és külsőségeiben feltüntetve, mint ahogy azt Kassay teszi, szerettük volna látni a könyvben, hanem bővebb tanulmány útján mélyrehatólag kidolgozva.

Egyébként Kassayban a regényírónak sok jó tulajdonsága megvan. Ügyes és találékony meseszöví. Az érdeklődést nem csupán felkölteni, hanem mindvégig ébren tartani is tudja. A mai lélek-elemző módszert ő is alkalmazza, de nem túlságba víve. A lélek belső állapotát inkább a természet és külső világ jelenségeivel jellemzi és színezi. Előadása gyorsan hullámozó, balladaszerű. A mondatokat sokszor be sem fejezi, megszaggatja s kiegészítésüket az olvasóra bízza. Ezzel stílusát bizonyos tekintetben homályossá teszi. Nyelve magyaros, esiszolt, könnyenfolyó, választékos. Parlagi kifejezést alig találunk könyvében. Egy pár helyen a *komor pofát* emlegeti, ami izlésesnek és irodalminak nem mondható. Nem tudjuk, honnan vette Kálmán második nevének *Euforézia* nevét. Történetíróink *Eufémiának* nevezik s erre vall a szerző által használt *Ofimja* becéző név is.

Kassaynak ez az első történeti regénye mindenesetre figyelemre-méltó és jövőendő regényírói munkásságának ígéretes bizonyítéka.

S. Szabó József.

Két új novelláskötet.

Tóth László: *Üzenet a világba*. Elbeszélések (1941). Singer és Wolfner. 8-r. 219 lap. — Thurzó Gábor: *A tintahal*. Elbeszélések. Kir. Magyar Egyetemi Nyomda (1941). 8-r. 92 lap.

E két novellagyűjtemény közül a Tóth Lászlóé a nagyobb terjedelmű és változatosabb tartalmú. Vannak benne komoly és vidám hangulatú, multa és jelenre vonatkozó tárgyú, ötlapnyi és ötvenlapnyi terjedelmű darabok. De kellelénél inkább szereti szerzőnk a novella-végi esattanót, úgyhogy az erre irányuló túlságos törekvés szinte egyformasággá változtatja a tárgyi és hangulati válto-

zatosságot; a meglepő, a nem várt befejezőmódhoz hozzászokunk, s nem lep meg bennünket, mert már számítunk rá.

A kötet címadó elbeszélése Mityók Péter sárosújhelyi adóhivatalnokról szól, akit példás szerénységű és elégedettségű életben egyetleneszer megkísért a becsvágy ördöge: elhatározza, hogy a pesti rádió-üzenetek során az előzetesen megcenzúrázott szövegebe belop egy francianyelvű mondatot, egy olyan mondatot, mely a magyar nemzet sorsára felhívja a művelt világ figyelmét, mintegy belekiált az emberiség lelkiismeretébe s nemzetmentő hatást fog vele elérni. — de csak a megszólításig jutott el: «Messieurs!», a rádió ügyeletes tisztviselője erélyes tiltakozó mozdulattal beléfojtotta a nagyvilágnak szánt üzenetet, s Mityók Péter épp úgy a családjához intézett semmitmondó üzenetet olvas a mikrofonba, mint a vásár többi látogatója. Egy orosz menekült varrónő mindig a leányáról, ennek szépségéről, jóságáról, sokoldalú tehetségéről beszél, s végül kitudódik róla, hogy sohasem volt gyermeke, csak megszépíteni igyekezett nyomorúságos életét ezzel az önmagát s másokat ámitó jámbor hazugsággal (*Anna Vasilijerna leánya*). Egy szélhámos fényképe alá tévedésből egy vidéki újságíró neve kerül: az újságírót Budapesten «felismerik», s ez kénytelen a kíváncsiak tömeges tolatódása elől elh menekülni a fővárosból, ahova ugyanakkor az igazi szélhámos nagy pompával vonul be a braganzai herceg néven (*Járorics*). Egy hölgyfodrász a maga hajápoló, hajfestő és hajhullámosító művészetének erőszakosan aláveti a feleségét, s az addig szerény, egyszerű, jelentéktelen asszonyka nagyvilági, kikapós nővé lesz és megszökik egy udvarlójával (*Julie*). Lontay Kelemen, egykori országgyűlési képviselő, nagyon szeretne megint a hatalom közelébe jutni. Egy öreg újságíró elhiteti vele, hogy ő (Lontay) van kiszemelve igazságügyi államtitkárnak. A képviselőház folyosóján csakugyan megszólítja az igazságügyminiszter: «Kérlek, azt szeretném tőled megkérdezni, elvállalnád-e . . .» Kelemen behúnyta a szemét, és azt érezte, hogy most menten meghal a boldogságtól. «Kérlek, kegyelmes uram», nyögte ki nagynehezen. «Igen, azt akarom kérdezni, hogy elvállalnád-e a fiam előkészítését az ügyvédi vizsgára . . .» (*Államtitkárrátság*). Egy mulatóhelynek állandó vendége egy szőke férfi; a műsor nem érdekli, mindennap csak a tánc megkezdődése után érkezik, s egy páholyból mindig ugyanazt a táncoló nőt nézi. Egy kérdezősködő görlnék bevallja, hogy abba a nőbe már hat év óta halálosan szerelmes. A görli: Akkor miért nem veszi feleségül? A férfi: Mert már öt éve . . . az. (*A mulatóban.*) A *Grifli* című kis történet egy kutyáról, a *Márton* című egy macskáról szól, s azért jóízűek, mert emberi analógiák fűszere van beléjük vegyítve. A kötet legnagyobbszabású darabja a *Téce a kalandnak* című. Az izgalmas eszelekvény borotvaélen forog

ugyan, de egyébként el kell róla ismernünk, hogy novella létére a francia egyfelvonásos színdarabok mesterségi tudásával készült, különösen a párbeszéd szellemessége érdemli meg az elismerést, azonkívül a novellának a «morál»-ja is vonzó: az eleinte házasságtörő kalandnak látszó bonyodalomból a feleség és testvérhúga fölényes sikerű hadicsese bontakozik ki, mellyel a nőcsábítás teréről a házasság édes igája alá esznek egy gavallért. Általában Tóth László novellái hagyományos nyomokon járnak s effajta irodalmunk java-terméséhez tartoznak.

Thurzó Gábor nyolc elbeszélést vett fel mostani gyűjteményébe. Tartalmukat nem annyira a változatosság jellemzi, inkább valami szándékos egyöntetűség, amelyre már a gyűjtemény jellegéje is utal: «Ne hidd, hogy több a végzet, mint a gyermekkor vadona. *Rainer Maria Rilke*». Mind a nyolc elbeszélésben csakugyan gyermekek is vannak a szereplők közt, de azért nem egészen világos előttünk, miért tette szerzőnk a kötet élére a fentebb idézett jeligét. Akkor éreznék ezt helyénvalónak, ha a gyermekkori események csakugyan «végzet»-té válnának az elbeszélésekben, azaz okozati kapcsolatba kerülnének későbbi, felnőttkori életfejeményekkel. De ilyesmit a kötetnek legfeljebb abban a négy darabjában látunk, amelyeknek tartalmát szerzőnk első személyben beszéli el, azaz saját gyermekkori énjét mutatja meg nekünk, amely azóta továbbfejlődött, de a régi élmények most is ott munkálnak benne. «Lassan kegyetlenek leszünk, magunk se tudjuk, miért... Apánk se tudta, hogy kegyetlen... ezért fosztottuk ki 1922-ben Lujza nénit. Én még szégyellem, de napról-napra jobban hűlök, önző leszek, öregszem, nemsokára elfelejtem a szégyent is. Ments meg Úram ettől az éjtszakától: ezt szeretném kérni, ezért gyujtanék gyertyát mindennap.» Így kezdődik az egyik elbeszélés. Egy rokonszenvű asszony ült szerzőnk szüleinek pék-üzletében a pénztárnál, s minthogy teljesen megbíztak benne és ellenőrzés nélkül hagyták: visszaélt helyzetével s jókora pénzüsszeget sikkasztott. Mikor ezt megtudta az üzlet tulajdonosa, szerzőnk édesapja, családjával együtt ment el a tolvajné lakására karácsony első napján s megtorlásul minden holmiját kocsira rakatta és elvitette tőle, noha nem volt rá szüksége. Szerzőnk gyermek volt még ekkor, de azért mélységes hatást tett rá ez az eset, mivel a megbüntetett nőrokon dacos gyűlölettel vágta szemébe az apának, hogy ő is felelős a bűnért, mert az ellenőrzés hiánya volt a megtántorodás oka. «Egyszerre elöntött a rokonszenv, mintha egy igazat látnék a maga igazságának védelmében. Ennyi csak a bűn? — kérdeztem később — épp úgy megáll önmagáért, mint az erény? Mit kell akkor tenni? Hogy' kell a jót cselekedni, hogy külön, saját, elidegeníthetetlen mértékének feleljen meg?» Íme, szerzőnk korán ébredt erős érdekeltsege az erkölcsi szempont

iránt. — A *Gőzfürdő* című elbeszélésben egy másik érdekes gyermekkori élményről számol be szerzőnk. Összehasonlítja gőzfürdői környezetét a balatoni nyári szabadfürdőével, aztán el-elgondolkozik apjának, a gőzfürdő többi vendégének, a kabinosnak stb. egy-egy elejtett megjegyzésén — s lassanként derengeni kezd lelkében, hogy mit jelent ez a szó: «férti», s apja miért mondta gőzfürdői barátainak őröla is, — noha még kisgyermek — hogy férti.

Ilyen első személyben előadott elbeszélések még: *Flerimonda* és *Találkozás Fortunátusszal*. Ezekben is érezzük a gyermekkori élmények «végzet»-szerűségét, hiszen maga az a körülmény, hogy szerzőnk felnőtt létére sem felejtette el őket, sőt lelki megrendülések közben száll vissza hozzájuk az emlékezet szárnyán: elég bizonyíték. Viszont ilyen szubjektív bizonyágtétel nélkül elvesztik jelentőségüket a másik négy novellában elbeszélte gyermek-élmények. Jól elbeszélte írásművek ezek is, de semmi kezességünk sincs arra nézve, hogy a gyermekkor e vadonában csakugyan a végzet magvai szóródnak el. Az *Árrák* című elbeszélés egy bohém családot mutat be; a családfő hirtelen halála után a szomszédok és rokonok gyámolítani akarják az özvegyet és a négy árva kislányt, de az anyja is, a gyermekek is anynyira képtelenek a «rendes» viselkedésre, anynyira könnyelműek, rakoncátlanok, a mindenkire kötelező társadalmi illendőséggel anynyira nem törődők, hogy noha csupa természetes romlatlanság a lényük, mindenki gonoszaknak hiszi őket és hátatfordít nekik, úgyhogy végül el kell költözniök más városrészbe. Igen ám, de ezt a «végzet»-szerű tragédiát csak az anyja érzi és szenvedti át, a négy gyerek a maga angyalian ártatlan és tudatosság nélküli huncutságában tudomást sem vesz a bajokról, lelkükön nyomot sem hagy az, tehát nekik nem is élmény az egész, még kevésbé «végzet».

A kötet címadó darabjában a magyarországi kommunizmus rövid uralmának idejéből veszi tárgyát szerzőnk. Egy Pest melletti villában meghúzódott anyja teljes biztonságban levőnek hiszi magát és gyermekeit, de egyszerre csak véletlenül megtudja, hogy éjtszakára rablógyilkos merénylet készül ellenük. A merénylet tervezőit a csendőrség ártalmatlanná teszi ugyan, de az anyja lelki nyugalma oda van, és szinte bánja, hogy a merénylők nem hajthatták végre tervüket, mert akkor már túl volna a gyötrődésen. «Minden tiszta volt eddig, s most egy rettentő tintahal jött, befestve mindent, s csak iszonyat, félelem, mocsok, rettegés marad a nyomában.» Ránézett legnagyobb gyermekére, Janira, s látta, hogy «ebben a fiúban épp úgy összetört valami, mint benne, ezt a fiút ezentúl már csitítani kell, menteni kell, épp úgy, mint őt, ez a fiú zárok mögött él ezentúl, börtönben . . .» Minél inkább elhisszük ezt a jóslatot az anyának, annál inkább szeretnők, hogy közvetlenül lássunk bele a Jani gyermek-lelkének vadonába,

ahol a végzet magvát hintette el a nem sikerült, de tervbevett mérnyelet sötét élménye. A Rilke-i jellege annyira előtérbe állítja a gyermeki lelket, hogy a gyermeknek kellene mindenik elbeszélésben a főszereplőnek lennie, az eseményeknek a gyermeki tudatban kellene tükröződniök s végzetté válniök, azaz jellemalakító hatásuknak kellene élénk tárulniök, ez pedig úgy történhetnék meg igazán, ha az étmény végzetes erejéről az ő későbbi énje, azaz maga az író tenne tanúságot.

Thurzó Gábor írói pályája az *Előjáték* című regénnyel kezdődik, s mi most is ezt érezzük legszebb munkájának. T. i. ebben készen kapott egy hagyományos műformát: a nemzedék-regénynek nagy elődök kezén kialakult műfaját. Vártuk, hogy megírja e munka folytatását. De, úgy látszik, megúnta emek a műfajnak nagyon is késszé kitaposott útjait, s eredetiségre törekedve, egyelőre csak keresi az új útírányt. Kívánjuk, hogy találja meg mielőbb a lezuekivalóbb utat, jusson el rajta szép eredményekhez.

— dj. —

Az örök ókor.

Balogh Károly: *Antik bronztükrök*. Kir. M. Ezeretemi Nyomda, 1940. — *Latin költők*. Rónai Pál fordításában. Officina, 1941. — *Homerosi himnuszok*. Devecseri Gábor fordításában. I. Hermeshez, Pánhoz, Dionysoshoz, II. Aphroditehez, Az istenanyákhoz, Hestiához, A naphoz, A Holdhoz. Officina, 1939—1941. — Platon: *A lakoma*. Fordította és bevezetéssel ellátta Telegdi Zsigmond. Officina-könyvtár, I., 1941. — Révész László: *Florilegium egyházi és klasszikus írók gondolatáiból*. I., 446 lap. Veszprémi Egyházmegyei Könyvnyomda, 1941.

Sen a gép, sem a mai élet hangos hajszája nem tudja túlharogni az ókori írók halk szavát. Már kétezer évvel ezelőtt is az írók ébresztették rá az embert, hogy isteni szikra lakik benne: *est Deus in nobis!* — s a történelem harcok századain keresztül máig sem szűntek meg fülünkbe suttogni az emberi szellem magasabb rendeltetésének mementőjét. A görög és latin irodalom a maga korában nagyszerű hivatást teljesített: két nagyra rendelt és tehetséges nép szellemével átítatta a világot. Mintha a hősieg görög szabadságharc, Nagy Sándor és Caesar minden hódítása, Augustus birodalomalapítása mind csak azért lett volna, hogy az egész világ megismerje és magába szívja e két nagyszerű nép szellemének alkotásait. S a világtörténelemnek nem legutolsó csodája, hogy a klasszikus irodalmak java máig megmaradt, túlélte a háborúkat, országok és birodalmak összeomlását, néha kolostorok mélyén, néha fejedelmek udvarában — de mindig élt s mint a nemes bor: erjedt és erjesztett. Mikor aztán századunk elején megértük, hogy a gépinádat szédülete elkapta a műveltebbeket is és pereatot kiáltottak a latin és görög irodalomra,

egy pillanatra úgy látszott, mintha az ókor bevégezte volna küldetését; mintha az emberiség számúzná a halott könyvtárakba, hogy átadja helyét a szellem egyéb műveinek, rajongó ábrándjainak és ridegebb valóságérzéseinek. Még a műveltebb szellemek is úgy érezték, hogy meg kell tagadniok a klasszikus ókort; Amerikára hivatkoztak s mosolyogtak a naiv lelkeiken, akik még mindig Platon és Vergilius mézével töltekeztek. Az iskola sietett kiszolgálni az új kor-szellemet: kivetette magából a görögöt és megcsónkította a latint. Nemsokára épp úgy szégyelni fogja magát, mint a gépimádók.

Mert esoda történt: a megtagadott és divatjamúlt ókor föl-tamadt és újra helyet kért és helyet foglalt a művelt emberek érdeklődésében. Külföldön is, nálunk is ókori tragédiákat és komédiákat játszanak, egymásra jelennek meg ókori tárgyú regények, s a klasszikus írók fordításainak sohasem volt ilyen keletjük. Természetes, hogy ha valami divat, arra nyomban rákapnak a műkedvelők és a kontárok is: éppen ezért fontos volna, hogy most, a közönség érdeklődésének idején, hivatottak vegyék kezükbe az ókori írók ismertetésének, a klasszikusok fordításának intézését. Szerencsére ebben az irányban már megtörténtek az első és legfontosabb lépések: a *Parthenon Egyesület*, amely a magyar ókor-barátokat tömörítette szövetségbe, éppen most indítja meg kétnyelvű klasszikus kiadásainak sorozatát és az ókori szellemi irányokat, mozgalmakat és alkotásokat ismertető könyvgyűjteményét. Több mint félszázaddal ezelőtt az Akadémia kezdeményezte a *Görög és latin remekírók* kétnyelvű sorozatát, amely sok ókori író magyar fordítását népszerűsítette: néhány évvel ezelőtt magánkezdeményezésre újabb kétnyelvű klasszikus sorozat indult, de ennek éppenséggel nem egyforma értékű kötetei bizonyos egyéni különeködés bélyegét viselik magukon s éppen ezért nem alkalmasak szélesebb körök érdeklődésének felkeltésére. A Parthenon vállalkozása azonban minden jóval biztat; bizonyosra vesszük, hogy a magyar olvasóközönség élvezni fogja az ókort ismertető kis könyveket és a mai ízű, művészi fordításokat is, amelyeknek sorozata Babits Mihály két Oedipus-fordításával indul. Ez pedig már magában a siker záloga.

A legutóbb megjelent ókori tárgyú művek közül elsőnek Balogh Károly *Martialis*-fordításairól emlékezünk meg. Balogh kötete több, mint fordítás; a *Martialis*-epigrammák fordítása ebben a kötetben tulajdonképpen csak ürügy a római ember mindennapi életének alapos ismertetésére; 310 epigramma fordítását adja ugyan, de a fordítások szinte belefűladnak a magyarázatok áradatába. Ezek a fordítások egyébként ismerőseink: javarészt megjelentek már Balogh Károly *Martialis* című kötetében (1937), amely a költő életének

eseményei szerint csoportosította a lefordított költeményeket. Mostani kötete tárgyi csoportok szerint osztályozza az epigrammákat; főcélja a római élet ismertetése, a római típusok, látványosságok és szórakozások lehetőleg részletes bemutatása, javarészt a költő versei alapján. Pompás korkép bontakozik ki így az olvasó előtt: a császárkor első századának vége, Domitianus mozgalmas, színes és érdekes kora, a maga örök emberi vonásaival. A szerző, talán többet magyaráz kelletténél; s talán túlságosan is kiaknázza Martialist a tárgyi ismeretek érdekében: a költő gyakran el is vész a sok magyarázat között. Szerencsére a fordítások általában jók, bár akad köztük döcögős is, azonban a hang hamisítatlan: majdnem mindenütt hitelesen Martialis hangját halljuk: és az apró, kisebb-nagyobb szépség hibák sem tesznek számot ily nagyszabású műben. Előző kötetében a szerző még tett némi engedményeket a verselés terén, ebben az új kötetben már minden verset eredeti mértékben fordított le. Nem volna szükséges egyes epigrammáknak efféle címeket adni: A svilák, A zsonglór, Szuggesztív jóslat stb., s mai bökversekké torzítani epigrammáit (ha csak a címbe is).

Balogh Károlynak éppen egyik tévedése az, hogy Martialist nem tartja igazi költőnek, nélkülözi benne a «költői báj», holott «báj» nélkül is lehet valaki költő s nem kell mindenkit okvetlenül Vergiliushoz, Ovidiushoz vagy Catullushoz mérni. Szóval: nem annyira költőnek nézi Martialist, mint inkább kiapadhatatlan kultúrtörténeti kincsesbányának, anyaggyűjteménynek. Ezért a sok magyarázás. Másik hibája a könyvnek, hogy azok a kategóriák, amelyeket a szerző-fordító felvesz, lépten-nyomon egymásba olvadnak: így elkerülhetetlenek az ismétlések s nem ritka egy-egy tárgykör kényszerű kettészakadása. Ez a szétszóródás szükségszerű következménye Balogh Károly módszerbeli tévedésének: midőn Martialis verseskönyvét darabokra szaggatja a római élet ismertetése érdekében. Így azonban a római élet ismertetése is rendszertelen, Martialist sem kapjuk a maga hamisítatlan egységében és eredetiségében.

Maguk a költők jutnak szóhoz Római Pál *Latin költők* című fordításgyűjteményében (ő maga tévesen Anthologia Latina-nak nevezi gyűjteményét: ezt a címet az irodalomtörténet másra foglalta le). A fordító két évezred latin költészetéből 20 költő 47 versét válogatta ki és fordította le. Az összeválogatásnak nincs semmiféle szempontja, viszont nem emelhetünk kifogást ellene: kiki azt fordít, amit akar. Azonban a fordító maga is érzi, hogy a gyűjtemény meglehetősen egyenetlen, az összeállítás szervesetlen: az előszóban azzal védekezik: ki akarta egészíteni ezt a gyűjteményt, de külső körül-

ményeinek alakulása (Lisszabonba költözött közben) ezt lehetetlenné tette; s így vagy ki kellett adnia a kész anyagot, vagy az egészet félretennie. A fordító — sajnos — a kiadásra határozta el magát. Sajnos, ezt kell mondanom, mert a fordítás, a bevezetéssel és a jegyzetekkel együtt a laikus tájékozatlanságát árulja el. Ki beszél ma már a latin irodalom ezüstkoráról? Ki mondhatja, hogy Tacitus kevésbé értékes író, mint Cícero? Miért nem méltó a klasszikusokhoz Lactantius? Honnan veszi a latin költészet ilyen osztályozását: klasszikus, dekadens, humanista, s hogyan állíthatja, hogy e versek szellemi talaja közös? És hová lett a keresztény latin költészet? Legmeglepőbb az az állítása, hogy a latin az első igazán nemzetközi költészet.

A fordításokban akadnak jó sorok, akad néhány szerencsés lelemény, de telik vannak súlyos nyelvi, verselési és értelmi hibákkal. A fordítónak az a legnagyobb baja, hogy túlságosan függetleníti magát a latin szövegtől, lépten-nyomon betold és kihagy szavakat s ezzel meghamisítja az eredeti versek hangját és hangulatát. Már az önkényes címekkel is hamisítást követ el: ki gondolná, hogy latin verset rejtenek az ilyen címek: «Aki szid, szeret»; «Szerelmi kettős»; «A kollégák kritikája nem számít»; «Fizsteletpéldányt pedig nem küldök» stb. A fő baj az, hogy a klasszikus latin költészet hangja iránt nincs érzeke s nem tiszteli a latin költő ihletét és a latin verselés törvényeit. Néhány példa: Az «imers bruma»: «zordon viharával a tél»: ha a jégesap lóg, azt így mondja: «jégesapokon kopogott a tél fagyos ujjá»: ha a rettentő mostohák piszkos mérgeket kevernek, akkor ő így dalol: «s a kegyetlen mostoha lányainak kotyvasztott iszonyú mérget», amit a prozódia miatt nyilván «isszonyúnak kell olvasni, «nec ego» így hangzik fordításában: «Ha te nem, én se, komám»; vagy «kosztodon is spórolsz»: «egy menü lassacskán két vacsorára elég».

Annál komolyabb elismeréssel szólhatunk Devecseri Gábor fordításairól. A fiatal műfordító már Catullusával (s legújabban most megjelent Plautus-fordításaival) megmutatta, hogy rátermett a klasszikusok magyar tolmácsolására, csak még egyre volna szüksége: lassúbb munkára, alaposabb elmélyedésre, több csiszolásra. Homerosi himnusz-fordításainak két kötete kellemes olvasmány, a versek élvezését alig zavarja itt-ott egy-egy döccenő. Friss és könnyed a hang, megvan benne a mitológia áhitata s néha felcsillanó enyhe ironiája is; megvan benne a homerosi nyelvhasználat sok egyszerű szépsége. Érdekes, hogy a himnuszok első kötete jobb, mint a második; úgy látszik, nagyobb elmélyedéssel készült; igaz, hogy ezek az újabban fordított himnusz-szövegek nehezebbek is. Viszont annál kevésbé volt szabad félig éretten kötetbe gyűjteni őket.

Deveeseri Gábor a magyar műfordító irodalom egyik remény-sége; még sok szép és komoly munkát várunk tőle. Egyelőre fegyelmeznie kell magát s időt kell adnia fordításainak az éérésre.

Nem tudjuk, miért kellett megjelennie Telegdi Zsigmond *Symposiono*-fordításának, holott ennél jobb *Symposion*-fordításunk több is van már. Jóra, szükségünk volna; ezt az irodalmi remekművet végre igazán tökéletes fordításban kellene a magyar közönség kezébe adnunk. Telegdi fordítása költői és irodalmi szempontból egyáltalán elfogadhatatlan, magyar nyelve távol van az irodalmi nyelvtől, s még távolabb Platon emelkedett nyelvétől. A fordítás hangulata nem platonai; olyan, mintha valamilyik pesti kávéházban okoskodnék két félművelt álfilozófus. A bevezetés nem mondja meg, mi a dialogus tárgya és menete, nem ad tartalmi ismertetést, nem tájékoztat; sajtóhibái még jobban megzavarják az olvasót (Athenaios; Hesoidos; Alkibadies stb.). Megvallom, hogy ha ma valaki tanácsot kérne tőlem, melyik *Symposion*-fordítást olvassa. Humfalvy Pálót ajánlanám neki (1851).

Az a vaskos florilegium, amelyben Révész László piarista az egyházatyákból és a pogány írókból majdnem tízezer bölcs mondást, gondolatot, szállóigét, közmondást, szólást és idézetet gyűjtött össze, még a külföldi irodalmakban is ritkítja párját. A most megjelent első kötet anyagát 110 egyházi író műveiből gyűjtötte a tudós és hangyaszorgalmú szerző; mintegy 6000 gondolat szerepel ebben a kötetben, bőséges anyag a lelki és szellemi élet minden kérdésében való eligazodásra. A rövidítések jegyzékében, nyilván elnézés következtében, sok a hiba; az írók nevének rövidítése nem mindig szerencsés, idézett gondolataik pontos helyét sem jelöli meg a szerző. de a könyvet nem filológusoknak szánta, hanem inkább olyan művelt laikusoknak, akik ma is foglalkoznak még latin tanulmányokkal, akik még tudnak annyira latinul, hogy szívesen elgyönyörködnek a régi írók gondolataiban és stílusában is. Révész László közli az idézetek hű magyar fordítását is; ebben van a gyűjtemény nagy ereje: a fordítások kitűnők, magyarságuk pompás. A hatalmas kötet használatát latin és magyar tárgymutató könnyíti meg. Érdeklődéssel várjuk a nagy mű második kötetét, amely bizonyára még szélesebb köröket fog vonzani. A kötetet Perjés Miklósnak a nagy egyháztanítókat ábrázoló fametszetei díszítik; külső kiállítása becsületére válik a veszprémi egyházmegyei nyomdának.

Révay József.

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

758. SZÁM

1941. JANUÁR

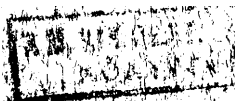
BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1941

Megjelenik minden hó elején

TARTALOM.

	Lap
I. A TARSADALOMTUDOMÁNYOK NÉHÁNY MÓDSZERTANI KÉRDÉSÉRŐL (METHODOLÓGIA). — Földes Bélától	1
II. LOGIKÁK ÉS LOGIKA (III.) — Schütz Antaltól	33
III. IRODALOM. — 1. <i>Petőfi — tót szemmel.</i> — (Vájlak Sándor: <i>Petőfi a tótoknál.</i>) — Keményfy Jánostól.	
2. <i>Juhász Gyula versei.</i> — (<i>Juhász Gyula összes versei.</i>) — Vajthó Lászlótól.	
3. <i>A mai Amerika.</i> — (Dr. W. Halász Rózsi: <i>A mai Amerika.</i> — k. l.-tól.	56

A BUDAPESTI SZEMLE tájékoztatni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek címezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetések és reklamációk a Franklin-Társulathoz küldendők. **Előfizetési ár félévre (6 szám) P 12.—.**

Előfizetéseket egyébiránt minden könyvárus is elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs, I. ker., Kärntnerstrasse 59.

Felelős szerkesztő: Voinovich Géza.

Felelős kiadó a Magy. Tud. Akadémia részéről Voinovich Géza főtítkár.

Franklin-Társulat nyomdája: Ábrai V.

Ú J K Ö N Y V E K

Jékely Zoltán: ZUGLIGET

Erdély és Pest találkozása egy tragikus szerelem történetében.

Török Sándor: KÜLÖNÖS ÉJSZAKA

A nagyszerű író új regénye a mai magyar élet súlyos kérdéseiről.

Massimo Bontempelli. AZ EZÜST KAKAS

A legeredetibb tehetségű mai olasz regényíró remekműve.

Georges Duhamel: A NAPLÓ

A kiváló francia író legszebb regénye: az emberi jószág tragédiája.

Richard Hughes: ÖRVÉNYBEN

A «Szélvihar Jamaikában» világhírű írójának izgalmas, kalandos regénye.

Aldous Huxley: ÉS MÚLNAK AZ ÉVEK

Az amerikai gazdagok életének ragyogóan szellemes satirája.

Frans Emil Sillanpää: EGY FÉRFI ÚTJA

A Nobel-díjas nagy finn író megrázó regénye a finn parasztságról.

F. Zweig-Winternitz: PASTEUR

A modern orvostudomány legnagyobb alakjának életregénye.

Sven Hedin: A VÁNDORLÓ TÓ

Felfedező út Turkesztán ismeretlen sivatagjain egy eltűnt kultúra nyomában.

Nyisztor Zoltán: KALANDOZÁSOK A BALKÁNON

A kiváló pap-író útja Délkelet-Európában, Belgrádtól Isztanbulig.

Kornis Gyula: A MAGYAR POLITIKA HŐSEI

A múlt és jelen nagy politikai egyéniségeinek briliáns arcképei.

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

Ú J K Ö N Y V E K

Halasy-Nagy J.: A MAI POLITIKAI RENDSZEREK

A mai kor világtörténete ez a minden szempontból időszerű könyv.

Baldassare Castiglione: AZ UDVARI EMBER

A memoáriródalom örökbecsű kincse, a renaissance udvari élet tükré gróf Zichy Rafaelné kitűnő fordításában.

Bonkáló Sándor: A RUTÉNEK

A hazatért Kárpátalja népe, élete, története, szokásai, szerepe a magyar földön.

Lajos Arpád: MAGYAR NÉPI JÁTÉKOK

Milyen magyar játékkal mulatnak és mulassanak a gyerekek?

Pukánszky Béla:

NÉMET POLGÁRSÁG MAGYAR FÖLDÖN

A legidőszerűbb könyv a magyar föld egyik sorsdöntő kérdéséről.

Zolnai Béla: A MAGYAR BIEDERMEYER

A XIX. század polgári társadalma, irodalma, művészete.

Francé Raoul: AZ ÁLLATOK CSODÁLATOS VILÁGA

A világhírű természettudós izgalmasan érdekes új könyve.

Sík Sándor: ZRÍNYI MIKLÓS

Nagy pap-költőnk új könyve: hatalmas Zrínyi-életrajz, irodalmunk eseménye.

Kerecsényi Dezső: KÖLCSEY FERENC

Nemzeti imádságunk költőjének élete és munkássága.

Schöpflin Aladár: MIKSZÁTH KÁLMÁN

A nagy regényíróról a mai magyar kritika legszámottevőbb képviselője.

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

759. SZÁM

1941. FEBRUÁR

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1941

Megjelenik minden hó elején

TARTALOM.

	Lap
I. GRÓF ANDRÁSSY GYULA EMLÉKEZETE. (1823—1890) (I.) — Angyal Dávidtól _ _ _ _ _	65
II. LOGIKÁK ÉS LOGIKA (IV.) — Schütz Antaltól _ _ _ _ _	87
III. ARANY. — Költemény. — Vietórisz Józseftől _ _ _ _ _	110
IV. SZEMLE. — <i>Hat év magyar szobrászata.</i> — Farkas Zoltántól _	113
V. IRODALOM. — 1. <i>A Kossuth-emigráció Angliában és Ameriká-</i> <i>ban.</i> — (Jánossy Dénes: <i>A Kossuth-emigráció Angliában és</i> <i>Amerikában. I.</i>)— Hegedűs Loránttól	
2. <i>Egy régi színész emlékiratai.</i> — (<i>Kassai Vidor emlékezései.</i>) — Rédey Máriától	
3. <i>Bibó Lajos új regénye.</i> — (Bibó Lajos: <i>Halovány virág.</i>) — df.-től _ _ _ _ _	120

A BUDAPESTI SZEMLE tájékoztatni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek címezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetések és reklamációk a Franklin-Társulathoz küldendők. **Előfizetési ár félévre (6 szám) P 12.—.**

Előfizetéseket egyébiránt minden könyvárus is elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs, I. ker., Kärntnerstrasse 59.

Felelős szerkesztő: Voinovich Géza.

Felelős kiadó a Magy. Tud. Akadémia részéről Voinovich Géza főtítkár.

Franklin-Társulat nyomdája: vitéz Litvay Ödön.

MAGYARSÁGISMERET

A legidősebb könyvsorozat

BONKÁLÓ SÁNDOR
A RUTÉNEK
(RUSZINOK)

Amit Kárpátaljáról mindenkinek
tudnia kell. Ára 5 pengő

LAJOS ÁRPÁD
A MAGYAR NÉP
JÁTÉKAI

Képekkel, kottákkal. Ára 5 pengő

ZOLNAI BÉLA
A MAGYAR
BIEDERMEIER

Műmellékletekkel. Ára 5-80 pengő

PUKÁNSZKY BÉLA
NÉMET POLGÁRSÁG
MAGYAR FÖLDÖN

A magyar-német együtté és tör-
ténete. Ára 5.80 pengő

Minden kötet magyaros ízlésű vászonkötésben

FRANKLIN-TÁRSULAT

Magyar írók

SZERKESZTI ECKHARDT SÁNDOR

S Í K S Á N D O R
Z R Í N Y I M I K L Ó S

A szegedi egyetem irodalomtörténettanárának, a kiváló költőnek könyve hármas célt szolgál. Megrajzolja Zrínyi külső életét, a magyar történelemnek ezt a tragikus hőskölteményét és még inkább a belsőt: az embernek, műnek és cselekvésnek művészi és hősi egységét. Második célja megmutatni, hogy Zrínyi úgyis mint ember, mint történelemalakító akarat, úgyis mint próféta, a magyarság legnagyobbjai közé tartozik. A könyv harmadik célja megmutatni és megéreztetni, hogy mindaz, amit Zrínyi érzett, gondolt, írt és tett, csodálatosan termékenyítő és végzetesen szól a mának is.

Kötve 5:20

K E R E C S É N Y I D E Z S Ó
K Ö L C S E Y F E R E N C

Az újabb irodalomtörténetíró nemzedék egyik legkiválóbb tagjának könyve szemléletesen állítja elének Kölcsey pályájának érdekes hullámvonalát. Lépésről lépésre megmutatja fejlődését, időnkinti visszavonulásait, új nekilendüléseit. Finoman elemzi lirájának alakulását s érdeme szerint méltatja kritikai munkásságát. Történelmi, lélektani és esztétikai szempontból egyaránt teljes képet ad a Hymnus költőjéről. Kerecsényi vonzó stílusa és az irodalomtörténet nemcsak hagyományain alapuló, mégis újszerű szemlélete és előadásmódja ezt a művét a legjobb magyar írói életrajzok sorába emeli.

Kötve 4:80

Legközelebb megjelenik

SCHÖPFLIN ALADÁR: MIKSZÁTH KÁLMÁN

F R A N K L I N - T Á R S U L A T

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

760. SZÁM

1941. MÁRCIUS

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1941

Megjelenik minden hó elején

TARTALOM.

	Lap
I. MUNKÁCSY MIHÁLY LEVELEI SZMRECSANYI MIKLÓSHOZ. Petrovics Elektől	129
II. GRÓF ANDRÁSSY GYULA EMLÉKEZETE. (1823—1890) (II.) — Angyal Dávidtól	160
III. SZEMLE. — <i>A tömeg-irodalomról.</i> — Voinovich Gézától	183
IV. IRODALOM. — 1. <i>A Murányi Vénusz életregénye.</i> — (Kállay Miklós: <i>A murányi amazon.</i>) — Gálos Rezsőtől.	
2. <i>Az utolsó török szultán regényes életrajza.</i> — (Kerekesházy József: <i>Az utolsó szultán.</i>) — df.-től	187

A BUDAPESTI SZEMLE tájékoztatni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek címezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetések és reklamációk a Franklin-Társulathoz küldendők. **Előfizetési ár félévre (6 szám) P 12.—.**

Előfizetéseket egyébiránt minden könyvtáros is elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs, I. ker., Kärntnerstrasse 59.

Felelős szerkesztő: Voinovich Géza.

Felelős kiadó a Magy. Tud. Akadémia részéről Voinovich Géza főtítkár.

Franklin-Társulat nyomdája: vitéz Litvay Ödön.

MAGYARSÁGISMERET

A legidősebb könyvsorozat

BONKÁLÓ SÁNDOR
A RUTÉNEK
(RUSZINOK)

Amit Kárpátaljáról mindenkinek
tudnia kell. Ára 5 pengő

LAJOS ÁRPÁD
A MAGYAR NÉP
JÁTÉKAI

Képekkel, kottákkal. Ára 5 pengő

ZOLNAI BÉLA
A MAGYAR
BIEDERMEIER

Műmellékletekkel. Ára 5-80 pengő

PUKÁNSZKY BÉLA
NÉMET POLGÁRSÁG
MAGYAR FÖLDÖN

A magyar-német együttélés története. Ára 5-80 pengő

Minden kötet magyaros ízlésű vászonkötésben

FRANKLIN-TÁRSULAT

Magyar írók

SZERKESZTI ECKHARDT SÁNDOR

KERECSENYI DEZSŐ

KÖLCSEY FERENC

A Baumgarten-díjas író szemléletesen rajzolja meg Kölcsey pályájának érdekes hullámvonalát. Megmutatja fejlődését, időnkinti visszavonulásait, új nekilendüléseit. Fínoman elemzi lírájának alakulását s érdeme szerint méltatja kritikai munkásságát. Történelmi, lélektani és esztétikai szempontból egyaránt teljes képet ad a Hymnus költőjéről. Kerecsényi stílusa vonzó, szemlélete és előadásmódja a magyar irodalomtörténet nemes hagyományain alapul, mégis újszerű.

Kötve 480

SCHÖPFLIN ALADÁR

MIKSZÁTH KÁLMÁN

Schöpflin Aladár könyve meghitt közelségbe hozza a «nagy palóc» emberi és írói lényét. Mint fiatalabb kortárs nagyrészt élményekre alapítja előadását. Könyvéből Mikszáth alakja olyan elevenen lép az olvasó elé, mintha nem is betűkből és sorokból volna összerakva, hanem a maga valóságában állna előttünk. Schöpflin Aladár azonban nemcsak kortárs, hanem biztos ítéletű kritikus is, könyve mai szemmel látott s határozott vonásokkal megrajzolt képe Mikszáth életművének.

Megjelenik márciusban

S Í K S Á N D O R

ZRÍNYI MIKLÓS

A szegedi egyetem irodalomtörténettanárának, a kiváló költőnek könyve hármas célt szolgál. Megrajzolja Zrínyi külső életét, a magyar történelemnek ezt a tragikus hőskölteményét és még inkább a belsőt: az embernek, műnek és cselekvésnek művészi és hősi egységét. Második célja: megmutatni, hogy Zrínyi mint ember s mint próféta a magyarság legnagyobbjai közé tartozik. Harmadik célja: megéreztetni, hogy mindaz, amit Zrínyi érzett, gondolt, írt és tett, végzetesen szól a manák is.

Kötve 520

F R A N K L I N - T Á R S U L A T

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

761. SZÁM

1941. ÁPRILIS

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1941

Megjelenik minden hó elején

TARTALOM.

	Lap
I. TUDOMÁNY ÉS NEMZET. (I.)— Kornis Gyulától — — — — —	193
II. GRÓF ANDRÁSSY GYULA EMLÉKEZETE. (1823—1890) (III.) — Angyal Dávidtól — — — — —	223
III. MÁTYÁS KIRALY. — Költemény. — Baja Mihálytól — — — — —	256
IV. SZEMLE. — 1. <i>Mátyás király, az úttörő.</i> — Domanovszky Sándortól. 2. <i>Teleki László «Kegyenc»-e.</i> — Szász Károlytól. 3. <i>A márciusi költő.</i> — Havas Istvántól. 4. <i>Képzőművészet.</i> — Ybl Ervintől. — — — — —	259
V. IRODALOM. — 1. <i>Mátyás király.</i> (I. Lukinich Imre: <i>Mátyás király- emlékkönyv.</i> — II. Bajcsy-Zsilinszky Endre: <i>Mátyás király.</i> — III. Joó Tibor: <i>Mátyás és birodalma.</i>) — Nagy Miklóstól. 2. <i>Zrinyi, a költő.</i> (Sík Sándor: <i>Zrinyi Miklós.</i>) — Zlinszky Aladártól. 3. <i>Regény egy felbemaradt zenei tehetségről.</i> — (Majthényi György: <i>Ajándék.</i>) — Szinnyei Ferenctől. 4. <i>A százarcú ókor.</i> (Ókori tárgyú francia, olasz és német nyelvű művek.) — Révay Józseftől. — — — — —	283

A BUDAPESTI SZEMLE tájékoztatni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek címezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetések és reklamációk a Franklin-Társulathoz küldendők. **Előfizetési ár félévre (6 szám) P 12.—.**

Előfizetéseket egyébiránt minden könyvtáros is elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs, I. ker., Kärntnerstrasse 59.

Felelős szerkesztő: Voinovich Géza.

Felelős kiadó a Magy. Tud. Akadémia részéről Voinovich Géza főtítkár.

Franklin-Társulat nyomdája: vitéz Litvay Ödön.

Magyar írók

SZERKESZTI ECKHARDT SÁNDOR

KERECSENYI DEZSŐ

KÖLCSEY FERENC

A Baumgarten-díjas író szemléletesen rajzolja meg Kölcsey pályájának érdekes hullámvonalát. Megmutatja fejlődését, időnkinti visszavonulásait, új nekilendüléseit. Finoman elemzi lírájának alakulását s érdeme szerint méltatja kritikai munkásságát. Történelmi, lélektani és esztétikai szempontból egyaránt teljes képet ad a Hymnus költőjéről. Kerecsényi stílusa vonzó, szemlélete és előadásmódja a magyar irodalomtörténet nemes hagyományain alapul, mégis újszerű.

Kötve 480

SCHÖPFLIN ALADÁR

MIKSZÁTH KÁLMÁN

Schöpflin Aladár könyve meghitt közelségbe hozza a «nagy palóc» emberi és írói lényét. Mint fiatalabb kortárs nagyrészt élményekre alapítja előadását. Könyvéből Mikszáth alakja olyan elevenen lép az olvasó elé, mintha nem is betűkből és sorokból volna összerakva, hanem a maga valóságában állna előttünk. Schöpflin Aladár azonban nemcsak kortárs, hanem biztos ítéletű kritikusi is, könyve mai szemmel látott s határozott vonásokkal megrajzolt képé Mikszáth életművének.

Kötve 5.—

S Í K S Á N D O R

ZRÍNYI MIKLÓS

A szegedi egyetem irodalomtörténettanárának, a kiváló költőnek könyve hármast szolgál. Megrajzolja Zrínyi külső életét, a magyar történelemnek ezt a tragikus hőskölteményét és még inkább a belsőt: az embernek, műnek és cselekvésnek művészi és hősi egységét. Második célja: megmutatni, hogy Zrínyi mint ember s mint próféta a magyarság legnagyobbjai közé tartozik. Harmadik célja: megéreztetni, hogy mindaz, amit Zrínyi érzett, gondolt, írt és tett, végzetesen szól a manának is.

Kötve 520

F R A N K L I N - T Á R S U L A T

ÚJ OLASZ REGÉNYEK

CORRADO ALVARO

AZ ERŐS EMBER

Mai olasz író a mai kollektív államról. Az egyén és a közösség ellentétei, véres kalandok, drámai helyzetek. Nagyszerű írás, a mai kor két szembenálló embertípusának jellemrajza.

MASSIMO BONTEMPELLI

AZ EZÜST KAKAS * «522»

A legszellemesebb olasz író új könyve csupa friss ötlet. Az értékes kötet első regénye egy kisváros életének szatirikus rajza, a másik pedig egy autó egy napjának fantasztikus története.

BRUNO CICOGNANI

A FEHÉR SIRÁLY

Egy tragikus házasság megrázó, költői szépségekben és váratlan fordulatokban gazdag regénye. A szenvedélyes nő lélek titkait tárja fel nagyszerű lélekábrázoló művészettel.

VITTORIO G. ROSSI

ÓCEÁN

Ennek a különös könyvnek főszereplője maga a tenger. A tengerészélet vidám és tragikus epizódjai, kalandok és babonák ellenállhatatlan erővel ragadják magukkal az olvasót.

ORIO VERGANI

TAVASZI LÁTOMÁS

A magunk fiatalságának elfeledett szépségei bontakoznak ki ebben a regényben: boldog beteljesülés és vad fájdalom, diák-szerelem, tavasz ébredése — a kamaszkor lappangó tragédiája.

F R A N K L I N - T Á R S U L A T

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

762. SZÁM

1941. MÁJUS

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1941

Megjelenik minden hó elején

TARTALOM.

	Lap
I. GRÓF TELEKI PÁL. — Kornis Gyulától	321
II. LISZT FERENC, A ROMANTIKUS ÍRÓ. — Hankiss Jánostól	334
III. TUDOMÁNY ÉS NEMZET. (II.) — Kornis Gyulától	347
IV. KÖLTEMÉNYEK. — <i>Lányok a Grand Hotelben.</i> — <i>Tavaszi utazás.</i> (C. F. Meyer után.) — <i>Ismeretlen dalnok boldogtalan modorában.</i> (Stefan George után.) — Szabó Lőrincztől	362
V. SZEMLE. — 1. <i>Madách-irodalom.</i> — Svet Stefanović új szerb fordítása Hadrovics Lászlótól.	
2. Kovács Sándor: <i>Madách történetiszemlélete.</i> — n-től.	
3. <i>Egy új Madách-magyarázat.</i> — x-től	365
VI. IRODALOM. — 1. <i>Ellesetti párbeszéd.</i> — (Herczeg Ferenc: <i>Ellesett párbeszéd.</i>) — V-től.	
2. <i>Justh Zsigmond naplója.</i> — (Halász Gábor: <i>Justh Zsigmond naplója.</i>) — V-től.	
3. <i>Két erdélyi nemzedék két idegen uralom alatt két erdélyi regényben.</i> — (Makkai Sándor: <i>Mi Ernyeiek.</i> — Wass Albert: <i>Csaba.</i>) — Kristóf Györgytől.	
4. <i>Két magyar könyv a fajkérdésről.</i> — (Bartucz Lajos: <i>Fajkérdés, Fajkutatás.</i> — Somogyi József: <i>A faj.</i>) — Germanus Gyulától	370

A BUDAPESTI SZEMLE tájékoztatni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek címezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetések és reklamációk a Franklin-Társulathoz küldendők. **Előfizetési ár félévre (6 szám) P 12.—.**

Előfizetéseket egyébiránt minden könyvtáros is elfogad. Bécsben Szelinski György ca. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs, I. ker., Kärntnerstrasse 59.

Felelős szerkesztő: Voinovich Géza.

Felelős kiadó a Magy. Tud. Akadémia részéről Voinovich Géza főtítkár.

Franklin-Társulat nyomdája: vitéz Litvay Ödön.

ÚJ OLASZ REGÉNYEK

CORRADO ALVARO

AZ ERŐS EMBER

Mai olasz író a mai kollektív államról. Az egyén és a közösség ellentétei, véres kalandok, drámai helyzetek. Nagyszerű írás, a mai kor két szembenálló embertípusának jellemrajza.

MASSIMO BONTEMPELLI

AZ EZÜST KAKAS

A legszellemesebb olasz író új könyve csupa friss ötlet. Az értékes kötet első regénye egy kisváros életének satirikus rajza, a másik pedig egy autó egy napjának fantasztikus története.

BRUNO CICOGNANI

A FEHÉR SIRÁLY

Egy tragikus házasság megrázó, költői szépségekben és váratlan fordulatokban gazdag regénye. A szenvedélyes női lélek titkait tárja fel nagyszerű lélekábrázoló művészettel.

VITTORIO G. ROSSI

ÓCEÁN

Ennek a különös könyvnek főszereplője maga a tenger. A tengerészélet vidám és tragikus epizódjai, kalandok és babonák ellenállhatatlan erővel ragadják magukkal az olvasót.

ORIO VERGANI

TAVASZI LÁTOMÁS

A magunk fiatalságának elfeledett szépségei bontakoznak ki ebben a regényben : boldog beteljesülés és vad fájdalom, diák-szerelem, tavasz ébredése — a kamaszkor lappangó tragédiája.

F R A N K L I N - T Á R S U L A T

A FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNAPI KIADVÁNYAI

Vörösmarty Mihály összes költői művei

Emlékezetes még Arany János összes műveinek bibliapapíron készült könyvnapi kiadása. Ennek a kiadványnak folytatása a könyvnapi új Vörösmarty, amely kb. 1000 oldalon nagy költőnk egész lírai és epikai termését magában foglalja, a korábbi gyűjteményekben még ki nem adott verseivel együtt.

*Művészi kötésben 8/40 **

Jókai Mór: Kárpáthy Zoltán

A tavalyi könyvnap legnagyobb sikere az «Egy magyar nábob» volt, az idei legnagyobb siker pedig bizonyára a «Kárpáthy Zoltán» lesz, Jókai páratlanul népszerű regénye. A könyv nyomása, kötése éppen olyan szép, mint az «Egy magyar nábob»-é, s olcsó ára biztosítja az országos elterjedést.

Kölve 5/20, fűzve 4/—**

Benedek Elek: Szent Anna tavától a Cenk-tetőig

A nagy mesemondónak egyik legszebb ifjúsági könyve ez s a legköltőibb útleírás Erdélyről. Új kiadása művészi kiállításban, számos műmelléklettel jelenik meg. A visszatért Erdély tájait, embereit, dicső magyar multját rajongó szeretettel ismerteti benne a Székelyföld halhatatlanja: Benedek Elek.

Kölve 2/—, fűzve 1/40 **

Banó István: Baranyai népmesék

A Pázmány Péter Tudományegyetem Magyarságtudományi Intézetének ez a kiadványa méltó folytatása a tavalyi könyvnapon nagy sikert aratott «Fedics Mihály mesél» c. kötetnek. Nem gyermekmesék ezek, a gyűjtőt tudományos célok vezették, ezért a népi szövegen nem enyhített és nem változtatott.

*Fűzve 6/—**

*** Ezek az árak csak a könyvnapon érvényesek.**

Könyvnapi kiadványaink korlátozott példányszámban készülnek, ezért biztosítsa már most saját példányát. Előjegyezhetőek minden könyvkereskedésben.

KÖNYVNAPOK: JÚNIUS 4—5—6

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

763. SZÁM

1941. JÚNIUS

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1941

Megjelenik minden hó elején

TARTALOM.

	Lap
I. ERDÉLY MULTJA. — József kir. hercegtől _ _ _ _ _	385
II. MARKI SÁNDOR EMLÉKEZETE. (1853—1925.) — Lukinich Imrétől	401
III. TUDOMÁNY ÉS NEMZET. (III.) — Kornis Gyulától _ _ _ _	414
IV. KÖLTEMÉNYEK. — 1. <i>Teleki Pál ravatalánál.</i> — Szathmáry Istvántól,	
2. <i>Szatira.</i> — <i>Tavaszwárás.</i> — Vietórisz Józseftől. _ _ _ _	423
V. SZEMLE. — <i>Színművészek, filmművészek.</i> — Rédey Tivadartól _	428
VI. IRODALOM. — 1. <i>Munkák és napok.</i> — (Sebestyén Károly válo- gatott tanulmányai.) — —nyi-től.	
2. <i>Mikszáth Kálmán életrajza.</i> — (Schöpffin Aladár: <i>Mikszáth</i> <i>Kálmán.</i>) — Várdai Bélától.	
3. <i>Kölcsey.</i> — (Kerecsényi Dezső: <i>Kölcsey Ferenc.</i>) — Keményfy Jánostól.	
4. <i>Az erdélyi magyar sors nagy problémája.</i> — (Ignác Rózsa: <i>Született Moldovában.</i>) — Gálos Rezsőtől _ _ _ _	434

A BUDAPESTI SZEMLE tájékoztatni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek címezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetések és reklamációk a Franklin-Társulathoz küldendők. **Előfizetési ár félévre (6 szám) P 12.—.**

Előfizetéseket egyébiránt minden könyvárus is elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs, I. ker., Kärntnerstrasse 59.

Felelős szerkesztő: Voinovich Géza.

Felelős kiadó a Magy. Tud. Akadémia részéről Voinovich Géza főtítkár.

Franklin-Társulat nyomdája: vitéz Litvay Ödön.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖNYVEI

GÁLDI LÁSZLÓ—MAKKAI LÁSZLÓ

A ROMÁNOK TÖRTÉNETE

különös tekintettel az erdélyi románokra

A románok eredetéről szóló elméletek tárgyilagos kritikájából kiindulva végigkísér a román vajdaságok történetén, a románok erdélyi beáramlásán és ottani szereplésén, feltárja mindazokat a jelentős hatásokat, amelyeket a román szellemi és államélet magyar részről kapott, bőven foglalkozik a román nemzetiségi kérdéssel, részletesen ismerteti a háború utáni Romániát s annak mai helyzetét. Munkatársai történelmekutatásunk kiváló szakemberei: Elekes Lajos, Gáldi László, Juhász István, Makkai László, Polónyi Nóra, Tóth András, Tóth Zoltán. A nagyjelentőségű könyvhöz Lukinich Imre egyetemi tanár írt előszót.

*Műmellékletekkel, térképvázlatokkal, kötve 11*80*

KARDOS TIBOR

KÖZÉPKORI KULTÚRA, KÖZÉPKORI KÖLTÉSZE

A magyar irodalom keletkezése

A szerző arra a kérdésre felel, hogyan nevelik nagyra a középkori költészetet a magyar társadalom teremtő erői, Szent Istvántól a hőskoron, a lovagság, a forrongás és átmenet időszakán keresztül a renaissance győzelméig, amidőn már készen áll az újkori magyar irodalom. Előfeltételként az európai középkor kulturális összetevőit, költészetének sajátosságait és fejlődését vázolja új szempontok szerint. Az új adatok, összefüggések tömegét elemzi ki ismeretlen és ismert forrásokból. A nagy elmélyedéssel írt, jelentős könyv régi magyarságban új értékeket, új szépségeket látat meg s valósággal fölfedezi az olvasó számára a magyar középkort.

*Műmellékletekkel, kötve 8*20*

A Magyar Történelmi Társulat kiadása

A FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNAPI KIADVÁNYAI

Vörösmarty Mihály összes költői művei

Emlékezetes még Arany János összes műveinek bibliapapíron készült könyvnapi kiadása. Ennek a kiadványnak folytatása a könyvnapi új Vörösmarty, amely kb. 1000 oldalon nagy költőnk egész lírai és epikai termését magában foglalja, a korábbi gyűjteményekben még ki nem adott verseivel együtt.

*Művészi kötésben 8·40 **

Jókai Mór: Kárpáthy Zoltán

A tavalyi könyvnap legnagyobb sikere az «Egy magyar nábob» volt, az idei legnagyobb siker pedig bizonyára a «Kárpáthy Zoltán» lesz, Jókai páratlanul népszerű regénye. A könyv nyomása, kötése éppen olyan szép, mint az «Egy magyar nábob»-é, s olcsó ára biztosítja az országos elterjedést.

Kötve 5·20, fűzve 4·—**

Benedek Elek: Szent Anna tavától a Cenk-tetőig

A nagy mesemondónak egyik legszebb ifjúsági könyve ez s a legköltőibb útleírás Erdélyről. Új kiadása művészi kiállításban, számos műmelléklettel jelenik meg. A visszatért Erdély tájait, embereit, dicső magyar multját rajongó szeretettel ismerteti benne a Székelyföld halhatatlanja: Benedek Elek.

Kötve 2·—, fűzve 1·40 **

Banó István: Baranyai népmesék

A Pázmány Péter Tudományegyetem Magyarságtudományi Intézetének ez a kiadványa méltó folytatása a tavalyi könyvnapon nagy sikert aratott «Fedics Mihály mesél» c. kötetnek. Nem gyermekmesék ezek, a gyűjtőt tudományos célok vezették, ezért a népi szövegen nem enyhített és nem változtatott.

*Fűzve 6·—**

*** Ezek az árak csak a könyvnapon érvényesek.**

Könyvnapi kiadványaink korlátozott példányszámban készültek, ezért biztosítsa mielőbb saját példányát.

KÖNYVNAPOK: JÚNIUS 4—5—6

A visszacsatolt keleti és erdélyi országrészben 9—10—11

1941

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

764. SZÁM

1941. JÚLIUS

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1941

Megjelenik minden hó elején

TARTALOM.

	Lap
I. AZ ERDÉLYI SZELLEM. — Ravasz Lászlótól	1
II. SZINYEI MERSE PÁL. — Petrovics Elektől	11
III. LERMONTOV. (I.) — Nagy Ivántól	29
IV. KÖLTEMÉNYEK. — 1. <i>Egészen.</i> — 2. <i>Sponsa Verbi.</i> — Reményik Sándortól	45
V. IRODALOM. — 1. <i>Aischylos tragédiái és magyar tolmácsolójuk.</i> — Gyomlay Gyulától.	
2. <i>Két új magyar regény.</i> — (Passuth László: <i>Nápolyi Johanna.</i> — Török Sándor: <i>Különös éjszaka.</i>) — df.-től.	
3. <i>Szak-bibliográfia.</i> — (Dr. Vass Klára: <i>A szellemtudományok magyar bibliográfiája. A történeti vonatkozású irodalom.</i>) — Zádor Annától.	49

A BUDAPESTI SZEMLE tájékoztatni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek címezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetések és reklamációk a Franklin-Társulathoz küldendők. **Előfizetési ár félévre (6 szám) P 12.—.**

Előfizetéseket egyébiránt minden könyvárus is elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs, I. ker., Kärntnerstrasse 59.

Felelős szerkesztő: Voinovich Géza.

Felelős kiadó a Magy. Tud. Akadémia részéről Voinovich Géza főtítkár.

Franklin-Társulat nyomdája: vitéz Litvay Ödön.

ÚJ OLASZ REGÉNYEK

CORRADO ALVARO

AZ ERŐS EMBER

Mai olasz író a mai kollektív államról. Az egyén és a közösség ellentétei, véres kalandok, drámai helyzetek. Nagyszerű írás, a mai kor két szembenálló embertípusának jellemrajza.

MASSIMO BONTEMPELLI

AZ EZÜST KAKAS

A legszellemesebb olasz író új könyve csupa friss ötlet. Az értékes kötet első regénye egy kisváros életének szatirikus rajza, a másik pedig egy autó egy napjának fantasztikus története.

BRUNO CICOGNANI

A FEHÉR SIRÁLY

Egy tragikus házasság megrázó, költői szépségekben és váratlan fordulatokban gazdag regénye. A szenvedélyes női lélek titkait tárja fel nagyszerű lélekábrázoló művészettel.

VITTORIO G. ROSSI

ÓCEÁN

Ennek a különös könyvnek főszereplője maga a tenger. A tengerészélet vidám és tragikus epizódjai, kalandok és babonák ellenállhatatlan erővel ragadják magukkal az olvasót.

ORIO VERGANI

TAVASZI LÁTOMÁS

A magunk fiatalságának elfeledett szépségei bontakoznak ki ebben a regényben: boldog beteljesülés és vad fájdalom, diák-szerelem, tavasz ébredése — a kamaszkor lappangó tragédiája.

F R A N K L I N - T Á R S U L A T

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖNYVEI

GÁLDI LÁSZLÓ—MAKKAI LÁSZLÓ

A ROMÁNOK TÖRTÉNETE

különös tekintettel az erdélyi románokra

A románok eredetéről szóló elméletek tárgyilagos kritikájából kiindulva végigkísér a román vajdaságok történetén, a románok erdélyi beáramlásán és ottani szereplésén, feltárja mindazokat a jelentős hatásokat, amelyeket a román szellemi és államélet magyar részről kapott, bőven foglalkozik a román nemzetiségi kérdéssel, részletesen ismerteti a háború utáni Romániát s annak mai helyzetét. Munkatársai történelemkutatásunk kiváló szakemberei: Elekes Lajos, Gáldi László, Juhász István, Makkai László, Polónyi Nóra, Tóth András, Tóth Zoltán. A nagyjelentőségű könyvhöz Lukinich Imre egyetemi tanár írt előszót.

Mű mellékletekkel, térképvázlatokkal, kötve 11-80

KARDOS TIBOR

KÖZÉPKORI KULTÚRA, KÖZÉPKORI KÖLTÉSZET

A magyar irodalom keletkezése

A szerző arra a kérdésre felel, hogyan nevelik nagyra a középkori költészetet a magyar társadalom teremtő erői, Szent Istvántól a hőskoron, a lovagság, a forrongás és átmenet időszakán keresztül a renaissance győzelméig, amidőn már kétszen áll az újkori magyar irodalom. Előfeltételként az európai középkor kulturális összetevőit, költészetének sajátosságait és fejlődését vázolja új szempontok szerint. Az új adatok, összefüggések tömegét elemzi ki ismeretlen és ismert forrásokból. A nagy elmélyedéssel írt, jelentős könyv régi magyar-ságban új értékeket, új szépségeket látat meg s valósággal fölfedezi az olvasó számára a magyar középkort.

Mű mellékletekkel, kötve 8-20

A Magyar Történelmi Társulat kiadása

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

765. SZÁM

1941. AUGUSZTUS

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVTOMDA

1941

Megjelenik minden hó elején

TARTALOM.

	Lap
I. A SZÁZESZTENDŐS KIRÁLYI MAGYAR TERMÉSZETTUDOMÁNYI TÁRSULAT. — Zimmermann Agostontól	65
II. A JOGÉLET «SZELLEMISSÉGE» ERDÉLYI VONATKOZÁSOKBAN. — Kolosváry Bálinttól	73
III. EMLÉKEZÉS GRÓF TISZA ISTVÁNRA. — Gróf Bethlen György-től	88
IV. BEN CZÜR GYULA RÓMÁBAN. — Pap Károlytól	96
V. PÁRHUZAM AZ ANGOL ÉS MAGYAR ALKOTMÁNY FEJLŐDÉSE KÖZÖTT A XIII. SZAZADBAN. — Fest Sándortól	105
VI. LERMONTOV. (II.) — Nagy Ivántól	135
VII. JEGYBANK-POLITIKÁNK FEJLŐDÉSE. — Jirkovsky Sándortól	145
VIII. KÖLTEMÉNYEK. — 1. Chopin G-moll balladája. — 2. Magyar gyermekek izenete a világ gyermekeihez. — Harsányi Lajostól	166
IX. SZEMLE. — Képzőművészet. — Spectator	168
X. IRODALOM. — 1. A Természettudományi Társulat száz éve. — (Gombocz Endre: A Királyi Magyar Természettudományi Társulat története 1841—1941.) — Grósz Erniltől.	
2. Bújdosó magyarok. — (Ács Tivadar: Kossuth Lajos papja: Ács Gedeon. — Ács Tivadar: Akik elvándoroltak.) — Rédey Máriától.	
3. A régi magyar regényirodalom. — (György Lajos: A magyar regény előzményei.) — Kelemen Gézától.	
4. Görög bukolikusok magyarul. — (Vértesy Dezső—Módi Mihály: A görög bukolikusok költeményei.) — Wagner Józseftől	177

A BUDAPESTI SZEMLE tájékoztatni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek címezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetések és reklamációk a Franklin-Társulathoz küldendők. **Előfizetési ár félévre (6 szám) P 12.—.**

Előfizetéseket egyébiránt minden könyvtár is elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs, I. ker., Kärntnerstrasse 59.

Felelős szerkesztő: Voinovich Géza.

Felelős kiadó a Magy. Tud. Akadémia részéről Voinovich Géza főtítkár.

Franklin-Társulat nyomdája: vitéz Litvay Ödön.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖNYVEI

GÁLDI LÁSZLÓ—MAKKAI LÁSZLÓ

A ROMÁNOK TÖRTÉNETE

különös tekintettel az erdélyi románokra

A románok eredetéről szóló elméletek tárgyilagos kritikájából kiindulva végigkísér a román vajdaságok történetén, a románok erdélyi beáramlásán és ottani szereplésén, feltárja mindazokat a jelentős batásokat, amelyeket a román szellemi és államélet magyar részről kapott, bőven foglalkozik a román nemzetiségi kérdéssel, részletesen ismerteti a háború utáni Romániát s annak mai helyzetét. Munkatársai történelem, kutatásunk kiváló szakemberei: Elekes Lajos, Gáldi László, Juhász István, Makkai László, Polónyi Nóra, Tóth András, Tóth Zoltán. A nagyjelentőségű könyvhöz Lukinich Imre egyetemi tanár írt előszót.

Mű mellékletekkel, térképvázlatokkal, kötve 11-80

KARDOS TIBOR

KÖZÉPKORI KULTÚRA, KÖZÉPKORI KÖLTÉSZEZET

A magyar irodalom keletkezése

A szerző arra a kérdésre felel, hogyan nevelik nagyra a középkori költészetet a magyar társadalom teremtető erői, Szent Istvántól a hős korban, a lovagság, a forrongás és átmenet időszakán keresztül a renaissance győzelméig, amidőn már készen áll az újkori magyar irodalom. Előfeltételként az európai középkor kulturális összetevőit, költészetének sajátosságait és fejlődését vázolja új szempontok szerint. Az új adatok, összefüggések tömegét elemzi ki ismeretlen' és ismert forrásokból. A nagy elmélyedéssel írt, jelentős könyv régi magyarságban új értékeket, új szépségeket láttat meg s valósággal fölfedezi az olvasó számára a magyar középkort.

Mű mellékletekkel, kötve 8-20

A Magyar Történelmi Társulat kiadása

KORNIS GYULA

A MAGYAR POLITIKA HŐSEI

Szokatlanul érces zengésű hang szól bele a helikoni hangversenybe: Kornis Gyulának új könyve jelent meg. Tizenkét politikai hős plasztikus lelki arcképe. Nagyon jó, hogy a nagyok megint egyszer a közvélemény szeme elé lépnek. Mert Isten a lángelmék ajkával szól a népekhez és a vezérek szívében alakítja az országok sorsát.

Herczeg Ferenc. (Pesti Hirlap)

A tizenharmadik portré a magyarságot, mint a világtörténet hőseit mutatja be. Kornis erősen hangsúlyozza a magyarság politikai érzékét, államalapító és fenntartó erejét. Végső következtetését, hogy «nem kicsiny nemzet a magyar», a nagy magyarok egész galériája támogatja.

Szekfű Gyula. (Magyar Nemzet)

Kornis Gyula most megjelent nagy kötete is azt bizonyítja, hogy ennek a tiszta látású filozófus-politikušnak sok mondanivalója van mindenki számára, akit a nemzeti élet magasabb értékei érdekelnek.

Eckhardt Sándor. (Magyar Szemle)

A nagy negyedrétaalakú, 460 oldalas hatalmas művet 13 műmelléklet diszíti. Ára egészvászonkötésben 21 pengő

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

766. SZÁM

1941. SZEPTEMBER

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVTOMOGA

1941

Megjelenik minden hó elején

TARTALOM.

	Lap
I. A MAGYARSÁG VÉDELME SZÉCHENYI MŰVEIBEN. — Östör Józseftől	193
II. ÚJ KÖNYV DEÁK FERENC RŐL. — Balogh Jenőtől	223
III. MEGJEGYZÉSEK A VÁROSEPÍTÉSZET ESZTETIKÁJÁHOZ. — † Hekler Antaltól	236
IV. SZEMLE. — <i>Babits Mihály ravatalánál.</i> — Rédey Tivadartól	243
V. IRODALOM. — 1. Az erdélyi román betelepülés új oklevéltára. — (Lukinich Imre: <i>Documenta Historium Valachorum in Hungaria illustrantia.</i>) — Gáldi Lászlótól.	
2. <i>Novella- és regényirodalmunk a Bach-korszakban.</i> — (Szinyeyi Ferenc: <i>Novella- és regényirodalmunk a Bach-korszakban.</i> II. kötet.) — Császár Ernőtől	246

A BUDAPESTI SZEMLE tájékoztatni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek címezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetések és reklamációk a Franklin-Társulathoz küldendők. **Előfizetési ár félévre (6 szám) P 12.—.**

Előfizetéseket egyébiránt minden könyvtár is elfogad. Bécsben Szelinaki György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs, I. ker., Kärntnerstrasse 59.

Felelős szerkesztő: Voinovich Géza.

Felelős kiadó a Magy. Tud. Akadémia részéről Voinovich Géza főtitkár.

Franklin-Társulat nyomdája: vitéz Litvay Ödön.

Magyar írók

SZERKESZTI ECKHARDT SÁNDOR

KERECSÉNYI DEZSŐ

KÖLCSEY FERENC

A Baumgarten-díjas író szemléletesen rajzolja meg Kölcsey pályájának érdekes hullámvonalát. Megmutatja fejlődését, időnkinti visszavonulásait, új nekilendüléseit. Finoman elemzi lírájának alakulását s érdeme szerint méltatja kritikai munkásságát. Történelmi, lélektani és esztétikai szempontból egyaránt teljes képet ad a Hymnus költőjéről. Kerecsényi stílusa vonzó, szemlélete és előadásmódja a magyar irodalomtörténet nemes hagyományain alapul, mégis újszerű.

Kötve 4:80

SCHÖPFLIN ALADÁR

MIKSZÁTH KÁLMÁN

Schöpflin Aladár könyve meghitt közelségbe hozza a «nagy palóc» emberi és írói lényét. Mint fiatalabb kortárs nagyrészt élményekre alapítja előadását. Könyvéből Mikszáth alakja olyan elevenen lép az olvasó elé, mintha nem is betűkből és sorokból volna összerakva, hanem a maga valóságában állna előttünk. Schöpflin Aladár azonban nemcsak kortárs, hanem biztos ítéletű kritikus is, könyve mai szemmel látott s határozott vonásokkal megrajzolt képe Mikszáth életművének.

Kötve 5:—

S Í K S Á N D O R

ZRÍNYI MIKLÓS

A szegedi egyetem irodalomtörténettanárának, a kiváló költőnek könyve hármas célt szolgál. Megrajzolja Zrínyi külső életét, a magyar történelemnek ezt a tragikus hőskölteményét és még inkább a belsőt: az embernek, műnek és cselekvésnek művészi és hősi egységét. Második célja: megmutatni, hogy Zrínyi mint ember s mint próféta a magyarság legnagyobbjai közé tartozik. Harmadik célja: megéreztetni, hogy mindaz, amit Zrínyi érzett, gondolt, írt és tett, végzetesen szól a mának is.

Kötve 5:20

F R A N K L I N - T Á R S U L A T

SZÉCHENYI ISTVÁN GRÓF

születésének másfélszázados fordulójára

Gróf Széchenyi István válogatott munkái

BEÖTHY ZSOLT bevezetésével és magyarázó jegyzetekkel

Tartalma: Hitel * Világ * Stadium * A Kelet népe * Akadémiai beszédek * Egy pillantás a névtelen visszapillantásra * Országgyűlési beszédek. Művészi kötésben, 780 lapon, kötve 6:80

Hitel

Szemelvények. GYULAI ÁGOST bevezetésével és jegyzeteivel
Füzve 1:20

A Kelet népe

KERECSENYI DEZSŐ bevezetésével és magyarázataival
Füzve 1:40

Széchenyi gazdaságpolitikája. Írta ÉBER ANTAL

Széchenyi István *könyveiből, naplójából, beszédeiből, leveleiből és újságcikkeiből* vett idézetek alapján áttekinthetően csoportosítja és behatóan ismerteti «a legnagyobb magyar» közgazdasági tanításait.
Kötve 4:80

Széchenyi eszmevilága. Hat tanulmány. Írta BERZEVICZY ALBERT, TOLNAI VILMOS, GAAL JENŐ, GYÖRGY ENDRE, FERDINANDY GÉZA és RAVASZ LÁSZLÓ
Kötve 2:80

Gróf Széchenyi István mint író. Írta GYULAI PÁL
Füzve —40

Gróf Széchenyi István. Írta BERZEVICZY ALBERT
Füzve —80

Széchenyi István gróf vagy Magyarország újjászületése. Az ifjúság számára írta GAAL MÓZES
Kötve 1—

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

767. SZÁM

1941. OKTÓBER

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVTOMPA

1941

Megjelenik minden hó elején

TARTALOM.

	Lap
I. AZ ÓRÓK SZÉCHENYI. — Kornis Gyulától	257
II. GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN ÉS A NÉPSZERŰSÉG. — Gesztelyi Nagy Lászlótól	280
III. BERCZY KAROLY ÉLETÉBŐL. — Balogh Károlytól	294
IV. KÖLTEMÉNYEK. — 1. <i>A magyar.</i> — 2. <i>Üzen a szén.</i> — 3. <i>Olthon Váradon.</i> — Dutka Ákostól	311
V. IRODALOM. — 1. <i>Kikötő.</i> — (Falu Tamás: <i>Kikötő.</i> Költemények.) — —yi-től.	
2. <i>Egy folyóirat története.</i> — (Balassa József: <i>A Magyar Nyelvőr története</i> [1872—1940.]) — Elek Oszkártól.	
3. <i>A magyar városi jog.</i> — (Csizmadia Andor: <i>A magyar városi jog.</i>) — Valló Istvántól	315

A BUDAPESTI SZEMLE tájékoztatni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy körvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek címezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetések és reklamációk a Franklin-Társulathoz küldendők. **Előfizetési ár félévre (6 szám) P 12.—.**

Előfizetéseket egyébiránt minden könyvtár is elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs, I. ker., Kärntnerstrasse 59.

Felelős szerkesztő: Voinovich Géza.

Felelős kiadó a Magy. Tud. Akadémia részéről Voinovich Géza főtítkár.

Franklin-Társulat nyomdája: vitéz Litvay Ödön.

SZÉCHENYI ISTVÁN GRÓF

születésének másfélszázados fordulójára

Gróf Széchenyi István válogatott munkái

BEÖTHY ZSOLT bevezetésével és magyarázó jegyzetekkel

Tartalma: Hitel * Világ * Stadium * A Kelet népe * Akadémiai beszédek * Egy pillantás a névtelen visszapillantásra * Országgyűlési beszédek. Művészi kötésben, 780 lapon, kötve 6-80

Hitel

Szemelvények, GYULAI ÁGOST bevezetésével és jegyzeteivel
Füzve 1-20

A Kelet népe

KERECSENYI DEZSŐ bevezetésével és magyarázataival
Füzve 1-40

Széchenyi gazdaságpolitikája. Írta ÉBER ANTAL

Széchenyi István *könyveiből, naplójából, beszédeiből, leveleiből és újságcikkeiből* vett idézetek alapján áttekinthetően csoportosítja és behatóan ismerteti «a legnagyobb magyar» közgazdasági tanításait.
Kötve 4-80

Széchenyi eszmevilága. Hat tanulmány. Írta BERZEVICZY ALBERT, TOLNAI VILMOS, GAAL JENŐ, GYÖRGY ENDRE, FERDINANDY GÉZA és RAVASZ LÁSZLÓ
Kötve 2-80

Gróf Széchenyi István mint író. Írta GYULAI PÁL Füzve —40

Gróf Széchenyi István. Írta BERZEVICZY ALBERT Füzve —80

Széchenyi István gróf vagy Magyarország újjászületése. Az ifjúság számára írta GAAL MÓZES Kötve 1—

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

ERDÉLY VÁLTOZÁSAI

ERDÉLYI EMLÉKÍRÓK ERDÉLYRŐL

RAVASZ LÁSZLÓ bevezetésével

Szerkeszti

CS. SZABÓ LÁSZLÓ és MAKKAI LÁSZLÓ

Nagy magyarok önéletírásai, meghitt feljegyzései, bizalmas vallomásai önmagukról és kortársaikról, a köz- és magánélet mindazon jelenségeiről, amelyek Erdély sorsát négy évszázadon át meghatározták. Erdély halhatatlan lelke szól hozzánk ennek a szép gyűjteménynek lapjairól

A tizkötetes gyönyörű könyvsorozat első kötetei:

I.

TÜNDÉRORSZÁG

A renaissance-kori Erdély lelkivilága a kortársak írásaiban

KARDOS TIBOR bevezetésével

II.

SÁRKÁNYFOGAK

Erdély tündöklő korszaka a két Báthory uralma alatt

CS. SZABÓ LÁSZLÓ bevezetésével

Mindegyik kötet művészi pergamentkötésben

Az önálló Erdély születésének 400. évfordulójára kiadja a

FRANKLIN-TÁRSULAT

BUDAPESTI SZEMLE

MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

768. SZÁM

1941. NOVEMBER

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVTOMDA

1941

Megjelenik minden hó elején

TARTALOM.

	Lap
I. A LEGNAGYOBB MAGYAR. (I.) — Balogh Jenőtől	321
II. AZ ARADI VÉRTANÚK. — Kornis Gyulától	341
III. GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN, A NEMZET TANÁCSADÓ MÉR- NÖKE. — Varga Józseftől	351
IV. KÖLTEMÉNY. — <i>A magánosság szigetén.</i> — Oláh Gábortól	362
V. SZEMLE. — <i>Egy év magyar drámatermése.</i> — Rédey Tivadartól	364
VI. IRODALOM. — 1. <i>A kisebbségi élet hatása a magyarságra.</i> — (Gróf Esterházy János két előadása a debreceni nyári egye- temen.) — Nagy Miklóstól.	
2. <i>Magyar könyvkiadás Moszkvában.</i> — (Balázs Béla: <i>Tábortűz mellett.</i> — Gábor Andor: <i>Összegyűjtött költeményei.</i>) — n-től.	
3. <i>Racine regényes életrajza.</i> — (Kerékyártó János: <i>Bábok vagyunk. Racine élete.</i>) — Galamb Sándortól.	
4. <i>Marnavics Tomkó János.</i> — (Galla Ferenc: <i>Marnavics Tomkó János boszniai püspök magyar vonatkozásai.</i>) — Révay Józseftől.	
5. <i>Regény a Kárpátaljáról.</i> — (Morvay Gyula: <i>Falu a havasok alatt.</i>) — gr-től	372

A BUDAPESTI SZEMLE tájékoztatni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek címezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetések és reklamációk a Franklin-Társulathoz küldendők. **Előfizetési ár félévre (6 szám) P 12—.**

Előfizetéseket egyébiránt minden könyvárus is elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs, I. ker., Kärntnerstrasse 59.

Felelős szerkesztő: Voinovich Géza.

Felelős kiadó a Magy. Tud. Akadémia részéről Voinovich Géza főtítkár.

Franklin-Társulat nyomdája: vitéz Litvay Ödön.

Bohuniczky Szefi: HÁROM ÉV

Egy házasság három éve — a magyar vidéki város polgárságának tülekedésében. Finom lélekábrázolás, kitűnő környezetrajz.

Nagypál István: BUDAPEST NEM FELEL

Izgalmas, kalandos, fantasztikus regény a mesterségesen elaltatott városról, ahol mégis harcok és vad szenvedélyek dűlnak.

Rónay György: FÁK ÉS GYÜMÖLCSÖK

Egy család története, amely a háború éveitől máig vezet és ezekben a történelmi időkben három nemzedéket mutat be.

Tatay Sándor: ZÁPOR

Új író első regénye. Egy dunántúli falu biteles társadalomrajza. Tárgyilagos tudósítás és őszinte vallomás a parasztkérdésről.

REGÉNYEK ÚJ KIADÁSBAN

Bibó Lajos: NINCS IRGALOM

Bibó legszebb regénye ez: a serdülő lélek páratlan finomsággal megírt története. Megrendítő vallomás életről, halálról, fiatalságról.

Ifj. Hegedüs Sándor: A LÉLEKBŰVÁR

Fantasztikus regény a lélek kiismerhetetlen erőiről. Merész ötletekben, meglepő fordulatokban gazdag, különös, kalandos történet.

Török Sándor: VALAKI KOPOG

A nagyváros nomádjának, az albérlőnek regénye. A pesti élet keresztmetszete, alakok és helyzetek zsúfolt változatossága.

ERDÉLY ÖRÖKSÉGE

ERDÉLYI EMLÉKÍRÓK ERDÉLYRŐL

RAVASZ LÁSZLÓ bevezetésével

Szerkeszti

OS. SZABÓ LÁSZLÓ és MAKKAI LÁSZLÓ

Nagy magyarok önéletírásai, meghitt feljegyzései, bizalmas vallomásai önmagukról és kortársaikról, a köz- és magánélet mindazon jelenségeiről, amelyek Erdély sorsát négy évszázadon át meghatározták. Erdély halhatatlan lelke szól hozzánk ennek a szép gyűjteménynek lapjairól

A tizkötetes gyönyörű könyvsorozat első kötetei:

I.

TÜNDÉRORSZÁG

A renaissance-kori Erdély lelkivilága a kortársak írásaiban

KARDOS TIBOR bevezetésével

II.

SÁRKÁNYFOGAK

Erdély fündöklő korszaka a két Báthory uralma alatt

OS. SZABÓ LÁSZLÓ bevezetésével

Mindegyik kötet művészi pergamentkötésben

Az önálló Erdély születésének 400. évfordulójára kiadja a
FRANKLIN-TÁRSULAT

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

769. SZÁM

1941. DECEMBER

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVTOMDA

1941

Megjelenik minden hó elején

TARTALOM.

	Lap
I. ARANYPÉNZ ÉS MUNKAPÉNZ. — Navratil Akostól.	385
II. A LEGNAGYOBB MAGYAR. (II.) — Balogh Jenőtől	411
III. AZ EGYETEM REFORMJA ÉS A FILOZÓFIAI TANULMÁNY. — Tankó Bélától	426
IV. HŐSI ÉNEK DZSANGÁR-KANRÓL. — Supka Gézától	445
V. SZEMLE. — AZ ÖRÖK ARANY JÁNOS. — Rédey Tivadartól.	489
VI. IRODALOM. — 1. <i>Egy történeli regény feléről.</i> — (Gulássy Irén: Jezabel.) — vg-tól.	
2. <i>Két regény a magyar történelemből.</i> — (Szentmihályiné Szabó Mária: <i>Szabad hazában.</i>) — (Kassay Solt: <i>Könyves Kálmán.</i>) — S. Szabó Józseftől.	
3. <i>Két új novelláskötet.</i> — (Tóth László: <i>Üzenet a világba.</i> — Thurzó Gábor: <i>A tintahal.</i>) — df-től.	
4. <i>Az örök ókor.</i> — (Balogh Károly: <i>Antik bronztükrök.</i> — Rónai Pál: <i>Latin költők.</i> — Devecseri Gábor: <i>Homerosi himnuszok.</i> I. Hermeshez, Pánhoz, Dionysoshoz. II. Aphroditéhez, Az isten- anyákhoz, Hestiához, A Naphoz, A Holdhoz. — Telegdi Zsig- mond: Platon: <i>A lakoma.</i> — Révész László: <i>Florilegium egyházi és klasszikus írók gondolataiból.</i>) — Révay Józseftől	494

A BUDAPESTI SZEMLE tájékoztatni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek címezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetések és reklamációk a Franklin-Társulathoz küldendők. **Előfizetési ár félévre (6 szám) P 12.—.**

Előfizetéseket egyébiránt minden könyvtár is elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs, I. ker., Kärntnerstrasse 59.

Felelős szerkesztő: Voinovich Géza.

Felelős kiadó a Magy. Tud. Akadémia részéről Voinovich Géza főtítkár.

Franklin-Társulat nyomdája: vitéz Litvay Ödön.

MAGYARSÁGISMERET

A legidősebb könyvsorozat

Bonkáló Sándor

A rutének

Amit Kárpátaljáról mindenkinek tudnia kell

Erdei Ferenc

A magyar paraszttársadalom

Paraszságunk történelmi kialakulása, típusai és mai válságos helyzete

Lajos Árpád

A magyar nép játéka

Mit játszanak a magyar gyermekek?
Képekkel, kottákkal

Pukánszky Béla

Német polgárság magyar földön

A magyar-német együttélés története

Zolnai Béla

A magyar biedermeier

A XIX. század magyar polgári társadalma

FRANKLIN - T Á R S U L A T

PETŐFI SÁNDOR

ÖSSZES MŰVEI

AZ EGYETLEN TELJES PETŐFI

Bibliapapíron 1630 oldal

Kisebb költemények, Költői elbeszélések,
Zsengék.

Prózai művek: A hóhér kötele, Elbeszélések,
Uti napló, Naplótöredék, Hirlapi cikkek.

Színművek: Tigris és hiéna,
Shakespeare: Coriolanus fordítása, Töredékek.

A bibliapapíron nyomott Arany és Vörösmarty mellé most a hasonló kiállítású Petőfi sorakozik. A mai magyar könyvkiadás egyik legnagyobb teljesítménye, hogy ez a művészi kiállítású egykötetes teljes Petőfi megjelenhetett. A legszebb ajándék s minden magyar olvasó számára maradandó öröm a Franklin-Társulat új Petőfi kiadványa.

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA